

તારીખ—૧૯૨૭ -કારતક વદ-૨-ગુરુવાર, ૧૮૭૦-૧૦ નવેમ્બર-ગુરુવાર

BHAKTA BAPALAL VENIRAM RAVAL.
AHMEDABAD

Sanvat 1927 Kartak Vaddi 2nd Guruvar { Birth day
Isvisan 1870-10th November-Thirsdlay.

DHARMA V. PRESS AHD.

નામદાર વરોદરા સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળાઓમાં,
ઈનામ તથા લાયકાતે માટે આ પુસ્તક મળુર કર્યું છે.

“જગજ્યોતિ”

તત્સત્ પરમાત્મને નમઃ

સત્ય, શિયળ, જ્ઞાન, નિતિ અને ભક્તિ ભાવથી ભરપૂર.

અમર ચરિત્ર.

ભાગ ૩ બે.

રચી પ્રસિદ્ધ કર્તા;

ભક્તિ બાપાલાલ વેળીરાય.

અમદાવાદ.

આ શાં! અમર ચરિત્રનાં, વિધવિધ થાય વખાણ;
જોતાં બાણે ઉગીઓ, ભક્તિ કેરે ભાણ.

સવત ૧૯૮૪.

આવૃત્તિ
૪થી.

સને ૧૯૨૮.

પ્રત
૨૦૦૦

હિમ્મત-ચર્મ રૂપિયા. દોઢીરૂપ

નામદાર સરકારે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં, અંગ્રેજી નિશાળો (ટ્રેનીંગ કોલેજોમાં અને લાયસેરીઓમાં રાખવા માટે મંજૂર કર્યું છે.

31082

અમદાવાદ.

તાજપુર તાડની શેરીના રહીસ, લલિત બાપાલાલ વેણીરામે
છપાવી પ્રકટ કર્યું.

અમદાવાદ—ધી “ હાયમંડ જ્યુબિલી ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગતલાલે છાપ્યું.

કર્તાએ સર્વ હક્ક પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.

31082

સોલ એજન્ટ

મહાદેવ-રામચંદ્ર જાગુબે, બુકસેલર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

અર્પણ પત્રિકા.

ૐ જગજ્યોતી પરમાત્મને નમઃ

હે અનંત કોટી પ્રહાન્ડના નાથ, વિશ્વેશ્વર વિશ્વાધાર,
આપે અદ્વૈત કૃપા કરી, જે શક્તિ અને સદ્ગુણ આપી છે,
તે વડે તૈયાર કરેશો, નિતી ભક્તિથી ભરેશો અથ નામે અમર
અરિત ભાગ ૩ જે, આપના ચરણમાં અર્પણ કરું છું.

રાગ, પ્રભાત (ઢખ) સુખ દુઃખ મનમાં.

સમરૂ સદા શ્રી નાથજી, ભાવે ભવજળ તરવા;
જગજીવન છે જગતા, સૌના સંકટ હરવા. સમરૂ ૧

અખીલ જગતના આતમા, આપ અંતરજનમી,
દુઃખ વામી સુખ આપજો, વહાલા વૈકુંઠ ધામી. સમરૂ ૨

જ્યોતી રૂપ ઝળકી રહ્યા, હરી છે અવીનાશી,
પ્રકાશ કરો પદ્મે કાળમા, પોતે પુરણ પ્રકાશી. સમરૂ ૩

મદ મતી મારી ખીલવી, આપી અદ્ભૂત શક્તિ;
સત્ય, શિયળ, જ્ઞાને ગોઠવી, નાથ નિતી ને ભક્તિ. સમરૂ ૪

ભક્તિ રસ ભરપુર આ, મારા મનનો મિત્ર,
ગુણ ભર્યા ગુણાતીતના, એતો અમર અરિત્ર. સમરૂ ૫

અર્પણ કરું હું ઉમંગથી, હરી આપ ચરણમા,
દાસના દોષ નીવારીને, સદા રાખો શરણમા. સમરૂ ૬

સકળ શીરોમણી શોભતા, હું અનાથના નાથ,
આજક આપાલાલનો, અતે ઝાલજો હાથ. સમરૂ ૭

જનમે જનમના દાસ,

લક્ષ્મી આપાલાલ વેણીરામના પ્રણામ.

સંકટને સહન કરતી અતી પ્રયાસે પતિને પ્રાપ્ત થએલી સહનતાને સેજમાં, અને અનળમાં ઉદાસની શોધમાં વિદાય કરી દીધી તે તરણ બાળા ઉપર શું શું આક્રમો આવશે, તથા અમરસિંહને પાછી ક્યારે મળશે.

વારતાના નાયક અમરસિંહને ભાગ્યમાં હજી શાં શાં સંકટ ભોગવવાનાં હશે, તથા સર્વ શક્તિમાન સર્વેશ્વર તેને ઠારીને ઠેકાણે ક્યારે બેસારશે.

પાપી અને અધર્મિ અધિકારસિંહનાં કુર કર્મનો અંત ક્યારે આવશે; તથા તેના આવરદાની દોરી ઇશ્વર ક્યારે તાણી લેશે; એ સમજી જાણવાની આતુરતાવાળા માણસોએ પત્ર ઉપર પત્ર લખી મારા માથામાં ટકોરા મારી મને જાગ્રત કરી, મારી આળસને દુર કરી છે. તેથી તે વારતા મેં ત્રીજા ભાગમાં જરૂર રાખી, રૂઢી રીતે પુરુષપુરુષ વર્ણવી છે.

વળી ભક્તિ રસથી ભરપુર, ભક્તોનાં ચરિત્રો વાંચવાની ઉમેદ રાખનારા પણ પત્ર લખવામાં પાછા પડ્યા નથી. એમના આત્માને આનંદ ઉપજાવવા છ ચરિત્ર લખ્યાં છે.

અમર ચરિત્ર ગ્રંથના વાંચકોએ લખીને મોકલેલાં સરડીશીકેટો એટલે સારા અભિપ્રાયો છપાવું તે અમર ચરિત્રના જેવડો, ને બલકે તેનાથી પણ મોટો બીજો ગ્રંથ તૈયાર થાય, પણ તે છપાવવું નિર્થક છે. કારણકે વાંચનારને આનંદનો છાંટો નહિ ને કટાણાનો પાર નહિ, મારા વખાણુ તો મનેજ આનંદ આપે. વખાણુથી પુલક જવું એ પણ મુરખઈ છે.

ધંતુરા જેવા ઝેરી ઝાડના પુલકા પુલકાને સાળુના પાણીમાં બોળીને પુકવાથી, કલ્પના ઉપરાંત સુંદર શોભાયમાન રંગબેરંગી ગોળા નીકળવા માંડે છે. તેમજ મારા જેવા પામરને હાથે આવો રહેા ગ્રંથ લખાયો છે, તેને માટે મારા ઉપર ઇશ્વરની બેહદ કૃપા છે એમ માનુ છું.

જોતિ સ્વરૂપ ભગવાનના ચરણમાં મારા ટોટી પ્રણામ છે.

આ અમર ચરિત્ર ભાગ ૩ ને છપાવી પ્રગટ કર્યો છે, જેમાં નજર દોપથી રહી ગએલી ભુલચુક જેવામાં આવે તો સુધારી વાચી લેશેજી.

સુખ શાંતિને ઇચ્છનાર મનુષ્યે અમર ચરિત્ર ગ્રંથનું સદા સેવન કરવું.

લી. અમર ચરિત્રના કર્તા,

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ.

અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

૧ અમરની વાર્તા	૧
૨ સતિ સુકન્યા	૧૧૨
૩ માધવદાસ	૧૪૮
૪ અમરિષ	૧૮૬
૫ જ્ઞાનદેવજી મહારાજ	૨૨૦
૬ યોગિરાજ ગોપિચંદ	૨૪૯
૭ નરસિંહ મહેતાની હુડી	૩૦૪

કવિના અંતરમાં આનંદનો ઉલ્ભસ.

રાગ; રૂડા દિસો છો રાજેન્દ્ર.

લગની લાગી લક્ષ્મીવરથી, લીલા લહેર છે રે. લગની.

લક્ષ્મીવરથી લાગી લગની, અંતરની હોવાણી અગની;

ભાવટ લાગી ભગની, સુખની સેર છે રે. લગની. ૧

વા વાગોને તુટ્યું વૈયુ. ધાંચ આંચથી કાઢ્યું ધૈયુ;

આજ અમારું હૈયુ, આનંદ ભેર છે રે. લગની. ૨

કામ ક્રોધ મદ મોહ નિવાર્યા, કુમત કાપી કારજ સાર્યા;

મોહ મમ્મતને માર્યા, મુજ પર મહેર છે રે. લગની. ૩

સમજણ સાથે અરપી શાંતિ, કેમ કરમાશે મુખની કાંતિ,

લાગી મનની બ્રાંતિ, નવનિધ નહેર છે રે. લગની. ૪

હુડી આવતી આફત ખાળી, પડતી પીડા પળમાં ટાળી;

બાપુ વેળા વાળી અહ સૌ ઘેર છે રે. લગની. ૫

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ.

શ્રી દેવી ભાગવત.

(“ભગવતી ભાગવત”નું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર.) -

આ શ્રી દેવી ભાગવત ૯૦૦ પૃષ્ઠનો પાકા પુંકાથી બાધેલો મહાગ્રંથ છે. તેમાં ૧૨ સ્કંધમાં શ્રી દેવીનું માહાત્મ્ય દર્શાવનારા અનેક પ્રસંગો આપેલા છે. દેવીના પ્રસાદથી વિષ્ણુએ કરેલો દેવોનો વધ. યુદ્ધની ઉત્પત્તિની કથા, પુરુષ તથા ઉર્વશીનું ચરિત્ર, શુકદેવનું ચરિત્ર, વ્યાસ જન્મ કથા, વસુઓની ઉત્પત્તિ, પાંડવાની ઉત્પત્તિ અને તેમનું ચરિત્ર, પરીક્ષીત રાજનું વૃત્તાંત, જન્મે-જન્મનો સર્પસત્ર, ભુવનેશ્વરીનો નિર્ણય, દેવીયસ વિધિ, વિષ્ણુનો દેવી યસ વિશ્વામિત્રની કથા, શ્વશીકળાનો સ્વયંવર, નવરાત્રનો વિધિ, કુમારિકાની કથા, નર નારાયણની કથા, પ્રલ્હાદની કથા, વિષ્ણુના અવતારોની કથા, કંસ રાજની કથા, શ્રી કૃષ્ણાવતાર તથા શ્રી કૃષ્ણની લીલા, મહિષાસુરની કથા, ચંડ-મુંડની કથા, શુભ-નિશુંભની કથા, જગદંબાનો પૂજનવિધિ, વૃત્રાસુરની કથા નહુષ-રાજની કથા, શુન-શેખની કથા. નિમિ રાજની ગતિ, હૈહય રાજની કથા, નારદ સ્ત્રી થયા એ કથા, માયાની નિવૃત્તિ વાસ્તે દેવીની ઉપાસના, સુકન્યાની કથા, સુર્યવંશી અને ચંદ્રવંશી રાજઓ, માંધાતાની કથા, ત્રિશંકુની કથા અને ભગવતી માહાત્મ્ય મહારાજ હરિશ્ચંદ્રનું ચરિત્ર, શત્રુક્ષી દેવીનો મહિમા, હિમાલયમાં પાર્વતીનો અવતાર, દેવીનાં સ્થાનક વ્રત અને ઉત્સવો. દેવીનું મનુને વરદાન, વરાહાવતાર, પાતળોનું વર્ણન, નરકોનું વર્ણન, શક્તિઓનું વર્ણન, સરસ્વતીનાં સ્તોત્ર, પૂજા અને કવચ, ગંગાજની ઉત્પત્તિ, તુળશીનો કથા સાવિત્રીની કથા, મહાલક્ષ્મીનું આખ્યાન, સ્વાહા, સ્વધા, દક્ષિણા ષષ્ઠી, મંગળ-ચંડી, મનસા, સુરભી, રાધાજી અને દુર્ગાદેવીનું આખ્યાન, સ્વયંભૂ મનુનું આખ્યાન, મહાકાળીનું ચરિત્ર, શ્રદ્ધાનો ઉત્પત્તિ, ભસ્મના ભેદ અને માહાત્મ્ય, સધ્યાવંદનાદિ, ગાયત્રીનો પુશ્વરણ વિધિ, જગદંબાનું કવચ, મણીદ્રીપતું વર્ણન, દેવી ભાગવતની દ્રુણ શ્રુતિ, ઇલાદિ અનેક બાળતો ૩૧૮ અધ્યાયોમાં આપી છે. આ મહાપુરાણ દરેક મુમુક્ષુએ વાંચવા તથા ધરમાં રાખવા યોગ્ય છે.

કી. ર. ૬.

મળવાનું ઠેકાણું

મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટે.

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

॥ ॐ तत्सत् परमात्मने नमः ॥

अमर चरित्र.

જગ “જયોતિ સ્વરૂપ” ભગવાનકી જય.

* હકૂતાલાને હરદમ યાદ કરતા, દિલ્લીના બાદશાહ આલમશાહ પેશ્વાદરાતની મધ્ય રાત્રીએ અચિંતા જાગી ગયા; જાગ્યા બાદ થોડીવાર ખુદાને યાદ કરીને વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા.

અરે ખુદા આજ કાલ કરતાં બીજી બાદરાત આવી પહોચી પણ હજી ઉન્મતશાહના કાંઇ સમાચાર ન આવ્યા. ત્યાં શુ થયું હશે તેની પણ શી ખબર પડે. ઉન્મતશાહ નામ છે, તેમ સ્વભાવનો પણ રૂઉન્મત છે, જેથી તેના તરફની ચિન્તા કરવા જેવું છે. ત્યાં સ્વયંવર મંડપ ભરાયો હશે, દેશ દેશના હાંદુ રાજાઓ આવ્યા હશે. કન્યા ઉલાસ હાર પહેરાવાની તૈયારીમાં હશે, અગર પહેરાવી દીધો હશે. જો ઉન્મતશાહને યોગ્ય લાગ્યું હશે તો જલદી પાછો ફરશે, કદાચ આખમાં ખમી નહિ શકાયું હોય તો હાંદુઓની સાથે જંગ મચાવ્યો હશે, જો જંગ મચાવ્યો હશે તો પ્રાણુ જતાં પાછો નહિ હકે; આ અતરમાં લાગેલી ચિન્તા શી રીતે શાંત થાય. અરે હે ! કોઈ હાજર !

પેરેગીર—હા ! ખુદાવંદ, હાજર હે શુલામ, ફરમાઇએ ?

બાદશાહ—અપના વજીરકુ ખુલાવ !

પેરેગીર—જેસા આપકા ફરમાન ?

[દર્તા]—પેરેગીરનો પોકાર સાંભળી વજીર વિચારમાં પડ્યો કે કોઇ દિવસ નહિને આજે શાહ મધ્ય રાત્રીના સમયે કેમ જોલાવતા હશે; શું કામ હશે; ચાલો સાંભળીએ તો ખરા. (પાસે આવીને) ખુદાવંદ, આપકે કદમમે સલામ હે ઇંસ વજીરકી ? બાદશાહ કહે આબાદ રહો. વજીર; આજે મેં તમને આ વખતે જોલાવ્યા, જેથી તમારા મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થતા હશે, પણ જોલાવવાનું ખરું કારણ તો એ છે કે આજે હું સમી સાંજનો સુતેલો હમણાં થોડીવાર ઉપર ઓચિંતો જાગી ઉઠ્યો, તે પણ એવી રીતે

* હકૂતાલા=ખુદા; પરમેશ્વર. ૧. બાદરાત=અજવાળી બીજી, ચંદ્ર ઉદયનો પહેલો દિવસ ૨. ઉન્મત=તાતા મીનજનો.

કે જાણે કોઈએ અવાજ કરીને મને જગાડ્યો હોય, જગતાં પહેલાં હું કંઈ અંખના સ્વપ્નમાં ઘેરાઈ ગએલો હતો. બરાબર એક માસ વીતી ગયો, ઉન્મતશાહ ગયો છે, એક લાખ સીપાઈ છે તેમાંનો એક પણ હજી સુધી શુભ સંદેશો કહેવા આવ્યો નહિ; પંખખનો રાજા આનંદમલ, છે નિતીવાન અને પ્રાકૃતિ. વળી એને ત્યાં સ્વયંવર એટલે ખીજ પણ અનેક રાગઓ ભેગા થયા હશે.

આજ એ ચિન્તા લાગી રહી છે; કે ઉન્મતશાહને કોઈએ અવળી સમજવીને હીંદુઓની સાથે નાહક ટંટો મચાવ્યા ઉરકેર્યો હોય તો વખતને વિચારવા રહે તેવો નથી. ચઢતા લોહીનો સત્તાવાન પુર પ્રાકૃતી પુરુષ પુંઠવાળી જોવા રહેતો નથી. (બાદશાહની આખમાંથી આંસુ પડ્યાં.)

બજાર—જહાંપંદા; આપ ફિકર મત કરો; મેં આખી એક દો સવારકુ લેજકે તલાશ કરાતા હું.

બાદશાહ—એક નહિ મગર એક હજાર સિપાઈકુ લેજો !

બજાર—જેસા નામદારકા ફરમાન ?

બાદશાહ—જાઓ જલદી જાઓ ! જોર કામખી જલદી હોના ચઢજો.

[કર્તા]—પાસેના મહેલમાં સુતેલો શાહજહો સવાખશાહ પણ તેજ પજો જાગ્યો છે કે જે ક્ષણે બાદશાહ જાગ્યા છે. થોડીવાર આમ તેમ ફરીને, મુખ ઉપર સેજ પાણીનો છંટકાવ કરીને, આવતા પવનને આવકાર દેતો ખારીએ ઉભો રહ્યો છે તે વખતે વજરને પોતાના મહેલની પાસે થઈને, બાદશાહ સલામતના મહેલમાં પેસતાં જોયા, અને તેમની હીંડવાની આલ ઉપરથી અતુમાન કર્યું કે જરૂર, વજર બાવાની પાસે ગયા, ધીમે સાદે પેરે-ગીરને ખોલાવી પુછ્યું કે કોન ગયા આપના મહેલમેં.

પેરેગીર—બાદશાહ સલામતને વજર સાખકુ ખુલાએ જસ લીએ વો ગયે.

શાહજહો—ક્યા જરૂર ઈસ વખત વજરકું ખુલાનેકી ?

પેરેગીર—હમકુ માલુમ નહિ સરકાર !

શાહજહો—જહોત અચ્છા. (મનમાં) બાવાએ વજરને અત્યારે કેમ ખોલાવ્યા દગે. શું રાજપર કાંઈ આફત આવી હશે કે જેને દુર કરવા બાદશાહને વજર સાથે વાત કરવાની જરૂર પડી હોય; ફિકર નહિ; મારે ત્યાં જતું એ રીક નહિ. વગર ખોલાવ્યા જઈને ઉભા રહેવું એ અયોગ્ય ગણાય. ખાનગી મસલનમાં વગર ખોલાવે જનાર અપમાનને પાત્ર થાય છે. જોકે

બાવાની પાસે જવાને હરકત તો હોયજ નહિ, તેમ મારાથી છાતું પણ કાઠું હોય નહિ. તોપણ વગર ખોલાવ્યે ન જવું, અને વજર ખડાર આવે એટલે પુછીને માહિતગાર થવું.

થોડીવારે તેજ કામનો અદોઅસ્ત કરવા વજર બાદશાહ પાસેથી ઉઠીને નિચે આવ્યા, તેમને મહેલમાંથી નિકળનાંતી સાથે, શાહખદાએ ખોલાવ્યા. કાન જાતા હે શાયત વજર સાહેબ ન હો ?

વજર—જી સરકાર ? મેં છ હું, ફરમાઇએ કુછ કામ ?

શાહખદા—ઇસ અંધેરી રાતકી વખત બાવાકી પામ જાનેકી કયા જરૂરત થી ?

વજર—ખુદ, ખુદાવસ્તેય મુજકું બુલાયા થા.

શાહખદા—કીસ કામકે લીએ, આંધી રાતકું ?

વજર—આજ બાદશાહ સલામતકું નીદ નહિ આતી; એાર શીકર એ લગ રહી હે કે, અખી તક ઉન્મતશાહ કયુ નહિ આએ ! એાર કુચ્છ મંદેશા ખી નહિ, વાહા કયા હો રહા હોગા, અદના માલુમ.

શાહખદા—અમ કયા કરનેકા મુકુરર કીયા ?

વજર—મેરા ધરાદા તો એ હે કે, દોઆર સવાર બેજકે, ખખર મંગવાના; મગર માલીક કહેતે હે કે એક હજાર સીપાઇકું ભેજો, જખ માલીકકી મરજી.

શાહખદા—શીરસે ચક્ષો બાવાકી પાસ, મે આતાહુ આપકી સાથ ?

વજર—ખહોત અચ્છા ચલીએ સાખ.

બાદશાહ—ખેટા સવાખશા; ઇસ વખત કયુ આયા ભાઇ ?

શાહખદા—બાવા કીસ બાતકી ફિકર એાર જીકર કર રહે હો ?

બાદશાહ—એક મહીના હો ગયા, ઉન્મતશાહકી કુચ્છ ખખર નહિ આઇ; ઇસ બાસ્તે એક હજાર સીપાઇકું ભેજતા હું.

શાહખદા—એક હજાર નહિ મગર એકત્રીસ હજાર સીપાઇ લે કરકે મેં જાનેકું તૈયાર હું.

બાદશાહ—ખેટા સવાખ ! તુમારે જાનેકી કયા જરૂરત હે !

શાહખદા—કેસે જરૂરત નહિ ? કખી હીદુઓકી સાથ જંગ મચા હો ? આનંદમલ રાજકી લડકીકું સ્વયવરમેસે ઉકાદે લાના, વોહ સિહકે પંજે-મેસે હરણીકું લાનેકી બરાખર હેં, વા ખહોતસે રાખઓ એકીકે હુવે હોગે એાર મામલા બઝા ભારી હોગા ?

બાદશાહ—બેટા; છોટાભાઈની તો ફિકર હો રહી છે; દુસરી તુમારી હોગી. જાને દો, પાંચ દશ સીપાઈ ભેજકે ખખર મંગવાવ !

શાહજહા—વેસા મત કરો બાવા ? ઓર મુઝે જાને દો.

બાદશાહ—ભાઈ તેરી ખીસ ખરસકી ઉમ્મર હેં, કોઈ દીન લડાઈકા મામલા દેખા નહિ હે.

શાહજહા—ઇસમેં ઉમ્મરકા કયા સવાલ હેં, મુનાહે કે, ઇસ હીંદુ-ઓકા ભારી જંગ મચાયા, ઇસમેં અભિમન્યુ કરકે સોલા ખરસકા લડકાયા, ઇસ ઓકાલેને સારા સૈન્યકુ મારકે જર કરદીયાયા.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા બેટા, તુમારી મરજી હે તો તુમ જાઓ. મગર યાદ રખના, નાહક લડાઈ મત કરના, હીંદુ રાજાઓ સખ અપને ભાઈ જેસે હેં.

શાહજહા—બહોત અચ્છા બાવા ! અખ મેં જાતા હું ?

બાદશાહ—હાં જાઓ; ઓર કલ ફજરમેં તૈયારી કરો ! મેરે દીક્રમે તો એ આતા હે કે ઉન્મતશાહકુ કીરીતે બરમાયા હે ! કયા હોતા હે અલ્લા માલુમ. પરવર દીગાર, પરવર દીગાર, પરવર દીગાર.

(૨૫૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઇને, સલામશાહ પંજાબ તરફ રવાના.)

જે રાત્રિએ બાદશાહ સલામત ઉન્મતશાહની ફિકર કરે છે. તેજ રાત્રિએ સિલોનમાં સુંદરપ્રતાપ અંધકારસિંહની ચિન્તા કરે છે. રાજા સુંદરપ્રતાપ ખેન સહનના સ્વયંવરમાં આવ્યા તો હતા, પણ તે પોને અમરસિંહ તથા સહનને વિદાયગિરી આપીને તેજ રાત્રિએ રહીને સવારના પરોઢમાં, રાજા સુમનચંદ્રની તથા પ્રકાશની રજા માગીને વિદાય થયા હતા.

સુંદરપ્રતાપ સુમનચંદ્રની પાસે જવાની આજ્ઞા લેવા ગયા, તે વખતે, રાજા સુમનચંદ્ર ઉદાસતાના ગુમ થયાની ફિકરમા હતો. અને એજ વિચાર કરતો હતો કે, જોઇએ પેગામ શું ખખર લાવે છે. એવો કોણ પાપી આટલી બધી હિમત ધરાવનાર હશે કે, ઉદાસનેજ હરણ કરી ગયો. શું એને રાજા આનંદમલનો પણ ભય નહિ લાગ્યો હોય.

સુંદરપ્રતાપ—રાજા, સુમનચંદ્ર; અમો હવે સિલોન તરફ જવા રજા માગીએ છીએ.

સુમનચંદ્ર—(ઉદાસ ચેરે) બહુ સાઈં પધારો, મારો પ્રધાન તમને તે મુધી વળાવવા આવશે.

મુંદીરપ્રતાપ—તેની તો કાંઈ ચિંતા નહિ, પણ આપ ઉદાસ કેમ દેખાઓ છો.

મુમનચંદ્ર—તેની તમને ખબરજ નથી ?

મુંદીરપ્રતાપ—હુ તો એમ જાણુ છું કે, એન સહનને સાસરે વળાવી, એટલે કમય ન ગમતુ હોય.

મુમનચંદ્ર—તમારો તર્ક પણ ખરો છે. જે દીકરીને આપણે લાડ લગાવી ઉછેરી મોટી કરી હોય, ત્યાર પંદર વરસ સુધી આપણી આંખથી અળગી ન કરી હોય, નિઃશર જેના મુકામળ સ્વભાવથી આનંદ પામી રહ્યા હતાં એ તેને સદાને માટે ત્યાગ કરી દેવી એ ગ્રાણી ઉદારીની વાત નથી.

મુંદીરપ્રતાપ—સત્ય કહો છો પુન્ય. દીકરી છે તે ગરીબ ગાય જેવી ગણાય છે. નવા વાડામાં ગાય જાય, અને તેને જેમ અણુગમુ લાગે તેમ એકવાર તો અણુગમુ લાગે.

મુમનચંદ્ર—ખરાબર છે. અણુગમુ લાગે કે ન લાગે પણ આપણે તેમ ક્યાં વિના છોડીએ નથી.

મુંદીરપ્રતાપ—હા, તે તો નથીજ, જૂનોને મારી પ્રકાશ, આટલી મોટી યજ્ઞ, આપ જેના સજ્જનના સંતાપમર્ગ સ્વર્ગનું સુખ ભોગવે છે. છતાં એની ચિંતા કાંઈ કેમ વાર સત્યાગીને ઉદાસ થઈ જાય છે.

મુમનચંદ્ર—તે પાણુ ખડ છે. આપ કરતા માને વધારે યાદ આવે. તેમ દીકરીની પ્રિતી પણ મા ઉપર વિશેષ હોય છે. સહનને વળાવી તેની પુંક નેહ પાછી વળી છે, ત્યારથી અત્યાર સુધી તમારી પુત્રી રો રો કરતી હતી. એવો યાદી ગમ અને દમણાજી ઉંઘી ગઈ છે.

મુંદીરપ્રતાપ—સહન મુગન દીકરીને વિદાય કરી તે તો કાંઈ પાછી આવ્યાં તેનો શોક ન કરવો.

મુમનચંદ્ર—આ કાંઈ શોક નથી પણ વિગોગ દુઃખ છે.

મુંદીરપ્રતાપ—હા, તે તો ખડ; છો ત્યારે હુતો જાઉં છું. પ્રસંગો-પાત શુભ મગાચાર મોક્ષતા મેળવે ?

મુમનચંદ્ર—જાતે નાઈ પધારવને ક્યાં ગયા છે અંધકારસિંહ, કેમ તેમની બનને વળવા ન આવ્યા ?

મુંદીરપ્રતાપ—શી ખબર. ગઈ કાલે એન સહનને વિદાય કરી, તેને વેળાવા ગંગા તટો ત્યાંથી આવીને ઘોડીચાર ગેરોને વસ્ત્ર અલંકાર તથા દર્શિ-ચાર ધારણ કરીને, ક્યાં ગયો છે તેની ખબર નથી.

સુમનચંદ્ર—ત્યારે તેની તપાસ તો કરો !

સુંદીરપ્રતાપ—તેની શી તપાસ કરવી છે. જ્યાં ગયો હશે ત્યાંથી હમણાં આવશે. વળી એતો મનમોજી છે. સિંચોન તરફ રવાનાય થઇ ગયો હોય. હ્યો હુ તો આજ જઇશજ !

સુમનચંદ્ર—અરે એમ તે થાય ! રહી જાઓ આજનો દિવસ, કાલ જાઓ.

સુંદીરપ્રતાપ—રાજગ્યોના કરેલા નિશ્ચય પાછા તો પડતાજ નથી. અને તે નિશ્ચયને અનુસારે મારે આજેજ જવું જોઇએ, છતાં તમારો આયડ છે ત્યારે કાલે જઇશું. ત્યારે જાઉં છું ઉતારા પર ?

સુમનચંદ્ર—હાજી; પધારો કાંઈ જોયતું કરતું હોય તે સેવકદ્વારા પ્રધાન પાસેથી મંગાવી લેજો.

સુંદીરપ્રતાપ—કાંઈ જોયતું નથી, તમારી રહેમ છે એટલે સર્વ વસ્તુ હાજર છે. (વિદાય)

[કર્તા] રાજ સુમનચંદ્ર શોક સાગરમાં ડુબી ગયો છે. મનમાં અનેક વિચારના ઉઝાળા આવ્યા કરે છે, શુ કરવું કેમ કરવું ઉદાસને શી રીતે શાંતી કાઢવી. ડોણુ લઇ ગયું હશે. શ્રી જગદીશ, શ્રી જગદીશ, શ્રી જગદીશ.

પોતાની સાથે હસીને અને ખુદ્દા દીલથી વાત ન કરી તેથી રાજ સુંદીરપ્રતાપ પણ શોકમાં ગરક થઇ ગયો. આજે રાજ સુમનચંદ્ર મારી સાથે હસી ખુશીને ખોલ્યા નહિ તેનું કારણ સહનને સાસરે વળાવ્યાનું નહિ હોય પણ કાંઈ ખીજુંજ હોવું જોઇએ. તેનું શું કારણ હશે તે કેમ ખમર પડે. આ સામેથી પ્રધાનજી આવે છે તેમની સાથે વાતચીત કરવાથી, રાજવીરા-જની ઉદાસીનું કારણ જણાઈ આવશે.

પ્રધાન તો હજી સુધી ઉદાસના ગુમ થયાની ખામત જાણતાજ નથી; તેને સુંદીરપ્રતાપ પુછે છે કે કેમ પ્રધાનજી ?

પ્રધાન—હુકમ રાજધિરાજ ?

સુંદીરપ્રતાપ—આજે અમારા જમાઇ ઉદાસીમાં બેઠા છે, અને મારી સાથે હસી ખુશીને ખોલ્યા નહિ તેનું કારણ કાંઈ મને સમજાયું નહિ; તમે કાંઈ જાણો છો ?

પ્રધાન—તમારી સાથે કાંઈ પણ વાત ન કરી ?

સુંદીરપ્રતાપ—વાત તો કરી પણ કમનથી અને ઉપર ઉપરથી.

પ્રધાન—કદાચ સહનને સાસરે વોળાવી દીધી તેની ઉદાસી હૃદય પર પડવાઇ ગઇ હોય !

સુંદીરપ્રતાપ—તે પણ તેજ તરફ દોર્યો હતો પણ તેની ઉદાસી

આટલી બધી ન હોય. આ સામેથી સેનાધીપતી આવે છે તે જો જાણતા હોય તો.

સેનાધીપતી—(બંનેને નમન કરીને) સાધારણ મનુષ્યની માફક માર્ગમાં જ રહીને વાતો કરવી એ આપ બંનેને છાજતું નથી.

મુંદીરપ્રતાપ—માર્ગમાં જ મળ્યા, અને બંનેને જવાની દીશાઓ જુદી જુદી છે તેમ બંને ઉતાવળમાં છીએ, માટે અહીં જ ઉભા—પ.....થુ.

સેનાધીપતી—પણ શું ! સેવકને કાંઈ આજ્ઞા કરવી હોય તો ઉક્તિવા તેમજ છે.

મુંદીરપ્રતાપ—આજે રાજા સુમનચંદ્ર ઉદ્દમ કેમ છે. તે જાણતા હો તો કહે.

સેનાધીપતી—તે વાતની તમને હજી સુધી ખબર જ નથી ?

મુંદીરપ્રતાપ—ના ના ! સદનને સાસરે વોળાવ્યાની ઉલ્લાસી કાંઈ આટલી બધી ન હોય ?

સેનાધીપતી—એથી તો ઉત્તરી હોય જ નહિ. એની તો માત્ર વળાવની વખતની જ પ્રેમની લાગણીથી દીવશીરી.

મુંદીરપ્રતાપ—અરે ! આતો અતી શોકાતુર થઈ ગયા છે.

સેનાધીપતી—પ્રધાનશ્રી તો તમને ક્યું જ હશે ?

પ્રધાનશ્રી—હું પણ જાણતો નથી કે રાજા શું કારણથી ઉદ્દમ છે. કાંઈ મદનને વિનાય કરીને ઘેર ગયો હોય, તે અત્યારે જાઉં છું, તે પણ રાજા મુંદીરપ્રતાપ આજે જવાતા હતા, એમ જાણીને જરા વહેંચા.

સેનાધીપતી—તમે નથી જાણતા તો જાણો ! કોઈ પાપી અધર્મિ ઉદાસતારાત્રું વચ્ચે કરી ગયો ! (વિનાય થાય છે.)

મુંદીરપ્રતાપ—હેં હેં હેં શું કહે છે ! (હાથ પકડીને) ક્યારે, અને ક્યાંથી ? જરા કહાતો એ. ! અને ઉદાસતારા કોણ તેની પણ મને બરાબર જોળખાવું પાડે.

સેનાધીપતી—રાજા સુમનચંદ્રની જેન વિનોદમતીની પૂત્રિ. લાહોરના રાજા આનંદમલની દીકરી ને અમયમલની જેન, ઉદાસતારા જે સદનને વળાવવાને આર પાંચ ગાંઠ મઠ દતી. તે રાત્રે પાછી વળી લાથી આવતા માર્ગમાં પંચર જે પંચર રાત્રીએ બંને પક્ષના માણસોને અપાકાપી થઈ તેમાં કેટલાક મીષાઈ માર્યા ગયા. ઉદાસ ગુમ થઈ તેને જોળવા માણસ મોકલ્યા છે. અને હું સદનને ખબર કરવા જાઉં છું.

મુંદીરપ્રતાપ—આતો હું પણ આવું છું ? તારો પ્રધાનશ્રી ! મજબ

થઈ ગયો કહેવાય ! અધમિએ ખૂબ હિમત ભીડી છે. સિંહના મુખમાં માંથું ધાલીને સુખી શી રીતે રહેશે.

પ્રધાન—અરે સુખી તો શું પણ જીવતોજ શી રીતે રહેશે !

સેનાધીપતી—સલ કહો છો, કામાન્ધ મનુષ્યો, પરિણામ જોયા વિના ન કરવાનું કામ કરી ખેસે છે અને આખરે પશ્ચાતાપને પામે છે. (ત્રણે જણુ રાજ્ય સુમનચંદ્રને નમન કરીને ઉભા રહ્યા.)

સુમનચંદ્ર—આવો; ખેસો ! કેમ સેનાધીપતી, ઉલાસની શોધને માટે શુ કર્યું ?

સેનાધીપતી—દીશા દીશા પ્રત્યે માણસો દોડાવ્યા છે, પવન વેગી ઘોડા ઉપર સ્વારી કરનારા સાઠેક માણસ મોકલ્યા છે. સો સો ગાઉની ખખર લઈને કાલ સવાર સુધીમાં પાછા વળશે અને જો પાપી મળશે તો તેને બાંધી લાવીને આપની હજુરમાં ઉભો રાખશે, અગર ત્યાંજ મારી નાંખશે.

પ્રધાનજી—ત્યારે રાજ્ય સુંદીરપ્રતાપ, તમે પણ બે દીવસ રહીનેજ જાઓ; જૂવો કાલ સુધીમા શું સમાચાર આવે છે !

સુમનચંદ્ર—હા; સમાચાર તો કાંઈકને કાંઈક આવશેજ, પણ આતો મને કલંક લાગવા જેવું થયું. હું રાજ્ય આનંદમલને મોટું શું બતાવીશ !

સેનાધીપતી—ફિકર ન કરો ! સરકાર ! આપણા માણસો ગમે ત્યાંથી લાવશે.

સુમનચંદ્ર—જો કાલે સાંજ સુધીમાં કાંઈપણ સમાચાર નહિ આવે અગર ઉલાસનો પતો નહોં લાગે તો હું પરમ દીવસે સવારમાં સાતસે ઘોડે-શ્વાર લઈને શોધ કરવા નિકળીશ ! તે એવું “પણ” લઈને કે ઉલાસ ન જડે ત્યાં સુધી આ સુશિલ્યાદત્તું પાણી ન પીવું.

સુંદીરપ્રતાપ—અરે ! એક ઉલાસને જોળી લાવવી તેમાં, સાતસે ઘોડેશ્વારનેય શું કરવા છે અને તમારે જવાની પણ શી જરૂર છે. મારો અંધ-કાર જાય તો યસ. પૃથ્વીના પડમાંથી જોળી લાવે ! અને લઈ જનારનો તો કાળજ સમજ લેવો.

સુમનચંદ્ર—એકલા અંધકારસિંહનું ગળું નહિ !

સુંદીરપ્રતાપ—શુ ગળું નહિ ગળું નહિ કહો છો. એક હજાર થોડા દોષ ત્યાં સુધી તો અંધકારને મન માંખીઓ સમજી રાખજો.

પ્રધાન—ખુદ સાર તેમ કરીશું, તે જોળવા જશે તોય ત્યાં લોક છે !

સુંદીરપ્રતાપ—વાર ત્યારે મને લાલતો રાજ આપો. જો તે આવ્યો તોય તો તેને વગર વિદાએ વિદાય દે; વગી મને એમ પણ તક થાય છે કે

કાલનો ગએલો હજી સુધી આવ્યો નથી, કદાચ આ બાબતની તેને ખબર પડી હોય અને તે તેની શોધને માટે ચાલ્યોજ ગયો હોય તો કોણ જાણે ! આમાં શું સમજાય ?

સુમનચંદ્ર—હા ! એમ પણ હોય, કારણ કે, વીર પુરૂષો અમળાની બહારે વહેલા ચડે છે. જાઓ અને તેની તપાસ કરો ? (પ્રકાશ આવી.)

પ્રકાશ—પિતાજી ! આજેજ જવાના છો કે કેમ ?

સુંદીરપ્રતાપ—દીકરા જવાનો તો આજેજ હતો પણ ઉદ્ધાસતારાનું હરણ થયું. તેની ઉદ્ધાસીમાં ગરક થઇ ગએલા રાજા સુમનચંદ્રથી આજેજ છુટા પડવાનું મને સાર ન લાગ્યું. કાલ જઈશ.

પ્રકાશ—હેં હે ! શું ઉદ્ધાસનું હરણ ! કોણે કર્યું; અને ક્યારે ?

પ્રધાન—આ ? બેત સહનને વાળાવીને આવતા અહીંથી ત્રણેક ગાઉ ને છેટે, આશરે સોએક માણસોએ, પચાસ માણસોના રક્ષણમાં રહેલી, રથમાં બેઠેલી ઉદ્ધાસતારાને ઘેરી લીધી. તે વખતે બંને તરફના માણસોને મારા મારી થઇ તેમાં ઘણા ખરા કપાયા, તેમાંથી એક માણસ ઉદ્ધાસને ઘોડા ઉપર નાખી, લઇને નાસી ગયો. એટલે બાકી રહેલા બંને પક્ષના માણસો પોત પોતાની દીશામાં નાહા; આવી હકીકત આપણા એક સીપાઇએ તરત આવીને કહી હતી.

પ્રકાશ—ત્યારે; ગયું કોઇ ઉદ્ધાસની સોધમાં ?

પ્રધાન—હાલ તો ખબર મળતાંની સાથેજ સેનાધીપતીએ સાઠ માણસને દોડાવ્યા છે.

પ્રકાશ—નહિં નહિં નહિં ? એમાં કાંઈ વળવાનું નહિ; અંતરના ધા વિના મનુષ્યો કામ કરતા નથી, એ સાકેય માણસો પાંચ પાંચ ગાઉ જઈ, મુકામ કરશે; ખાઇ પી મોજ કરી, કાલે પાછા આવશે, આવતાં ઠેકઠી સ્વાસ બર્યા ઘોડા દોડાવી મુકશે એટલે તમને એમ લાગશે કે, સો સો ગાઉની ખબર લાવ્યા હશે.

સેનાધીપતી—માતાજી આપનો તર્ક ખોટો છે. ગએલા માણસો કામ કરે તેવા છે.

પ્રકાશ—વાત બરાબર ! કામ કરે તેવા તો હશેજ પણ પારકા હુએ કાંઈ ભરતું નથી, તેમના ઉપર દેખરેખ રાખનાર એક માણસ હોય તો કદાચ કામ થાય; હું ધાર છું કે આ કામ રાજાએ પડે કરવું જોઈએ છીએ.

સેનાધીપતી—એ પોતે સાતસે સવાર સાથે નીકળવા તૈયાર થઈ રહ્યા છે.

પ્રકાશ—ત્યારે વિલંબ શા સાર કરે છે ? જે કામ ઉતાવળે કરવાનું છે તેમાં ઢીલ ન કરવી જોઈએ. દરદને દુશ્મન એને માલમ પડતાની સાથેજ દયાવવા જોઈએ. એને માટે નસામો કાળ, ઋદ્ધિગ શુભ કે જોગણી જોવાનું કારણ નથી.

પ્રધાન—આ ! વળી તમારા પીતા કહે છે કે અંધકારસિંહ એકસો જશે અને તે ખોળ કરી લાવશે.

પ્રકાશ—તે ખર ! પણ એકલા અંધકારસિંહનું કામ નહિ.

સુંદીરપ્રતાપ—એટા. એ એકસો હજારને ભારે છે.

પ્રકાશ—હજાર શું લાખને ભારે હોય તોય શું થયું; મુસાફરી જે માણસની છે અને વળી આવા કામમાં તો વધારે માણસ જોઈએ.

સુંદીરપ્રતાપ—ઘણું કરીને તો એ ગયો પણ હશે, જીવોને પ્રધાનજી એક પેગામ મોકલી મારા ઉતારા પરથી ખખર લાવો કે અંધકાર આવ્યો છે !

પ્રકાશ—શું તે ઉતારા પર નથી !

સુંદીરપ્રતાપ—ના ! સહનને વળાવીને આવ્યા પછી, થોડીવાર ખેસીને ઘોડે સવાર થઈને ગયો છે. કાંતો ઉદ્ધાસના ગુમ થયાની ખખર મળી હોય ને ગયો હોય, અગર સિંહાન વિદાય થયો હોય, કારણકે મન મોજ છે. જવાની ઉર્મી થઈ તો પુછવા ન રહે.

પ્રકાશ—હા તેમ પણ ખર ! પીતાજી તમે વખાણો તો ભલે; પણ કેટલીક ખામતમા અંધકારનો સ્વભાવ બે અદખી છે. આપણને ફિકર કરાવે તેવો છે. જીવો આ પ્રધાનજીનો મોકલેલો પેગામ આવ્યો, કેમ ભાઈ અંધકારસિંહ ઉતારા પર આવ્યા છે કે ?

પેગામ—ના માતાજી, એતો રાતના ગએલા છે તે છે.

સુમનચંદ્ર—હવે વાતનો છેડો લાવો ? મારા દુઃખમાં વધારો ન કરો ? વિદાય થઈ જાઓ સૌ સૌની જગા પર ! આરામ કરવા દ્યો થોડીવાર ! પછી હું પોતેજ જઈશ, અંધકારને મોકલવાની કાંઈ જરૂર નથી. તમે આજેજ વિદાય થઈ જાઓ. સુંદીરપ્રતાપ ?

સુંદીરપ્રતાપ—અહુ સાર; જેવી પુણ્યની આત્મા, એટા પ્રકાશ આવજો !

અને ઉઘાસની આળ જડતાની સાથેજ પત્રથી પેગામ સાથે સંદેશો કઢાવજો.

પ્રકાશ—વાર પિતાજી ! આયો હું પણ મારા માતાજીને મળવા તો આવું છુંજ. (પ્રકાશ પિતાની સાથે ચાલ્યા.)

કુંવર—(પુત્રીને આવતી દેખીને) આયો બેટા, આનંદના દીવસને અંતે ઉઘાસી તો હોયજ; આજ તમારા મુખનો ચેરો ઉઘાસ દેખાય છે. બેગ ! સહન તો કાલે પાછી આવશે !

પ્રકાશ—માતાજી, સહન સંબંધી કાષ્ઠ દીવગીરી નથી એને તો મન ગમતું મળ્યું છે એટલે ઉઘાસ આનંદ છે.

કુંવર—ત્યારે ઉઘાસી શી બાબતની છે ! માતા પિતાનો વિયોગ થશે તેની ? તેની તો તારે હોયજ નહિ, કારણ કે પરણીને એક રાત્રી પણ અમારે ઘેર રહી નથી. માત્ર સહનના જન્મના દિવસો સિવાય !

પ્રકાશ—હા માતાજી, નથીજ રહી, તમારા વિયોગની પણ ઉઘાસી નથી. ઉઘાસી માત્ર ઉઘાસના ગુમ થવાથી થઈ છે.

કુંવર—ઉઘાસ તારી નણંદની દીકરી કેમ !

પ્રકાશ—હા માતાજી ! ગળત થઈ ગયો છે, અમોપર આકત આવી છે. જડશે તો કીક નહિતો આનંદમય તથા અભયમયતા ભર્યા અંતે વિનોદમતીના કંકાશથી ઝેર ખાઈને મરતું પડશે.

કુંવર—ભય ન ધરીશ દીકરા ? ઉઘાસને તો અંધકાર અમ ધડી લઈ આવશે. મારો અંધકાર તો અંધકારજ છે. બસ એનો ઘણો બદાહુર !

પ્રકાશ—પણ તે છે ક્યાં !

કુંવર—ઉઘાસ ક્યારે ગુમ થઈ ?

31082

પ્રકાશ—ગઈ રાત્રે, સહનને વોળાવીને પાછી વળતાં આશરે બે પહોર રાત્રી ગઈ હતી !

કુંવર—આપણે ગયાં પાછાં વળ્યા તે સાથે ઉઘાસ પણ હતો, ત્યારે તે વખત તો આપણને કાંઈ ખબર ન પડી.

પ્રકાશ—ઉઘાસ આપણી સાથે પાછી નથી વળી, પણ સહન બેનતી સાથે વંધારે દેત જલાવીને, અને અમર તથા સહનનું જોડું જોડ નહિ ધરાવેલી, તેથી તે જોવા મ્યમાં બેસી પચાસ માણસને સાથે રાખી, પાંચ માફ આગળ ગઈ હતી. તે રાત્રી પડી, અને દીવા વિના મુખ ન દેખાય એનો વખત થયા વિના પાછી નહિ ફરી હોય, સારી રાત્રીએ આવતા

માર્ગમાં સોએક માણસે ઘેરી લીધી, ત્યાં તેજ વખતે અરસ પરસ મારા મારી થઇ, અને એક માણસ ઉલાસને લઇને નાસી ગયો.

કંચન—ત્યારે તો જરૂર અંધકાર ઉલાસની શોધમાં ગયો હશે.

સુંદીરપ્રતાપ—રાણી ! આપણને સુમનચંદ્ર તરફથી જવા માટે પરવાનગી મળી ચુકી છે, માટે ચાલો, હવે તેમની મુલાકાત થાય તેમ નથી.

કંચન—તે તો ઉલાસની ઉદ્ધત્તિમાં હશે.

પ્રકાશ—હા માતાજી એમજ છે. સુખ શાન્તીના સમાચાર મોકલતા રહેજો.

કંચન—એક સારા રજવાડા સાથે વાતચિત્ત ચાલે છે, જે નક્કી થશે તો અંધકારનું લગ્ન કરવા વિચાર છે; ત્યારે સર્વે આવજો.

પ્રકાશ—વાર માતાજી ! (રાજ, રાણી, સિલોન તરફ વિદાય થઇ ગયાં).

[કંતા] સિલોન આવ્યા પછી સુંદીરપ્રતાપે, ઉલાસની ધણી જોખ્ય કરાવી. તે સાથે અંધકારસિંહની પણ કરાવી, પણ ધણુ વખત સુધી ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો. છેવટ પંખામથી, ઉલાસના સ્વયંવરની કકોત્રી આવી ત્યારે ખખર પડી કે ઉલાસનો તો પત્તો લાગ્યો છે. ચાલો એક તરફની ચિન્તા મટી. હવે સુમનચંદ્ર તથા પ્રકાશના જીવને તો તાઢક થઇ હશે, પણ અંધકારનો પત્તો હજી સુધી કેમ નથી ! ફિકર નહિ ગમે ત્યાંથી આવશે. વિચારમાં ગુમ થઇ તે રાત્રીએ સુતેલો સુંદીરપ્રતાપ દીક્ષીમાં આલમશા બાદશાહ જાગ્યા છે, તેજ વખતે તે પણ જાગ્યો છે, અને અંધકારસિંહની જોખ્ય કરવા પોતે જાતે નીકળવાનો વિચાર કરે છે. આજકાલ કરતાં બાર માસ થવા આવ્યા દીકરાનું મોં દીઠું નથી.

માળવદેશના મહારાજ મધુરસિંહના પ્રધાન, રાજસિંહનો પુત્ર કમરસિંહ કે જે અમરનો મિત્ર હતો, જેને નગરના બહાર, ઝાડ, ખીડ તથા પહાડ, પર્વત નદી નાળાં વિગેરેમાં ફરવાથીજ આનંદ રહેતો હતો. જે અમરના ધર સંસારના પહેલાજ દીવસે; અમરને જોલાવીને જંગલમાં લઇ ગયો હતો. અને સંધ્યા સમયે અમરને વિદાયગિરી આપી હતી. તે કમરસિંહ ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિ ભટકીને, કળ કળાદી ખાઇને, ઝરણના પાણી પીને ચોથે દીવસે ઘેર આવ્યો.

ગામમાં પેસતાજ તેને અપશુકન થયા. બડમુઠ્ઠીગો બાલ્યુ નાવા ઘોયા વગરનો શૂન કપાળે સામે મળ્યો. મળનાની સાથે, કમર ફિકરના

૩ જો.]

પડ્યો. આજ મામમાં પેસતાજ અપશુકન થાય છે, માટે કાંઈક નવા જીવી હોવી જોઈએ અગર કાંઈ આદત આવવી જોઈએ. ચાલો ઘેર ગએ જો હશે તે જણાશે.

કમરને જતો જોઈને ધણા માણસો તેના સામુ જોઈ રહ્યા છે, અને અરસપરસ વાતો કરી રહ્યા છે. કમરે વિચાર કર્યો કે, પુરવાસીઓ મને જોઈને વાતો કરે છે. માટે માન ન માન પણ કાંઈક ભારે બનાવ બન્યો હોવો જોઈએ, મારા માતા પિતા તો આરોગ્ય હશે, કદાચ દૈવ્ય કોપ થયો હોય ને તેમાંથી એકતું શરીર પડી ગયું હોય.

જેમ કોઈ માણસના સંબંધીનું મરણ થયું હોય, અને તે માણસ મામમાં પેસતો હોય, તેના પહેરેલા વસ્ત્ર ઉતારાવવાને માટે માણસો વિચાર કરતા હોય, તેવી આતુર દૃષ્ટિએ આ સર્વે લોકો મારા સામુ જોઈ રહ્યા છે. ચિન્તા નહિ, પરિણામને જાણ્યા વિના ચિન્તા કરી ફિક્કરમાં મરતું શા માટે જોઈએ, આ સામો અમરસિંહનો મહેલ દેખાય; લાવ્ય પ્રથમ મિત્રને મળી લઉં; અને લાંબાનાં નવાં પતિ સહનતારાને પણ નિહાળી લઉં કે જેનું મુખકું મંદુર અને મોહિની સ્વરૂપ છે.

કમરને આવતો જોઈ, મહેલની પાસે જીજ્ઞાસોડીદારો રાખ્યા હતા તે ઉભા થઈ ગયા. સોને ઠેકાણે સાતજ માણસો જોઈને કમરસિંહ ચિન્તામાં પડી ગયો, અને પ્રશ્ન કર્યો કે, અરે કેમ શુન્યકાર બાસે છે !

પેરેઝીર—સરકાર, અમરસિંહ બાપા તો વતમાં ચાલ્યા ગયા.

કમરસિંહ—અરે, ક્યારે ચાલ્યા ગયા ?

પેરેઝીર—આજ ત્રણ દિવસ થયા તમારી સાથે આવેલા ત્યાંથી સાંજરે ઘેર આવ્યા, માત્ર એકજ રાત્રી મહેલમાં રહ્યા ને સવારના પહોરમાં તો ઘોડેચાર થઈ પૂર્વદિશામાં નમન કરી ઉતર દીશા તરફ નગરની બહાર નીકળી પડ્યા, માતા પિતાને મળવા પણ રહ્યા નથી.

કમરસિંહ—રાણી સહનતારા ?

પેરેઝીર—મહેલમાં શું બન્યું તેની અમને ખબર નથી પણ આશરે એક બે વાગ્યાને શુભારે, પોતે મહેલની બારી ઉઘાડી મોટે અવાજે બુમ મારી; સિપાઈ તો વખતે અમો અગિયાર સિપાઈ, પેરા ઉપર જાગતા એકી અવાજે બોલી ઉઠ્યા. જી હુકમ ! ત્યારે તેમણે પૂછ્યું કે કોઈ પુરૂષ નીચે ઉતરી પડ્યો તમે જોયો ? ત્યારે અમે કહ્યું અહીંઆંથી કોઈ ગયો નથી તેમ જાણ્યો પણ નથી. અમો બધા બગીચે છીએ. એટલે જા્ય તો તપાસ રાખતે, આવું કહીને બારી બંધ કરી દીધી.

કમરસિંહ—પછી કાંઈ ?

પેરેગીર—પછી થોડીવાર સુધી મહેલમાં કોઈ દોડમદોડા કરતું હોય અને વારાફરતી માળામાં ચઢ ઉતર કરતું હોય એમ સંભળાયું.

કમરસિંહ—ત્યાર બાદ ?

પેરેગીર—ત્યાર બાદ શાન્ત થઈ ગયું.

કમરસિંહ—આટલું બધું થયા છતાં તમે મહેલમાં જઈ તપાસ કેમ ન કરી કે; શું થાય છે ?

પેરેગીર—અમને સરકારનો હુકમ થયો નહિ, એટલે અમો ગયા નહિ, જો એમણે એમજ કહ્યું હોત કે કોઈ દોડો તો અમો એક હજાર સિપાઈ હાજર હતા.

કમરસિંહ—અરે તમે હજારે કાંઈ કામના નહિ; રાજકુમારના મહેલમાં આટલી ધમમ ધમા થઈ અને તમે તેની તપાસ ન કરી તે કેવી સુરખામી ?

બીજો—પરણીને ઘેર આવ્યાનો પહેલોજ દિવસ એટલે ધમમધમા તો થાય. માટે કાંઈ સિપાઈથી એકદમ અંદર ન જવાય ?

કમરસિંહ—તારો ઉત્તર ગેરવ્યાજબી છે. તમને અવાજ કયો કે કોઈ ગયું ? તમે કહો છો રાજ ગભરાટમાં હતા, ત્યારે તમારે જોવુંજ હતું.

ત્રીજો—મારો છોડરો બાયડી આવીને ગાંઠો થઈ ગયો તે ત્રણ મહીને સાજો થયો હતો.

કમરસિંહ—જેમ આવે તેમ લવલવ નહિ કરો, બાણુતા હો તે બરાબર કહો ! સવારમાં ભાઈ એકલાજ નીકળી પડ્યા કેમ ?

ચોથો—હાજી ! એકલાજ બીજું કોઈ નહિ ?

કમરસિંહ—સહનતારા અંદર છે કે કેમ ?

પાંચમો—તે અમો શી રીતે કહી શકીએ ? અમોએ તપાસ કરી નથી. રાજનતા ગયા પછી સાડ શહેર શોકમાં ઘેરાઈ ગયું છે.

કમરસિંહ—અંદર દામીઓ વિગેરે છે કે કેમ ?

છઠો—તેનો હશેજ ? અને જોવામાં પણ આવે છે.

કમરસિંહ—તેમની દાસીને કહો કે, કમરસિંહ આવ્યા છે, અને સહનતારા હોય તો તેમને પુછો કે, તમારી પાસે હીતની વાત કરવા કમરસિંહ આવે ?

સાતમો—બહુ સાડ સરકાર ! (અંદર ગયો.)

દામી—કેમ ? શું કારણ આવવાનું ?

સિપાઈ—સહન બા છે કે ?

દાસી—તારે શુ કામ પડ્યું ?

સિપાઈ—મારે તો કાંઈ કામ નથી પડ્યું પણ કમરસિંહભાઈ આવ્યા છે અને એમને અમારા કહેવાથીજ ખચર પડી કે અમરસિંહભાઈ ચાલી ગયા છે. હવે એ પુછે છે કે સહનતારા હોય તો કાંઈક જાણવા અને કાંઈ હોતની વાત કરવા એમની મરજી હોય તો પોતે આવે.

દાસી—એમને આવવા દ્યો ?

સિપાઈ—(આવીને) દાસીએ કહ્યું કે એમને આવવા દ્યો, માટે આપ પધારો.

કમરસિંહ—(અદર જમ્ને અને દાસીને જોઈને) ક્યા છે સહનતારા ?

દાસી—સહનતારા તો નથી. પણ તમારે સહનતારાથી શુ કામ પાડવાનું હતું ?

કમર—મારે કામ તો કાંઈ પાડવાનું નથી પણ જાણતું હતું કે અમરસિંહને રાજ વૈભવની આશા મુકી, વળી સુકોમળ નિર્મળ સ્વભાવની સ્ત્રી મુકી એકદમ રાજમહેલ છોડી દેવાનું શું કારણ ?

દાસી—તે કારણ જાણીને તમારે શુ કામ છે. તમે જેને સુકોમળ કહ્યું છે તેજ સત્યાનાશ વાળનારી છે અને જેને તમે નિર્મળ કહ્યું છે તેજ નણેદ કાઢનારી છે !

કમર—શું સહનતારા ?

દાસી—હા હા ! તારા તારા ! તારાએ તો ગગનના તારા દેખાડી દીધા અને ગુમ થઈ ગઈ. રાજકુમારને વૈભવ મુકીને જંગલમાં જતું પડ્યું કામનીએ કેર કરી નાંખ્યો.

કમર—અરરરર. ગજબ થઈ ગયો. ત્યારે શુ એ સ્ત્રી રાજકુમારને વહેરેજ આવેલી કેમ !

દાસી—વહેરે વહેરે ! જેમ કવંત લાકડું વહેરે તેમ ખાચડી લાયક અને વહેરે.

કમર—શીવ શીવ શીવ ! મહાકાળ મહાકાળ !

દાસી—હવે શીવ શીવ કરો કે રામ રામ કરો. એ બધુંય સરખું છે.

કમર—ઓ દેખીતી તો સુકોમળ જાણાતી હતી ?

દાસી—હા ! ઈંદર વચણા જેવી; એતો એનાં બાપને ધેરથીજ ગોઠાં લાઈને આવી હતી.

કમરસિંહ—પછી કાંઈ ?

પેરેગીર—પછી થોડીવાર સુધી મહેલમાં કોઈ દોડમદોડ કરતું હોય અને વારાફરતી માળોમાં ચઢ ઉતર કરતું હોય એમ સંભળાયું.

કમરસિંહ—ત્યાર બાદ ?

પેરેગીર—ત્યાર બાદ શાન્ત થઈ ગયું.

કમરસિંહ—આટલું બધું થયા છતાં તમે મહેલમાં જઈ તપાસ કેમ ન કરી કે; શું થાય છે ?

પેરેગીર—અમને સરકારનો હુકમ થયો નહિ, એટલે અમો ગયા નહિ, જો એમણે એમજ કહ્યું હોત કે કોઈ દોડો તો અમો એક હજાર સિપાઈ હાજર હતા.

કમરસિંહ—અરે તમે હજારે કાંઈ કામના નહિ; રાજકુમારના મહેલમાં આટલી ધમમ ધમા થઈ અને તમે તેની તપાસ ન કરી તે કેવી મુરખામી ?

ખીજો—પરણીને ઘેર આવ્યાનો પહેલોજ દિવસ એટલે ધમમધમા તો થાય, માટે કાંઈ સિપાઈથી એકદમ અંદર ન જવાય ?

કમરસિંહ—તારો ઉત્તર ગેરબ્યાજખી છે. તમને અવાજ ક્યો કે કોઈ ગયું ? તમે કહો છો રાજ ગભરાટમાં હતા, ત્યારે તમારે જોવુંજ હતું.

ત્રીજો—મારો છોકરો બાયડી આવીને ગાંઠો થઈ ગયો તે ત્રણ મહીને સાજો થયો હતો.

કમરસિંહ—જેમ આવે તેમ લવલવ નહિ કરો, જાણુતા હો તે બરાબર કહો ! સવારમાં ભાઈ એકલાજ નીકળી પડ્યા કેમ ?

ચોથો—હાજી ! એકલાજ ખીજું કોઈ નહિ ?

કમરસિંહ—સહનતારા અંદર છે કે કેમ ?

પાંચમો—તે અમો શી રીતે કહી શકીએ ? અમોએ તપાસ કરી નથી. રાજનના ગયા પછી સાર શહેર શોકમાં ઘેરાઈ ગયું છે.

કમરસિંહ—અંદર દાસીઓ વિગેરે છે કે કેમ ?

છઠો—તેતા હશે ? અને જોવામાં પણ આવે છે.

કમરસિંહ—તેમની દાસીને કહો કે, કમરસિંહ આવ્યા છે. અને સહનતારા હોય તો તેમને પુછો કે, તમારી પાસે હીતની વાત કરવા કમરસિંહ આવે ?

સાતમો—બહુ સાર સરકાર ! (અંદર ગયો.)

દાસી—કેમ ? શું પ્રારણુ આવવાનું ?

સિપાઈ—સહન બા છે કે ?

દાસી—તારે શુ કામ પડ્યુ ?

સિપાઈ—મારે તો કાંઈ કામ નથી પડ્યુ પણ કમરસિંહભાઈ આવ્યા છે અને એમને અમારા કહેવાથીજ ખબર પડી કે અમરસિંહભાઈ ચાલી ગયા છે. હવે એ પુછે છે કે સહનતારા હોય તો કાઢક જાણુવા અને કાંઈ હીતની વાત કરવા એમની મરજી હોય તો પોતે આવે.

દાસી—એમને આવવા દ્યો ?

સિપાઈ—(આવીને) દાસીએ કહ્યું કે એમને આવવા દ્યો, માટે આપ પધારો.

કમરસિંહ—(અંદર જઈને અને દાસીને જોઈને) ક્યાં છે સહનતારા ?

દાસી—સહનતારા તો નથી. પણ તમારે સહનતારાથી શુ કામ પાડવાનુ હતુ ?

કમર—મારે કામ તો કાંઈ પાડવાનુ નથી પણ જાણુતુ હતુ કે અમરસિંહને રાજ વૈભવની આશા મુકી, વળી સુક્રોમળ નિર્મળ સ્વભાવની સ્ત્રી મુકી એકદમ રાજમહેલ છોડી દેવાનુ શુ કારણ ?

દાસી—તે કારણ જાણીને તમારે શુ કામ છે. તમે જેને સુક્રોમળ કહો છો તેજ સત્યાનાશ વાળનારી છે અને જેને તમે નિર્મળ કહો છો તેજ નખોદ કાઢનારી છે !

કમર—શું સહનતારા ?

દાસી—હા હા ! તારા તારા ! તારાએ તો ગગનના તારા દેખાડી દીધા અને ગુમ થઈ ગઈ. રાજકુમારને વૈભવ મુકીને જગલમા જવું પડ્યુ કામનીએ કેર દરી નાંખ્યો.

કમર—અરરર. ગજળ થઈ ગયો. ત્યારે શુ એ સ્ત્રી રાજકુમારને વહેરેજ આવેલી કેમ !

દાસી—વહેરે વહેરે ! જેમ ક્વંત લાકડું વહેરે તેમ બાયડી લાય- અને વહેરે.

કમર—શીવ શીવ શીવ ! મહાકાળ મહાકાળ !

દાસી—હવે શીવ શીવ કરો કે રામ રામ કરો. એ બધુંય સરખું છે.

કમર—ઓ દેખીતી તો સુક્રોમળ જણાતી હતી ?

દાસી—હા ! ઈંદર વચણા જેવી; એતો એનાં બાપને ધેરથીજ ગો-ટાંગા લઈને આવી હતી.

કમરસિંહ—પછી કાંઈ ?

પેરેગીર—પછી થોડીવાર સુધી મહેલમાં કોઈ દોડમદોડા કરતું હોય અને વારાફરતી માળોમાં ચઢ ઉતર કરતું હોય એમ સંભળાયું.

કમરસિંહ—ત્યાર બાદ ?

પેરેગીર—ત્યાર બાદ શાન્ત થઈ ગયું.

કમરસિંહ—આટલું બધું થયા છતાં તમે મહેલમાં જઈ તપાસ કેમ ન કરી કે; શું થાય છે ?

પેરેગીર—અમને સરકારનો હુકમ થયો નહિ, એટલે અમો ગયા નહિ, જો એમણે એમજ કહ્યું હોત કે કોઈ દોડો તો અમો એક હજાર સિપાઈ હાજર હતા.

કમરસિંહ—અરે તમે હજારે કાંઈ કામના નહિ; રાજકુમારના મહેલમાં આટલી ધમમ ધમા થઈ અને તમે તેની તપાસ ન કરી તે કેવી મુરખામી ?

ખીજો—પરણીને ઘેર આવ્યાનો પહેલોજ દિવસ એટલે ધમમધમા તો થાય. માટે કાંઈ સિપાઈથી એકદમ અંદર ન જવાય ?

કમરસિંહ—તારો ઉતર ગેરવ્યાજખી છે. તમને અવાજ કયો કે કોઈ ગયું ? તમે કહો છો રાજ ગભરાટમાં હતા, ત્યારે તમારે જોવુંજ હતું.

ત્રીજો—મારો છોકરો બાયડી આવીને ગાંડો થઈ ગયો તે ત્રણ મહીને સાંજે થયો હતો.

કમરસિંહ—જેમ આવે તેમ લવલવ નહિ કરો, જાણતા હો તે બરાબર કહો ! સવારમાં ભાઈ એકલાજ નીકળી પડ્યા કેમ ?

ચોથો—હાજી ! એકલાજ ખીજું કોઈ નહિ ?

કમરસિંહ—સહનતારા અંદર છે કે કેમ ?

પાંચમો—તે અમો શી રીતે કહી શકીએ ? અમોએ તપાસ કરી નથી. રાજનના ગયા પછી સાર શહેર શોકમા ઘેરાઈ ગયું છે.

કમરસિંહ—અંદર દાસીઓ વિગેરે છે કે કેમ ?

છઠો—તેતો હશેજ ? અને જોવામાં પણ આવે છે.

કમરસિંહ—તેમની દાસીને કહો કે, કમરસિંહ આવ્યા છે. અને સદનતારા હોય તો તેમને પુછો કે, તમારી પાસે હીતની વાત કરવા કમરસિંહ આવે ?

સાતમો—બહુ સાર સરકાર ! (અંદર ગયો.)

દાસી—કેમ ? શું કાશ્યુ આવવાનું ?

સિપાઈ—સહન બા છે કે ?

દાસી—તારે શું કામ પડ્યું ?

સિપાઈ—મારે તો કાંઈ કામ નથી પડ્યું પણ કમરસિંહભાઈ આવ્યા છે અને એમને અમારા કહેવાથીજ ખબર પડી કે અમરસિંહભાઈ ચાલી ગયા છે. હવે એ પુછે છે કે સહનતારા હોય તો કાંઈ જાણવા અને કાંઈ હીતની વાત કરવા એમની મરજી હોય તો પોતે આવે.

દાસી—એમને આવવા દ્યો ?

સિપાઈ—(આવીને) દાસીએ કહ્યું કે એમને આવવા દ્યો, મારે આપ પધારો.

કમરસિંહ—(અદર જમને અને દાસીને જોઈને) કયા છે સહનતારા ?

દાસી—સહનતારા તો નથી. પણ તમારે સહનતારાથી શું કામ પાડવાનું હતું ?

કમર—મારે કામ તો કાંઈ પાડવાનું નથી પણ જાણવું હતું કે અમરસિંહને રાજ વૈભવની આશા મુકી, વળી સુકોમળ નિર્મળ સ્વભાવની સ્ત્રી મુકી એકદમ રાજમહેલ છોડી દેવાનું શું કારણ ?

દાસી—તે કારણ જાણીને તમારે શું કામ છે. તમે જેને સુકોમળ કહો છો તેજ સત્યાનાશ વાળનારી છે અને જેને તમે નિર્મળ કહો છો તેજ નખોદ કાઢનારી છે !

કમર—શું સહનતારા ?

દાસી—હા હા ! તારા તારા ! તારાએ તો ગગનના તારા દેખાડી દીધા અને ગુપ્ત થઈ ગઈ. રાજકુમારને વૈભવ મુકીને જંગલમાં જવું પડ્યું કામનીએ કેર કરી નાંખ્યો.

કમર—અરરરર. ગજબ થઈ ગયો. ત્યારે શું એ સ્ત્રી રાજકુમારને વહેરેજ આવેલી કેમ !

દાસી—વહેરે વહેરે ! જેમ કર્વત લાકડું વહેરે તેમ બાયડી ભાયડાને વહેરે.

કમર—શીવ શીવ શીવ ! મહાકાળ મહાકાળ !

દાસી—હવે શીવ શીવ કરો કે રામ રામ કરો. એ બધુંય સરખું છે.

કમર—ઓ દેખીતી તો સુકોમળ જણાતી હતી ?

દાસી—હા ! ઈંદર વચણા જેવી; એતો એનાં બાપને *ધેરથીજ ગોઠાણો લાઈને આવી હતી.

કમર—શું પીયરથીજ કોઈ પુરૂષને લાવી હશે ?

દાસી—હા હા પીયરથીજ લાવેલી, સ્ત્રી ચરિત્રનો પાર કોણ પામ્યું છે ?

કમર—હટ ! આ વાત મારા માન્યામાં કેમ આવે. તેર વરસની બાળા કન્યા, શું સમજે.

દાસી—સાંભળો મારી વાત ! આજથી ચોથા દીવસ ઉપર તમે આવ્યા અને અમરસિંહને સાથે લઇને ગયા ત્યાર પછી થોડીજ વારે મારી પાસે દર્પણ માગ્યું. ત્યારે હું નિચે વાસણ માજતી હતી. તેથી મેં કહ્યું કે સામા ગોખલામા લાવ લુગડે ઢાંકેલું છે તે લઇ લ્યો. તે લીધું નહિ ને થોડી વારે ફેર અવાજ કર્યો તો પણ મેં ગણગાર્યું નહિ અને એનો એજ જવાબ આપ્યો. વળી અકળાઇને ત્રીજવાર અવાજ કર્યો ત્યારે હું ઉપર આવી અને મેં દર્પણ બતાવીને કહ્યું કે મારા હાથ કચરાવાળા છે, માટે આ દર્પણ તમે લઇ લ્યો ? મને કહે તે તો દર્પણ નથી કાઢક રમઝડું છે, તેમાં મારા મુખને બદલે કોઈ પુરૂષ દેખાય છે; અને તે કહે છે કે હું આવું ? આવું સાંભળી મેં અચંબો પામીને કહ્યું કે, એવું છે તો ઉઘાડો દર્પણ ! હું જોઈ જોઈએ કોણ બોલે છે ! તેજ વખત ગોખલામાં રહેલા દર્પણના ઉપર ઢાંકેલું લુગડું ઉંચું કર્યું; તેની સામે અવાજ તો થયો કે હું આવું ? તે દર્પણમાં મેં પુરૂષ ન જોયો પણ તેમણે તો જોયો. મેં કહ્યું, કહો કે આવ, પછી શું થાય છે તે જોઈએ. એમણે આવ કહ્યું એટલે દર્પણમાં દેખાતી છત્રી બંધ થઇ ગઇ. દર્પણના દેખાવમાંનું મેં કાંઈ જોયું નહિ. પણ હું આવું એવો શબ્દ થયો તે તો મેં સાંભળ્યો ખરો ! કહો ત્યારે એ શું હશે. એ તે પીયરમાંથી થયેલો ઠેકું કે નહિ ?

કમર—અહાહા ! આ શું ? કાંઈ ન સમજાયું ? હું તો દીગમુદ થઇ ગયો. મને તો કાંઈ સુઝ પડતી નથી.

દાસી—પ્રેમદાનો પાર કોઈ પામ્યું નથી. (કમરસિંહ વિચારમાં ગુમ થઇ નીચું જોઇ રહ્યા.)

દાસી—કમરસિંહજી શુ વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા !

કમરસિંહ—દાસી તારી કહેલી વાર્તા સાંભળીનેજ હું કાંઈ ઉગા વિચારમાં પડી ગયો. શુ તારે તારું કહેવું એમ થાય છે કે, સકુનતારા પીયરથીજ કોઇના પ્યારમાં પડેલી હોય ?

દાસી—ત્યારે દર્પણમાં પુરૂષ દેખાયો તે શું ?

કમરસિંહ—તે પુરૂષ જો એના સંકેતથીજ પ્રગટ થયો હોય અને એનો જાણીતો હોય, તો તને નિચેથી બોલાવીને જાહેર શું કરવા કરે ? માટે તે વાત મારા માન્યામાં આવતી નથી.

દાસી—ભલે ન આવતી હોય તો મારે પરાણે મનાવાનું કારણ નથી, પણ હું તો તમને એમ સમજાવું છું કે સ્ત્રિયો આના કૃત્યો કરે છે.

કમરસિંહ—એ કુલટા, અને વ્યભીચારીણીની વાતો છે.

દાસી—સૌનાં નિવડયે વળાણ છે. પહેલીજ રાતે પગરણ મંડાયાં તો આગળ ઉપર શું નિપજશે તે કોને ખબર.

કમરસિંહ—આગળની વાત ક્યાં કરો છો, કહો છો કે રાજાનો એકલાજ ગયા છે, ત્યારે સહનતારા ક્યાં ગુમ થઈ ગઈ ? એને કોઈ ઉચ્છ્રી લઈ ગયું, કે રાજા શોધમાં ગયા. કે નદીમાં પડી ગઈ તેથી રાજા વિયોગ નહિ સહન થાય એમ સમજી પ્રથમથી એકલા ગયા, કે સ્ત્રી રીતે ! આમાં મહારાજાને પુછવાથી એ, આથી વધારે શું માહિતી મળે !

દાસી—મારાથી વિશેષ ખબર કોઈ આપી શકે તેમ નથી, મહારાજાને મળવાતો ગયાજ નથી.

કમરસિંહ—હું જાઉં છું અમરની શોધમાં ?

દાસી—એમના સાચા મિત્ર છો એટલે જવુંજ જોઈએ. શોધી લાવો એટલે હું જો કાંઈ દુઃખમાંથી છુટું.

કમરસિંહ—તારે શું દુઃખ છે, ખાઈ પી દહેર કરવાની છે.

દાસી—દહેર તો ઝેર જેવી લાગે છે, એકલાની તે દહેર હોય ? મારા સિવાય ખીલ્તું કોઈ મહેલમાં આવતુંજ નથી. કોને મળવા આવે ! નહિ રાજા કે નહિ રાણી “વનમાં સોનખઈ એકલાં.”

કમરસિંહ—હું રાજકુમાર અમરસિંહને સપાટે શોધી કાઢીશ અને તેમને પાછા વાળી ઘેર લાવીશ. જો હું હાજર હોત તો જવાજ ન દેત !

દાસી—જનારને રોકી કોણ રોકનાર છે ?

કમરસિંહ—રોકનારનો ખરો સ્તેહ હોય તો જનાર ડગલું ન ભરી શકે.

દાસી—રોકનારનો ચ્હાય તેવો પ્રેમ હોય પણ જનાર તો જાનજ.

કમરસિંહ—તમે કહો તે ખરું ! થયું હવે ! જૈરાની જાત, હંડ ન મુકે.

દાસી—ક્રોધ ન કરશો ! ન છણકાશો ! ન રીસાશો ! કહો તમે જનાર છો અને હું રોકનાર. છું મારો સાચો પ્રેમ છે. હવે શું થાય છે તે જોઈએ.

કમરસિંહ—આમાં સખળ કારણ અમરસિંહ છે, એટલે લાચાર. દાસી તારો પ્રેમ ખરો, અને તે ખરા અંતઃકરણનો હશે પણ અમરસિંહનું ગુપ્ત થવું સાંભળીને ઉભા રહેવું એ ઠીક નહિ તેથી, અને વળી મને રોકવાનો તારો કોઈ પ્રકારનો હક નથી; એવા બે કારણથી હું રોકા શકુ તેમ નથી.

દાસી—કમરસિંહ તમે મને દાસી દેખો છો પણ હું ઉમદા રાજની બેટી છું. મારો જન્મ કોઈ ખોટા નક્ષત્રમા થયેલો તેથી મારાં માબાપે મને તથા દીધી છે. ઉકરડામાં ફેંકાએલી હું રજપુત ઘેર ઉછરી પાર વરસની થઈ, મારી ઉછેરનારી મા જે અમરસિંહના મહેલમાં કામ કરતી હતી, તે મરી ગઈ, એટલે તેજ જગાએ મને કાયમ કરી.

કમરસિંહ—તું કયા રાજની બેટી છું.

દાસી—હજી હું કુંવારી છું. મારી મરજી હવે લગ્ન કરવાની થઈ છે પરણવાનો કોલ આપો તો મારા ખરા માતા પીતાની ઓળખાણ આપુ અને બધી વાતની ખાતરી કરી આપુ, મારી ઉમ્મર સોળ સત્તર વરસની છે.

કમરસિંહ—મને પણ તારી વાક ચાતુરી ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે નક્કી તું કોઈ સારા રાજનું જ ફરજન છે. પરણું ખરો પણ હાલતો નહિજ. અમરસિંહ આવ્યા બાદ.

દાસી—ત્યારે તો ત્યારે ! પણ વચનથી બંધાતા જાઓ ?

કમરસિંહ—વચન શું આપવું છે. હું પણ કુંવારોજ છું !

દાસી—કુંવારા છો એટલે પરણશો તો ખરાજ; કાંઈ કુંવારા તો રહેવાનાજ નથી. જ્યારથી આ મહેલમાં પગલું મકયું છે અને તમને આવતા જતા જોયા છે ત્યારથી મનમાં સંકલ્પ કરી મુક્યો છે કે, કોઈ વખત અરજ ગુજરીશું, તે અરજ ગુજરવાનો વખત આજે મળ્યો, માટે અરજ ધ્યાનમાં લઈ વચન આપતા જાઓ !

કમરસિંહ—દાસી; તેં તો હક કરી નાખી, મારી મનોવૃત્તિયો ચંચળ કરી નાખી. હવે તો મને અહીંથી જવા દે. (દાસીએ હાથ ઝાલ્યો) છોડ છોડ જવાદે !

દાસી—વચન આપીને ! ! (કમરસિંહ હાથ ઝુંટાવીને ચાલ્યો ગયો. અને દાસી બેમાન થઈ નીચે પડી)—

[કર્તા] અમરના મહેલમાં જઈ, સહનની હકીકત જાણી દાસી પામેથી છુટેયો પ્રધાન પુત્ર કમરસિંહ પોતાને ઘેર આવ્યો, અને માતાને નમ-

રકાર કરીને બેઠો ? ઉતરી ગએલુ મુખ જોઈને પુછ્યુ. કેમ દીકરા ઉદાસ છો !

કમરસિંહ—ગામમાં પેસતાં સમાચાર એમ મળ્યા કે, અમરસિંહ ઉજ્જન નગર મુકી ચાલી ગયા છે, તેનો તપાસ કરતાં ખરું કારણ જડી આવતું નથી; તેથી ઉદાસી થઈ છે, માતાજી હુ પણ જાઉં છું. નિરતર સાથે બેસનાર, ઉઠનાર, હરનાર ફરનાર મિત્ર થયા એટલે ગામમાં રહીએ તે પણ દેખાય ખોટું. મને રજા આપો માતાજી, અમરને શોધતો ચાલ્યો જઈશ, અને જડશે એટલે તેને સમજાવીને ઘેર લાવીશ !

માતા—ખહુ સાર બાઈ ! તારા આપ એમ કહેતા હતા પણ ખરા કે કમર આવશે એવોજ ચાલ્યો જશે. દરબારમાં થઈને જવાય તો સાર.

કમરસિંહ દરબારમાં આવ્યો અને અમરસિંહ ગયાના શોકની ઉદાસીમાં બેઠેલા રાજા મધુરસિંહને પ્રણામ કર્યા. મધુરસિંહે આશીરવાદ આપીને કહ્યું ભાઈ તારો મિત્રતો એકા એક ચાલ્યોજ ગયો. ન કાંઈ કારણ સમજાયું કે શુ થયું. કમરસિંહ કહે હું જાઉં છું અને ગમે ત્યાંથી શોધીને લાવુ છું, આપ ચિંતા ન કરો ! (રાજાની રજા લઈ કમરસિંહ થોડેસ્વાર થઈ અમરની શોધમાં વિદાય થયો.)

નગ્રની બહાર નીકળી કમરે, અનુમાનથી વિચાર કર્યો કે અમરસિંહની શોધ વગડે થોડી અને વસ્તીમાં વધારે કરવી, કારણ કે તેને વગડે વસવા કરતાં શહેરની વસ્તીમાં વસવાતો અભ્યાસ વિશેષ છે. ના ના; પણ આ વખતે તેમજ હોય એમ નહિ. સહન શુભ થઈ ગઈ છે. પાછલી બારીમાં ડેકીયું કરતા પડી ગઈ હોય, તો તેના મુઠ્ઠાને ખોળતા ક્ષિપ્રાના કિનારા ઉપર પણ ફરતા હોય, માટે પકડવાદે ક્ષિપ્રા માતાનો કિનારો !

કમરસિંહ ક્ષિપ્રા નદીની તીરે આવી, છેક અમરના મહેલની પછીતેથી કઠિ કઠિ ચાલવા લાગ્યો અને મનમાં તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો કે નદીમાં પડી ગઈ હશે તો ગંગાજીએ ગમે ત્યાં કિનારે કાઢી નાખી હશે, જેથી તેનો પત્તા લાગશે અને સાથે અમરસિંહનો પણ લાગશે !

ખરાખર સાત ગાઉ ચાલ્યો, ત્યાં નદી કિનારે મચ્છરરાજ મકવાણીને બેઠેલો જોયો ! મકવાણી કમરસિંહને દેખીને ડરી ગયો ! ભય પામી ગયો, થરથરવા લાગ્યો, તે જોઈ કમરસિંહે પુછ્યુ. કેમ ભાઈ તમે મને દેખીને કંપી ગયા, સત્ય કહો !

મકવાણી—તમે રાજસિંહ પ્રધાનના પુત્ર અને અમરસિંહના મિત્ર કમરસિંહ ખરા કે નહિ.

કમરસિંહ—હા હું કમરસિંહ. પણ તેથી તમારે ડરવાનું શું કારણ !

મકવાણી—સરકાર મેં સહનતારાની ચોરી નથી કરી તેમ અમરસિંહની પણ ચોરી નથી કરી; મને ક્ષમા કરો !

કમરસિંહ—(આ માણસ કંઈક જાણે છે ખરો) ત્યારે ખરી વાત હોય તે કહી દે !

(સહનતે શી રીતે લાગ્યો હતો, અને છેવટ ક્યાં મુકી; તે બધી વાત સાચે સાચી કમરસિંહને મકવાણીએ કરી.)

મકવાણીની વાત ઉપરથી એમ માલમ પડ્યું કે, સહન સજીવનતો છે, પણ ગાંસડી બાધીને કાણે નાંખી હશે ! આતો વિશેષ ગુચવણી ભરેલી વાત થઈ. ચાલ જીવ હવે તો વગડામાં ફરીશું અને મિત્ર તથા મિત્રનો સ્ત્રી, બંનેની ખોળ્ય ફરીશું. કમરની મુસાફરીમાં અમરના મહેલમાં રહેલી દાસી કે જેની સાથે થોડા વખત ઉપર કમરને વાતચીત થઈ છે, તેના આપતું નગર આવ્યું. તેમાં પ્રવેશ કરી રાજ દરબારમાં આવી કમરે ઝોળખાણ આપી, એટલે રાજાએ મેમાન તરીકે સત્કાર કર્યો. રાજાની અવસ્થા થઈ હતી. પુત્ર પુત્રાદી સંતતી નહિ હોવાથી રાજા નિરંતર ઉદાસ રહેતો હતો, તેવામાં કમરસિંહનું આવવું સુખ રૂપ થઈ પડ્યું, જેથી જતા કમરને આગ્રહ કરી થોડા દિવસ અટકાવી રાખ્યો, અને માણસોને મોકલી અમરસિંહની શોધ કરાવરાવી. વધારે દિવસ થયા ત્યારે અતી આગ્રહથી કમરસિંહે રાજાની રમ માગી, ત્યારે રાજા આંખમાં આંસુ આણીને કહે છે. તમારા રહેવાથી મને દુઃખીઆને સુખની સેજ કીનારી દેખાઈ. શું કંઈ મારી દીકરી હયાત હોત તો, તેને તમારી સાથે પરણાવી તમને રાજ આપી દેત ! અને ઘર જમાઈ કરીને રાખત ?

કમરસિંહ—તમારી દીકરી દેવલોક પામી હશે ?

રાજા—દેવલોક તો નથી પામી, પણ તેને બાળપણમાં જ તજ દીધી છે. બ્રાહ્મણના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી ઉકરડે મુકી દીધી. તેની ફરી અત્યાર મુઠ્ઠી તપાસ નથી લીધી. હવે કાઠ પત્તો લાગે નહિ; વગર વિચાર્યું કામ કરનાર માણસ પરતાય છે.

કમરસિંહ—તમારી દીકરી હોય તો આશરે કેવડી હોય ?

રાજા—સોળ સત્તર વરસની ! પણ તે તો હોયજ ક્યાંથી, અને કદાર એના આવરણના બળથી જીવતી રહી હોય, તો પણ આપણને મળે ક્યાંથી !

કમરસિંહ—તમે ઉકરડામાં ફેંકી દેનાં આંચકા ન ખાવો અને હવે

પરતાવો શુ કરવા કરવો પડે. તમને બ્રાહ્મણે કહ્યું હશે કે આ દીકરીને તણ દેશો તો બીજા છોકરા થશે, નહિ તો નહિ થાય !

રાજા—હાથ ! તમે કહો છો તેમજ થયું !

કમરસિંહ—તમે કરી છે તો મોટી ભુલ્ય. પણ તમારા નસીબે માંડે અહીં આવવું થયું એમ માનજો. તમારી દીકરી અમરસિંહના મહેલમા દાસીનું કામ કરે છે અને તે હાલમા એકલીજ રહી છે, જાઓ તપાસ કરી તેડી લાવો. હું જાઉં છું. (કમરસિંહ આગળ વિદાય.)

ઉલાસનું હરણ કર્યાનો શુનો જાણે પોતેજ કર્યો હોય. અને શુનાની મારીજ માગવા આવ્યો હોય, તેમ ધીમે ધીમે પગલે ચાલીને, સુમનચંદ્ર, રાજા આનંદમલના મહેલમા આવ્યો, અને પોતાની બેનતી હાજરીમા આનંદમલને હાથ જોડીને કહ્યું કે પુણ્ય વડિલ ! હું આપનો અપરાધી હાલતો આપની રજા માગુ છું.

આનંદમલ—સુમનચંદ્ર, તમે કેમ આટલા બધા ઓશીયાળા થઇ ગયા ?

સુમનચંદ્ર—ઉલાસનું અધકારસિંહથી હરણ થયું.

આનંદમલ—તેમા તમે શુ કરો. (સુમનચંદ્રની આખમાથી આસુ પડ્યા.)

વિનોદમતી—માઠ તમે શો શુનો કર્યો છે, કે આંસુ પાડ્યાં પડે. ઉલાસ તો હમણા જડશે. મારો અભયમલ ગમે સાંથી ખોળી લાવશે. વળી હવે તો અમરસિંહને પણ ચિન્તા ખરીજ કની.

સુમનચંદ્ર—ઉલાસ જડશે. તે બધું ખરૂં પણ પ્રથમ ઉલાસનું હરણ મારે ત્યાંથી થયું માટે મને બહુ લાગે છે, જાણે આપવાત કરીને મરું !

વિનોદ—માઠ, આતો છોકરવાદી કહેવાય, તમે તો મોટા રાજા કહેવાઓ; ક્ષત્રીગોત્રે તો અનેક વાર આક્રમી આવે, તે વખતે ખૂણે પેસીને રહે તો કરી સુખનો દહાડો ન જૂવે. વળી સામળ્યુ છે કે, અમરસિંહના એક મિત્ર સદનસિંહ છે તે પણ ઉલાસની શોધમાં ગયા છે.

સુમનચંદ્ર—બેન; મને એમ વહેમ પડે છે કે. સદનસિંહ એજ સદનતારા છે. પણ છૂપા વેપમા આવી છે.

વિનોદ—ત્યારે અહીં તેડી લાવો તો આપણે બરાબર તપાસ કરી અવગોક્ત કરી નક્કી કરીએ.

સુમનચંદ્ર—તે તો અમરસિંહના કહેવાથી ઉલાસની શોધમાં વિદાય થઇ ગઇ !

વિનોદ—હવે આવે ત્યારે વાત ! પણ તમે જરાય ચિન્તા ના કરશો સદાય સુખના દીવસ રહેતા નથી, તેમ સદાય દુઃખના દીવસ પણ રહેતા નથી. ઉલાસ કાલ ઘેર આવશે.

આનંદમલ—તમને ઘેરથી નિકળ્યે ઘણા દિવસ થયા માટે તમે પણ જાઓ, અને માર્ગમાં હડીએ ચઢે તો, ઉલાસને છોડાવી તમારે ત્યાં લઈ જઈ પેગામથી ખબર મોકલજો.

વિનોદ—જ્યાં મળે સાંથીજ ખબર મોકલજો, અને અંધકારસિંહને તો મારીજ નાંખજો.

આનંદમલ—લોહીને ખાળનાર શત્રુને એકદમ ન મારવો પણ રીખાવી રીખાવીને મારવો. જેથી ઝામેલુ લોહી ફરતુ થાય છે. જીવનની આખાદી થાય છે.

સુમનચંદ્ર—દૈવ્યની ઇચ્છા હશે તેમ બનશે; ત્યારે હું આજેજ જાઉં છું.

આનંદમલ—ભલે પધારો, શુભ સંદેશો મોકલતા રહેજો.

જે સાતસેં ઘોડેસ્વારને સાથે લઈ સુમનચંદ્ર મુશિંદાખાદથી નિકળ્યો હતો તેમને તૈયાર થવા કહી પોતે તૈયાર થયો અને પ્રથમ નિશાન મુશિંદાખાદનું માડ્યું.

અહીંથી એકવાર તો મુશિંદાખાદ જવું, જતાં માર્ગમાં, ઉલાસ, સહન, અમરસિંહ, અભયમલ કે જે કોઈ મળે તેની ખરી સુલાકાત કરી લેવી, આમ વિચાર કરતો, અને સૈન્ય સહિત માર્ગમાં પડાવ નાંખતો, આસપાસ ઘોડેસ્વારો મોકલી ખબરો કઢાવતો; રાજા સુમનચંદ્ર છેક પોતાની રાજધાનીના નગર સુધી આવી પહોંચ્યો.

અરે હું આટલે સુધી આવ્યો પણ મને કોઈ ન મળ્યું, માટે મારી દશાજ વાંકી છે. હું જશો ભાગીદાર નથી, પણ કલકનો ભાગીદાર છું, ખસ અહીંજ પડાવ ! (ગામથી ત્રણ ગાઉ છેટે પડાવ નાંખીને)

સુમનચંદ્ર—જાઓ પ્રધાનને બોલાવી લાવો.

મોકલેલો પેગામ રાજા દરબારમાં આવ્યો અને કહ્યું કે સરકાર મહારાજા આવ્યા છે, અહીંથી ત્રણ ગાઉને છેટે મુકામ નાખ્યો છે, અને આપને ત્યાં તેડાવ્યા છે.

ઘણા દીવસથી અકળાએલી, મનમાં મુઝાએલી સ્વામીના વિયોગથી સંતાપને પામેલી, પત્ની દર્શનને માટે આતુર થએલી, રાણી પ્રકાશ લક્ષ્મિએ

મહેલમાં બેઠે અનુચરે કહેલા શબ્દ સાંભળ્યા. સાંભળ્યા કે તરત દાસીને દોડાવીને કહેવરાવ્યું કે, ઉભો રહે. રાજનંદે મળવા રાણી આવે છે. તેમને તેડી જા !

અનુચર—બહુ સાર હુ ઉભો છું. ઝટ તૈયારી કરો. મહારાજ કાંઈ ઉતાવળમાં હોય એમ જણાય છે.

મિયાનામાં બેસી દશ દાસીઓને લઈ પ્રકાશલક્ષ્મિ આવ્યાં. આમથી પ્રધાન પણ માફામાં બેસીને આવ્યા, આગળ અનુચર અને પાછળ સર્વે ચાલ્યા.

પ્રધાનની મુલાકાત કરી ને રાજનો ખરાબ અંદોજસ્ત રાખવા આજ્ઞા કરીને, ઉલાસ તથા સહનની શોધમાં જવાને નિશ્ચય કરી બેઠેલા રાજ સુમનચંદ્રને, મોકલેલા અનુચરે આગળ આવીને ખબર આપી કે, પ્રધાનજી આવે છે, અને પાછળ અમારાં માતા, પ્રકાશલક્ષ્મિ આ પણ આવે છે.

રાજ તંબુની બહાર, પોતાનું આસન પધરાવી તે ઉપર બેઠેલા હતા. તેમના સત્સુખ આવી પ્રધાને ઝંવાર કર્યા, અને મહારાજને હાથથી ઇસારત કરી, એટલે પોતે બેઠા. રાણી પ્રકાશલક્ષ્મિ, મિયાનામાંથી નીસરી જેવા તંબુમાં દાખલ થવા જાય છે, તેવાંજ રાજને અટકાવ્યાં, તે એમ કહીને કે, તંબુમાં ગેસવાનું કારણ નથી, બહાર ઉભા રહો ! રાજના સુખમાંથી નિકળેલા ક્રોધ વચનને માન આપી રાણી બહારજ ઉભાં રહ્યાં અને થોડીવાર સુધી બોલી શક્યાં નહિ. ત્યારે રાજને કહ્યું કે;

સુમનચંદ્ર—બેસો શું કહેવાનું છે, અને અહીં સુધી આવવાનું શું કારણ છે ?

પ્રકાશ—આપનું શરીર સાફ છે ?

સુમનચંદ્ર—સ્ત્રિયો માત્ર પુરુષના શરીર સાથેજ સંબંધ ધરાવે છે. અને શરીર સાફ હોય ત્યાં સુધી લાગણી પણ દર્શાવે છે. હા તે સાફ છે. ખીનું !

પ્રકાશ—ઉલાસની બાળ જડી !

સુમનચંદ્ર—ઉલાસની જડી તે ન જડ્યા જેવી થઈ ગઈ, સહનની નથી જડી, તેમ અમરસિંહની પણ શોધ કરવાની છે; પ્રધાનજીને રાજની મુંદ્રત કરીને જાહેર છું. જ્યાં સુધી સર્વના શોધ નહિ જડે ત્યાં સુધી મુશિદા બાદમાં જળા પીવું નથી.

પ્રકાશ—અરે ગજબ, ઉલાસનું હરણ તેમ સહનનું પણ હરણ અને અમરસિંહનુંજો હરણ થયું હશે. તેમને કોણ લઈ ગયું હશે. શ્રી રામેશ્વર; શ્રી રામેશ્વર; શીવ શીવ શીવ.

સુમનચંદ્ર—ખીજું કાંઈ પુછવું હોય તે પુછી લ્યો અને ઘેર પધારી જાઓ ! મારે પ્રધાન સાથે વાત કરીને તાપડતોજ નવું છે. હવે રોકાવું એ પરમેશ્વરના ગુનેગાર થવા જેવું છે.

પ્રકાશ—આપે પુછ્યું કે અહીં સુધી આવવાનું શું કારણ ? કારણ તો માત્ર, આંખને ખીચી રહેલા ચક્રોર પક્ષિને ચંદ્રનું દર્શન, તેમજ આપના દર્શનની અભિલાષી આપને આવ્યા જાણીને દોડતી આવી, પણ હવે એમ થાય છે કે ન આવી હોતતો સાર થાત. સર્વનું ગુમ થવું કાને ન સાંભળ્યું હોત ત્યાં સુધી તે તરફની બળત્રા ન થાત.

સુમનચંદ્ર—તમને લાહોર તરફના કાંઈ સમાચાર મળ્યા નથી ?

પ્રકાશ—ના મહારાજ ! ત્યાંનું પણ કાંઈ કહેવા જેવું હોય તો કહો !

પ્રધાન—સેવકને વચમાં જોલવાની આજ્ઞા આપો !

સુમન—જોલો શું કહેવા માગો છો ?

પ્રધાન—વિનોદમતી બાના નામથી લખેલો, અને પુન્ય મહારાજ, આનંદમલની સહી થયેલો એક પત્ર એક ઘોડેસ્વાર લઈને આવ્યો હતો, તેમા એટલુંજ લખેલું હતું કે પ્રધાનજીને માલમ થાય જે બેન ઉલાસનો સ્વયંવર કરવાનો છે માટે મારાં (જે અદબી માફ) ભાભી પ્રકાશત્રક્ષિને મોકલજો.

પ્રકાશ—તે પત્ર મને બતાવ્યો નથી. તેમ હજી સુધી મને વાત પણ કરી નથી.

સુમન—એ શુ ક્યું, પ્રધાનજી ! તમે ગાલા થઈને કેમ ચુક્યા ?

પ્રધાન—સરકાર હુ ચુક્યો નથી. મેં એમ વિચાર કર્યો કે ઉલાસનું હરણ થયું છે તેના જડયાના સમાચાર, હજી આવ્યા નથી. તેમ રાજાધીરાજ જે શોધમાંજ ગયા છે તે આવ્યા નથી, અને એમની તરફથી સંદેશો પણ આવ્યો નથી, વળી જે સ્વયંવરની વાત સાચી હોય તો, સ્વયંવરની કંકો-ત્રીઓ, ઘોડેસ્વારો સાથે મોકલાતી નથી, પણ બ્રાહ્મણો સાથે મોકલાવાય છે. તેમ છતાં તે સાચી હોય તો, ખુદ આનંદમલના હાથનીજ હોવી જોઈએ. વિનોદમતીને લખવાનું શુ કારણ. આ બધી વાતનો વિચાર કરીને મનમા તર્ક, કર્યો કે, ઉલાસનું હરણ કરનાર, અધમિએ પ્રપંચથી પ્રકાશને બેખમમાં નાખવા પત્ર લખ્યો હોવો જોઈએ.

સુમન—શામાગ પ્રધાનજી, બહુ ઉડી સમજાણ, જે ક્યું તે કીકર ક્યું. પણ તે પત્ર તો સાચો. ઉલાસનો સ્વયંવર થઈ ગયો,

પ્રધાન—આપ હમણા તો ખેલી ગયા કે, ઉલાસની બાળ જડી પણ ન જડયા જેવી થઈ ગઈ; અને હવે કહો છો કે સ્વયંવર થઈ ગયો. એ શું !

સુમન—અહીંથી મોકલેલી ખચર મળતાંની સાથે; અગિયારસે ઘોડેસ્વાર સાથે અભયમલ શોધમાં નીકળી પડ્યો હતો. તેને દેખતાંજ પાપી ઉલાસને મુકીને તારી ગયો, ઉલાસ મળી તેજ દીવસે અનાયાસે મારી પણ મુલાકાત થઈ, અને અમો બધા લાહોર ગયા. સર્વે એક બીજાને મળ્યા હજ્યાં, રાજ આનંદમલે, ઉલાસનો સ્વયંવર કરવા મુહુર્ત જોવરાવ્યું તે નજીક આવ્યું; એટલે હું ત્યાંજ રોકાયો. અહીં કંઠોત્રી મોકલવા મેંજ ના પાડી હતી, પણ ખેન વિનોદે છાંતો પત્ર મોકલ્યો હશે તે વાત ખરી.

પ્રકાશ—ઉલાસે હાર કોને આરોપ્યો ? વરમાળ કોને પહેરાવી ?

સુમન—અભયમલે રચેલી રચનામાં, વર જોઈ વરમાળા પહેરાવી દેવાની નહોતી. સીતા તથા ધ્રૌપદી કરતા પણ આ સ્વયંવર જીતવો કઠણ હતો.

પ્રધાન—એવી શી સરત કરી હશે ? (ઉલાસના સ્વયંવરની શોભા, રચના, ગોઠવણી, અને તેને જીતવાની શરતો જે સુમનચક્રે કહી બતાવી. તે સાંભળીને.)

પ્રધાન—વાહ ! યુક્તિનો સારી રચી; આવો સ્વયંવરનો આ જમાનામાં ક્યાંય સાંભળ્યો નથી. પણ આ કામ કોઈ કરી શક્યું નહિ હોય. જેથી વરમાળા વરમાળાને ઠેકાણે રહી હશે.

સુમન—ના તેમ નથી; સ્વયંવર જીતાયો. વરમાળા આરોપઈ ગઈ. પણ લક્ષ ન થયાં. કારણ કે, સ્વયંવર જીતાતાં વાર થઈ એટલે લક્ષ મહુરત વીતી ગયું.

પ્રકાશ—આવા વિકટ સ્વયંવરમાં, જીત કોણે મેળવી, અને ક્ષત્રીઓના ગુરને દીપાવનાર કોણ નીકળ્યું ?

સુમન—આપણા જમાઈ, અમરસિંહ !

પ્રકાશ—શાહબાસા, અમરસિંહ તો દુનિયામાં દેવ જેવા છે.

પ્રધાન—પ્રથમ તો આપ ખોલ્યા હતા કે અમરની પણ શોધ કરવાની છે ?

સુમન—તે પણ ખરું !

પ્રકાશ—લક્ષ કરવાનું ચોઘડીયું વીતી ગયું તે પછી હજી સુધી કરીને સાર ચોઘડીયું આવ્યુંજ નથી ?

મારે એકલાં જવું કે કોઈ માણસને સાથે લઇને જવું !

પ્રધાન—મા ! તમે બ્યારે જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તો એકલાં જવું એતો તમને છાજે નહિ; અને જોખમ ભરેલું પણ ખરૂં ! સ્ત્રિયો એકલી મુસાફરી કરવાને શક્તિમાન નથી. મુસાફરી તો શું પણ ઘરના ઉમરાની બહાર જવું તે પણ સ્ત્રિયોને ભારે છે.

પ્રકાશ—પ્રધાનજી હું તૈયાર છું; તમે માણસનો બંદોબસ્ત કરી મને સિલોન પહોંચાડાવો !

રાજ રાણીની મરજીને આધીન થઇ પ્રધાનજીએ પાંચ ખયાસ ઘોડે સ્વારો તૈયાર કર્યા તથા ઉટ ઉપર સરસામાન નાંખીને, સાંઠ ઉપર ખેસારી વિદાયગિરી આપી. જરૂર પડ્યે મુકામ કરતી પ્રકાશલક્ષ્મિ શ્રી રામેશ્વર શુધા આવી પહોંચી. જ્યાં શંકર ભગવાનના દેવળ તરફ પગલાં ભરે છે, ત્યાં હજારો બ્રાહ્મણ જોઇ રહ્યા કે, કોઈ મોટા રાજની રાણી આવે છે. તેમાંના એક બ્રાહ્મણે બાઇને ઓળખી અને તે બોલ્યો કે, આતો આપણા રાજ સુંદરપ્રતાપની દીકરી પ્રકાશલક્ષ્મિયા ! તે સાંભળીને પ્રકાશે બોલનાર બ્રાહ્મણના સામું જોયું અને કહ્યું કે ભાઇ તે' મને ઠીક ઓળખી રાખી છે. વાર ત્યારે આ શંકરના દેવળ પાસે વધારે ધામધુમ જણાય છે તેનું શું કારણ છે ?

બ્રાહ્મણ—કેમ એમ પુછો છો. મહાશિવરાત્રીનો મેળો ભરાય છે, તે શું તમારાથી અજાણ્યું છે ?

પ્રકાશ—હા ભાઇ તે તો ખરૂં. પણ તે ક્યારે ?

બ્રાહ્મણ—વચમાં સાત દીવસ છે !

પ્રકાશ—ત્યારે તો હવે રહીજ નહીં અને મહાશિવરાત્રીની રાત્રે શંકરનાં દર્શન કરીનેજ નહીં; વળી લંકા નહીં ને પાછા આવીએ તે તો ખતવું મુશ્કેલ છે !

બ્રાહ્મણ—લંકામાં શું ઘટ્યું છે ! શિવરાત્રી પછી જવાશે, દર્શન મુકીને દોડવું એ ઠીક નહિ.

પ્રકાશ—જહિ તો મારા માતા પિતાને મળુ !

બ્રાહ્મણ—રાજનની સ્વારી અહીં આવવાની છે તે એક બે દીવસમાં આવવી પણ જોઇએ. કોકજ શિવરાત્રી પડે છે નહિ તો વરસો વરસ આવે છે.

પ્રકાશ—સત્યવાત; હવે મને યાદ આવ્યું. હું બાળપણમાં ધણીવાર આવી પણ છું.

[કર્તા] આ પ્રમાણે બોલીને; પ્રકાશે મન સાથે ગોઠવ્યું કે, આવો બહુજ સાર થયું. ફરીઓ ઓળંગી જવું મટયું; પીતાને અહીંજ મળાશે અને સંઘળી ખીના જાહેર કરાશે.

ખીજે દીવસે સવારમાં, સુંદીર પ્રતાપની સ્વારી આવી; રામેશ્વરમાં રાજ તરફથી રક્ષણ કરવા રહેલા સીપાઇઓએ માન આપી, ઉતારાપર વિદાય કર્યા. રાજાએ માર્ગમાં આવતાં. નજરથી જોએલા તંત્ર કોના છે. કોઇ ખીજ રાજની સ્વારી આવી છે કે શુ; એટલું પુછતાંની સાથેજ બહુ બોલકણો આક્ષણ બોલી ઉઠ્યો કે,

આક્ષણ—તરકાર; આપણાં પ્રકાશ લક્ષ્મિ આ આવ્યાં છે.

રાજા—હેં હેં મારી પ્રકાશ ! એને બોલાવી લાવો મારી પાસે ? (આજ્ઞા થતાં એક અનુચર ગયો અને તે પ્રકાશના મોના શબ્દ સાંભળીને પાછો આવી રાજાને કહે છે.)

અનુચર—આ તો કહે છે કે, મારા પીતાને કહો કે પોતે અહીં આવે !

[કર્તા] તે સાંભળી રાજાએ રાણી કચન કે જે ખીજ તંત્રમાં હતી. ત્યાં ખપ્પર કહેવરાવી કે તમારી દીકરી પ્રકાશ આવી છે તેને મળી આવો અને અહીં તેડી લાવો !

એક તો સ્વામીનો અંદેશો, અને પુત્રીનું આગમન એ બંને તરફની લાગણીથી કચન ઝટ ઉભી થઇ અને અનુચરને સાથે લઇ પ્રકાશના તંત્રએ ગઇ. પ્રકાશ માતાને આવતી જોઇ ઉભી થઇ ગઇ અને મળી; પછી બંને જણ બેઠાં.

કચન—બેટા પ્રકાશ. તુ અહીં શી રીતે આવી ગઈ, અમારા પુત્ર્ય મુમતચંદે તને એકલી કેમ મોકલી ? અને તાર મુખ હું કરમાએલું કેમ દેખું છું ?

પ્રકાશ—માતાજી, મુખનું કરમાવું; એ શોક સંતાપનું ચીન્હ છે; શોક સતાપ એ દુઃખ પડવાથી થાય છે; અને દુઃખ એ સખધીઓનો સ્નેહ છે.

કચન—બેટા તને શું દુઃખ પડ્યું; તે તો કહે ! માતા પીતા પુત્ર પુત્રાદિક દુઃખના ભાગીદાર થાય છે !

પ્રકાશ—માજી; તમારા પુત્ર્ય અને મારા પરમ પુત્ર્ય એમણે તીરસ્કારની સાથે મને વિદાય કરી છે અને તેથીજ હું અહીં આવી છું.

કચન—તીરસ્કાર કરવાનું શું કારણ, દીકરા !

પ્રકાશ—તમારા પુત્રનું પ્રાકૃમ ?

કંચન—શું મારા અધિકારનું ! તે તો હજી ઘેર આવ્યો પણ નથી, તે શિવરાત્રીને ત્રીજે દિવસે તારા પીતા એની શોધ કરવા પણ નીકળવાના (રાજાને આવતા દેખીને) જો આ તારા પીતા પણ આવ્યા.

રાજા—પુત્રી પ્રકાશ ! મેં ખોટાવા મોકલ્યું પણ તું આવી નહિં; અને રી માતાને આવ્યે ધણીવાર થઇ જયી મારે અહીં આવવું પડ્યું.

પ્રકાશ—પીતાજી ! દીકરી ઉપર કૃપા કરી ! (પ્રકાશની આંખમાંથી આંસુ પડવા માંડ્યાં તે જોઇ રાજા સુંદીરપ્રતાપ ભય ભીત થએલે ચેરે છે છે.)

રાજા—ઉઠાસી થવાનું શું કારણ છે ખેટા !

કંચન—તમારા જમાઇ, સુમનચંદ્રે, તમારી પુત્રી પ્રકાશને તિરસ્કારની આથે વિદાય કરી છે ?

રાજા—હેં હેં ! કાંઇ કારણ ?

કંચન—કારણ એ ખતાવે છે કે, તમારા પુત્રનું પ્રાકૃમ !

રાજા—મારા પુત્રનું પ્રાકૃમ; અને મારી પુત્રિને તિરસ્કાર. એ શું ! કા.....શું; ઉલાસનું હરણ કરનાર અધિકારસિંહ છે ?

પ્રકાશ—હા બાપા ! મારી નણદની પુત્રીનું હરણ કરી મને દુઃખ કર્તા થઇ પડ્યો છે.

રાજા—કુછંદી માણસોના કરેલાં કૃત્યનાં ફળ, સંબંધીઓને પણ સહન કરવાં પડે છે. હું તો જાણતો હતો કે, અધિકાર ખોળ્ય કરી લાવશે, પણ અધિકારજ હરણ કરનાર !

કંચન—ત્યારે, થોડા માસ ઉપર, આનંદમલની સ્વયંવર લગ્નની કંકોત્રી હતી, તે કઇ પુત્રિનું લગ્ન ? તારી નણદને કેટલી દીકરીઓ છે ?

રાજા—હા હા ! કંકોત્રી આવી હતી ખરી ! અને તે ઉલાસનાજ લગ્નની ? હવે ઉલાસતો ઘેર પહોંચી ચુકી. માત્ર એ અધિકારને પકડી લાવવાનો રહ્યો, ઠીક હું શિવરાત્રી વિત્યાબાદ જઇશ !

પ્રકાશ—અધિકારના હાથમાંથી અમયમયે છોડાવી. ઘેર લઇ જઇ સ્વયંવર રચ્યો; સ્વયંવરની સરતમાં, અમરસિંહનો વિજય થયો; ખીજે દિવસે લગ્ન થવાનું હતું, ને અધિકારસિંહ લઇને નાશી ગયો છે.

રાજા—અરરર.....શું ખીજવારનું હરણ ?

પ્રકાશ—હા ! તે તો હમણાંજ થયું ? હવે તો તમારા પુત્રનાં હાડકાં હાથ આવવાનાં નથી, એટલી દ્રેજાને એના ઉપર ચઢી છે !

કંચન—સ્વામીનાથ, હવે તો ઝટ જાઓ ! જેમ બને તેમ ઉતાવળે ખોળ્ય કરી, મારા વહાલા દીકરા અંધકારસિંહને ઘેર તેડી લાવો !

રાજા—હા જરૂર જમણશ ! પણ પ્રભુ દર્શન કરીને ! આમેય આટલો વખત ગયો તો વળી સાત દીવસ વધારે !

પ્રકાશ—દીકરી સહનતારા પણ અમરસિંહના મહેલમાંથી ગુમ થઈ ગઈ છે, અને તેજ કારણથી અમરમિંહ રણવગડામાં રહ્યો છે તેમની પણ શોધ કાઢજો.

કંચન—શું મારી ભાણેજ સહનતારા ! હું શું સાંભળું છું. સહન ક્યાં ગુમ થઈ ગઈ ! નાથ હવે તો એક પણ પણ ઉભા ન રહો !

રાજા—સાંભળતાંમાં મને પણ ખેદ થાય છે. હૈયુ ઉઠાળા મારી રહ્યું છે, તોપણ શીવરાત્રીનું પૂજન થયા વિના, શ્રી રામેશ્વરનું ધામ મુકીને આગળ ડગલું નહિ ભરું !

પ્રકાશ—ભલે પ્રભુનાં દર્શન કરીને જાજો ! પણ અંધકારના હાથમાંથી ઉલાસને છોડાવી તેના આપાને સોંપ્યા વિના ઘેર આવશો તો મારે અહીંજ મુસ્તક પુજા કરવી પડશે !

રાજા—ખેટા; તેની તું જરાય ચિન્તા ન કરીશ; એ પાપી પુત્રના હાથમાંથી છોડાવાની ને સોંપવાની વાત તો ઠીક છે, પણ તે બંનેને લઈને લાહોર જઈ એને હાથે સોંપાવીશ, અને રાજા આનંદમલ પાસે લઈ જઈ માફ મંગાવરાવીશ.

પ્રકાશ—વારું પીતાજી જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરશો, પણ અત્યારે તો તમારા પુત્રે તમારી સારી આખર વધારી છે ?

રાજા—હા... દેવતાથી સળગેલા વસ્ત્રનો છેડો આખું વસ્ત્ર સળગાવે છે માટે તેના ત્યાગ કરવો જોઈએ, એમ તારા મનની ધારણા છે. જો તેમ કરવું ઘટતું હશે તો પણ મને વાર લાગે તેમ નથી. છતાં પુત્રની શોધ થાય, અને બનેલી હકીકત બરોબર રીતે સમજાય ત્યાર પછી નિશ્ચય થાય.

કંચન—મજે કે તુરત, ઉલાસને એના આપને ઘેર મોકલાવીને, અંધકારને તો ઘેરજ લાવજો, પછી એતું લક્ષ કરીશું એટલે એ બહાર નાસવાતું મન નહિ કરે.

રાજા—કેમ લક્ષ કરીશું એટલે બહાર જવાતું મન નહીં કરે !

કંચન—જિ છે એ પુરૂષના પગની બેડી છે. બેડી જે રોકાણ નથી કરતી તે રોકાણ સ્ત્રીની પ્રિતી કરે છે.

રાજા—વા.....૩! ઠીક !

[કર્તા] એમ કરતાં મહાશિવરાત્રીનો દીવસ આવ્યો; ને દીવસે તો સવારથી આખા ગામમાં આનંદ વરતઈ રહ્યો છે. અનેક આહ્વાણો સવારમાં વહેલા ઉઠી, રતાન ધ્યાન સંધ્યા પુજા પરવારી, શ્રી રામેશ્વર ભગવાનનું પુજન કરી આવતાં, માર્ગમાં રાત્રીના પુજન વીધીની વાતો કરે છે.

દીવસમાં કોઈ એકજ વખત ફગાહાર કરી રહ્યા છે અને કોકકોક તો અપવાસીજ રહ્યા છે, તે એક એકને વાતોમાં પ્રસ્તોત્તર કરે છે.

દત્તાત્રિયરાવ—કેમ ભાઈ! વિનાયકરાવ આજે કેમ છો? શીવરાત્રી કરો છે કે નહિ.

વિનાયકરાવ—મેંતો કરી છે; સુરણ મ્તાળુ લાવી મુક્યાં છે, તેનો ત્રીજો પહોળે; ખૂબ ભૂખ લાગશે એટલે ઉપયોગ કરાયું.

દત્તાત્રિયરાવ—મેંતો કોરો અપવાસ કરવા વિચાર રાખ્યો છે પછી નહિ રહી શકાય તો મોડા જોઈ લેવાશે.

વિનાયકરાવ—તમે સેવાને માટે શું લાવ્યા છો !

દત્તાત્રિયરાવ—અહો હો હો ! એવો શો પ્રશ્ન: શકરની પુજામાં જોઈતાં પુલનાં ક્યારે નાણાં જોસે છે ! આકડો, ધંતુરો, ખોરસદ્દી, કાંટાસળી, કરેણ; વિગેરનાં પુલ લાવ્યા છું.

વિનાયકરાવ—કેમ જંગલી પુલથીજ મહાદેવજી પ્રસન્ન રહેતા હશેને ગુણાળ, ચંપો, મોગરો, જીંઘ, જાંઘ, વિગેરે પુલ શંકરને નહિ ગમતાં હોય કે શું? એમ કહો કે જેમ બને તેમ સોંધું અને સસ્તુ થાય તે કરી લેવું?

દત્તાત્રિયરાવ—સાર ને સસ્તુ શોધી લેવું તેમ નહિ. પણ શંકર મશાણુ ભોમીમાં તપ કરે છે અને અરણ્યમાં રહે છે, માટે વગડાઉં પુલ ઉપરજ એમની પ્રિતી.

વિનાયક—ભલે તેમ હશે? ત્યારે કમળ, શંકરને કેમ ચહે છે ! અને તે વધારે પ્રિય કેમ છે !

દત્તાત્રિય—કમળ એ શ્રી નારાયણ ભગવાનની નનાભીમાંથી પ્રગટ થયું છે અને તે કમળમાંથી બ્રહ્મા પ્રગટ થયા છે; તે પુષ્પ ધારણ કરવાથી, બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુનું રમણું થાય છે તેથી તે શકરને વધારે પ્રિય થઈ પડ્યું છે.

વિનાયક—શંકરને કમળ કેમ પ્રીય છે, તે સાંભળીને મને તો અતી આનંદ થયો, હ્યો આલો વાતોમાં ને વાતોમાં સાજ પડવા આતી, હવે તો મધ્ય રાત્રીના પુજન વખતે મળીશું.

મહાશિવરાત્રીના દીવસની અપૂર્વ ગોમાને શોભાવતા, ગળામાં શ્દાક્ષના મણકાની માળાઓ અને કંઠા ધારણ કરીને, કપાળે વિભૂતિ રૂપ ભસ્મ ધારણ કરીને એક હાથમાં ચંદન, કેસર, અગર, કપૂરકાચલી, અખીલ, ગુલાલ, સીંધુર સહીત પંચ પાત્ર અને બીજા હાથમા ગુલાબ, કેવડા, કમળ, સાવ સોનેરી રંગને મળતા એવા કતક પુષ્પ કાંટાશાળી, તે ઉપરાંત; ઘટુરાના અને અગથીઆનાં કુસો સહીત છાંયડીઓ ભરીને તેમા જળનાં ભરેલાં ત્રાપાના પાત્ર સુકીને ધારણ કરી છે.

શકરની પૂજાને માટે શકર રૂપ બનીને જતા બ્રાહ્મણોને જોઈને અન્ય વર્ણોના હજારો લોકો બ્રાહ્મણોનેજ નમસ્કાર કરીને પ્રસન્ન થાય છે અને કેટલાકતો એમ પણ મન વાળે છે કે, રાત્રીમાં કદાચ ઉંઘી ગયા તો હવે શીકર નથી, બ્રાહ્મણનાં દર્શન થયા તો જાણે સાક્ષાત શંકરનાજ થયાં.

શ્રી નામસ્થર ભગવાનની પુજામાં વિંધી સહીત મંત્રના ઉચ્ચાર કરીને કોઈ જળ, કોઈ પુષ્પ કોઈ ચોખ્ખા, કોઈ ચંદન, અને કોઈ બીલીવત્ર ચઢાવી રહ્યા છે, અને કેટલાક, હે વિભુ, હે ત્રિનેત્રી, હે રૂદ્ર, હે મહાદેવ, હે હર, હે પ્રભુ, શંભુ, હે સ્વયંભુ, હે ભૂતેશ, હે યોગીશ્વર, હે પાર્વતી પતી, હે નીલકંઠ, હે ભડારના પતી કુબેર, હે કારતીક સ્વામી, હે ભૂતના પતી, હે નંદી પતી, હે ત્રિશુળધારી, હે ખડ્ગધારી, હે પીનાક પાણી, હે વનસ્પતીના પતી, હે યજ્ઞોનાપતી. એ પ્રમાણે અનેક નામોથી શંકરનું સ્તવન કરી રહ્યા છે.

હજારો દીવા ધીના બળી રહ્યા છે, સુગંધીદાર પદાર્થોના ધુમાડા નીકળી રહ્યા છે, બેથી શીવાલય મસ મસ થઈ રહ્યું છે. ભૂગળ, ભેરી, ડાક, ડમર, રાવણ દથા, અને શખના શબ્દથી શીવાલય ગાળી રહ્યું છે. પુજન વીધી થઈ રહ્યા બાદ પ્રભુને નિવેદ થયું અને છેવટ આરતી ઉતરી, તે મખત રાજા મુંદીરપ્રતાપ, રાણી કંચન કુમારી અને પુત્રી પ્રકાશ લક્ષ્મી એ સૌ દર્શન કરવા આવ્યાં; અને પ્રભુની સ્તુતી કરી કરગરવા લાગ્યા.

હે સ્વયંભુ હે ત્રિપુરાસરનો વધ કરી દેવતાઓને સુખ આપનાર ત્રીનેત્રી ભગવાન, આ જગતનું કલ્યાણ કરજે.

હર હર શંભુ રયામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ,
 હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
 હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
 હર હર શંભુ રયામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
 હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.

રાજા—વા.....૩! ઠીક !

[કર્તા] એમ કરતાં મહાશિવરાત્રીનો દીવસ આવ્યો; ને દીવસે તો સવારથી આખા ગામમાં આનંદ વરતઈ રહ્યો છે. અનેક બ્રાહ્મણો સવારમાં વહેલા ઉઠી, સ્નાન ધ્યાન સંધ્યા પુજા પરવારી, શ્રી રામેશ્વર ભગવાનનું પુજન કરી આવતાં, માર્ગમાં રાત્રીના પુજન વીધીની વાતો કરે છે.

દીવસમાં કોઈ એકજ વખત ફળાહાર કરી રહ્યા છે અને કોકકોક તો અપવાસીજ રહ્યા છે, તે એક એકને વાતોમાં પ્રસ્તોત્તર કરે છે.

દત્તાત્રિયરાવ—કેમ ભાઈ! વિનાયકરાવ આજે કેમ છો? શીવરાત્રી કરો છે કે નહિ.

વિનાયકરાવ—મેંતો કરી છે; સુરણ સ્તળુ લાતી મુક્યાં છે, તેતો ત્રીજો પહોરે; ખૂબ ભૂખ લાગશે એટલે ઉપયોગ કરાયું.

દત્તાત્રિયરાવ—મેંતો કોરો અપવાસ કરવા વિચાર રાખ્યો છે પછી નહિ રહી શકાય તો મોડા જોઈ લેવાગે.

વિનાયકરાવ—તમે સેવાને માટે શું લાવ્યા છો !

દત્તાત્રિયરાવ—અહો હો હો ! એવો શો પ્રશ્ન: શંકરની પુજામાં જોઈતાં પુલનાં ક્યારે નાણાં જોસે છે ! આકડો, ધંતુરો, બોરસદ્દી, કાંટાસળી, કરેણ; વિગેરનાં પુલ લાવ્યા છું.

વિનાયકરાવ—કેમ જંગલી પુલથીજ મહાદેવજી પ્રસન્ન રહેતા હશેને ગુણામ, ચંપો, મોગરો, જુદા, જાદા, વિગેરે પુલ શંકરને નહિ ગમતાં હોય કે શું? એમ કહો કે જેમ બને તેમ સોંધું અને સસ્તુ થાય તે કરી લેવું?

દત્તાત્રિયરાવ—સાર ને સસ્તું શોધી લેવું તેમ નહિ. પણ શંકર મશાણુ ભોમીમાં તપ કરે છે અને અરણ્યમાં રહે છે, માટે વગડાઉં પુલ ઉપરજ એમની પ્રિતી.

વિનાયક—ભલે તેમ હશે? ત્યારે કમળ, શંકરને કેમ ચહે છે ! અને તે વધારે પ્રિય કેમ છે !

દત્તાત્રિય—કમળ એ શ્રી નારાયણ ભગવાનની જ્ઞાતીમાંથી પ્રગટ થયું છે અને તે કમળમાથી બ્રહ્મા પ્રગટ થયા છે; તે પુષ્પ ધારણ કરવાથી, બ્રહ્મા તથા ત્રિજનું રમણું થાય છે તેથી તે શંકરને વધારે પ્રિય થઈ પડ્યું છે.

વિનાયક—શંકરને કમળ કેમ પ્રીય છે, તે સાંભળીને મને તો અતી આનંદ થયો, હ્યો ચાલો વાતોમાં ને વાતોમાં સાજ પડવા આવી, હવે તો મધ્ય રાત્રીના પુજન વખતે મળીશું.

મહાશિવરાત્રીના દીવસની આપૂર્વ શોભાને શોભાવતા, ગળામાં રૂદ્રાક્ષના મણકાતી માળાઓ અને કંઠા ધારણ કરીને, કપાળે વિભૂતિ રૂપ ભસ્મ ધારણ કરીને એક હાથમાં ચંદન, કેસર, અગર, કપૂરકચલી, અખીલ, ગુલાલ, સીંધુર સહીત પંચ પાત્ર અને બીજા હાથમાં ગુલાબ, કેવડા, કમળ, સાવ સોનેરી રંગને મળતા એવા કનક પુષ્પ કાંટાશાળી, તે ઉપરાંત; ઘતુરાના અને અગધીઆનાં દુગ્ધો સહીત છાગડીઓ ભરીને તેમાં જળનાં હરેલાં ત્રાખાના પાત્ર મુકીને ધારણ કરી છે.

શંકરની પૂજાને માટે શકર રૂપ બનીને જતા બ્રાહ્મણોને જોઈને અન્ય વર્ણોના હજારો લોકો બ્રાહ્મણોનેજ નમસ્કાર કરીને પ્રસન્ન થાય છે અને કેટલાકતો એમ પણ મન વાળે છે કે, રાત્રીમાં કદાચ હાંધી ગયા તો હવે શીકર નથી, બ્રાહ્મણના દર્શન થયાં તે જાણે સાક્ષાત શંકરનાંજ થયાં.

શ્રી નામોદય ભગવાનની પૂજામાં વિધી સહીત મંત્રના ઉચ્ચાર કરીને કોઈ જળ, કોઈ પુષ્પ કોઈ ઓખા, કોઈ ચંદન, અને કોઈ બીલીપત્ર ચઢાવી રહ્યા છે, અને કેટલાક, હે વિભુ, હે ત્રિનેત્રી, હે રૂદ્ર, હે મહાદેવ, હે હર, હે પ્રભુ, શંભુ, હે સ્વયંભુ, હે ભૂતેશ, હે ચોગીરૂપ, હે પાર્વતી પતી, હે નીલકંઠ, હે ભગરના પતી કુબેર, હે કારતીક સ્વામી, હે ભૂતના પતી, હે નંદી પતી, હે ત્રિશુભધારી, હે ખડગધારી, હે પીતાક પાણી, હે વનસ્પતીના પતી, હે યજ્ઞોનાપતી. એ પ્રમાણે અનેક નામોથી શંકરનું સ્તવન કરી રહ્યા છે.

હવે તે દીવા ધીના બળી રહ્યા છે, સુગંધીતર પદાર્થોના ધુમાડા નીકળી રહ્યા છે, તેથી શીવાલય મસ મસ ચમ રહ્યું છે. ભૂગળ, ભેરી, ડાક, ડમર, રાવણ દયા, અને ગંખના શગળથી શીવાલય ગાળ રહ્યું છે. પુજન વીધી ચમ રહ્યા બાદ પ્રભુને નિવેદ થયું અને છેવટ આરતી ઉતરી, તે વખત રાજા મુદીરપ્રતાપ, રાણી કચન કુમારી અને પુત્રી પ્રદાશ લક્ષ્મી એ સૌ દર્શન કરવા આવ્યાં; અને પ્રભુની સ્તુતી કરી કરગરવા લાગ્યા.

હે સ્વયંભુ હે ત્રિપુરાસરનો વધ કરી દેવતાઓને સુખ આપનાર ત્રીનેત્રી ભગવાન, આ ભગવાનું કલ્યાણ કરજો.

હર હર શંભુ રયામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
 હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
 હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
 હર હર શંભુ રયામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
 હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.

એ પ્રમાણે સ્તુતી કરી; બીજે દીવસે સવારે આખા ગામના બ્રાહ્મણોને જમાડી આનંદ માનવા લાગ્યા. અમાવાસ્યા વીતી ગઇ.

ફાગણ સુદી પડવાને દીવસે, રાજા સુંદરપ્રતાપે અંધકારસિંહની ખોબ્ધ કરવા જવાની તૈયારી કરી, વસ્ત્ર અલંકાર પહેરીને ઘોડેશ્વાર થતી વખતે રાણી કંચનને કહ્યું કે; ખોબ્ધ કરવી, એ કાંઈ અવધની વાત નથી, માટે તમે પ્રકાશને લઈ સીલોન જાઓ !

પ્રકાશ—પિતાજી; હું તો સિલોન જવાની નથી. તેમ મુર્શિદાબાદ પણ જવાની નથી. આપ સમાચાર લઈ આવશો, ત્યાં સુધી અહીંજ રહીશ !

સુંદરપ્રતાપ—એવી હક શા કામની ! મારાં બંને બાળકો સ્વતંત્ર સ્વભાવનાં છે, જ્યાં સ્વતંત્ર સ્વભાવના બાળકો હોય છે ત્યાં માયાપતે દુઃખ આવી પડે છે, આજે અંધકારસિંહને ખોળવા નીકળવાનું છે; તેમજ એક સમે તારી પણ ખોળાખોળ ચઢજ હતી કે નહિ, તું નાની અને કુવારી અવસ્થામાં, સમુદ્રમાં હોડી ઝુકાવી ચાલી ગઇ હતી કે નહિ !

પ્રકાશ—હા પિતાજી એમ થયું તો હતું.

સુંદરપ્રતાપ—મંથરને પરીણામ સારૂ લાવવું હશે કે, સુમનચંદ્રના હાથમાં આવી; નહિતો શું થાત તે કોને ખબર ! માટે, માતા પિતાની મરજી વિરૂદ્ધ નહિ વર્તવું એ બાળકોનો ધર્મ છે. તેમાં પુત્રિને તો અવશ્ય.

પ્રકાશ—આપ જેમ આજ્ઞા કરો તેમ ?

સુંદરપ્રતાપ—હાલ તારી માતાની સાથે સિલોન જા ? કદાચ તારી ધારણા પ્રમાણે કામ ન ચાલે તે શ્રી પ્રભુની પાસે મુસ્તક પુજા કરી મરવા વખત આવે તો, શંકર ક્યાં અહીંથી ખસી જવાના છે !

પ્રકાશ—વાર પિતાજી, તેમ કરીશ, હું તથા મારાં માતાજી કાલે નીકળી પડીશું. આપ પધારો અને શ્રી રામેશ્વર ભગવાનની ક્ષણાથી કામ સિદ્ધ કરીને વહેલા આવો !

રાજા સુંદરપ્રતાપ અંધકારસિંહને ખોળવા વિદાય થયા તેને બીજે દીવસે રાણી કંચનકુમારી અને પુત્રી પ્રકાશલક્ષ્મિ સિલોન તરફ રવાના થઈ ગયાં, હરીઆને કીનારે આવીને પોતાનું વહાણુ જોઈતી સાહીલ્યથી ભરાવી તથા પોતાના માણસોને બેસારી શ્રી હરીનું સ્મરણ કરી, શુભ મુહુર્તમાં હંકારાવ્યું.

કોઈ અમરની શોધમાં, તો કોઈ ઉલાસની શોધમાં, કોઈ સહનની શોધમાં તો કોઈ અંધકારની શોધમાં, આમ અવનીમાં ધ્રુમાધ્રુમ થઈ રહી છે.

ઉલાસને લઈ નાહેલા અધકારસિંહને સુઠરીને લઈ સાધુના વેષમાં સિયોન જવું યોગ્ય ન લાગ્યું, જેથી ઉલાસતારાને લાહોરથી બે ત્રણ ગાઉને છેટે અને ઉન્મતશાહના પડાવની નજીક, એક શંકરનું દેવળ હતું ત્યાં બેસારી તેને સાચવવાને પાંચ પચીસ માણસ મુકી, પોતે ઉન્મતશાહની ધામે આવ્યો અને પોતાના વસ્ત્ર તથા અર્ધકારની માગણી કરી !

ઉન્મતશાહ—કીયા કીયા ! કહાં હે ઓ ઉલાસ ! (વસ્ત્ર ધરાણાની ગાંસડી સોંપી દીધી. તે ઉતાવળે ઉતાવળે પહેરતા પહેરતાં).

અધકારસિંહ—હવે હું તો જાઉં છું, ઉલાસને લાગ્યો છું. સામે દેખાય છે તે શંકરના દેવળ પાસે તમારા પચાસ માણસના પેરામાં બેસારી છે. એકી રવાસે ઉન્મતશાહ ઉન્મતશાહ કરી રહી છે. તેને લખતે ઝટ જતા રહેજો, નહિ તો અલયમલના હાથમાં સપડાયા તો ઘેર જાઓ ન જાઓ ! અને અમરના હાથમાં આવી ગયા તો પહોંચી ગયા પરવરદીગારની હજૂરમાં.

ઉન્મતશાહ—અહા હા હા ! કેસા ડર ખતાતે હો ! શેર કે સામને ઝગીદાર તારીફ કરતે હો, વાહ ! તુમકું શરમ નહિ આતી ?

અધકાર—અમરસિંહને ગીદડ ન માનશે એ તો શલલ છે. (વસ્ત્ર શાયુગાર સજી ઘોડેશ્વર થઈ) હું જાઉં છું.

હું જાઉં છું કહી ઘોડા દોડાવીને, શંકરના દેવળે આવી ઉલાસને ઉંચકી ઘોડે નાંખી, સવારોને કહ્યું કે, તમારા ઉન્મતશાહને કહેજો, કે ઉલાસ જેવી અલબેલી હસણી તે અધકારસિંહ જેવા હસને માટે છે. તારા જેવા કાગડાને માટે નથી. (ઘોડાને દોડાવી મૂક્યો.)

૩૫ ગુલુના વખાણ કરી અધકારસિંહે મોહપાશમાં આવી મુકેસો ઉન્મતશાહ, ઉલાસતારાનું હસતું અને આનંદ ભરેલું મો જોવાની ઈચ્છાએ ઘોડે-શ્વર થઈ દોડતો આવ્યો. ઉન્મતશાહને દેખી, અધકારસિંહના મુખના શબ્દ સાંભળી દીગમુઠ બનેલા સર્વ સિપાઇઓ સલામ કરી ઉભા રહ્યા; તેમને આતુર થઈ રહેલા ઉન્મતશાહને પુછ્યું ?

ઉન્મતશાહ—કહાં હે ઉલાસતારા ?

• સીપાઈ-૧-લો—કપાહે વો લડકી ! જીસકું અધકારસિંહ સાધુ ખનકે લાયાતા વો !

* શેર=વાઘ. † ગીદડ=શીયાળ. ‡ શલલ=એ નામનું જાતવર થાય છે જેને આઠ પગ લાંબ છે અને તે સિંહને વધુ મારી નાંખે છે.

ઉન્મત્તશાહ—હા હાં વો વો ! કહાં હે વો ?

સી-૨-જો—ઇસકુ તો એહી અંધકારસિંહ લેકે ચલા ગયા !

ઉન્મત્તશાહ—કમ ! એ કયા ખાત !

સી-૩-જો—અમ ! અખી હાલ ચલા ગયા !

ઉન્મત્તશાહ—ઇસ્કું જાને કયું દીયા !

સી-૪-જો—ઇસકુ આ માલુમ કે વો લેકે ચલા જાયગા ! એસા જાતતે તો કેસે જાને દેતે !

સી-૫-જો—મીયા શીસીઆરી કાયડી લગાતે હો ! તુમારે મું પર કહે કે તો ગયા ! જરા શાહકું તો સુનાવ ! ઉસને કયા કીયા વો !

ઉન્મત્તશાહ—હાં...વો કયા કહે ગયા ?

સી-૬-જો—ખુદાવિંદ હમેરે મુંસે નહિ કીયા જાય ?

ઉન્મત્તશાહ—હાં હાં ! એસા કયા કહે ગયા ? બોલો બોલો !

સી-૭-જો—ઇને કહે વો પેલવઝ હમ આપકુ કેસે કહે શકે !

ઉન્મત્તશાહ—હા હાં હા ? કુચ્ચ રહજી નહિ બોલો ! જો વો બોલ કે ગયા !

સી-૮-જો—વો તો એસા કહે ગયા કે, ઉલાસ જેસી હંસણી ઉન્મત જેસે કા.....

ઉન્મત્તશાહ—હાં હાં હાં હાં. બોલો બોલો !

સી-૯-જો—કાગડે કે ખાસ્તે નહિ હે.

ઉન્મત્તશાહ—અહા હા હા ! એ કયા ખાત ! સાલા કાફર, દગા દે ગયા ! હમારી મદદ લેકે, ઇસને અપના કામ કર લીયા ? કુછ અર્જ નહિ ચાલો ! આગે આગે દેખા જાયગા.

સી-૧૦-જો—યસ, અમારી સમજસે ખી એસાઈ આતાહે, નામદાર ?

સેનાધિપતી—આપકા હુકમ હો ચલનેકી તૈયારી કરે !

ઉન્મત્તશાહ—હા અમ ચલો દીલી, રસ્તેમેં જો કુચ્ચ હોગા વો અધાકી મરજી.

તાબડોતોય તપામ કરો ! આનંદમલની આજ્ઞા પામેલો પ્રધાન સો સવાર સાથે લઈ ઉન્મતશાહની પાસે આવ્યો. સરહદની બાજુ કરતા સીપાઈને પુછી જોતાં સમજાયું કે; દીક્ષીપતી આલમશાહના ભાઈ ઉન્મતશાહ આવ્યા છે, પણ આવ્યાનું કારણ ન સમજાયું ત્યારે સીપાઈ સાથે કહેવરાવ્યું કે; કોઈ પ્રકારે અડચણ ન હોય તો, રાજા આનંદમલના પ્રધાન આપની મુલાકાતે આવ્યા છે. આવનાર સિપાઈ સાથે ઉન્મતશાહે કહેવરાવ્યું કે ખેરીકર ચલે આવ ! પ્રધાન પાસે આવી, સલામ કરીને.

પ્રધાન—આપ દીક્ષીપતી, એટલે પૃથ્વીપતી પાદશાહના ભાઈ, તે અહીં આવી પડી રહ્યા અને ખબર પણ ન આપી, જેથી અમારાથી આપની ખાતર બરદાસ ન બની તેથી રાજધીરાજ દીલગીર થયા છે અને ખબર મળતાંતી સાથે આપને રખર ખોલાવા મને મોકલ્યો છે.

ઉન્મતશાહ—હા ! ચલો મેં આતાહુ. મેરે આનેકા, એર છૂપા રહે-નેકા, સખખ મેં, રાજા સાહેબકી રખરૂં કહુગા !

પ્રધાન—ચલો ત્યારે પધારો ! આપની આજ્ઞા હોય તો હું આગળ જઈ આદરસત્કારને માટે જોઈવણુ કરી મુકું !

ઉન્મતશાહ—પ્રધાનજી, તુમ હમકું, સલામ કરકે ખુલાને આએ વોઇ હમારા સત્કાર હે !

પ્રધાન—આપ તો મોટા છો એટલે અમારી જુન સેવા મોટી કરી માની લેગો, પણ અમારે અમારા મોહબ્બા પ્રમાણે કાંઈક કરવું જોઈએ.

ઉન્મતશાહ—પ્રધાનજી, ચલો અપને સંગ સંગ ચલતે હે. થોડી દેર ખેહુંગા; એર રાજકી મુલાકાત કરકે રીર દીક્ષી કુચ કરુંગા ! (બન્ને સાથે સાથે આવ્યા.)

પ્રધાન—(નમન કરીને.) રાજધીરાજ; દીક્ષીપતી આલમશાહના નાના ભાઈ ઉન્મતશાહ આવ્યા છે, અને તે મારી પાછળ અહીં આવે છે.

રાજા—એમના આવ્યાનું પ્રયોજન સમજાયું છે ?

પ્રધાન—તે વાત આપની સાથે થવાની છે. જો આવે સામેથી.

ઉન્મતશાહ—મહારાજા આનંદમલ; હમ છોટે બીરાદરકી આપકે કંદમમે સલામ હે ?

રાજા—આવો પધારો ! આપનું આવવું જે નિમિત્તે થયું હોય તે કહો ! અને હમારા લાયક કામકાજ પણ કહો !

ઉન્મતશાહ—શેતાનકા ખચ્ચા, અધકારસિંહને મેરકું ફરેખ કરકે

ફસાયા, ઝોર હમારી મદદ લેકે; અપની મુશ્કેલી હાંસલ કરકે ચલા ગયા !

રાજા—તારે તમે અધિકારસિંહની મદદે આવ્યા હશે !

ઉન્મત્તશાહ—મેં આપકી માફી માગતાહું, ઝોર જાહેર કરતાહું કે; પાપી અધિકારસિંહને હમકુ કહ્યા કે, પંજબકા રાજા આનંદમલકી બેટી, ઉલાસતારાકા સ્વયંવર હોને વાલા હે, મગર વો લડકીકી મરણ તુમારી સંગ શાદી કરનેકી હે ! બેઅદબી માફ; ઉલાસ હમારી બેટી હે !

રાજા—અરે હાય ! પાપી અધિકારસિંહ ? રાજા આનંદમલની ઇજ્જત પર હુમલા કરનાર અધિકારસિંહ તને કોઇની પણ શરમ ન પડી તને કોઇનો પણ હર ન લાગ્યો ! સુખનચંદ્ર, અભયમલ કે અમરથી પણ તું ન ડર્યો.

ઉન્મત્તશાહ—અમ વો મર ગયા હે એસાઇ સમજો ! ઇસ શમશે-રસે ઇસકા ટુકડે ટુકડા કરકે, કુતોકુ ફેકુંગા, ઝોર મેરી પ્યારી બેટી ઉલાસકું છોડા કર આપકે કદમમે હાજર કુંગા.

રાજા—શાખાશ; ઉન્મત્તશાહ ! શાહખાશ ! અમારે માટે આટલી બધી લાગણી ધરાવો છો, તે આપતું ઉમરાવપણાતું લક્ષણ છે, આપ હવે અમારે ત્યાં મેમાન રહો ?

ઉન્મત્તશાહ—મસ અમ મેરા દીવ્ર તો ઉઠ ગયા હે ! મગર આપકા આગ્રહ હે તો એક દીન ઠેરુંગા !

રાજા—બહુ સાર ! પ્રધાનજી ! શાહને માટે સર્વ સાહીત્યનો બંદોબસ્ત કરો અને આજનું ખાણું આપણે અહીંથીજ આપો !

(એક દીવસ મેમાન રહી ઉન્મત્તશાહ વિદાય થયા.)

ઉન્મત્તશાહને ધાપ દઇ, ઉલાસને લઇ નાકેલો અધિકારસિંહ દીલી તરફનો માર્ગ છોડીને ઉમાર્ગે જવા લાગ્યો, માર્ગમાં ચાલતાં જીમ જેની બધ રહેતી નથી; એવો અધિકારસિંહ વિનય વાણીથી ઉલાસને સમજાવ્યાજ કરે છે. કાલાવાલા કર્યાજ કરે છે.

અધિકાર—ઉલાસ ! ઉલાસ ! ઉલાસ ! હે ઉલાસ !

ત્રણ ચાર અવાજ કરતાં ઉલાસ ન ખોલી; ત્યારે નિયું નિહાળી બેસી રહેલી ઉલાસને, ઘઠી નીચે ઉથેળી રાખી ઉચું જોવરાવી અધિકારસિંહ કહે છે. ઉલાસ; તાર ચંદ્રસમાન ચળકતુ મોહુ દેખી તેજમાં અંજાએલો હું અધિકારસિંહ મોહ પામ્યો છું જેથી મન સાથે સકલ્પ કરી ચુક્યો છું કે, લગ્ન કરવું તો તારીજ સાથે કરવું નહિ તો આપઘાત કરી મરવું ઉત્તમ છે.

ઉલાસ—અધકારસિંહ; મન વિનાનું મળવું એ મુખતું સાધન નથી પણ દુઃખતું કારણ છે.

અધકાર—હાલ તમારું મન નહિ હોય, પણ પંજમાં આવેથી નિત્યનો સવાસ થશે એટલે કટાણીને તારે મારી સાથે વરવુજ પડશે.

ઉલાસ—અધકાર ! આ કાયાનું દાન અમરસિંહને દેવધ ગયું છે તે હવે પાછું ફરે તેમ નથી.

અધકાર—હજી અમરસિંહ સાથે તારૂં લગ્ન થયું નથી, ત્યાં સુધી તું ખીજની સાથે લગ્ન કરી શકે છે.

ઉલાસ—સ્વયંવર છતાયો, તે છતનારની હું નારી થઈ ચુકી. હવે ફાફાં મારવાં એ ફોગટ છે.

અધકાર—જેની થઈ ચુકી તે તો હવે અધકારસિંહના તાપથી તપી ગયો હશે. મારૂં નામ સાભળીને ભય પામી ગયો હશે; નીગશ થઈ ઘેર આવ્યો ગયો હશે, માટે હવે સીધી સીધોત ચાલ ! પછી આપણે લગ્ન કરી ઈંદિ સમાન વૈભવને ભોગવીશું !

ઉલાસ—અધકાર ! મને સીધોત તો લઈ જશો ? પણ દયા દ્રાવી અમરને અગર મારા આપને સોપો નહિ, તો વગડા વચ્ચે મુકીને ચાલ્યા જાઓ !

અધકાર—હાય...શી દયા ! આવી દયા ! આ દયા તો અધકારસિંહથી નહિ થાય ? ઉલાસને વગડા વચ્ચે મુકવી એ તો દયા કે કસાઈતું કામ ? અમરના અગર આનંદમલના હાથમા સોપવી, એ તે દયા કે, ખીકની સાથે લાચારી !! સમુર ઉલાસ સમુર. પ્રાણુ જશે ત્યારે પ્રાણુનો આધાર છુટશે.

ઉલાસ—શ્રી હરી શ્રી હરી ! કરમના લખેલા લેખ કદી મિથ્યા થતા નથી, એકવાર પાપીના પંજમાંથી છૂટેલી ફરીથી ફસાઈ.

અધકાર—ફસાઈ એટલે કાંઈ ધસાઈતો નથી ગઈ ! ગુલામનાં પુલને હાથેળીમાં રાખી તેની સુવાસના લેવાય છે, તેમ તને રાખુ છું.

ઉલાસ—વિષ્ણના ઢગલા ઉપર મુકેલું ગુલામનું પુલ શોભતું નથી, અને પાસ બેસવાથી આખર પુરી બાસ મારે છે.

અધકાર—વિષ્ણનો ઢગલો કહીશ તો પણ મને જરાકે માહું લાગવાનું નથી, જે ઝાડમા મધુર ફળ રહેલાં હોય છે, તે ઝાડના કાંટા દુઃખ રૂપ થતા નથી.

ઉલાસ—અધકાર ! નામ અધકાર એટલે અકલ પણ અધકારમાવીજ હુંડી લીધી છે. માત્ર આંખે અધાપો નથી એ કાંઈ ભાગ્યની ખામી છે.

અંધકાર—ઉલાસતારા ! તારા મુખમાંથી નીકળતા બોલ હૃદયને બાળે તેવા છે, પણ આ તારા સ્વરૂપમાં આશક્ત થઈ અંધ થએલા પતંગીઆરૂપ અંધકારસિંહને દઝાડતા નથી, બોલ્ય પ્રેમદા બોલ્ય, તું જે કહીશ તે હું સાંખીશ, પણ જ્યારે સીયોનની રાણી થઈ રાજ વૈભોગને ભોગવીશ ત્યારે અત્યારના બોલેલા બોલને સંભારી પશ્ચાતાપને પામીશ.

ઉલાસ—હું સાત જનમમાંય સીયોનની રાણી થવાની ઇચ્છા ધરાવતી નથી; હું તો માળવાની રાણીની દસી થઈશ.

અંધકાર—ત્યારે તું અમરસિંહને વરીશ !

ઉલાસ—હા હા, અમરસિંહનેજ વરીશ !

અંધકાર—મારાથી છુટી થઈશ ત્યારે અમરને વરીશ ને ? આ અંધકારસિંહ હૈયાથી અળગીજ ક્યાં કરવાનો છે.

ઉલાસ—અંધકાર અળગી નહિ કરે, પણ શ્રી સર્વેશ્વર પ્રભુ અળગી કરાવી દેશે, અને અમરસિંહને સોંપી દેશે.

અંધકાર—અહા હા હા. હું અંધકારસિંહ મેં મારા બાપના બોલ નથી સાંભળ્યા. તે બાળ ઉલાસના કારી ધાવ શબ્દને સહન કરી શકું છું બદલામાં તેને હું કાંઈ કરી શકતો નથી. પીઢીઆં અને પાટડીઓ કોચી નાંખી મકાનને પોણુ ભમ કરી નાખે છે. તે ભમરો કમળમાં મરી જાય છે પણ તેને કોચી બહાર નીકળી શકતો નથી.

ઉલાસ—તેજ પ્રમાણે તારે પણ મ્હોતનેજ આધીન થવાનું છે ? અંધકાર !

અંધકાર—હું મરીશ અને તું શું જીવતી રહીશ ! ના ના, હું તો તને મારીને મરીશ ! પણ કંગાલ અમરને હાથ જવા દઈ દુઃખી નહિ થવા દેઉ.

ઉલાસ—અમરને કંગાલ કહેતાં આંચકો કેમ આવતો નથી; અહીંજ નાદાનીતું લક્ષણ તરી આવે છે.

અંધકાર—અરે કંગાલ, નિરમાલ્ય, નાદાન; કોઈ વાતે અમરસિંહ પસંદ કરવા જેવો નથી. માત્ર રૂપ, ત્યારે હું કાંઈ અમરસિંહ કરતાં ઓછો રૂપાળો છું ?

ઉલાસ—ઈન્દ્રિયરણ્યાં રૂપાળા તો હોય છે. રૂપને દેખીને જગત અંજન જાય તેમ નથી; ગુણનેજ માન છે.

અંધકાર—ત્યારે અમરસિંહમાં શું જોયું ? રૂપ કે બીજું કાંઈ દીઠું !

ઉલાસ—હજારો રાગઓની વચમાં, નિશાન તાડી મારા કાનની કડી વીંધી નાંખી એ પ્રાકૃમ કાંઈ ઓછું છે ? સવારથી સાંજ સુધીમાં તે કામ કરવા કોઈ ઉભું ન થયું.

અધિકાર—વાતનો ખરી ! ના ન કહેવાય ! પણ એણે તો દુઃખથી કાયર થઈ મરણ આદરી નાંખેલું, તે બાણ કહી વીંધી પાર નીકળી ગયું !

ઉલાસ—ગમે તેમ પણ સ્વયંવરમા જય તો એમણે જ મેળવ્યો કે નહિ ?

અધિકાર—હા હા મેળવ્યો મેળવ્યો ! ઉલાસ, અપસોસ ! તારા કમ નસીમે હું સાધુના વેપમાં હતો, અને સાધુના ટોળામાં જરાઈ ખેડો હતો.

ઉલાસ—નહિતો કાળુ મોઢું કરવા તૈયાર થઈ જત કેમ ?

અધિકાર—કેમ કાળુ મોઢું ? ઠીક, છેલ્લી સરત પ્રમાણે.

ઉલાસ—કેમ, થાત કે નહિ !

અધિકાર—હા હા થાત થાત, માઈ મોં તો કાળુજ થાત ! કારણ કે મારાથી તારા સુક્રમળ અંગ ઉપર, અને મનહરણીના મધુરા અહોરા ઉપર, અરે હાય, કામને જગૃત કરનારી કમળના જેવી આંખની બાજુમાં બાણ ન મરાત ? ફિકર નહિ હજી શું વધી ગયું છે હું તને અનેક પ્રાક્રમો કરી ખતાવીશ !

ઉલાસ—તારા પ્રાકૃમની તો વાતજ કરવા જેવી નથી. માઈ હરણુ ક્યું છે એ પ્રાકૃમજ છે ને ?

અધિકાર—હા હા ! પ્રાક્રમ પ્રાક્રમ ! ! હું ગમે તેટલું કરગાડીમાં ખોલ્ય પણ તારા બાવા સુરા સળધીઓની આંખમાં આંજીને ઉઠાવી લાવ્યો છું એ પ્રાક્રમ કાંઈ ઓછું ન ગણાય !

ઉલાસ—મોર મારી નાંખ્યો !

અધિકાર—અહા હા હા હા ! મોર નહિ પણ ઠીક યાદ કર્યું. મોહર ! સુંદરી કહેવતની ખચર છે, પણ ખરી વાતની ખચર નથી. મોર એ ઝેરી જંતુઓનો આહાર કરે છે અને મોહર એ કિંમતીમાં કિંમતી તે પણ દરીયાની તળેટીમાંથી કાઢીને મોતીનો અહાર કરે છે.

ઉલાસ—મોતીનો ભોગ તો હંસજ કરી શકે. ખીજું કાંઈ પક્ષી કરી શકે જ નહિ.

અધિકાર—સત્ય; હંસની ચાએ મોતી ગળે છે, અને મોહર તો આખાં મોતી ગળે છે. એ મોહરના પેટમાંથી પ્રગટ થયેલાં મોતીની માળાનો સિંદૂર નહીં રાણી થશે તોજ દેખવા પામશે ?

ઉલાસ—મારે મોહરનાં મોતીની માળા નથી પહેરવી પણ સ્વાંતી નક્ષત્રના સંજોગમાં પાકેલાં સાગરનાં મોતીની માળા પહેરવી છે, મારે સિલોનની રાણી નથી થવું પણ સહનની દાસી થવું છે !

અધિકાર—સહનતો મારી ભાણી ! પ્રકાશની પુત્રી ?

ઉલાસ—હા એજ તમારી ભાણી એજ રાણી !

અધિકાર—સલુણી; સહન કાંઈ તમારા કરતાં સ્વરૂપવાન નથી ?

ઉલાસ—સ્વરૂપવાન નહિ પણ ભાગ્યશાળી તો ખરી !

અધિકાર—એ ભાગ્યશાળી છે તો નમારૂં ભાગ્ય ક્યાં કમ છે ?

માળવા કરતાં સમુદ્રથી ઘેરાએલી સિલોનની ગાદી કાંઈ કમ નથી.

ઉલાસ—સિલોન સિલોન કહીને શું કરવા મોઢું દુખાડે છે, સિલોનને સળગાવાય મારે આવવું નથી.

અધિકાર—ખરી વાત ? અત્યારે તો મારે મન સિલોન સળગીજ ગયું છે. ખ્યારી ઉલાસ ! તારો સહવાસ એ સાત સિલોનના સુખને ભૂલાવી નાંખે છે.

ઉલાસ—અધિકારસિંહ ! મને મુકી ધ્યો; અને સિલોન જઈ તમારાં માતા પિતાને મળો !

અધિકાર—*હરીયલનું આક્રીન તુટે, તો અધિકારના હાથમાંથી ઉલાસ છુટે.

ઉલાસ—પાપી તારે સુખી થવુંએ નથી, અને મને સુખી થવા દેવીએ નથી. ત્યારે મને મારી નાંખીને ચાલ્યો જ !

અધિકાર—મારી નાંખ્યું તો સ્ત્રિ હલાનું પાપ લાગે, અને વાંસે મારે ખુરીને મરવું પડે. સારસ પક્ષીનું જોડુંજ જીવે છે; એકને વિયોગે ખીનું મરી જાય છે.

ઉલાસ—અરે હે પરમેશ્વર ! આની જીભ પણ શાંતી ધડી છે, એના માથામાં શું ધાલ્યું છે. ખોલતાંજ ચાકતો નથી. હું દુઃખીઆરી થઈ ગઈ, આ પાપીના પંજમાં આવી ગઈ; સંસારમાં કોઈ સુખી નહિ હોય, એમ મને ભાસે છે. સુખી એક સહનતારા પણ સહનતારાય શાનો સુખી, તે

* હરીયલ=એ નામનું મોટું જખર જસ્ત પક્ષી થાય છે, તેનું ખીનું નામ લક્કડ ખોદ છે. હરીયલની માદા ઈંડું મુકે તે જાણે નાનો હુંગર તે ઈંડામાંથી પ્રગટ થતાંની સાથે, પચીસ પચાસ મણ તોલનું લાકડું પગમાં પકડી આકાશમાં ઉડે તે. માત્ર તે લાકડાનેજ ખાય છે અને પ્રાણ જાય છે ત્યારે લાકડું અને તેનાં હાડકાં ચામડા લોય લેગાં થાય છે.

પણ મહેલમાંથી ગુમ થઇ ગઇ છે, શી રીતે ગુમ થઇ હશે કોણ હરણુ કરી ગયું હશે !

અધિકાર—શું શુ ? સહનતારાનું હરણુ !

ઉલાસ—અત્યાર સુધી અધારામાં છે કે શું !

અધિકાર—મારા ચિત્તને ખસેડી ફિક્કરમાં નાંખવા માટે તારો પ્રયત્ન છે. સહનનું હરણુ કરી શકે એવો કોઈ માએ જનમ્યો નથી.

ઉલાસ—સહનનું હરણુ થયું કે કેમ થયું, તે તો ઈશ્વર જાણે પણ, સહન મહેલમાંથી ગુમ થઇ ગઇ એ વાત તો ચોક્કસ ! અને તેની શોધમાં નીકળેલા અમરસિંહ મારા સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા !

અધિકાર—તમને અમરસિંહના કહેવાથી, ખચર પડી હશે !

ઉલાસ—મારા સ્વયંવરની કંકોત્રી મારા બાપે, માળવામાં મોકલેલી, તે બ્રાહ્મણ મારા સસરા મધુરસિંહના મેઢિથી સાંભળીને આવ્યો હતો; તે કહેતો હતો !

અધિકાર—કેવી ભૂલ્ય કેવી અજ્ઞાનતા, હજી અમરસિંહને પરણ્યા પહેલાં, મધુરસિંહને સસરા માની લીધા !

ઉલાસ—હવે લગ્ન કરવાનું તો માત્ર શાસ્ત્ર વિધીને માન્ય આપવાનું જ રહ્યું. નહિતો સ્વયંવર જીત્યો ત્યારથી મારા માથાના મુગટ અમરસિંહ આ તન મનના માલીક થઇ ચુક્યા છે.

અધિકાર—ત્યારે સહનના હરણુ કરનારને ખચર નહિ હોય કે અધિકારસિંહની બાણી છે ? હું સહનની શોધ કરીશ અને તેનું હરણુ કરનારને જીવંતો સળગાવી મુકીશ !

ઉલાસ—જેટલી સહનની લાગણી તમને થાય છે, તેટલી લાગણી મારા સખંધીઓને નહિ થતી હોય !

અધિકાર—તારા સર્વે સખંધીઓ નિર્ભલ્ય છે.

ઉલાસ—નિર્ભલ્ય સમજતો હતો ત્યારે અમયમલના સામો ઉભો શે ન રહ્યો !

અધિકાર—તે વખતને માન આપી નાશી ગયો, પણ પાછો શોધીને લાવ્યો કે નહિ ! હવે અમયમલનો બાપ આવે તોપણ હું ડગવાનો નથી !

વાતની વાતમાં ને રકઝકમાં રાત્રી પડી ગઇ. અરે રાત્રી પડી એટલુંજ નહિ પણ, મધ્યરાત્રી થઇ ત્યારે ઉલાસની આંખમાં નિદ્રા દેવીએ પ્રવેશ કર્યો, ઝોકાં આવવા લાગ્યાં, તે વખતે અધિકારસિંહે કહ્યું. તમે સુઇ રહો ઉલાસતારા !

ઉલાસ—મારે મોહરનાં મોતીની માળા નથી પહેરવી પણ સ્વાંતી નક્ષત્રના સંજોગમાં પાકેલાં સાગરનાં મોતીની માળા પહેરવી છે, મારે સિલોનની રાણી નથી થવું પણ સહનની દાસી થવું છે !

અધિકાર—સહનતો મારી ભાણી ! પ્રકાશની પુત્રી ?

ઉલાસ—હા એજ તમારી ભાણી એજ રાણી !

અધિકાર—સલુણી; સહન કાંઈ તમારા કરતાં સ્વરૂપવાન નથી ?

ઉલાસ—સ્વરૂપવાન નહિ પણ ભાગ્યશાળી તો ખરી !

અધિકાર—એ ભાગ્યશાળી છે તો નમારું ભાગ્ય ક્યાં કમ છે ?

માળવા કરતાં સમુદ્રથી ઘેરાએલી સિલોનની ગાદી કાંઈ કમ નથી.

ઉલાસ—સિલોન સિલોન કહીને શું કરવા મોહું દુખાડે છે, સિલોનને સળગાવાય મારે આવવું નથી.

અધિકાર—ખરી વાત ? અત્યારે તો મારે મન સિલોન સળગીજ ગયું છે. ખ્યારી ઉલાસ ! તારો સહવાસ એ સાત સિલોનના સુખને લૂલાવી નાંખે છે.

ઉલાસ—અધિકારસિંહ ! મને મુકી ધ્યો; અને સિલોન જઈ તમારો માતા પિતાને મળો !

અધિકાર—*હરીયલનું આક્રીત તુટે, તો અધિકારના હાથમાંથી ઉલાસ છુટે.

ઉલાસ—પાપી તારે સુખી થવુંએ નથી, અને મને સુખી થવા દેવીએ નથી. ત્યારે મને મારી નાંખીને ચાલ્યો જ !

અધિકાર—મારી નાંખુ તો સ્ત્રિ હલાનું પાપ લાગે, અને વાંસે મારે ઝુરીને મરવું પડે. સારસ પક્ષીનું જોડુંજ જીવે છે; એકને વિયોગે ખીનું મરી જાય છે.

ઉલાસ—અરે હે પરમેશ્વર ! આની જીલ પણ શાંતી ધડી છે, એના માથામાં શું ધાલ્યું છે. ખેલતાંજ ચાકતો નથી. હું દુઃખીઆરી થઈ ગઈ, આ પાપીના પગમા આવી ગઈ; સંસારમાં કોઈ સુખી નહિ હોય, એમ મને લાગે છે. સુખી એક સહનતારા પણ સહનતારાય શાના સુખી. તે

* હરીયલ=એ નામનું મોહું જગર જસ્ત પક્ષી થાય છે, તેનું ખીનું નામ લકડડ જોદ છે. હરીયલની માદા ઈંડુ મુકે તે જાણે નાનો હુંગર તે ઈંડાંમાંથી પ્રગટ થતાંની સાથે, પચીસ પચાસ મણુ તોલનું લાકડું પગમાં પકડી આકાશમાં હટે તે. માત્ર તે લાંકડાંનેજ ખાય છે અને પ્રાણુ જાય છે ત્યારે લાકડું અને તેનાં હાડકાં ચામડા લોંચ લેગાં ચાય છે.

પણ મહેલમાંથી ગુમ થઇ ગઇ છે, શી રીતે ગુમ થઇ હશે કોણ હરણ કરી ગયું હશે !

અંધકાર—શું શું ? સહનતારાનું હરણ !

ઉલાસ—અત્યાર સુધી અંધારામાં છે કે શું !

અંધકાર—મારા ચિત્તને ખસેડી ફિકરમાં નાંખવા માટે તારે પ્રયત્ન છે. સહનનું હરણ કરી શકે એવો કોઈ માએ જાન્યો નથી.

ઉલાસ—સહનનું હરણ થયું કે કેમ થયું, તે તો ઈશ્વર જાણે પણ, સહન મહેલમાંથી ગુમ થઇ ગઇ એ વાત તો ચોક્કસ ! અને તેની શોધમાં નીકળેલા અમરસિંહ મારા સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા !

અંધકાર—તમને અમરસિંહના કહેવાથી, ખબર પડી હશે !

ઉલાસ—મારા સ્વયંવરની કંઠેત્રી મારા આપે, માગવામાં મોકલેલી, તે બ્રાહ્મણ મારા સસરા મધુરસિંહના મેટિથી સાંભળીને આવ્યો હતો; તે કહેતો હતો !

અંધકાર—કેવી ભૂલ્ય કેવી અજ્ઞાનતા, હજી અમરસિંહને પરણ્યા પહેલાં, મધુરસિંહને સસરા માની લીધા !

ઉલાસ—હવે લગ્ન કરવાનું તો માત્ર શાસ્ત્ર વિધીને માન્ય આપવાનું જ રહ્યું. નહિતો સ્વયંવર જીત્યો ત્યારથી મારા માથાના મુગટ અમરસિંહ આ તન મનના માલીક થઇ ચુક્યા છે.

અંધકાર—ત્યારે સહનના હરણ કરનારને ખબર નહિ હોય કે અંધકારસિંહની ભાણી છે ? હું સહનની શોધ કરીશ અને તેનું હરણ કરનારને જીવતો સળગાવી મુકીશ !

ઉલાસ—જેટલી સહનની લાગણી તમને થાય છે, તેટલી લાગણી મારા સખંધીઓને નહિ થતી હોય !

અંધકાર—તારા સર્વે સખંધીઓ નિર્ભય છે.

ઉલાસ—નિર્ભય સમજતો હતો ત્યારે અમયમઝના સામો ઉભો શે ન રહ્યો !

અંધકાર—તે વખતને માન આપી નાશી ગયો. પણ પાછો શોધીને લાવ્યો કે નહિ ! હવે અમયમઝનો આપ આવે તોપણ હું ડગવાનો નથી !

વાતની વાતમાં તે રકઝકમાં રાત્રી પડી ગઇ. અરે રાત્રી પડી એટલુંજ નહિ પણ, મધ્યરાત્રી થઇ ત્યારે ઉલાસની આંખમાં નિંદ્રા દેવીએ પ્રવેશ કર્યો, એકાં આલસવા લાગ્યાં, તે વખતે અંધકારસિંહે કહ્યું. તમે સુઇ રહો ઉલાસતારા !

આજે તો વગડા વચ્ચે રહી ગયા ! વાર્તા વિનોદમાં કશી ખબર ન પડી, ફિક્કર નહિ હું આખી રાત્રી જાગ્રત રહીશ. તમારા અંગનું રક્ષણ કરીશ અને સવાર થશે એટલે સહનની શોધ કરતા ચાલ્યા જઈશું !

ઉલાસના ઉઘ્યા પછી ધણીવાર સુધી જાગ્યો તો ખરો, પણ કુદરતના વેગને લઈને નિંદ્રાએ ઢોળી પાડેલો અંધકારસિંહ, ઘસઘસાટ ઉઘી ગયો ! તે સવારનો પહોર દિવસ ચઢ્યો ત્યાં સુધી ઉઠવા ન પામ્યો ! અંધકાર ઉઘે છે, અને ઉલાસ જાગી ઉઠે છે, પાસેના તળાવમાંથી જળ લઈ કાતણ પાણી કરી ધંધરનું રતવન કરતી. અને સમઘીઓને સંભારી આંખમાં આંસુ ભરતી ખેડી છે, તે વખતે શાહજાહ સવાખશાહની સ્વારી આવી.

રેતી બાળાને દેખી સિપાઈઓએ સવાખશાહને ખબર આપી. તે સાંભળી પોતે ઉલાસની પાસે આવી ઉભો રહ્યો; અને તેને રેતી દેખી ધીરજના શબ્દોથી અભય વચન ઉચ્ચારવા લાગ્યો.

સવાખશાહ—કાયકુ રેતી હે લડકી ? કયા આફત તેરેપર ગુજરી હે ! (કોઇ મુસલમાન સરદાર છે એમ જાણી ઉલાસ ખોશી નહિ પણ નિયુ જોઈને ખેસી રહી. તેને ફેર કહ્યું.)

સવાખશાહ—હમસે મત ડરો ! હમકુ અપના ભાઈ સમજો ! એાર ખોલો મે ધસ આલમકા શાહ દીલીપતી આઝમશાહકા લડકા હું; મેરા નામ સવાખહશાહ હે !

ઉલાસ—વીરા !

સવાખશાહ—હાં ખેન ધીરાં ! ખોલો જો કુચ્છ કહેના હો !

ઉલાસ—હું લાહોરના રાજા આનંદલની પુત્રી ઉલાસનારા !

સવાખશાહ—હાં; જખ સ્વંવર કીસકા થા ?

ઉલાસ—સ્વયંવર મારોજ હતો ભાઈ; તે તો થઇ ગયો. અને સ્વયંવરમાં માળવાના રાજકુવર અમરસિંહે વિજય કર્યો છે.

સવાખશાહ—જખ હમારા ચાચા ઉન્મતશાહકી સંગ સાદી કરનેકી તુમારી મરજીથી વો ખાત સચ યા ગલત ?

ઉલાસ—વીરા એવું હોયજ નહિ; એ ચાયજ નહિ. અને ઉન્મતશાહનું તો નામ પણ મે આજે સાંભળ્યું.

સવાખશાહ—જખ કીમી નાદાનને અમારા ચાચાકુ, તુમારી ખાત કરકે ભરમાયા એાર વો એક લાખ સીપાઇકા લશ્કર લે કે લાહોર ગયે હે, વાં કયા હુત્રા હોગા વો જાનતે નહિ, કુચ્છ શીકર નહિ, તુમ ભલે

અપની સગ, મેં તુમકુ દીલ્લી લે જાઉંગા જોર નેક નામદાર બાવા આલમ-શાહકી પાસ રજુ કરૂંગા, શીર તુમારી બ્યાં મરજી હો વાં પડેગાઉંગા કીસી આતકી શીકર મત કરો અમ તુ નિર્ભય હો ગઢ હે !

અધકારસિંહ જાગ્યો, અને ઉલાસ કોની સાથે વાત કરે છે તે જોવા લાગ્યો, પાસે આવી પુછવા લાગ્યો કે આપ કોણ છો ?

સવાખશાહ—મેં સવાખશાહ ! દીલ્લીપતીકા શાહજાન (શાહજાનનું નામ સાંભળીને અધકારસિંહના ચમર છુટી ગયા. તરત ઘોડેસ્વાર થયો અને ઉલાસને કહ્યું કે યાદ રાખ ઉલાસ આ અધકારસિંહ તને છોડનાર નથી. હાલતો જાઉં છું, અધકાર નાસી ગયો, ઉલાસ સવાખશાહની સાથમા આવી.)

માર્ગમાં ચાલતાં ઉલાસને ગમતું જ બોલવું અને તેને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ ન પડવા દેવું તેમ તેનું દીલ દુઃખાય તેવી વાણી નજ કાઢવી, માત્ર તેને આનંદમાં રાખી હરખાતો સવાખશાહ દીલ્લી લગમગ થવા આગ્યો.

દિલ્લી દશેક ગાઉ દુર રહી છે, ત્યાં અભયમલની મુલાકાત થઈ. અગિયારસે ઘોડેસ્વાર લઈ નિકળેલો અભયમલ નિરરપણે સવાખશાહના સેન્યનાં સામે આગ્યો ! અને સીપાહીઓને પુછ્યું કે, લશ્કર કોનું છે અને ક્યાંથી ક્યાં જાય છે ! સીપાહીઓથી જવાબ મળ્યો કે દીલીપતી પાદશાહ આલમશાહ પંજાબના રાજા આનંદમલકી બેટી ઉલાસતારાકુ લેકે દીલી જાતે હે.

સમાચાર સાંભળતાંની સાથે પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી કે મારો કાપો ! પોતે તલવાર ફેરવતો, અને સેકડો મુસલમાનોને કાપતો લશ્કરમાં દાખલ થયો, મારા મારીમા હજારો માણસો કતલ થયા ત્યાં સવાખશાહને ખબર પડી એટલે તે તૈયાર થઈ ઉલાસને કહેવા લાગ્યો બેન બેસજો કોઈ હીંદુ આપણા લશ્કરને કાપતો આવે છે તેને મારી હમણા પાછો આવું છું.

ઉલાસ—જેજે મારો ભાઈ અભયમલ ન હોય ? તેમ હોય તો મારશે નહિ. સવાખશાહ અચ્છા કહીને દોડ્યો અને અવાજ કરી અભયમલને કહેવા લાગ્યો. સચુર ! કીસખાસ્તે તકરાર કરતા પડતા હે ! મેં ઉલાસતારાકા ભાઈ હું જોર ઉલાસ હમારી બહેન હે ! તુમ કોન હો ?

અભયમલ—હું ઉલાસનો ભાઈ અભયમલ છું.

સવાખશાહ—ચલો આવ ઉલાસકી પાસ ! ઉસકી સગ આત કરો શીર લહના મુનાસખ લગે તો લહો ? અરે કોઈ ઉલાસકુ પુત્રા લાવ !

ઉલાસ—વીરા અભયમલ આ શાહજાનએ મને અગિયાર દીવસ થય

અંધકારસિંહના હાથમાંથી છોડાવી છે અને જેન કહી ખોલાવી છે. એજ પ્રમાણે અમીની દ્રષ્ટીએ જેતો દીલી લઇ જાય છે.

અભયમલ—સવાળશાહ ? તમે મારી જેનને દુઃખમાંથી મુક્ત કરી નેથી હું તમારો આભારી છું અને સદાનો દાસ છું. આપ જેવા અવનીપતી અબળા ઉપર થતા જુલમને ન અટકાવે તો ખીનુ કોણ અટકાવે પણ હવે તો ઉલાસ મને સોંપો તો હું લાહોર જાઉં !

સવાળશાહ—ભાઈ અભયમલ; એસા કબી નહિ હોગા ! ઉલાસકી સંગ આપ ખી ચલો ! બાવા આલમશાહી ગોદમે ઉલાસકું બેઠાઉગા, વો અવની બેટી કે બરાબર ઉસપર ખ્યાર કરેગે. ઓર અમરસિંહકું ખુલાકર વાંહી શાદી કરેગે; ચલો અબ દીલી દુર નહિ હેં.

ઉલાસ—વીરા; ભાઈ સવાળશાહ કહે છે તે ખોટું નથી ! માટે તેનું પણ માન રાખવું જોઈએ ! !

અભયમલ—જેમ જેમ દીવસ જશે તેમ તેમ વાત ભારે થતી જશે અને ત્યાં ગયા પછી શું થાય તેની પ્રથમથી ખબર કોને પડે છે ?

સવાળશાહ—એસા ખુરા અંદેશા મત રખો ! મુસલમાન કબી બે ઇમાન નહિ હોતા હેં ! ઉલાસ મેરી ભેણ હે ! ઉસમે જરા ફરક નહિં !

સવાળશાહના ખોલવા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને, અભયમલ સાથે ચાલ્યો પણ મનમાં ખીકતો ખરી કે રખેને દીલી લઇ જઇ કાંક સંકટમાં નાંખે ! પણ તે ખીક ઉલાસના અંતરમાં જરાય નહિ ! દીલી આવીને સવાળશાહે બાવા આલમશાહને સલામ કરી.

આલમશાહ—બેટા સવાળ ! અચ્છે તો હો !

સવાળશાહ—હાં બાવા જબ તક આપકી, ઓર અલ્લાકી મહેરબાની !

આલમશાહ—કુચ્છખી કરકે આએ યા ગયે વેસેઇ પીછે લોટ કે ચલે આએ !

સવાળશાહ—બાવા; એ પંખબકા રાજ આનંદમલકી બેટી, ઓર એ ઉસકા ભાઈ !

આલમશાહ—બેટો બેટા, તુમારા નામ કયા ?

ઉલાસ—બાવા ! માર નામ ઉલાસતારા.

આલમશાહ—બેટા, તેરી શાદી હુઈ યા નહિ !

ઉલાસ—હા બાવા હો ગઈ !

સવાળશાહ—બાવા ! એ સખ બાત, ઇશકા ભાઈ અભયમલસે પુછે !

આલમશાહ—ગહોત અચ્છા. બોલો બેટા અમય ! હમારી પાસ સય કહો ! જે કુચ્છ હુવા હો !

અભયમલ—નામદાર સરકાર ! આજ વરસ દીવસ થઇ ગયો; મારા મામા મુર્શિદાબાદના રાજા સુમનચંદ્રની પુત્રિ સહનતારાનો સ્વયંવર હતો; ત્યાં મારા મામાનો સાળો એટલે સિયોનના રાજા મુદીર પ્રતાપનો દીકરો નામે અંધકારસિંહ આવ્યો હતો, અને મંડપ રચનાનો સધળો કારખાર તેનેજ સોંપવામાં આવ્યો હતો; કળા કૌશલ્યમા કુશળ પુરૂષ છે, પણ શુદ્ધિનો નીચ છે; તેણે મારી બેન ઉલાસને જોઇ ત્યારથીજ તેવું મન ડગી ગયું હતું; તેણે ખીજે દીવસે માળવાના રાજાના કુમાર અમરસિંહને વરી સહનતારા સાસરે ગઇ તેને વળાવા ગએલી મારી બેન ઉલાસતારાને ઉઠાવી અને પોતે નાસી ગયો !

તેના સમાચાર અમારા મામાએ અમને મોકલ્યા, એટલે હુ તેની શોધમાં નિકળ્યો અને મારા મામા પણ નીકળી ચુક્યા હતા. આવા ! ઉલાસને માર્ગમા જતા પાચસો બ્રાહ્મણો મળ્યા જે જત્રાએ જતા હતા, તેમણે અંધકારસિંહના હાથમાંથી મુક્ત તો કરી પણ પાપી અંધકારસિંહે મારી બેનનો ક્રોડ મુક્યો નહિ.

બાદશાહ—શીર ક્યા કીયા ! ઇસ હરામખદને !

અભયમલ—આવા, જત્રાળુની સાથે નિર્ભયપણે જતી મારી બેન ઉલાસ એક દીવસે પાણીના ઝરા ઉપર સંધ્યાકાળને સમયે સ્નાન કરવા ગઇ હતી; તેને એકલી દેખાને ફેર પાપી અંધકારસિંહ ઉચકી ભીના વચ્ચની ભરેલી ઘોડા ઉપર નાંખી નાઠો !

બાદશાહ—(હાંત પીસીતે) અહા હા હા ! એ ક્યા જુલમ; ઇસ છોડી લડકીપર ! શીર ક્યા હુવા !

અભયમલ—જેવો તે નાઠો, તેવોજ હું સામો મળ્યો. ખીજે રસ્તો નહિ હોવાથી સાંકડી નેળમાં સામો મળેલો અંધકારસિંહ માફ નામ સાલળી મારી બેનને પછડતી નાંખી દઇને શિયાળ સટકે એમ પાપી સટકી ગયો !

બાદશાહ—તુમને જાને કયુ દીઆ, ઇસ હરામી શેતાન કે બચ્ચેકુ !

અભયમલ—હુ મારી બેન ઉલાસને ભયમાંથી મુક્ત કરી ધીરજ આપી તેને શોધવા ગયો પણ તે પાપી ઘણે દુર નીકળી ગયો હતો ! મારી બેનને મુક્ત કરનાર બ્રાહ્મણનો આશીર્વાદ લઇ હુ લાહોર ગયો, અને જઇને તુરત સ્વયંવર રચાવ્યો !

ખાદશાહ—જળ ઇસ કમળખત અંધકારસિંહનેય મેરે છોટે ભાઇ ઉન્મતશાહકુ ભરમાયા હોગા !

અભયમલ—તે હું ન સમજ્યો; ખાવા !

ખાદશાહ—થોડે દીન પર, મેરા ભાઇ ઉન્મતશાહ મેરેકુ ખોલને લગા કે; લાહોરકા રાજા આનંદમલકી ખેટી ઉલાસતારાકા સ્વયંવર હોતા હે ! ઇસ લડકીકી મરજી મેરી સંગ શાદી કરનેકી હે ! ઝોર ઇસકા ખાવા જળરજસિત સ્વયંવર કરકે ઝોર કી સંગ શાદી કરતા ચહાતા હે !

અભયમલ—હાં ! ખસ, ઝેજ કામ અંધકારસિંહનું ! પાપી અધરમી અંધકારસિંહ તેં શું શું રચનાઓ રચી છે !

ખાદશાહ—ઉન્મતશાહ; એક લાખ સિપાઇકા લશ્કર લેકે ગયા ખી હે; ત્રાં કયા હુવા હોગા વો અલ્લાકુ માલુમ !

અભયમલ—એ કારસ્તાન પણ એ અધરમી અંધકારસિંહનું ! ખુદા વિંદ ! સ્વયંવર મંડપ રચાયો દેશ દેશના રાજાઓ આવ્યા, મંડપમાં ભરાયા ત્યારખાદ સ્વયંવર વિજય કરવાની* શરતો મેં કહી ખતાવી; તે સ્વયંવર વિજય પણ અમરસિંહેજ કર્યો !

ખાદશાહ—વોઇ અમરસિંહ જીસકી શાદી સહનતારાકી સંગ હુધ !

અભયમલ—હાં સરકાર ! ઝેજ અમરસિંહ ! વિજય કરતાં વિલંબ થયો જેથી લગ્ન સમય વિતી ગયો; એટલે તે દીવસે લગ્ન ન કર્યું, અને ખીજે દીવસે કરવું એવો નિશ્ચય થયો, સૌ ખુશી આનંદમાં ફરતા હતા ! એટલામાં ખુમ પડી કે અધકારસિંહ ઉલાસને લઇ નાસી ગયો !

આલમશાહ—હાય હાય હાય ! ! ! એસે પાપીકુ ખુદા ખેંચ ક્યું નહિ લેતા હે !

અભયમલ—હું મારા મામા; અમરસિંહના મિત્ર સહનસિંહ સર્વે ખોળવા નીકળી પડ્યા છીએ, તેને ખે ખે માસ વીતી ગયા ત્યારે શાહજાદા સવાખશાહ ઉલાસને છોડાવી પોતાની ખેન સમાન રક્ષા કરી ઘેર આવતા મને સામા મળ્યા !

આલમશાહ—કહાં હે સવાખ !

સવાખશાહ—ધધર આપકે સામને ખેડા હું ઝોર સુન રહા હું !

આલમશાહ—તુને દેખી વો કુત્તેકી* સીકલ !

* અમર ચરિત્ર. ભાગ ૨ જો. ૮૧ મા પાનાની ૧૮ મી લીટીથી ૮૨ મા પાનાની ૧ લીટી. + સિકલ=મોનો ચહેરો.

સવાખશાહ—હાં બાવા દેખી તો સઘં ! મગર વો ઉલાસકું છોડકે ચલા ગયા !

બાદશાહ—(દાંત પીસીને ક્રોધમાં) અહાહાહા ! એ આ ખોત રહા હે ! પચીસ હજાર આદમી કે બીચ મેસે, મુસલમાન સરદાર કે પળેમેં આયા હુવા હીંદુ સટક ગયા !! ક્યા ખાત ! જાઓ પકડાવ જહાં હો વાસે; ઓર મેરે સામનેય ઇસકા સીર કાટો ! બેટી ઉલાસ મે શીકર હોજ, મે અમરસિંહ કું ખુલવાતા હું ઓર તેરી શાદી આંહી કર દેતા હું ! અરે વજીર !

વજીર—(જો હાજરજ હતા) જી હજીર !

બાદશાહ—હજાર દો હજાર સીપાઇ ઇધર ઉધર છોડ દો ! અમરસિંહ ઓર સહનસિંહકું હુંડ નીકાલો, શીર ઉનકુ અચ્છે સમાચાર દે કે ઇધર ખુલાસો ! અભયમલ તુમ તમારા આદમી લેજકે તુમારા બાવાકુ ખુલાવ.

અભયમલ—ખુદાવિંદ મને ઉલાસને લઇને જવાજ દયો ?

બાદશાહ—નહિ નહિ એસા કપ્પી નહિ હો સકતા હે !

સવાખશાહ—બાવા, ખેન ઉલાસકી શાદી હોજાય શીર જાકે એસા હુકમ ફરમાઇએ ! ઇતનેમેં મેરા ચાચા ખી આવેગેં ક્યુ કે મોહરમ મહીના દો ચાર દીનમેં શુર હો જાયગા !

સિપાઇ—ખુદાવિંદ; છોટે શાહ આગે હેં ઓર આપકી પાસે આને હે.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા.

ઉન્મતશાહ—(સલામ કરીને) આપ કે કદમમેં ઇસ નાદાન છોટે ભાઇ કી સલામ સરકાર !

બાદશાહ—ખુશ રહો ! ખેલો તો; ક્યા હાલ હુવા ?

ઉન્મતશાહ—આપ કહેતેયે વો ખાત સચ !

બાદશાહ—વો અધકારસિંહ તેરેકુ બરમાકે લે ગયા !

ઉન્મતશાહ—હાં નામદાર ! આપકુ કેસે માલુમ હુવા. કેન કહે ગયા !

બાદશાહ—કહે ગયા કે સખ રજી હો ગયો ! એ ઉલાસ મેરે સામને બેઠી.

ઉન્મતશાહ—કહા હે બેટી ઉલાસ !

બાદશાહ—શાદી કરનેકુ તૈયાર હો ગયા થા અખ બેટી કહે કર ક્યું ખોલતા હે !

ઉન્મતશાહ—માફ કરના મેરી કસુર હો ગઇ, સખ અધકારસિંહકા પ્રપંચ ! મેરી મદદ લેકે ઉસને અપના કામ કર લીયા ! કહાં ગયા વો સેતાન !

સવાખશાહ—છટક ગયા મેરે હાથમે' સે !

ઉન્મતશાહ—તેરે હાથમાં કીસ તરાંસે આયા !

સવાખશાહ—મેં નિકલ પડાયા પચીસ હજાર સિપાઈ લેકે તુમારી તલાશકું; ખીચમેં ભેઠા હો ગયા, ઉલાસકું છોડકે ચલા ગયા.

ઉન્મતશાહ—શરમ હે સવાખ !

સવાખશાહ—ખેશક શરમકી ખાત ! અખ ઇસકું પકડકે આપકે સામને ખડા કરંગા !

ઉન્મતશાહ—ખહોત ખૂખ ? હાં ખાવા ? અખ મુજે ક્યા ફરમાન હે ?

ખાદશાહ—અસ અખ ધામ ધુમસે ખેટી ઉલાસકા અમરસિંહ કે સાથ લખન કરો !

ઉન્મતશાહ—કહાં હે વો અમરસિંહ ?

ખાદશાહ—આદમી ભેજે હે ઉસકા પત્તાકે લીએ ? ખેટા સવાખ ! ઉલાસકું અપની ખેટી ગુલશનકી પાસ રખો !

અહીં સર્વે ઉલાસને વરાવવાનો નિશ્ચય કરીને ખેઠા છે, રાજા આનંદમલને પણ ઉલાસ જડવાના સમાચાર મોકલ્યા છે, તેમ હજારો સીપાઇઓ અમરની પણ ખોખી કરી રહ્યા છે, ઉલાસતારા પણ ખાદશાહની ખેટી ગુલશન કે જે પોતાનીજ ઉમરની હતી તેની સંગે વાતચીતનો આનંદ કરે છે.

લાહોરના રાજા આનંદમલની દીકરીને સિલોનના રાજા સુંદરપ્રતાપનો દીકરો અંધકારસિંહ ઉઠાવી જતો રહ્યો હતો, તેને શાહજહાં છોડાવી લાવ્યા છે. તેનું માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની સાથે લગ્ન થવાનું છે. તેની ધામધુમ સારી થવાની છે. તે વાત ખીજે દીવસે આખા દીલ્લી શહેરમાં થઈ, થવા માંડી, અને સર્વેના મુખમાંથી એજ વાત નીકળતી હતી. તે વાત રામેશ્વરથી અંધકારસિંહની શોધમાં છૂટેલા તેના બાપ સુંદરપ્રતાપે સાંભળી ! વાહ; દીલ્લી શહેરમાં આવ્યાથી પત્તો મળ્યો તો ખરો ! બસ ઉલાસ છૂટી એટલે મારા દીકરાના પગમાંથી ખસી ગઇ. હવે અમરની સાથે લગ્ન થાય એટલે નીરાંત, પછી અંધકારસિંહને ખોળીશું ! હમણાં તો અહીંજ ઠેરી જવું દીક છે. (સુંદરપ્રતાપ દીલ્લીમા છુપી રીતે રહ્યો છે.)

દીલ્લીથી છૂટેલા છ સાત સીપાઇઓ. રજપુતોને ખેડેલા જોધને ગરાસણીના ઝાપામાં પેઠા, કે જે ગરામણી અમર તથા દરગદાસને દીવાસો આપવા કાંઈ કહેવા માગતી હતી, આવેલા સીપાઇઓને જોધ ગરાસણીએ પુછ્યું.

ગરાસણી—ભાઈઓ કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા અને વગર પુછ્યે
ઝાંપામા કેમ પેદા ?

સી-૧-લો—દીલીમાંથી આવ્યા, અમે આદશાહની હજુરના માણસો છીએ.

ગરાસણી—શું કામ નીકળ્યા છો ?

સી-૨-જો—માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની અને તેમના મિત્ર સહ-
નસિંહની શોધમાં નીકળ્યા છીએ.

અમરસિંહ—(ચમકીને) તમને કોણે મોકલ્યા છે ?

સી-૩-જો—ખુદ આદશાહ સલામતે !

અમરસિંહ—અમરસિંહની ખોળ્ય કરાવવાનું આદશાહે શુ કારણ છે !

સી-૪-થો—લાહોરની રાજકુમારી ઉલાસતારાની સાથે તેમનાં લગ્ન
કરવાનાં છે.

દરંગદાસસિંહ—ક્યાં છે એ ઉલાસતારા ?

સી-૫-મો—આદશાહની પાસે.

દરંગદાસ—ત્યાં શી રીતે આવી ?

સી-૬-ઠો—શાહનવાહ સવામ્મશાહ; અંધકારસિંહના પંજમાથી છોડા-
વી લાવ્યા છે.

દરંગદાસ—સવામ્મશાહે છોડાવા જવાનું શું પ્રયોજન ?

સી-૭-મો—આતો જાડના મુળ સુધી ડાહ્યા લાગે છે ! વળી આમ
કેમ ને તેમ કેમ ! ચાલો નાહક માથા ફેડ શી !

સી-૧-લો—ભાઈ આ લોકો રજપુત રાજા જેવા દેખાય છે માટે
એમને પુછવાથી કાંઈક પત્તો મળે શી માલમ કે આવા ચીકણા હશે !

સી-૨-જો—ચીકણા તે ઘઉંની કણેક જેવા ! તાંતણા કાઢ કાઢ કરે છે,
જાણે શેવો વણુવા બેઠા !

અમરસિંહ—ભાઈઓ હવે તમારે ધીજે ખોળ્ય કરવા જવાની જરૂર
નથી, હું અમરસિંહ પોતેજ છું, પ...ણ !

સી-૩-જો—પણ શું ! પ્રપંચ કરી ત્યાં લઈ જઈ ફસાવે તો !

અમરસિંહ—હાં એમ !

સી-૪-થો—ત્યારે ઉલાસનો ભાઈ અભયમલ બોલાવા આવે તો તો
આવશો કે નહિ ?

અમરસિંહ—હા તો નો તરત આવીએ !

અમરસિંહની આજ્ઞા થતાંની સાથે, દારીગરે કબો કુંચીઓ, લગાવીને તુરત ઘોડો તૈયાર કરી દીધો. તે જોઈ સર્વે આનંદ પામી ગયા. શાહજહાં સવાજશાહે પુછ્યું. ઇસકી ક્યા કીમત હે !

સોદાગર—કદરદાનતો કારીગરીકી કદરઈ કર દેતે હેં, કીમત નહિ પુછતે હે !

અમરસિંહ—સોદાગર; એ ઘોડો મેં લીધો, તમે માગશો તેનાથી સવાયાં દામ હું આપીશ એ શીકર રહો; પણ ઉડેછે કેવી રીતે તે જરા ખતાવો !

સોદાગર—આ તેની ઠોકના ઉપર જે રેશમી કુમતાતો ગોટા દેખાય છે તે દોરી ખીંચવાથી, ઘોડો પવન વેગે ઉડે છે, નિચેના ભાગમાં જ્યાં આપણા જમણા પગની એડી અડે છે, તે ઠોકણે દેખાતુ કુમતુ પકડી દોરી ખીંચવાથી નીચે ઉતરે છે; જમણા કાનપર લટકતું લોલક દેખાવાથી સીધી લીટીમાં ઉતાવળો જાય છે, ડાબા કાનપરનું લોલક દેખાવાથી સીધો પણ ધીમે જાય છે. માંથા ઉપર રહેલું બટણુ દેખાવાથી વાંકો ચુંકો વળતો હોય તેમ વળે છે અને પુછડા પર હાથ ઠોકવાથી જ્યાં ઉભો રાખવો હોય ત્યાં ઉભો રહે છે, તેની કીમત એક હજાર રૂપીઆ છે.

વજીર—કીમત ઘણી કહી કારીગર !

અમરસિંહ—તેના માલની કીમત નથી આપવાની પણ તેની અકલની કીમત આપવાની છે. આપના ખજાનામાંથી દશહજાર રૂપીઆ તેને આપો !

સોદાગર—(અતી હરખાતો) ખુશ રહો ! ખુદ તાલા તુમારી મુરાદ પુરી કરેગા ! એર ઇસ દુનીઆમેં તુમારા નામ હો જાયગા ? (વિદાય).

આવી ઉદાર વૃત્તિ જોઈ સર્વે અમરસિંહનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા. બાદશાહ પણ અમરસિંહને જોઈને આનંદ પામવા લાગ્યા.

હવે તે દીવસ નજીક આવે છે કે; જે દીવસે હમામ હુસેન રાત્રે નીકળ્યા છે. હજારો અને લાખો મનુષ્યો; મદીનાના રોજતો આખેહુબ્બ ચીતાર જોવાને માટે નીકળ્યા છે. બાદશાહ સલામત તરફથી અને વજીરની પ્રેરણાથી ખનાવરાવેલુ, સોના રૂપાના વરગથી મહેલું એક જગરી તૈયાર થાય છે, બાકી શહેરના બીજા ગ્રહસ્થ અને ખાનદાન મુસલમાનોએ પણ વાંસના કામડાં, ઉત્તમ પ્રકારના રંગ ખેરગી કાગળ, અખરખના પાનાં, નીકલનાં પાનાંની ટીપકીઓ, વિગેરે સાધનોથી તૈયાર કરી રહ્યા છે. મહોરમની નવ

જારી—એમાં જર ઘણું ખરચ્યું છે, તેવું. (તાબુત).

તારીખની રાત્રે આ દેખાવ થવાનો છે, તેના દીવસો ગણાય છે, હજારો મુસલમાન ભાઈઓ ખુદાની બંદગી કરે છે, અને તેની સાથે સ્વધર્મના જ્ઞાનનું કથન પણ થઈ રહ્યું છે. કેટલાક વાધના વેષ લઈને કેટલાક બાવા બનીને કેટલાક ખીજ અનેક વેષોથી, કેટલાક ફકીર થઈ ફરે છે અને કેટલાક મોરના પીંછા મુખની આગળ રાખી “ દાતારકી × દોસ્તી યારો દીન મહમદ ” એવા વાક્યો બોલતા ગામમાં દોડમ દોડા કરી રહ્યા છે. અરે જ્યારે જ્ઞતાપુત ફરવા નીકળશે ત્યારે જોવાનો ખૂબજ આનંદ આવશે, એવી મિત્રો મીત્રોમા અરસ પરસ વાતો ચલાવી રહ્યા છે.

સવાખશાહના હાથમાંથી જીવતો, સટકી ગએલો, અંધકારસિંહ નાસી નથી ગયો પણ દીલ્લી શહેરની નજીકમાંજ રહ્યો છે; દસ બાર ગાઉને નહિ પણ દોઢ બે ગાઉને છોટે એક નાના ગામડામાં કુભારને ઘેર મુકામ નાંખી દીધો છે, તે એવું કહીને કે, ભાઈ કુંભાર ! હું સારા રાજનો ભાયાત છું, પણ શીકારે નીકળેલો ભૂલો પડી જવાથી અહીં સુધી આવી પહોંચ્યો છું, તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે, પાસે દીલી શહેર છે. જ્યારે દીલી શહેરની નજીક આવ્યો ત્યારે તે શહેરની શોમા રચના જોઈનેજ જઈ એવા વીચારથી તારે ઘેર આવ્યો છું.

કુંભાર—અહુ સાઈં થયું કે આપ મારે ઘેર પધાર્યા હું વળી તમારા નસીખ પ્રમાણે તમારી સેવા બજાવીશ !

અંધકારસિંહ—મારી સેવા તને ભારે પડે તેમ નથી.

કુંભાર—અરે ભારે શેની પડે છે, સારા માણસની સેવા કરી ક્યાં જાય છે.

અંધકારસિંહ—આ મારો ઘોડો એવી જગાએ બાંધી દે કે તે ઝાઝા માણુમની નજરે ન પડે ! વળી આ મારાં વસ્ત્ર શણગાર પણ તારા મકાનમાં એક બાજુ સાચવીને મુકી દે, તે જ્યારે મારે જવાનું થશે ત્યારે માગીશ ! હું સાધારણ માણસની માફક મેમાન તરીકે રહીશ અને છૂપે વેષે ગામમાં ફરી ગામ જોઈ આવીશ.

કુંભાર—કેમ છૂપે વેષે કાંઈ કાઢની ચોરી કરી છે ?

અંધકારસિંહ—ચોરીતો નથી કરી પણ ચોરી જેવું તો ખર !

કુંભાર—કેમ ચોરી જેવું. ચોરી કરી હોય તો મારે ઘેર રહેશો નહિ, હું ચોરને સંઘરતો નથી, બાદશાહ જાણે તો મારે નખોદ કાઢી નાંખે !

× દોસ્તી નામ મિત્રતા દાતારની કરવી. અદાતા નામે કંજુસની ન કરવી. એવું દીન મહમદ કહે છે. * તાપુત=જરી; તાજબા.

અંધકાર—ભાઈ તમે મારા ખોલવામાં સમજ્યા નહિ; કોઈ પાંચ પચીસ ગાઉથી તમારી નાતનો અને આખરદારનો દીકરો તમારા ગામમાં આવ્યો હોય તેની તમને ખબર પડે તો આરોપ્યાર જવાદયો કે ઘેર ખોલાવો ?

કુંભાર—આરોપ્યાર તે જવા દેવાય ! નાક વઢાઈ ના જાય !

અંધકાર—અને તે વળી તમારા મિત્ર દોસ્તદારનો હોય તો ?

કુંભાર—ભાઈ અજણ્યાને ન જવા દેવાય તો વળી જાણીતાને તો જવા દેવાયજ કેય !

અંધકાર—અમારા બાપુની સાથે, બાદશાહને ધણો ધરોખો છે, વળી ઉન્મતશાહને તો મારા બાપુની સાથે સારો દોસ્તી છે, વળી સવાબ જે મને દેખે તો છ મહીના સુધી ન જવા દે !

કુંભાર—તે વાત ખરી હવે હું સમજ્યો ત્યારે પાછળથી તમારા આવ્યાનુ જાણશે તો એમને માહું નહિ લાગે ?

અંધકાર—ભાઈ માહુંતો લાગે, ને હું માહું લાગવા જેવું કરું છું. એટલે માહું લાગ્યા વિના રહેજ કેમ તોપણ શું કરવું ! લાચાર ! ઘેર જવાની ધણી ઉતાવળ છે.

કુંભાર—બહુ સારૂ બહુ સારૂ !

કોઈ વખત સાંધુના વેષમાં તો કોઈ વાર સન્યાસીના વેષમાં, કોઈ વાર જોગીના વેષમાં તો કોઈવાર જંગમના વેષમાં, કોઈ વાર ફકીરના વેષમાં તો કોઈવાર દ્વાતડાના વેષમાં, પણ હમેશાં દીવસમાં બધે ત્રણ ત્રણ વાર, અંધકારસિંહ ગામમાં આવ્યા કરે છે. ગામની રચના તથા ચરચા જોયા કરે છે, ઉલાસ ક્યાં રહે છે, અને કોની સાથે, ઝાઝું એસે છે તે ચોક્કસ તપાસ રાખે છે; અભયમલ પણ કેવી રીતે ને ક્યાં રહે છે, તથા નીરતર શુ શુ ગોઠવણો ગોઠવે છે, અમરસિંહ કેવી હાલતમાં ને કેવા વાદળથી ઘેરાયો છે. તે બધાનો ચોક્કસ તપાસ, આસપાસના માણસોને પુછીને રાખે છે. જેમ તડતડીઓ કોહોયલો અગ્નિમાં પડ્યા પછી જાગત રહી તાણખા ઉડાડ્યાજ કરે છે, તેમ અધરમી માણસ તડતડીઆ અગ્નિની સાફક સદા જાગત રહે છે.

ઉજ્જનથી અમરની શોધને માટે નિકળેલો પ્રધાન પુત્ર કમરસિંહ, પ્રથમ મચ્છરરાજ મકવાણીને અનાયાસે મળ્યો, જેના મુખેથી સહનતારાની કંઈક વાત મળી, વળી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં, દીનપર દીન વિચાર કરતો, ગામે ગામ જોતો; નદી નાળા તપાસતો, ચોગ્ય લાગે તેને પુછતો; પોતે

એક દિવસના થોડે કુવાના કાંઠા ઉપર સુતો છે ત્યાં, ઉડાસતારાની શોધમાં નીકળેલા (સહનતારા) સહનસિંહની સ્વારી આતી. સુતેલા, અડધું ઉઘેલા અને અડધું જાગતા મુસાફરને જોઈને તેના સાસુ નીહાળીને જોઈ રહી, અને વિચાર કરતા મનમાં એમ થયું કે, આ પુરૂષને મેં કોઈવાર આગળ જોયેલો હોય એમ ભાસે છે, કોણ હશે, જાત કરી પુછું! નાના; જાત કરવાની શી જરૂર! એની મેળે જાગશે. ઉંઘ પુરી થએ પ્રાણીઓ પોતાની મેળે જાગી ઉઠે છે, હવે આજસ મરોડવા માંડી ખરી; હમણાં જાગી ઉઠશે, ખેસ; ખરાબર વાત કરીને પછી આગળ જમશ!

કમરસિંહ જાત થઈ સહનસિંહની મનોહર મુનિને થોડીવાર જોઈ રહ્યો. ઇશ્વરની કૃષ્ણા કે તે વખતે સહનતારા પુરૂષ વેષમાં હતી, નહિ તો વળી કાંઈક ને કાંઈક ઉપાધી જાગવા સંભવ થઈ પડે.

સહનસિંહ—આપ કોણ છો રાજકુમાર?

કમરસિંહ—હું રાજકુમાર નથી પણ ઉજ્જનની ગાદીના રાજા મધુસિંહના પ્રધાનનો પુત્ર છું.

સહનસિંહ—તમારું નામ કમરસિંહ હશે?

કમરસિંહ—હાહા! તે અનુમાન તમે શી રીતે કર્યું?

સહનસિંહ—હમણાં થોડા માસથી મારે અમરસિંહ સાથે મિત્રતા થઈ છે તે તમોને યાદ કરીને વાતે વાતમાં એમ બોલના કે મારો મિત્ર પ્રધાન પુત્ર કમરસિંહ, મારા વિના એક દહાડો ન રહી શકે, જરૂર તે મારી બાબતમાં નીકળી જ પડ્યો હશે.

કમરસિંહ—ભાઈ તમારું નામ શું; અને ક્યાં છે અમરસિંહ?

સહનસિંહ—મારું નામ સહનસિંહ અને અમરસિંહ હાલમાં લાહોરમાં છે. કદાચ ત્યાંથી નીકળી ગયા હોય તો ક્યા હોય તેનું ચોક્કસ અનુમાન થઈ શકતું નથી. પણ ત્યાં જવાથી પત્તો મળે ખરો!

કમરસિંહ—ત્યારે તમે તેમનાથી છુટા કેમ પડી ગયા? તે તો સહનતારાની શોધમાં ફરતા હશે કેમ?

સહનસિંહ—હા તે સહનતારાની શોધમાં ફરતા હશે અને હું ઉડાસતારાની શોધમાં ફરું છું કે જેને અમરસિંહ સ્વયંવરમાં વર્યા છે. ત્યારબાદ અંધકારસિંહ તેને લઈને નાસી ગયો છે. હવે હું જાઉં છું, મારે અંધકારસિંહની પાછળ દોડવાનું છે.

કમરસિંહ—હવે જાઓ છો ક્યાં! આપણે સાથે જ રીશું.

સહનસિંહ—(મનમાં) ભોગ મળ્યા. વગડાવચ્ચે પુરૂષના સંગમાં ફરવું સારૂ નથી, એકાન્તમાં પર પુરૂષનો સહવાસ જોખમકારી છે, આજ મને સહનસિંહ સમજે છે, પણ લાંબો સહવાસ થાય તો કોકને કોક દીવસ પણ સ્ત્રિપણું કળાઈ જાય; સ્વામી અમરસિંહના સંગમાં સો દીવસ તે બધા ભય વગરના પણ તેમના મીત્રના સંગમાં સો ઘડી રહેવું તે પણ હાથે કરી, દુઃખ વોહોરી લીધા જેવું થઈ પડે. ફિકર નહિ વાર્તા વિનોદમાં આમ તેમ ફરી દીવસ તો કાઢી નાંખવો. રાત્રી પડ્યે નજર ચુકાવી નાસી જઈશું !

કમરસિંહ—શું વિચારમાં ગુમ થઈ ગયા, મિત્ર સહનસિંહ ?

સહનસિંહ—હુંતો એ વિચાર કરું છું કે, તમારે અમરસિંહને શોધી કાઢી તેમને મળવું છે અને મારે ઉલાસતારાની શોધમાં જવું છે માટે સાથે રહે કેમ ક્ષણે, જ્યારે સૌ સૌના કામમાં ફતેહ મેળવીશું ત્યારે પાછા હળી મળીને રહીશું !

કમરસિંહ—તમારું બોલવું બહુ પ્યાર, મીઠાશ ભરેલું અને મધુર લાગે છે. તમે ક્યા રાજના કુમાર છો ?

સહનસિંહ—(એકદમ ચમકીને ઉભો થઈને એકી નજરે જાણે દુર જોતો હોય તેમ ડોળ ફરીને લાંબો હાથ કરી કાંઈ બતાવતો હોય તેવો દેખાવ કરીને બુમ પાડી) ઓ પેલો કોક ધોડેશ્વાર દોડતો જા...ય ! (ધોડેશ્વાર થઈ પસાર.)

સહનતારા કમરસિંહનો મેળાપ કરી વિદાય થઈ ગઈ. કમરસિંહ જરૂર જોડેજ જાત ! પણ તુરત ઉઠી ધોડેશ્વાર થઈ શક્યો નહિ, કારણ કે પોતાના શરીર ઉપરનાં વસ્ત્ર, હથિયાર તથા ઘોડાનો સામાન પણ ઉતારીને નીચે ખેંઠા હતો તેને સજતાં વાર ધણી થઈ તો પણ તૈયાર થઈને જે રસ્તે સહનસિંહનું જવું થયું છે તેજ રસ્તે પોતે પણ ચાલ્યો.

સહન અને કમરસિંહ બંનેનું દોડવું જુદી જુદી દીશામાં થઈ ગયું નેથી મેળાપ થઈ શક્યો નહિ. પણ સાતેક દીવસની મુસાફરીમાં કમરસિંહને રાજ સુમનચંદ્રનો મેળાપ થયો. હથીઆર સજી લઈવા નીકળી પડ્યા હોય તેવા રૂપમાં ધણા માણસોને જોઈ, કમરસિંહે પુછ્યું. ભાઈ તમે કોના માણસો છો ? જવાબ મળ્યો કે, બંગાળાના રાજ સુમનચંદ્રના. સાંભળીને કમરે કંલું. હું માળવાના રાજાનો પ્રધાન પુત્ર છું. અને મારે તમારા રાજાની મુલાકાત કરવી છે. કમરના કહેલા શબ્દો રાજાને કાને ગયા કે તુરત પોતાની ખાસે ખોલાવી પુછ્યું. મારી સાથે શું વાત કરવાની છે ?

[કર્તા] સુમનચંદ્રનો પૂઝવ દીલીથી ત્રણ ગાઉને છેટે અને મારા ઉતારાથી માત્ર દોઢજ ગાઉને છેટે છે, એવી ખખર નીરંતર ચકતા અંધકારસિંહને પડી. તેજ વખત કુંભારનો વેષ લઈ આમેહુપ ગામડીઓ કુંભાર બની, માથે ટોપલો લઈ દોડતો આવ્યો.

સૈન્યના સિપાઇઓની નજીક આવ્યો ત્યાં કમરસિંહનોજ મેળાપ થયો. કમરસિંહને દેખીને કુંભાર નીચુ જોઈ ઘોડાની લાદ વીણવા લાગ્યો. નીચે પડી લેતો જાય છે; ટોપલામાં ભરતો જાય છે; અને કમરસિંહને પોતે ઓળખતો નથી જેથી એકી ટસે જોઈ રહ્યો છે. કમરસિંહના મનમાં પણ એમ થયું કે, આ લાદ વીણનારો કુંભાર આ દીલી શહેરનોજ હશે માટે તેની સાથે વાત કરી, જેવા જેવી જગાઓનો માહિતગાર થઈ જાઉં.

કમરસિંહ—કેમ અલ્યા કુંભાર ?

અ—કુંભાર—જી સરકાર ?

કમરસિંહ—આ દીલી શહેરમાં જેવા જેવું શું છે ?

અ—કુંભાર—સરકાર જેવા જેવું તો ધણું છે પણ હાલમાં તમે જેવા નહિ પામો !

કમરસિંહ—કારણ કાંઈ ?

અ—કુંભાર—શહેરમાં ગયા અને રાજના કોઇપણ અધીકારી માણસની નજરે પડ્યા કે તરત પકડી લેશે. બાદશાહ પાસે લઈ જશે કે તરત બાદશાહ કેદ કરી દેશે.

કમરસિંહ—બાદશાહનો આટલો બધો જુલમ શા માટે છે ?

અ—કુંભાર—એમના દીકરા ખીણુ ઝડપી લાવ્યા છે, તેથી પરદેશી હોંદુ ઉપર આટલો જુલમ છે. બે ત્રણને તો નજર કેદ કરી પણ નાંખ્યા છે. એ બધી વાત મારે ઘેર મારી બાયડીની બેનપણી એક ભરવાડણ છે કે જે રોજ રાજદરબારમાં દુધ આપવા જાય છે તે લાવે છે.

કમરસિંહ—એવું કેવું ખીણું લાવ્યા છે કે જેને માટે શાહને આટલો બધો જુલમ કરવો પડે છે ! શું લાવ્યા છે ?

અ—કુંભાર—કોઇ ઉલાસ નામની બાયડી લાવ્યા છે, તેને સવાબશાહ પરણવાનો છે. આ મુસલમાનનો ચાલતો મહીનો ઉતર્યા પછી લગ્ન થવાનું છે.

કમરસિંહ—અહાહાહા ! બાઈ કુંભાર તું જરા અમારા રાજ સુમનચંદ્રની પાસે ચાલ અને ત્યાં આવીને બધી વાત કર; અમે એ ઉલાસની રોધમાં નીકળ્યા છીએ.

અ-કુંભાર—હુ આવુ તો ખરો ! પણ મારા આવ્યાથી, તમને જે બાટણી મળશે તેના કરતાં તે ભરવાડણુને મોટીથી સાંભળશે તો વિશેષ બચકે જરા એ જરા બાટણી મળશે; અને વળી તે સમયમાં તમારે કાંઈ કામની મદદ જોઈતી હશે, અગર ઠેક જનતાનખાનાની ખચર મંગાવવી હશે તોપણ લાવશે !

કમરસિંહ—સારે જા તુ તે ભરવાડણુને જોલાવી લાવ્ય !

અ-કુંભાર—અત્યારે તો તે ન આવી શકે પણ આપ કહેતા હો તો રાત્રે દુધ આપીને આવે એટલે દુધ આપવાને બાને અહીં મોકલું, પણ તે મલાઝાવાળી છે એટલે રાજને કે તમને મોં નહિ બતાવે ! વળી તેનો ધણી વાને પણ ધીરે તેવો નથી.

કમરસિંહ—અરરર ! એ શું બોલ્યા, અમો એને અમારી એનએટી જેવી ગણી વાત કરી, વાતમાંથી સાર જાણી વિદાયગીરી આપી દઈશું, અને એ સ્વાર તેના મકાન સુધી મેલવા મોકલીશું.

અ-કુંભાર—બહુ સાર ત્યારે ખરાખર પહોર રાત વીને એટલે તમો પડે આ જગા ઉપર હાજર રહેજો. (અધિકાર વિદાય થયો અને કમર પાછો ફરી સુમનચંદ્રની પાસે ગયો.)

સુમનચંદ્ર—કેમ ભાઈ આટલી વારમાજ પાછા ફરી ગયા ?

કમરસિંહ—દીલી શહેરમાં પરદેશી હોંકુને પેસવા દેતા નથી, છતાં કોઈ પેસી જાય, તે જો રાજ, રાજકુમાર કે કોઈ રાજનો ભાયાત માલમ પડે તો તેને કેદ કરવામાં આવે છે. તેનું કારણ એ છે કે શાહજહાં સવાખશાહ અધિકારના હાથમાંથી ઉઠાસને છોડાવી લાવ્યા છે અને તેની સાથે થોડા દીવસ બાદ લગ્ન કરવાના છે, આટલી વાત એક કુંભારના મોટીથી સાંભળી તેથી વિશેષ અને પુરેપુરી વાત કરવા, આપણને મદદ રૂપ થઈ પડે તેવી, એક ભરવાડણુ પહોર રાત્રે અહીં આવવાની છે.

સુમનચંદ્ર—અહાહાહા ! શુ આ ! શો જગજ ! મારી ભાણીનાં સુસલમાન સાથે લગ્ન; જસ માર કે મરે પણ તે કાર્ય ન થવા દેઉં.

સમી સાંજ થઈ કે તુરત સુમનચંદ્રે કમરને ભરવાડણુના સામો મોકલ્યો, તે આવી સવારે વાત થઈ હતી તે જગાએ બેઠો. અહીં અધિકારસિંહ પણ ઘેર આવી, કુંભાર તથા કુમારણુની મદદથી, ભરવાડણુનો પોશાક મંગાવ્યો, તે પહેરીને આવી હાજર થયો. કમરસિંહને જોઈને લાજ કાઢીને બોલ્યો

અને કુંભારે મોકલી છે, જે પુછવું હોય તે પુછો ! કમરસિંહે કહ્યું. મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યાં આવો ! અને આવ્યાં, અને ભરવાડણ મોંઢું ન દેખાય તેમ ધુંધટો, કાઠી, આડી ફરીને બેઠી.

સુમનચંદ્ર—સવારે કુંભાર જે જે કહી ગયો તે તમે જાણો છો ?

અર્—ભરવાડણ—તે હું નથી જાણતી, પણ મને તો મારી સંધરના વરે એમ કહ્યું છે કે, જે પુછે તે બધું જાણતી હોય એટલું બરાબર કહેજે.

સુમનચંદ્ર—વાર; હાલ દીલ્લી શહેરમાં શી નવા જુની છે ?

ભરવાડણ—શાહજહાં સવાખશાહ એક એવી રૂપાળી બાઈડી લાવ્યા છે કે જેનું રૂપ જોઈને; જાણે ધરધ્રોળ નહિ, અને જોયાજ કરીએ. તેનું નામ ઉલાસ છે તે રોજ બાદશાહની બેઠી ગુલશનની સાથે બેસે છે ઉઠે છે રમે છે, પણ તે ગુલશનના રૂપને ઢાંકી નાંખે છે, તેની સાથે તે સવાખશાહ લગન કરવાના છે, એવી વાત ખ્યાનગી ચાલી રહી છે.

સુમનચંદ્ર—અહા હા હા ! સવાખ સાથે ઉલાસનું લગન ! એ સુમનચંદ્રથી જોયું નહિજ જાય ! અને જ્યાં સુધી મારા ખોળીઆમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તે વાત નહિજ બનવા દેઉ. કમરસિંહ હું આ દીલ્લી શહેરમાં પ્રાણ ખોઈશ, પ્રાણ ખોઈશ પણ અસંખ્ય યોદ્ધાઓને મારીને ! હા...ય પાપી અંધકાર !

ભરવાડણ—તમે જે અંધકાર કહો છો તેજ માણસ પાસેથી સવાખ છોડાવીને લાવ્યો છે; એવું એ ઉલાસ કહેતી હતી !

સુમનચંદ્ર—બરાબર વાત મળી; ત્યારે બેન ભરવાડણ; એ ઉલાસને એમ ન કહે કે, તારા મામા સુમનચંદ્ર આવ્યા છે; તે કાંતો તને આહાંથી છોડાવશે; અગર પોતે કપાઈ મરશે ! પછી તે શું કહે છે તે મને કહી ન જાય !

ભરવાડણ—તેની સાથે છાની છૂપી વાત કરી શકાય તેમ નથી, કારણ કે એવી એક ઘડી નથી કે તે એકલી હોય, પણ જે તમારે તેને લઈ જવી હોય તો એક યુક્તિ બતાવું !

સુમનચંદ્ર—બતાવ શી યુક્તિ છે ? હું સાંભળું તો ખરો !

ભરવાડણ—તે એ યુક્તિ છે કે, પરમ દીવસે દીલ્લી શહેરમાં મુસલમાનનો મોટો તહેવાર છે, અને તે વળી રાત્રીની વખતનો છે, તે એ કે તાબુત નીકળવાના છે, તે લગભગ પહોર રાત્રીએ નીકળશે, અને પાછલી

પહોર રાત્રી રહેશે ત્યાં સુધી ગામમાં ફરશે; પછી પોતપોતાને સ્થાનકે જશે તે પાછાં ખીજે દિવસે નીકળશે, અને છેવટ જીમનાઇમાં ખુડાડી દેવામાં આવશે !

સુમનચંદ્ર—હા હું સમજ્યો તે તો હર વખત વરસો વરસ થયા જ કરે છે. પછી શું કહેવું છે ?

ભરવાડણ—સાંભળી લ્યો એકવાર ! પછી જે કહેવું હોય તે કહેજો. તે તાચુત જોવાને માટે નગરના સર્વ મનુષ્યો પોતપોતાની સવડ પ્રમાણે સમી સાંજથી ગોઠવઈ જશે, અને આદશાહ પોતે પોતાનો પરીવાર લઈને એક બાજુપર બેસી જશે તથા તેની સામેની બાજુમાં ચકના આડા પડદા નાંખીને બેગમો, શાહનદીઓ, તથા જનાનાની હુંડીઓ બેસશે ! જેમને કોઈ દેખી ન શકે, પણ તે સઘળું જોઈ શકે.

સુમનચંદ્ર—શાહઆશ શાહઆશ ભરવાડણ ! ખૂબ યુક્તિ અનાવી ! પછી?

ભરવાડણ—મધ્ય રાત્રી થશે ત્યારે બરાબર રંગ આવશે. ખરી ખૂખી ઉડી રહી હશે, અનેક વાજાં, તાંસાં, શરણાષ્ટઓ, ઢોલ, ધોંસા વાગી રહ્યા હશે, લાખો કરોડો દીવા બળતા હશે, અને અસંખ્ય આંખો તેને જોઈ રહી હશે, તે વખતે તમારે અહીંથી એકદમ ઉપડવું અને શુર ભર્યા દીન દીન કરતા પડવું. મ્યાન બ્યાન બાજુમાં રાખી ઉઘાડી તલવારોથીજ ધસારો કરી મૂકવો, જે નજરે પડે તેને કાપીજ નાખવો, એટલું સાચવવું કે કોઈ સ્ત્રીને ન વાગે !

સુમનચંદ્ર—વાહ ! વાહ ! વાહ ! ભરવાડણ ધન્ય છે તારી અકલ્પને !

ભરવાડણ—જેવા તમે ધસતા જશો તેવા નિર્ભયપણે ગદ્ગલતમાં બેઠેલા મુસલમાનો નાસવા માંડશે, વળી કાંઈક આયુધ સજવા દોડશે, પણ તેમને તૈયાર થતાં પહેલાં તો, તમે ઉઘાસને લઈ જઈ શકશો ? હું તમારી મદદમાં રહીશ ! આમ કર્યા સિવાય બીજા કોઈ પણ ઉપાયે તમે ઉઘાસને લઈ જઈ શકવાના નથી.

સુમનચંદ્ર—અહા હા હા ! કમરસિંહ; આ હોંસીઆરીની તારીફ કરી જાય તેમ નથી ? શું ખૂખી વાપરી છે !

કમરસિંહ—હાજી ! હું તો સાંભળીને અજાણ્ય પાત્રી ગયો છું. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓ ઓછી અક્લ વાળી હોતી નથી.

ભરવાડણ—વળી એક બીજું કહેવાનું છે, તે એ કે હાલ તમે સર્વેનાં હથીઆર છુપાવી દ્યો વેષ બદલી નાખો; તે છેક પરમ દીવસની મધ્યરાત્રી

સુધી; પછી કોઇ આવીને પૂછે તો કહેવું કે જાત્રાળુ મુસાફર છીએ અને તાપ્ત જોવા રહ્યા છીએ.

સુમનચંદ્ર—ખડુ સારું તેં પણ ઠીક કહ્યું !

ભરવાડણુ—વળી એક ખીજી વાત છે. કોઈ કોઈ અનાડી, નાદાન મુસલમાન હીંદુ પામે જગ્ગર જરતી તાપ્ત ઉપડાવે છે, એટલે કોઈ મુસલમાન આવી તમારા માણસોને તાપ્ત ઉપડાવા ચાલો એમ કહે તો માગે તેટલા માણસો મોકલજો, પણ પ્રથમ તેમને આપણો સંકેત સમજાવી મુકજો !

સુમનચંદ્ર—વાર ! વાર ! ભરવાડણુ, તેં યુક્તિ ધણી સારી બતાવી, જો મારું કામ સિદ્ધ થશે તો હું તારો ઉપકાર કદી નહિ ભુલું ! હું મુશિદાખા દનો રાજ છું.

કમરસિંહ—અને હું માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહનો મીત્ર છું.

ભરવાડણુ—હાં ઠીક યાદ આવ્યું, તમે અમરસિંહનું નામ દીધું ત્યારે યાદ આવ્યું; એ અમરસિંહને શોધવા પણ માણસો મોકલ્યા છે. શું ધરાદો છે તે સમજવામાં આવ્યું નથી પણ બાદશાહના ભાઇ ઉન્મતશાહ એમ કહેતા હતા કે અમરકા પત્તા મીલે ઇતની દેર હે !

સુમનચંદ્ર—કમર કમર ! હવે આપણે બરાબર સાવચેતીમાં રહેવું. અને પરમ દીવસની રાત્રે ધાર્યા પ્રમાણે કામ કરીજ લેવું, હવે જે દીવસ અને એક રાત કાઢવાની છે !

ભરવાડણુ—(ચીપટી વગાડીને) તેતો આમ જતી રહેશે ! દ્યો હું જાઉં છું. વળી કાંઈ નવાળુતી જણાશે તો તમને કાલે આવીને કહી જઇશ !

સુમનચંદ્ર—ઠીક ! ભરવાડણુના ગયા પછી બન્ને જણ વિચાર કરતા સુઇ રહ્યા.

સવારમાં ઉઠી પોતાની સૈન્યના આગેવાનોને સમજાવી દીધા, અને એમના હથીઆરો, ઝાડના ઝોથામાં, વાડોમાં તથા રેતીમાં નખાવી દીધાં. ફટલાક તો હીંદુ મટીને મુસલમાન જેવોજ ડોળ કરીને બેઠા. વળી તાપ્ત ઉપડાવા જવું પડે તો જવું કે કેમ તેનો પણ અરસ પરસ વિચાર કરવા લાગ્યા; તાપ્તતો ભાર આપણાથી શી રીતે લેવાય, કદાચ ન ઉચકાય તો પણ ઉચકવુંજ પડે, મુકી ન દેવાય, નાંખી ન દેવાય. જો તેમ કરીએ તો, મુસલમાનો માર મારે તે પણ મુંગે મોઢે સહન જ કરવો પડે. આમ વિચારમાં ને વિચારમાં સઘળો વખત વિતી ગયો, અને ત્રિજ દિવસની સંધ્યાકાળ થઇ.

સંધ્યાકાળ થઇ એટલે સુખતર્યંદે સૈન્યના આગેવાનોને બોલાવી સુચના આપી દીધી કે, સાવધ રહેજો, હથીઆરબંધ રહેજો, બરાબર મધરાત થાય એટલે અહીંથી દોડતા દીલીમાં દાખલ થવાનું છે અને મુસલમાન સિપાઇઓને કાપતાજ છુટવાનું છે.

શહેરની શોભા તો એવી દીપી રહી છે કે જાણે નાનું સ્વર્ગ ! શ્રુષ્ટિનું સંઘળું અજવાળું એકજ ઠેકાણે ઉભરાયું હોય, તેટલા તો દીવા; તેની સાથે રાજ તરફથી સંભાળને માટે દરતા માણુઓ, મનુષ્ય રક્ષણને માટે દરતા મુકેલા પેરેંગીરો ! જેવા બેઠેલા, ઉભેલા અને દરતા હજારો મનુષ્યો, વિશેષમાં દક્ત તેજ દીવસને માટે શાહની તરફથી પ્રથમથી નિર્માણ કરેલાં મકાનોમાં રાજના કુટુંબ ગોઠવણ ગયાં છે પુરૂષ વર્ગને ખેસવાનું અને સ્ત્રિયોને ખેસવાનું એ બન્ને મકાનો સામ સામી હતાં. દીવસ હોય તો એક એકની ઢાળી પડી શકે પણ રાત્રીનો ભાગ એટલે નહિ. વળી બાદશાહી જનાનો એટલે અંદરના ભાગમાં અંધારું અને સ્ત્રિયોની આગળ ચળકતા રંગ ભેરંગી ચિત્રેલા જાળીવાળા પડદા; જેમાંથી સ્ત્રિયો, પુરૂષો, રસ્તામાં થતા સઘળા તમાશા તથા જે કાંઈ જોવા લાયક તે બધું જોઈ શકે, પણ પુરૂષ સ્ત્રિયોનાં મોંઢાં જોઈ શકે નહિ, માત્ર એમ જાણી શકે કે આ મકાનમાં સ્ત્રિયો બેઠેલી હોવી જોઈએ.

બરાબર મધરાત થઇ એટલે જ્યાં બાદશાહ, ઉન્મતશાહ, સવાખશાહ અમરસિંહ, અમયમલ, વજીર, સેન્યાધીપતી, તથા બીજા અધીકારી વર્ગ બેઠા છે અને સૌની પાછળ છૂપે વેષે રાજ સુદીરપ્રતાપ બેઠો છે. સામે બેગમો, શાહજાદી શુક્રશન, ઉલાસતારા, તથા રાજની બીજી ઉભરાવ જાદીઓ બેઠી છે, ત્યાં તાબુત આવ્યાં. જેના ઉપર જરીયનની ચંદનીઓ ધરેલી છે. જેની આગળ દારૂના ટેટાના અવાજ, ટોડીઓ, તથા ગપોરીયા છુટી રહ્યાં છે. જે વખતે સઘળા જોનારની દ્રષ્ટિ, એકજ જગ્યાએ પડી છે, તે વખતે ઓચીન્તી બુમરાણુ થઇ. લખ્ખો મનુષ્યો નાસ ભાગ કરી રહ્યા, મારો મારો કાપો કાપો ઉચ્ચાર થતાં હજારો મુસલમાન સિપાઇઓ દોડતા આવ્યા, કાણુ કોને મારે છે તે કાંઈ જાણતું નથી. દીવા ઘણાખરા ગુલ થઇ ગયા, આમથી સવાખશાહ, અમયમલ તથા અમરસિંહ ઉતરી પડ્યા છે.

આ બધો દેખાવ જોઈ સ્ત્રિઓ ફફડીને હંચી નીચી થઇ બચમાં ભરાઈ ગઈ. ક્યાં નાસવું અને કેવી રીતે નાસવું, તેની સમજણ ન પડી; જેથી બુમો પાડવા લાગી કે, કાઈ દોડો કાંઈ દોડો ! તે વખતે એક જગર જસ્ત ભરવાડણુ દોડતી મેડા ઉપર આવી બેઠી. ક્યાં છે બેગમ

સાહેબ તથા ગુલશન અને ઉલાસતારા ! ત્રણે ગભરાઇને યોલ્યાં. આ રહ્યાં આ રહ્યાં ! ભરવાડણ કહે મારી વાંસે વાંસે એકદમ ઉતરી આવો ! ભયની ભરેલી ત્રણે ભરવાડણની સાથે ઉતરી પડી કે તરત ભરવાણ ધોડેશ્વાર થઇ ગઇ, અને ઉલાસને ઉઠાવી ધોડા ઉપર નાંખી. માથા ઉપર ઝોઢેકો ભરવાડણનો સાલો કાઢી ફેંકી દીધો, અને મોટે અવાજે ગર્જના કરી; ગોરી ગુલશન ! આ ઉલાસતારાને અંધકારસિંહ લઇ જાય છે. હજી સવાખશાહની તથા ઉન્મતશાહની ખબર લઇશ, ચેતતા રહેજો ! (ઉલાસને લઇ અંધકારસિંહ પસાર.)

આ બાજુ તલવારો ખખડી રહી છે; ભાલા ભયોભય વાગી રહ્યા છે, હજારો મનુષ્યો જમીન દોસ્ત થઇ ગયા છે, એવામાં અમર તથા કમર સામ સામા આવી ગયા. તે વખતે અમરે કમરને ઓળખ્યો, કોણ કમર તો નહિં ! ! ! કમર કહે કોણ આઇ અમર ? ઓળખાણ પડતાંની સાથે બંને તરફ યુદ્ધ અંધ કરવાનાં નીશાન ચઢી ગયાં. બંને બાજુના યોદ્ધાઓએ હથી-આર મુકી દીધાં, સુમનચંદ્ર દોડતો આવી અમરને તથા અમયમલને મળ્યો, સર્વે ભેગા થઇ વાતો કરતા બાદશાહ સલામતની પાસે ગયા. સવાખશાહ તથા ઉન્મતશાહ પણ સાથેજ છે.

બાદશાહ—તુમ કોન હો ! ચોર એસા કરનેકા કયા સખખ ?

અમર—પરવર દીગાર એ મારા સસરા છે, અને જેની સાથે માફ લગન થવાનું છે તેના મામા છે. અંગાળાના રાજા સુમનચંદ્ર છે.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા, કુચ્છ ફિકર મત કરો ઉલાસકુ તો અપના સવાખ લે આયા હે ! ચોર અમરસિંહ કે સાથ ઉસકી સાદી કરોકી હે ! એ દુસરા કોન હે ?

અમર—એ મારા પરમમિત્ર છે; મારા રાજના પ્રધાનના પુત્ર છે, અને મારી શોધમા અહીં સુધી નીકળી આવ્યા છે.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા બહોત અચ્છા ! આ એ વોતો બહોત અચ્છા કીયા મગર હજારો આદમીકા જન નીકાલ દીયા, ચોર એ રંગમે લંગ કીયા !

સુમનચંદ્ર—નામદાર એ બધું અજાણુ પણામા થઇ ગયું. માટે મારી આપો !

બાદશાહ—વજર ! કહાં હે વજર !

વજર—(હાજર થઇને) જી હજુર !

બાદશાહ—અમ સમ સગડી જગામે ચલે જાઓ !

બાદશાહના હુકમના છેલ્લા શબ્દ સાંભળી, સૌ ઉભા થવા જાય છે, સાં દોડતી ગભરાતી ગુલશન આવી. બાવા ! બાવા !

બાદશાહ—હાં હાં ! ! બેટા ક્યું ગભરાતી હે ?

ગુલશન—બાવા ઉલાસતારાકું અધકારસિંહ લે ગયા ! ! ઓર કહે ગયા કે ગોરી ગુલશન, ઉલાસકું લે જાતા હુ, શીર સવાળકી ઓર ઉન્મતકી ખખર લઉંગા; ચેતને રહીઓ ! ! !

ગુલશનનો અવાજ થતાંની સાથે એકદમ દારૂનો ગોળો ફાટે ને માણસ ચમકી જાય; જવાણામુખે ફાટે ને ધરતી ડોલતા માણસ ઢળી જાય ! તેમ સર્વે થરથરી ઉઠ્યા. એકી અવાજે સર્વે બોલ્યા ! અરરર ! આ શો ગળખ ! એ કયા જુલમ ! ! (બેટા અવાજે સુંદીરપ્રતાપ બોલ્યો રંગ...ગ, બેટા ! રંગ ! ! !)

આ વખતે અમરસિંહ કે જે પોતાના હુતારા પરથી ચાલીનેજ આવ્યો હતો; પણ પેલા સોદાગર પાસેથી લીધેલો ઘોડો, એક નોકર પાસે ઉપડાવી સાથે લાવ્યો હતો, તે ઘોડો ઉપર ચઢી બેઠો અને બાદશાહને કહ્યું કે હું જાઉં છું એ પાખીતી પુડે. “ કાશ્ચ બિના હલાલ નહિ થાય. (અમરસિંહે ઘોડો ઉડાડી મુક્યો.)

અમરસિંહ નાકો કે તરત, મુમનચંદ્ર, અભયમલ, કમરસિંહ; સવાળશાહ તથા ઉન્મતશાહ સર્વે તૈયાર થતાં ઉંચા નીચા થઈ ગયા. જાણે શુ કરી નાખીએ ને કેમ કરી નાખીએ. બાદશાહની આંખમાં પણ ખરેખરી ખૂનસ ભરમ મઠ, મેરે અમીર ઉમરાવો, બેટા સવાળ, સમ જાઓ ! ઓર એ કમજાત કું પકડ કે મેરે મામને જલા જલા કે મારો ! મગર એ અવાજ કીસને દીધા ? રંગ...ગ બેટા ! રંગ ! સર્વે માથે બોલ્યા કે અમે સાંભળ્યુનો ખરૂં પણ કોણ બોલ્યુ તેની ખખર પણ નથી. તે વખતે સુંદીરપ્રતાપની પાસે ઉભેલા સિપાઈઓ ફ્રજું. શાદુળ એ મેરી પાસ ખડા હે વોઇ બોલા !

બાદશાહ—પકડલાવ મેરે સામને ! (પાંચ સીપાઈ પકડીને લાવ્યા.)

મુમનચંદ્ર—(ઝાળખીને) આનો રંગ; અધકારનો બાપ સુંદીરપ્રતાપ ! વોહ ! તમે પણ અધકારની સલાદમાંજ ઘા કે શું ! શરમ છે શરમ ! (ઉડા વિચારમા ગુમ થઈ ગયેલો સુંદીરપ્રતાપ ઝાંઝ બોલી શક્યો નહિ.)

બાદશાહ—જાઓ ! કિસકું તુરંગમે લે જાઓ ! હાથમા બેડીઓ લાલી (કેદમાં નાંખી દીધો.)

સુમનચંદ્ર—હા હાં ! અધકાર મારો સાળો થાય ! અને અમરસિંહ મારા જમાઈ; એ પ્રથમ મારી પુત્રિ સહનતારને ઇચ્છાસ્વયવરમા વર્યા હતા !

બાદશાહ—ખોત ખુખ ! કહાં હે વો સહન !

સુમનચંદ્ર—અમાર કમ નસીએ તે પણ યુમ થઇ ગઇ છે. તેની ખોળ્ય આવી રહી છે.

બાદશાહ—ઇસકુ કોન લે ગયા હે ! વોઇ અધકાર !

સુમનચંદ્ર—તા હમુર ! અધકાર નો તેનો સગો મામો, એટલે તે કમ તો તે કરેજ નહિ, સાંભળ્યું છે કે; સહનને તો પોતે અમરસિંહજી; ખારીમાંથી નદીમાં ફેંકી દીધી છે.

બાદશાહ—એ ક્યા ખાત ! એસા કાયકુ કરના ચઇએ ! અમરસિંહ એસા કુર હે ક્યા !

સવાખશાહ—ખાખ ! જે અદમી માફ ! અપને દુસરી પુછ પરછકી ક્યા જરર ! વો સુદીરપ્રતાપ કા જો કુચ્છ કરના હો સો કરસો !

બાદશાહ—જઓ તુરંગમંસે વો આદમીકુ લે આવ ! છસકુ આંધી રાતકુ કેઠ કર દીયા હે ! ઇસકા નામ સુદીરપ્રતાપ હે ! (સીપાઇઓ લઇ આવ્યા.)

સુમનચંદ્ર—કેમ સુદીરપ્રતાપ તમે અહી શી રીતે આવ્યા ?

સુદીરપ્રતાપ—પુજ્ય, અમે આપને ત્યાંથી ઘેર ગયા બાદ વરસ દીવસ સુધી અધકાર ઘેર ન આવ્યો ત્યારે મને ચિન્તા થઇ કે શું થયું તે કેમ થયું તેની તપાસ તો કરું ! અધકાર તથા ઉલાસને ખોળી કાઢું. એમ નિશ્ચય કરી થોડા ઘણા માણસો સાથે લઇ, સેતુ ઓળંગી આ તરફ આવી શ્રી રામેશ્વર ભગવાનના દર્શન કરવા ગયો ! ત્યાં પુત્રિ પ્રકાશ પોતાના ભાઈનાં કરેલાં કૃત્યથી કાયર થએલી શીવજીના દેવળમાં મુસ્તક પુજ કરવા તૈયાર થઇ ગઇ હતી ! તેનાથી સઘળી ખીના જાણી કે, મુશિદાબાદના સેદાનમાંથી અધકારે ઉલાસનું હરણ કર્યું હતું અને ફેર લાહોરની ભાગોળમાંથી ઉઠાવી ગયો છે. આ ખબર મળતાંની સાથે હું એકલો ત્યાંની નીકળ્યો ! વળી માર્ગમાં ખબર મળી કે સહન તથા અમરસિંહનો પણ પતો નથી. એ સર્વેની ખોળ્ય કરતો કરતો, દીક્ષી લગભગ આવી પહોંચ્યો, ત્યાં ખબર મળી કે, ઉલાસતાર બાદશાહના મહેલમાં છે અને શાહ પોતે પોતાની પુત્રી જેવી ગણી તેને અમરસિંહ સાથે વસાવાના છે. મહોરમ મહિનો ઉતરશે ત્યાં સુધીમાં ઉલાસના તથા અમરસિંહના માતા પીતા વિગેરે સઘળા સખંધીઓ આવી પહોંચશે.

આ બધી ખખર સાંભળીને હું દીક્ષીમાં આવ્યો. હું જાહેર થવાનો વિચાર તો કરતો હતો પણ એક અપરાધીનો બાપ, એટલે મને જોતાંની સાથે સર્વને તિરસ્કાર ઉપજે, માટે જાહેર નહિ પડતાં તમો સર્વની પાછળ ધ્રુમિામ હુસેનનાં દર્શન માટે ઉભો રહ્યો હતો.

સુમનચંદ્ર—ત્યારે...તમે જાહેર ક્યારે થાત ?

સુંદીરપ્રતાપ—ઉલાસ તથા અમરનાં લગન થાત, ત્યારે હું જાહેર થાત; અને તરતજ સહન તથા અધિકારની શોધ કરવા નિકળત !

સુમનચંદ્ર—બાદશાહ સલામતને એન ગુલશને આવી; અધિકારસિંહ ઉલાસને લઇ ગયો એવા સમાચાર કહ્યા; તે વખતે તમે રંગ ખેડા રંગ ! બોલ્યા તે શું સમજીને !! તમારા દીકરાએ, રૂઢુ પરાક્રમ કર્યું તેથી ?

સુંદીરપ્રતાપ—પ્રથમ પોતાના બનેલીના ગામની ભાગોળમાંથી; ઉલાસને ઉપાડી; તેજ ધણું નીચું અને ન કરવાનું કામ કર્યું છે, જે સાંભળીને મારા હૃદયને ધ્રુમિામ થયો છે. આવા પાપી અને અધરમી દીકરા હોય તેથી ન હોય તો સાં! ત્યાંથી લઇ જઇ નિરાધાર કન્યાને હેરાન કરી હશે, દુઃખ દીધું હશે ! એણે ન કરે કસાઈ તે કામ કર્યું છે. તેવા કામથી મારા હૃદય કંપે છે. ઉલાસના સુભાગ્યે ઉલાસને પાપીના હાથમાંથી કોઇએ મુક્ત કરી હશે !

સુમનચંદ્ર—એક વારતો, જત્રાણુ તપસ્વી બ્રાહ્મણો તથા સાધુઓએ મુક્ત કરી હતી ! તેમને ત્યાંથી ગંગા સ્નાન કરવા ગએલી ત્યાંથી બીજી વાર ઉઠાવી !

સુંદીરપ્રતાપ—અરર ! આ હું શું સાંભળું છું. પાપી અધિકાર ! તુ તો અગારોજ પાડ્યો તથા તે અધિકારજ કર્યો.

સવાખશાહ—અલને દો આગે ! બેટકું રંગ બોલનેકા ક્યા સખખ ?

સુમનચંદ્ર—ગંગાજી ઉપરથી લઇ જતાં તરતજ અભયમલ સામો મળ્યો; તેને ઓળખીને તમારો દીકરો ઉલાસને ફેંકી દઇને નાસી ગયો.

સુંદીરપ્રતાપ—આ કૃત તેનું કૂર અને વખોડવા જેવું તો ખરું ! ઉલાસનું હરણુ કર્યું જેથી ત્હાં અતી દીલગીર તો છું. પ...ણ ! લાહોરની ભાગોળમાંથી અને સ્વયંવર વખતે ભરાએલા રાજની હાજરીમાંથી, આવા પ્રતાપી; આનંદમલની દીકરીને ત્રિજી વાર ઉપાડી તે તેણે પાકી હિમ્મત બીડી છે, છતાં તે કામને પણ વચ્ચે ગણુ છું. સાંભળીને બહુસોસ વધતો

જાય છે કે, આવા શુરા અને પ્રાકૃતી સગાઓ સાથે સ્નેહ ન વધારતાં વહેર વધાર્યું છે.

સવાખશાહ—કુચ્છને કુચ્છ અપસોસ બી કરતે હો ! ઓર બેટેકી તારીફ બી કરતે હો !

બાદશાહ—કહેને દો જો કુચ્છ કહેના હો ! બેટેકુ રંગ દીયા ઉસકા ક્યા સખખ ?

સુમનચંદ્ર—બોલો સુદીરપ્રતાપ ?

સુદીરપ્રતાપ—બાદશાહ સલામતના શરણમાં રહેલી, શાહબદા સવાખશાહ, પરાક્રમી અને સેનાના સરદાર ઉન્મતશાહ, અતી અલીમાની અભયમલ તથા સર્વ સદ્ગુણસંપન્ન અને અર્જુન જેવા બાણાવળી અમર-સિંહથી રક્ષણ કરાએલી, ઉલાસનારાને, દીલી શહેરના મધ્ય ભાગ્યમાંથી ઉપાડી, એ હિમ્મતને ધન્ય કેમ ન કહેવાય !

સવાખશાહ—સચ ખાત ! યસ ઇસ ખારતેય તુમને કહા હોગા !

સુદીરપ્રતાપ—પોતાના પુત્રના કરેલા પ્રૌઢ પરાક્રમને સાંભળી ક્યા આપતું હૈયુ ન ઉછળે ! તેજ વખતે મારા મોંમેથી ઉમળકાની સાથે નીકળી ગયું કે, રંગ બેટા રંગ.

ઉન્મતશાહ—ઇસ આલમકા શાહ કે સામને, તુમને તુમારા કમખત લડકાકી તારીફ કીઇ વો ગુના તો હય ! મગર બાદશાહ સલામતકી મરજી, જો કુચ્છ ફરમાવે !

સુદીરપ્રતાપ—જોમના ફરમાનની સામે મેં ક્યારે આનાકાતી કરી છે; મુજે મોઢે તુરગમાં ગયો કે નહિ, વળી જે કાંઈ ફરમાવશે તે માથે ચઢાવીશ.

બાદશાહ—સુમનચંદ્ર, તમારી ક્યા મરજી હે ?

સુમનચંદ્ર—મને તો સુદીરપ્રતાપનો કોઇ પ્રકારે અપરાધ 'માલમ પડતો નથી. છતાં આપને આપના માન્યની ખાતર, કાંઈક ફરમાન કરીને; તેમને પોતાનો ઇચ્છા મુજબ જવાની રજા આપો ! જો તે ફરતા હશે તો આપણા કામમાં કાંઈકને કાંઈક મદદ રૂપ થશે અને કદાચ કેદમાં રહેશે તો નુકામા સડશે; વળી આપણને અધિકાર, આથી પણ વધારે નડશે.

સવાખશાહ—ઇસ અધિકાર કે ડરસે તુમ ઇસકુ છુટા કરને ચહાતે હો !

સુમનચંદ્ર—અધિકારના ભયમા તો આવી પડેલાજ છીએ ! અમને તો અધિકારનો ભય છેજ પણ આપને માટે અધિકાર શું શબ્દ કહીને ગયો તે જેન ગુલશનને મોઢે સાંભળ્યું કે નહિ ?

સવાખશાહ—સુના સુના ! કોણ કરતા હે ઇસ કુતો સે !

ઉન્મતશાહ—ઈપર ઉપર ભાગતા શીરતા હે વહાંતક વો જતા હે; જસ વખત શેરકે પંજેમેં આયા ઇસી વખત ઇસકા જન નિકલ જાયગા.

સવાખશાહ—મેરે હાથસે મરેગા તો તોખા તોખા કર મરેગા !

ઉન્મતશાહ—ઈસકુ તો જમીનમેં ગાડ કે પથ્થર મારના ચઢએ.

સુંદીરપ્રતાપ—અંધકારસિંહનું તમારે જે કરવું હોય તે કરજો પણ હાલતો માર નીરાકરણ કરો !

સુમનચંદ્ર—બાદશાહ સલામત ! ઇસ સુંદીરપ્રતાપકા કીસી બી તરાંસે છુટકારા હોના ચઢએ.

બાદશાહ—જાઓ સુંદીરપ્રતાપ; જ્યાં તુમારા દીલ ચ્હાવ; મગર તીન કોસ તક ઘોડે મત ખેઠો; પેદલ ચલે જાઓ !

સુંદીરપ્રતાપ—જેવી નામવરની આજ્ઞા !

ઉન્મતશાહ—તીન સીપાઈ ઉનકે સંગ જાઓ ! બરાબર તીન કોસ છોડકે પીછે ચલે આઓ !

સિપાઈઓ—જેસા હુકમ ! (સુંદરપ્રતાપને સિપાઈઓ સાથે વિદાય-ગીરી આપી).

સુમનચંદ્ર—હજુર; જે કામને માટે હું પાછો આવ્યો હતો તે થઇ ગયું, હવે મને પણ રજા મળવી જોઇએ !

સવાખશાહ—આજકા દીન ઠેર જાઓ ! કલ સંગ સંગ ચલેગે !

ઉન્મતશાહ—ઓર ક્યા ! ક્યા હરકત હે !

સુમનચંદ્ર—હરકત તો કાંઇ નથી, પણ હવે જેટલો વખત ગાળીએ એટલો આપણને દુઃખ કરતા થઇ પડે, છતાં સર્વેને એકજ દીશામાં, કે એકજ જગામાં જવાનું નથી.

સવાખશાહ—વોખી હીક ! જાઓ જખ ! દેર મત લગાઓ !

ઉન્મતશાહ—સુમનચંદ્ર, કબી અંધકારસિંહ હાથમેં આયા તો ક્યા કરો ગે ?

સુમનચંદ્ર—તે વખત મનની ઉર્મિ જે કહે તે ખર ! અસારથી તેનું નીરાકરણ ન થાય ? માણસના વિચાર સદાય સરખા રહેતા નથી.

બાદશાહ—સખ બાત સચ હે ! જાઓ સુમનચંદ્ર ! સવાખ ઓર ઉન્મતકુ બી કલ ભેળુંગા ! (સુમનચંદ્ર વિદાય.)

સર્વે હીંદુ સરદારોના ગયા પછી, અને વળી સુમનચંદ્રના પાછા વળીને આવી ગયા પછી બાદશાહ જનનાનખાનામાં ગયા.

બેગમ—ખાવિદ; ઉવાસ તો બડી અચ્છીયી ! ઇસકુ કોન લે ગયા ?

ગુલશન—અમા ! ઇસકુ અધકારસિહ લે ગયા !

બેગમ—દેખો ઇસ લડકીકું નામ યાદ રહા હે, મેં તો જૂલ ગઇ.

ગુલશન—ખાવા કોન હે વો અધકાર ! ઓર કયુ લે ગયા ઉવાસકુ ?

બાદશાહ—ઇસ ખાતમેં તુ કયા સમજે. ઓર કાયકે બારને લે ગયા, વો બી હમ કેસે કહે સકે !

ગુલશન—ખાવા ! ઇસકુ બિચારીકુ છુડા લાવ !

બાદશાહ—ઠીક હે ? સવાખ ઓર ઉન્મત દોનું જાને વાસે હે ! ઓર દો ચાર હીંદુ સરદાર તો આજઇ નીકલ પડે હે !

બેગમ—હીંદુ ગએ હે વો છોડા લાયગે, અખ સવાખકુ ભેજનેકી કયા જરૂર ?

બાદશાહ—એક દેરે તો ઇસ અધકાર કે હાથમેસે છોડાકે સવાખઇ લાયા થા.

ગુલશન—ઇસ વખત તો, વો અધકાર કહે ગયા હે કે, ઇસ સવાખકી ખબર લઉગા ?

બાદશાહ—એસા કમી ન હો સકતા હે ! સવાખ બડા બહાદુર સરદાર હે !

બેગમ—અસ એકીસે ઉન્મતશાહકુ જાને દો; વો અપને સૈન્ય કે ખડે સરદાર હે.

બાદશાહ—વો બી જાયગે ઓર સવાખ બી જાયગા

બેગમ—ઇસ હીંદુકી લડકીકે લીએ, ઇતની સારી તકલીફ અપને કાયકુ ઉઠાની ચઇએ ?

બાદશાહ—જહાં તક ખુશ તાલાને અપનકુ સત્તા દીધી હે, વહાં તક કીરીકી બી બલા કરના; કીરીકી બી હુ.ખમેસે છોડાના; ઇસમેં અલ્લા અરઘા કરતા હે !

• બેગમ—દેખો સામનેય સવાખ આતા હે ! સવાખ આવી માછને નમ્યો, માએ માથે હાથ મુકીને કહ્યું બેટા અચ્છે તો હો ?

સવાખ—હાં ! અમા ! જહાં તક ખુદાકી મરજી હો ! ખાવા અખ

* જનનાનખાતા=રાણીવાસ, બેગમને રહેવાની જગ્યા !

મેં જાતેકી તૈયારી કરતા હું ઓર દશ હજાર સિપાઇ લેકે જાતા હું !

બેગમ—અપને જાતેકી કુચ્છ જરૂરત નહિં. સખ હીંદુ ગએ હેં વો પકડ લાવ'ગે !

સલાખ—નહિ અમા, એસા નહિ હો સકતા હે ! મેં તો જરૂર જાઉં !

બાદશાહ—બહોત ખૂબ બેટા ! બે પકડ ચલે જાઓ !

બેગમ—જખ દશ હજારસેં જાદે આદમી રખો !

સલાખ—જરૂરત તો એકબી આદમીકી નહિ હે ? કયું કે વો ચોર તો એકીલા ફિરતા હે; ઇસકી કયા તાકાત હે ! મગર કાઇ અંજણા હીંદુ કુચ્છને કુચ્છ સમજ જાય, ઓર જેર કરનેકુ સામને આ જાય !

બાદશાહ—બેશક સખ ખાત સહી હે !

દાસ્તી—(અદર આવીને) ઉન્મતશાહ આપકી સંગ કુચ્છ ખાત કરના ચલાતે હે !

બાદશાહ—(બેગમને બીજા ઓરડામાં વિદાય કરીને) આને દો !

ઉન્મતશાહ—(સલામ કરીને) ઉલાસ કી શોધ કે લીએ જાતેકી આપકી રજા ચલાતા હું !

બાદશાહ—તુમારા દીવ ચ્હાય જીતના લશ્કર લેકે; દોનું ચલે જાઓ ઓર થોડે થોડે દીન બાદ ખખર ભેજતે રહેના !

ગુલશન—છોટે બાવા; ઉલાસકું લેકે આપઓ ? ઓર ઇસ અંધકારકું બી પકડ લાવઓ !

ઉન્મતશાહ—અચ્છા બેટી. કુચ્છ અંદેશા મત રખો ! અખ વો અંધકારતો મર ગયા સમજો !

ગુલશન—નહિ ! મારો મત ભાઇ ! યસ એસે હરામજાદેકુ તો અપતી તુરંગમેં ડાલો ! ઓર ઇસકી પાસસેં, ખૂબ ઓર નીચા ડ્રાસ કરાલો ! (સલાખ તથા ઉન્મતશાહ વિદાય.)

પણ વધારે દુઃખી અવસ્થામાં છું ! તું તો પાપી અંધકારસિંહના પંજમાં છું. ફિકર નહિ. ધન્ય તારું સારું કરશે. તું મારી સખધી અને સગી, મારી ફ્રેન્ડની દીકરી, મારી બેન; પણ અત્યારે તો તેં શત્રુની ગરજ સારી છે; થવા તો ગઇ સુખ દુઃખની ભાગીદાર પણ તને તારા પુર્વના કર્મ દોષે તાણી લીધી છે, પાછી છુટીશ તો ખરી, અમરસિંહને વરીશ પણ ખરી, ભાગ્યશાળી અઘશ પણ ખરી ! વાહ આ કુવો સારો આવ્યો; પાસે મોટી વાવ પણ છે. જતા આવતા મુસાફરોને; ધડી બેઘડી આરામ કરવાની જગા ધણી સારી છે. લાવ્ય હું પણ જરાવાર આરામ તો કરું, ઓ પેલા સામેથી મુસાફર પણ આવતા દેખાય છે, તેમાં થોડી ધણી સ્ત્રિયો પણ છે, તે કોક ગામડાના વટે-માર્ગે જેવા જણાય છે. જે હશે તે હમણાં જણાશે. પાસે કાંઈ ગામ હશે તો તેમની સાથે સાથે તેમને ગામ જઈશું, અને ગામમાં જઈ સાફ નિર્ભય સ્થાન શોધી કાઢીને ધણા દીવસનો લાગેલો થાક ઉતારીશું. (મુસાફરોએ આવીને ગારડા પછાડ્યા. હા...સ)

સહનસિંહ—કેમ કાંઈ બહુ થાકી ગયા કે શું ભાઈ !

પહેલો—થાક તો લાગેજ કતી ! ધણા ગાઉની મુસાફરી કરવી તે નાની સુતી વાત છે !

સહનસિંહ—કેટલેક દુરથી આવો છો ?

બીજો—રોજના પંદર પંદર ગાઉ ચાલીએ છીએ; આજ પાંચ દીવસ તો થઇ ગયા.

સહનસિંહ—અહોહોહો ! ત્યારે તો બહુ છેટેથી આવો છો ! કએ ગામથી આવ્યા ને કએ ગામ જાઓ છો ?

ત્રિજો—દીલી ગયા હતા, હવે ઘેર જઈએ છીએ.

સહનસિંહ—દીલી શું કામ ગયા હતા ?

ચોથો—અમારા ગામની અને અમારા સગાંની એક છોડી ત્યાં રહે છે. તેને તેડવા ગયા હતા.

સહનસિંહ—અહોહોહો, બહુ છેટે છોડી પરણ્યાની ભાઈ !

એક સ્ત્રી—છેટે તો કાંઈએ દીધી નથી. દીવી છે તો ગામમાં ને ગામમાં પણ એનો માંડી વડાણ કમાવા ગયો છે !

સહનસિંહ—કેમ વડાણ કમાવા ? વડાણ કમાવા, એટલે શું ?

બીજી સ્ત્રી—વડાણ કમાવા એટલે ધણું કમાવા. વડાણ બરાબ નવ્ય એટલું બહુ કમાવા !

સહન—પરદેશ ગએ બહુ કમાઈ જવાતું હશે ?

ત્રિજી સ્ત્રી—કમાવા તો કાંઈ ગયો નથી, દેવાળુ કાઢીને નાખી તો ગયો છે.

સહન—દેવાળુ એટલે શું !

ચોથી સ્ત્રી—કાંઈ કામ પ્રસંગે કોકના પૈસા લેવા તેને ફરી પાછા ન આપવા. લેતી વખતે બેટા થઈ જવું; અને આપતી વખતે ગગનના તારા દેખાડવા. એવું નામ દેવાળુ !

સહન—તે બધને તેડી લાવ્યા ?

પાંચમો—તેડી શું લાવે અમે તો જીવ લઈને નાહા !

સહન—કેમ ભાઈ ! જીવ લઈને કેમ નાસવું પડ્યું ?

છઠ્ઠો—જો નાહા ન હોત તો, ત્યાં ને ત્યાં કકડા થઈ જાત ! મારા મારી, કાપા કાપી, મારા મારી કાપા કાપી, કોઈ કોઈને જીવેજ નહિ.

સાતમો—(સાથેના માણસોને) ચાલો ! ચાલો ! જલદી કરો ! હજી ત્રણ ગાઉ જવાનું છે ને સાંજ તો હમણા પડશે.

સહન—ભાઈ પુરી વાત તો કરવા દ્યો ! શી ઉતાવળ છે, કંઈ ગામ જવું છે.

આઠમો—અમારે પર્વતપુર જવું છે.

સહન—પર્વતપુર ! પર્વતપુર અહીંથી કેટલુંક છેડું છે ?

નવમો—આ સામો પહાડ છે, તેના ઉપર ચઢીને પેલીપાર ઉતરી પડે તેને તો બરાબર એકજ ગાઉ છે, પણ અહીંથી રસ્તો ચક્રમા ફરીને નીકળે છે, તે ત્રણ ગાઉ લાંબાય છે.

સહન—ત્યારે તમે પહાડ ઓળંગીને કેમ ન જાઓ !

દસમો—પહાડ ઓળંગતાં થાક વધારે લાગે; પાંચ ગાઉની મુસાફરી કરતા જોડેથી થાક લાગે એટલો એક ગાઉમાં માલમ પડે. ખીજી પહાડમાં જંગલી જનાવરનો ડર પણ ખરો ! વળી છઠ્ઠાં છોદર ખીંદે પણ ખરાં, માટે ફરીને જવું એ સાર !

સહન—ભાઈ પહાડસિંહ રાજા છે એજ પર્વતપુર કે ખીજું ?

પહેલો—હા એજ એજ. પહાડસિંહ રાજા; ને શલ્યા ગણી !

સહન—ગિરીરાજ તેનો દીકરો ! અને ગુફાકુમારી દીકરાની વહુ.

બીજો—હા હા એજ ! બગબગ છે, અને દીકરીનું નામ, લીલાશ !

ત્રિજી—લીલાશ નહિ પણ ત્રિલાસ !

સહન—એમને તો દીકરી હતીજ નહિ; કેવડી છે દીકરી !

ચોથી—હશે દશેક વરસની !

ત્રિ—દશની કેમ મોઢો...ટી પરણાવવા જેવડી તેર વરસની !

બીજી—હા હા મોટી મોટી ! એ આવી છે તારનો તો વર ખોળવા માંડ્યો છે.

સહુન—હું તો એમ જાણું છું કે, રાણી શલ્યાસુંદરીને દીકરી નથી.

ત્રિ—દીકરી તો હતી; પણ સાત વરસથી એને મોસાળ રહેતી હતી. એને મામા મામી સાથે રહેવું વધારે ગમતું; જેથી સાત વરસમાં એકે દીવસ અહીં આવીજ નથી. હવે પરણાવાની વખત થઇ એટલે લાગ્યા છે.

સહુન—શું કન્યાનું નામ કહ્યું, લીલાશ કે વિલાસ !

ચોથી—વિલાસ તારા ! તારા તે તો તારાજ છે; એની આંખની કાકીઓમાં તો તારાજ ઝળકી રહ્યા છે, જાણે સળવણો રમે છે. એને તો કોઈ સારો રૂપાળો વર મળે તો સાર !

પાંચમી—અમરસિંહ જેવો !

છઠ્ઠી—અમરસિંહ જેવો કે અંધકારસિંહ જેવો ?

પાંચમી—મુવો નંખોદીઓ ! અંધકારસિંહ તો નહિ સારો ! પારકી છોડીઓને પરાંણે ઉચકી જાય ને પજવે એને તે કોણ પરણે !

ચોથી—તારે તો નથી પછણવું ?

પાંચમી—મારી ક્યાં વાત છે ! આતો રાજની છોડી, વિલાસ ખેનની વાત છે.

સહુન—તમે કહ્યો છો તે અમરસિંહ તથા અંધકારસિંહ કોણ છે; તેમને તમે ક્યાંથી ઓળખો, વળી અંધકારને નકારો કેમ કહ્યો ?

સાતમી—આ ભાવડો તો બહુ ચીકણો ! માંથુય પકવી નાંખ્યું; આમ કેમ થયું ને તેમ કેમ થયું; પુંછડુ કેમ થયું ને લુંકડુ કેમ થયું.

આઠમી—ભાવડો છે પણ બાયડી જેટલી ચીકાસ કરે છે.

નવમી—દેખાય છેય બાયડી જેવાજ !

સહુન—કેમ ખેતો જવાબ દેવાથી એ કાયર થઇ ગયાં કે શું ?

દસમી—તારે શું મારી બધ, લમણા ઝીક તે ફેટલીક.

અગિયારમી—ઉમા રહો ઉમા રહો મને પુછો, હું એ તમારી જોડે લમણા ઝીકુ એવી છું, ખોલો શું પુછવું છે ?

સહુન—કાંઈ પૂછવું નથી ખેન ! તમને જવાબ દેતાં જોર આવતુ હોય તો મારે જાણવાની કાંઈ જરૂર નથી. પણ તમે અમરનું નામ દીધું તેથી મારે

જરા વધારે પુછવાની આતુરતા થઇ કે તમે અમરને ક્યાંથી ઓળખો !

પહેલી—અમે તો અમરસિંહનેય નજરે દીઠે ઓળખતા નથી અને અધિકારનેય ઓળખતાં નથી, પણ તેમનાં નામ અને સારાં નડતાં વખાણુ સાંભળ્યાં, તેથી ઓળખીએ.

સહન—શી રીતે એમના નામ તમારા કાને આવ્યા ?

બીજી—જે દીવસે, અહીંથી નિકળેલાં અમે સૌ દીક્ષી શહેરમા પેસતાં હતાં તેજ દીવસે દીક્ષીના બાદશાહના શાહનઘ સવાબશાહ તથા લાહોરના રામના કુમાર અભયમલ એ બન્ને પોત પોતાની સેન્યાઓ સાથે ગામમાં દાખલ થતા હતા.

સહન—અભયમલ દીક્ષી શુ કામ ગયો હશે ?

ત્રીજી—તે તો ઇશ્વર જાણે ! પણ બીજે દીવસે સવારમાં એમ બંન્નર સાંભળી કે ઉલાસતારાને, સવાબશાહ અધિકારસિંહના હાથમાંથી છોડાવી લાવ્યા છે, અને પછી અભયમલ રસ્તામાં મળ્યા, એટલે તેમને લઇને દીક્ષીમાં આવ્યા. જો કે અભયમલની મરજી તો રસ્તામાંથીજ ઉલાસને લઇ લાહોર જવાની હતી, પણ સવાબશાહ અતી આગ્રહથી બાદશાહની મુલાકાતે દીક્ષીમાં લાવ્યા.

સહન—વાહ ! બહુજ સાર થયું, પાપીના હાથમાંથી ઉલાસ છુટી, હાથીની સુઠમાંથી કમળ છુટ્યું.

ચોથી—હેમ અધિકારસિંહ પાપી ખરો કે નહિ ! તમારાજ મોંનો ન્યાય !

સહન—ખરોજ ! એક વાર નહિ પણ હજાર વાર ખરો ! હશે પણ ઉલાસ છુટી એ માર થયું.

પાંચમી—તેને બીજે દીવસે તો ઉલાસને પરણવાની વાતો ચાલી.

સહન—કોની સાથે !

છઠી—અમરસિંહ સાથે ! બાદશાહે માણસો મોકલી અમરસિંહની બોણ્ય કરાવી અને અમરસિંહને તેડી પણ લાવ્યા.

સાતમી—લગન તો થઇ જત ? પણ ઉલાસનો બાધ કહે, અમારે ધૈર જાળવે લગન કરીશુ, એટલે અમારાં માતા પિતા જીવે અને એમના જીવ ઉદ્ધેગમાં છે તે સ્થિતર પડે. બાદશાહ સલામત કહે તમારા મા બાપને અહીં તેડાવો અને અહીં લગન થવા દ્યો ?

સહન—પછી તો બાદશાહની મરજી મુજબ થયું હશે ?

અડમી—બાદશાહની મરજી મુજબ તો ખરૂં પણ લગનમાં વધન ખરેખર આવ્યું.

સહન—હાય હાય? શું વીધન આવ્યું; અમરે પરણવાની ના પાડી હશે ?

નવમી—અમરે તો કાંઈએ ના નથી પાડી, અમર તો પરણવા તૈયાર થઈને રહ્યા હતા. એવી રૂપાળી બાઈડી કોને કડવી લાગે !

સહન—ત્યારે વીધન શું આવ્યું ?

દસમી—મુસલમાનનો મહોરમ મહીનો આવ્યો કે જે મહીનામાં એ લોકો લગનનું કામ કરતા નથી; પણ ખુદાની બંધગીજ કરે છે.

સહન—મુસલમાન લગન નથી કરતા, તેમાં હીંદુનાં લગન શા માટે રોકાય ?

અગીઆરમી—તેનો તો કાંઈ બાદ નહિ, પણ એક તરફથી મોહરમ માસ અને બીજી તરફથી ઉલાસનાં મા બાપની તથા મામા મામીની રાહ જોવાતી હતી.

સહન—ત્યારે તો આ મહિનો ઉતરશે એટલે લગન થશે કેમ; હવે આઠ દીવસ બાકી છે. એમનો મહિનો બીજનો ચંદ્રમા દેખાય તે દીવસે બદલાય છે.

પહેલો—લગનમાં વીધન, મારા મારી કાપા કાપી.

સહન—તે સમજાતું નથી; કોની કોની વચ્ચે મારા મારી કાપા કાપી ?

બીજો—હીંદુ મુસલમાન વચ્ચે.

સહન—અરરરર એ શી રીતે બન્યું હશે ! કોણ કોણ લઢ્યું હશે !

ત્રિજો—જુવો હું સમજાવું પાડુ. મોહોરમ મહીનાની નવમી તારીખની રાત્રે ઈમામ હુસેનનું સરવસ નીકળ્યું હતું. તેમના દર્શન કરવા તથા તેમનો રોજનો ચિતાર જોવાને રાત્રીની વખતે હજારો હીંદુ મુસલમાન ભેગા થયા હતા.

સહન—તે વખતની શોભા તો ખૂબ થઈ હશે ?

ચોથો—શોભા તો કાંઈ કહેવાની વાત નહિ. એક તરફ ઉચા મહેલના ઝરખામાં, બાદશાહ ઉન્મતશાહ સવાયશાહ અમરસિંહ તથા અભયમલ એકા હતા, અને તેના સામે બેગમ સાહેબ, ઉલાસતારા તથા ગુલશન બીબી બેઠાં હતા.

સહન—ગુલશન બીબી કોણ ?

પહેલી—ગુલશન બીબી બાદશાહની દીકરી, સવાયતી બેન, ઉલાસતી સમ્પર.

સહન—હં !... પછી શું થયું ?

ખીજી—ખરાબર મધ્યરાત્રીનો વખત થયો એટલે સોના રૂપાના માથા ઋગરગથી મહેલાં ઝળરી, ખરાબર શહેરની મધ્યમાં આવ્યાં, તેને જોતારા સર્વે ટહ ટહ જોઈ રહ્યા છે તે વખતે મારો મારો એમ ઓચિંતી યુમ પડી; એક તરફથી હિંદુ સરદાર તથા ખીજી તરફથી મુસલમાન ગિપાઝઓ અરસ પરસ કપાયા.

સહન—અરરર, લગનમાં વીધન તો ખરૂં !

ત્રિજી—પછી તરત યુમ પડી કે, ઉલાસતારાને અધકારસિંહ લગ્ન ગયો.

સહન—(આંખની ભમરો ચઢાવીને, રૂવાટે રૂવાટે શુર ચઢાવીને)
અરરર ! હાય ! પાપી અધકાર ! કુર કર્મના કરનાર અધકાર ! ! !

ચોથી—નખોદીઓ ખહુ જાગે ! મારા મારી કાપા કાપી કરતા આવ્યા તે તો કમરસિંહ અને સુમનચંદ્ર હતા ! તેવી ખીજે દિવસે સવારમાં ખખર પડી.

સહન—તે વખતે તમે ત્યાંજ હતાં એન ?

પાંચમી—અમે અધાં જોવા તો ગયાં હતાં, પણ મારા મારી થક એટલે નાકાં !

સહન—હજી અમરસિંહ તો ત્યાંજ હશે કેમ ?

છઠ્ઠી—તે તો કોણ જાણે !

સાતમી—કેમ કોણ જાણે ! તે તો ખખર પડતાની સાથે લાકડાના ઘોડા ઉપર ખેસીને આકાશમાં જાયે ઉડ્યા છે.

સહન—કેમ લાકડાનો ઘોડો, લાકડાનો ઘોડો આકાશમાં ઉડેનો હશે ?

આઠમી—એવો કોઈ કારીગરનો કરેલો ઘોડો, દીક્ષીના દરબારમાંથીજ, અમરસિંહે વેચાથી લીધો હતો, એમ સાંભળ્યું છે.

સહન—ત્યારે અમરસિંહ તો ગયા, ઉલાસ અને અધકારની વાંસે કેમ ?

નવમી—હા તે તો ગયા; પણ પછી તો બધાય ગયા છે, અને ખીજે દિવસે બાહ્યાહના ભાઈ તથા દીકરાંય ગયા છે.

દસમી—અમે તેટલા જાણ, પણ અમરસિંહની ઝડપ જુદી !

સહન—તેથી તમે અમરસિંહ જેવો વર વિલાસને માટે પસંદ કર્યો.

* વરગ=સોના રૂપાનાં પાતળામાં પાતળાં પતરાં. ઋ જરી=જર જેમા ધણું ખરચું છે એવા રોજનો નકશો, તાબુત.

પહેલી—હા હા...પણ એવું એનું ભાગ્ય ક્યાંથી હોય ? ક્યાં અમરસિંહ અને ક્યાં વિલાસતારા !

બીજી—અમરસિંહને ક્યાં ધડીતો જ'પ છે, પયણા પહેલુ વિધન !

ત્રીજી—અમરસિંહને તો પહેલીએ એક પરણત બાયડી છે, તેનુએ કાઠક અટપટુ નામ છે. બબ્બુ.....

ચોથી—સહનતારા; સહનતારા !

પાંચમી—હા હા એજ ! સહનતારા ! તેય વગડે ભટકે છે.

છઠ્ઠી—કેટલીકને પરણી પરણીને વગડામાં ભટકતી મુકશે !

સાતમી—એની બાપડાની ગ્રહ દશાજ વાંકી. લ્યો ચાલો હવે પોટલીઓ લઇ લ્યો !

(સર્વે પોત પોતાની ગાંસડીઓ લઇ વિદાય થવા લાગ્યાં.)

સહન—તમારા ગામમા એક ધરમદા પટેલ છેને ?

અગિયારમી—હોયે છે છે ? એતો મારા કાકાજી થાય ! તમે ક્યાંથી ગાળજો ?

સહન—જે દીવસે તે ધરમદાની વહુ દેવલોક પામી ગયાં તે વખતે મારો મુકામ રાજને ત્યાં હતો !

અગિયારમી—હા...તેથી તમને ખબર ! એય કોક વેસ્થા ફરતાં ફરતા આવ્યાં હતાં તે ઝેર ખવરાવીને હેંડ્યાં ગયાં.

પહેલી—અરે એણે તો રાંડે ત્રણ ખૂન કર્યાં. પેલો ખંદાનંદ બાવો બાપડો લોકનાં કામ કરતો હતો; કોકનાં છોકરાં માંદાં હોય તો ઉજણી નાંખે, કોકને પાણી મતરી આપે; કોકને દોરા ચીઠા કરી આપે, ભૂત પરેત કાઢી નાંખે; તેનેય રાંડે મારી નાખ્યો.

બીજી—અને ત્રીજા પેલા ખંદા ગરાસીઆ ને !

સહન—હાય હાય હાય...એવી બધ ! એતો બધ ખરાબ કહેવાય !

ત્રીજી—એને તો રાંડને ધરમદા સાથે નાતર કરવું હતું ! મારા ધરમાથી કહેતા હતા કે સરકારના સીપાઇ તે બધને પકડી લાવ્યા તે વખતે કહેતા હતા કે આ બધને આ ધરમદા પટેલ સાથે નાતર કરવું છે; તેમાં આ નંદા તથા ખંદા આડાં આવે છે તેથી આ બાધએ મારી નાંખ્યાં હોય એમ લાગે છે.

ચોથી—તમેય શુ સમગ્યાવનું લવલવ કરો છો ? એ ખંદા ગરાસીઓય હાંક હતા અને ખંદાનંદ બાવોય પરમેશ્વરનો વિસારેલો હતો અને નંદા નાચત્યુની નો વાતજ શી કરવી.

અગિયારમી—અરે એ ગમે તેવા હતા, પણ એકજ રાત વરમા રહીને સવારમાં તો હતુ નહોતુ કરી નાંખ્યું ત્યારે રાડ કાટેલી કે નદિ? તેનેય વળી રાજાએ માની.

સહન—એવી સ્ત્રીને રાજાએ કેમ માની હશે ?

અગિયારમી—એવી નયણી રાડાના તો સાં સગાં થાય !

સહન—ત્યારે તે ધરમદા તો હાલે રાડકા કરતા હશે ?

અગિયારમી—હાથે થુ કરવા કરે ! હુ કરનાર કેરી છુ. નાના સુવા પછી પંદરમે દહાડે મારા ધરમાંથી મરી ગયા. એમનું ગારનુ તેમજ કર્યા પછી હુ એ નાતર કરવાનો વિચાર કરતી હતી એટલામા માગ કાકાજ રોધ ગયા એટલે મને દયા આવી; ત્યારથી હુ એમના ભેગી રહી છુ, એ ખેતર પાંધરનુ કામ કરે છે ને હુ ધરનુ કામ કરું.

સહન—રાડકા પુરપના ધરમાં રાડકા બેગને ગહેવાનો ધગમ તો નદિ. જો કે ધરમદા તો ધરમની ગાય જેવા છે.

અગિયારમી—એ ગાય જેવા છે તો હુ ગાયના મન જેવી છુ

પાંચમી—એવ હીક છે, ગામમા કોઇ નથી જાણુ એમ નદિ !

અગિયારમી—જાણતા હશે તખોદીઆ એમની માથોના નાનગાં વાનો કરતા હશે એ એમની નાની મોટી દંડ જશે, મારા કાકાજ વટે છે !

છઠ્ઠી—કોઇ થુ કરવા દઇ જાય; તુ તારે ચુડીઓ પહેરી લે !

અગિયારમી—પહેરીએ તોય શો ભો છે. નથી પહેરી ને વળી પંદરીએય ખરા. એ આવ્યાં હતા એ છેનાળ રહ્યાં હોત તો મારે થુ દેવતા મુકવા રહેવુ પડત !

સહન—ખેતો શા સાર વહી મરો છો ?

સાતમી—આલો આલો ! માર્ગે પડે ! આ ભાઈની જોડે વાતોમાં અડ વખત જતો રહ્યો. (સર્વે ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા, અને સદનતારા વિમાનજુ કરતી પહાડ ઉપર ચાલી.

અહોહોહો. આજે તો મેં કાઠ કાઠ સામજ્યુ; દીલી શહેરમા રવામી આવ્યાના સમાચાર પણ સાંભળ્યા ! હિલાસ અંધકારના હાથમાંથી છુટી પણ સાંભળી અને પાછી ફેર પકકાઇ પણ સાંભળી ! મનુષ્યને શું શું વીતે છે, એ પાપી અધકાર જીવશે ત્યાં સુધી કિલાસનો કેડો મુકવાનો નથી એને કોઇ મારી નાખનાર પણ મળતુ નથી. એ પાપી કેટલા પગમા પડકાતોજ નથી. જો મારા ઝંપાટામા આવે તો તો માર કે મર ! વળી આજે તો થોડી ગાજો

પણ આંધી; હશે ! અન્નહ્યા લોકો ગમે તેમ વાતો કરે પણ પરમેશ્વર સધળું જાણે છે, નીચ માણસો સમજ્યા વિના સારા માણસોને પણ ના કહેવાનાં વચન કહે છે. હશે ! પ્રભુ પ્રભુ ! હે અમરસિંહ હવેતો દર્શન આપો ! (કાન માહીને) આ ઘંટને ધડીયાળોના તથા પડધમને ધોંસાના અવાજ ક્યાં સંભળાય છે. જાણે કોઈ દેવસ્થાનમાં આરતી ઉતરતી હોય એમ લાગે છે. આસો અવાજે અવાજે જમએ એટલે તુરત જણાશે.

પર્વતપુરના રાજા પહાડસિંહના કુમાર ગીરીરાજનાં પત્નિ ગુફાકુમારી પુનમને રવીવારે, પચાસ ઘોડેશ્વારના રક્ષણમાં રહીને; સાત દાસીઓને સાથે લઇને, એ ત્રણ આદાણુને સાથે રાખી; પહાડમાં મહાકાળી માતાનું પુજન કરવા આવી. દેવીનું રૂઢી રીતે પુજન કરીને અને ઉત્તમ પ્રકારનાં ફળનાં નિવેદન કરીને ! એક હજાર દીવા કરી તેની વચમાં સાત મશાલો સળગાવરાવી પોતાના હાથમાં સોનાની આરતી લઇ ઉભી રહી ! આ સઘળી જોવા વખતે સહનસિંહ આવી પહોંચ્યા. તેણે ગુફાને ઓળખી. વાહ ! આનો ગીર ભાઈની વહુ ! આરતી ઉતરી રહી એટલે ગુફા, દેવીના દેરામાંથી બહાર નિકળી તેજ વખતે સહનસિંહની છબી જોઇને ચમકી. અહાહાહા ! શું કાંતિ ! શું લટક ! જાણે કામદેવ દેવીનાં દર્શન કરવા આવ્યા હોય ! વાહ ! વાહ ! ! !

દીલીશાહના દરબારમાં આવેલા સોદાગર પાસેથી ખરીદેલા લાકડાના ઘોડા ઉપર ચઢી નાઠેલો અમર આકાશ માર્ગે સુસવાટે ચાલ્યો જાય છે. કંઈ દીશામાં જાય છે અને કેટલા વેગમાં જાય છે તેની પોતાને ગમ પડતી નથી. મધ્ય રાત્રીનો ઉડેલો સવાર થઇ, વળી તે આખો દીવસ વીતી ગયો, રાત્રી પણ વીતી ગઇ જીજ દીવસનું સવાર થયું ત્યારે થાક્યો. અગ્નિવાન માણસને એકજ વખત બતાવેલી સઘળી કુચ્છીઓ યાદ તો રહે, તે ભૂલે તો નહિ, પણ ઉદાસી, દીલગીરી અને ગભરાટના પડેલો અમર-સિંહ સોદાગરની બતાવેલી સઘળી કળોને યાદ કરવા લાગ્યો. કળો તો બધી યાદ આવી પણ કંઈ કળથી શું કામ થાય છે તે બરાબર યાદ ના આવ્યું ત્યારે વારા ફરતી સઘળી દયાવી જોવા લાગ્યો. ઘોડો ધીમે પાડવો, ઉતાવળતા ફરવો, વાંકા વાળવો, ઉચે ચઢાવવો. વિગેરે બધી કળો જોઇ વળ્યે ખાતર તોયે વિચારનાની ઢેરી કે જે નીચે પગની પાની પામે હતી તે નજરે નહિ પડતી યાદ ન આવી એટલે જમીનમાંથી પાચ તાડ પૂર ઉઠેલો બરોડો માર્ગમંદ નવારે ગભરાયો.

અરે દૈવ્ય શુ દશા થઈ. સુખને માટે સધરેલાં સાધનો પણ દુઃખ રૂપ થઈ પડે છે, સુખની વૃદ્ધિને માટે અધાએલા સંઘર્ષો પણ અતી દુઃખ દેનારા યજ્ઞ પડે છે. અધકારે તો હદ કરી નાંખી. મને પવનના વેગમાં ઉડાડી મુક્યો ! નિચે જોતાં સમુદ્રના જળ સિવાય હું કાંઈ દેખતો નથી. જરૂર હું ચક્રમાં આવી ગયો, હજારો ગાઉની મુસાફરી થોડાએ કરી, હજી પણ થોડો પવન વેગમાં નાસતોજ જાય છે. એની એ કળો વારંવાર દબાવી જોઈ પણ થોડો નીચે તો ઉતરતોજ નથી. અરે અધકારસિંહ તું પણ આ અમરસિંહને દુઃખ દેવા માટે શત્રુ અવતર્યો હઈશ ! !

ખસ હવે ભૂખ અને દુઃખ એ અતી પીડવા લાગ્યાં છે, માટે થોડા ઉપરથી પડતું મુકી દેવું, જે મરી જવાશે તો આ દુઃખી સસારનો છોડા આવશે. જે જીવાશે તો દુઃખમાં વધારોજ થવાનો છે, જે થશે તે અરુ ! દુનીઆ દૈવ્યને આધીન છે, પુરૂષ પ્રયત્નનું થવા કાળના મો આગળ કાંઈ ચાલતુંજ નથી, જે પુરૂષ પ્રયત્ન બળવાન હોત તો હું ક્યારેનોએ અધકાર પાસેથી ઉલાસને છોડાવી ગયો હોત. અરે સહન પણ ન મળી જેને મેં મારી જાતે નદીમાં નાખી છે. હે વહાલી સહન, હે ઉલાસ, હવે અમરસિંહ તમે બંનેને દુઃખના દરીઆમાં કુચી મુકીને આ ક્ષ્ણ દુનિયાને છોડે છે; છોડે છે ! ! ! (પડતું મુકતાં જમીન દેખીને) વાહ ! પાછી જમીન દેખાઈને શું ! ચલાવા દે જરા જલદી ! જલદી તો ચલાવ્યો પણ જ્યાં સુધી નીચે ઉતરવાની કળ હાથ આવી નથી ત્યાં સુધી બધું નકાશું છે.

અમરસિંહ થોડાની ડોકે બાંધીને, વાંકો વળીને જમીન તરફ જોવા લાગ્યો, જોતાં જમીન ઉપર પડેલા કોઈ પણ પદાર્થ નજરે પડી શકતા નથી. માત્ર પુરપાટ થોડો જાય છે અને નીચેના સઘળા પદાર્થ સપાટ દેખાય છે. જ્યાં ઝાડ બીડ આવે છે ત્યાં, લીલી જમીન; જ્યાં જળ અગર રેતીનું રણ હોય ત્યાં સફેદ જમીન, અને જ્યાં વગડો હોય ત્યાં કાંઈક રાતું પીળું માલમ પડે છે. હવે કદ જમીનમાં પડું ! જમણા પગના પેગડામાં વજન રાખીને ધીરેથી ડાબો પગ પેગડામાંથી કાઢ્યો. પડવા તૈયારી તો કરે છે, પણ પડતાં પ્રાણ કચુક કરે તો નથી. પ્રાણીને અસુખમાં અસુ-
ખ અને વહાલામાં વહાલો પોતાનો પ્રાણ છે, તેમાં વળી મનુષ્ય ને તો વિશેષ. પાછો ઉંચે ચઢી ગયો. હા...ય શુ કરવું. પાપી અધકારસિંહ તું મારી પ્રાણ પ્રિયાનો હરણ કરનાર તો હતોજ પણ આજે તો મારા પ્રાણનો હરણ કરનાર થયો. આ તારૂં વહેર હું ક્યારે વાળીશ; વહેર વીશમી જશે તો

રો રો ઝુટી નીકળશે ! માટે વહેરતો લઘશ લઘશ ને લઘશ. જસ હવે તો હ.ખ સહન થતું નથી. હે ઉઘાસ ! હે સહન ! મને યાદ કરજો ! જય શ્રી હરી ! ! !

જે વખત હું નીચે પડ્યા વાંકો વળ્યો હતો તે વખતે ઘોડાના પાછલા બે પગની વચમાં, એક દોરી દીઠી હતી કે જે અત્યાર સુધી મારા જોવામાં આવી નહોતી; તે તો મેં અત્યારેજ જોયું, ઘણું કરીને તે દોરી ખીંચવાથી નીચે ઉતરાવું હશે ! જે તેમજ હોય તો તો બધી કજો મારા કબજામાં આવી ગઈ. તે દોરીને છેડે પગના અંગુઠામાં ભેરવી શકાય તેવું એક નાકું પણ કરેલું છે. તે નાકામાં પગનો અંગુઠો ભરાવીને ખેંચી તો જોઉં.

નજરે પડેલી દોરીના છેડાના નાકામાં જમણા પગનો અંગુઠો ભરાવ્યો અને ખીંચવા માડ્યું. એટલે ઘોડો ધીમે ધીમે નીચે ઉતરવા લાગ્યો. તે જોયું અમરમિહના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. વાહ પ્રભુ ! નીચે ઉતરવાની કળ પણ ખતાવી તો ખરી, હવે કોઈ સારું સ્થળ આવે ત્યાં ઉતરી પડું, હજી તો મધ્ય રાત્રી છે, સવાર થશે એટલે નીચે ઉતરીશ ! રોજ દીવસે હડીશ, અને રાત્રે રાત્રે મને ત્યાં નિર્ભય સ્થાનમાં રહીશ, હવે તો અધકારને આમ નાશ કરીશ ! (ચપટી વગાડીને) પાપીને આમ પકડીશ ! પકડીશ એવોજ જમ-પુરીમાં પહેલ્યાડી ધ્વજ. ઉઘાસને છોડાવીશ ! પછી લગત કરવાની કામ જરૂર જેવું રહેશે નહિ, સ્વયંવરમાં વિજય કર્યો ત્યાંથીજ હક થઈ ચુક્યો છે, આખો પરણી ચુક્યા છીએ; આમથી અધકારને મારીને ઉઘાસને લઈને; માળવામાં જવું, ત્યાં ઉઘાસને મુકીને તેના માતા પિતા તરફ સંદેશો મોકલીને પછી સહનતી શોધમાં, પરમેશ્વર કરશે તો સહનતારા તો આવી પણ જશે ! નેની તો મારે વધારે ચિન્તા કરવા જેવું નથી, કારણ કે તેના ઉપર કોઈ પાપીના વ્યુત્તમ નથી, વળી સુમનસ્યંતના ધારવા પ્રમાણે તો તે પુરુષ વેશમાં કંઈ છે. શ્રી દરી ! મહાકાળ !

આ ઘોડાની કળો ખોલી નાંખુ. ફેર પાછી ચઢાવી દેઉં; એમ વારંવાર કરે
જેથી તેની સુધળી કળા હાથ આવી જાય, એટલે એક વાતે તો નિર્ભય
થયા ! આ પેલી સામેથી ફેાષ સ્ત્રી આવતી જણાય છે. વાહ ! એ પણ ભર
જોખનની ભરેલી છટાખધ ચાલે છે ને શું ? જવાનીતું જોર તો સર્વના
શરીરને તાવે છે.

અમરસિંહને જોઇ, ચક્રીત ચએલી, ટગર ટગર સામુ જોઇ રહેલીઃ ઉડા
વિચારમા પડેલી માલણુ થોડી વારે ડુલ ત્રિણુવા લાગી ! લાગી તો ખરી,
પણુ પળે પળે અમરસિંહ તરફ નજર કરતી જાય છે. એમ કરતાં નજીક
આવી પહોંચી અને શરમાતી શરમાતી ખોલી ! તમો કોણુ છો અને અહીંઆ
આ વખતે ક્યાંથી આવ્યા ?

અમર—હું એક પરદેશી મુસાફર છું, અને ફરતો ફરતો અહીં
આવ્યો છું, ઘણા દીવસનો થાકેલો છું અને થાક ખાવાને ધરાદે આ ખાગમાં
ટક્યો છું.

માલણુ—ફિક્કર નહિ, ભલે આવ્યા ! તમો મારા ધરના મેમાન છો !
હું તમારી સેવા ચાકરી કરીશ ! સુખેથી રહો ! ચાલો આપણે ઘેર !

અમર—તમો શી નાતે છો, તથા તમારૂં નામ શું છે !

માલણુ—હું જતની માલણુ છું અને મારૂં નામ ગુણવંતી છે.

અમર—વાહ ! નામ તમારું ફેાષએ સારૂં પાડ્યું છે.

માલણુ—એમાં ફેાષ શું પાડતાં હતાં, જનમની રાસી ઉપર આવવું
હોય તે ખરૂં ?

અમર—માલણુ; ગુણવંતી ત્યારે મારૂં નામેય રાસી ઉપરજ પાડ્યું
હશે કેમ !

માલણુ—રાસી વિના કોઇનું નામ પડેજ નહિ ! તમારૂં નામ શું છે !

અમર—મારૂં નામ સાંભળીને તમને હસવું આવશે !

માલણુ—એવું કેવું નામ છે ! કહો તો ખરા !

અમર—મારૂં નામ દુખીઆરો છે.

માલણુ—જઓ જઓ ! એવું નામ તો આજેજ સાંભળ્યું, એવું
નામ કોઇ પાડે નહિં.

અમર—સાચી વાત, એજ નામ પાડ્યું છે.

માલણુ—એમેંય હોય ? ના જીવતાંના જીવ્યા હોય તો એવુંય નામ
પાડ્યું પડે !

અમર—ગુણવંતી; આ ખાગ છે, પણ પાસે કોઇ ગામ ગામતર માલમ પડતુ નથી.

માલણ—આ પહાડની પેલી તરફ અને ત્રણ પહાડની વચમાં, મુંદર નગર છે તે સાર શોભીતુ અને ઉજળી વસ્તીથી ભરપૂર છે.

અમર—ગામનુ નામ શું છે, અને તે કયા દેશના રાજાના તાબામાં છે ?

માલણ—દખીઆરા ભાઇ ! ગામનુ નામ ગીરીગઢ છે, અને રાજનુ નામ ગગનસિંહ છે.

અમર—હી...ક, ત્યારે પહાડની ટેકરી ઉપર દુરથી એક મહેલ દેખાતો હતો તેમા રાજા રહેતા હશે ?

માલણ—ના જી ! તે મહેલમાતો રાજાની કુંવરી રહે છે, તેનું નામ ગહનતારા છે.

અમર—કેવી તારા કહી ?

માલણ—ગહનતારા ગહન ?

અમર—પુત્રિ પરણાવી તો હશે ?

માલણ—નથી પરણાવી ! એને તો અમરસિંહને પરણવું છે.

અમર—અમરસિંહ કોણ છે ?

માલણ—અમરસિંહ એ માળવાનો રાજકુમાર છે, તેની રથ લાગી છે. ખસ કહે છે અમરસિંહને પરણાવશે તોજ પરણીશ નહિતો આપવાત કરીને મરી જઇશ ?

અમર—અમરસિંહ સાથે પરણાવવામાં તેનાં મા બાપને કાંઈ વાંધો પડતો હશે ?

માલણ—વાંધો સાંધો તો કાંઇ નહિ પણ તે અમરસિંહનુય કયા ઠેકાણુ છે, આમથી આમ નાસે છે ને આમથી આમ નાસે છે. એય બાપડો દખીઆરો છે. તમારા જોવા.

અમર—ત્યારે રણીને ખીજી કાંઇ ફરજન નથી ?

માલણ—ખીજો એક દીકરો છે, તે આ કન્યાથી ત્રણ વરસે નાનો છે. તેનું નામ ગજબસિંહ છે.

અમર—વાહ ! બધાય નામ ગગા ઉપર છે ! રાણીનું નામ શું છે ?

માલણ—એ ગહનતારાની માનું નામ ગોરસખા છે !

અમર—વાહ ! ત્યારે તો તે કન્યા અમરને વરવાની ઇચ્છા કરે છે

આ ઘોડાની કળો ખોલી નાંખુ. ફેર પાછી ચઢાવી દેડે; એમ વારંવાર કરે જોઈ તેની સઘળી કળા હાથ આવી જાય, એટલે એક વાતે તો નિર્ભય થયા ! આ પેલી સામેથી કોઈ સ્ત્રી આવતી જણાય છે. વાહ ! એ પણ ભર જોખનની ભરેલી છટાખધ ચાલે છે ને શું ? જવાનીતું જોર તો સર્વના શરીરને તાવે છે.

અમરસિંહને જોઈ, ચક્રીત થએલી, ટગર ટગર સામું જોઈ રહેલીઃ ઉડા વિચારમા પડેલી માલણ થોડી વારે કુલ ચિણુવા લાગી ! લાગી તો ખરી, પણ પળે પળે અમરસિંહ તરફ નજર કરતી જાય છે. એમ કરતાં નજીક આવી પહોંચી અને શરમાતી શરમાતી બોલી ! તમે કોણ છો અને અહીં આ આ વખતે ક્યાંથી આવ્યા ?

અમર—હું એક પરદેશી મુસાફર છું, અને ફરતો ફરતો અહીં આવ્યો છું, ઘણા દીવસનો થાકેલો છું અને થાક ખાવાને ધરાદે આ ખાગમાં ટક્યો છું.

માલણ—ફિકર નહિ, ભલે આવ્યા ! તમે મારા ધરના મેમાન છો ! હું તમારો સેવા ચાકરી કરીશ ! સુખેથી રહો ! ચાલો આપણે ઘેર !

અમર—તમે શી નાતે છો, તથા તમારું નામ શું છે !

માલણ—હું જાતની માલણ છું અને મારું નામ ગુણવંતી છે.

અમર—વાહ ! નામ તમારું કોઈએ સારું પાડ્યું છે.

માલણ—એમાં કોઈ શું પાડતાં હતાં, જનમની રાસી ઉપર આવતું હોય તે ખરું ?

અમર—માલણ; ગુણવંતી ! ત્યારે મારું નામેય રાસી ઉપરજ પાડ્યું હશે કેમ !

માલણ—રાસી વિના કોઈનું નામ પડેજ નહિ ! તમારું નામ શું છે !

અમર—મારું નામ સાંભળીને તમને હસવું આવશે !

માલણ—એવું કેવું નામ છે ! કહો તો ખરા !

અમર—મારું નામ દુખીઆરો છે.

માલણ—જાઓ જાઓ ! એવું નામ તો આજેજ સાંભળ્યું, એવું નામ કોઈ પાડે નહિં.

અમર—સાચી વાત, એજ નામ પાડ્યું છે.

માલણ—એમેંય હોય ? ના જીવતાંના જીવ્યા હોય તો એવુંય નામ પાડવું પડે !

અમર—ગુણવંતી; આ બાળ છે; પણ પાસે કોઇ ગામ ગામતઃ માલમ નથી.

માલણ—આ પહાડની પેલી તરફ અને ત્રણ પહાડની વચમાં, મુંઢર છે તે સાર શોભીતુ અને ઉજળી વસ્તીથી ભરપૂર છે.

અમર—ગામનું નામ શું છે; અને તે કયા દેશના રાજાના હોય ?

માલણ—દખીઆરા ભાઇ ! ગામનું નામ ગીરીગઢ છે, અને રાજાનું ગગનસિંહ છે.

અમર—હી...ક, ત્યારે પહાડની ટેકરી ઉપર દુરથી એક મહેલ હતો તેમાં રાજા રહેતા હશે ?

માલણ—ના જી ! તે મહેલમાંતો રાજાની કુંવરી રહે છે; તેનું નામ છે.

અમર—કેવી તારા કહી ?

માલણ—ગહનતારા ગહન ?

અમર—પુત્રિ પરણાવી તો હશે ?

માલણ—નથી પરણાવી ! એને તો અમરસિંહને પરણવું છે.

અમર—અમરસિંહ કોણ છે ?

માલણ—અમરસિંહ એ માળવાનો રાજકુમાર છે, તેની રઠ લાગી બસ કહે છે અમરસિંહને પરણાવશે તોજ પરણીશ નહિતો આપઘાત મરી જઇશ ?

અમર—અમરસિંહ સાથે પરણાવવામા તેના મા આપને કાંઈ વાંધો પડતો હશે ?

માલણ—વાંધો સાંધો તો કાંઈ નહિ પણ તે અમરસિંહનુય કયા ઠેકાણુ છે, આમથી આમ નાસે છે ને આમથી આમ નાસે છે. એય આપડો દખીઆરો છે. તમારા જોવો.

અમર—ત્યારે રણીને બીજું કાંઈ કરજન નથી ?

માલણ—બીજો એક દીકરો છે, તે આ કન્યાથી ત્રણ વરસે નાનો છે. તેનું નામ ગજબસિંહ છે.

અમર—વાહ ! બંધાંય નામ ગગા ઉપર છે ! રાણીનું નામ શું છે ?

માલણ—એ ગહનતારાની માતું નામ ગોરસખા છે !

અમર—વાહ ! ત્યારે તો તે કન્યા અમરને વરવાની ઇચ્છા કરે છે

તે ભૂલ્ય કરે છે; તેને તો કોઈ ગગના નામ વાળો વર ખોળી કાઢવો જોઈએ.

માલણ—ના...તે તો નહિજ. અમર સિવાય નહિજ ! ઉંઘમાં લવે છે, તોય અમરસિંહ હે અમરસિંહ કરે છે. આખો દીવસ હરતાં ને ફરતાં અમરસિંહનું ભજન કરે છે તેનો પાળેલો પોપટ છે તે પણ અમરસિંહના નામ વિના ખીજો ઉચ્ચાર કરતો નથી.

અમર—પેલો કોઈ ખાલણ હુરથી આવે ! ! !

માલણ—એનો રાજના ગોર છે; દેવ સેવા માટે પુલ વીણવા આવ્યા હશે ! એમનું નામ વળી ગાયત્રીપ્રસાદ છે.

અમર—વાહ કેવાં કેવાં નામ સાંભળીએ છીએ, હવે તો ગુણવંતી તમે તમાર કામ કરવા લાગી જાઓ !

માલણ—હુ તો પુલ વીણી રહી, વળી સાંજની એકવાર આવીશ; તમે ચાલો મારે ઘેર; ત્યાં રહેજો અને તમારી ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી રહી નજરમાં આવે ત્યારે જજો.

અમર—તમારે ઘેર ખીજુ કોણ છે ?

માલણ—મારે ઘેર ખીજુ કોઈ નથી. આ ગામમાં મારા બાપનું ઘર છે; મા બાપ મરી ગયાં છે, સાસર ખીજો ગામ હતું પણ સ્વામી દેવલોક થવાથી બાળ રાંડ થઈ છું, અને આ રાજને આશરે પડી રહી છું.

અમર—તારા જેવી એકલી સ્ત્રીને ઘેર આવવું એ મને ઠીક લાગતું નથી. હુ મારે આ બાગમાંજ પડી રહીશ; જો કદાચ તને કોઈ પ્રકારે અડચણ ન હોય તો ?

માલણ—મને તો કાંઈ અડચણ નહિ; પણ રાજના અધીકારી વર્ગના કોઈ માણસો ફરવા આવે; અને તમને વારંવાર દેખે તો તેમની તરફથી પુછવામાં આવે કે, રાજના બગીચામાં એકલા રહેવું, શા કારણથી છે !

અમર—હું નિરંતર નહિ રહુ, દિવસે બહાર જઈશ અને રાત્રેજ માત્ર આવીને સુઈ રહીશ.

માલણ—સુગંધીલાર પુલની વાડીમા રાત્રે સુઈ એ જોખમ ભરેલું છે. માટે કાલો થઈને મારે ઘેર ચાલો !

અમર—તારે ઘેર રહેવું, તે પણ જોખમ ભરેલું છે.

માલણ—મારે ઘેર કાંઈ જોખમ નથી; આપણે બંને ભાઈ એન જેવાં રહીશું.

અમર—આપણે રહીશું, પણ ઝાઝા દિવસે જગતની આંખે કાંઈક

જુદુ જણાશે; જ્યાં તે લોકો આપણી ખોટી વાત કરશે. ત્યારે તું રાજની માલણ એટલે તને યુદ્ધજી થશે. તે વખતે તારા મોંમાંથી એમ કહેવુંજ પડશે કે ગમે ત્યાં જાઓ !

માલણ—ભાઈ; તમે કહો છો; તે સવળ ખરૂં છે. પણ હું એક વચની અને ટેકીલી છું, ભાઈ કહ્યા એતો ભાઈજ, મારે પિયરમાં ભાઈ નહોતો તે ભગવાને મોકલ્યો; માટે ભાઈને અળગો કરાય નહિ, તે છતાં રાજ નહિ માને તે નોકરીથી ઘેર બેસારશે; તો હું ખાઉ પીઉ અને સુખે વાવર એટલું મારાં માખાપ મુકી ગયાં છે.

અમર—રાજના અંતઃકરણમાં અપરાધ વસે તો, તે ગમે તેવો દેડ કરે.

માલણ—એથી વિશેષ કરશે ને મારી નાંખશે તો એકવાર મરવું છે, પણ હમણાં તો ગહન બેનની ખાનગી નોકરી હાથમાં આવી છે એટલે મારા ઉપર સર્વેના ચારે હાથ છે.

અમર—મારી ન નાંખે ને કહાય દેશ પાર કરી દે તો !

માલણ—તો શું ! તો હું ભૂખે મરું એમ નથી, હું માલણ છું હું કાંઈ કાચી નથી, બિજો ઠેકાણે ગમે ત્યાં કામ શોધી પેટ ભર ! જોને હાથમાં હુવર છે તેને કાંઈ વાતે દુઃખ પડતું નથી. દખીઆરા ભાઈ, માટે તમે ચાલો છાના માના !

અમર—ગુણવંતી બેન, તારી બહાદુરીનો તો પાર નથી ! પ...ણ.

માલણ—એ પણ બળ કાંઈ નહિ. (અમર તથા ગુણવંતી બંને ઘેર આવ્યા.

અમર—બેન શહેર તો સારૂ છે ?

માલણ—હાહા બધું સારૂ છે. તમે બેસો હું એક મારી સમયર બ્રાહ્મણી છે; તેને બોલાવી લાવુ. (રાંડેલી અને પોતાની ઉમરની ભટાણી લાવી.)

અમર—આ કોણ છે બેન !

માલણ—એતો બ્રાહ્મણી છે; તેને રમોઢ કરાવવા માટે તેડી લાવી છું.

• અમર—તેનું શું નામ છે ?

માલણ—એનું નામ ગોટલી છે.

અમર—આ ગામમાં બધાય નામ ગચ્છા ઉપર છે. હુંતો સાંભળીને હેરાત પામી ગયો. રાજના પ્રધાનનું શું નામ છે ?

માલણ—ગીરદમલ ! હવે નામનું તમારે શું કામ છે ભાઈ ! જો અલી ગોટલી !

ગોટલી—હાં બેન !

માલણ—આ મારા ધરમના ભાઈ છે, એમનું નામ દખીઆરા ભાઈ છે, તે મારે ઘેર જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી તારે હમેશાં દીવસમાં બે વખત રસોઈ કરી જવી.

ગોટલી—કરી જવી કે અહીંજ રહેવું ?

માલણ—અહીં રહે તોતો વધારે સાર !

ગોટલી—તને કાંઈ હરકત ના પડે તો હુંતો અહીંજ રહું ?

માલણ—મને કશી અડચણ નથી, તારા રહેવાથી હિલટો મને ફાયદો છે.

ગોટલી—હમણાં ફાયદો દેખાતો હોય; ને પછીથી અડચણ થાય !

માલણ—મને તો અડચણ થાયજ નહિ, હુંતો એક વચની છું. એતો મારો ભાઈ તે ભાઈજ ! અહીં ગેરગર સમજવાના નથી. (ગોટલી નીચું જોઈ લોય ખોતરવા લાગી.) ઉઠ કામ કર ! જો હું શીધું સામગ્રી બતાવી દેઉં, રોજ રોજ પુછવું ન પડે.

અમર—કેમ એ રીસાઈને બેઠી; વળી ગેરગર કાણ છે ?

માલણ—છે એતો એના ખાનગી ગોટાળા. કહો ભાઈ ? આજે તો મારે ઘેર પહેલો દીવસ પરાણા છે એટલે કંસાર કરાવરાવીશ.

અમર—જેવી મરજી ! આપણે સર્વ પદાર્થ સરખા છે, કોઈના ઉપર અતી ભાવ પણ નહિ તેમ અભાવ પણ નહિ.

માલણ—ભાઈ હવે બધું હાથ પડી ગયું છે; આ ગોટલી રસોઈ કરશે, તમે જરા વાર બેસો હું ગહન પામે જઈ આવું.

અમર—અત્યારમાંજ જવું પડે છે ?

માલણ—હા ! અત્યારમાં બે હાથે ગજરા બાંધવાના; અને એક પુલતો હાર ગળામાં નાખવાનો, સાજરે પુલતી ચોળી ભરીને લઈ જવાની અને તે સાચવીને પહેરાવી દેવાની, જો કાંઈ વાત પુછે તો, આપણે જાણતાં હોઈએ એટલા જવાબ દેવાનો.

અમર—કુવારી કન્યાને હાર ગજરા શા !

માલણ—તે તો હમણાંથીજ પહેરવા માંડ્યા છે, અને પહેરતી વખત એમ બોલે પણ છે કે, આ હું અમરસિંહની આજ્ઞાથી પહેરું છું.

અમર—બેન ગણવંતી, તેને અમરસિંહની લગની ક્યાથી લાગી ?

માલણ—તે હું પાછી આવીશ ત્યારે કટ્ટીશ !

અમર—હમણાં કહેતાં શું અડચણ છે ?

માલણ—તે હુંકાણમાં પતી જાય તેમ નથી, લાલુ પરડ છે.

[કર્તા] શી ઇશ્વરની માયાની અકળ લીલા છે. હજારો ગાઉ ઉડવાની શક્તિના સાધન છતાં; અમરથી ડગલુ ખસાતુ નથી; આ ગીંગમમાં અને માલણના મકાનમાં રહીને ગોટલીના હાથની રોટલી પસંદ કરવાનું કારણ, માત્ર ગહનતારાની સુંદર કાન્તિ ! અરેરેરે મનુષ્યને ક્યા વળેછે શાન્તિ ! સહનતારાને શોધવાની છે, ઉદાસને અધકારસિંહના હાથમાથી છોડાવાની છે. તે બધી વાત તો બાલુ પર રહી ગઇ, અને લગની લાગી ગઇતની, શ મનુષ્યની મનોવ્રતિયો છે; ધડીમાં કાંઈને ધડીમા કાઠ; સહન તથા ઉદાસને અંતરથી વિસારી દીધી, અને ગહનના નામના ગોટા હુંએ ઉછળી ઉછળીને આવવા લાગ્યા.

ગોટલી—તમે...દાળમાં ખટાસ ખાઓ છો કે નહિ ?

અમર—હું તો જે હશે તે ખાઇશ એન !

ગોટલી—એનો ફેટલીકને કરશે ને ફેટલીને સાલ્યા પહેગવયો ' હું તો કોઈની એન થતી નથી. માતો જણ્યો ભઈ હોય તેની એન થઇએ.

અમર—(મનમાં) આ બાઇ વળી વિચિત્ર લાગે છે, એન કરેનાય અવળુ પડે છે. કેવા કેવા સ્વભાવના મનુષ્યો પ્રભુએ ઘડ્યાં છે. અજ્ઞાની સુદ્ધિતી તો તારીફ કરવાની નથી.

ગોટલી—ફેમ સુન મુન થઇ ગયા ? દ્યોને જવાબ ?

અમર—જે જેની સમજણમાં આવે તે ખર.

ગોટલી—તમે શી નાત છો; કીયા ગામના છો. અને...નામ શું ?

અમર—હું એ નવા નવા બાગીચામાં ફરનાર માણી છું, માફ ગામ મથુરા છે અને નામ દખીઆરો છે.

ગોટલી—નામ સાફ નથી.

અમર—એતો માઆપે પાડયું તે ખર એન !

ગોટલી—ખર તો ખર, પણ મોટા થઇએ એટલે ફેરવી નાખીએ. મને એન એન કરશે નહિ. હું તો રસ્તાના જનારની એન થતી નથી.

અમર—(મનમાં) આ સ્ત્રી વાત કરવા લાયક નથી. શ્રી હરી ! શ્રી હરી ! શ્રી હરી !

ગાહન—અલી ગુણવંતી, આજે તો કાંઈ ધણી વાર થઈ, તુએ દીવસે દીવસે મતખાલી થઈ કે શું ! અને વળી પુલ પણ ખરાબર ગુંથ્યાં નથી; આજે એક એકને મળતા રંગ મુક્યા નથી.

માલણ—તમારી નજર છે ખેન; એટલે હું મતખાલીજ છું.

ગાહન—કેમ મોડી આવી ? અને આજ વળી તારા અંતઃકરણમાં હરખના ઉભરા ઉભરાય છે ?

માલણ—વાતતો સાચી ! ખેન આજ મારે ઘેર મારો ધરમનો ભાઈ આવ્યો છે, એટલે આવતાં વાર થઈ, અને જતાં પણ જરા ઉતાવળ ખરી !

ગાહન—ક્યાંથી આવ્યા છે, ક્યારે આવ્યા છે અને તે તારી શી સગાઈના ભાઈ છે ?

માલણ—આજે સવારમાં હું બાગમાં ગઈ, ત્યાં તે ઝાડ નીચે બેઠા; કાંઈ રજપુત અને રાજકુમાર જેવા દેખીને મેં પુછપરછ કરી ! એમને આ ગામમાં થોડા દિવસ રોકાવા મરજી હતી, એટલે મેં મારે ઘેર લાવીને રાખ્યા છે; ભાઈ કહીને બોલી છું.

ગાહન—ભાઈ કહ્યા તો ભાઈજ ગણુને ! તો સુખી થઈશ, અને ઇશ્વરને દ્વારે લાભ લઈશ, તેમ આ લોકમાં પણ યશને પામીશ !

માલણ—એ શું બોલ્યાં ખેન, ભાઈ એતો ભાઈજ, ભાઈ કહીને ભા-યડો કરે એતો જનાવરની જાત ગણાય.

ગાહન—અમરસિંહ ! અમરસિંહ ! લાવ્ય હાર પહેરાવી દે ? અમર-સિંહની આજ્ઞાથી હાર પહેરે છું. લે આ ગજરા પણ ખાંધી દે ! બોલો પોપટ, અમરસિંહ !

માલણ—ખેન અમરસિંહ અમરસિંહ કરોછો પણ અમરસિંહ ન મળે તે કદાચ ખીજની સાથે લગ્ન થાય તો કરમ પાપ રૂપ ન ગણાય ?

ગાહન—ખીજની સાથે લગ્ન થાયજ નહિ, થવા સંભવજ નહિ, અને કદાચ એવી અડચણ આવી પડે તો આપઘાતજ કરવાની ! દ્રઢ નિશ્ચય વાળાના મક્કપ પ્રભુ પાર કરે છે, માટે અમરસિંહ જરૂર મળશે.

માલણ—ખલુ સાર ખેન; હું જાઉં છું; સાંજે ચોળી લઈને આવીશ.

ગાહન—વાર; વહેલી આવજે ! (માલણ ઘેર આવી.)

અમર—આવી ખેન ગુણવંતી ?

માલણ—હા ભાઈ આવી. અલી ગોટલી; કરને રસોઈની ઉતાવળ !

અમર—ઉતાવળ શી છે, થશે થતુ હશે તેમ.

ગોટલી—રસોઈ તો તૈયાર થવા આવી છે, દાળ ભાત શાક તો ક્યા-રનાય થયા છે, અને કંસાર માટે આધણુ મુક્યું છે, તે અડધી ઘડીમાં થઈ જશે.

અમર—કાંઈ ફિકર નહિ થવા દે ધીમે ધીમે ! ગુણવંતી બેન, ગોટલી રાંધવાના કામમાં તો હેંશીઆર જણાય છે એની નજર તો સારી ફરી વળે છે.

માલણ—બહુ હોશીયાર ! એની હેંશીયારીના તો પારજ નથી. હ્યો ચાલો ! ભાઈ જમવા બેસો, રસોઈ, થઈ ગઈ, તમને એ ગોટલી પીરસશે.

અમર—હું ગંગાજી સ્નાન કરી આવું ?

ગોટલી—લાવો ઉનું પાણી મુકી આવું.

માલણ—આજે તો પહેલો દીવસ છે, એટલે ગંગાજી નાહી આવવા દે ! દમણાં નાહીને આવશે. ગંગાજી ક્યાં છેટાં છે ! (અમર ગંગાજી ન્હાવા ગયો.)

ગોટલી—અલી ગુણવંતી, આ ભાયડો બહુ ઠંડકો ને શાણો છે.

માલણ—હા, છે તો ખરો. ! સારા છે તેથીજ મેં મારા ઘરમાં ઉતાર્યા છે કની !

ગોટલી—ભેગા રહેવું ને ભાઈ બેનનો સખંધ રાખવો, એતો ઝાઝા દેડાડા નહિ જળવાય.

માલણ—મેર રાડ છીનાળ ! તુ છું એવા બધાને દેખછ કે શુ !

ગોટલી—ગાહોહોહો, આ મોટી સતી થઈ ગઈ, સો ઉદર મારીને મની બઈ પાટ બેઠાં. પેલા ગાયત્રી મહારાજનું પોતીયું કાઢી લીધું હતું ને આપડને ફોત ફોત તો કરી નાખ્યો હતો. છેવટ લજવઈને નાસી ગયો હતો તે તેરે મનીને ઘેર આવ્યો હતો. એ કોનું અજણ્યું છે !

માલણ—બહુ બોલ્યે બહુ આળસ વધતી હશે ! “ ઢાંક તારી ને ઉધાડ મારી ! ” છાની માની જાણી જા !

અમર—(આવીને) ચાલો પિરસી દેવો, જમી લઈએ ઝટ !

માલણ—ઝટ શા માટે, કાંઈ વરસાદ વરસે છે !

ગોટલી—કાંઈ ઘાડ પડી છે !

અમર—ઘાડ પડી નથી; તેમ વરસાદ વરસતો નથી; પણ ભૂખ લાગી છે તેની ઉતાવળ છે.

માલણુ—ભૂખ તો લાગી હશે ! કાણુ જાણે કાલે ક્યારેય ખાધુ હશે ?

અમર—આજ ચારે દીવસે અન્ન નજરે દેખુ છું.

ગોટલી—હાય હાય ! એ શું ! કાંઈ કાળ તો નથી પડ્યો ?

અમર—મારે માટે ત્રણ દીવસનો કાળ પડ્યો હશે, બેન !

ગોટલી—જો પાછી બેન કહી ખરી ! મને બેન કહે એટલે રોયું ખોટું લાગે ! મને ગોટલી કહે ! અલી ગોટલી કહે; એ ખાયડી કહે; અલી ખાયડી કહે; તેનું કાંઈ નહિં !

અમર—સાર બેન હવેથી એમ કહીશું !

માલણુ—મેર રાંડ ! બેન કહે છે એમા કમડવા શું ધાછ ! અવળાચંડી રાંડ જેવી છું કે શું !

ગોટલી—આપણને તો બળ્યુ ખોટું લાગે, આપણે પીયરમાં ભાઈ નહિ, ને આપણે દુઃખીઆરાં એટલે લોક ભાઈ થતા આવેકની ! (રોષ ગઈ),

અમર—બેન ગુણવંતી ! રકઝક મુકો, એનામાં સમજ શક્તિ ઓછી છે.

માલણુ—ખરી વાત ! સવળુ કહે ને અવળુ પડે તે સમજ શક્તિ ઓછી નહિ તો શું બીજું ?

અમર—વાહ; આજે જન્મ્યાનો આનંદ તો સારો આગ્યો.

ગોટલી તથા માલણુ બેઉ જન્મ્યાં. ઇકવાડ વીગેરે કામ થઈ ગયું, એટલે માલણુ પુલની કળીઓ પાથરી પાણી છાટયું, પછી અમરસિંહને કહ્યું ભાઈ તમારે જરા આરામ કરવો હોય તો બીજાનું કરી આપું.

અમર—તમે શુ કરશો બેન !

માલણુ—હુ તો હવે ગહનતારાને માટે ચોળી ગુથીશ.

અમર—તું ગુથીશ તો હુ જોઈશ બેન !

માલણુ—ભાઈ, આજે તો થાક્યા પાડ્યા ઉંઘી જાઓ ! ચોળી તો રાજ ગુંથવી પડે છે, વળી કાલે જોજો.

અમર—બહુ સાર. ત્યારે આજે આરામ કરીએ. કરી આપો પથારી.

અમરસિંહ સુઈ રહ્યો. માલણુ ચોળી ગુથીને તૈયાર કરી. ઘણા દીવસનો ઉજાગરાવાળો અમરસિંહ હજી ઉઠ્યો નથી, એટલે માલણુના મર્તમાં એમ થયું કે, લાવ્ય દોડતી દોડતી ચોળી આપી આવું. માલણુ ચોળી લઈ આવી તેને જોઈને.

ગહનતારા—આજે, અત્યારે તો વહેલી આવી બેન ?

માલણ—હમણાં તો એમ ચાલશે ! મારો ભાઈ રહેશે ત્યાં સુધી કોઈ દિવસ વહેલુય થશે ને કોઈ દિવસ મોડુય થશે.

ગહન—તેની કાંઈ ફિકર નહિ, એવી અડચણ હોય ને એકાદ દિવસ ના અવાય તો પણ શું !

પોપટ—અમરસિંહ, ખોલો અમરસિંહ !

ગહન—(ચોળી પહેરતા) અમરસિંહ.

માલણ—હું જઈ છું ખેન, સવારમા આવીશ !

ગહન—ખહુ સાર જા ! વહેલી ઉઠજે, ને વહેલી આવજે ! અમરસિંહ અમરસિંહ ! (માલણ ઘેર આવી અમરને જોઈને.)

માલણ—જગ્યા છો દખીઆરા ભાઈ !

અમર—હા ખેન ! આજે તો ખહુ સારી અને ગુલાબી ઉધ આવી.

ગોટલી—(મનમા) ભાઈડો કોઈ લુચ્ચો દેખાય છે.

માલણ—અસારે શું ખાવાનું કરાવું ભાઈ ?

અમર—આજે તો કસાર જમ્યા છીએ એટલે લૂખ લાગી નથી, કાલની વાત કાલ !

માલણ—ખહુ સાર વિરા ! ત્યારે હવે સુવાની તૈયારી કરાવીએ ?

અમર—હું દિવસે ઉઘ્યો છું એટલે મને ઉંઘ પણ મોડી આવશે.

માલણ—વાર ત્યારે ખેઠા છીએ ! અલી ગોટલી તારે સુવુ હોય તો કર પયારી !

ગોટલી—પયારી તો પાયરી મુકુ છું, પણ ઉધ આવશે ત્યારે સુઈ રહીશ.

માલણ—ઠીક, એમ કર ! કહો ભાઈ હવે તમારા ધરની, ગામની, મા-ખાપની, ભાઈની, ખેનની, ખાચડીની, બધી ઝાળખાણ પાડો અને વીતક વાત કહો !

અમર—ગુણવંતી ખેન, તે વાત હું કરીશ પણ મારે ચિત્ત નહિ લાગે.

માલણ—કેમ ભાઈ ? શાથી ચિત્ત નહિ લાગે ?

અમર—આ ગામના રાજની દીકરી અમરસિંહને કેમ યાદ કરે છે તે સાંભળવાની આતુરતા મને વિશેષ છે.

માલણ—વાર વિરા, ત્યારે તે વાત પહેલી કર ! સાંભળો !

આજથી ત્રિજ વરસ ઉપર વૈસાખ સુદી ત્રિજને દિવસે, ગીરીગઢના રાજા, રાણી, રાજકુમાર, રાજકુમારી, હું, તથા ગાયત્રી પ્રસાદ ગોર, એટલાં; કેટલાક માણસો સાથે લઈ જત્રા કરવા નિકળ્યા. રાજાએ રાજની સુપ્રત પ્રધાનને કરી.

અહીંથી પ્રથમ પુસ્કરરાજ ગયાં, ત્યાં સરોવરમાં સ્નાન કરી જ્ઞાણનાં દર્શન કરી, સર્વ તીર્થની પરકંમા કરી; આહ્વાણને ભોજન કરાવી, તથા તેમને દક્ષણ આપી, પાંચ રાત્રિ રહી ત્યાંથી મુકામ ઉઠાવ્યો તે ગયા શ્રીજી. એકલંગી મહાદેવ તથા શ્રીનાથ બાવાને નિહાળી; ગયા ઉજ્જન મહાકાળેશ્વર. અહાહાહા ત્યાંની તે શોભા ! ક્ષિપ્રા માતા હમહમહમહમ અવાજ કરી રહ્યાં છે, ત્યાંના રાજા પણ પરમેશ્વરનું નામ છે, અને રાણી તો જાણે પેટ અવતાર લઈએ. (અમરસિંહ નીચું જોઈ આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યો.) એય બાપડાં દુઃખીઆરાં છે, એમનોય છોકરો નાશી ગયો છે, એ એજ અમરસિંહ, આ અમારાં બા ભજન કરે છે તેજ. ત્યાં મહાકાળેશ્વર ભગવાનની આરતીઓનાં દર્શન કરી એક મહીનો રહી, પછી ત્યાંથી ગયાં ઝોંકારેશ્વર. વાહ ! એ શોભાની તો વાતજ શી કરવી ! પહાડ ઉપર શીવજીનું દેવળ છે; નીચે નર્મદા માતા છે. ત્યાંથી કુબેરેશ્વર, અગ્નિતિથે, શેકશઘ ભગવાન, વ્યાસજી, શુકદેવજી, અત્રિ, અનસોયા, ભારદ્વાજ, તથા ભારગવ રૂપીના આશ્રમોમાં, કોઈ ઠેકાણે બે તો કોઈ ઠેકાણે ત્રણ રાત્રી ગુજારતા ગુજારતા અશ્વત્થામકુમાર, ત્યાંથી ભૂદેશ્વર તથા સમુદ્ર સાથે સુરતા સાંધી રહેલા વાલકેશ્વરને નિહાળી, સીધા શ્રી ત્રંબકેશ્વર આવ્યા, એ ઘાટનીતો વાતજ ન થાય ! નદીઓનાં નિર્મળ જળમાં નાની નાની હોડીઓ ઝુકી રહી છે, હજારો આહ્વાણો શીવ મંત્રના ઉચ્ચાર કરી રહ્યા છે. ત્યાં બરાબર એક માસ રહીને શ્રી વિહુબા ભગવાનનાં દર્શન કરી, રામેશ્વર ગયાં. ત્યાં ત્રણ માસ રહી, પગ રરને ચાલતા, વળી વાહનો શોધી કાઢતા, કોઈ વાર ઉંટ ઉપર તો કોઈ વાર ખચ્ચર ઉપર; કોઈ વાર ડોળીમાં તો કોઈ વાર ઝોળીમાં, ઝોકાં ખાતા ખાતા, મથુરાં વદ્રાવન તથા ગોકુળ આવ્યાં, ત્યાં ત્રણ માસ થયા. પરકંમા કરી ભગવાનનું ધ્યાન કરી, જૂમના પાન કરી, ગયાજી ગયાં, ત્યાં ગયા શ્રાદ્ધ કર્યું, ગોરને રાજાએ ખોખો ભરીને મહોરો આપી. આહ્વાણને તૃપ્ત કરી પંદર દિવસ રહી, શ્રી જગદીશ ગયાં, ત્યાં ત્રણ દિવસ રહી, અયોધ્યા ગયાં. ત્યાં શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી ઝાંઝેશ્વર, વૈજનાથ, ત્યાં સાત દીવસ, ત્યાંથી કાશીમાં આવ્યાં. કાશીમાં સત્તર દિવસ રહ્યાં, ગંગાના ઘાટેઘાટ, રૂપીઓના આશ્રમે આશ્રમ તથા સંન્યાસીઓના

મહેમઠ ફરી, વિશ્વનાથના દર્શન ફરી; ગોરને ધણું દ્રવ્ય આપી, બ્રાહ્મણને મોં માગ્યા ભોજન આપી શ્રી વિશ્વનાથ ભગવાનની જય બોલાવી ત્યાંથી નીકળ્યાં.

ગોટલી—તારે.....ગોરની ગોહડી ખેંચીતી એ કયા ગામમાં ?

માલણ—બેશ બેશ છાની માની !! શેતી રાંડ ગોહડી ?

ગોટલી—આપણા ગાયત્રિ પ્રસાદ ગોરની ગોહડી ગોહડી ?

માલણ—છાની રહે લવ લવ કરતી !

ગોટલી—કેમ લવ લવ ! વાત કરના માંડીએ ત્યારે ખરેખર ફરીએ. વચમાં રાખીએ શુ કરવા ! કહી નાંખ્ય બધુય !

અમર—કહેને ખેન તારે, તને એમા શું જોર આવે છે, ખે બોલ વધારે !

ગોટલી—કહે કેમ ! કહે તારે તો રેલો આવેજ !

માલણ—ભાઈ, એનો રાંડ જુકી છે. એ કયા જોવા આવી હતી !

ગોટલી—જોવા તો નડોતી આવી ! પણ તારો માંટી ગજબસિંદ જગી ના ઉક્યો હોત તો તુનો જ્વનામા માત્રા કરત કે નહિ ! હવે રાંડ મતી થાય છે.

માલણ—અલી બહુ ફાટી ગઈ હો, હદ બહાર જતી રહી !

અમર—ના કહેવાની હોય તો રહેવા દે ને ચલાવ આગળ, મારે એવી તેવી વાત સાંભળવાની મરજી નથી, મારે તો નિશાન પર ચોટય છે, કે ગહનનારા અમરસિંહને કેમ યાદ કરે છે.

ગોટલી—આ વેશ્યા ગાયત્રિ પ્રસાદને યાદ કરે છે એમને એમ !

માલણ—હો બકતી રાંડ ! ભાઈ પછી ત્યાંથી નીકળ્યા તે હરહાર આવ્યાં, ત્યાં, ઘણી પરકંમા ફરી, ઘણાં તિર્થ કર્યાં, ઘણા મહિના સુધી રહ્યાં ત્યાંથી બ્રિટિશરાયણ જવાનો વિચાર કર્યો ને ખચ્ચર સાંભળી કે, લાહોરમાં રાજા આનંદમલની પુત્રિ, ઉલાસતારાનો સ્વયંવર રચાય છે અને મંડપની રચના એવી રચી છે કે અત્યાર સુધી કોઈ રાજાને ત્યાં એવી લીલા થઈ નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી. તે સાંભળીને, ગહનયાની ગતી ગળી ગઈ, જત્રા મુકી ત્યાં જવાની મરજી થઈ, મરજી તો બધાયની થઈ, પણ પહેલી જામ બાએ ઉપાડી. રાણીને ક્યું કે બા આપણે તે સ્વયંવર જોવા જઈએ તો કેમ ?

રાણી—તારા બાપુની મરજી હોય તો તેમ કરીએ.

ગજખંડ—બાપુ બાપુ સ્વયંવર જોવા તો જઇશું.

રાજા—બહુ સાર, આલો ત્યારે તે તરફ.

દુઃખીઆરા ભાઇ; અમારો સંઘ તો ચાલ્યો લાહોર તરફ, માર્ગે આવતાં નાનાં નાનાં તીર્થ કરતાં કરતાં સુખે દુઃખે લાહોર આવી પહોંચ્યાં, ત્યાં અણુધાર્યા અને અનાયાસે આવી ચઢેલાં જાણી રાજા આનંદમલે, અમારો ધણો સારો સહકાર કર્યો તથા રાજાને માટે નિર્માણ કરેલા તંબુએ ઉતારો આપ્યો. સ્વયંવરમાં રાણીઓ લઇ જવાનો રીવાજ નથી, અને ગોરસખા આવેલાં એટલે એમને તથા ગહન બેનને, રાણી વિનોદમતીની પાસે રાખ્યાં, દુઃખીઆરા ભાઇ, ગહનતારાનું ગુમાન ભરેલું, ચંદ્ર સમાન ચળકતું મોઢું જોઇ, ઉલાસતારાએ રૂપનું અભીમાન મુકી દીધું.

અમર—શું, ગહનતારા એટલી બધી રૂપાળી છે ?

ગોરલી—તેના રૂપનું વર્ણનજ ન થાય; અને એને જોતાં આંખ ન યાકી જાય, તમે ઉલાસતારાને તો દીઠી હશે ?

અમર—નાના ! હું ક્યાંથી દેખું ! નામ તો સાંભળ્યાં છે, કે ઉલાસતારાને સહનતારા નામની બે સ્ત્રિયો બહુ રૂપાળી છે.

સાલણુ—હા...એજ; એ સહનને તો મેં જોઇ નથી, પણ રાજાઓમાં એમ વાત થતી હતી કે, સહનતારા કરતાં ઉલાસતારા રૂપ ગુણમાં વધે એવી છે; તે ઉલાસતારા અને આ ગહનતારા સાત દિવસ સાથે ફરી ત્યારે ગહનની આગળ ઉલાસ દાસી જેવી દેખાતી હતી.

અમર—પછી...સ્વયંવરમાં શુ થયું ? હજી ખરી વાતનો છેડો આવતો નથી !

સાલણુ—દુઃખીઆરા ભાઇ સાંભળો !

સાતમે દિવસે સ્વયંવર મંડપ ભરાયો, દેશ દેશના રાજાઓ આવ્યા, તે વખતે ઉલાસને બે થાંભલાના વચ્ચેમાં બાંધીને સજડ કરી; કારણ કે તેના કાનમાં પહેરેલી સોનાની કડીમાંથી, તીર કાઢે તે પરણે એવી સરત હતી. ઉલાસની પાછળ અને સ્ત્રિયોમાં સૌથી આગળ, અમારા ગહન બેન બેઠાં હતાં, બાકી બીજી બધી સ્ત્રિયો અને અમે સૌ પાછળ બેઠાં હતાં.

આવી આકરી સરત સાંભળીને ગહનને તો ચિન્તા ઉભી થઇ હતી કે, અરેરેરે, ઉલાસ બેન ને વખતે, તીર બીર વાગી બેસશે તો ભોગ મળશે. ઘણા વખત સુધી તો કોઇ તે કામ કરવા તૈયાર થયું નહિ, કોઈની હિમ્મત આલીજ નહિ. મધી ઉલાસ ઝેર પીવા તૈયાર થઇ એવામાં બે રાજકુમાર

આવ્યા, તે જાણે અમરની કુમારજ જોઈ લ્યો. તેમાંના એકે ઉલાસના ભાઈની રજા લઈને તીર માર્યું, તે બરાબર કડીની આરપાર !! જેવું તીર ધારેલાં નિશાન પર સજડ થયું તેવુંજ ગહનતારાના કાળજમા ભેદાયું. વળી તીર નાખનાર નર બોલ્યો કે, આ કામ ઉલાસને વરવા કર્યું નથી પણ પરશુરામની કરેલી નક્ષત્રી પૃથ્વી ક્ષત્રિ વશ થઈ છે તે જાણવા માટે કર્યું છે. તે શબ્દોએ ગહનખાને રૂવાટે રૂવાટે છેદ પાડી દીધા. એજ અમરસિંહ અને તેજ વખતથી લગતી લાગી છે. થોડા દિવસ તો મા આપને કહ્યું; પણ ના ઈલાજે રાજ્ય રાણીએ ગણુગાર્યું નહિ, એટલે મનથી અમરની ભક્તિ કરવા માંડી છે, હવે છ સાત મહીના બાકી છે.

અમર—કેમ છ સાત મહીના બાકી છે.

માલણ—પંદરમુ વરસ પુર થાય, તેને બીજે દિવસે ગમે તે રીતે દેહ મુકી દેશે એવો નિશ્ચય કરીને બેઠી છે, તેને હવે છ સાત મહીના બાકી છે.

અમર—(નિસાસો નાંખીને.) શ્રી હરી...શ્રી હરી...હજી શું શું કર-મમા લખ્યું હશે.

[કર્તા] માલણની વાત સાંભળીને આતુર અને શોકાતુર થએલો અમરસિંહ સાત દિવસ મુધી એવો બેચેનીમાં રહ્યો કે જેના મોઝેમાં જીમ ન હોય ન બોલવું, ન હસ્તે મોઢે બેસવું કે કાંઈ, ગહનતારાને માટે ચુથાતા હાર ગજરાને ચોળી તેતો બરાબર નજર માંડીને જોયા કરતો હતો, તેમાં બરાબર દ્રષ્ટિ બેઠી એટલે એક દિવસ અમરસિંહ કહે બેન ગુણવંતી, આજે તો રાજ-કુમારી માટે હું ચોળી ભરીશ !

માલણ—ભાઈ તેની મારે ના નથી. પણ બેનને ના પસંદ આવે તો મને ઠપકો મળે?

૩૧૦૮૨

અમર—એમાં શાનો ઠપકો ! એ દહાડા સાર થાય તો એક દિવસ બગડીએ જાય.

માલણ—ફિકર નહિ. ભાઈ તારે આજે તમે ભરો ! (અમરે ચોળી ભરી માલણને આપી.)

ગહન—(ચોળી પહેરીને) વાહ ! આજતો કાંઈ કામમાં ચિત્ત બરાબર રાખ્યું દેખાય છે. આજે રંગની ગોઠવણી રૂઢી કરી છે. (છાતીના ડાબા ભાગમાં હાથ ફેરવતાં કંઈક ખુંચ્યું એટલે અંદરના ઓરડામાં જઈ ચોળી ઘાટી તપાસ્યું તેમાંથી એક સોનાતી વિંદી નીકળી જેમા અમરની છબી હતી, તે

જોઈને તુરત કકડા ઉપર ચાર અક્ષર લખી મીઠાઈના ઢેકામાં ધાલી, બહાર આવી.) કેમ અલી ગુણવંતી, આજ ચોળી કોણે ભરી છે ?

માલણ—એન...આજે તો, મારા.....

ગહન—એમાં કંપી શું જાય છે. લે જોણે ભરી હોય તેને -આટલું મીઠાઈનું ઢેકું આપજે !

માલણ—(ધેર આવીને) દયો ભાઈ તમારા ઉપરતો એન પરસન થયાં. (અમરે ઢેકું લાગ્યું તેમાંથી કાગળ નીકળ્યો તેમાં એવું લખ્યું હતું કે, તમારી મોકલેલી વિટી છખી સહીત મળી છે પણ હું તન મનથી અમરસિંહને વરી ચુકી છું.

ખિન્ને દિવસે તેજ પ્રમાણે ચોળીમાં પત્ર ધાલી તેમાં લખી મોકલ્યું કે, હું તમારી મુલાકાત કરવા ઇચ્છું છું ? તેના જવાબમાં આવ્યું કે હું પર પુરૂષને મળવા ચ્હાતી નથી. ત્રીજે દિવસે અમરે લખ્યું કે પર પુરૂષ તો ખરો પણ હું અમરનું અંગ છું. તેના જવાબમાં આવ્યું કે ભલે અંગ હશે પણ અમરતો નહિજ, એટલે મળવાથી, માફાં પરીણામ આવી જાય ! અમરે લખ્યું. મેં મન તથા ઈંદ્રિયો સાધ્ય કર્યા છે. જવાબમાં આવ્યું કે; મન ઈંદ્રિયોને જીત્યા હો ત્યારે એક કુવારી કન્યાને મળવા પ્રયાસ શા માટે કરવો પડે છે ? અમરે લખ્યું એજ કુવારી કન્યાના જીવનું જોખમ ન થાય તેને ખાતર ! ગહન લખે છે તમે મારો પ્રાણ શી રીતે બચાવી શકશો ? અમરે લખ્યું હું અમરસિંહ મેળવી આપીશ. ગહને લખ્યું ભલે પધારજો મેં ધડક આવજો, ડર રાખ્યા વિના આવજો; માલણની સાથે આવજો.

ઉપરના સમાચાર આવ્યા, તે દિવસે બરાબર મધ્ય રાત્રિએ, અમરે ઘોડાના સાલ સંયા ગોઠવવા માંડ્યા તે વખતે માલણે પુછ્યું. કેમ ભાઈ અત્યારે જાગ્યા છો ? અમરે કહ્યું, આજે દુધ જેવી રાત્રી છે, માટે જરા હવા ખાવા જમશું ? (ઘોડા ઉપર બેસીને દોરી ખીંચી ઘોડો આકાશમાં ઉડયો), તે જોઈને માલણ અચંબો પામી ગઈ.

ઈંદુના પ્રકાશમાં ગહનતારા ગગડી ગઈ છે. પાસે પોપટ પણ પાંજરામાં નિદ્રા લે છે, ત્યાં અમરસિંહનો ઘોડો ખડો થઈ ગયો. સેજ ગણસારો થયો કે તરત ગહન બેઠી થઈ ગઈ, અને પુરૂષને જોઈ ચમકી. ઘોડીવારે પુછ્યું, તમે કોણ છો ?

અમર—એજ હું ! કે જેને તમે આવવાની આજ્ઞા આપી છે.

ગહન—મેં કોને આવવાની આજ્ઞા આપી છે, મેંતો જોઈને આજ્ઞા આપી નથી, અને આવ્યા ક્યાં થઈને ?

અમર—હું ગુણવંતી માણસનો ભાઈ છું. અને આ ઘોડા ઉપર બેની આકાશ માર્ગે ઉડીને અહીં આવ્યો છું.

ગહન—ભણે પંધારો, તમારું નામ શું ?

અમર—મારા નામથી તમારે શું કામ છે ?

ગહન—કેમ નામથી કામ નહિ । વાત કરતા બોલાવવા પડે તો ?

અમર—વાત કરવાની હોય તે કમે હું સાંભળુ છું ક્યાં દુર છું.
ઉત્તર દેવો ઘટશે ત્યાં ઉત્તર દહશ અને દુષ્ટગે દેવો ઘટશે ત્યાં દુષ્ટગે દહશ.

ગહન—તમે અમરને ઓળખો છો ?

અમર—ધણી વરસથી ? અમર તો શું પણ સહનતારા તથા ઉદાસ-તારાને પણ ઓળખુ છું અને તે સર્વેની શોધમાળ હું નીકળ્યો છું.

ગહન—તારે ભાઈ ।

અમર—ભાઈ બાઈ ન કહેશો । મને ખોટું લાગે છે.

ગહન—બાઈ કહી બોલાવે ને ખોટું લાગે લાગે એવી કેવી સમજણ !

અમર—તમારા ગામની ગોટલીને એન કહે છે ને ખોટું લાગે છે. તેમ મને પણ છે.

ગહન—પેલી રાડ ગોટલી ભટાણી, પેલી ગેરગર આવતી રાખેલી, લુચ્ચી, ચોથા વરસ ઉપર તો બાવો છરો લાંબને રાડનું નાક કાપતો હતો. તે ફરીયાદ મારા બાપના દરબારમાં આવી હતી. તમે તેના જેવા છો ?

અમર—તમને અમર મેળવી આપવા પ્રયત્ન કરીશ, છતાં કદાચ ન અને તો બીજા રાજકુમારને પસંદ કરો કે નહિ. તેમ હોય તો, તુજે એક ઉમદા રાજનું ફરજન છું.

ગહન—ઉદાસતારાના સ્વયંવર મહાપ્રમા બાણેડુ બોઝાયુ છે તે નીકળી શકે તેમ નથી.

અમર—અમરને માથે કાંઈ મોર મુક્યા છે ?

ગહન—મોર નહિ, પણ મોરનાં પોંછાં !

અમર—અહા... બધી રાજકુમારીઓ અમરને વરી જાય તો, તેને ઘેર તો પ્વાડો ભરાઈ જાય ને બીજા અમારા જેવા કુંવારા મરી જાય !

ગહન—કુંવારા શા માટે મરી જાય; કન્યાઓનો કાંઈ કાળ છે ? પણ વરીશ તો અમરસિંહને વરીશ નહિ તો આપનાત કરી ફરી પણ પક્ષીની યોતી-માં જન્મ લઈ અમરના અમર મહેલમાં રહી, મંદુરા મુખનાં દર્શન કરીશ.

અમર—છોડી દે અમરની લાલસા ! અને કરીદે મારી સાથે ગાંધર્વ લગત !

ગહન—તેતો કદી નહિ અને શાંધ !

અમર—હવે સમજી જાને ભાઈને બાઈ કરતી, નહિતો પાછળથી પરતાઈશ !

ગહન—તમે તો મારા ઉપર જીલમ ગુમરવા માડ્યો !

અમર—જીલમ નથી પણ તને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા અને સુખમાં જોડાવા પ્રયત્ન છે, પહેરાવીદે વરમાળા !

ગહન—મુકો ચાળા, લાગી ઝાળા.

અમર—અરે સમજી જાને નખરા કરતી ! અમરસિંહ તને વરવાની ના પાડશે તો ?

ગહન—ના પાડેજ નહિ. છતાં કદાચ ના પાડે તો હું આજીજી કરી કરગરીને કહીશ કે મને ધરની એક ગુલામડી તરીકે ગણજો પણ વરો !

અમર—અમરસિંહ તને રૂપ ગુણથી પસંદ નહિ કરે તો ?

ગહન—ભગવાન કુળજાને વર્યા ત્યારે ક્યારે રૂપ ગુણ જોવા રહ્યા હતા ?

અમર—આમ ક્યાં સુધી અમરસિંહની વાટ જોવી છે !

ગહન—પંદર વરસ પુરા થાય ત્યાં સુધી ! તેમાં પાંચ માસને સાત દીવસ બાકી છે.

અમર—એવો નિશ્ચયજ કર્યો છે !

ગહન—દ્રઢ નિશ્ચય !

અમર—શાહબાશ છે તારી ભક્તિને ! તું પણ એક સાચી પતીવ્રતા છું. ગહનતારા હું અમરસિંહ છું.

ગહન—તેની ખાતરી શી ! જામી તો મને તેવી દેખાય છે, પણ જીવ રંગે આવ્યા ને કદાચ હું છેતરાઈ જાઉંતો ઘોર નરકમાં ચાલી જાઉં.

અમર—નારી તું નરકમાં નહિ જાય ! હશ્વર સાક્ષીએ મારી સાથે ગાંધર્વ લગ્ન કરી લે !

ગહન—મને કાંઈ સાક્ષી રૂપ ખાતરી થાય તો તો હું જરાય વિલાંબ ન કર, નીકર તો મારા પગ પાછા પડે છે.

અમર—ત્રાંખાના પાત્રમાં, ઘી પુરી, રૂની દીવટ કરી, દીવો પ્રગટી શકાય તેવી તૈયારી કર !

ગહન—(તે પ્રમાણે કરી) હવે કંઈ દીવો; લાવુ પ્યકમકનો પડાણુ !

અમર—હવે ખોલ ! હે પ્રભુ હે જ્યોતી સ્વરૂપ ભગવાન. જેની સાથે હું વાત કરું છું તે હું ઇચ્છું છું એજ અમર હોય તો સાક્ષી આપો !

(અમરના કહેવા પ્રમાણે ગહન ખોલી એટલે તરત દીવો થયો.)

ગહન—(દીવાનાં દર્શન કરીને) વાહ ભગવાન ! જય ભગવાન !

અમર—કેમ હવે તો ખાત્રી થઇ કે નહિં ?

ગહન—ખાત્રી તો...થઇ પણ તમે કદાચ જાહુ મંતર કરી કપટ કર્યું હોય તો !

અમર—તો તારી મરણ; મારે કાંઇ પરાણે પરણવાની મરણ નથી મારે તો બે સ્ત્રિયો છે; જાઉં છું.

ગહન—ભલે પધારો, ઇશ્વર મારી આશા પુરશે.

અમર—ઇશ્વરે તો લાવીને ખાણામા મેલ્યું, હવે મોમાં કોણીઆય કોઈ લાલે !

ગહન—હે સર્વેશ્વર ભગવાન મારી વહાર કરજો. અમરસિંહ ! અમરસિંહ !

(આદ્રાશમાંથી ગેખી અવાજ થયો કે એજ અમરસિંહ છે વરી લે ! તુરત ઉઠી વરમાળા આરોપી હાથ જોડી ઉભી રહી ?)

અમર—તારા સુભાગ્યે સુખી થા ! પણ મને પરણીને હજી સહન-તારાએ સુખનો દિવસ દીડો નથી અને ઉલાસતારાને તો વરતાંજ વિન આળ્યું છે.

ગહન—હું તો વરી એટલેજ સુખી થઇ ચુકી. હાલ આ વાત મારાં માખાપને જાણ કરવાની જરૂર નથી.

અમર—મારી સાથે વરાવાથી નારાજ હશે ?

ગહન—રાજી તો ખરાં ! પણ એમના મનમાં એમ કે, આ વાત સાચી હોયજ નહિ ! એમ થાય અને કદાચ સાહસ કરી નાંખે.

અમર—વાર તેની કાંઈ ચિન્તા નહિ હું રાત્રે રાત્રે આવીશ, તે દિવસે દિવસે ચાલ્યો જમણ, જાઉં છું ! (થોડા ઉપર ચઢી વિદાય.)

ગામની બાગોજેથી, થોડાનાં પાટીઆં જુદાં કરીને ખભે ભેરવીને ઘેર આવ્યો.

૧ દીવાસળી નહોતી ત્યારે લોહ અને ચક્રમકના પત્થરના ઘસારાથી અગ્નિ પ્રકટ કરવામાં આવતો હતો, અને હજી પણ કોઈ કાંઈ જગ્યામાં તેમ થાય છે.

ગુણવંતી—આવ્યા ભાઈ !

અમર—હા બેન !

ગુણવંતી—આજ તો આખી રાત જગ્યા ને ભાઈ ! પથારી કરી આપુ જરા સુઈ જાઓ ! પછી જમવાનો વખત થશે એટલે જગાડીશ !
(અમરસિંહ સુઈ રહ્યો.)

મહેલામાં કોઈ કોઈ જગ્યા છે. કોક દાતણ કરી રહ્યા છે, કોક હજી કરે છે; તે વખતે ગેરગર મહારાજ ગોટલીને ખોળતા આવ્યા. ગોટલીને માલણને એટલે દાતણ કરતી જોઈને, તડકો કરીને મોટા અવાજે બોલ્યા. ક્યું સાલી સુસર તેરી ભેંણુકી ગોટલી ? આજ દશ આરા દીનસે કહાં ચલી ગઈથી ! ! ગોટલી બોલી નહિ પણ થર થર ધરજવા લાગી. તે જોઈ બાવાજ વધારે ક્રોધ્યા. હત તેરી માકી, હત તેરી ભેંણુકી. મહેલામાંથી એક મરદ બોલ્યો.

પુરૂષ—આ બાવલો શું ફાટી ગયો છે બાવલો !

ગેરગર—તુ ક્યા બકતા હે બે !

પુરૂષ—તાર બે ને ફે કાઢી નાખીશ, દાઢીનાં રંછડાંજ તોડી નાંખીશ !

ગેરગર—રંછડા કાયક તોડે તેરા બાપકા કુછ ખાયા હે ! (અમરસિંહ જાગી ઉઠી બહાર આવ્યો.)

ત્રિજી—જાને બાવલા છાંતો માનો નહિતો માર બઈશ ! આમને સાલાઓને લોક માલપુડા ખવડાવે છે અને બાવા તો એમનાં કાળાં કરમ કરે છે. બેઠા બેઠા ભજન કરોતે !

ગેરગર—(અમરને જોઈને) કહાં ગઈ ગોટલી ! એ દુસરા માંટી રખખા ક્યા ! અખી તક તો ગેરગર ધરડા નહિ હુવા હે !

અમર—કેમ મહારાજ; આમ બાયડીઓ વિના ચાલતું નથી, સારે બાવા શું કરવા થયા ?

ગેરગર—તેરે ક્યા પંચાત ? તુ કોન પુછતા હો હમ હમારી જાત પર હુવે હે.

અમર—જાત ઉપર થયા હો તો જાને જે થાય તે કરી લ્યો. ગોટલી તો હું રંધીશ ત્યાં સુધી મને રંધી ખવરાવા અહીંયાં રહેશે.

ગેરગર—તુ કોન હે ?

ત્રિજી—અલ્યા બાવલા ! તુ તા ન કર ! કાંઈ માણસેય ઓળખે છે કે નહિં.

અમર—એને કોઈને ઓળખીને શું કામ છે; એણે તો ગોટલીને ઓળખી છે એટલે બસ.

ગેરુગર—હાં હાં બસ બસ...જલા દેઉગા, મૂઠ માડગા!

અમર—તુ તો મુંઠ ભારતાં મારીશ પણ હુનો આ ખીલીએ બરા-
વેલી ખેચુ એટલીજ વાર છે. (તલવાર)

ગેરુગર—હત તેરી માકી બંગડી ! આવે જબ તેરી ખાત હે.

ચોથા—(આવીને, આવની દાઢી ઝાલી ચાર ચ્યાસી દીધી.) તારી
ખેનનો આવલો માર તારા આવલાની ! (ખાવાજી વિદાય.)

જેને જતાં કે આવતા વાર લાગતી નથી એવા અમરસિંહને માલણને
ઘેર રહેવું ઉચીત ન લાગ્યું, તે વાત તેણે ગહનતારાને જાહેર કરીને કહ્યું કે
મારે માલણને ઘેરથી, મુકામ બદલી, પાંચ સાત ગાઉ છેડે; કેમકે ગામમા
રાખવો પડશે. (ખેલી ખીના ગુજરી.)

ગહન—નાથ...હવે તો છેટા ન જવા દેવાય. રાત દિવસ નિરંતર
મારા મહેલમાંજ રહો ! આ છેલ્લા માળામાં તમે સુવા ખેસવા, ખાવા પીવાનું
રાખો; હું મારા પોપટને લઈ ચોથા માળમાં રહીશ, અને દાસ દાસીઓ તથા
નોકર ચાકર ત્રીજા તથા નીચેના માળોમાં રહેશે, “ છુપું રહેશે ત્યાં સુધી
રાખીશુ તે જાહેર થશે ત્યારે જોઈ લેવાશે. ”

અમર—નાસવું હશે ત્યારે પવન વેગી ઘોડો તૈયાર છે જેવો રતુધવજ
પાસે હતો.

અમરસિંહનું રહેવું ગહનતારાની પાસેજ થયું તેની ખબર રાજની
આવનારી ચાલાક માલણને પડી ગઈ, પણ અમરને બાઈ કહીને ખોસેલી
એટલે તે વાત તેણે કોઈને જાહેર કરી નહિ; પણ પછી રાજ રાણીને કાને
વાત ગઈ કે ગહનના મહેલમા કોઈ પુરૂષ છે. તેજ દિવસની મધ્ય રાત્રીએ
આવી, રાજ રાણીએ, ગહનને ખબર ન પડે તેવી રીતે મહેલ ઉઘડાવ્યો,
અને પ્રથમના માળથી જોતા જોતા ચોથા માળ સુધી આવ્યા. તેમના ગણ-
સારાની ખબર પડતા અમરસિંહ ઘોડા ઉપર ખેસીને ઉડી ગયો. છેવટના
માળ સુધી અને ખંડે ખંડ તપાસ કરી પાછા વળે છે તે વખતે ગહ-
નતારા જાગી ઉઠી અને માતા પિતાને જોઈ બોલી, કેમ માજી અચારે
આવવું પડ્યું ?

• રાણી—કાંઈ નહિ ખેટ ! ઘણા દિવસથી તને દીઠી નહોતી અને તને
પરણાવા સબંધની વાત નિકળી, એટલે તારા બાપની મરજી એમ થઈ કે,
આલો હમણાને હમણા દીકરીનું મોં જોઈએ. ખેન તું બહુ સુકઈ ગઈ ! તારા

આપે અમરસિંહની ખોલ્ય કરવા માણસો મોકલ્યાં છે. અમારૂં આલશે ત્યાં સુધી તો અમરસિંહની સાથેજ તારાં લગ્ન કરીશું.

ગહન—જેવી મારી મરણ, તેવીજ માતા પિતાની મરણ, અને એજ મરણ ઇશ્વરની છે તો તે કામ જરૂર પાર પડશે, અને આ પુત્રિનાં લગ્ન અમરસિંહ સાથેજ થશે.

રાણી—પ્રભુ સહાય થશે. એન પણુ છેક ઉપર આવ્યા ત્યાં સુધી તને ખબર ન પડી એવી કેવી તારી ઉધ?

ગહન—તમે તેથી આવી શક્યાં, ખીજથી અવાયજ કેમ, નીચેનાં માણસો આવવા દેજ કેમ! (માતા પિતા વિદાય. વહેમ ટળી ગયો.)

ખીજ દિવસની મધ્યરાત્રિએ અમરસિંહ આવ્યો, અને આગલા દિવસની બનેલી હકીકત જાણી જરા ખેદ તો પામ્યો, પણ શાહુકાર ચોરને ડર ઓછો રહે છે: આખર ખબર પડશે તો માત્ર ઠપકોજ મળશે કે છૂપી રીતે વહેવાર નહોતો કરવો !

નવ મહીના સુધી અમરસિંહ ગહનતારાના મહેલમાં રહ્યો. તે તેને ચઢતા થએલા દિવસને નવ મહિના પુરા થવા આવ્યા ત્યારે એક દિવસ અમરે કહ્યું હું ધણા દિવસથી પોપટની પેઠે પાજરામાં પુરાયો છું માટે રજા આપો તો મે ત્રણ દિવસ બહાર જઈ આવું.

ગહન—લલે નાથ; તમારી મરણ મારે સાચવવી જોઈએ પણ હવે મને એકલી મુકીને તમારાથી આધુ પાછુ જવાય નહિ. હવે મારી મરણ ધાંટી નજીક છે.

અમર—મરણ ધાંટી નથી, પણ રડો અવસર છે. ઇશ્વર સહાય કરશે. (મોડેશ્વર થઈ વિદાય.)

ગહનની પાસેથી નીકળીને અમરે, ધણો ઉચે નહિ તેમ ધણો ઝડપથી નહિ, પણ ધીમે ધીમે ઘોડો ચલાવ્યો. આસરે સાત આઠ ગાઉ પહોંચી ગયો, પહાડ પર્વત ઓળંગી ગયો, ત્યાં વળી ગગાના કિનારા ઉપર ઝાડની ઘટામાં રમણ્ય જગા દેખાઈ તે જગા જોવાની ઇચ્છાથી નીચે ઉતર્યો, આ કોઈ રૂપી મહાત્માએ તપ કરી પવિત્ર કરી હોય એવી જગા ભાસે છે, જરા એનું અવલોકન તો કરીએ.

જેમ જેમ પાસે જઈએ છીએ તેમ તેમ ગુફા ઘોર ગંભીર દેખાય છે. ઝાડની ઘટાઓ પણ એવી ઘેરમ રહી છે કે જાણે કાળા ઘુનાળાના મધ્યાનના રાત્રે નારાયણનય જગીનનાં દર્શન આપ્યે કરવા દે ! વાહ ! ગંદર તો કોઈ

અમર—હા પ્રભુ દેખીતું તો એમજ છે; પણ તે સજ્જનને ખડુ દુઃખ કર્તા થઇ પડે છે.

મહંત—કોઇ કોઇ વાર તો શત્રુ પણ તેના કામને વખાણે છે !

અમર—તે પણ ખર. આજથી લગલગ નવ દશ મહીના ઉપર લખ્ખો હીદુ મુસલમાન, અને દીલી શહેરના વચમાંથી ઉઠાવી નાકો, તેના સમાચાર ગુલશને બાદશાહની રખર આવીને કહ્યા કે ઉલાસતારાકું અંધકાર-સિંહ લે ગયા ! તે વખતે ત્યાંજ કોક બોલ્યું કે, “રં...ગ બેદા ! રગ !”

મહંત—આ શબ્દો કોઇ શત્રુના મુખમાંથી નહિં પણ પુણે વહાણે-શરીના મુખમાંથી નીકળેલા હોવા જોઇએ; વળી હુંતો નિશ્ચય કહું છું કે, તેના બાપનાજ મોંના બોલ છે !

અમર—ત્યાં તેનો બાપ હતોજ નહિ ! અને હોયજ ક્યાંથી !

મહંત—તપાસ કરતાં આગળ જણાશે ! મુંદીરપ્રતાપ વિના બીજાના મોના બોલ નથી.

અમર—કદાચ એમ પણ હોય; અંધકારને શોધતો નીકળ્યો હોય, અને તે વખતે ત્યાં આવી પહોંચ્યો હોય. હશે પણ તે ગમે તેમ હો ! તેની શી દરકાર છે. પણ પ્રભુ પાપી અંધકારસિંહ ઉલાસતારાને લઇ ગયો ! વળી સહનતારાનો તો હજી સુધી પત્તોજ નથી, અરેરેરે, મારા ભાગ્યમાં આવાં વિયોગ દુઃખ !

મહંત—અમર ! ચિન્તા ન કરો સૌ સારાં વાના થશે, ઉલાસ પણ મળશે અને વિશ્વાસ પણ મળશે અને છે જેની ગતી ગહન એવી ગહનતારા તો મળી ચુકી.

અમર—આપ બોલો છો તે મને સમજતું નથી ! ગહન તો હીક, પણ વિશ્વાસ શું ?

મહંત—હજી તારે વિશ્વાસતારાને સ્વયંવર વિજય કરી વરવાતું છે, ગહનતારાનો સ્વયંવર વિજય તો તે ઉલાસતારાના ભેગોજ કર્યો છે અને ગાંધર્વ વિવાહથી વરી પણ ચુક્યો. તારા ભાગ્યમાં છે તે કોઇથી મિથ્યા થાય તેમ નથી.

અમર—પ્રભુ ! પરણી પરણીને આમ રઝળતી મુકી દેવાની છે ?

મહંત—પુર્વની કરેલી કરણીમાં થઇ ગએલાં પાપ ભોગવાઇ જશે એટલે સર્વને મુખનો સૂર્ય દેખાશે, હમણા તો થાય તે થવા દયો !

અમર—મદારાજ હવે તો દુ ઉલાસની સાથે લઇ નહિ કરે ?

મહંત—શા માટે નહિ. તે પણ તારે થોડા વખતમા કરનુજ પડશે.

અમર—અધકારસિંહના હાથમાં વારંવાર પડ્યોતીને વરવાથી, તેનું મોંદું દેખી પ્રેમ ઉત્પન્ન ન થાય પણ અર્પવત્ર સમજી જોઈ થાય.

મહંત—એવી ખોટી શંકા કરવાનું કારણ નથી, અધકારમિંદથી તેના શિયળનો ભંગ થાયજ નહિ, ઉલાસે, જે વખતે તું સદનને પરણીને મેરજનો હતો તે વખતે તારો હાથ દબાવ્યો હતો, તે વખતથી તે તને વરી ચુકી છે.

અમર—એ ખરું પ્રભુ; પણ નિરંતર એકાન્ત વાસ એ અધર્મિઓને અવકાશનું કારણ ખરું કે નહિ ?

મહંત—તેથી શું ! હજારો દિવસ કમળ પાણીમા રહે પણ પાણી તેને સ્પર્શ કરી શકેજ નહિ.

અમર—આપ કહો છો તેમ થાય તો જીવન સારું ! નહિતો કિન્નાસની છબી, નિરંતર મારા હૃદયને, લાકડાને ઉધાઈ ખાય તેમ ખાશે !

મહંત—અમર; એ ધડક રહે તારી સધળી સ્ત્રિઓ સતીઓના પત્નિની છે. રાવણ હરી ગયો પણ સિતાના શિયળનો ભંગ ક્યારે થયો છે, કૃષ્ણ ઘેરી પણ સતિ સૈરંધિના શિયળનો ભંગ ક્યારે થયો છે; એકલી વગડામા ફરી પણ દમયંતીના શિયળનો ભંગ ક્યારે થયો છે. પાપી પાતાળ કેનગે હરણ કરી પણ મહાસતી મૃદલશાના શિયળનો ભંગ ક્યારે થયો છે ? માટે ધીરજ રાખ્ય ! સતીઓને શ્રી હરી સદા સ્થાય કરે છે.

અમર—એ બધી સતીઓની વાતો કરી પણ આતો કળીયુગ છે.

મહંત—સતયુગમાં સો તો ત્રેતામાં ત્રણસે દ્વાપરમાં બે હજાર, અને કળીયુગમાં હજારો સતીઓ છે, પણ યુગના બળને લીધે જાહેરમા આવી શકતી નથી; તેમને પ્રકાશમાં લાવવા કોઈ પ્રયત્ન કરવું નથી. તેમ તેમની કસોટી પણ થઈ શકતી નથી.

અમર—મહારાજ; હવે મને કાંઈક શાન્તિ વળી; ત્યારે ઉલાસ મને તો ગ્રહણ કરવી કેમ ?

મહંત—શા માટે નહિ. જરૂર વરતે અને સુખી થતે ! ઉલાસ તો સતી સુકન્યા જેવી શુરવીર છે.

અમર—મહારાજ સુકન્યા કોણ ? મને તેનું ચરિત્ર સંભળાવો ! વળી બીજા ભક્તોનાં ચરિત્રો પણ સાથે સંભળાવો !

મહંત—સંભળ ! સતી સુકન્યાનું ચરિત્ર કહું બોલ ! જ્યોતી સ્વરૂપ ભગવાનકી જય.

સતિ સુકન્યા.

(કવિ) ગિતી. (ગણપતીની સ્તુતી.)

શુદ્ધિ બુદ્ધિના સ્વામી, સ્વામી સંકટ સ્થાય સદા કરજો;
ખામી નવ રહે આમી, વિદન વિનાશક વિદન સકળ હરજો.

ગિતી. (સરસ્વતિ સ્તવન.)

સાવિત્રીની પુત્રિ, કુંવારીકા તું દેવી સુખદાતા;
વાર વાર વંદુ હું, વિદન નિવારો વેળાસર માતા.

અરાઠી સાખી.

સુકન્યા મહાસતી શિરોમણ, પતીવ્રતા પણ સાચી,
મદ ઝરતી જોઈ મોહને પામ્યા, અશ્વની કુમારે યાચી;
પણ ઠગઈ નથી, સત્ય શિયળથી ફગઈ નથી.

(કર્તા) શ્રી; આઠી અનાઠી પ્રભુ શ્રદ્ધિને સરજવનાર, બ્રહ્માજીએ
એકવાર વરણ દેવને પ્રસન્ન કરવા માટે વરણ યજ્ઞ કર્યો; અને તે યજ્ઞની
પુર્ણાહુતીએ મહાન તપસ્વી અને પરાક્રમી રૂપી ઉત્પન્ન થયા; જેમનું નામ
સકળ દેવ અને રૂપી સમક્ષ બ્રહ્માજીએ બ્રહ્મ ધારણ કર્યું.

કોઈ એક રાજાને પુલોમા નામે પુત્રિ હતી; તે બાળપણમાં ધણું રોતી
હતી, એક સમયે તેનું રોવું સાંભળીને રાજા રીસે ભરાયો. અને કાયર થઈને
પુત્રિને ડરાવી છાની રાખવા માટે જોડ્યો કે અલ્યા રાક્ષસ લે આ છોડીને
લઈ જા!

બાળકના માતા પિતા બાળપણમાં બાળકને ડરાવા માટે કેટલીક વાર
ભય વચન બોલે છે, તથા કોઈ વારતો ભય ભરેલી જગામાં બાળકને મુકી
પણ દે છે; જેમકે, લાલ્ય પેટીમાં પુર. માંહી વીંછી છે તે કરડી ખાશે,
લાલ્ય પેટી દેરીમાં મુકી આવું. એટલે રાત્રે જીવન આવીને પકડી જશે
આવા ભય ભરેલા શબ્દો સાંભળી બાળક બોલનારના સામુ જોઈ રહે છે.
હૃદયમાં બળે છે, કપે છે, જેથી તેનું શરીર તનદુરસ્ત રહેવાને બદલે સુકાય છે.

(દૃષ્ટાન્ત) કોઈ એક ગામમાં એક સ્ત્રીને દીકરો થયો; ધણીની માનીતી
પણ ધણા વખત સુધી પુત્ર પુત્રાદી સતતીની પ્રાપ્તિ નહિ થવાથી; અજાખાણી
ઘણ પડેલી તે દીકરાનો જન્મ થવાથી પાંજી પ્રિતીકર થઈ. માનીતી થઈ.

સુખના દીવસ ચઢતા થયા. કર્મના સંજોગે બાળકની ઉંમર લગભગ બે અઢી વરસની થવા આવી એવામા તે પુરુષ દેવલોક થઇ ગયો. જોકે સ્ત્રી સ્વામીના સ્વર્ગવાસથી દુઃખીતો થઇ, પણ બાળકના જીવનમાં માર આગળ શ્રેય છે એમ ધોરણ બાંધી સંતોષ વાળ્યો. આ બાળક, કાંઈક રમવાનાં રમકડાની ખાતર કોઇ વાર ઇચ્છા મુજબ ખાવાના પદાર્થની ખાતર; રોઇને કંઠાટ કરતો જેથી માતા કોધાયમાન થઇ જતી, એક વખતે બાળક ઘણું રોવા લાગ્યો અને ઘણું સમજાવ્યા છતાં છાંતો ન રહ્યો ત્યારે માતા કોધથી બોલી, લાવ્ય પેલી “ મંકોડાની xકોડીમા ” નાખી દેઉ ! !

માત્ર બોલીનેજ ન રહી ગઇ પણ ખરેજ બાળકને ઉચકી કોડીમા નાખી દીધો અને તેના ઉપર માટલુ ઢાંકી દીધુ. ઉચકીને નાખતી વખતે રોતો બાળક બોલ્યો, ઓ મા ! હવે હું નહિ રોઉ મા ! ઓ મા અને ના નાંખીશ મા ! મોટા માણસને બચકર આજ્ઞા આપતાં જેટલો ડર પેસી જાય છે તેટલો ડર આ બાળકના હૃદયમા પેસી ગયો પણ તે કોંઈ માતાએ મનમા કાંઈ લીધું જ નહિ. કોડીમાં પુરેલો બાળક, ધમાધમ ને પછાડા પછાડ કરી રહ્યો છે તેવામાં થોડી વારે એક કાળી નાગણુ ફરતી ફરતી આવી તે બાળક અને તેની માતા બન્નેના નસીબે નીચેના બાકોરામાં થઇને કોડીમાં દાખલ થઇ ગઇ અને બાળકમાં લપટ ગઇ. “ હાથના સ્પર્શને સર્પ સહન ન કરે. ” ધડપછાડા કરતા બાળકનો હાથ નાગણુ ઉપર પડ્યો તેની સાથેજ નાગણુ તિક્ષણ ડાંખ માર્યો. તે વખતે બાળકે મોટી શઠ નાંખી પણ માતાને દયા ન આવી, તેમ કાંઈ વિચાર ન આવ્યો. હવે બાળકના શરીરમાં ઝેર ચઢતા માડયું, બાળક બે ભાન, તથા નસ્વાન થઇ ગયો. રોતો બંધ થઇ ગયો ત્યારે માએ ઉડી માટલું ઉઘાડયું અને બોલી; હવે તોફાન કરીશ ? હવે પળ-વીશ ! બાળક બોલ્યો નહિ ત્યારે મોટે અવાજે ફેર બોલી. હવે તોફાન કરીશ ! તે વખતે નીચેના બાકોરામાંથી નીકળી તેલની ધાર જેવી ચળકતી નાગણુને બાઇએ જોઇ. હાય હાય ! ગજબ થયો રે બાપ ! અરે હુતો ભીખ માગીરે, બાપ ! તે સાંભળી લોકો દોડતા આવ્યા. શું છે શું છે ! ! ! જેભાન થઇ પડેલી અળખા પોકાર કરી બોલી. અરે મારા બાળકને કોઇ કોડીમાથી કાઢો ! લોકોએ બાળકને કાઢ્યો અને તેને મરણને શરણ થએલો જોઇ તે નારી પોકારે પોકાર કરવા લાગી.

x કોડી=પાંચ પચાસ થણુ માણા બરવાનું માટીનું મોટું વાસણ; કેટલેક કેકાળું, નીચેના બાગમાં બે હાથ આવે એવું બાકુ પણ હોય છે.

(સ્ત્રી) રાગ; મારો રામ ગયો વનવાસરે, નયણે નિંદ્રા.

હાય ! મેં માર્યો મારો બાળ રે; કંમેં કુડી ઝકબાણ કરી.

પુર્વ જનમની વહેરણ હુ પાપણી રે;

કોડીલા કુંવરનો કર્યો કાળરે. કંમેં. ૧.

હુરે હત્યારણી, હુરે ગોઝારણી રે;

જીવત કયમ “ જ'પે મારી ઝાળ રે. ” કંમેં. ૨.

ભમરોની વચમાં આવી ભમરો ભરાયો રે;

૧ કોડીઆ સરખું આ કપાળ રે. કંમેં. ૩.

કાળની કન્યાએ તો, દિવ્ય ડંખ માર્યોરે;

કાળી નાગણે કરીઓ કાળ રે. કંમેં. ૪.

રમતો ને જમતો જોવા ફરી નહિ પામું રે;

ભમરો ભુંસાયો, મારે રેલાળ રે. કંમેં. ૫.

વાડી વિખરાઇ ગઇ રે આ ! બાણ બગડી ગઇ મારા આ...પ ! રોતી ને કકળતી સ્ત્રીને લોકોએ ધીરજ આપી છાતી રાખી, પણ જોને અંતરના ધા લાગે છે, તે કોઇના છાંના રાખ્યા રહેતા નથી, બાળકને અગ્નિદાહ થઇ ગયા પછી, સ્ત્રી કાષ્ઠક શાન્ત પડી, આખરે જીવી ત્યાં સુધી સંભારતી, રોતી અને કરમના સામું જોતી. નાનાં બાળકને ભય વચન ન કહેવાં.

પુલોમાના બાપે કહ્યું કે હે રાક્ષસ લે આ કન્યાને લઇ જા ! તે વખતે એક પુલોમા નામનો રાક્ષસ નજીકમાં વાસ કરીને રહેલો હતો તે બોલ્યો. બહુસાર, તેને મેં સ્ત્રી તરીકે ગ્રહણ કરી, ત્યારથી તે રાક્ષસ તે બાળક કન્યાને પ્રેમ પુર્વક જોયાજ કરતો હતો, અને મનમાં એમજ માની બેઠો હતો કે, આ મારીજ સ્ત્રી છે, કારણ કે તેના બાપે મને વાક દાન આપ્યું છે.

કન્યા પુલોમા ઉમર લાયક થઇ ત્યારે તેના પિતાએ તે કન્યાના રાક્ષસ સાથે નહિ. પણ શાસ્ત્ર વિધીએ બ્રગ્મરૂપી સાથે વરાવી. તે વખતથી પુલોમા રાક્ષસ બ્રગ્મરૂપી તરફ દ્વેષ બુદ્ધિથી જોતો હતો. સ્ત્રીને કેવી રીતે લઇ જવી તે લાગ જોયાજ કરતો હતો, અને રૂપિના આશ્રમની નજીક છાંનો છુપો રહ્યોજ કરતો હતો.

૧ કપાળ=બાણ બગડવી. ધાર્યું ધુળ મળવું. આશાનો ભંગ થવો. ૨ કોડીયું ચપાળીયું, રામપાતર, રારાડું ૩ બાળ-લગાટ, લવિષ્ય.

એક સમયે ઉત્તમ પર્વતે દીવમે રૂપિ ગંગાજી ઉપર સ્નાન વિગેરે ક્રિયા કરવાને ગયા, તે વખતે આ પુલોમા રાક્ષસ. રૂપીના આશ્રમમા દાખલ થઈ ગયો; અને કામનીને જોઈ કામાતુક થએલો પુલોમા સ્ત્રીની પાસે જઈને બેઠો. તેને જોઈ; ભૂયુ રૂપિની ગર્ભવતી સ્ત્રિ પુલોમાએ; અતીથી સમજી તેનાં મોં આગળ ફળ ફળાદી મુકી દીધા. તે જોઈ રાક્ષસ સમજ્યો કે આપણુ તો કામ થઈ ગયું. સ્ત્રીની મારી તરફ પ્રિતી જણાય છે.

(કવિ)

ગિતી.

સ્ત્રિયે ફળતો આપ્યા; જાણ્યું આજ્યો અતીથી કોઈ ફરતો,
દૈત્યે તે નવ લીધાં; રામા હરવા વિચાર મન કરતો.

સાખી મરાઠી.

અગ્નિ ધરમાં અગ્નિ દેખી, ખીક હૃદયમાં ધારી;
સાક્ષીભૂત છે અગ્નિ દેવતા, નવ લેવા દે નારી,
પામ્યો પશ્ચાતાપ, દેખે રૂપી તો દુઃખે શ્રાપ. પામ્યો.

અગ્નિ જેવા તેજ, તપસ્વિ અને ક્રોધી મુનીના ધરમાં જાગતો અગ્ની જોઈને દહીત કર પામ્યો, અને સમજ્યો કે, હવે આ સ્ત્રીને હું ચોરીને લઈ જઈ શકું તેમ નથી; જો લઈ જઉં તો આ સર્વમા સાક્ષી ભૂત રહેલો પ્રદીપ્ત અગ્નિ પ્રગટ છે, તે જરૂર રૂપિને જાણુ કરી દે અને રૂપી મને શ્રાપ આપે, હવે કેમ કરવું. જ્યારે અગ્નિ સર્વ સાક્ષીભૂત છે, તો કન્યા બાળપણમા મને વાકદાનથી આપવામાં આવી છે, જેથી એ મારીજ સ્ત્રિ છે. એમ જાણે છે, માટે એનેજ મોઢે ન્યાય કરાવી કન્યાને લઈ જાઉં.

દૈત્ય—હે અગ્નિ; હે ધશ્વર: આપ સર્વજ્ઞ છો, સર્વમા સાક્ષીભૂત રહેલા છો, માટે હું આપને નમ્રતા પુર્વક વિનંતી કરીને પુછું છું કે; આ કન્યાને પ્રથમ તેના બાપે મને આપેલી છે; અને પાછળથી બ્રહ્મરૂપિને વીધી પુર્વક આપી. કહો એ કન્યા મારી ખરી કે નહિં; પ્રથમ અપાયેલી તે ખર કે પછીનું પરણત ખર; આ કન્યા ઉપર મારો હક ખરો કે નહિં મને વરાવેલી કન્યા બ્રહ્મરૂપી ફેર વર્યા એ એમણે અન્યાય કર્યો એમ કહેવાય કે નહિં? જોઈું ક્યું એમ જણાય કે નહિં?

પુલોમા દૈત્યનો પ્રશ્ન સાભળી અગ્નિ અતી દુઃખ પામ્યો, અને વિચાર એમ કરવા લાગ્યો કે, હવે હું શું ઉત્તર આપું, જો બ્રહ્મરૂપી સ્ત્રિ છે એમ કહું તો જુદું જોઈયો એમ જણાય કારણકે પ્રથમ આ દહીતને અપાઈ ગઈ

છે, અને આ રાક્ષસની કહું તો ભ્રુ શ્રાપ આપ્યા વિના રહેજ નહિ; માટે શું કરવું, એક તરફ આપનો ભય છે બીજી તરફ અસત્ય બોલી ધોર પાપમાં પડવાનો ભય છે. જો ન બોલીએ તોપણ ધર્મરત્ના ગુનેગાર તો ખરાજ; જે સાક્ષી જાણતો હોય છતાં નથી જાણતો કહે, અગર કાને હાથ દે, તો તેને પણ જુદું બોલ્યા જેટલું જ પાપ લાગે છે.

અગ્નિ—હે પુલોમા, તને આ કન્યા પ્રેમ પ્રિતી પુર્વક વિધીથી વરાવી નહોતી, પણ તેને રોતી છાની રાખવા માટે તેના બાપે કહેલું કે, લે રાક્ષસ આ કન્યાને લઈ જ ! તે વાક્યને તારા લાભમાં ખેંચી લઇને કન્યા તારી માને તો ગણી શકાય; પણ શાસ્ત્ર વિધિ પુર્વક, મારી સાક્ષીમાં, તે કન્યા ભ્રુરૂપીને વરાવવામાં આવી છે માટે ભ્રુગુની ગણાય. હું જે જાણું છું તે સત્ય કહું છું. “ જોડું નિરંતર પુજતું નથી. ”

અગ્નિનાં વચન સાંભળી કામાતુર થયેલો રાક્ષસ વરાહનું રૂપ લઈ કન્યાને મુખમાં પકડી નાંહો. ભ્રુગુની ગર્ભવંતી પુલોમા પોકાર પાડવા લાગી.

(કવિ) મરાઠી સાખી.

વિપરીત બુદ્ધિ વરાહ રૂપે, મહિલા પકડી મુખમાં,

હરી નાર ને પાપી નાંહો, દારા આવી દુઃખમાં;

ભય પામી નાર, હાય હાય પાડે પોકાર.

ભય.

માતાને દુઃખમાં પડેલી જાણીને; અગ્નિ રૂપ ભ્રુગુથી ધારણ થએલો ગર્ભ ક્રોધે કરી ઉદરમાંથી બહાર પડ્યો, તે વખતે કન્યાને મુકી રાક્ષસ જન્મેલા બાળકના સામુ જોઈ રહ્યો. બાળકની દ્રષ્ટિ પડતાંની સાથે રાક્ષસ બળીને ભસ્મ થઈ ગયો, ત્યાર પછી પુત્રને લઈ, પુલોમાં રોતી ને ડસકાં ખાતી પોતાના આશ્રમમાં આવી. તે કન્યાના રોવાના આંસુથી માર્ગમાં નદી વહેવા લાગી, તે નદીનું નામ લઘુસરા રાખ્યું અને માર્ગમાં ચાલતાં વગડા વચ્ચે જન્મ થયો માટે બાળકનું નામ ચ્યવન રાખ્યું.

થોડી વારે સ્નાનાદી ક્રિયા પરવારી ભ્રુગુરૂપી આશ્રમે આવ્યા અને પુત્ર જન્મને જાણી પ્રસન્ન થયા, પણ સ્ત્રિને રોતી દેખી બોલ્યા હે કલ્યાણી શા કારણથી દુઃખી છું. નારીએ કહ્યું હે નાથ ! આપના ગયા પછી પુલોમા નામનો દૈત્ય અહીં આવ્યો; જેને મેં અતીથી જાણી સત્કાર કર્યો પણ તે સત્કારને નહિ ગણીને, હું તેને પ્રથમ અપાએલી કન્યા છું એમ કહીને મને ઉપક્રીને નાંહો, માર્ગમાં ચાલતો મારો કદલામય પોકાર સાંભળી, આપનો

પ્રતાપી ગર્ભ બહાર પડ્યો, અને આ જન્મેલા બાળકના તેજે કરી, તે પાપી રાક્ષસ બળીને ખાખ થઇ ગયો.

વચન સાંભળી મહા ક્રોધાયમાન થએલા રૂપી બોલ્યા. હે નારી શાન્ત રહે; કહો બાળપણમાં વાકલાન અપાએલી કન્યા તુજ છું એવું તેને કહું કોણે? નારી કહે નાથ તેણે અગ્નિને પુછ્યું, અને અગ્નિએ કહું કે, હા...તેના આપે એમ કહેલું ખરૂં, કે હો રાક્ષસ આ કન્યાને લાઇ જા! પણ વિધી પૂર્વક તો આ કન્યા ભૂચુને વરી છે; એટલું બોલી અગ્નિ રહી ગયો, અને દૈત્ય મને લઇને નાહો.

રૂપિયે અગ્નિના સાસુ જોઇ અતી ક્રોધથી કહું કે, હે અગ્નિ તે મારી સ્ત્રિને પુરોમા રાક્ષસની કહી, અને કહેતાં તને મારો જરાય ડર ન લાગ્યો માટે તુ “સર્વ ભક્ષિ” અપ્રશ! આપને સાંભળી અગ્નિ બોલ્યો હે મુતી ધર્મને સમજ, પક્ષપાત મુકી રાક્ષસના પુછવાથી હું સત્ય બોલ્યો છું. જાણતો હોય છતાં જુદું બોલનાર સાક્ષી નરકમાં જાય છે. તમને સામો આપ આપવા સમર્થ છું, છતાં હું નથી આપતો કારણ કે પ્રાણીઓ મારે પુજ્ય અને માન્ય છે.

આવું કહી અગ્નિ લોપ થઇ ગયો, અટિમા સધળી ક્રિયાઓ અટકી પડી, પ્રાણીઓના યજ્ઞ યાગ બંધ થઇ ગયા. પ્રજા પીડા પામવા લાગી. જન સમુદયમાં ભય ઉત્પન્ન થયો, પણ પક્ષીઓ શીતળતાએ કરી કંપવા લાગ્યા. ત્યારે અક્યાસી હનુર રૂપી ભેગા થઇ પ્રજાની પાસે ગયા અને વિનંતી કરી કરગરીને કહું કે હે *વિભુ, ભૂચુના આપે કરી અગ્નિ લોપ થયો છે, જેથી પ્રજા દુઃખી થઇ ગઇ છે, માટે કૃપા કરી ભૂચુને શાન્ત કરો અને અગ્નિના મનનું સમાધાન કરી તેને પ્રગટ કરો!

તે સાંભળી પ્રજાજીએ સર્વને સુખ રૂપ અવિનાશી અગ્નિને બોલાવીને ડડાં અને શ્રેષ્ઠ વચનો કહ્યાં. હે અગ્નિ તમો સર્વના ઇશ્વર છો; કર્તા હરતા હરતા તમેજ છો, સર્વને સુખનું મુળ પણ તમેજ છો. સંહાર કર્તા પણ તમેજ છો અને પાલન કર્તા પણ તમેજ છો સધળી ક્રિયા તમારા વડેજ થાય છે, સર્વની ગતી તમે છો, અને પવિત્રમાં પવિત્ર તમેજ છો માટે તમારા સર્વ અંગે કરીને સર્વ ભક્ષિ ન થશો, પણ તમારા અપાન વાયુથી નીકળતી જ્વાળા, જે જ્વાળાએ તમે મનુષ્યના હાડમાંસાદીકને દહન કરો છો તે માત્ર સર્વ ભક્ષિ થાઓ! આ રૂપી મંડળની વિનંતી સ્વિકારી લ્યો, તેમા તમને

કોઇ પ્રકારે બાદ નથી. સુર્યનાં કીરણો અપવિત્ર વસ્તુ ઉપર પડીને તે વસ્તુને પવિત્ર કરે છે પણ પોતે અપવિત્ર થતાં નથી, તેમ તમે જે વસ્તુને બાળશો તે પવિત્રજ થશે. સર્વને સુખદાતા અગ્નિ, બ્રહ્મણના કોષથી અપાઇ ગએલો શ્રાપ માથે ચઢાવો, તેને સત્ત્વ કરી બતાવો ! અને ઈંદ્રાદી દેવને તૃપ્ત કરવા માટે હોમાગ્નેલા પદાર્થને ગ્રહણ કરી લ્યો !

બ્રહ્માજીનાં વચનને માથે ચઢાવી, ભૃગુરૂપીના શ્રાપને માન્ય કરી અગ્નિ પાછો શ્રદ્ધિમાં પ્રગટ થયો; અને યજ્ઞ યાગાદી, હોમ હવનની ક્રિયાઓ પ્રથમ પ્રમાણે શરૂ થઇ. રૂપીઓ સર્વે આનંદને પામ્યા.

મરાઠી સાખી.

ભૃગુ પુત્ર એ વ્યવન મુનીની, તપ કરવામાં પ્રિતી;

માત તાત બેઉ પ્રસન્ન થયા, જોઇ બાળક નિતી રીતી;

ગયો બાળક વન; સદા પ્રસન્ન છે જેનું મન. ગયો.

બાળાપણમાં વિદ્યાભ્યાસ કરી, બાર વરસના વ્યવન મુનિ: જેણે જન્મ-તાંજ કોષ દૃષ્ટિ વડે રાક્ષસ બાળી મેલ્યો હતો, તેવા પ્રતાપી ફરતા ફરતા ગંગા જીમનાના સગમ ઉપર આવ્યા. ત્યાં તીર્થ સ્નાન કરી. દેવ દર્શન કરી, જળમા સુતા સુતા તપ કરવાનો વિચાર કર્યો. વિચાર ઉડતાંની સાથેજ નિશ્ચય. તે વખતે તે સંગમના મધ્યમાં અને અતિ ઉડા જળમાં પડીને છેક તળીએ જઈને સુતા. મહાનતપસ્વિને ધન કર્યા વગર અગર તેમને ધસડી નાંખ્યા વગર, ગંગાનું જળ પ્રદક્ષણ કરીને વહેવા લાગ્યું.

પાણીનો વેગ હેરાન કરતો નથી, નદીના જીવ જંતુ શરીરને સુંઘતા ને શરીર ઉપર ફરતા રહે છે. માંછલાનું દોડવું. તથા ફરવું જોઇ રૂપી પ્રસન્ન થાય છે અને તેના શરીરની સુંવાળાસ પણ પ્રિતી કર થઇ પડી છે. વળી પગનાં તળીઆમાં મધુરા મધુરા ડાંખ મારે છે જેથી ગલીપચી લાગી રહી છે; તે પણ સુખકર થઇ પડી છે, એમ દીન પ્રતિદીન મચ્છોની સાથે પ્રિતી વધતી ગઇ.

જોકે દિવસ માંછલાને પકડવા આવેલા પારધીઓ તે જળમાં જળો નાંખવા લાગ્યા. અનેક જળો નાંખતાં અનેક મચ્છને પકડતાં પકડતાં. જે જગામાં વ્યવન મુની પડ્યા છે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. અહીં બાર વરસથી પાણીમાં પડેલા રૂપી તપમાં તક્ષીન થઇ ગયા છે, સમાધીમાં ઘેરાઇ ગયા છે, તે વખતે નવા સુતરની ગુથેલી અને અતી વિસ્તારવાળી જળ માંછીઓએ ફેંટી; તે જળમા રૂપી ભરાઇ ગયા. માંછી ધીમે ધીમે ખેંચે છે, પણ ખેંચતા

જળ ભારે લાગી, જળમાં રહેલી શેવાળ અને લીલથી લપટાએલા હૃન્નરો માછલાની સાથે સ્વપન મુની બહાર આવ્યા. લીલ શેવાળથી જેનાં દાઢી મૂઠ તથા જરા પણ લીલાંછમ જેવા દેખાય છે. એવા સ્વપન મુનીને જોઇ, કોઇ પ્રતાપી રૂપી હશે એમ ભય પામી જળ નીચે મુટી દઇ સર્વે પાર્થીઓ રૂપીને હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા. પાણીથી જુદા પડતાની સાથે મચ્છો મરણ પામ્યાં. તેમને મરેલાં જોઇ રૂપી અતી કલ્પાન્ત કરવા લાગ્યા.

[સ્વપન]

રાગ; હું વિયોગી નારનો.

હુઃખી કરી રિલ્લદારને દિલ્લદાર આવ્યા રે,

દિલ્લદાર આવ્યારે, નવ રહે ઝાલ્યારે.

હુઃખી કરી.

ખાર વરસ ખાઝી રહ્યા, રમ્યાં જેહથી રંગ;

પવન લાગતા પહોંચીઆ, કર્યો રંગમાં ભંગ;

ભંગ છે ઉમંગ, કરી ધાવ ધાલ્યારે.

હુઃખી કરી. ૧

પળમાં પ્રિતી તુટશે, રહ્યું ન તેતું ભાન,

જળમાં રહીને જાણીઆ, જતું ને શ્રવ જાન;

દીપક દેખીને દોડતા, જેવા રુદ્રાંશલ્યારે.

હુઃખી કરી. ૨

જો જતું શ્રવે નહિ, તો વેપટકુ મુજ પ્રાણ;

પ્રેમી પાછળ શ્રવણું, ફિક્કુ શ્રવન જાણ;

છેવટમાં કંમ છોડીએ; જેથી મોજ મહાલ્યારે.

હુઃખી કરી. ૩

તરફડી તરફડીને મરતાં મચ્છોને જોઇ રૂપી ખોલ્યા. હે જળ જતુંઓ, હાલ તો તમારા પ્રાણ તજો છો, પણ હું સ્વપન મુની મારા તપતા પ્રતાપે તમને સજીવન કરીશ, અને તેમ નહિ બને તો તમારી પાછળ મારા પ્રાણ આપીશ.

સ્વપન મુનીનું નામ સાંભળી કંપી ગયેલા પાર્થીઓ, રાજા નહુપતી પાસે દોડ્યા અને તેમને રૂપીનું નામ દેઇને તેડી લાવ્યા. રાજાએ આવી રૂપીને પ્રણામ કર્યા, ત્યારે સ્વપન મુનીએ રાજાનો તથા તેમના પ્રધાન વિગેરેનો વાણી વડે સત્કાર કર્યો. રાજા નહુપ કહે છે કે મહામુની મને કાંઈ આજ્ઞા કરો ! ત્યારે રૂપીએ કહ્યું હે રાજા જળમાં પડીને જળમાંથી મને માછલાં સહીત બહાર કાઢનાર, ષ્ઠીમ્મર પાસેથી, મુલ્ય આપીને, માછલાં સહીત મને ખરીદી

૧ દિલ્લદાર=શ્રવજનન દોસ્ત. ૨ રુદ્રાંશ=પતંગીઆ. ૩ વેપટકુ=પ્રાણ આણ, દેહ પછાડ; આપવાત કક ૮ ટીમ્મર=માછલાં પકડનાર.

તે ! નહુપ કહે જેવી આજ્ઞા પ્રભુ ! પ્રધાનજી; આ ઢીમ્મરને દશ સોના મહોરો આપી દ્યો !

અય્યવન—શું શું રાજા ! મારી કિમ્મત દસજ સોના મહોર !

રાજા—પ્રધાનજી, સો સોના મહોર આપો !

અય્યવન—ભૂલ છે ! વિચાર કર !

રાજા—એને હજાર સોના મહોર આપો !

અય્યવન—રાજા નહુપ અમ જેવા પ્રતાપી બ્રાહ્મણોની તને કિમ્મતજ નથી.

રાજા—પ્રધાનજી; એને એક લાખ સોના મહોરો આપો !

અય્યવન—રાજા; તારા પ્રધાન વર્ગની સાથે વિચાર કરીને મછી મારી કિમ્મત આપ !

રાજા—પ્રધાનજી ? એક કોડ મહોરો ઢીમ્મરને આપો !

અય્યવન—શું હું કોડ મહોરથી વેચાવા લાયક છું ?

રાજા—પ્રધાનજી ! એને અખજ મહોરો આપો !

અય્યવન—રાજા નહુપ; તને બ્રાહ્મણોની કિમ્મતજ નથી.

રાજા—પ્રધાનજી ઢીમ્મરને આપણું અરધુ રાજ આપો !

અય્યવન—હજી તેં મારી બરાબર કિમ્મત ન કરી !

રાજા—પ્રધાનજી આ ઢીમ્મરને આપણું આખુ રાજ્ય આપી દ્યો !

અય્યવન—(ક્રોધથી) આ શું કાંઈ હાંસી મસ્કરીતી વાત છે ! તારા પ્રધાન વર્ગની, અગર જે બ્રાહ્મણની કીમ્મત કરી જાણુતો હોય તેની સાથે વાત કરી, મારી કિમ્મત કર !

રૂપી તાપથી રાજા કંપી ગયો છે. તે વખતે ત્યાં આગળ ઉભેલા ગવિન્દ્રજી મુની જે અત્યાર સુધી સમગ્ર સામંતતા હતા તે બોલ્યા. હે રાજા, બ્રાહ્મણનું મુલ્ય ગાયો વડે થાય છે, માટે તું ગાયો આપીને રૂપીને ઢીમ્મરના પંજમાંથી મુક્ત કર ! તે સાંભળી રાજા બોલ્યો. અહો મહામુની, આપ પ્રસન્ન થાઓ આપનું મુલ્ય હું ગાયો વડે કરીને આપું છું. તે સાંભળી પ્રતાપી અય્યવન રૂપિ બેઠા થયા અને બોલ્યા.

ધન્ય છે રાજા તારા મુખનાં વચન સાંભળી હું કૃતાર્થ થયો છું. ગાય એ અધિનાશી ધન છે; પાપ રદિત, કસાણકારી, અમૃતને ધારણ કરનાર તથા ખેડવાર છે. ગાય વન્દિતરૂપ છે, ગાય જગતનું જીવન તથા જગ-

તની જનેતા છે. ગાય સકળ સુખને આપનારી કામ દુર્ગા દેવી છે. જે દેશમાં ગાયો નિર્ભય પણે શ્વાસ છોડે છે તે દેશ શોભે છે.

વ્યવન મુની કહે છે હે રાજા હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. માટે કાંઈક માગ્ય ! રાજા કહે છે હે પ્રભુ: આપની એ કૃપા હોકે મારી વૃત્તિ સદા ધર્મ કાર્ય કરવામાંજ ઘેરાય; અધર્મ કરવાને મને સ્વપ્નું પણુ ન થાય ! વ્યવન સામળી રૂપી પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા તથા અરતુ જય થાઓ !

હીમ્મરો કહે છે હે કપાના સાગર અમોએ આપનો અન્નભુજી અપ-રાધ કર્યો છે તેનું નીવારણુ આપની પાસે માગીએ છીએ. રૂપી કહે છે, સદાકાળ સદાચાર આચરજો, જાઓ તમારી અને મારા મંગમા રહેલાં મચ્છોની પણુ સદગતી થશે.

વ્યવનમુની મચ્છોને જળમાં નાખી સજીવન કરી ચાલ્યા ગયા. ત્યાર પછી રાજા નહુષ પણુ પોતાના મહેલમાં આવ્યો અને ભૃગુકુળને દીપાવનાર વ્યવન મુનીનાં દર્શન થયાં માટે જીહ્વામાં તે દીવસને સકળ માન્યો.

જળમાં રહેલાં મચ્છો મુનીના વિયોગથી સુનાં સુનાં ફરવા લાગ્યાં. વળી હીમ્મરો ચાલતાં બોલ્યા કે સત્ત પુરુષનો સમાગમ સાત ડગલાંમાં સુખની વૃદ્ધિ કરે છે.

નિરંતર તપ કરવામાં પ્રિતીવાળા વ્યવન રૂપી કુશીક રાજાને ઘેર ગયા. રાજાએ રૂપીને જોઈ ધણુ પ્રેમ પૂર્વક સત્કાર કર્યો. અર્ધ્ય પાદ પુજા કરી. હાથ જોડી કહ્યું હે મહામુની આજે આપે દર્શન આપી કૃતારથ કર્યો છે. રૂપી કહે હે રાજા મારે તારી પાસે રહેવું છે. તે સાંભળી રાજા પ્રસન્ન થયો, અને કહ્યું બહુ સાર પ્રભુ. (ભોજન સામગ્રી તૈયાર કરાવ્યાં.)

રૂપી જમ્યા નહિ. પણુ સુવાની ઇચ્છા જણાવી. લારે રાજાએ સુખ શ્રેયા બિહાવરાવી સુવાચ્યાં. રૂપી કહે હું સુધ જાઉં છું તુ તથા તારી સ્ત્રિ બન્ને મારી પગથપી કરો. મને જગાડશે નહિ અને જ્યાં સુધી હું જાગુ નહિ ત્યાં સુધી મારી સેવામાં ખામી રહે નહિ.

પાસુ વાળી સુતેલા વ્યવન મુની એક પડખે એકવીસ દીવસ સુધી સુઈ રહ્યાં. ત્યાં સુધી અન્ન પાણીનો ત્યાગ કરી નરનારી બન્ને સેવામાં મચ્યાંજ રહેલાં છે. બાવીસમે દીવસે રૂપી ઓચિન્તાના જાગ્રત થઈ ગયા, અને ઉડીને નાઠા. રાજા રાણી બન્ને તેમની વાંસે નાઠાં; પણુ રૂપી અંતરધ્યાન થઈ ગયા, જોડે રાજા કલ્પાન્ત કરી નીચે પડી ગયા.

રોણીએ રાજને આસનાવાસના કરી જાગૃત કર્યા અને બન્ને મહેલમાં આવ્યાં ત્યાં મુનીને સુતેલા જોયા, તે જોઈ પાછાં પ્રસન્ન થયાં અને ફેર પગચાળી કરવા લાગ્યાં, ફેર ખીજી વખતે ખીજી પડખુ દબાવીને મુની સુતા તે પણ પાછા એકવીસ દિવસ ! ખેતાણીસ દીવસના અખડ ઉજાગરા આંખમાં ભરાઈ ગયા છે ભૂખ તરસથી શરીર શીથીલ થઈ ગયું છે.

રૂપીએ યત્નત થઈ કહ્યું અને તેલ ચોળીને સ્નાન કરાવે ! આજ્ઞા પ્રમાણે રૂપીને રૂપાના આજક ઉપર ખેસારીને સ્ત્રિ પુરૂષ બન્ને તેલ મરદન કરવા લાગ્યાં. હજી ચોળાયું નથી ! હજી ચોળાયું નથી ! કરીને થકવી નાંખ્યાં પણ રાજ કે રાણીના મનમાં રૂપી ઉપર જરાય ક્રોધ ન થયો તેમ ખોટું પણ ન લાગ્યું.

સ્નાન વીધી થઈ રહ્યા બાદ રાજાએ ઉત્તમ પ્રકારના ભોજનના પદાર્થો તથા ફળ ફળાદી નિવેદન કર્યા; તે જોઈ રૂપીએ સળગાવી મુક્યાં તેથી પણ જરાય માઠું લગાડ્યું નહિ. તેમ મનમાં ખેદ પણ કર્યો નહિ.

એક સમે રૂપી રાજને કહે છે, અલ્યા કુશીક, તું તથા તારી સ્ત્રિ મને રથમાં ખેસારીને ખેંચો ! રાજા કહે બહુ સાડ પ્રભુ; જેવી આપની આજ્ઞા, રાજાએ સોનાની લાકડીઓ અને સોનાની ઘંટડીઓ વાળે; મધુરા શબ્દ કરતો, સોનાના તારનાં તોરણોથી અને ફરતી ધ્વજોથી ઘેરેલો રથ તૈયાર કરી, રૂપીને નમન કરીને કહ્યું મહારાજ આપ રથમાં બિરાજો, પછી અમે ખેંચીએ.

વળ જેવો તિક્ષણ આર વાળો પરાણો લઈ રૂપી રથમાં બેઠા અને બોલ્યા. હે રાજા, ધિમે ધિમે ચાલજો: લોકો જુઓ તેમ ચાલજો ! વળી હે રાજા માર્ગમા હુ પ્રાહ્લણોને મો માગ્યા દાન આપતો જઈશ, માટે સોનું રૂપું, હીરા, મોતી, માણેક, વિગેરે ખીજી રથમાં ભરાવી મારી સંગે રખાવ !

રૂપીના માગવા મુજબ રાજાએ સઘળી તૈયારી કરાવી. નર નારીએ રથ ખેંચવા માંડ્યો. ઘડીએ પલકે રૂપી પરાણાની આરતી ધારથી માર મારતા જાય છે, આરના ભોકાવાથી લોહીની ધારાઓ છૂટતી જાય છે, જેથી બન્નેના શરીરની શોભા ફાગણ માસનાં કેમુડાંનાં પુલ જેવી શોભી રહી છે. તોપણ અંતઃકરણમાં જરાય ઓછું આવતું નથી. તેમ રૂપીના ઉપર દ્વેષ ભાવ પણ થતો નથી.

નેષ રૂપીને ધિક્કારવા લાગ્યા અને ખેદ કરવા લાગ્યા પણ રાજા રાણીએ રૂપીનો લેશ માત્ર અપરાધ છે એમ માન્યું નહિ. ત્યારે રૂપી રથમાંથી ઉતરી પડ્યા, અને રાજા રાણીને પોતાનો અમૃતને ખેરવતો હાથ ફેરવ્યો નેથી, તેમના શરીર હતાં તેવા અને એથી પણ દીવ્ય થયા બન્નેને અમૃતના ઝોડ-કાર આવવા લાગ્યા; વળી રૂપીએ કહ્યું, હે રાજા કુશીક તારી સેવાથી હું પ્રદાન થયો છું, તું મારી પાસે કાંઈક ઇચ્છીત વરદાન માગ્ય !

રાજાએ કહ્યું હે પ્રભુ મારે કાંઈ માગવું નથી, મને તો આપનાં દર્શન થયાં નેથી હું કૃતાર્થ થયો છું છતાં આપ આપો તો એજ આપો કે મારી વૃત્તિ સદાકાળ આપ જેવા તપસ્વિયોની સેવામાં બની રહે ! રૂપી કહે તથા અસ્તુ ! તારો જય થાઓ, તથા મારી વંશની વૃદ્ધિ થાઓ !

રાજાને વરદાન આપી લાથી ચાલી નીકળ્યા. થોડા વરસ વિત્યાબાદ એક સમયના ગોગે રૂપીએ વળી તપ કરવાનો વિચાર કર્યો, તે એવો કે ભૂચુ આશ્રમની પાસેના તળાવની પાળ ઉપર આસન માંડીને ખેસવું તે વર્ષોના વર્ષો સુધી ઉઠવું નહિ.

(૬વી) રાગ; 'અમર નહિ આ ભુગમે' પલકી.

બ્રહ્મા પુત્ર અવન રૂપી...

તેજ તણો અંધાર તપસ્વિ, તપથી બહુ ખુશી ૧

તપનો તનને લે ચુશી...

તોપણ તપસી તણે કાળમાં હરદમ છે હુશી. ૨

એવીને સરોવરની પાળ,

તપથી તણુ ભુવન તપાવ્યાં, વીત્યો બહુ કાળ. ૩

માગી એ સ્વર્ગ તણી સીડી;

વેલા વિટાઇ થયો રાફડો, ફોડ ફરે કીડી. ૪

દનખમાં જીવ જન કરતા,

તપથી ફેરા ઘોર તાપથી, ફેવ રહે ડરતા. ૫

પોતાના પિતાના આશ્રમ પાસેના તળાવની પાળ ઉપર એક ધુ'ટણ ઉપર ખેરી ધ્યાન લગાવ્યું. ઝાડની માફક ઝાડગ થઇ ગયા; તેને ઘણાં વર્ષ વીતી ગયા. રસ્તાની ઉડેલી રજકણનો ઢગલો થયો અને જંતુઓએ ભેગી કરેલી માટીનો રાફડો અંધાઇ ગયો. લખ્ખો અને કરોડો જંતુઓ રાફડા ઉપર ફરવા લાગ્યાં, પાસેના ઝાડોનાં ડાળાં પાંખડાં પથરાઇ જઈ વધઇ ગયા; વેલાઓ વીટાઇ ગયા માથા ઉપર પહોંઓ લદ્દાર કરવા લાગ્યા અવરથાને લઇ શીશીલ થઇ

ગએલું શરીર ઓળખાઇ શકાય તેવું રહ્યું નહિ. માત્ર રૂપી સ્વધમ્માએ પોતાની આંખો ઉઘાડે તો ઘણે દુર સુધી જોઇ શકે; તેવા આંખની આગળ ખે બાકાં રહી ગયાં હતાં.

જે વનમાં વ્યવન સુતી આ પ્રમાણે તપ કરે છે તે વનમાં, પોતાની ચાર હજાર સ્ત્રિયો સહિત એકજ પુત્રિ નામે સુકન્યા તથા ખીજા અનેક દાસ દાસીઓ, નોકર ચાકર અને અંગરક્ષકો લઇને ચોથો વૈવસ્તમનું ચક્રવર્તિ શર્યાતિ રાજા વિહાર કરવા માટે આવ્યો.

મરાઠી સાખી.

*સાર્વ ભૌમ શર્યાતિ રાજા, સકળ સાથ લઈ સંગે,

વૃક્ષ તણી છાયા નીરખીને, ઉતરીઓ ઉમંગે;

સુકન્યા સહી, સખીઓ સાથે રમવા ગમ્.

સુકન્યા.

(કર્તા) ભરજીવાની અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતી, રૂપગુણમાં ખિન્નતી, રમતી આનંદ કરતી, રૂપી તપ કરે છે તેના નજીકના ભાગમાં, સુકન્યા પોતાની ઓ સખીઓ સહિત ગરબે ગાવા લાગી.

[સુકન્યા] રાગ; વિરહી જનની પીડ, “ ગરબો. ”

ચાલો ચાલો સાહેલીનો સા...થ; રમવા ચાલોને;

ઝાલો ઝાલો અકેકના હાથ, હરખે ઝાલોને.

આદીસ ઉદય અવની તણો, તનમાં મનડા તોડ;

ચીતડુ ચગડોળે ચઢે, મને સ્વામી વર્યાના કોડ.

રમવા ચાલોને. ૧

સોમે શીવ આરાધીએ, મોહન મળવા માટ;

જીવના જીવન જે મળે, તો સોમ શમે લેલાટ.

રમવા ચાલોને. ૨

મગળ મંગળકારણી, મંમ્માયાની રહાય;

વર આપે વર દાઇની, તો હોલ્હાય હૈયાની લદાય.

રમવા ચાલોને. ૩

બુદ્ધે બુદ્ધિ આવળી, ધરો બુદ્ધનું ધ્યાન.

બુદ્ધિશાળી જે મળે, તો વળે વપુનું વાન.

રમવા ચાલોને. ૪

ગુરુ ગુરુના જ્ઞાનથી, મરડી રાખું મત,

વરવાના વિચારમા, કંપી ઉડે તન.

રમવા ચાલોને. ૫

શુકજ સ્વામિ દૈત્યના: રહાય થજો મહારાજ;

દરજેડી વિતતી કર, મને મેળવજો સિતાજ.

રમવા ચાલોને. ૬

શનીએ સેજે પહોઢતાં, સહીએ રાતને દીન;

સ્વામી મળવા કારણે, શની તણે આધીન.

રમવા ચાલોને. ૭

સાતે વાર સોહામણા, ગાયા ગરવા આજ;

મનનો માન્યો મેળવે, રાખે તે જનની લાજ.

રમવા ચાલોને. ૮

[કર્તા] શરીરને શોભાવતી, મનને લોભાવતી ઝાઝરને ઝમકાવતી તથા નયનને ચમકાવતી એવી સુકુમારી સુકન્યાના સ્વરૂપને જોઈને તપસ્વીનું તપ ડોલી ગયું અને મુખડુ બોલી ગયું.

(અવન) રાગ; મરાઠી સાખી.

મદન રાપુથી મન મચ્છરાતી, મધુર મોહીની બાળા;

તિવ્ર નજરથી તપસી ડોલે, અંગે અગ્નિ જવાળા;

ચાળા માંડી વાલ્ય, યાયક નરના સામું ભાળ્ય.

ચાળા.

રમક તે ઝમક કરતી સર્વ સાહેલીઓની સગે સુદરીને ફરતી જોઈ કામથી મોહીત થઈ, સુદરીના સ્વરૂપમાં લોભાએલા અવન મુની, હે બાળા, હે કન્યા, હે સુંદરી ! કહી કહીને અવાજ કરવા લાગ્યા. પોતાની ખંતે આખોના સનમુખ પડેલા કાણુમાથી એક નજરે જોઈ રહેલા રૂપી બોલ્યા હે બાળા ! હે સુદરી ! તપથી જેનો કંઈ ખેસી ગયો છે, એવા મુનીનું બોલવું સ્પષ્ટ રીતે મંમળાયું નહિ ! પણ કોઈ બોલાવતું હોય એવો પડઘા પડ્યો. તેજ વખતે સાંભળો ! સાંભળો ! કહીને સુકન્યાએ કાન માંડ્યા.

(સુકન્યા) રાગ; આઠાણ લદ્દા લાડુ ચટ્ટા !

સરખી સમાણી સૈયર મારી; અવાજ ક્યાંથી આવે છે.

સુરતા સાધી સર્વ સાંભળો; મુજને કોઈ બોલાવે છે.

મીઠી મધુરી શી વાણી, સાથે મધુરા શા બોલ,

જરા દિશાઓને બાંધી, બેની કરો તોલ;

તોલ તો અતોલ જેતું મુલ્ય અનમોલ,

ઝાથે રહીને અવાજ નાંખે, દીલડું મુજ ડોલાવે છે.

સુરતા. ૧

આવો આવો મારી સાથે, ખોળી કાઢો એજ જન,

અવાજમા હેરી લીધું, તન, મન, ધન,

મેળાપીને મળ્યા વિના ભાવે કેમ અત,

વગર મળ્યે; વાદીની વિધા; ખરે હૃદય બોલાવે છે.

સુરતા. ૨

સુકન્યાનું બોલવું સાંભળીને બાળાઓ આમ તેમ વીખરાઈ ગઈ. આ આડ પેલું ઝાડ કરવા લાગી. સુકન્યા પણ શોભતી તથા વનને શોભાવતી

અનેક પ્રકારનાં ઝાડોને જોતી, જે રાફડામાં રૂપી ખેડેલા છે ત્યાં સુધી આવી,
અને રાફડામાં પડેલાં બાકાંમાં સેજ સ્વભાવે દ્રષ્ટિ કરી. જેમાં અંધારને
લીધે રૂપીની મંગળના તારા જેવી તેજ ભારતી અંતે આંખો દેખાઈ. તે
જોઈ સુન્યાએ મોટા અવાજે સખીઓને બોલાવી. તથા તેમને આંગળીથી
બતાવીને કહ્યું કે:

(સુકન્યા) રાગ; ગોવિંદ ગુણ ગાઓ રે...હો નરનાથ.

સાહેલી જરા ઝાંખોરે, દી...વા બળે ! !

માંડી નજર નીહાળી નાંખોરે. દી...વા બળે ! !

મમ્મી માટીનો રચ્ચો રાફડો શુદ્ધ સરોવર પા...ળ,

જીવ જંતુઓ ઝાઝા દીસે, વળી દીસે વીકરાળ રે. દી...વા બળે. ૧

અધાર વિષ્ટા અદકી દીસે, આવે યુરી બા...સ;

અવળા સવળી ઉઘેઈ ફરતી, જાણે દાટી હોય લાશરે. દી...વા બળે. ૨

પક્ષિમાળા, અધીકા જાળા, આખે દીકું આ...જ;

અંધ રહો બોલતાં બેતી, અહીંથી આવે છે અવાજ રે. દી...વા બળે. ૩

મદ્યથી મચ્છરાએડી, અને બળતા દીવા દેખી મોહીત થએલી સુકન્યા
ત્યાંથી ખસીને વનમાં ફરીને, બે સુંદર અણીદાર કાટા લાવી, અને તે બે
હાથમાં અકેશ પકડીને ઉભા ખોસી દીધા.

[કવિ] મરાઠી સાખી.

સુકન્યાએ શુભો લાઇને, બાકારાંમાં ખોસી;

તપસી કેરી આંખો ફેડી, જોષ જુવે ક્યાં જોષ;

કહો કોનો વાંક વિધાતાએ મારી ટાંક. કહો.

જ્યારે અરણ્યમાં અટકેલા, અને અડગ થઈ તપ કરવાનેજ ખેડેલા
નિર અપરાધી રૂપીની આંખો, હાલી ચાલીને આવેલી સુકન્યાએ ફેડી નાંખી
ત્યારે દૈવ્ય બળવાન છે એમ માતલું. રૂપીની આંખમાંથી લોહીની ધારાઓ
ચાલી તે જોઈ સુકન્યા મનમાં પરતાતી માતા પીતાની પાસે જતી રહી. અહીં
રૂપીએ શર્યાતી રાજના સૈન્યના મનુષ્યનાં તથા હાથી, ઘોડા, ઉંટ વિગેરે સર્વનાં
ગળ મુત્ર અંધ કરી દીધાં.

મરાઠી સાખી.

નૃગ તણા મુત અવન રૂપી, એ થયા આખથી અંધ;

શર્યાતીના સર્વ પ્રાણીનાં, મળ મુત્રાદી અંધ

થયો આ...લાકાર: રાજ દુઃખીઓ થયો અપાર;

સૈન્યતા સઘળા પ્રાણીઓને સકટમાં આવી પડેલા જોઈને રાજ શર્ચાતી ગાભરો બની ગયો અને દરેક મનુષ્યને પૂછવા લાગ્યો કે; અહીં નજીકમાં ભૂગુરૂપીના આશ્રમ છે, જેમના ચિરંજીવી પ્રતાપી તપસ્વિ ચ્ચવન મુની કોઈ જગાએ તપનો આરભ કરી એક હશે, અન્નભુતાં કે બાણીને તેમનો અપરાધ કોષ્ટએ કર્યો હોય તે કહો !

સૈન્યમાંથી તેનો ખુલાસો ન મળ્યો ત્યારે રાણીવાસમાં તેજ પ્રમાણે વાત કરી, તે સામળી; સર્વને દુઃખનું કારણ કદાચ હતો નહિ હોઈ! રાક્ષસમાં બળતા દીવા સમજી ભોંકેલા કાટાથી કદાચ રૂપીનો અપરાધતો નહિ થઈ ગયો હોય, એવી શક્યો કરતી સુકન્યા પીતાને કહેવા લાગી. હે પીતાજી !

શર્ચાતી—કહો ખેટા સુકન્યા; શુ કહેવા માગો છો ?

જોકની એક અને અનિમે લાડમાં ઉછેરેલી વદાલી પુત્રી શુ કહેવા માગે છે તે ચાંબળવા આતુર થઈ રહેલો રાજ કાન માંડી ઉભો રહ્યો છે, ત્યાં સુકન્યા બોલી કે, અહીંથી થોડેજ દુર માન સરોવર છે જેની પાળ ઉપર વિદ્યા, અગાર, જીવ જંતુ અને કોઈને સડી ગએલાં ફળ ફુલ તથા અડચી ઘેરા-જોલો માટીનો ખપુરાનો રાક્ષો છે. તેની અંદર દીવા બળે છે, તે જોઈ મેં કાંટા ભોંક્યા છે, તે કાટાની આણીઓ લોહી વાળી થઈ છે.

કન્યાના કડવા વચન સામળી શર્ચાતી રાજ સપાટે ને જગાએ આવી પહોંચ્યો. તેની સાથે જઈ તે જગા બતાવા માટે સુકન્યા પાણુ દોડતી આવી. કન્યાના કંડુવાથી, રાક્ષો દોડાવી નાખીને ડીની આસપાસની માટી ખેંચાવી નાંખી. ત્યાં તપસ્વી ચ્ચવન મુનીને જોડેલા જોયા. તેજ વળતે રાજ ભય પામી ગયો અને કંપિતો કહેવા લાગ્યો.

(રાજ) રાજ; અહો દિલહાર, જરૂરી દેહાર.

રૂપિયર રાજ, ખુડાડેલું ઝાઝ, સકળ શિરતાજ, તારોનં.

સકળ શિરતાજ તારોને, સકળ શિરતાજ તારોને.

રૂપિયર.

અતી રમતી, અતી ભમતી, અતી મમતી, અતી દમતી,

કન્યા દેહ કાજ, અતી દમે આજ, ગરીબ નિવાજ વારોને.

ગરીબ નિવાજ વારોને, ગરીબ નિવાજ વારોને.

સુકન્યા સદગુણુ બરી, બાળ વરસની બાળ,

કાંટા ભોટી કારમા કોપાળ્યો છે કાળ. રૂપિવર. ૧

સેના સધળી ભોગવે, દેહે દારણુ દુઃખ;
૧૨હેમ નજર રાખ્યે થશે; સંધ્ય સમીપે સુખ. રૂપિવર. ૨

પામર પદરજ આપની; રાય જન્યો છું રંક,
કોધ સમાવો કારમો, પાછળ નાંખી રપંક. રૂપિવર. ૩

હે ભૃગુકુળના મણી, સાક્ષાત અગ્નિરૂપ પ્રભુ ચ્યવન મુની મહારાજ;
મારી અજ્ઞાન દીકરી સુકન્યાએ અન્નણથી આપની આંખો ફેડી અપરાધ કર્યો
છે તેને માટે હું શર્યાતી રાજ આપની પાસે ક્ષમા માગુ છું.

રૂપિ કહે છે. હે રાજ હવે હું અંધ થયો. વળી મારી અવસ્થા પણ
થઈ જ્યેથી હું દુઃખી થઈશ; માટે મારા શરીરની સેવાને સાર, મારો અપરાધ
કરનારી તારી દીકરી સુકન્યાને મારી સાથે વરાવ !

રૂપીનાં વાક્યો સાંભળી રાજ વિચારમાં પડી ગયો. અરે આવી સુકોમળ
શશીકળાને આવા વૃદ્ધ અને અંધ પુરૂષને કેમ પરણાવાય ! ઉછળતી વયની
ખિલતી કળી સમાન કન્યાને કાદવમાં કચરી દેવાથી શું ફળ ! સુકન્યાને વૃદ્ધ
અને અંધ ચ્યવન રૂપી સાથે વરાવવી તે કરતાં, યમ લોકમાં પહોંચાડી દેવી
તે સાર છે.

રૂપિ—કેમ રાજ કાંઈ જવાબ દેતો નથી, તારી પુત્રિને મારી સાથે
વરાવજ કે નહિ ?

રાજ—પ્રભુ ! હું તેજ વિચારમાં છું.

રૂપિ—હવે વિચાર કાંઈ કરવાનો નથી, તારી સુકોમળ સુકન્યા કે જેનું
૩૫ જોઈ હું મોહીત થયો છું; તેને મારી સાથે વગર વિલંબે વરાવી દે !
નહિતો વિપરીત થશે.

રાજ—મહારાજ. અપરાધ એ કન્યાનો છે, અને આપે સધળી સંન્યાનાં
મળ મુત્રને રૂંધ્યાં છે, એવું આપ જોવા દયાળુ પુરૂષને ન ધટે ! તેનો દંડ
મારી પુત્રિને અગર મને મળવો જોઈએ.

રૂપિ—અનેકને અકળાવાથી કાર્યનો નીવેડો જટ આવે છે. કન્યા આપી
સંન્યના દુઃખનું નિવારણ કરાવીલે ! વાર ન કર !

સતી સુકન્યા મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે મારા અપરાધે કરીને
સર્વને દુઃખ થયું છે. વળી મારા પિતા પણ અતી દુઃખી થઈ ગયા છે, માટે
એ સર્વનું દુઃખ હુંજ ઉપાડી લેઉં !

સુકન્યા—પિતાશ; રૂપીના માગવા મુજબ આપ મારે દાન કરી દ્યો ! તેમાં વિલંબ ન કરો !

રાજા—ખેટા હું ચિન્તામાં ગરક થઇ ગયો છું કે, અથ વૃદ્ધ અને વિપયથી નિવૃત્ત થએલા પતીને આપી તારા ભવિષ્યના સંઘના સુખને માથે ઢીલી મુકવી એ બહુજ ખોટું. ગાયને કસાઇના હાથમાં આપવી, અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને દીકરીને દુઃખ જોઇ પરણાવવી એ જે ખરાબર છે.

સુકન્યા—પિતાશ, સુખ દુઃખ એ ભાગ્યની રતી છે, યુવાન અને રૂપાળા પુરુષને પરણીને રતી સુખમાં રમાય છે, અને તે સુખ પરીપુર્ણ મળે છે, તે પણ શંકાયુક્ત છે, માટે વરાવી સંઘનાના દુઃખને અટકાવરાવો !

રાજા—દીકરી ! ગમે તેમ થશે પણ હુંતો, રાખમાં રતન નહિ નાંખુ !

સુકન્યા—પુણ્ય પિતાશ; મિથ્યા હક કરો છો, પતીમાં પ્રિતીમાન, પતિવ્રતા સ્ત્રીએને કોઇ કાળે દુઃખ દેખાતુજ નથી. હું આ મારા સ્વામી વ્યવન મુનીની, પાર્વતી શંકરની સેવા કરે તેમ કરીશ !

રાજા—ખેટા સુકન્યા; અત્યારે તો હું તને વરાવીશ, પણ પાછાથી જ્યારે દુઃખ પડશે ત્યારે તુજ મને તિરસ્કારની નજરે જોઇશ !

સુકન્યા—પતિવ્રતા સ્ત્રીએને, આવવાના સુખ દુઃખથી હર્ષ શોક થતોજ નથી.

રાજા—બસે જ્યારે તારી મરણ છે તો મારે ના નથી. (મુની તરફ હાથ જોડીને) હે મહામુની ! હું આ મારી સુકોમળ બાળા સુકન્યા આપને વરાવું છું આપના તપો બળે તેના શિયળતુ રક્ષણ કરી મારી લાજને વધારશો !

(વ્યવન મુની સાથે સુકન્યાનાં લગ્ન.)

વ્યવન મુનીને કન્યા આપી. શર્વાતી રાજા પોતાનો પરીવાર લઇ નથ તરફ ગયો. અહીં સતી સાધવી, પતીની અનન્ય ભાવથી સેવા કરે છે, રાત્રિ દિવસ જાગતી અને પતીની આજ્ઞાને પ્રભુ પાસે માગતી અલખેલી અબળા, રવામીની શેવામાં તત્પર રહે છે.

અમર—કૃપાતાય; પતિવ્રતા ધર્મનો પ્રતાપ કેટલો હશે, તે મને સહેલથી સમજાવો !

મહાંત—સાળળ અમર ! તે પણ સમજાવું. પતિવ્રત ધર્મનો પ્રતાપ જો, ન શકાય એવો ગહન છે.

કાંટા ભોળી કારમા કોપાળ્યો છે કાળ. રૂષિવર. ૧

સેના સધળી ભોગવે, દેહે દારણુ દુઃખ;
૨૨હેમ નજર રાખ્યે થશે; સંધ્ય સમીપે સુખ. રૂષિવર. ૨

પામર પદરજ આપની; રાય બન્યો છું રંક,
ક્રોધ સમાવો કારમો, પાછળ નાંખી રૂપક. રૂષિવર. ૩

હે ભૃગુકુળના મણી, સાક્ષાત અગ્નિરૂપ પ્રભુ ચ્યવન મુની મહારાજ;
મારી અજ્ઞાન દીકરી સુકન્યાએ અબ્જલુથી આપની આંખો ફેડી અપરાધ કર્યો
છે તેને માટે હું શર્યાતી રાજ આપની પાસે ક્ષમા માગુ છું.

રૂષિ કહે છે. હે રાજ હવે હું અંધ થયો. વળી મારી અવસ્થા પણ
થઈ જોથી હું દુઃખી થઈશ; માટે મારા શરીરની સેવાને સાર, મારો અપરાધ
કરનારી તારી દીકરી સુકન્યાને મારી સાથે વરાવ !

રૂષીનાં વાક્યો સાંભળી રાજ વિચારમાં પડી ગયો. અરે આવી સુકોમળ
શશીકુળાને આવા વૃદ્ધ અને અંધ પુરૂષને કેમ પરણાવાય ! ઉછળતી વયની
ખિલતી કળી સમાન કન્યાને કાઢવમાં કચરી દેવાથી શું ફળ ! સુકન્યાને વૃદ્ધ
અને અંધ ચ્યવન રૂષી સાથે વરાવવી તે કરતાં, યમ લોકમાં પહોંચાડી દેવી
તે સાર છે.

રૂષિ—કેમ રાજ કાંઈ જવાબ દેતો નથી, તારી પુત્રિને મારી સાથે
વરાવજ કે નહિ ?

રાજ—પ્રભુ ! હું તેજ વિચારમાં છું.

રૂષિ—હવે વિચાર કાંઈ કરવાનો નથી, તારી સુકોમળ સુકન્યા કે જેનું
રૂપ જોઈ હું મોહીત થયો છું; તેને મારી સાથે વગર વિલંબે વરાવી દે !
નહિતો વિપરીત થશે.

રાજ—મહારાજ. અપરાધ એ કન્યાનો છે, અને આપે સધળી સૈન્યાનાં
મળ મુત્રને રૂંધ્યાં છે, એવું આપ જેવા દયાળુ પુરૂષને ન ઘટે ! તેનો દંડ
મારી પુત્રિને અગર મને મળવો જોઈએ.

રૂષિ—અનેકને અકળાવાથી કાર્યનો નીવેડો ઝટ આવે છે. કન્યા આપી
સૈન્યના દુઃખનું નિવારણ કરાવીલે ! વાર ન કર !

સતી સુકન્યા મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે મારા અપરાધે કરીને
સર્વને દુઃખ થયું છે. વળી મારા પિતા પણ અતી દુઃખી થઈ ગયા છે, માટે
એ સર્વનું દુઃખ હુંજ ઉપાડી લેઉં !

(દ્રશ્યંત) પતિવૃતા મંગળા.

કોઇ સમયે વિષે આશરે એ ત્રણ હજાર ધરતી વસ્તીના ગામમાં, એક આહ્વાણ રહેતો હતો જે અતિ વિદ્વાન હતો. જેનું ગામમાં તો શું પણ આસપાસ પાંચ ગાઉ ફરતું નામ હતું. આહ્વાણ સકળ વિદ્યાનો જાણુ હતો; જેને ગજ દરબાર તરફથી પણ વરસ દિવસમાં ચાર પાંચ વખત આમંત્રણ આવતું હતું, પોતાની વિદ્વતાને લીધે આહ્વાણનું માન્ય સાર હતું.

પુર્વના પુન્યે પતિવૃત ધર્મને જાણનારી, સુધડ અને સ્વરૂપે, સુંદર સ્ત્રી હતી, જેનું નામ, મંગળા ગવરી હતું. મંગળા તે મંગળાજ, સવારના પહોરમાં તેનું મુખ જોવામાં આવ્યું હોય તો આખો દીવસ આનંદમાં જાય, અજવાળી ખીજને દીવસે જોવામાં આવ્યું હોય તો મહીનો આનંદમાં જાય અને ખેસતે વરસે જોવામાં આવ્યું હોય તો આખું વરસ આનંદમાં જાય.

જાણે કોઇ મહાસતીની પાસે શીખી, અભ્યાસ કરી, તૈયાર થઇને આવી હોય તેવી, રૂડી રીત ભાતને સમજનારી, વટ વહેવારને જાણનારી, પતિવૃતા મંગળા સ્વામીની સેવામાં સદા તત્પરજ રહેતી હતી. પતીના મુખમાંથી ઉચ્ચાર થતા પહેલા માગેલી વસ્તુ લાવીને હાજર કરી દેતી, હુમેશાં સવારમાં સ્વામીની પહેલા જાગ્રત થતી; દીશા જગત્ દાતણ પાણી કરી, ધરતુ સઘળું વાસી કામ કરી રહ્યા બાદ, પાણી ઉતું મુકી પોતે સ્નાન કરી પ્રભુનું સ્મરણ કરતી અને સ્વામી જાગ્રત થશે ત્યારે શું શું સાહિત્ય તૈયાર કરવી પડશે તેને માટે ચકતી રહેતી. પંડીત પદ્મગમાંથી નીચે ન ઉતર્યા હોય તે પહેલાં તેમને માટે દાતણ પણ તૈયાર રાખી મેક્ષતી, અને તે કામ પરવાર્યા બાદ, સુગંધીદાર તેલ વિગેરે વદાર્યો શરીરે નમદન કરીને ગરમ પાણીથી નવરાવતી. ત્યાર પછી, સ્વામી શ્રી સર્વેશ્વરની સેવામાં ખેસતા સારે પોતે તેમા ભાગ લઇ પતીની પુજામાં હાજર રહેતી, અગર અંદનનો હુપ તૈયાર કરી આપવો, ધીના દીવા કરી આપવો, માગીને ત્યાંથી ખુલ લાવી આપવાં એ બધું કામ કરી રહ્યા પછી જન્મવાને માટે જોઇતી, રસોઈના કામમાં હાજર રહેતી. આમથી પ્રભુની આરતી ઉતરતી અને મંગળા ગવરી અગ્નિ દેવને ધીંધી તૃપ્ત કરીને છારી દેતી. સુંદર સાગના પાટલા દાળી ઉત્તમ આસન બનાવી રસોઈ પીરસી નાથને જમાડતી, ત્યાર પછી પદ્મગ પાથરી પતીને સુવારતી. સ્વામી થોડી ચાર આળોટી, બહાર જાય તો દરબાર છૂટા. કદાચીન નિવાસ થવાની ઇચ્છા વાળા થાય તો પતીની

પતીવ્રતા મંગળાનો સ્વામી પાંચ સાત ગાઉને છેટે કોઇ ગામમાં ચંદીનો પાઠ કરવાને માટે ગયો હતો, અને મંગળા ત્રણ દીવસથી એક અન્ન જમીને પતીની વરસાદની માફક વાટ જોતી બેઠી હતી.

જ્યાં પુરુષ પાઠ કરવા ગયો છે, ત્યાં જે ઘેર યજ્ઞ છે તેના સગા સ્નેહીઓ આવેલા છે, તેમાં મહામંગળાના પાઠોસના માણસો પણ આવેલા છે; તેઓ સેજ સ્વભાવે કાંઇ વાને વાત નિકળતાં, મહામંગળાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા, તે વખતે આસપાસના આઠ દશ ગાઉ ફરતા ગામના આવેલા સંબંધીઓ સાંભળે છે. વાત કરનાર મહામંગળા નથી કહેતો, પણ એકલો મંગળા શબ્દ વાપરે છે એટલે મંગળાનો સ્વામી એમ સમજ્યો કે આ લોકો મારી બહારી સંબંધી વાત કરે છે. એવો વહેમ પડવાથી, અડધું ધ્યાન પાઠમાં અને અડધું તે તરફ રાખીને એક કનેથી સાંભળતો પણ જાય છે.

નારી અધોરી છે, આળસુ છે, એના ધણીને ગુલામ જેવો ગણે છે. ધણી પાસે વૈતરું કરાવે છે. મજુરી કરાવે છે, બેઠી બેઠી પાણી મંગાવે છે, એવા એવા શબ્દો ઉપર તો વિશ્વાસ ન બેઠો, પણ તેમાં એમ પણ આવ્યું કે ધણી બહાર ગામ જાય છે, ત્યારે પરાયા પુરુષોને ઘરમાં ઘાલીને મેળ ઉડાવે છે. આજ ત્રણેક દીવસથી એનો ધણી કાંઇ બહાર ગામ ગયેલો છે, અને એને ઘેર શીરા શેકાય છે ને ભજ્યાં તળાય છે.

ઉપરના શબ્દો સાંભળીને મંગળાના સ્વામીને માહું લાગ્યું અને યજ્ઞ માનને કે આચાર્યને મળ્યા વિના પોથી બાંધીને ઉતાવળો ઘેર આવ્યો. જે વખતે ગામમાં પેઠો તે વખતે સંધ્યાકાળ સમય થવા આવ્યો હતો તેની સ્ત્રિ પુતિને યાદ કરતી પરમેશ્વરનું રમણું કરતી છેક ઉપરના એટલે પાંચમા માળામા બેસતો, તેને તેના નાથે અવાજ કર્યો, હે નારી ! શબ્દ સાંભળતાની સાથે, ચંદનનો ડુંગ્રો ઉભી થઈ બોલી, બોલની બગીચારી ! આજ પતી ! કોવાય-પુલ લાવી આ સ્વામી જમણો હાથ ઉચો કરીને અને અંગુઠાની પાસેની આંગળી રસોઈના કામમાં ને, આંગળી નમાવી સાન કરીને કહ્યું કે એકદમ નીચે ગળા ગવરી અગ્નિ વિતાવળી અને એકદમ આજ થવાથી સ્ત્રિ નીસરણીઓ ઢાળી ઉત્તમ આસન પતી સેવામાં સદાય તમર રહેનારી, એ આવી નાથ ! પદંગ પાથરી પતીને મેલ્યું.

તો ધ્રુવ ઇન્દ્ર, કદાર તે જગાએ પથ્થર જેવી જમીન હતી પણ પુરાનુ

* મદન=ચોળવું; ધું. અને જેમ પાણીમાં પુલનો દડો પડતાં જરાએ

અવાજ ન થાય તેમ અવાજ ન થયો, અને નારી પાણી ઉપર ચાલતી આવી પતીના ચરણમાં મુસ્તક મુકી હાથ જોડી ઉભી રહી. નારીને ઝીણવાને માટેજ તૈયાર થએલું સરોવર ગુમ થઇ ગયું, પાછી હતી તેવી જમીન દેખાવા લાગી.

આ બનાવથી તેના પતીને ખાતરી થઇ કે ત્યાં વાત થાય છે તે મારી સ્ત્રિની નજ હોવી જોઇએ એ કોઇ બીજી સ્ત્રિની હશે, એમ નક્કી કરી, વિશેષ વાત નહિ કરતા સ્ત્રિને એટલુંજ કહ્યું કે હું તો માત્ર તમને કહેવાજ આવ્યો હતો કે હજી બે ત્રણ દિવસ થશે માટે ફિકર ચિન્તા ન કરશો; હું જાઉં છું. (પુરૂષ વિદાય થયો, સ્ત્રિ ધરમાં ગઇ.)

પતિની આત્મથી પતિવ્રતા સ્ત્રિનું પડવું, પથ્થર જેવી જમીનમાં સરોવરનું ખની જવું, જળ દેવીનું પ્રગટ થવું. મંગળાને ઝીલી લઇ તેના સ્વામીના સનમુખ ખડી કરી, દેવી એ સધળું નજરે જોઇ, મહામંગળા પટલાણીતો ચડીતજ થઇ ગઇ; અને મન સાથે વિચારને ગોઠવતી ઘેર આવી કે, આ શું આશ્ચર્ય, આ શો ગજબ, આનું શું કારણ. અજબ ચમત્કાર એટલે ઉચેથી પડતાં બધની હીમ્મત પણ ખૂબ ચાલી. લાલ્ય પુછી આવું તો ખરી.

નવીન નવાઇ જાણવાને અતી આતુર મહામંગળા, પતિવ્રતા મંગળાને ઘેર આવી બહારથી અવાજ કરી બોલી. ધરમાં કોણ હશે બેન ? તેને પતિવ્રતા મંગળા જવાબ આપે છે. જે હો તે હલાં રહેજે. હું ખારણાં ઉઘાડુ છું. (ખારણા ઉઘાડી આવેલી મહા મંગળાને આવો બેન કહીને ધરમાં લીધી.)

પ-મંગળા—કહો બેન ક્યાંથી આવ્યાં અને શું કામને માટે !

મ-મંગળા—હું જાતની કણબણ છું. પેલા વાસમા રહું છું, તમને કાંઇ પુછવા આવી છું.

પ-મંગળા—બોલો બેન, તમે જે પુછશો તેનો, હું જાણીતી હકથ એટલો સાચો ઉત્તર દઇશ.

મ-મંગળા—તમારું નામ શું બેન ?

પ-મંગળા—મારું નામ મંગળા છે બેન.

મ-મંગળા—ત્યારે મારને તમારું નામ તો એકજ છે.

પ-મંગળા—તમારું નામ્બેય મંગળા છે ?

મ-મંગળા—હાજી, મારું નામ મહા મંગળા છે,

પ-મંગળા—ચાર, હવે તમે જે પૂછવું હોય તે પુછો ?

મ-મંગળા—તમારા ઘરવાળા ક્યાં છે ?

પ-મંગળા—તે તો બહાર ગામ ગયા છે, તેમનું કામ હોય તો બે દીવસ પછી આવજો.

મ-મંગળા—ના ના; હુતો સેજ પુછું છું, કામ તો તમારજ છે ?

પ-મંગળા—ત્યારે બોલો ઝટ !

મ-મંગળા—આમ આટલાં બધાં આકળાં ઉતાવળાં શું થાઓ છે !

પ-મંગળા—કોઈ દીવસ ન આવતું હોય તે માણસ આવે ત્યારે; માણસને તેના આવ્યાનું કારણ જાણવાને અતી આતુરતા રહે છે.

મ-મંગળા—આજે સાંજની તમારા સામાજ મકાનમાં હું મારા સગાને ઘેર જમવા આવી હતી, અને જમીને બહાર નીકળી તે વખતે તમે બારીએથી પડ્યાં પણ તમને વાગ્યું નહિ, તેનું શું કારણ ?

પ-મંગળા—બસ ! એજ કારણ અહીં આવ્યાનું છે ?

મ-મંગળા—તે કારણ કાંઈ નાનું સું નથી.

પ-મંગળા—વાંસ ઉપર ચઢવાનો અભ્યાસ કરતી વખતે નટના છોકરાને પડતો ઝીલવા તેના સંબંધીઓ હાજર રહે છે તેજ પ્રમાણે નિરંતર પતી સેવામાં પ્રિતી રાખનાર પતીવ્રતા સ્ત્રીઓને પગલે પગલે પ્રભુનાં પારશાદો ફરે છે.

મ-મંગળા—પતીવ્રતા સ્ત્રી કોને કહેવી ?

પ-મંગળા—પતીવ્રત ધર્મને પુરેપુરો જાણનારી અને પતીવ્રત ધર્મને પાળનારી સ્ત્રી તે પતીવ્રતા કહેવાય.

મ-મંગળા—પતીવ્રત ધર્મ એટલે શું ?

પ-મંગળા—સ્વામીની આજ્ઞામાં રહેવું અને તેને-પ્રભુ તુલ્ય ગણી તેની સેવા ઉઠાવવી.

મ-મંગળા—મને ઝટ સમજાણુ પડે તેમ સમજાવો.

પ-મંગળા—આપણા ઘણીને દીશા-જંગલ જવા પાણી આપવું. એમને દાતાણુ પાણી આપવાં. તેમને તેજ મર્દન કરીને, શરીર યોગીને કુના પાણીથી નવરાવવા, રૂઢી રીતે રૂઢા પ્રકારે રસોઈ કરી તેમને જમાડવા, સુવાને માટે સ્વચ્છ અને મુદર ઓછાડ બીછાવી સુવાડવા, તેમની પગ ચંપી ફરી અને પંખા કરી ઉંઘાડવા, જયત ઘાય ત્યારે શું માગશે તે શું કહેશે તે માંગણવા આતુર મહેતું.

મ-મંગળા—યસ ? આજ પરતીવરતા ધરમ !

પ-મંગળા—હા હા એજ, એતો નથી કાંઈ સેજમા થઈ જાય તેવું. એવી રીતે સેવા કરવી કે કાંઈ દીવસ સ્વામીનું મન ઉચું ન થાય.

મ-મંગળા—આ પ્રમાણે વરતીએ તો મેરેથી પડતુ મુઝીએ તોય વાગે તો નહિંજને ?

પ-મંગળા—નાનાના વાગે પણ નહિં અને મરી જવાય પણ નહિ ?

મ-મંગળા—પાણુ ત્યારે કાલથી પરતીવરતાનો ધરમ ?

પ-મંગળા—ખડુ સારી વાત ! એથી વિશેષ ધર્મ કે પુન્ય સ્ત્રીએને માટે ખીજું નથી, એટલે અને સર્વોપરી ધર્મ તેજ છે.

પતીવ્રતા મંગળા ઘેર આવી અને રાત્રીમા વિચાર શુન્ય થઈ ગઈ, કાલ સવારથી આપણે પરતીવરતા ધરમ પાળવા માંડવો.

(કર્તા) હમેશાં સવા પહેર દિવસ ચઢ્યા પછી જ્યત થતી હતી અને આજે સવા પહેર રાત્રી બાકી રહી છે અને જ્યત થઈ ગઈ, દીશા-જંગલ જઈ આવી, દાતણ પાણી કરી પરવારી નહાવાનું ઉતુ પાણી કરી પોતે નાહીને બેઠી, ત્યાર પછી સ્વામીને માટે પાણી ઉઘાળી મુક્યું. રોજના અવધાસે વખતસર પટેલ જ્યત તો થાય. પણ આજે નારીનો ગણસારો સાબળી આંખ મીચીને પડી રહ્યા છે, એમ જોયા અને જાણવા માટે કે શુ કરે છે. એટલામા તો લ્યો ઉઠો હવે ! જુવો ઝાડે કરવા જવાના લોટામાં પાણી ભરી મુક્યું છે તે લઈને જાઓ ! ને આવશે ત્યારે હાથ પગ ધોવાને ઉતુ પાણી આપીશ; એમ મહામંગળા પટલાણી બોલ્યા.

પટેલ—હજી મારે ઉઠવાનો વખત થાય છે.

પટલાણી—થાય છે થાય છે, નહિં ઉઠો ઝટ !

પટેલ—પણ આટલું બધું વહેલું ઉઠીને કરવું છે શુ ?

પટલાણી—કરવું કાંઈ નથી પણ ઉઠો !

પટેલ—(ઉઠીને) લ્યો થયું, આ ઉઠ્યા !

પટલાણી—એમ નહિ ! હવે બેસજો નહિં ! જાઓ ઝાડે કરવા. ભાંજાળે જઈ આવો !

પટેલ—થયો હાઉ તોય જઈ ! ને ના થયો હાઉ તોય જઈ ?

પટલાણી—હા હા ! જઈ આવો ઝટ !

પટેલ—હાઠ પીધા વિના ઝડોજ નહિ ઉતરે !

પટલાણી—લ્યો હોકો ભરી આપુ, પી લ્યો ઝટ !

પટેલ હોકો પી ભાગોળે જઈને આવ્યા એટલે પટલાણીએ પાણી આપ્યું. ત્યાર પછી દાતણ કરાવ્યું. પછી કહ્યું નાહી લ્યો ઝટ !

પટેલ—આજે ઝટ ઝટ ! કેમ થઈ રહ્યું છે તે સમજાતું નથી ?

પટલાણી—મારે પરતીવરતાનો ધરમ પાળવો છે. ઉતાવળ કરો ! નહાવા બેસો; હું શરીરે તેલ મસળીને ગરમ પાણીથી નવરાવું ! પટેલ નાહી ઘોઘને તૈયાર થયા. ત્યારે પટલાણીએ રસોઈ તૈયાર રાખેલી હતી. દાળ, ભાત, શાક ને પતીવ્રત ધરમ પાળવાનો પહેલો દીવસ એટલે કંસાર પીરસી દીધો.

પટેલ—આજે તો ખાવાનું પણ કર્યું છેને શું ?

પટલાણી—હા જમી લ્યો ઝટ !

રોજ તો પટેલ રોટલો પણ સુખ્ખે દેખતા નહોતા તે આજે કંસાર ચોળતાં વિચાર કરે છે કે, રખ્ખે ને કાંઈ કપટ તો નહિ હોય ! કાંઈ ખવરાવીને મારીને ચાલી તો નહિ જવાની હોય ! ચાલો-જોઈએ છીએ શું થાય છે. પટેલને જમાડીને હોકો ભરી આપ્યો. પટેલ હોકો પીએ છે એટલામાં ઉતાવળે ઉતાવળે લાલુશ પોતે ખાઈ લીધું, પછી ખાટલો પાથરી તૈયાર કરી પટેલને કહ્યું ! સુઈ રહો ! હું પણ ચાંપું ! જરા પંખો નાંખું.

પટેલ—મને ઉઘ નથી આવતી !

પટલાણી—ના આવતી હોય તોય સુઈ રહો !

થોડીવારમાં નિદ્રાવશ થઈ ગયા. સાંજનો એકાદ પહોર દીવસ બાકી રહ્યો એટલે, ઘેનમાં ઘેરાએલા પટેલને જાગ્રત કરીને કહ્યું કે બહાર જાઓ !

પટેલ—ક્યાં બહાર જઉ ?

પટલાણી—થોડેક છેટે જઈ આવો ! સંધ્યાકાળ પહેલાં પાછા વળજો અને જેવા આવો તેવા રસ્તા ઉપર ઉભા રહીને મને બોલાવજો; હે નારી ! કહેજો, અને હું આવીને બારીએ ઉભી રહું એટલે હાથ ઉઘો કરી આંગળીથી સાન કરીને કહેજો કે, એકદમ નીચે આવ !

પટેલ—આ ખંડુ શુ કરવા કરવું પડે છે ?

પટલાણી—તમે તમારે હું કહું એમ કરોને ? તમારે “ પાડા પાડીતું શું કામ છે ” !

પટેલ—મહુ મારું લે આ ચાલ્યો, બરાબર સંધ્યાકાળે આવીશ.

પટેલ લુગડાં પહેરીને બહાર નીકળ્યા. પટલાણી ત્રિજે માળ ચડીને બેઠાં છે, અને પટેલનો અવાજ સાંભળવાને આતુર થઈ રહ્યા છે. ઘણીવાર થઈ, પટેલ ના આવ્યા ત્યારે, વારે વારે હડીને ખારીએ ડોકીઆં કરવા લાગી, એમ કરતાં થોડી વારે પટેલે અવાજ કર્યો, હે નારી ! ધસી હડીને ખારીએ આવી બોલી બહીહારી !

પટેલ—(હાથ ઉઘો કરીને અને આગળથી સાન કરીને) એકદમ નીચે આવ !

પટેલનો અવાજ થતાંની સાથે પટલાણીએ ખારીએથી પડતું મુઠ્યું લાં નીચે કંડણુ જમીનમાં માથુંજ આવી ગયું. માંધુ પુટી ગયું અને બેભાન થઈ ગઈ. તે વખતે અરોસી પડોસી દોડતા આવ્યા. સારવાર કરતાં જરા તન્મર આછા થયા, અને ભાત આવ્યું ત્યારે પતીવ્રતા મંગળાને ગાળો ભાંડવા લાગી. ઓ રાંડ ભટાણી ! ઓ તાર કાળુ થાય ભટાણી ! ખર સામગી પતીવ્રતા મંગળા, ખર કાઢવા આવી, રાંડ મને મારી નાખવાની ધારી હતી કે શું ! રાંડ કહેતી હતી કે જરાય નહિ વાગે અને કેમ વાગ્યું !

પતીવ્રતા મંગળા—ખરી પતીવ્રતાઓને તો પહાડ ઉપરથી પડે તોય શરીરે હતી આંચ આવતી નથી, અને તમારૂં માથું પુટી ગયું એ શું ! તોપણ હજી તમને નથીજ વાગ્યું એમ કહીએ તોય ચાલે. જૂવો હજી શરીરે કોષ્ટ પ્રકારની ખોડ આવી નથી. એકાદ હાથ કે પગ ભાગ્યો નથી, આટલે ઉઘેથી જાણી જોઈને પડનાર માણસ જીવતું શી રીતે રહી શકે.

મહામંગળા—હારે હજી તો તારે હાથ પગ ભાગવાનો વિચાર હશે કેમ ? પરતીવરતાનો ધરમ પુછવા આવી એ ગુનો કર્યો કેમ ! બળ્યો તારો પરતીવરતાનો ધરમ.

પતીવ્રતા—બળ્યો બળ્યો કહીશ નહિં, તારાંથી ના અને તો ના પાળીશ.

મહા મંગળા—એક દહાડો પાળ્યો એટલામાં તો રાત્ર થઈ ગયું ત્યારે આઝા દીવસ પાળીએ તો રોજ પછાડ્યો ખાવી પડે !

પ-મંગળા—હા તેમ તો ખર, સ્વામીની જીમ હાલે તેમ આપણા પગ હાલવા જોઈએ.

મ-મંગળા—એવું વળી પહેલું ક્યારે કહ્યું હતું ? હાય હાય ! તમને ના વાગ્યું ને મને કેમ વાગ્યું !

પ-મંગળા—પાળવાગા કાંઈ ખામી હશે ? શી રીતે પાળ્યો તે કહે જોય ?

મ-મંગળા—રોજ કરતાં વહેલી ઉઠીને તૈયાર થઇ ગઇ. પછી એમને ઉઠાડ્યા.

પ-મંગળા—ઉઠાડ્યા કે એમની મેળે ઉઠ્યા ?

મ-મંગળા—ના...મેં પરાણે ઉઠાડ્યા. ઉઠાડીને ઝાડે ફરવા મોકલ્યા.

પ-મંગળા—મોકલ્યા કે ગયા ?

મ-મંગળા—તમે સાંભળો ! વચમાં ના બોલો. મેં મોકલ્યા. એમને તો વાર હતી. આવ્યા કેડે હોકો ભરી આપ્યો તે પીધો. ત્યાર પછી નવરાબ્યા, જમાડ્યા, સુવાડ્યા; પગથંપી કરીને ઉઘાડ્યા, ને સાંજ પડ્યા આવશે તો પડતુ મુકવાનો વખત થઇ જશે એમ જાણી ઉઠાડ્યા. ઉઠાડીને કહ્યું કે તમે ગમે ત્યાં બહાર જાઓ ! જો કે એમને તો જવું નહોતું પણ મેં જાણે ધક્કા મારીને કાઢ્યા. મેં એમને સમજાવ્યું પાડીને મોકલ્યા કે, બહારથી આવીને, તાપડનોખ મને અવાજ કરવો, અને હું બારીએ આવું એટલે મને સાન કરી કહેવું કે નીચે આવ ! એમના ગયા પછી હું બારીએ ડોકીયાં કરીને થાકી, પછી થોડીવારે આવ્યા. એમણે ઘાટો પાડ્યો ને મેં તરત પડતું મેલ્યું.

પ-મંગળા—તમે ધરમ પાળ્યો એતો ખરો, પણ હજી ખામી ઘણી આપણાથી એમને પરાણે મોકલાય નહિ, એમની ઇચ્છા મુજબ સેવા થાય ત્યારે તે ધર્મ પાળ્યો કહેવાય. માટે હજી ઝાઝા દિવસ અભ્યાસ શખશે તો તમે પણ નિર્ભયપણે પાળી શકશો. એ એક દીવસમાં બની જાય તેમ નથી, એ કાંઇ લાડવો નથી કે મોમાં મુકી દેવાય. પતીવ્રતાને માટે સ્વર્ગનાં દ્વાર સદા ખુલાં છે.

અમર—અહાહાહા ! પતિવ્રત ધર્મનો પ્રતાપ તો અદ્ભુત છે, હું તો સાંભળીને ઠરીજ ગયો. હવે સતી સુકન્યાનું ચરિત્ર શરૂ કરો !

મહંત—આતો લોકીક દ્રષ્ટાન્ત કહ્યું, તેમાં તું ઠરી ગયો. ત્યારે સુકન્યાનું ચરિત્ર સાંભળીને તો હેરત પામી જઇશ. સાંભળ !

એક સમયને યોગે. સતી સુકન્યા નાહીને માન સરોવર ઉપર વસ્ત્ર બદલે છે, તેનું એકજ વસ્ત્ર, તે પણ પવનના સપાટથી અંગથી અળગુ ઉડી રહ્યું છે. જેનું મુખ ચંદ્રના તેજને લગ્નવી રહ્યું છે, તે વખતે સંજ્ઞા (અથક્ષમા) સ્ત્રિની નાસીકાથી, સુર્યની સંજ્ઞાએ ઉત્પન્ન થયેલા, એવા દેવતાઓના વૈદ, અથ્વનીકુમાર, નામે નાસત્ય અને દત્ત સ્વર્ગમાંથી ઉતર્યા, અને નિર્જન વનને શોભાવતી સુવસ્ત્રાલંકાર સહીત સુંદરીને જોઇ મોહ પામ્યા, તથા દોડતા પાસે આવી, હસીને બોલ્યા.

[અશ્વિનીકુમાર.] રાગ, એતો પુન્ય પુરૂષ પુન્યશા...ળી. (ઓખ્ય.)

અમો વારી વદન પર વા...રી,

અમો.

વાહ ! નિર્જન વનમાં ના...રી.

વાહ વાહ વાન, જોણે ભુલાવ્યું છે બાન;

વાહ ! નિર્જન, અમો. ૧

શું ! સુંદર દેહ શણગા...રી.

કામ દેવની કામના, રંગ રૂપનું ધામ,

યાચક નર આશી ખડા, જીવો જાળવી આ...મ.

વાહ ! નિર્જન, અમો. ૨

અમો આગ્યા રમવા જ...રી.

વરી હોય વામા કદા, છળ બળ કરીને છાંડય;

અંતરથી અજગો કરી, સુર સાથે સુખ માંડય,

વાહ ! નિર્જન, અમો. ૩

તમો અમથી બાવો યા...રી.

લલના થાશે લાખનાં, સ્વર્ગ સુખની સાથ;

અસ્ત ઉદયની જાળમાં, કશે ન જોશે કાથ;

વાહ ! નિર્જન, અમો. ૪

નવ તરણી દ્યો તુચ્છ કા...રી.

હારા પરણેલા પતીને તજીને સ્વર્ગના દેવતાને વરી સ્વર્ગનું સુખ માણી

લે ! આવાં હલકાં. અણુગમાં અને નીચાં વચન સાંભળીને અતી ક્રોધાયમાન

(મુકન્યા) રાગ, રૂડા દીસો છો રાજેન્દ્ર મંદીર.

ભૂડા લાગો ! ! છો; હ્યા ખેડાં ભૂંડું ભાખાતારે. ભૂંડા લાગો !

હસી ધસી શું સામા આવો ! મુજ ઉપર શો છે તમ રક્ષાવો !

ભૂંડા લાગો ! ૧

ધુળ ભરાશે મુખમાં, મુજને ધાખતારે,

દેવ તણા દીસો છો સાળા, કરતા આવ્યા ચટકા ચાળા;

ભૂંડા લાગો ! ૨

નખાશે, મુજ ઉપર નજરો નાખતારે.

નજરે નીર્ખા નૌતમ નારી, વણુ તેડ્યા આવ્યા વ્યભિચારી;

ભૂંડા લાગો ! ૩

જૂલમ જુલમશે ગંડું, જીવતી ઝાંખતારે.

મુકન્યા સર્પાતિ પુત્રિ, ચ્યવન રૂપીની હું ધર સુત્રી;

ભૂંડા લાગો ! ૪

નામ સાંભળી, નથી ખરે ઉખર ખાંખતારે.

ભૂગુફાના ભાંતું એવા ચ્યવન મુનીની સ્ત્રિના સામુ જોવા સ્વર્ગના દેવતા

સમર્થ ન થાય; તો તમે નાચ વ્યભિચારી. અશ્વિની ઝાળમાં પડવા શા માટે

૧ ભોડા=વગરે ભટકતા જંગલી લોહાની એક જાત. ૨ દાવો=હડકે ૩ ખર=

ગધાડો.

તૈયાર થાઓ છો ! જન્મતાંજ જેની દ્રષ્ટિએ પુલોમા રાક્ષસ બળીને લખ્મ થઇ ગયો ! તે રૂષીનો તમને કેમ ભય લાગતો નથી.

(અશ્વનીકુમાર) રાગ; ગોવિંદ ગુણ ગાઓરે.

એ મદડામાં શુ મોહ્યાં રે. મન મોહતી.

સંસાર સુખ સૌ ખોયાં રે. મન મોહતી.

કરચોલી કાયામાં પડતી, ખરે લખડતી ખાલ;

દીલ ઉપર ડાઘા બહુ દીસે, બુઢો રીસે બેહાલ રે. મન મોહતી. ૧

અંગતણું આંછાદન જેતાં, વરવા વાંકા વાળ;

લીટ નાકથી બહાર દરડતુ, મુખે દરડતી લાળ રે. મન મોહતી. ૨

કાને કાંધ સંભળાય નહિ, વળી આંખેથી નવ સુખે;

ડગલું દેતાં દૈવ્ય પોકારે, કાયા તો થર થર ધ્રુજે રે. મન મોહતી. ૩

આંખે જેતાં આંખ ઠરે નહિ, હૈયું ન થાએ હળવું,

વિષય સુખમાં વિશ્વ ઝડાયું, તે તુજને ક્યાં મલવું રે. મન મોહતી. ૪

[કવિ] નિરંતર પતી સેવામાં પ્રિતીમાન એવી સતી સુકન્યાથી, સ્વામીની નિંદા સહન થઇ શકી નહિ તેથી, અશ્વનીકુમારને ધિક્કારીને વળી ક્રોધ વચન બોલી.

[સુકન્યા] રાગ; એતો ગજબ જણાય, ગણાય પછી ગામમાં; (આંછવ.)

આવ્યા છો ક્યાંથી ગુમાર ! !

ગુમાર તમે ૧ગાંગલા, આવ્યા છો ક્યાંથી ગુમાર !

આપને અધીક ગણો; બીજને તુચ્છ ભણો;

ખાંતે રાખીને ૨ખુમાર. ખુમાર તમે. ૧

હલકા ઉચ્ચારથી. હલકા જાણાઓ છો;

કોના દીસો છો કુમાર. કુમાર તમે. ૨

નીચાનો નિચ બોલ, પડધા પાડે છે ઢોલ;

બોલીનો રાખો શુમાર. શુમાર તમે. ૩

અશ્વનીકુમાર કહે છે; અમુલ્ય હીરાને છાંણથી ઢાકનારી, ઢીંગલાની રમ-તમાં રાજી રહેનારી ઢીંગલી. ઢીંગમરની જાળમાં ફસાઇને, અસાડ સાસનાં અળસીઆની માફક જીવન વૃથા ન ગુમાવ ! સમજ વિચાર કર ! તુ, શું સમજીને આવા વૃદ્ધ કુરૂપ સ્વામીને વરી; અને તારા બાપે શું સુખ જોઇને વરાળી ! પોતાના સ્વાર્થે દીકરીઓને દુઃખમાં નાખનાર ઇંસા રવ રવ નર્કના અધીકારી થાય છે. કાષ્ટ ફિકર નહિ ખેર જે થયુ તે ખર પણ આટલેથી

૩ જો.]

સતી મુકન્ધા.

સમજ નહીં ! એ વૃદ્ધ કદરૂપ પતીને તણ દે અને અમને વરી ને, દેવને
દુર્લભ એવું બર જીવાતીનું સુખ મિથ્યા ન કરે ?
અશ્વતીકુમારનાં વચનને સાંભળી સતી મુકન્ધા ખોલી.

ગિતી.

સતી ધર્મને જાણું, મુકન્ધા હું સતી જાણ જાણું,
પતી પાદમા અર્પણું, નિએ મારા તન મન ધન પ્રાણ
આવી અગ વૃત્તિવાળી મુકન્ધાને જોઈ, અશ્વતીકુમારે પ્રચલ થયા.
અને ખોલ્યા, હું મહા સતી મુકન્ધા !

ગિતી.

ધન્ય ધન્ય હું જાણા, પતી સેવામાં સાચો તુજ પ્રેમ;
આશીશ દઈએ આજે, દંપતી બન્ને રહે કુશળ લેખ.
હે નારી તારી સ્વામી ચરણમાં સાચી પ્રિતી જોઈ અમે પ્રસન્ન થયા
હોય તો ઉત્તમ પ્રકારની આપવીતીના ઝડોના રમથી મુંઝર મંગેવર બરી. મુતીને
સ્નાન તથા પાન કરાવીએ તો, મુતી વૃદ્ધ મરી યુવાન અને અધ મરી
આંખે દેખતા થાય ! પુછી જો તારા પતીને ! પણ સાંભળ, અમે વરે
એકજ મંગેવરમાં સ્નાન કરી બહાર નીકળીએ ત્યાર પછી જોતે તું વરે તે
તારો સ્વામી ?

દેવ વેદના વચનને સાંભળી સતી સ્વામીની પામે જઈ ખોલી ! તે પ્રાણ-
ધર ! અહીં સ્વર્ગના દેવતાઓના વેદ અશ્વતીકુમારે આગ્યા છે, અને તેઓ
એમ કહે છે; કે રૂપીની ઠંડા હોય તો અમે તેમને ઉત્તમ આપવીતીના
રસમાં સ્નાન કરાવી. જીવાતી તથા આખો આપીએ.

અચ્ચન્—નારી, વેદને જાણે ખોલાવ્યા ?

મુકન્ધા—ખોલાવ્યા છે એ તથી, એમની મેજેઝ આવી ચડ્યા છે.

અચ્ચન્—મારે વૃદ્ધ રૂપ ફેરવી જીવાતી આપવાતી અને અધપણું

મુકન્ધા—તે તો હું કેમ કહી શકું પણ એમ સાંતુ હું કે આપ જોવા

પ્રતાપી મુતીની કૃપા મેળવવા માટે હજે.

અચ્ચન્—એમ તું અતુમાન કરે છે તેમ હું પણ અતુમાન કરું છું કે;
મારા કદરૂપણાથી કંઈથી તે તેમને સુતી આગન્ન કરી ખોલાવ્યા હોય !

સુકન્યા—ના નાથ; એમ નહિં. હુંતો તમને ઈંદ્ર સમાન દેખું છું, હું તો સ્વરૂપવાનજ એહ છું; અને ત્રિલોકમાં તમારાથી વધારે રૂપાળો કોઈ નર નથી એમ માનું છું.

ચ્યવન—ભણે નારી, ત્યારે તે અશ્વત્થામાને આજ્ઞા કર કે, ઔષદીનું સરોવર ભરી મને સ્નાન કરાવે.

મુનીની આજ્ઞા થતાંની સાથે. અમુલ્ય ઔષધીઓ ખોળી તેનો રસ કાઢી એક સરોવર ભરી દીધું, અને સુકન્યાને કહ્યું. તારા સ્વામીને આ સરોવરમાં નવરાવ! અશ્વત્થામાને આજ્ઞા કરેલી સતીએ પતીનો હાથ પકડી તળાવનો કાંઠો દેખાડી દીધો. ત્યારે ચ્યવન મુનીએ ધિરે રહી તળાવમાં ઉતરી હુબકી મારી વરણ દેવનું ધ્યાન કર્યું. ચ્યવન મુનીના ઉતર્યા પછી અંતે અશ્વત્થામા પાણુ ઉતર્યા, તેમણે પાણુ હુબકીઓ મારી દીધી. થોડીવારે ત્રણે જણુ સરખે સ્વરૂપે બહાર આવ્યા અને સુકન્યાની સનમુખ ઉભા રહ્યા.

અશ્વત્થામા અંતે ભાઈ સુકન્યાની ડાબી બાજુએ અને ચ્યવન મુની જમણી બાજુએ ઉભા રહ્યા છે; તે ઉપરથી સતીએ અતુમાન કર્યું કે આ અંતે સ્વર્ગના દેવતા વૈદ અશ્વત્થામા છે; કારણ કે પ્રથમથી બંધાએસા, પ્રેમ તુટતો નથી અને નવો પ્રેમ ઝટ જોડાતો નથી. વળી એ અંતે વારંવાર ઉતાવળા બોલવા લાગ્યા કે; ઉતાવળ કરો! બોલો અમારા ત્રણમાંથી તમારો સ્વામી કયો? બનાવો ઝટ! ઝટ કરો! ઉતાવળ કરો!

સતી સુકન્યા વિચાર કરે છે કે, આ અંતે બક બક કરી રહ્યા છે તે મારા સ્વામી નથી. કારણ કે જેની હું થઈ ચુકેલી છું, તેને હાથ પડવાની પીડા હોયજ નહિ. જેમ કોઈ સ્ત્રી પોતાના નાના બાળકને લઈ બીજા મહેલમાં જાય, જ્યાં રનાડવા જેવા બાળકને અનેક સ્ત્રિયો રમાડી રહી છે, ઉઝાળી રહી છે, દુધપી રહી છે, હસાતી રહી છે, વારા ફરતી ઝડપીને બાળકને ઝૂંટાવી લે છે. સ્વાડતાં ધરાતીજ નથી, પણ તેની માતાનો જાણે જાણતીજ નથી; કોણુ જાણે કોનોય બાળક છે કે જાણે બાળખતી પણ નથી, એવી રીતે એડી એડી બીજની જોડે વાતો કરી કરે છે; કંઈકે તેના પેટમાં ટાટક રોલેલી છે કે; રમાડી લેવા દેવો સર્વેને, આખરનો મારે રમાડવાનો છેજ. આવી રીતે અતુમાનથી પ્રણામ આંખી પતીને બાળખી કાઢી સ્વામીના ચરણમાં પડી. તેજ વખતે ધન્ય સતી કહીને અંતે અશ્વત્થામા પાણુ પોતાના અમર રૂપે થઈ ચ્યવન મુનીના પગમાં માથાં મુકી નમ્યા.

(કવિ)

રાગ; છંદો

રૂપીએ કરીયું સ્નાન, પાન ઔષધનું કરીયું;
 ધર્યું વરણનું ધ્યાન, વાન વપુ કેરૂં કરીયું;
 વૃક્ષવસ્થા મટી જીવાની આવી જોરે;
 આંખે આવ્યું તેજ, દેખતાં ક્ષાન્ન કોરે;
 સુકન્યા સુદર સતી, નમી નાથના ચરણમાં;
 અશ્વત્થીકુમારો ઓળખી, આવ્યા રૂપીના શરણમાં.

પોતાનો ઉપકાર કરીને વળી ચરણમાં ને શરણમાં આવેલા જોઈને, રૂપી પ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગ્યા. હે દેવતાઓ હું આપી શકું એવું મારી પાસે કાંઈ માગો ! તે સાંભળી અશ્વત્થીકુમારો ખોલ્યા. હે મુતી મહારાજ, અમો દેવ છીએ પણ વૈદુ કરીએ છીએ તેવી દેવને માટે કરેલા યજ્ઞમાથી, શોભવણીનો રસ પામતા નથી.

ચ્યવન મુની કહે છે ભલે યાદ કર્યું. મારી પણ એજ ઇચ્છા છે કે, તમને ઈંદ્રની સમક્ષમાં શોભવણી રસ પાન કરાવું. અને વળી તમને આપ્યા સિવાય ઈંદ્ર પાન કરેજ નહિ, એવું સદાને માટે આણુ રખાવું તે સાંભળી પ્રસન્ન મુખે હરખતા બંને અશ્વત્થીકુમારો સ્વર્ગ ગયા.

અહીં જીવાની અવસ્થાને પામેલા ચ્યવનમુની, સુક્રાન્ન સતી સુકન્યાની સાથે સંપૂર્ણ સુખના સરોવરમાં ઝીલી રહ્યા છે હાસ્ય વિનોદ કરી રહ્યા છે. આ કોઈ વખત શિકારે નીકળેલો શર્યાતી રાજા આવી ચઢ્યો.

જ્યારે પોતાની પુત્રીને, વૃક્ષ ચ્યવનમુનીને યદ્યપે ખીજન જીવાન આલ્સણના આળની સાથે, રમતી, બોલતી વીહાર કરતી અને પતી પ્રત્યે ચત્તિ આવમાવ કરતી હોય તેવા આવમાવ કરતી જોઈ, ત્યારે શર્યાતી રાજા અતી ખેદ કરવા લાગ્યા, તથા ત્યા જાહેર નહિ થતા છાનો દુષ્ટો ચાલ્યો ગયો.

રંગમહેલમાં આવેલા રાજાનો રંગ જૂદોજ જોઈને; તેના નેત્રમાં ક્રોધ વરસતો જોઈને તથા તેના ભવાં ચઢેલાં જોઈને બીહીને બીહીતે રાણીઓએ પુછ્યું. હે નાથ, આજે કાંઈ અતી ક્રોધામયમાન થયા છો તે કોના ઉપર ? સૂગ્ધ કહે છે, આજ મને એ ક્રોધ થયો છે કે મેં પુત્રીને પર પુરૂષની સાથે પ્રિતી અને પતી બાવથી રમતી જોઈ. આરે હાય દીકરીએ દાઢ વાળી નાખ્યો; નાક કાપી નાંખ્યું. લાગ્ય તલવાર લઈ એનું માંથુજ કાપી નાખી આવું એટલે ફરીને તેનું મોહું જોવાનો સભવજ ન રહે. રાણીઓ

કહે સ્વામી, તમે આપણી પુત્રીને મારશે ! અને કદાચ તે બ્રાહ્મણનો બાળક
આપ આપશે તો ! રાજા કહે છે. અપરાધીએ દીધેલો શ્રાપ કદી લાગતો નથી;
“ બંધાયેલો બાળી શકતોજ નથી. ”

(રાજા) રાગ; કૈયાળ હ્યોને પયની ખ્યાલી હાથ. (સૈરંધ્ર.)

ધોઝારી કેરો ધડવા જાઉ ધાટ; (૨)

દીકરીએ વાળ્યો દાંડો.

ધોઝારી.

સુકન્યાની સંગમાં, દીકો બ્રાહ્મણ બાળ;

જમાઈને જોયા નહિ. લમણે લાગી ઝાળ.

ધોઝારી. ૧

સુંદર રૂપે શોભતો, *છોભતો નહિ જરાય;

સુકન્યાના કંઠમાં, બેઠો ખાંદ્ય ભરાય.

ધોઝારી. ૨

દુર્બળ વર દારા વરી; દોર્યા જમને દાર;

વિષય સુખને કારણે; પરથી બાંધ્યો ખ્યાર.

ધોઝારી. ૩

અસીને ધારી હાથમાં, માફ બેઠને દાર;

કન્યા મુખ જોવું નહિ, કલંક લગાવણુ હાર.

ધોઝારી. ૪

હાથ ! કલંક લગાવનારી કન્યાને સુકન્યા કહેતાં જીમે કાંટા વાગે છે,
માટે કુકન્યા કહીશ.

સતી સુકન્યા, ચકોર ચંદની સનમુખ જીવે તેમ એકી નજરે પતીના
સામુ જોઈ રહી છે. બંને સામા સામી બેઠાં છે, ત્યાં, જરાક દ્રષ્ટિ દૂર જતી
રહી અને પોતાના પિતાને હાથમાં ઉઘાડું ખડ્ગ લઈ ક્રોધમાં આવતા
જોઈને બોલી.

[સુકન્યા] રાગ છત્રપતી દુર્યોધન રાજ. (સૈરંધ્ર.)

સુકન્યા કહે શીરહત્રને, પીતા મારા આવે છે;

ખર ખડ્ગ ખેંચીને કરમાં, રઅધર દંતથી આવે છે.

૧

ક્રોધ રહ્યો કાયામાં વરસી, આંખે આંસુ લાવે છે

રોમે રોમે રહ્યો કાળ તે, તંન તાતમું તોતે છે.

૨

ભય લાગે ભરથાર અતીષે, ભય તો ભાન ભભાવે છે;

આપ ચિના પડતી પીડાને, સ્વામી કાણુ શમાવે છે.

૩

રક્ષણ કરો ! ના.. થ.

* છોભાતો-ઓશંગાતો. છુપાતો; લજવાતો. ૧ બાંધ્ય-હાથ, ૨ અધર-
નીચેનો હોઠ.

ભામતીને ભયમાં પડેલી જોઇ, રૂપીએ પાછુ વાળી જોયું, ત્યારે રાગને પુર વેગમાં ધસતો આવતો જોયો. રૂપી બોલ્યા. સચુર ? એટલેજ રહેજે નહિ તો વળીને ભગ્ન થઇ જઈશિ ! ક્રોધમાં આવતો કાળો નાગ મંત્રથી સ્થિર થઈ બય તેમ સ્થિર થઇ ઉભો રહ્યો, તેના મનમાં ભરાએલા ક્રોધનું કારણ ગણાવર સમજીને વળી રૂપી બોલ્યા.

[વ્યવન] રાગ, નાથ ના કરો વાત ધર જવાની રે.

અહો રાજવી, સંઘ્ય શાન્ત થાઓરે,

સતી એ બાળ, કરો ન કાળ; આવે ન આળ, હ્યોને સંભાળ;

ક્રોધને શમાવોરે.

અહો રાજવી. ૧

દેવ વૈદ્યી, વળીયું મારૂ વાનરે,

વૃદ્ધ કુરુપ, થયુ સુરુપ; અતી અનુપ, સાબળ ભુપ,

સરોવરે કર્યું સ્નાનરે,

અહો રાજવી. ૨

રાગ; હું આંખથી અંધ અને શરીરે વૃદ્ધ છતાં, તારી પવિત્ર પુત્રિએ મારી પાર્વતી શંકરની સેવા કરે તેમ કરી તે પતીવ્રત ધર્મના પ્રતાપે સ્વર્ગ-માંથી અશ્વત્થી કુમારોએ આવી, ઉત્તમ ઔષધથી સરોવર ભરી, મને સ્નાન કરાવ્યું અને આંખો તથા જીવાની અર્પણ કરી.

(કંવિ)

મરાડી સાખી.

મુતી મુખના શબ્દ સાંભળી, ભૂપત પડીઓ પાય;

કર જોડી કરગરવા લાગ્યો, પુરણ ત્યાં પસ્તાય,

મુક્યું ચરણે શીશ, વ્યવન રૂપીની થઈ આશીય.

વ્યવન—રાગ તારો જય થાઓ ? હું પ્રસન્ન છું.

રાગ—વળી મને કાંઈ આજ્ઞા કરો કે જેમાં મારૂ પણ હીત સમાયું હોય ?

વ્યવન—સ્વર્ગના જે દેવતાએ, મને જીવાની તથા આંખો આપી, તે વૈદ્યો છે માટે યજ્ઞમાંથી સોમવહ્ની રસ મળતો નથી, તેમને મેં વચન આપ્યું છે કે, હું તમને ઇંદના દેખતાં તે રસનું પાન કરાવીશ ! માટે વૈદ્ય પર્વતની અને નર્મદાની પારના પ્રદેશમાં યજ્ઞની સઘળી સાહીત્ય તૈયાર કરાવ ! ત્યાં હું પડે આચાર્ય થઈ યજ્ઞ કરાવીશ, અને અશ્વત્થીકુમારોને સોમવહ્ની રસ પાન કરાવી, મારા બોલેલાં વચન સાચાં કરીશ.

શર્પાતી—જેવી આજ્ઞા; હું દમણાંજ તે કામનો આરંભ કરૂં છું.

મુતીની આજ્ઞા મુજબ બનાવેલા પ્રદેશમાં રાગ શર્પાતીએ સઘળી સાહીત્ય તૈયાર કરાવી. મુતીને ગોઠાવ્યા. યજ્ઞમાં આચાર્ય પદવીએ ધારણ કરી.

રૂપી બેઠા, અને યજ્ઞની પુણીહુતી, યજ્ઞ નારાયણની ઉત્તમ પ્રસાદી એવું સોમ-
વલીના રસનું ઉત્તમ પાત્ર અશ્વનીકુમારોને આપવા માટે ઉઠાવ્યું.

રાગ; મામેશ માટે મહેતે તૈયારી કીધી. (મામેરું.)

(કવિ) દેવોને દેવા, પાત્ર ઉઠાવ્યું જ્યારે;
અલંકાર આણુતો, ઈંદ્ર આવીઓ ત્યારે. ૧

(ઈંદ્ર) ક્યાં છે? સુર સાથમાં, વૈદુ કરે છે આત્ર;
તમે કેમ બનાવ્યા, સોમ પામવા પાત્ર. ૨

(વ્યવન) અલ્યા સુર સૂરના, અમથો ન થઈશ ઉદ્ધસ;
સોમવલી પાનની, મેં આપી છે આશ. ૩

(ઈંદ્ર) ભલે આપી આશ, પણ નાશ થશે લેતાંમાં;
પસ્તાવો પામશે, રૂપી તમે દેતાં માં. ૪

(કવિ) ધાર્યું પાત્ર રૂપીએ, વૈદોને મન ભાવ્યું;
મુનીને મારવા ઈંદ્રે વજ્ર ઉઠાવ્યું. ૫

કર્યો ક્રોધ મુનીએ, ધારી ન રાખી ધીર;
એ હાથ ઈંદ્રનો તર્ત રહ્યો ત્યાં સ્થિર. ૬

મુનીને મારવા વજ્ર લઈ ઉઠ્યા કરેલા હાથને સજ્જડ કરી નાંખી, રૂપીએ
મંત્ર ભણીને યજ્ઞ નારાયણની સમક્ષ જળ છાંટ્યું, તેજ વખત જેના શરીરનું
પ્રમાણ દેવતાઓથી ન કળી શકાય એવો ભયંકર, યોજન યોજન લાંબી
ઢાઢો વાળો, પ્રચંડ શરીરવાળો, તિક્ષણ અણીદાર ચાર ચાર ગાઉ જેટલા
લાંબા હાંતવાળો; મદ નામનો રાક્ષસ ખાઉ ખાઉ કરતો નિકળ્યો; તેને જોઈ
ભય પામેલો ઈંદ્ર, રૂપીની ક્ષમા માગવા લાગ્યો.

(ઈંદ્ર) રાગ; અધમ કરમ હુંતો નહિ કરું. (હરીશ્ચંદ્ર.)

મારી આપો હો મુની મને, આપો જીવત દાન;
કાળથી બચાવો કૃપાનિધી, આવી છે શુદ્ધ સાન. માફીરે. ૧

પુણું પ્રતાપને પેખીને, નમ્ર થઈ ગયો આજ;
ભૃગુના પુત્રને પાએ પડુ, કરો ચાહો તે કાજ. માફીરે. ૨

અશ્વની કુમારો હવે પામશે, સોમવલીનું પાન,
આપ પ્રતાપની આગળે, માફું મુક્યું માન. માફીરે. ૩

હે પ્રતાપી મુની મહારાજ, મેં તમને નહિ આપના દેવા માટેજ
અટકાવ કર્યો નથી, પણ સુકન્યાના પિતા શર્યાતીની કીર્તિ અને આપના
તપનો પ્રતાપ જગતમાં જાહેર કરવાને માટે આ કામ કર્યું હતું, હવે મારા

❧ માધવદાસ. ❧

[કવિ]

દોહરો.

શ્રી ગુરુ ગણપતિ શારદા, જગનાથ જુગદીશ;

દાસ દીન થઇ મુક્તો, ચરણ કમળમાં શીશ. સિયાવર:

રાગ; શ્રી જગતપત્ની પ્રભુ આપ સનમતી.

શ્રી જગતકેરા ધણ, ધર્યુ નામ જુગદીશ;

પ્રેમ સહિત પાગ માંહે, સેવક નામે શીશ.

અજર અમર અવિનાશી નિરંજન, નામી તીરાકાર;

ભક્ત જનોની ભીડ ભાગવા, સંધ્ય થયા સાકાર. શ્રી. ૧

કાંઈક જન્મમાં નિતી શીખવી, કાંઈક જન્મમાં ન્યાય;

કાંઈક જન્મમાં ક્રોધ કરીને, કર્યા દુષ્ટને ધાય. શ્રી. ૨

સાધુ જનનાં સંકટ હરવા, કરવા સેવક કાજ;

દાસપણું દામોદર ધરીયું, લેશ શરમ કે લાજ. શ્રી. ૩

માતા રૂપે ગયા મલપતા, ચાહી ચાકરી ખાસ;

બ્રાહ્મણ બાળક ભક્ત આપનો, મહંત માધવદાસ.

[કવિ] રાગ; વણસીધર જાય નરસંઘ નોતરવા. (શ્રાદ્ધ)

હારે જગદીશ પુરીની પાસ; થયા મહંત માધવદાસ. ૧

એતો બ્રાહ્મણ કેરા બાળ, જેને વહાલા છે શ્રી ગોપાળ. ૨

એતો સુશિલ શિરોમણ ભક્ત, જેને જાણે છે ગુણથી જગન. ૩

અન્ન ભિક્ષા માગીને લાવે, ભગવાન ભજન મન ભાવે. ૪

એવા સાધુને થઇ સંધરણી, કહો કીયારે જનમની કરણી. ૫

થયો રોગ ભયંકર ભારી, જેની જનુની તે હીલમત હારી. ૬

ઘોયાં માતા થઇ મળમુત્ર, માત માધવ માધવ પુત્ર. ૭

જેને માધવ વસીઆ મુખમાં, તેતો દુઃખમાં પડ્યા પણ સુખમાં. ૮

[કર્તા] શ્રી જગનાથ પુરીની પાસે કોઇ ગામમાં; ગરીબ બ્રાહ્મણને

ઘેર ગરીબ સ્વભાવનો બાળક હતો, જેનું નામ માધવ પાડેલું હતું, દીન પ્રતીદીન ઉછરતો બાળક, માતા પીતાને પુરણ સુખ આપતો જેમ જેમ સમજણતા ધરમાં આવતો ગયો તેમ તેમ તેનું લક્ષ ધધર ભક્તિ પારાયણ થતુ ગયું, બાળપણમાં બાપે ગુરૂદ્વારાએ વિદ્યાભ્યાસ શરૂ કરાવરાખ્યો.

પણ આપ તો માત્ર ભિક્ષા માગવાનોજ ધ્યેય કરતો હતો. પુર્વ જનમની રૂડી કરણીએ માધવ દાસનું ચીત્ત નીરતર હરી સ્મરણમા. સતસંગમાં દેવ દર્શનમાં સંતની સેવામાં. ભગવત ભજનમાં ભમ્યા કરતું, અને પોતે તેનો લાભ પણ પુર્ણ રીતે લેતો માતા પિતાના ગરીબ મળતાવડા, અને શાંત સ્વભાવને લીધે માધવદાસનું લક્ષ પણ બાળપણમાંજ થયું હતું.

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

સત સંગતમાં શુરા, ભજન ભાવમા જોતામાં જાય;

દેવ દર્શને દોડે , એહ લક્ષણે કોપ્યા છે માય.

(કર્તા) માધવદાસ સંસારની અવહારીક સમજણના ધરમાં આવે છે એટલામાં આપ દેવલોક પામી ગયા. તેથી માધવદાસને ઘણુંજ માહું લાગ્યું. મનથી માહું લાગ્યું પણ જગતને જાહેર ન કર્યું, માધવદાસને એમ માહું નથી લાગ્યું કે હાય, આપ મરી ગયા હવે હું શું કરીશ; આ સસાર વહેવારનો બોલો મારે માથે પડ્યો તે કેમ ઉઠાવીશ, પણ મનમાં ફિકર એજ થવા માંડી કે આપ હતા આં સુધી આપણે ભજન, કીર્તનમાં દોડતા હતા. તે નમતું હતું, હવે તે કામમાં ખચેલ લાગશે, વાર ફિકર નહિ, પ્રભુની આક્રી કરીશું તો તે કળની કુંચી પ્રભુજ ખતાવશે.

દેવ દર્શનમા દોડવું, હરી કથામા જવું. સંતસંગમાં જવું. તે બધું પ્રથમ આવે છે તેમનું તેમ ચાલતુંજ રાખ્યું માત્ર ગુરુદ્વારે ભણવાનું બંધ કરી ભિક્ષા ચાલતી કરી. વિશેષમા કોઇ દોષ વાર માધવદાસ બાળકને તેડવા સાડ સાધું વેરાગીના ચેલા આવવા માડ્યા સાધું પુરોની આવજવ એટલા માટે હતી કે માધવદાસ પ્રભાતીઆ ગાવામા પુરણ કુશળ હતા, જેમના ઉપર તે એ વાતે જગદીશની પુર્ણ કૃપા હતી, ભોક્ષા વૃત્તીમા ધ્યાન થોડું અને સત-સંગમાં વધારે લક્ષ જોઇ માતા કોપ્યા, એક દિવસ અતી ધીક્કારથી માધવદાસને ટપકો દેવા લાગ્યાં,

(માતા) રાગ; ભ્રમર ન મુકે ખ્યા...લ. (મદાલશા).

બહુ બહેટી । ગમે તું બા...ળા, કાંઈ માંડ્યા ચેટક ચાળા.

તને ક્યારે ગમે છે રણવું, તારે ભુડાં સંગે લણવું;

તે દેખી મારે બળવું, અરે ઓ તંન,

મુઝાયુ મન, ભાવે નહિ અન્ન, ઝળકતી ઝા...ળા.

કામ ૧

તારે ભાગેળે ભટકાવું, તારે ત્રણ વખત તો ખાવું;

તારે ગાંડું ઘેલું ગાવું, વગે શી થાય;

લાગી દીલ લહાય, હાય રે હાય; કરમના કા...ળા. કાંધ. ૨

તેં જોગી જંગમ ઝાલ્યા, ગોઝારા ધરમાં ધાલ્યા;

તને અવળા મંતર આલ્યા, મુઘે તુજ તાત,

મુઘા સમ માત, અરે ખરે ખાત; બન્યા ઓશીઆ...ળા. કાંધ. ૩

ભક્ત માધવદાસ ગર્જનાથી બોલતાં માતાના મુખના સામું એકી નજરે ટગર ટગર જોઈ રહ્યા છે, માતાના ક્રોધ વચન પુષ્પની વૃષ્ટિથી થતા મુખ રૂપ માની લે છે, સામો જવાબ દેતા નથી, તેમ દેવાની ઇચ્છા પણ કરતા નથી. વળી માતા કહેતાંજ જાય છે.

જા જોગી સંગે જાજે, ચપ્પણ લઈ માંગી ખાજે;

તને દેખી દીલડું ઢાઝે, ઠંડું ક્યાં ઢાર;

ધિખે અંગાર; હૃદય મોઝાર; લ્યાયના લહા...ળા. કાંધ. ૪

માતાના બોલવાથી, માધવદાસે માહું ન લગાડ્યું. પણ વિચાર કર્યો કે હવે માતાને માહું ન લાગે એવી રીતે વર્તવું. આ સંત સાધુઓ ઘેર તેડવા આવે છે તેમને ન આવવા દેવા, અવકાશ મળ્યે આપણે ત્યાં જવું, તે પણ થોડું અને ચુપકીથી કારણ કે માતા તેથી પણ નારાજ છે.

જન્મની આપનારી જનેતાનું દીલ ન દુખાય તે નિશ્ચય પર આવીને માધવદાસ જે પ્રમાતીઆં ગાવાને સાધુના ઝુંડમાં જતા હતા. તે પ્રમાતીઆં, સવારના પરાઢમાં ધરમાં ગાવા માડ્યાં. શ્રી જગદીશ્વરની કૃપાથી કાળજી ઉઘડ્યું હતું. અને પ્રમાતીઆં ઉપર પ્રમાતીઆ પ્રવારાની ધારાની માફક એક ઉપર એક છૂટતાંજ હતાં.

ભિક્ષા માગવા જતા, તે પણ જાણે સ્પૃહા વીનાનીજ વાત, કોઈને આંગણે લડીને ઉભા રહેવું નહિ; કોઈને ત્યાં આગ્રહ કરી કોઈ ચીજ માગવી નહીં, માત્ર પ્રભુ ઇચ્છાએ બની જાય તેજ લેવું અને લાવવું. કોઈવાર પ્રભુ નામની ધુન કરના આલ્યા જવું, એને કોઈવાર પ્રમાતીયુ ગાતા આલ્યાં જવું.

ઈશ્વર તરફ સંપૂર્ણ લક્ષ; શાંત, નિરાંત્રીયાની સ્વભાવ, માતાપમાનનો ત્યાગ, તેની સાથે દિર્ઘન ભક્તિ. તે વડે કરીને માધવદાસની કૃતિ દેશ વિદેશ ફેલાવા લાગી. કોઈ કોઈ માણસો માધવદાસનાં રચેલાં પ્રમાતીઆં લખી લેવા લાગ્યા; અને પાંદે થએલાં ગાવા લાગ્યા; જે વડે કૃતિ વિશેષ પ્રસરી.

વાર તમેવાર અને પરવાળીના દિવસે માધવદાસ જગન્નાથ પુરીના જતા.

અને પ્રભુ દર્શન કરી આવતા. માધવદાસની સુકિર્તી સાંભળીને જગન્નાથ પુરીના રાજાને દર્શનની ઇચ્છા થઇ. તેની સાથે તેને સ્વપ્નમાં પણ શ્રી જગદીશ કહી ગયા કે ગુરુ કરે તો માધવદાસને કર !

જે રાત્રે સ્વપ્ન થયું તેના બીજા દીવસના સવારમાં સભાની વચમાં પુછ્યું કે, આપણા નગરમાં કે પાસેની સરહદમાં, માધવદાસ કોણ છે. જેની સુકિર્તી આટલી બધી પ્રસરી ગઇ છે ?

પ્રધાન—સરકાર, મેં પણ સાંભળ્યું છે કે માધવદાસ કરીને કોઇ પ્રતાપી અને પ્રભુ લક્ષ્મી છે, પણ તે સાધુ, વેરાગી, જોગી, જગમ, સંન્યાસી કે બ્રહ્મચારી છે, તે જાણ્યું નથી.

રાજા—આજે તો શ્રી જગદીશ્વરની સ્વપ્નમાં આજ્ઞા થઇ છે કે, ગુરુ કરે તો માધવદાસને કર ! તપાસ કરો ! તે માધવદાસને શોધી કાઢી માન ભેર મારી પાસે બોલાવી લાવો ?

[કર્તા] જેટલી નામની ખ્યાતી છે, એટલો શરીરનો આડબર નથી. માધવદાસ તો માત્ર એક ગરીબ બ્રાહ્મણનો બાળક, સાધારણ સ્થિતિને લઇ સદા સાધારણ વસ્ત્રને ધરનાર, અને પ્રભુનું ભાન કરાવી, પ્રભુ મેળવે તેમાંથી નિર્વાહનો કરનાર, એટલે રાજાના સેવકોને ઝટ જહી આવ્યો નહિ.

એક દીવસ માધવદાસ ભિક્ષાને અર્થે ફરતો હતો અને મુખથી પ્રભુ ઉચ્ચાર કરતો હતો.

(માધવદાસ) રગ; ધ્રુવ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

આ અવસરે માધવદાસ જરા ઉમ્મરમાં આવ્યા છે, ધરમાં સ્થિતે પુત્ર પ્રસવ થયો છે, તે પાચેક વરસની ઉમરનો છે. માધવદાસને પુત્ર પ્રાપ્તિ થવાથી માતા તો રાજી રાજી થયાં છે. સ્ત્રિ ખુશી થઇ છે; પણ માધવદાસને તો ક્ષાણ પડી કે, આ વળી એક બાળક વધ્યું, એક બેડી વધારે પડી. અગ્નિની એકે જવાળા વધારે પ્રગટ થઇ.

માધવદાસે એક જગાએ પાંચ પચીસ માણસોને ઉભેલાં બેયાં એટલે જરા થોભીને પ્રભાતીયુ બોલ્યા, તે એવા વિચારથી કે ઉભેલાં માણસો કાંઈ સામળે તે સમજે તો એમનાં હેયાં ઉપડે.

(માધવ) “પ્રભાત.” રાગ, પહેરે પોપટ રાજા રામના.

જાપ જપો જુગદીશનો, ભવ સંકટ ભાગે.

આંતી હાંહારે ભવ સંકટ ભાગે.

કૃપારે થાય શ્રી કૃષ્ણની, વાગ્ગં વિજયનાં વાગે. જાપ જપો. ૧

તાપ ટળે તિવીધના, જગદીશને જપતાં,

આંતી હાંહારે જગદીશને જપતાં,

કોટીક કલ્પો વહી ગયાં; તેવા તાપમાં તપતા. જાપ જપો. ૨

સુકીને જાવું મહેલને, સુકી ગાડીને વાડી,

આંતી હાંહારે સુકી ગાડીને વાડી,

લક્ષણુવંતી જ્ઞાણી, એ નવ થાય અગાડી. જાપ જપો. ૩

૧અર ૨અર ખુદ્ધિ શું કરો, ખોટો મમ્મત ખાલી;

આંતી હાંહારે ખોટો મમ્મત ખાલી,

પણમાં પ્રલય થઇ જાય છે, જાએ જમડા ઝાલી. જાપ જપો. ૪

દીનનો ભરસો નહિ દેહનો, નહિ નહિ પા પળનો;

આંતી હાંહારે નહિ નહિ પા પળનો;

ક્યારે કડાકો વાગશે, આ કાળની કળનો. જાપ જપો. ૫

કાયા તે કુંભ કુંભારના જાએ ફટ ફટ ફુટી,

આંતી હાંહારે જાએ ફટ ફટ ફુટી,

કરડી નજર થઇ કાળની, તેની ખસકમા ખુટી. જાપ જપો. ૬

સાંધી તે સંધાય નહિ, આવરણની દોરી,

આંતી હાંહારે આવરણની દોરી;

બાળક બાપાલાલની તાંણી નાખી છે ઉતારી. જાપ જપો. ૭

માધવદાસનાં ગાયેલાં કિર્તને વાર્તા કરતાં ઉભેલાં સર્વનું ધ્યાન ખેંચ્યું. માધવદાસના મંદુરા કોમળ કંઠમાંથી નીકળતા પ્રભાતના પહેરમાં ગવાતા પ્રભાતીયાં સાંભળી સર્વે ગુમ થઇ ગયા, અને એકી ટશે ભક્ત રાજના સાચુ જોઇ રહ્યાં.

કિર્તનને અંતે સરવે માધવદાસને પગે લાગ્યા અને જે બોલાવી શ્રી હરીના ભજનનો ભાવ આ લોકના હૃદયમાં બરાબર થયો છે, એમ સમજી

૧ લાટકી-રિ. ૧ ખર-ગંધારો ૨ ખરખુદિ-ગંધારાખુદિ. ૩ તોરી-મીન્દજ તમરી

માધવદાસે મનમાં વિચાર્યું કે આ લોકોને વળી કાંઈક સંભળાવું, તો તેમની વૃત્તિઓ ધૈર્ય ભજનમાં દોરાય ખરી.

પહેલો—(પગમાં પડીને) આપનું નામ શું કૃપાનાથ ?

માધવદાસ—દાસનું નામ માધવ છે ?

બીજો—વાહ ! સારે માધવદાસ નામ સાંભળીએ છીએ તે આપનું જ હે ?

માધવદાસ—તમે નિરંતર સાંભળો છો, તે માધવ નામ તો વિશ્વપ્રતિભુ છે, પણ તે નામ પાડવાથી પ્રભુ નામનો જાપ થાય એમ સમજી મારે નામ મારાં માળાપે માધવ રાખ્યું છે.

ત્રિજો—ધણી દીવસથી આપની ખ્યાતી સાંભળતા હતા પણ દર્શન તો આજે જ થયાં; આપના દર્શનથી અમો પાપી પાવન થયા.

માધવદાસ—અહીં ભેગા થઈ શું વિચાર કરો છો ?

ચોથો—કાશી જત્રા કરવા જવું છે, તેને માટે વિચાર ચાલે છે. આપ પધારશો ? પધારો તો સાર.

માધવદાસ—મારે આવ્યાની ધણી હિમેદ છે, પણ મારાં માનાજી આજા આપે તો અવાય. હું મારાં માનાજીને વાત તો કરીશ.

પાંચમો—ગમે તેમ કરીને પણ આપ આવશો તો અમને વાટમાં આનંદ થશે, અને ત્યાં પણ દીવસ મુખમાં જશે. ભલા તમારે બીન પ્રયામે જત્રા થશે, હજી જવાની દશ દીવસની દીસ છે, ત્યાં સુધીમાં નિશ્ચય કરી મુકજો.

કાશી જત્રા કરવા જવા તૈયાર થએલા માણસોની મુલાકાતથી માધવ-દાસનું મન પ્રદુષિત થઈ ગયું. પોતાને પણ જવાની ઇચ્છા થઈ, ઘેર આવી નાનાજીને અરજ કરી, માજી; આપ આજા કરો તો કાશી વિશ્વનાથનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઈ છે.

માતા—દીકરા જત્રા કરવા જવું, એ વૃદ્ધાવસ્થાનું કામ છે, અત્યારે તો દેહ્ય બાંધીને રણવાનો વખત છે.

માધવદાસ—માજી; જત્રામાં કાંઈ જન્મારો કાઠી નાંખવાનો નથી; અને રણવાનું તો રોજ છે.

માતા—તારા જાપ બાવન વર્ષે મરી ગયા, પણ કયા મલકમાં કાશી છે તે જાણ્યું નહિ. અને પણ પચાસ થયાં તોપણ હજી કાશીનું સ્વપત્ન્ય આવ્યું નથી, અને તને જત્રાને માત્રા કેમ સુજે છે ? માતાનાં વચન સાંભળીને માધવદાસનું મોંદુ હિંમત થઈ ગયું, તે જોઈ માતાએ કહ્યું. કેમ તારે મોંદુ પડી ગયું ? શું તારૂં જમડી ગયું ?

(માધવદાસ) રાગ; ઇસ તન ધનકી, કેન બહાર્થ.

મુખ પર માણ આવી ઉઠાસી,

હૃદય કમળમાં કેવળ કાશી.

મુખપર માણ.

નિર્ભળ ગંગા સ્નાનજ કરવા,

સેવન કરવા ૧ મુ સંન્યાસી.

મુખપર માણ. ૧

વિશ્વનાથનાં દર્શન કરવા,

પરસન કરવા એ અવિનાસી.

મુખપર માણ. ૨

મનડુ પડ્યું છે વિચાર વમળમાં,

કાલે સ્વપ્નમાં કાશી ભાસી.

મુખપર માણ. ૩

માતાની આજ્ઞા કેમ ઓલંગુ;

પામ્યા વિસરજન વિચાર વાસી.

મુખપર માણ. ૪

માત વચન હું માંથે ચઢાવું,

છાનો છપનો નવ જાઉં નાસી.

મુખપર માણ. ૫

માતા—કાશીની જાત્રા કર્યા વગર અસદ્ ગતી થતી હોય તો જરા કેડયનો અંકેડો નમાવીને ચાર ધર વધારે ફરીને થોડા દીવસ ચાલે એટલી અનાજ પાણીની ખરચી ભરીને જ ?

માધવદાસ—જહુ સાર માતાજી; ભરતાર તો વિશ્વંભર નાથ છે, તો પણ તમારી આજ્ઞા માથે ચઢાવું છું. આજથી ભીક્ષામાં વધારે ધ્યાન રાખીશ, હજી મારે જવાની પણ આઠેક દીવસની વાર છે.

માતા—હશે કોઈ વેરાગી જેરાગીનો સંગાથ.

માધવદાસ—એ રાગીનો સંગાથ નથી માણ, પણ એક રાગીનો છે.

માતા—ગમે તેનો સંગાથ હોય અને ગમે ત્યારે જવું હોય. પણ તારી બાઈડી અને તારા છોકરાને પુર પડે અને તું પાછો આવે ત્યાં સુધી નભે એટલું અનાજ ભરીને જ !

માધવદાસ—કેમ બધરી ને છોકરાજ ગણાવ્યો ! તમારે ખાવા નહિ જોઈએ માણ ?

માતા—મારે જોઈએ, તેની તારે ચિન્તા ન કરવી. હું તો મહેનત મગ્ગુરી કરીનેય માર પેટ ભરીશ, દયણું ખાંચણું કરીનેય મારો નિભાવ કરીશ ! પણ તારી બાઈડી શેઠાણી છે, એટલે એનાથી કોઈતું વૈતર થાય પણ નહિ અને દહાડો વળે પણ નહિ.

માધવદાસ—હીક કહે છે માતાજી; સ્ત્રિ અને પુત્ર એ દુઃખ રૂપ છે, ખંધન રૂપ છે, ખેડી રૂપ છે, ઉપાધી રૂપ છે, પણ હૃદયે વળગાડેલી માયા છે. તેને નાંખી દેવાતી નથી.

માતા—વળી નાંખી દેવાનું કોણે કહ્યું; કોટે માદળીયુ કરીને બાંધ્યું !

[કર્તા]—કાશી જવાની રમ મળી તેથી મનમાં આનંદ તો થયો પણ માતાજીનાં કહેલાં વચન કોધ કરાવે છે, ખેદ કરાવે છે. માતા પિતાએ મને પરણાવ્યો ન હોત તો ધણું રૂડુ થાત; પણ એ મારા ભાગ્યતોજ વાંક છે એમાં એમનો શું દોષ.

હે પ્રભુ ! હે વિશ્વેશ્વર ભગવાને મને આવું ખંધન શા માટે કર્યું ! વળી એટલે સરતું નહોતું તે પાછું, ખંધનના ઉપર ખંધન ઓકરો ! એમની હયાતી સુધીમા મારે એમની સંભાળ લેવીજ ? શ્રી હરી, શ્રી હરી, પ્રભુ સર્વની સંભાળ લેનાર તો તમે છો. તેથીજ તમે સર્વેશ્વર કહેવાઓ છો, તેથીજ તમે વિશ્વંભર કહેવાઓ છો, કાંઈ નહિ હવે મારા સમજવામાં વાત આવી, સર્વની સંભાળ લેનાર તો તમેજ, પણ અનેકને એકના આધાર ઉપર રહેવા રાખવાની ગોઠવણી પ્રભુ તમે કરી મુકી છે.

વિચાર શુન્ય ગદ્ય ગએલા માધવદાસ વસ્તીમાં ફરવા નીકળ્યા છે. ત્યાં માર્ગમાં, પેલા કાશી જનારા જત્રા વાસીઓ, કે જેમની સાથે વાત થઈ હતી, તેઓ મળ્યા, અને કહ્યું કે, કાંચે સવારમાં જવાનું છે માટે તૈયાર થઈ જાઓ. અમો તમને તેડવા માટે માણસ મોકલીશું.

માધવદાસ—કેમ; તમે તો કહેતા હતા ને કે આઠ દશ દીવસ બાક જવાનું થશે, વળી વિચાર ફરી ગયો કે શું ?

બંને—અધાનો મત એમ થયો કે; જેમ એ દિવસ વહેલું જવાય તેમ સાર ! કારણ કે સો માણસે સંપીને નીકળવું, તેમાં વળી કોઇને કાંઈ વિધન આવી જાય ને રહી જાય તો તેનો આત્મા બળી જાય, માટે અહીંથી નીકળ્યા એટલે તેની ફિકર તો નહિ ?

માધવદાસ—બહુ સાર બહુ સાર ! એ વિચાર ધણેજ ઉત્તમ; આપણે તો જ્યારે બોલાવા આવશો ત્યારે તૈયાર છીએ. હાલ તો હું ભીક્ષાને માટે બહાર છું.

(ફિ.) રાગ; સાળી મરાઠી.

પ્રભુ દર્શનની પુરણ પ્રિતી, અંતર માંહે જાગી;

માધવદાસના મનની માંહે, કાશીની લેહ લાગી;

વાધ્યો અતી ઉમંગ, નહાવા ઇચ્છા નિર્મળ ગંગ.

વાધ્યો.

ભિક્ષા માગવા નીકળેલા માધવદાસ ભિક્ષા માગવાનું તો ભૂલીજ ગયા, અને વિચારશુન્ય થઇ ગયા કે, શ્રીકાશીપુરી જઈશું અને વિશ્વનાથનાં દર્શન કરીશું, પ્રભુ દર્શન કરીશું ને પાવન થઈશું.

તે દીવસે બધા ધરનાં દશ પંદર દીવસ ચાલે એટલું શીઘ્ર ભિક્ષામાં આવ્યું. જે માધવદાસથી ઉચકાયું નહિ, એટલે પ્રેમી ભક્ત જનો ઘેર આવીને મુકી પણ ગયા. હ્યો માણ આ અનાજ ભગવાને આપ્યું, ઉવે હું કાશી જઈ છું.

માતા—પાછો વહેલો પાછો આવજે ? આટલું થઈ રહેશે એટલે તારી ખાયડીને છોકરો, શું ખાશે ?

માધવદાસ—માણ; પછીની ફિકર શા માટે કરવી, શ્રી હરી સૈને ખાવા આપેજ છે.

શીઘ્ર સામગ્રીનો ખંદોળસ્ત કરીને, માધવદાસ કાશી જવા કરવાને માટે ગયા, ગંગા સ્નાન કરી, શ્રી વિશ્વનાથ ભગવાનનાં દર્શન કરી સાધુ સંત સન્યાસીનો સમાગમ કરી પોતાની કિર્તિને ફેલાવતા, ઘણા દીવસ રહ્યા. અહીં મુકેલું શીઘ્ર પુરું થયું, તેજ દીવસે; માધવદાસની પડોસમાં એક વણિક ગ્રહસ્થ રહેતો હતો; અને જે માધવદાસનાં પ્રભાતીઆં સાંભળતો હતો તેણે માધવદાસની ખજાર પુછી. પૂછતાં માલમ પડ્યું કે, માધવદાસ આ પ્રભાતે ગોઠવણી કરી કાશી જવા કરવા ગયા છે, એટલે તેણે વગર માગ્યે ખીન્ન વીસેક દીવસ ચાલે એટલું શીઘ્ર આપ્યું.

ઘણે દીવસે માધવદાસ ઘેર આવ્યા, અને ધરના માણસોને ખાઇ પી આનંદ કરતા જોયા, એટલે ખુશી તો થયા, પણ વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ બન્યું શી રીતે હશે ? નારીને પુછતાં માલમ પડ્યું કે, પડોશમાં રહે છે તે શેઠે ખીન્ન શીઘ્ર આપ્યું. તે સાંભળી માધવદાસના મનમાં નિશ્ચય થયો કે, સર્વેશ્વર સર્વની સમાજ લેહેજ; આપણે કરીએ એ ચિન્તા ફાગટ છે.

પ્રથમની માફક ભિક્ષા અને ભજન ચાલતાં રાખી લીધાં, વરતીમાં ફરવું, પ્રભુ ભજન કરવું, સાધુ સંતનો સમાગમ કરવો, વળી વાર પરવ, શ્રી-જગદીશના દર્શન કરવા પણ જવું, આવા આડંબર વિતાવતા ડોળ વિતાવતા સાદા અને સુશીલ સ્વભાવના માધવદાસ રાજને ન જડ્યા. તેમના બદલામાં, ખીન્ન ઢોંગી ધુતારા અને વેપ ધારીઓ સત્કારને પામી ગયા પણ રાજ્યએ હજી સુધી કોઇને ગુરૂ કરી કંઠી બંધાવી નથી.

એક દિવસે માધવદાસ ઘેરથી નીકળ્યા તે વખતે, માતાએ કહ્યું કે, તારી દેવ સેવામાં લડકો કરવા ર નથી. તે લેતો આવજે । આ ઉચ્ચાર સાંભળી માધવદાસ ચિન્તા કરતા ચાલ્યા. હે ભગવાન, દીવેટ કરવા ર ધરમાં નથી આજે તમારી આરતી શી રીતે થશે, પ્રભુ, ર જેવી વસ્તુ માગવી એ હીક નહોં. હાલમાં પાસે પૈસા પણ નથી કે વેચાથી લાવી શકાય, શું કરું. જો આજનો દિવસ નીકળી જાય તો કાલે તો વળી કાંઈ ખીછ ગોઠવણ થઈ જાય. આમ વિચાર કરતા કરતા માધવદાસ વસ્તીમાં ફરે છે.

નગરના રામની સવારી તે દિવસે તે ગામમા આવી છે, રામ મેલ્લે મેલ્લે ફરી તકરારી મકાનોની તપાસ કરે છે. જેને જેવી જોઈતી હોય તેવી સવડો કરી આપ્યે જાય છે. ન્યાયના ધારાને અનુસરીને સર્વને સતોષ પમાડતો રામ ચાલ્યો જાય છે, ત્યાં એક દ્વાર સામી દ્રષ્ટિ કરીને ઉભેલા અને મધુર સ્વરે પ્રભાતીયુ ગાતા માધવદાસને જોયા.

માધવદાસનો મધુરો કંઠ, જુવાની અવસ્થા, પણ મુખ ઉપર શાન્તિના શેયડા જોઈને રામ ત્યાં ઠરીજ ગયો, અને પોતાના માણસો સહીત સામ-ળવાને ઉભો.

જે ઘરના સન્મુખ ઉભા રહી માધવદાસ કિર્તન ગાય છે તે ઘરમાં સ્ત્રિ, ધણા દિવસની એઠવણી કાઢતી હતી, એક લુગડનો ડુચો લઈ, પલા-જેલી માટીમાં બોળી બોળી; ચુલા ઉપરની મેશ ધોતી હતી. આમથી માધવદાસનું કિર્તન થઈ રહ્યું, અને બંધનું કામ પણ થઈ રહ્યું, મેલુ અને મંઘાતુ પોતુ હાથમાં લઈ નારી ઉમરો ઓળંગી ઓઠલાપર આવી, અને ધણા માણસોને ઉભેલા જોઈ, માધવદાસના ઉપર ક્રોધમા આવી જઈ. રીસમા તે પોતુ છાતીમાં માર્યું.

(કવિ)

રાગ; સાખી મરાઠી.

એક દ્વાર પર ઉભા રહીને, કોડે કિર્તન ગાયું.

રામા રોષે પોતુ ફેંક્યું, છાતીમાં લચકાપુ,

પામ્યા મનમાં હર્ષ, નારી ય્યો ગાઝાં વર્ષ,

પામ્યા.

સ્ત્રિએતો પોતુ રીસમા અને રોષમા માર્યું, પણ માધવદાસે જેમ ક્રોધએ ડુંલનો દડો નાંખ્યો હોય અને હર્ષથી અહણ કરી લે તેમ અહણ કરી લીધું. અને વળી તેને વિનય વચન કહ્યા; જય થાઓ, એન તાર કટ્યાણ થાઓ, ધણું હવો !

પોતુ મારતાં તો માર્યું, પણ પછી રામ વિગેરેને દેખી નારી ધર

જતી રહી, માધવદાસ પણ ઘેર ગયા, અને રાજ વિસ્મય પામી વિચાર કરતો; ત્યાંનું તે દીવસનું કામ અધુર મુકી ઘેર ગયો.

ઘેર જઈ રાજ વિચાર કરે છે કે આદ્યાણુ કેવો નિરાભિમાની છે, એણે કોઈને જીત્યો છે. સુખ સ્ત્રિયે પોતુ માર્યું, પણ પોતે ખમીને આપ્યો ગયો. ના ના પણ મારી ભુલ્ય છે, ભિક્ષુકને બોલવાનો હકજ નથી, તે બોલી શકતાજ નથી. કારણ કે આજસુ ઉદ્યોગને તજ પેટને ખાતર પારકા આશીઆળા થઈ; ઘેર ઘેર માગે છે.

માધવદાસે ઘેર આવી, ગરમ પાણીમાં તે પોતુ ઘોઘ નાંખ્યું, તથા તેને વળગેલો મેલ દુર કરી નાંખ્યો. પછી તેને ખારના પાણીમાં ઘોઘ, સાફ કરી નાંખ્યું; ત્યાર પછી તેના તારે તાર ખેંચી કાઢ્યા, તે તારની દીવટો તૈયાર કરી ધીમાં બોળી દીધી, પછી પ્રભુની સેવા કરવા માંડી. ત્યારે માએ પૂછ્યું કેમ ર લાગ્યો કે નહિ, માધવદાસ કહે આજે તો એક ભારી પ્રેમી બાઈએ સુતરના તારની દીવટો આપી છે, તે તૈયાર કરી છે, હમણું દીવા તથા આરતી કરીશું. શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનને નવરાવી, ચંદન પુષ્પ ચઢાવી, ધૂપ નિવેદ્ય ધીનો દીવો કરી આરતી ઉતારવા માડી.

(માધવદાસ) આરતી; રાગ, જય શીવ ઓંકારા, હર શીવ.

જય જય શ્રી જુગદીશ; હર હર શ્રી જુગદીશ;

આરતી કરમાં ધારી, ચરણે નામું શીશ.

હર હર શ્રી.

શહસ્ત્ર સુર્યનું તેજ, તમમાં છે સ્વામી;

સ્વામી સેવા કરતાં, દુઃખ ગયાં વામી.

હર હર શ્રી. ૧

મુઝાયો મહારાજ, તાર નહિં ધરમાં,

આપે જઈને ઉસા, નારી અંતરમાં.

હર હર શ્રી. ૨

અંજણ્યું શું આપ, અંતરના જામી,

જે જોઈએ તે અરપો, રાખે નહિ ખામી.

હર હર શ્રી. ૩

મન સહિત મહારાજ, આરતી ઉર ધરજો;

અખળાના અંતરમાં અજવાળુ કરજો.

હર હર શ્રી. ૪

અહીં માધવદાસે દીવો પ્રગટ કર્યો તેજ વખતે-સ્ત્રિના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થયો. જેમ જેમ આરતી ઉતરતી ગઈ. તેમ તેમ સ્ત્રિના હૃદયમાંથી અજ્ઞાન ખસતું ગયું. પોતે પસ્તાવા લાગી, અરેરે મે પવિત્ર આદ્યાણુને એહું જુહું પોતુ માર્યું, બહુ ખોટું કર્યું, હવે એજ આદ્યાણુને દેખુ તો મારા અપરાધની ક્ષમા માગુ. હે પ્રભુ ગમે તેમ કરીને એ આદ્યાણુ આવે એવી પેરણી કરજો.

આમથી રાજ પશુ રાત્રીમાં વિચારમાં પડી ગયો છે, કે ભીક્ષા માગવા આવેલો આદાણુ નિરાભીમાની તો ખરો, કાલે પાછું ત્યાંજ જવું. અને રોજનો અભ્યાસી રોજને રોજ તે મહેલામાં આવતોજ હશે તેને મળી કાંઈક વાત પણ કરવી અને માધવહાસનો પત્તો ખતાવે તો, તેમને ખોળી કાઢી કંઠી બંધાવી લેવી.

બિજે દીવસે બાઘના દાર પાસે રાજ આવે છે. આમથી રાજ આવે છે. અને સામેથી માધવહાસ પ્રભુ સ્મરણુ કરતા કરતા આવ્યા

(માધવહાસ) રાગ, ત્રોટક છંદ.

જનમી જગમાં જગદીશ જપો,
તનમાં નહિ ત્રિવીધ તાપ તપો;
ટંકાર કરી સૌ સ્વર્ગ ટપો,
મનુ તંન મળ્યું ખરમાં ન ખપો. ૧

બહુ માણી મનથી મોઝ મઝો,
હવે અંતરથી અભીમાન તજો;
સૌ સત્ય શિયળ શણગાર સજો,
ભાઈ ભાવ થકી ભગવાન ભજો. ૨

જુગદીશ જગ્યે જશ લેધ જશે,
વળી વીસ વસા જઠ સ્વર્ગ વસો;
ભજતાં બવ સાગર પાર થશે,
કાથે કળલે નહિ કાથ કશે. ૩

મહા મોંઘી મનુષ્યા દેહ મળી,
જેની કીમત કોથી ન જાય કળી,
ખરે ખાત થશે એ ખાખ બળી;
જ્યાં જીવન જાગે દેવ દળી. ૪

મનુષ્યા દેહ દૈવન મુલ્ય માણી,
હરી નામ અખડ હીરાની કણી;
રૂદીઆમાં રાખો લક્ષ લણી,
બસ બોલી જા. પાલાલ તણી.

* [કર્તા] આ પ્રમાણે સવારના પહોરમાં શીખામણના સમયેનો ઉચ્ચાર કરતા, આવતા માધવહાસનો અવાજ ઝોળખી, વરસાદની માફક વાટ જોઈ રહેલી સ્ત્રી, દોડતી બહાર આવી, માધવહાસના અરણમાં પડી, કાલાવાલા કરી અપરાધની ક્ષમા માગવા લાગી.

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

નારી નમતી આવી, પાર વીનાની પસ્તાવા લાગી;

આરતને અજવાળે, દુષ્ટ દીલમાં શુદ્ધ મતી જાગી.

સ્ત્રી—હે મહારાજ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો; મારી ભૂલ થઈ, તમે તો આદર્શ પવિત્ર અને પુણ્ય ગણાઓ, તેમને મેં એકું બુદ્ધિ પોતુ માર્યું એ મોટી ભૂલ કરી છે.

માધવદાસ—એન મારે તો ઉઘટો તમારો પાડ માનવા જેવું છે, તેને બદલે તમે કાસાવાસા શાના કરો છો ?

સ્ત્રી—શું જોલો છો મહારાજ; મેં તમારો અપરાધ કર્યો, જેથી મને કાંઈ શીક્ષા થવી જોઈએ, તેને બદલે પાડ કેવી રીતનો ?

માધવદાસ—એન, કાલે ધરમાં ખીલકુલ ૩ નહોતુ, પ્રભુને આરતી કરવાની પણ અડચણ આવી પડી હતી, ૩ વેચાથી લાવવાને ધરમાં પાઈ પણ નહોતી, તેથી હું વિશેષ ચિન્તામાં પડી ગયો હતો. ને વખતે તમે જે ગ્રેમ લાવથી પોતુ આપ્યું, તેને ઘોષ ધાઈ સાફ કરી સુકવી તારે તાર જુદા કરી ધીમા પક્ષાળી પ્રભુને આરતી કરી. તારો જય થાઓ એન, તાર ક્રધાણ થાઓ !

આટલું કહી માધવદાસ ત્યાંથી ચાલ્યા, ને વખતે રાજા જે અત્યારસુધી સમજાઈ સાંભળતા હતા અને જોઈ રહ્યા હતા તે માધવદાસની વાંસે દોડ્યા અને તેમને ઉમા રાખી પુછ્યું. આપ શી જાતી છો અને ક્યાં રહો છો ?

માધવદાસ—હું બ્રહ્મણ છું. અને પાસેના ગામમાં રહું છું.

રાજા—તમારું નિરામિમાનીપણું; તથા ક્ષમા કરવાપણાની બુદ્ધિ જોઈ હું ચક્રીત થઈ ગયો છું.

માધવદાસ—શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ જપો !

રાજા—સત્ય છે મહારાજ; તમે માધવને જોળખો છો ?

માધવદાસ—હાજી, જોળખું તો છું.

રાજા—એ નમને કોઈ કોઈ વાર મળતા તો દર્શો ?

માધવદાસ—હાજી, મળે ખરા.

રાજા—હવે મળે તો જરૂર તેનને મારી પામે તેડી લાવજો. હું આ ગામનો રાજા છું.

૧ માધવ-રાજા માધવ એટલે માધવદાસને જોળખો છો ? એમ પૂછે છે. અને માધવદાસ સમજાવે - માધવ નામ બગવાનને જોળખો છો ?

પહોળાઇનું માપ લીધું, અને પોતાની કેડયનું માપ લીધું, ઘડીમાં લાકડાથી ભરી જીવે ને ઘડીમાં દોરીથી ભરી જીવે.

એ રીતે માપી જોતાં પાંચે દીવસે નક્કી કર્યું, કે શીંગડામાં પેસુ તો જરૂર આરપાર જવાય ખરૂં !

નક્કી થયું તેને બીજે દીવસે સવારમાં જે વખતે ગાય આવીને ઉભી તેજ વખતે ઉભો થઇ ગયો, દાતાણુ હાથમાંથી ફેંકી દીધું, પહેરેલા ધોતી-આનો કચ્છો મારી લીધો, અને ધીરે રહી આગળથી પેઠો.

પેસતાં પ્રથમતો ગાયને એમ લાગ્યું કે, મને પંપાળે છે, એમ સમજી ગાય સ્થિર રહી, પણ વાણીઓ બરાબર અડધો પેઠો, પછી એનાથી આગળ પેસી શકાયું નહીં, પાછળથી પગે ધક્કો મારીને આગળ વધવાનું હોય તો આગળ જવાય, કે આગળથી હાથે પકડી ખેંચવાનું હોય તો આગળ વધાય, તે બંનેમાંથી એકે બાબુએથી મદદ મળી શકી નહિ. મદદ ન મળી શકી એટલે ટાંટીઆ લટક્યા.

ટાંટીઆ લટક્યાને ગાય ભડકી. ભડકી એવીજ દોડમદોડ કરવા લાગી. દોડતી જાયને ઉછળતી જાય; વાણીઓ મરી ગયો રે...આપરે...હાય હાય રે...એમ ખુમ પાડતો જાય, અરે કોઇ દોડો રે.

વણીકેનો અવાજ સાંભળીને કાંઇકે ઉધમાંથી જાગ્યા, ને દોડતા આવ્યા. આવીને ગાયને ઝાલવાના ધણા પ્રયત્ન કર્યા પણ ગાય ઝલક નહિ. પણ ઉલટી વધારે માણસને દેખીને વધારે ભડકી.

લોકેને દેખીને ગાય વધારે વધારે ઉછળવા લાગી. ને દોડમ દોડ કરવા લાગી, હવે વાણીઓ તો ખુમો પાડીને ચાડ્યો.

એવામાં એક બે ભરવાડ આવ્યા; તેમણે બન્ને પાસે ડાંગો ઊંચી કરીને ગાયને ઘેરી લીધી, અને તેના પગમાં દોરની આંટી નાંખીને તેને પાડી નાંખી, પછી તો ધણા માણસો ગાયને ઝાલી રહ્યા અને કેટલાક માણસોએ સાયવીને વાણીઆને બહાર ખેંચી લીધો.

બહાર કાઢ્યા પછી ભરાએલા બધા માણસો ફટ ફટ કરવા લાગ્યા, થોડીવારે વાણીઆને ભાન આવ્યું ત્યારે, કેટલાક કહેવા લાગ્યા, મેર મરખા ગાયના શીંગડામાં શું લેવા પેઠો હકશ, એમાં તે શો તારા બાપનો લાડવો દાટ્યો હતો; છેક ગંધાડા બુદ્ધિ કરી, નાનું છોકરું હોય તો એમેય માનીએ કે કમ અક્કલ છે, વરસ પચ્યા થવા આવ્યાં છે ને ગાયના શીંગડામાં પેઠો. કાંઇ વિચારેય કર્યો હતો કે નહિ કર્યો હોય ?

વણિક—હ મહીના સુધી !

બીજો—શું હ મહીના સુધી ?

વણિક—હ મહીના સુધી વિચાર કરીને પછી ગાયના શીંગડામાં પેઠો.

ત્રિજો—અંદર પેસવાનો હેતુ શો હતો.

વણિક—હેતુ એતુ કાઠ નહિ, માત્ર આગળથી પેસીને આરપાર નીકળી જવું તેને માટે હ મહીના સુધી વિચાર કર્યો અને આખરે નિશ્ચય કર્યો કે જરૂર પાર નીકળાશે, એટલે પેઠો, ને ગાય ભડકી. (સર્વે લોકો વેરઘ ગયા.)

[કર્તા] સત પુરુષો એવા વિચાર કરતા નથી કે, જેના પરીણામે દુઃખ થાય પરતાવો થાય કે સફટ આવી પડે.

હમેશાં સારા વિચાર કરવા, હમેશાં ઉચ્ચ વિચાર કરવા અને ખૂબ વિચાર કરીને તેમાં જે જે વિચારમાં જે જે માણસની સલાહ લેવી ઘટતી હોય તેની લેવી.

રાજા—ના ના, તેમ તો ન થાય !

માધવદાસ પોતાના મહાન તરફ ગયા, અને રાજા પણ રવાના થઈ ગયા. માર્ગમાં આવતા રાજાને માધવદાસ તરફના રૂડા વિચાર આવવા માંડ્યા. વાહ કેવો નિરાશિમાંની પ્રાણણ ! બાહ્યે પોતુ માર્યું. તેનો ઉલટો પાડ માન્યો. એના એજ વિચારમાં રાત્રિ પડી, થોડી વાર પછી સુઈ ગયા, ઉઘી ગયા અને ઉઘમાં સ્વપ્ન આવ્યું કે, જે માધવદાસને તું બોલે છે, તે તેજ છે કે, જેની છાતીમાં બહાર પોતુ માર્યું. છતાં જેને કોઈ થયો નથી, પણ ઉલટો ઉપકાર માન્યો કે, આજે ધરમાં પ્રભુ સેવામાં ૩ ન હતું, અને તમે જે કપડું આપ્યું તેથી પ્રભુની આરતી થઈ.

રાજા અચકીને જાગી ઉઠ્યા. વિચારમાં ગુમ થઈ ગયા કે, હાથમાં આવેલો હીરો બોવાયો, હવે શું કરું ક્યાંથી બોળી કાઢું ! એના ગામતુ નામ પાશુ યાદ ન રહ્યું માત્ર મોનો ગહેરો યાદ રહ્યો કે ફરીથી જોવામાં આવે તો જોળખાય ખરા.

વાદ ! મહાત્મા એનો મહાત્મા ! પોતે માધવદાસ છે. પણ મારી સાથે વાત કરતા કહે છે કે તે તો ગુરૂ કરવાને લાયક નથી, એતો બડો અપલક્ષણવાળો છે, વાદ પ્રભુ વાદ તે કેવા કેવા શાન્ત અને સંતોષી નર પેદા કર્યા છે. જાઉં, બોળી કાઢું એ માધવદાસને !

રાજાને માધવદાસના દર્શનની લગતી લાગી છે; જેથી માધવદાસની

ખોલ્ય કરાવે છે, પોતે બહાર જતાં આવતાં ખારીક તપાસથી જોયા કરે છે, વળી મનમાં ખ્યાલ કર્યો કે, શ્રી જીગદીશના દર્શન કરવા માધવદાસ વાર પરખ તો આવતાજ હશે, માટે તે મંદીરના દ્વાર પકડીને બેસી રહ્યું. તે પ્રમાણે ઘણા દીવસ કર્યું પણ માધવદાસ મળ્યા નહિ. કારણ કે જ્યારથી રાજાએ દેવ મંદીરેથી માધવદાસને પકડી કાઢવા નિશ્ચય કર્યો ત્યારથી માધવદાસને મંદીરમાં પેસતાં કે નિકળતાં કોઇ દેખી શકે નહિ, એવી સર્વની દ્રષ્ટિ કરી.

એમ કરતાં એક સમયે માધવદાસને શ્રી વૃંદાવન વીહારી શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનનાં દર્શનની ઇચ્છા થઇ, ત્યારે ચિન્તા એ પડી કે, સંસારના સખત બંધનથી બંધાએલો હું, પ્રભુ દર્શન પામવાને લાયક નથી, પામશેને પરમેશ્વર પોતાના પંદરજથી ઋપરા રાખે છે. તીર્થમાં જવાની ઇચ્છા તો ઘણી થાય છે, પણ બધરી બંધન રૂપ છે, તે દીવસે કાશી જવામાં પણ કેટલી બધી અડચણ આવી હતી, ખાયડી બંધન રૂપ એટલુંજ નહિ, પણ છોકરો તે વળી તે ઉપરનું બીજું સખત બંધન. શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીકૃષ્ણ.

[માધવદાસ] રાગ; બહાલા વેગે આવો રે, ભીડો.

શ્રીકૃષ્ણ કૃપાના સાગરરે; બેળે બંધન છોડજેરે જી;

નહિ છોડો તો, બાળક બધાયો રહેશે બાપ. (૨)

રહ્યા છો રત્નાગરરે, માયા બંધન મોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ.

માયા કાયાને નડે, જીવનેજ જોખમ થાય;

ભક્ત જનોની ભીડમાં, હસી ધસીને ધાય;

બાળક રૂપી બેડીરે, તાણી નાંખી તોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ. ૧

અખળા બેડી આકરી, એ હું પામ્યો અધ;

શોધું જ્યાં સુવાસના, અતી ઉડે દુરગંધ;

દીનના દયાળુરે, દાસ દુઃખમા દોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ. ૨

નાજીક નખરા નારતાં, ભક્તિમાં ભંગાણુ;

“ ચતુરાને જે ચાહના, ” તેનીજ તાણુ તાણુ;

લક્ષ રૂડુ લાગેરે, જીવિત એવી જોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ. ૩

વંદાવન વામો વસુ, માધવ મળવા માટ;

પતિ પુત્ર રૂપા પાકું, બાળ એજ ઉચાટ;

ફિકર કાગને ફેડવારે, ફટ ફટાકે ફોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ. ૪

* પરા-હેટ ૧ હીરા, રત્ન, માણુક, માગી, મોતી, અને મોતાના શણગાર.

(કર્તા) ભક્તને માટે ભગવાનને સદા સ્થાય કુળ રહેવું પડે છે, અને ભક્તનું ધાર્યું કરવું પડે છે. આમથી માધવદાસનું માગવું છે. અને આમ બાળક તથા સ્ત્રીના સંસારમાં વાચરા ખાવાના દીવસ પણ પુરા થઇ ગયા છે. એમના આવરણની દોરીના છેડે, મહીના મહીનાને આંતરે બંને સ્વર્ગવાસ થઇ ગયાં; ત્યારે માધવદાસે મહાસુખ માન્યું. થોડા દીવસ વીત્યા બાદ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુનાં દર્શનને માટે, ગોકુળ મથુરાં, વંદાવન જવાની તૈયારી કરી.

માધવદાસની મુસાફરીમાં એક ગામ આવ્યું, જ્યાં ભક્તરાજ શીવજીના દેવળમાં પડી રહ્યા હતા, ત્યાં એક બ્રાહ્મણી ડોસી દર્શન કરવા આવી. બ્રાહ્મણને શીવજીની સન્મુખ ખેઠેલો જોઇને આશ્ચર્ય કરી પોતાને ઘેર જમાડવા માટે તેડી ગઇ, અને ઉત્તમ પ્રકારે રસોઇ કરી ગ્રેમ પુર્વક ભોજન પિરસી પોતે સામી ખેડી. માધવદાસ જામે છે, તેમના સાસુ શુદ્ધ મતીથી નિહાળીને બાઇ જોઈ રહી છે, તે વખતે સુંદીર ધનશ્યામ સ્વરૂપ નાના બાળકને મહારાજના ભેગો જમતા જોયો, તે જોઇ બધીની આખમાં આંસુ આવ્યાં, ત્યારે માધવદાસે પુછ્યું કે, એન તમને દીલગીરી રાખી થઈ? બાઇ કહે મહારાજ, આ નાનો બાળક કે જે તમારી સાથે આવી તમારા ભેગો જમવા ખેડો છે, તેની ત્રિયોગી માને તેના વિના કેમ ગમતું હશે. એનું કેવું ધનશ્યામ સુંદર રૂપ છે. એનું મુખાર્વિદ કેવું તેજ ભારે છે.

આ વચનો સાંભળી માધવદાસ સમજ્યા કે જરૂર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભગવાન મને સુધે અને સરળ રસ્તો બતાવી, ઝૂઠ લઇ જવા સામા આવ્યા હશે, તેમણે આ બધને દર્શન આપ્યાં પણ મને ન આપ્યાં, એટલી મારી ભક્તિમા ખામી હશે.

ત્યાથી જમીને માધવદાસ વિદાય થઇ ગયા. વળી માર્ગમાં જતાં બીજાં એક ગામ આવ્યું, કે જે ગામમાં પોતાનો એક શિષ્ય રહેતો હતો, તે વરસમા પાંચ સાત વખત દર્શન કરવા આવતો હતો; અને જ્યારે આવતો ત્યારે કહેતો હતો કે એક વાર આ દાસનું ધર પાવન કરો પ્રભુ !

તે વાત યાદ આવનાં તેનું નામ અને ઠામ પુછીને ભક્તરાજ તેને ઘેર ગયા, તે પહેલાં થોડીવારે કાંઈ જાંતે મુસાફર સાધુ અગાઉથી મહેમાન તરીકે આંબો હતો. જેને ધરના માળ ઉપર ઉતારો આપ્યો હતો. અને તેને રાંધી ખાવાને શીધું સામગ્રી પણ આપી દીધી હતી.

શિષ્ય કાંઈ જરૂરના કામ સાર થોડીજ વારને માટે બહાર ગયો હતો પણ તેની સ્ત્રી કે જે, પોતાના પતીના કહેવાથી માધવદાસને નામથી ઓળખતી

હતી, તે સવિનય સત્કાર કરી બોલી. આવો આવો પધારો, તમારા દાસ હમણાં આવશે. માધવદાસે વિચાર કર્યો કે, પુરૂષની ગેરહાજરીમાં સ્ત્રીની પાસે બેસવું એ સાધુ પુરૂષોને કલંક રૂપ છે, પણ દુર દેશથી આવીને ક્યાં જવું. માટે મુંગા રહેવું.

માધવદાસ નિચે બેઠા છે અને સ્ત્રીએ માળ ઉપર જઈ, પેલા પ્રથમથી આવેલા સાધુને કહ્યું કે, હું બીજું શીધું આપુ છું ને તમે બે જણનું ભેગું રાંધો !

સાધુ—કોન હે દુસરા ?

સ્ત્રી—એ પણ સાધુ છે, અમારે ઘેર મેમાન છે.

સાધુ—દુસરેકે ખારતે કોન પકાતા હે ? મેં કીસીકા ચેલા નહિ હું, મેંતો મોકળી જગાકા મહંત હું !

સ્ત્રી—રાંધ્યા ભેગું રાંધવું છે, તેમાં તમને વાર નહિ લાગે ! માટે લાવવા દ્યો તો સાર ?

સાધુ—એસી ગડબડ મત કરો અમેરે સામને; વો આપકે હાથસે ક્યું નહિ પકા ખાતા હે ! સાધુ હે કે કોઇ વેશ ધારી ધુતારા હે !

ઉપર થતી વાત સાંભળીને માધવદાસ બોલ્યા મારે જમવું નથી. હું હમણાંજ જમ્યો છું એન ! હું જઉં છું મારે સંગઘ જતો રહેશે હુંતો ઉભો ઉભો મળવાન આવ્યો હતો. તમારા સ્વામી આવે તો કહેજો કે આવતાં પાછા જરૂર મળવા આવશે. સ્ત્રીને રોકવાની તો ધણી ઇચ્છા હતી. પણ માધવદાસે વાત એવી ગોઠવીને કરી કે સ્ત્રીથી બોલી શકાયું નહિ અને સુખે જવા દીધા.

માધવદાસ હજી દુર ગયા નથી ને તે સ્ત્રીનો ધણી ઘેર આવ્યો કે તુરત સ્ત્રીએ વધામણી ખાંધી કે શ્રી જગન્નાથપુરીની મહંત માધવદાસ આવ્યા હતા.

પુરૂષ—(ઝબકીને) ક્યાં છે ? ક્યાં ગયા !

સ્ત્રી—હજી હમણાંજ ગયા.

પુરૂષ—જવા કેમ દીધા; રોકી કેમ ન રાખ્યા ?

સ્ત્રી—મેં આગ્રહ તો ધણો કર્યો પણ એમણે કહ્યું કે મારે સંગઘ જતો રહેશે તો પછી મારે એકલાને અથડાતાં કુટાતાં જવું પડશે.

પુરૂષ—ત્યારે એમને જમાડવાતા તો ખરા !

સ્ત્રી—મેં આ મેમાન સાધુને કહ્યું કે તમે તેમનું ભેગું રાંધો, ત્યારે

આધવદાસ—સંત પુરુષો તમારા જેવા આપ સ્વારથીઆ ન હોય ! સંત પુરુષો તમારા જેવા મિથ્યા અભિમાની ન હોય, સંત પુરુષો તમારા જેવા મમતા વાળા ન હોય; સામાની સેવા ઉઠાવી લે, પારકા દુઃખે દાઝે, હળી મળી સંપી સર્વની સાથે ચાલે, તેને સંત પુરુષ કહે છે.^૧

મહંત આધવદાસ વૃંદાવનની નજીક આવી પહોંચ્યા, જેને અન્યત્ર વૃત પાળવું છે તેને કોઇ કોઇ વખત સકટ સહન કરવું પડે છે. તેમજ જે શુદ્ધ શરમાળ છે, તેમને પણ મહાત્મા આધવદાસ પર્વતની ટેકરીની ગુફામાં થાક ખાવાને માટે બેઠો છે, શ્રી હરીની નજીક આવી તો પહોંચ્યો છું હવે તો કાલે સવારમાં દર્શન થવાનાજ છે. એમ વિચાર કરે છે, પણ આધવદાસને અપવાસ ત્રણ થયા છે. ભૂખ વડે કરીને કાળજમાં ચુંથારો થાય છે. એટલે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ. શ્રીગુગદીશ શ્રીગુગદીશ એમ ઉચ્ચાર કર્યા કરે છે.

પોતાના ભક્તને ભૂખ્યોને તરસ્યો જાણી મંદીરના આધવે દયા લાવી ઝમહાલક્ષ્મિને સાવધાન કર્યા. ઉઠો તૈયારી કરો !

લક્ષ્મિ—ક્યાં પ્રભુ ! શું કાર્ય કરવાનું છે ?

ભગવાન—પેલી પહાડની ટેકરીની ગુફામાં મારો ભક્ત આધવદાસ બેઠો છે. જે ત્રણ દિવસનો અપવાસી છે. આ સોનાના થાળમાં ભરેલી સામગ્રી અને સોનાની જળ ઝરી લઇ જાઓ ! તેને જમાડીને આવો.

(ભગવાન) રાગ, મરાઠી સાખી.

કંથન થાળી કરમા ધારો, સામગ્રી સૌ સાથે;

ભક્ત માહરો ભૂખ્યો બેઠો, જાઓ જમાડો હાથે;

લ્યો જળ ઝરી, વહેલાં આવો ઓ નારી.

લ્યો.

પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે લક્ષ્મણ તૈયાર થઇ ગયાં; આધવદાસ, જે પહેલી રાત્રિનીનિદ્રામાં અડધા ઉઘતા અડધા જાગતા પડી રહ્યા હતા, તે ઝાંઝરનો ઝમકારો સાંભળીને ખરાબર જાગી ગયા, અને નિહાળીને બેતાં ચંદ્રના પ્રકાશથી સમજાયું કે કોઇ દેવી વધારતા હોય એમ લાગે છે. લક્ષ્મણ પાસે આવી બોલ્યાં, દરો આ સામગ્રી જમો ! ભાવના ભુખ્યા ભક્ત, જે ભોજનના પેણુ

^૧ સાધુનાં લક્ષણ ભાગ ૨ ભે-પાતું-૨૩૨-લીટી ૮ થી, પાતું ૨૩૩ લીટી ૩ થી સુધી. ૨ અન્યત્ર-કોઈ પણ પદાર્થ કોઈની પાસે કદી માગવો નહિ. ૩ મહાલક્ષ્મિ-શ્રી મહાલક્ષ્મણ.

ભૂખ્યા થઈ ગયા છે, તે જમવાને બેઠા અને લક્ષ્મણ થાળી તથા ઝારી સુકીને ચાલ્યાં ગયા. જમ્યા પછી બરાબર નિદ્રાવશ થઈ ગયા. શિયાળાની ઠંડી રાત્રી એટલે માધવદાસને તાઢ ચડી; તે વાત પણ અંતરજ્ઞમીને ન ગમી. પોતાના ભક્તને તે દુઃખથી પણ મુક્ત કરવાને પોતે જાતે ઉઠી, પોતાના અંગ ઉપરની ખનાત કાઢીને ઓરાડી.

(કવિ)

રાગ, ગિતી.

શિત ઘણેરી વ્યાપી; કડ, કડ, કડ, કડ, બોલે છે દાઢી,
તરત તણાતા આવી, બળના બ્રાને ખનાત ઓરાડી.

સવારના પરોઢમાં, મંદીરના પુજારી જગ્યા, તે વખત ભગવાનને ઓરા-
ડેલી ખનાત ન જોઈ, સારે ઉંડા વિચારમાં પડી ગયા, અરે મંદીરમાં ચોરી;
પ્રભુતી ખનાત ગઈ. બીજો પુજારી કહે જુવો જુવો તપાસ કરો ! વળી
બીજુ કાંઈ ગયું ન હોય ! સેજ તપાસ કરતાં સમજાયું કે, સોનાનો
થાળ તથા ઝારી પણ ગયા છે. મંદીરમાં ચોરીની ખુશ પડી છે, તે વખતે
જગન્નાથ પુરીનો રાગ, માધવદાસને જોળનો જોળતો ત્યાં સુધી આવી
પહોંચ્યો છે. તે આ ચોરીની વાત સાંભળી ચક્રીત થઈ ગયો છે કે, આ
શું ? ચોર લોક, શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનને પણ ગણતા નથી; આમથી મંદીરના
સેવકો પણ ખુશ મારી રહ્યા છે, અને બીજા નોકર ચાકર, ચોપીઆટોને
જગાડી રહ્યા છે.

(સેવક) રાગ, 'બખર નહિ આ જુગમે' પલકી...

મઢ થઈ મંદીરમાં ચોરી...

હુંઆ ઉપર હાથ ધરીને ઉંઘ્યા અચોરી.

નથી ભાઈ તોડ્યાં કાંઈ તાળા...

શ્રીજી સનમુખ ચોરી કાઢી, કેના કરમ કાળાં.

વળી નવ ખાતર તો પાડ્યું...

અરે અધમિ પેઠા ક્યાંથી, કંચે હાર કાઢ્યું.

સોનાનો થાળ અને ઝારી...

ગડુનામીની ખનાત ત્રિજી, ગજળ થયો ભારી.

રખે જો પકડાએ પાપી...

ગમારને ગંધે બેસારો, નાક કાન કાપી.

જોળી લાવો ! જોળી લાવો ! પકડી લાવો પાપીને જલદી ! સેવક. તથા

સિપાઈ દોડમ દોડ કરવા મંડી પડ્યા. એટલામાં આખા ગામમાં ખબર થઈ કે પ્રભુ મંદીરમાં ચોરી થઈ ભઈ !

પહેલો—મારે બેટે ભગવાનને પણ ન છોડ્યા, તેમનીએ ખનાત ખેંચી લીધી.

બીજો—અધાના કાંઈ ભગવાન છે, ભગવાન માને તેના ભગવાન.

ત્રીજો—જ્યારે ભગવાન શીધી રીતે ના આપે ત્યારે ચોરી કરીને પણ લેવું પડે.

ચોથો—શું બોલો છો ? પ્રભુ દ્વારમાં ચોરી ?

પાંચમો—હા હા; પ્રભુ તે કાંઈ માંથુ લાવ્યા !

છઠો—ભાઈ ચોરને શું ! જ્યાંથી લાગ આવે ત્યાંથી લઈ લે, એનું નામ ચોર !

સાતમો—હવે શાન્તિ રાખો ! આવી ભારે ચોરી કરનાર પકડાયા વિના રહેવાનો નથી.

આઠમો—ચોરી કરતાં શું કરી, પણ એને આવડી નથી. એ ત્રણ-માંથી એક ચીજ વેચવા જશે કે તુરત પકડાશે.

નવમો—અરાબર છે તમારું કહેવું, એવી ભારે અને તુરત ઓળખાય તેવી ખનાત તેનાથી ઓઢાવાની નથી, તેમ વેચાવાની પણ નથી.

દશમો—વાર હવે જે થાય તે જોયા કરો !

ખોળવા નીકળેલા માણસમાંના બે ચાર, માધવદાસની નજીક આવ્યા. ત્યાં તપાસ કરતાંની સાથે, તેમની ગુફામાંથીજ ત્રણે વસ્તુઓ હાથ આવી; બસ આજ ચોર ! પાકો ગડીઓ, વેષ વેરાગીનો લીધો છે, અને ચતુરાઈથી ચોરીઓ કરે છે. પકડી લ્યો ! આંધો.

માધવદાસને ડાબે હાથે દોરથી બાંધીને, તેમના જમણા હાથમાં ચોરીના ત્રણે મુદ્દા ઝલાવીને, મંદીરના અને સાથે રાજના સીપાઈ દોરીને લાવે છે અને માર પણ મારતા જાય છે. તે જોઈ પુરવાસીઓ અનેક તર્ક વિતર્ક કરી રહ્યા છે. રાજ કે જેને માધવદાસ માટે ઉચ્ચ અને ઉમદા વિચાર હતા, તે પલટાઈ ગયા. અરેરે હું તો કાંઈ કાંઈ ધારતો હતો અને આતો ઉલટું નીકળ્યું. આવા ચોરની વાંસે વાંસે ફરવું એ પણ એળ લગાડનાર છે ! એ પોતેજ મને કહેતો હતો કે, માધવદાસ તો ચોર ધુતારો ને ઢોંગી છે, તેજ વાત આજે સાચી પડી. ચાલો બ્રીજ કોઇને ગુરૂ કરી લઈશું. બસ બે દીવસ

રહીને પાછા વળી જમ્યું. અતીશે માર પડવા માંડ્યો અને તે સહન ન થયો ત્યારે ભક્ત માધવદાસ, પોકારી ઉઠ્યા.

[માધવદાસ] રાગ; એતો પુન્ય પુરુષ પુન્ય શા...ળી (ઓચ્છવ.)

વળી વીરા વાત વિચારો...રો.

મને મિથ્યા શાને મા...રો, વળી વીરા વાત વિચારો.

મેં મંદીર જોયું નથી, હજી ન જોયું ગામ;

કહો ચોરી કયાથી કરી, જો નવ જોયું ધામ;

હું નહિં ચોરી કરના...રો.

મને. વળી. ૧

કોણ માલ મુકી ગયું, મને ન તેની જાણ;

કહો તમને કયાંથી કહું, ભલે લેઈ લ્યો પ્રાણ,

તમે હલકા વાક્ય ઉચ્ચા...રો.

મને. વળી. ૨

ઉત્તમ અન્ન જમાડીયું, આવી આનંદ ભેર;

ભયમાં નાખ્યો ભક્તને, જમણ કર્યું સૌ ઝેર;

કોઈ શત્રુ મળીઓ સા...રો.

મને. વળી. ૩

ખીજી શું ચોર્યું છે ? કયા મુક્યું છે ! એવા એવા ઉચ્ચાર કરતા અને હું'સા મારતા સેવકોને અટકાવવાને શ્રી હરીએ પણ જેથી અવાજ કર્યા કે, યસ કરો, યસ કરો, યસ કરો ! મારાથી માર સહન થતો નથી. મંદીરના મદતે આજ્ઞા કરી કે એ ચોરને આપણા મંદીરમા નજર કેદ રાખો; અને જ્યાં સુધી આખા મંદીરની દરેકે દરેક સ્ત્રીજનો તપાસ થઈ જાય ત્યાં સુધી ન છોડો. જેસારી મુદ્રા ખાજી પર !

માધવદાસને મંદીરમા કેદી તરીકે રહેવાનું થયું તેથી પોતે પ્રસન્ન થયા. વાહ પ્રભુ વાહ; ચોરી ચઢાવીને પણ સેવકને સાતીધ્યમાં લીધો ખરો ! મંદીરના મદતે વિના દર્શનના વખત વિના મંદીરના પગથીએય ચઢવા દેતા નથી, તે આજે મંદીરમાં રાત્રી રહેવાનું કહે છે, ત્યારે તો ભગવાનની કરુણા થઈ એમ સમજાય છે. શ્રીકૃષ્ણ થીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ.

મંદીરના મુખ્ય આચાર્યને રાત્રીમાં સ્વપ્ન આવ્યું, અને સ્વપ્નમાં પ્રભુના પાર્ષાદો, નિગ્રમાથી જગૃત કરી કહી ગયા કે, હે આચાર્ય મહારાજ અમને જાગાવો છો, અમે પ્રભુના પાર્ષાદ છીએ, અમને શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને મોકલ્યા છે. તે એટલાજ માટે કે, જે માણસને તમે નજર કેદ રાખ્યો છો, તે મારો પરમ ભક્ત માધવદાસ છે, જેને તમે ચોર ઠરાવી માર માર્યો પણ તેણે તે ચોરી કરીજ નથી. ભક્તને બુખ્યો જાણી, સોનાના યાજ્ઞમાં સામગ્રી ભરી

જળની ઝારી લઈ મેંજ લક્ષ્મીજીને મોકલ્યાં હતાં, અને બનાતુંતે તો હું જાતે ચોરાડી આવ્યો છું. માટે તમે તેના કરેલા અપરાધની માફી માગી, છોડી મૂકો, વળી વિશેષમાં તમારા ભાગ્યમાં હોય તો તેની સારી સેવા કરો ! મારા ભક્તની મેવા મારી સેવા કરતાં વધારે ફળ આપનારી છે.

મહંત માધવદાસની ઓળખાણ પાડી, પાર્ષદ વિદાય થયાં તે વખત સવાર પણ થયું, અને આચાર્ય જગ્યા; જગ્યા તેવાજ સ્વપ્નનો સંધળો વિચાર કરવા લાગ્યા. શું સ્વપ્નનું સાચું હશે, નાના સ્વપ્નની વાતો સાચી હોતીજ નથી.

રાગ; દોહરો.

સ્વપ્નામાં સંપત મળે, ચળે ઉઘડતાં આંખ;
ગાંધ્રવ નગરી ગાજતી, નહિ મચ્છર કે માંખ. ૧
મૃગતૃષ્ના જળ જૂઠું છે, બ્રાતિનો છે ભાસ;
જેતાં આંખે ઝાંઝવાં, તાણી કરો તપાસ. ૨

ઠીક યાદ આવ્યું, એક રીતે સ્વપ્નની વાત સાચી માનવી પડશે. મને પ્રભુ પાર્ષદોએ એ ચોરનું નામ કહ્યું છે, અને આપણે હજી સુધી તેનું નામ જાણ્યું નથી. જે તેજ નામ હોય તો તો સ્વપ્નની વાત સત્ય, લાવ નામ પુછી જોઈ. અરે...કોણ છે ! સેવકો કહે શી આજ્ઞા છે પ્રભુ ? મહંત કહે આપણે પેલો ચોર પકડ્યો છે તેનું નામ તો જરા પુછો !

સેવક—તેનું નામ માધવદાસ છે મહારાજ.

આચાર્ય—તમે પુછી જોયું છે ?

સેવક—મેં પુછ્યું નથી, પણ મને સ્વપ્નમાં 'કોકે કહ્યું' છે, અને સાથે ધમકી પણ આપી છે કે, મારા ભક્ત માધવદાસને માર્યો છે પણ યાદ રાખજો !

આચાર્ય—ચાલો ! આપણે તેનું તેજ નામ છે કે નહિ તે પુછીને ખાતરી કરીએ.

માધવદાસની પાસે આવીને નામ પુછ્યું, અને માધવદાસે પોતાનું ખરું નામ કહ્યું તે સાંભળીને, આચાર્ય કાલાવાલા કરી કરગરીને કહેવા લાગ્યા.

(આચાર્ય)

રાગ; છંદો.

માફ કરો મહારાજ; થયો અપરાધ અમારો;
ફરી કરો નહિ યાદ, કર્યો અપરાધ તમારો;
શ્રીજી કેરી રહાય, લક્ષ્મિ લઈ આવ્યા થાળી;

૩ જો.]

ઝોરાડી ખતાત પ્રભુ, તમ ભક્તિ લાળી,
ધન્ય તમારી ભક્તિને, ધન્ય તમો વિશ્વાસને;
વાર વાર ચરણે નમુ, મહંત માધવદાસને.

હામા કરો ! હામા કરો, સેવકના અપરાધ હામા કરો ! અમોએ આપને
ન ઝોળખ્યા એજ અમારી આખતો ખરે ખરા અંધકાર !

સુગંધીદાર પુષ્પોથી વંધાવી અગર ચદનના લેપ કરી, પુલના હાર
ગળામા આરોપી, રૂપાના સુદર સિંહાસન બિઠાવી માધવદાસને પધરાવ્યા,
તે વખતે શણગાર ભોગના દર્શનનો સમય હતો, એટલે હજારો મનુષ્યો
દર્શને આવતા અને ચોરને પુનઃન અર્ચન પામેલો જોઈ વિસ્મય પામતા.
એવામાં જગનાથ પુરીના રાજા પણ આવ્યો, અને પુનઃ આસને બેઠેલા
માધવદાસને જોઈ વિચારમાં પડી ગયો કે કાલ તો બંધાયા હતા ને આજે
પુનઃયા છે, તેનું કારણ હોયું જોઈએ. આચાર્યને પુછતા બરાબર
સમજાયું કે, માધવદાસે ચોરી કરી નથી, પણ પ્રભુએ પોતે નિવેદ
મોકલ્યું હતું.

ત્યાથી વળી રાજાને વિશેષ પ્રિતી ચોરી, ફેર ગુર કરવા ઠઠ નિશ્ચય
થયો. મન સાથે સંકલ્પ કર્યો કે આવતી કાલે સવારે માધવદાસ પામે કહી
બંધાવી દેવી. રાજાને ઝોળખી માધવદાસ બોલ્યા.

માધવદાસ—કેમ રાજા, તમે જોળતા હતા તે મહાત્મા મળ્યો કે નહિં ?

રાજા—મળ્યા તો છે, પણ પોતે પોતાના રૂપની બરાબર ઝોળખાણ
આપતા નથી; અને મને જાણા વાસે ફેરવે છે. હવે તો મેં બરાબર પકડયા
છે. કાલે સવારે કહી બંધાવી લેવી છે.

માધવદાસ—બહુ સારું તેમ શુભ જોઈએ. રાજા તારો જય થાઓ !

બીજે દિવસે સવારના પહેરમાં ભક્ત મથુરામાં આવ્યા; ત્યાં જુમનાં
પાન કરી, મંદિરમાં પ્રભુ દર્શનને માટે ગયા, તે વખતે મંદિરમાં ભગવાનની
પ્રસાદી વહેંચાતી હતી. વહેંચનાર માણસ ઝોળખીને શ્રમ વિશ્રમ બુદ્ધિથી,
કોઈને વધારે, કોઈને થોડું, કોઈને સુકું, કોઈને તાણુ, આપ્યા કરતો હતો,
તેમ માધવદાસે હાથ ધર્યો ત્યારે પ્રભુની પ્રસાદી ન આપતા બીચારો સુસા-
ફર પાણી પીને પેટ ભરશે એમ સમજી, ખોળો જરીને શેકેલા ચણા આપ્યા
પણ પ્રસાદ આપ્યો નહિ.

માધવદાસ ચણા લઈ, જુમના કાઠે જઈ, જમી ગયા, અને ઠંડું શીતળ
પાણી પી, જપોરના સમય પહેલા જુમના કિનારે ઘાટમા આજોરી પડ્યા.

[કવિ]

રાગ; મરાઠી સાખી.

સઘ સદાવૃત લેઈ ચણાનુ, આવ્યા જુમનાં તીર;

પ્રથમ ચણાથી પેટ ભરીને, પછીથી પીધુ નીર;

પ્રેમે પોડ્યા ત્યાં, પ્રેમ પ્રસાદી લીધી ન્યાંય. પ્રેમે.

અહીં મંદીરમાં પ્રભુને રાજભોગનો થાળ આવ્યો; નિવેદન થયું પણ પ્રભુ જમતા નથી. આરતીના કાકડા રહેતા નથી, શ્રી હરીના મુખાવિદ ઉપર તેજ દેખાતું નથી; તે પ્રમાણે જોઈ પુનરીઓ કાલાવાલા કરવા લાગ્યા, હે પ્રભુ અમારો અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરો, પણ આરોગો !

[પ્રભુ]

ગૌળી અવાજ; રાગ; દોહરો.

સામઘી શા કામની, શું રઅગિ વિન રઆજય;

વધતાં વહેરો આંતરો, કર્મે કથલે કાજ.

શેઠ અન્ન સુકુ જમે, સેવકને શા ઉભોગ;

ચણા જમ્યો હું ચાહીને, જાળવવાને જોગ.

રાગ; છંદો.

મહંત માધવદાસ આવીઆ, આ મંદીરે;

મુજ પ્રસાદી માટ મૂખથી, બોલ્યા ધીરે,

ચાપુ આપી ચણા, તેને કાઢ્યા તુચ્છકારી;

કરી પ્રસાદી પુર, પીધુ છે શીતળ વારી;

ભક્ત પામીઓ શુષ્ક અન્ન, હું પડીઓ ઉચાટમાં;

સામઘી શું કામની, સુતો સરીતા ઘાટમાં.

શ્રી હરીના વચન સાંભળી મંદીરના આચાર્ય પોતાના સઘના સેવકો લઈ; માધવદાસને જોળવા જુમનાજના ઘાટ ઉપર ફરવા લાગ્યા, અહીં જગનાથ પુરીનો રાજ સવારમાં હાલી જોળતાં માધવદાસ ન જડ્યા એટલે તે પણ જોળ કરતા જુમના કિનારે આવ્યા છે. ત્યાં સર્વે આવીને ઉભા રહ્યા છે. કે જ્યાં માધવદાસ સુતા સુતા શ્રીહરીને સમરે છે.

(માધવદાસ) રાગ, તમે એકવાર આંગણે આવોરે ભાગ્યશાળી.

હરી એકવાર દશન આવોરે. માધવજી.

હરી યુડતાની ખાંભડી ઝાલોરે. માધવજી.

દશન આવો, ખાંભડી ઝાલો;

છેક છું ઝાલો, તમને વહાલો, હાલો માલો.

લાલ લટકાળા, લાલાજીનો લાલોરે.

માધવજી. ૧

આવજો દોડી, કામને છોડી;

થોડી થોડી, મોડી મોડી, પ્રિત ન તોડી,

કહું કર ગરીને, ખેડ કર જોડી રે.

માધવજી. ૨

માધવદાસની મધુરી વાણીથી થતા ઉચ્ચારને સાંભળી સર્વે પ્રસન્ન થયા, અને મંદીરના સેવકો, વિનંતી કરી બોલ્યા કે, હે ભક્તરાજ; આજે આપનાં પવિત્ર પગલાં મહિરમાં પડ્યા. જેથી સુધુ થવું જોઈએ તેને બદલે ઉંધુ અને વિપરીત દેખાય છે, આપ પ્રભુ પ્રસાદીની દરકાર ન કરતા ચાલ્યા લઈ પાછા વળી ગયા, અને તે જમી જળ પી પોઠી ગયા, જેથી પ્રભુ પણ રીસાયા છે અને જમતા નથી, માટે ચાલો અને ભગવાનને જમાડો !

(આચાર્ય) રાગ, ચીતના ચાળા જાણું સરવે રહે ચતુરા.

મહેર કરી મદીર પધારો, મહંત માધવદાસ.

આપ છો મહતજી મહારાજ, સારજો સેવક કેસ કાજ,

લેશ નવ આવી અમને લાજ, અગો સૌ દીન તમારા દાસ. મહેર. ૧

દેધને : દગ્ધ અંતનુ દાન, આપનુ અમે કર્યુ અપમાન;

રહ્યું નહિ ભવિષ્ય કાળનુ ભાન, ખરે પસ્તાવો પુરણ ખાસ. મહેર. ૨

જરૂર જુગદીશે કરીયું જાણુ, આપતો અમુલ્ય રતનની ખાણુ;

માગીએ માશી જોડી પાણુ, પધારો પ્રિતે પ્રભુની પાસ. મહેર. ૩

સર્વના સુખની વિનતી સાંભળીને; અને ભગવાન ભૂખ્યા બેઠા છે એવું જાણીને, માધવદાસ ઉઠ્યા, અને ઉતાવળે બોલ્યા.

(માધવદાસ) રાગ; મરાઠી સાખી.

મહંત કહે મંદીરીએ આવુ, જુગે જુહું જમવા;

નેહ ભરેલા નયણા ઢાળી, નારાયણને નમવા,

મેં કરીયુ પાન, ભૂખ્યા બેઠા શ્રી ભગવાન. મેં.

રાજા કે જે અત્યાર સુધી નીકળતાં વચન સાંભળ્યા કરતો હતો તે, માધવદાસ સેવકોની સાથે જવા તૈયાર થયા ત્યારે ગુરના ચરણમાં નમન કરી બોલ્યો, હે મહારાજ ધન્ય છે આપની વૃત્તિને, સાધુ તો ધણા જોયા પણ અપમાનને સહન કરનાર તો તમેજ છો. સાધુનું ખરૂં લક્ષણ તો મેં આપનામાં જ જોયું.

[રાજા]

રાજા, અણી સાખી.

ગુણને જાણી પુણ પ્રમાણી, ગુર માન્યા મેં તમને;

દિવ્ય માર્ગને દર્શાવીને, પાર ઉતારો અમને,

આંધો કંઠી આપ; મેં જાણ્યો છે પુણ પ્રતાપ.

આંધો.

માધવદાસ—રાજા ધીરાજ; આપ પૃથ્વીપતી અને હું રંક આપની રૈયત, જેથી આપને કંઠી આંધવાને યોગ્ય નથી.

રાજા—જ્ઞાની, ભક્ત, બ્રાહ્મણ, સંત, અને સદાચારી એ સર્વને માન્ય છે.

માધવદાસ—એમ સમજતાં હો તો કઠી બાંધેલીજ છે એમ સમજો અને ઇષ્ટનું સ્મરણ કરો ! રૈયતનું રૂઢી રીતે પાલન કરો ! રાજાને ખપ પુરતો કર લઈ પોતાના બાળ બચ્ચાની માફક સર્વને સંભાળો. દંડ કરતાં દેવને વચમાં રાખો ! શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ.

રાજા સર્વ સાંભળી આનંદ પામી ગયો. પગમાં પ્રણામ કરી કૃતારથ થયો, માધવદાસને અતી આગ્રહની સાથે મંદીરના શેવકો મંદીરમાં લઈ ગયા જ્યાં જવા માટે માધવદાસની સંપૂર્ણ સરજી હતી અહીં રાજા માધવદાસના ગયા પછી વિચાર કરે છે કે રાજપાટ મુકીને તિર્થ યાત્રામાં ફર્યાજ કરીએ; અને ગુર માધવદાસને સદા સાથેજ રાખીએ એજ ઠીક. હવે ભક્તરાજ મંદીરથી પાછા ફરે ત્યારે વાત.

માધવદાસ મંદીરમાં ગયા, એટલે ગેખી અવાજ થયો, પધારો ભક્ત-રાજા; માધવદાસ કહે મને પ્રભુ પ્રસાદી આપો ! ત્યારે જે પાત્રમાં ધાલીને પ્રસાદ વહેંચવામાં આવ્યો હતો તે પાત્ર જોયું તો તેમાં પ્રસાદ બીજકુલ ન મળે પણ તે પાત્ર ઘોષ નાખ્યું નહોતું એટલે તેના ઝીણા ઝીણા કણ ચોટી રહ્યા હતા ખરા; તે સંધળા લઈને માધવદાસને આપ્યા. માધવદાસે મુખમાં મુક્યા કે તરત પ્રભુની પાસે પીરસેલા થાળમાં ખડ ભડાટ થયો. ખોલો શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનકી જે. શ્રી ગીરીવરધારીલાલકી જે. શ્રી કુંજબીહારીલાલકીજે.

પ્રભુ જમ્યા, પ્રભુની આરતી થઈ ત્યાં સુધી માધવદાસ મંદીરમાં હતા, સાર બાદ ત્યાંથી રૂઝગિયારા ગણી ગયા. શેવકો સોધતાજ રહ્યા, પણ માધવદાસનો પત્તો ન મળ્યો, ત્યારે રાજા ખોળતો મંદીરમાં આવ્યો, ત્યાં સમાચાર મળ્યા કે અહીંતો માધવદાસ નથી. એતો પધારી ગયા, મંદીરના આચાર્યને માધવદાસ સાથે સમાગમની ઇચ્છા રહી ગઈ. રાજા સમાચાર સાંભળીને પોતાના માણસો લઈને માધવદાસને ખોળતોજ ત્યાંથી નીકળી પડ્યો.

મંદીરથી નીકળી માધવદાસે પોતાના ગામની સીધી વાટ પુછી. ધિમે ધિમે મુસાફરી કરતા માર્ગમાં એક મંદીર આવ્યું, જે રામાનુજયાર્યના પંથનું હતું. જેનો મહત્ત મોટો આડઅર વાજો હતો; અને મંદીરમાં શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનની મુરતી પધરાવેલી હતી. આવતી મુસાફરીમાં સેજ સ્વભાવે તે મંદીરમાં માધવદાસ દર્શન કરવા ગયા તે વખતે ભગવાનનાં દ્વાર વાસેલાં હતાં. હમણાં દ્વાર ઉઘડશે. એટલે પ્રભુ દર્શન કરીશું એમ સમજી માધવદાસ આમ તેમ દૂરવા લાગ્યા કોઈ અજાણ્યા સાધુને મંદીરમાં ફરતો જોઈ મહત્તે પૂછ્યું કોન શીરતા હે ઇધર ઉધર, ઇધર આવ ! માધવદાસ મહંતની પાસે ગયા, એટલે મહત્ત કહે કહાસે આતે હો એર કાયકુ શીરતે હો ?

માધવદાસ—જાત્રા કરવા નીકળેલા રમના રામ છીએ, આ પ્રભુ મંદીર જાણી દર્શન કરવા આવ્યા છીએ, દર્શન થઈ છે, એટલે આમ તેમ ફરીએ છીએ.

મહંત—કહાંસે આતા હે ? કહાં જાતા હે, એર કીસકા ચેલા હે !

માધવદાસ—વંદાવનથી આવું છું. જગદીસપુરમાં જાઉં છું, ચતુર્ભુજનો ચેવો છું.

મહંત વિચાર કરે છે કે, દેખાવમાં જુવાન લઠ્ઠા જેવો છે, જે મંદીરનું કામ મોખું હોય તો ઉઘાટી લે તેવો છે. જરા પુછું તો ખરો. ભાઈ આપણા મંદીરમાં થોડા દહાડા રહી જવો. આરામ કરો થાક ખાઓ ?

માધવદાસ—દાજ; રહી જાઉં ! જે પ્રભુ સેવામાં ભાગ મળતો હોય તો ?

મહંત—અહીં તો ગાયોની સેવા માટે માણસની જરૂર છે.

માધવદાસ—તેનો વધાએ રહુ, ગાયોની સેવા તો હું સારી રીતે કરીશ.

રાગ મરાઠી સાખી.

સારી સેવા કર ગાયની, જાણું જગની માતા;

સર્વેશ્વરનું સમરણ કરશું, પામીશું સુખ શાતા,

પાતાં પ્રિતે જળ, નક્કી કાયા હોય નિર્મળ.

પાતાં.

રામજી મંદીરમાં રહી માધવદાસ ગાયોની રહી આફરી કરવા લાગ્યા, સવારના પહેરમાં વહેતું ઉઠતું, ગાયનું છાણ વાસીદુ, પુંજ, ઓગાળ વિગેરે કાઢી નાંખી સાફ ફરી નાખતું, ગાયોને ચાર પુળા નીરવા પાણી પાવા. અવનઅરે સ્નાન કરાવતું, પૂછું ઘોષ, આવનમ લેવું, ગૌમુત્ર તથા છાણથી અંગ પવિત્ર કરવું. છાણના છાણાં થાપવાં વિગેરે સવળું કામ સારી રીતે કરી, મહંતને મનોપ આપ્યો.

મંદીરના મહંત હંમેશાં સવારમાં ઉઠી પ્રભાતીઆં ગાતા હતા, તેમાં એકવાર માધવદાસનું જ બનાવેલું પ્રભાતીયું ગાવા લાગ્યા, ત્યારે માધવદાસ ધ્યાન દ્રષ્ટ સાંભળવા લાગ્યા. મહંતના ગાવામાં ભૂલ્ય થઇ, જરા અવળસવળ થયું ત્યારે માધવદાસે કહ્યું આમ નહિ, પણ આમ ગવાય ! અહીં આ શબ્દ નહિ પણ આ શબ્દ જોઇએ. એવી બરાબર સમજણ પાડી. ત્યારે અહં-કારી મહંત ગર્વ વચનથી માધવદાસને અપમાન પહોંચાડી તીરસ્કાર કરીને બોલ્યા.

(મહંત)

રાગઃ દોહરો.

છોકરવાદી છોકરા, તુંને ન તેનો ભાસ;

કર્તા જેનો મહા કવી, મહંત માધવદાસ.

(માધવ) સીયાવર રામચંદ્રકી જે, રાગ રામચંદ્રકી જે.

મહંતનું બોલવું સાંભળી માધવદાસતો ચુપજ થઇ ગયા. થોડી વારે મહંતને કહ્યું પ્રભુ મારો અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરજો, હું પામર અજ્ઞાન આપને શીખવવા રૂપ વચન બોલ્યો, એ મારી મુરખામી થઇ.

મહંત—ઠીક હે, મગર સમજકે બોલના ચાહીએ; બડેબડે મહાત્મા-ઓકી, વાણી વિલાસમેં તુમ કયા સમજો !

માધવદાસ—ખર છે મહારાજ ? આપે માધવદાસને જોયા છે ?

મહંત—હાં...દેખે હોંગે કમી મગર બરાબર યાદ નહિ. મીત્રે હોંગે. અબ જના હે ઉનકે દર્શન કે લીએ.

માધવદાસ—મહારાજ. એમનાં દર્શનથી શું વધારે છે ? અહીંઆં રહ્યા રહ્યા એમના કિર્તન ગાઇનેજ સંતોષ માનો ?

મહંત—દર્શન કયું ન કરે, દેખો તો સઘ, કે જીસકી ઇતની સારી કિર્તિ ચલી હે; તો વો મહાત્મા કેસે હોંગે.

માધવદાસ—એ પણ આપણા જેવો માણસ જેવો માણસ છે અમારે તો એમનો હિસાબ પણ નથી. હું એમના ગામમાં રહું છું; એમના મુખેથી ગવાતાં કિર્તન સાંભળેલાં તેથી વચમાં બોલી ઉઠ્યો.

મહંત—બહોત ઠીક ? તુંમ તુમારા કામ કરો ! શીર ન ફોડો ?

મંદીરનો બીજો એલો કે જે, જેમાં એ માણસની જરૂર પડે ત્યાં માધવદાસને મદદ કરતો હતો. તે હંમેશાં મંદીરમાં જોઇતું પાણી કુવેથી ભરી લાવતો હતો, તે એક દીવસ એ.ચ્છવના પ્રસંગમાં વધારે પાણીની જરૂર પડવાથી માધવદાસને પાણી ભરવા સાથે લઇ ગયો. બહુ બોલકણો અને

ગર્વનો ભરેલો સાધુ કુવા ઉપર ચઢીને, ધડાના ગળામાં ટોરનો ગાળો ભેરવી કુવામાં ફાંસવા લાગ્યો ત્યારે પાણી ભરતી સ્ત્રિઓમાંથી એક બધ ધીમેથી બોલી. ઉતાવળ ના કરો મહારાજ ? જરા ધીરા રહો !

ચેલો—(ડોળા કાઢીને) કેસે ધીરા રહો ! કેસે ધીરા રહો ! મંદીર કે કામમે ધીરજ કેસે ચલે !

ખીજી—અત્યાર સુધી કાકોરજી નાલા વના ખેસી રહ્યા હશે ?

ચેલો—તુ કાયકુ બોલતી હેં ખીચમે ! સંતકે સામને બકબક મત કર.

ત્રીજી—આવા થયા ને વળી મીઝળ કેટલો છે !

ચેલો—ક્યા તેરે પર મીઝળ હેં, રોટીનો રામજી દેતાહે તુ નહિ દેતીહે !

ચોથી—રામજીને ઝોળણ્યા હોય તો આવા ક્રોધનાં વચન નીકળેજ નહિ, આતો નાગા બાવા, દુનીઆને દુખ દેનારા બાવા.

ચેલો—ટં ટં ક્યા કરતી હે. ઘડા માઈંધા તો શીર તોડ ડાહુંગા. ક્યા તુ સંતકુ છીટા ઉડાયગી ?

પાંચમી—મહારાજ નો બીચારા સારા છે, આ ચેલોનો છેજ છધુ-દર નેવો !

ચેલો—ક્યા બોલતી હે ક્યા હમ છધુંદર ! છધુંદરકી છોકરી.

છઠ્ઠી—છાતી રહે બેનો ? એવાએ બાવલાને આપણે નહિ પહોંચીએ આ વેડે છેજ નો ખીજો બાવો, પણ મોંમાંથી ચુચા કરે છે.

ચેલો—પહોંચના ક્યા હે આ જાઓ પહોંચના હો તો ! સરકાર મે ફરીયાદ દઈંગા તો સમજા જળ ભરનેકા બંધ કરા દુંગા !

છેવટ માતમી સ્ત્રિ કે જે વિશેષ બોલનારી હતી પણ અત્યાર સુધી બોલીજ નહોતી. તેનાથી રહેવાયુ નહિ, તે બોલી ઉઠી. રજતાં ખપતાં હાડકાં ન વાંટે ને દીવ મતાલાં નાખે ત્યારે બાવા થાય. માઆપનું રણ રાખીને ભગવાન લજે ને ભગવાન પ્રમંત્ર થાય એવા ભોળા નથી ભગવાન. મા આપની રોવામાજ શ્રી રામચંદ્રની મેવાનો અમાવેશ ચએલો છે.

ચેલો—ક્યા બોલતી હે. ક્યા બકતી હે ! ક્યા હાલેતી હે સતકું ?

(સ્ત્રી) રાગ, આ ભ્રમર ન મુકે ખ્યાલ, (મહાલશા)

ખરે ખરથી; ખરે ખરથી;

ખરે ખરથી દીસો ખો...ટા, દ્યા લાજ વિના લંગોટા.

રાજી થઈ ગળીઆ ગોળી, બહુ પેઢી બાપની બોળી;

હૈયામાં સળગે મહોળી;

ધુત ધિક્કાર; કરોડો વાર; જગત મોઝાર;

મુરખમાં મો...ટા.

લ્યા લાજ વિના. ૧

તમે રણ માનનું રાખ્યું, તમે ચુરે ચુલે આખ્યું,

ભટકાતા ભૂંડું ભાખ્યું.

નીચ નાદાન, માંડ્યું તોફાન; હક હેવાન,

છોરથી છો...ટા.

લ્યા લાજ વિના. ૨

શાન્તીથી સધળું સાંભળીજ રહ્યા છે, એવા સદગુણના સાગર સંત આધવદાસને સ્ત્રિયોનાં વચનો રામચાણુ જેવાં લાગી ગયાં. સત્ય છે આ બેતોનું કહેવું, માતાને નિરાધાર મુકી મોજમાં મહાલવું એ દીક તો નહિજ, હવે ઘેર જવું, માતાની સેવા કરવી. પ્રથમની માફક ભિક્ષા માગી માતાને સંતોષ આપી હરી સ્મરણ કરવું. આમથી આમ ભટકવું નહિ.

આધવદાસ વિચારમાં ગુમ થઈ ગયા છે, ઘેર જવાની ગોઠવણ કરી રહ્યા છે, મહંતની આજ્ઞા લેવી કે કેમ, તે તર્ક મનમાં પસારી રહ્યા છે, એટલામાં રાજા ફરતો ફરતો લ્યા આવ્યો, રાજાનું અંદર દાખલ થવું થયું તે વખતે આધવદાસ છાંણું થાપવાને ગયા. રાજાને જોઈ મંદીરના સાધુઓ આતુર દ્રષ્ટિથી સામું જોઈ રહ્યા. ત્યારે રાજાએ પુછ્યું કે મહાત્મા કયાં છે ! સાધુએ તે જગાના મહંતને બતાવીને કહ્યું કે પેલા બેઠા. રાજા પાસે આવ્યો એટલે સિદ્ધધર્મી ડોળ ધાલી મહંત જરા અક્કડ બેઠા. રાજા આધવદાસને બોલે છે, અને મહંત જાણે છે કે મારા કામ થઈ ગયું. આવોજ બેઠો ! રાજા બેઠા પણ એન પડતું નથી ને આમ તેમ જોયા કરે છે. એટલામાં આધવદાસ છાંણું થાપીને આવ્યા તેમને જોઈ આંખોમા ઝળ ઝળીઆં લાવીને રાજા હર્ષ ભરે ઉભો થઈ હાથ જોડી રહ્યો છે.

(કવિ)

રાગ; મરાઠી સાખી.

ગુરને દેખી થયો ગળગળો, રાજા પ્રણમ્યો પાય;

મહંત જે મોટેથી બોલ્યો, તે પુરણ પસ્તાય;

આ કોણુ હશે, રાજા જેને જીવે ૧૮શે.

આ.

મહંત—(રાજા તરફ જોઈને) આ મારા મંદીરમાં ગાયોની સેવા કરવા રહેલા સાધુમા શું મહત્તા દીડી કે જેને તમે નમ્યા, અને ગમ્યા ?

રાજા—એ મારા ગુર છે.

મહંત—ગાયનાં છાંણ વાસીદા કરનારો માણસ ગુરૂ થવાને શી રીતે લાયક થાય છે, તમારે ને એને પ્રથમની કાંઈ ઓળખાણ હશે ?

[રાજ] રાગ; હરીગીત છંદ.

તમ તિમીર આંખે આવીઆં, નમાવીઆં મહા જનને;

અપમાન તો આપ્યું હશે, પસ્તાવો પામ્યા મનને; ૧

નાણું ભર્યું છે નામનું, વળી તિય તાલેવંત છે;

સેવા કરે સુરભી તણી, એ શુદ્ધ સાચા સંત છે; ૨

જે નામથી નવનિધ પ્રગટે, અવનીમારે ઉગ્મશ છે;

જગદીશપુરમા જગતા; મહંત માધવદાસ છે. ૩

અજાણથી થઇ ગએલાં પાપને માટે જાણુ થતા પુરણ પસ્તાવો થાય છે, નેમજ માધવદાસને કરેલા તિરસ્કારને માટે મહંતને પસ્તાવો થયો, તે દિવસે ગજનો મુકામ ત્યાં રહ્યો. મંદીરમાં સામગ્રી આપી પ્રભુ નિવેદ કરી રાજ પ્રસન્ન થયો, તે રાત્રીએ માધવદાસે કિર્તન કર્યું. સવારમાં વહેલા ઉઠી ચાલવા માડવું એવો નિશ્ચય કરી સુઇ રહ્યા. સવારના પગેટમા વહેલા ઉઠી માધવદાસ રવાના થઇ ગયા. રાજ ઉઠ્યા, દર્શન કરવાને માટે ગુરૂ માધવદાસને ખોળ્યા તે ન જડયા ત્યારે વિમાસણ કરતા વાસેને વાંસે નીકળી પડ્યા.

માર્ગમા આવતા એક ગામ આવ્યું, ત્યાં માધવદાસ એક શેઠની દુકાન ઉપર થાક ખાવાને ખેદા, તે શેઠને શ્રી હરીએ રાત્રીમાં સ્વપ્ન આપ્યું હતું કે કાલે તારી દુકાન ઉપર એક સાધુ આવશે જેનું નામ માધવદાસ છે, તેને હુંડી લખી આપજે, કે તેના પોતાના ગામમાં રૂપીઆ મળે, તે સ્વપ્નાની વાત યાદ કરી, ખેઠેલા મહારાજનું નામ પુછી હુંડી લખી આપીને કહ્યું કે, આ પત્ર તમારા ગામમા અમુક કલાણા શેઠને આપજો. માધવદાસે વાર કહી પત્ર લીધો, ગામમાં આવ્યા તો ખરા પણ પત્રની વાત ભુલી ગયા. થોડે દિવસે તે શેઠજ ખોલાવીને માધવદાસને અમુક એટલે હુંડીમાં લખેલા રૂપીઆ ગણી આપ્યા, તે રૂપીઆ માધવદાસે સતોને ભોજન કરવામા ખરચી દીધા.

ધણે દીવસે દીકરો ઘેર આવ્યો, જેથી ડોસી ધણાં ખુશી થયાં, કે આજે મારે સોનાનો સુરજ ઉગ્યો.

[રાજ] રાગ; સેવક તમારો હું સુંદરી; (સૈરંદ્રિ)

આજનો દિવસ રળીઆમણો, પાછો આવ્યો પૂત;

મુંઝવણ મટી મારા મનની, થયુ સદળું સુત્ર. આજનો. ૧

વિયોગ થએ વહાલા બાળનો, લેવાયુ નહિં અંત;

ચિંતા મટી મારા ચીતની, દીકો ઉજવળ દંન. આજનો. ૨

દુનિયામાં દધવત દીકરો; અતી ઉજવળ ધંન.

સોનાનો સુરજ હગીયો, વહાં સધળાં વિધન. આજનો. ૩

[કર્તા] માધવદાસ અનન્ય ભક્તિથી માતાની સેવા કરવા લાગ્યા. માતાના સુખમાંથી નીકળતા બોલને ઝડપી, આજ્ઞામાં રહી સર્વ કામ કરવા લાગ્યા. દીકરાની પ્રથમની બધી રીતભાત ફરી ગએલી જોઇને માતા પણ ખુશી થયાં.

[કવી] રાગ, દોહરો.

ઈચ્છા નહિં કાંઈ અંતરે, નહિ સ્વર્ગની આશ;

સેવા કીધી માતની, મહંત માધવદાસ.

[કર્તા] માતાની સેવા કરી સુખમાં દીવસ ગુજરે છે, અને પ્રભુની ભક્તિ કરે છે, દરમીયાનમાં, ભક્તરાજના શરીરે, સંધરણીનો લયંકર રોગ લાગુ પડ્યો. દીનપર દીન શરીર ગળવા લાગ્યું. શરીરની લાલછ નાશ પામી ગઈ, મોઢુ શીકુ પડી ગયું. દેહરાયેલા અને સુવેલા દેડકાના પેટ જેવું મોઢું દેખાવા લાગ્યું, ડાયાં એસી ગયાં અને હાંત બહાર પડતા દેખાવા લાગ્યા. પગના નળાનાં હાડકાં માત્ર આમડે મઢેલાં ચોખ્ખાં દેખાવા લાગ્યાં, પાંસ-ળીઓ હારબધ ગોઠવાએલી જોવામાં આવી, વારંવાર ઝડો થવા લાગ્યો, કોઈ વાર ઢીલો થાય, પણ ધડીવાર તો ભડભડ અવાજ થઇ, પાણીની પીચકારીઓ વાગવા લાગી. દિવસે દિવસે ઝડો વિશેષ ગંધાવા લાગ્યો; તેના ઉપર રેત નાખતાં પણ ગંધ દબાઈ નહિં, સગાં સખધી કોઇ જોવા આવે તો બારણાંની બહારથી ખખર પુછી ચાલ્યા જવા લાગ્યાં. માધવદાસની માતાને પુરેપુરી ક્ષણ પડી કે, હવે દીકરો જીવે એમ લાગતુ નથી.

[માતા] રાગ; ગોવિંદ ગુણ ગાઓરે, હે.....નરનાથ.

ક્યા કર્મ કવાયુ માર રે; હા.....શ્રી હરી.

દીકરાને દુઃખ નહાર રે. હા.....શ્રી હરી.

દીકરા કેર દુઃખ દેખીને, સદા રહે સંતાપ. ૧

ત્રણ જનમમાં ટોળે મળીઆ; પીડવા પુરણ પાપરે. હા.....શ્રી હરી.

મળ મુનાદી વહે વાટથી, એજે ન થાએ બંધ. ૨

સગા સખધી સૌકે ત્રાસે; દીન દીન xદુની દુરગંધરે. હા.....શ્રી હરી.

બ્રહ્મ હત્યાઓ કરી હશે, કાંઈ ગાય તથા સંહાર. ૩

શિ હત્યાએ તાણી નાંખ્યો; દીકરાને દશમે દારરે; હા.....શ્રી હરી.

ઝાંખીને જોયું નવ જાએ; અધીક ક્યાં ઉચ્ચાર; ૪

નરક ખાણમાં નજરે નીરખુ; હૈઓ છુટે તો ધણુ સારે. હા.....શ્રી હરી.

શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ. હે ભગવાન. પરમેશ્વર ખાપ હવે તો છુટકો કરે તો સાર. દીકરાતુ દુઃખ જોયુ નથી જતુ મારા પ્રભુ કોણ જાણે શા પાપ કર્યા હશે કે, આવુ ગોઝાડ દુઃખ આપ્યું, હાય હાય હાય ! ગંધ ગંધ ગંધ ગંધ.

(કવિ)

ગિતી.

જેરે ઝાડો છુટ્યો; ખસતાં ખસતાં શરીર ખરડાયું;

ગંધ ઘણી ઘેરાણી; માતા ફેર મોઢુ મરડાયુ.

મરેડેલુ મુખ દેખી, માધવ મનમાં ઝુરે છે ઝાઝુ.

હાથી પડ્યો અજરે; દીન રાત આ દુઃખ થકી છાઝુ.

દુર્ગંધીની ખુરી ખાસથી મરડાયુ મોઢુ અને થરડાયુ નાક જોઇ, માધવદાસ ચીન્તાતુર થયા; અરે હાય; મારા શરીરના બાધીને લઇને મારી માને અથાગ દુઃખ વેઠુ પડે છે. માટે ધરમાંથી જઇને દરીઆને કાંઠે પહુ તો સાર. કોટી આગોટી, પરાણે પાણીની પાસે જઇ મારી મેળે મળને ઘોઘ નાંખીશ; આવા વિચારમા મધરાત થઇ ત્યારે માધવદાસ ધિરે ધિરે ગાડ ધસતા ધસતા ધરમાંથી બહાર નીકળ્યા; અને એજ રીતે બેઠે બેઠે આત્મા. ઘડી ઘડી થાક ખાતા જાય છે અને હરીના શુભુ ગાતા જાય છે.

[માધવદાસ] રાગ; કૈયાલ લયોને પયની ધ્યાલી. (સૈરંધ્રિ)

રે સેવકને શ્રી...જી સ્વાય;

જી જરૂર કરો જગરાય.

રે સેવકને.

સ્વાય કરો શ્રીજી મને; આજ અશર્ણા શર્ણુ,

અરજ કરે દૃઢ જોટલી, માગ્યુ આપો મર્ણુ.

રે સેવકને. ૧

રાગ થકી રીગાઇને; જાળક જનીઓ ખહોત.

નર્ક વિષે નખરા કરે, મહા મુખ । આવે મહોત.

રે સેવકને. ૨

માતા ગાહે આકરી; પણ માંયુ ફાટી જાય;

વિદ્યા વાળી નાંખતાં મસ મોંડ મરડાય.

રે સેવકને. ૩

અતી દુઃખે અથડાતાં કુટાતાં પછડાતાં; માધવદાસ દરીઆને કાઢે આવ્યા. ત્યાં શરદીને લીધે વિશેષ ઝાડ થવા લાગ્યા; પોતે આળોટતા જાય છે, પાણીની પાસે જઈ ઘોતા જાય છે. અને માતાને પહેલા સંકટને સંભારી રોતા જાય છે. હે જુગદીશ ! હા જુગદીશ ! શ્રી જુગદીશ ! માતાનુ રૂપ લઈને ભગવાન આવ્યા.)

(કવિ) રાગ, એ છે સતી એની ન્યારી ગતી. (સૈરંધ્રિ)

થઈને આતા આગ્યા સુખના દાતા;
નીજ ભક્તની ચાહરી ચીત ધરી,
ત્રિલુવન ત્રાતા; ચિત ભક્તિ ચાહતા;
મન મલકાતા મલકાતા, આવ્યા હરી.

૧ ખરી માતા; ખર દુઃખ ખુવે છે,
માધવનાં મળ મુત્ર ધુવે છે;
મળને ધુવે છે, ને રાગે રૂવે છે,
માધવ માતાનાં, આંસુ દહુવે છે.

થઈને માતા.

વહાલોળ વહાલથી વિષ્ટાને વાળે,
આણી પાણી, પગ ઓપાણી પખાળે;
પુત્રની પ્રિતીથી ભક્તને ભાળે;
હરતાંને હરતાં, આંસુડાં બાળે.

થઈને માતા.

અહરી બેઠાં છે માધવ મરવા;
ચત્રભૂજ આવ્યા, ચાકરી કરવા;
ચાકરી કરવાને હરકત હરવા;
છેલ છખીલોળ છત્રને ધરવા.

થઈને માતા.

વિષ્ટાની ગંધે કાયર થઈ જો માતાએ મોહું મરડયું હતું અને નાક થરડયું હતું, તે માતા મને શોધતી આવેજ નહિ, અને આવે તો આવી ચાકરી કરે નહિ, માટે માન ન માન પણ માતાથી અધિક લાગણીને દર્શાવનાર જરૂર ભગવાન. અરરરર હું નિર્ભાંગી મારી ચાકરી શ્રી હરી પોતાને હાથે કરે છે. હવે તો માફ કરો પ્રભુ ! મેં આપને ઓળખી લીધા.

[માધવદાસ] રાગ; રે જારે જાજા; પુછે શુ વારે વારે.

રે જાણ્યા જાણ્યા; (૨) છો જગના તાત;

રે કીક થઈને આવ્યા છો મુજ મા...ત.

રે જાણ્યા જાણ્યા.

જૂઠી જનેતા ઊભી, મુખને મરડી;

મુખને મરડી; ને નાકને થરડી;

ખરડી ખરડી; જોઈને મારી રજત. રે ઠીક, રે જાણ્યા જાણ્યા. ૧

શાશા સંભાર મારી માતના બોલો;

અવગુણ માતાના માને ખરે ખર બોલો,

રાખો રાખો; સદા રંજીયાત. રે ઠીક, રે જાણ્યા જાણ્યા. ૨

જતનને તિરસ્કારી માતા, ધાય નહિં ધોવા,

ધાય નહિ ધોવા કે, ધાય નહિ રોવા,

હોવા હોવા, ન આવે આંસુ પાત. રે ઠીક, રે જાણ્યા જાણ્યા. ૩

માધવદાસ—હે પ્રભુ; આપ કર્તુ અકર્તુ અન્યથા કર્તુ, શ્રી હરી; કહે-
વાઓ, તો શા માટે દુઃખ દાખી દેતા નથી ?

ભગવાન—કરેલા કર્મથી, અધાએલા કર્મમાં નિર્માણ કરેલા, સુખ કે
દુઃખને ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી, દુઃખ જેમ અણધાર્યું અનાયાસે આવી
મળે છે, તેમ સુખ પણ અણધાર્યું અને અનાયાસેજ આવી મળે છે.

માધવદાસ—નિર્માણ કરેલુ દુઃખ જ્યારે ભોગવવુજ પડે છે, તો
તમારી મેળવેલી કૃપા શું કામ કરી શકે છે ?

ભગવાન—મારી કૃપા મેળવનારને “શુભીનો ધા સોયે ચુકે,” વિંછીની
વેદના છીડીના ચટકા જેવી લાગે. દુઃખના દરીઆમાં સુખની લહેર સમન્વય !

માધવદાસ—દુઃખનો અંત ન લાવો તો દેહનો અંત લાવો પ્રભુ !

ભગવાન—દેહનો અંત પણ વગર આવરજા પુરો થયા વિના આવી
શકતો નથી. છતાં છુટકો થાય તો ફરી ખીજે અધુરો અવતાર, એનું એજ
અધુરું રહેલુ દુઃખ ભોગવવાને માટે ધારણ કરવો પડે.

માધવદાસ—ના પ્રભુ ત્યારે તો હવે ભોગવીજ સેવા દ્યો એટલે
છુટકો !

ભગવાન—હવે તારા દુઃખનો છેડો આવી રહ્યો છે. તેમ તારી
કાયાનો પણ ! !

માધવદાસ—હે પ્રભુ આપે માર્તા થઈ મારી સેવા કરી મને મહા
સુખ આપ્યું, પણ દીન દયાળુ દાસને દર્શન દેવાં જોઈએ.

રાગ; ગિતી.

મહાસુખ આપ્યું માતા, સુખના દાતા સહજ કરી શાન્તિ;
દાસનું દુઃખ નિવારી, કમળા સ્વામી, દર્શાવો કાન્તિ.

દાસની વીનંતી સાંભળી, માતા રૂપમાં રહેલા માધવ જગદીશ રૂપ થયા,
અને માધવદાસને દર્શન આપ્યાં. દર્શન કરી માધવદાસ કૃતારથ થયા પ્રભુ
અંતરધ્યાન થતાં બોલ્યા.

(માધવ) રાગ, ગિતી.

મનથી મુજને ભણ્યો, બુદ્ધિ બળથી નિરમ્યું નિર્માણ;
વહેલો આવ્યો વારે, ભલો ભક્ત તું માધવ મુજ પ્રાણ.

(કવિ) રાગ; આમેશ માટે મહેતે તૈયારી કીધી.

એવા ભક્ત દુઃખમાં, આવ્યા છે ભગવંત;

દર્શનને પામ્યા, માધવદાસ મહંત. ૧

માતા યદ્દ માધવ, માધવ દુઃખમાં આવ્યા,

હરી કરી ચાકરી, ભક્ત તણે મન ભાવ્યા. ૨

ભક્ત વત્સળ પ્રભુજી, દોડે ભક્તના દુઃખમાં;

માટે સૌ સજ્જન, માધવ રાખો મુખમાં. ૩

ભક્તિથી ભાગે, સકળ દુઃખને સાલ;

કહે કર જોડિને, સેવક બાપાલાલ. ૪

ભક્તોને ભાળી, સંધ્ય નમાવું શીશ;

હરી જન સૌ બોલો, જય જય શ્રી જુગદીશ, ૫

અમરિષ

[કવિ]

રાગ; દોહરો.

સેવા શ્રી ભગવાનની, કરવી લેવા લ્હાવ,

મેવા મનથી ત્યાગતાં, સદા સુતરા દાવ. ૧

સેવા કીધી શ્યામની, તણ દામની આશ;

વળી વાસના કામની, નેને પૂર્ણ પ્રકાશ. ૨

હરી સેવા અળગી કરે, માયા તણા મળુર;
 જોખાં જોખ્યા નવ જડે, તો ક્યાંથી ખાય ખળુર.
 સાચે દીલ સેવા કરી, હરીને કરે હળુર;
 સકળ વસ્તુ જ્યાં સાંપડે, શો છે સ્વાદ ખળુર.
 માટે તન મન ધનથી, કરવી શ્રીજી સેવ,
 અંતરમાં આનંદ રહે, દાસ થઇ રહે દેવ.

૫

[કવિ] રાગ; મનવા ભજલે હરી; (આચ્છવ.)

સેવા શીજીની કરી;	
સેવા લેવા સુખના મેવા આ...	શ્રીજીની કરી.
સેવાથી દુઃખ દૂર પળાયા,	
દુઃખનો ગયા છે હરી...	સેવા શ્રીજીની. ૧
સેવાથી સુખ આગળ આવે;	
પીડા વહે છે પરી...	સેવા શ્રીજીની. ૨
સેવા કીધી સર્વેશ્વરની;	
દેકાણે બેઠા છે હરી...	સેવા શ્રીજીની. ૩
સેવા દેખી શ્રીનો સ્વામી;	
કરુણા કરે છે ખરી...	સેવા શ્રીજીની. ૪
બાપુ સેવા બહુ કરનારા,	
ગયા છે ત્રિવેણી તરી...	સેવા શ્રીજીની. ૫

(કવિ) રાગ; મરાઠી સાખી.

શુદ્ધ મુતીને શરણે રહીને, પુછે પરીક્ષત રાય,
 શુદ્ધ હૃદયથી સર્વેશ્વરની, કોણે કરી સેવાય;
 શુ કળ મળ્યું, દુઃખ દારીદ્ર કેમ ઠળ્યું. શું.

બાળ ધ્વજચારી શ્રી શુકદેવ ભગવાન, પરીક્ષત રાજાને શ્રીમદ્ ભાગવ-
 તની કથા સંભળાવે છે; જેમાં પુછવાપણું કે શંકા કરવા પણું રહેતુજ નથી,
 તોપણ કોઇ કોઇ જગાએ જ્યાં જ્યાં પરીક્ષતને અતી આનંદ ભરેલી લાગે
 છે ત્યાં ત્યાં વારંવાર શંકાઓ કરીને કે, ઉચ્ચ ધરીને ફરી ફરી સાંભળવાની
 ઇચ્છા બતાવે છે. પરીક્ષત પુછે છે હે મહામુની, નાભાગનો પુત્ર અમરિષ જે
 શ્રી હરીની સેવા કરી તરી ગયો, તે સામરાજ્ય પદવીને ધારણ કરી; ચક્રવર્તિ
 રાજા થઇ શી રીતે સેવા ભક્તિ કરી શક્યો, તેણે રાજ્ય વૈભવનો ત્યાગ કેવી

રીતે કર્યો, અને પવનને સપાટે ફરકતા પીંપળાના પાંદડા જેવા ચંચળ મનને શી રીતે વશ કર્યું, એ કથા મને સંભળાવો ! શ્રી શુકમુની ભગવાન કહે છે; બહુ સારૂ, સેવાના પ્રતાપે અમરીષ રાજ સહકુટુંબ્ય પરિવાર સ્વર્ગે ગયો તે કથા સંભળાવું છું.

[કવિ]

રાગ; ગિતી.

અમરીષ નામે રાજ, રાજ પાટને લાવે નહિ ચિત્તે;

કથા કહુ હું તેની, શ્રવણ ધરીને સંભળજો પ્રિતે.

હે રાજ પરીક્ષત; અયોધ્યાના નભગ નામે રાજનો સૌથી નાનો દીકરો કે જેને આળપણમાં ગુરને ઘેર ભણુવા મૂક્યો હતો, જે વિશાળ બુદ્ધિને અતુસારે; ધણું વરસ સુધી ભણ્યો, અને અતી વિદ્વાન થઇ ઘેર આવ્યો. તેની ગેરહાજરીમાં તેના ભાઇઓએ મિલકતના ભાગ પાડી વહેચી લીધા હતા, અને તેનો ભાગ ખીલકુલ ગણ્યોજ નહોતો. તેણે આવીને પોતાનો ભાગ માગ્યો ત્યારે ખીજ ભાઇઓએ કહ્યું કે.

રાગ; ગિતી.

ખંત વિના સૌ ખોયુ, વળી ખંત વીણુ ખીજનું બહુ ખોશો !

તુજ ભાગમાં આવ્યો, આપ આપણો ખુદો, આ ડોસો.

પોતાના સર્વ ભાઇઓની પાસે માગણી કરતાં, જવાબ મળ્યો કે, ના તારો ભાગ નહિ, જેથી તે નાના પુત્રનું નામ “ નાભાગ ” પડ્યું. ઈશ્વર કૃપાથી તે મહાવિદ્વાન હતો તેમજ મહા જ્ઞાની હતો માટે તેને તે વાતનો જરાય શોચ ન થયો ! પણ મનમાં વિચાર તો થયો કે, આ દુનિયાનો વહેવાર લક્ષ્મ વડે છે, લક્ષ્મ વગરના મનુષ્યો પાણી વિનાની નદી અને પાંદડા વિનાના ઝાડ જેવા શોભે છે. લક્ષ્મી વગરનું જીવનું, તથા ગ્રહસ્થાશ્રમમાં રહેવું દુઃખદાયક છે, વગડે નિવાસ કરી તપ કરી પ્રભુને શરણુ જવું. યસ એજ નિશ્ચય. ચાલો પિતાની આજ્ઞા લઇ લઇએ.

નાભાગ આપની પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે હે પિતાજી મને આજ્ઞા મળવી જોઇએ.

પિતા—હે પ્રિય પુત્ર, શી આજ્ઞા લેવા મારી પાસે આવ્યો છું ?

પુત્ર—પિતા હું, મેરૂ પર્વતને વિષે જઈ તપ કરીશ; અને હવે પેઢીનું આયુષ્ય ત્યાં ગુજરીશ.

પિતા—દીકરા; હજી ગ્રહસ્થાશ્રમ ભોગવ્યો નથી, ત્યાં સુધી ત્યાગ બની શકશે નહિ, વિષયની વાસના ત્યાગમાંથી તાણીને પાછો લાવશે, માટે ગ્રહ-

સ્થાશ્રમમા રહી, વિષય સુખનો અતુલવ લાઇ, પછીથી એટલે વૃદ્ધાવસ્થામાં તે વિચાર કરવાનો છે.

પૂત્ર—પિતાજી, લક્ષ્મિ વગરનો ગ્રહસ્થાશ્રમ ચલાવવો એ ઘોડા વિનાની ગાડી તાણી જવા ખરોખર મુશ્કેલ છે. તે લક્ષ્મિ તો ભાઇઓએ વહેંચી લીધી; અને મને આપવાને ખીલકુલ ના ક્યું. સર્વ ભાઇઓથી જવાખ મળ્યો કે, આ મિલકતમાં તારો ભાગ નથી, જેથી મેં નાભાગ એવું નામ પણ સ્વિકારી લીધું.

પિતા—હું પુત્ર નાભાગ, તે નામ સાચું પસંદ કર્યું. પણ તારા ભાગમા કાંઇજ નથી આવ્યું ?

પૂત્ર—પિતાજી, મારા ભાગમા તમો ? તેટલુંજ મને અતી લાભકારી છે.

પિતા—લાભકારી સમજતો હો તો, વગડામાં જવાની વાત ન કર ! હવે તો મારે તું અને તારે હું. તારા ગયા પછી માફ કોઇ રહ્યુંજ નથી, કારણ કે જે પુત્રોએ મને બોળ રૂપ ગણી, મનથી કાઢી નાખ્યો; તે પુત્રો હવે પછી મને પરમેશ્વર તુલ્ય પુણ્ય પકવાન પીરસે તોપણ તે મારે ઝેર રૂપ છે.

પૂત્ર—પિતાજી આપતું કહેવું મારે માન્ય છે. આપની સેવા અને સર્વેશ્વરની સેવા હું સરખીજ માનું છું. આપને મુશ્કેલી મારે નજ જવું જોઇએ પણ.....

પિતા—હું દીકરા ! ગભરાઇશ નહિં ! તે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે તેના મો કને લક્ષ્મિ તુચ્છ છે. વિદ્વાન સરવત્ર પુનઃય છે, વિદ્વાનને પગલે પગલે પૈસો છે.

પૂત્ર—ખડું સાચું પિતાજી, હું રૂડી રીતે તમારી સેવા કરીશ ! અને સર્વેશ્વર જે સ્થિતિમાં રાખશે, તે સ્થિતિમાં રહીશ.

પિતા—હું પુત્ર, અંગીરા રૂપીના કુળના આત્મણુ બાળકો યજ્ઞ કરે છે; તે દર છઠ્ઠે છઠ્ઠે દીવસે કર્મ કરવામા ભૂલે છે; ત્યાં તું જા ! પાસે બેસી સાંભળજે, જ્યાં ભૂલ્ય પડે ત્યાં તું બતાવજે અને તેમનો યજ્ઞ પુરો કરાવજે ! જેથી તેમની ગતી થશે. એટલે હું ધાર છું કે યજ્ઞ કરતાં વધેલું દ્રવ્ય તને આપશે.

પિતાની આજ્ઞા ચતાંની સાથે, નાભાગ, જે જગાએ અંગીરા રૂપીના વંશજને યજ્ઞ કરતા હતા ત્યાં ગયો; અને પિતાના કહેવા પ્રમાણે છઠ્ઠે દીવસે

એ સુક્ત બોલી, તેમનું કાર્ય કરાવી ગતી કરી. તે બ્રાહ્મણો બોલ્યા, હે વેદના સર્વ અંગને જાણનાર, અમો તારા જ્ઞાનથી પ્રસન્ન થયા છીએ; જેથી વધેલું સંધ્યું દ્રવ્ય તને અર્પણ કરીએ છીએ. એમ કહીને સર્વે સ્વર્ગમાં ગયા. પછી નાભાગે દ્રવ્ય સમેટવા માંડ્યું. એટલામાં.

(કવિ) રાગ; લાવણી. (ઝકપથી).

એવે તુટ્યું આકાશ, થયો અંધકારનો નાશ;
પરી પુરણ પ્રકાશ, જાણે સુરજ સર્વો. ૧
મહા પ્રૌઢ મજપુત, જાણે જમડાનો દુત;
આબ્યો કાળો કાળો ભૂત, ખરી ખાતે ખર્ચો. ૨
બ્યારે જોયું નાભાગ, પામ્યો હેરત અથાગ;
ઉઠી અંતરમાં આગ, મન માંડી ડર્યો. ૩
જેમાં કશો ન રૂકાથ, જાણે ઉભો અનાથ;
ખન્ને જોડીને હાથ, પ્રિતે પ્રણામ કર્યો. ૪

નાભાગના સમેટતામાં, અચિંતો આકાશમાં પર્વત ફાટે એટલો અવાજ થયો. તેની સાથે પ્રકાશ; પ્રકાશમાં શ્યામ અને લયંકર સુરતીએ આવીને કહ્યું, સપ્તર કર! કોણ છે, શા માટે દ્રવ્ય લે છે? તે દ્રવ્ય લેવાનો હક તારો નથી પણ મારો છે.

નાભાગ—જે બ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરતા હતા, તેમણે મને અર્પણ કર્યું છે.

રૂદ્ર—તેમને કોઈને અર્પણ કરવાનો હકજ નથી, પારકું દ્રવ્ય એક માણસ ખીજને શી રીતે આપી શકે ?

નાભાગ—જ્યાં સુધી માણસ હયાત હોય, ત્યાં સુધી પોતાના ધનની ઈચ્છા મુજબ વ્યવસ્થા કરી શકે છે. કોઈને આપવું હોય તો આપી શકે છે.

રૂદ્ર—યજ્ઞ કરતા વધેલા દ્રવ્યનો માલીક હું છું ખીજથી આ દ્રવ્ય લઈ શકાયજ નહિ.

નાભાગ—આપ સમર્થ છો એટલે જોર જૂલમથી પણ લાઇ જશો, જેથી હું ના ઈલાજ છું.

રૂદ્ર—તને શંકા રહેતી હોય તો તારા આપને પુછી આવ ! ત્યાં સુધી હું ઉભો છું. તારા આવ્યા વિના તે દ્રવ્યને હું અડીશ નહિ.

રૂદ્રનાં વચન સાંભળી નાભાગ પિતાની પાસે ગયો અને બનેલી બધી ખીના કહી. તે સાંભળી તેના આપે કહ્યું લાઇ સાચી વાત છે. યજ્ઞ કરતાં

વધેલું, અને પથિવ ઉપર પડી રહેલું દ્રવ્ય લેવાનો હક રૂઢનોજ છે, એવો આગળ રૂપીઓએ ઠરાવ કરેલો છે અને ભૂત રૂપે આવી તને અટકાવનાર તે રૂઢ નામ શંકર પોતેજ હશે.

[પિતાના મુખની હકીકત સામળી, નાભાગ પાછો ગયો અને શંકરના ચરણને શરણ થઈ, પગમા પ્રણામ કરી કહ્યું હે પ્રભુ, ને દ્રવ્ય ઉપર તમા-
રોજ હક છે માટે તમે લાઇ જાઓ !

રૂઢ—હે નાભાગ! હું તારા પિતાના ખોશેલા ન્યાય વચનથી, અને તારી વહેલી સત્ય વાણીથી પ્રસન્ન થયો છું માટે, તુ આમાથી તારે જોઈએ તેટલું દ્રવ્ય લઈજા !

નાભાગ—મારે આ દ્રવ્યમાંથી કાંઈ ના જોઈએ. મને વળી શ્રી ભગ-
વાન બીજું આપશે. પણ નાહકનું લેવું એ હું યોગ્ય માનતો નથી, સત્યથી પ્રાપ્ત કરેલું હોય તેજ સુખ શાન્તિ આપે છે.

રૂઢ—તારા સંતોષી સ્વભાવથી વળી વધારે પ્રસન્ન છું માટે આ બધું દ્રવ્ય તું લઈજા ?

નાભાગ—ના મહારાજ, આપ મારા ઉપર દયા રાખો ! તમે હક કરીને માગેલું દ્રવ્ય મારે કાંઈ કામનું નથી.

રૂઢ—હે નાભાગ ! તુ મને જોળખ, હું રૂઢ છું. મારે દ્રવ્યથી કાંઈ મતલબ નથી. તેમ ઈચ્છા કરે તો ખોટ નથી. હું દ્રવ્યની લાલચે કે ઈચ્છાએ આવ્યો નથી, પણ તારી વિધાનું બળ જોવા આવ્યો છું. કે જે વિદ્યા વડે તે પોતાની સેવા સ્વિકારી લીધી અને બાઈઓ ઉપર માહું ન લગા-
ડ્યું, હજી પણ મારૂં આપેલું દ્રવ્ય નથી લેતો તે તારી વિદ્યા વડે થએલા જ્ઞાનનોજ પ્રતાપ છે.

નાભાગ—હે પ્રભુ ! આપની જોળખાણુ પડી; તથા આપનાં દર્શન થયાં જેથી હું મારા મળેલા મનુષ્ય અવતારને કૃત કૃત માનું છું, અને એમ પણ માનું છું કે પ્રભુ દર્શન થયા પછી કાંઈ વાતની કમીના રહેતી નથી. આપની કૃપા છે એજ અહ મહા સિદ્ધી તથા નવમા નિદ્ધી છે.

રૂઢ—હે નાભાગ ! એમ માનતો હોય તો ઠીક છે, પણ સિદ્ધીઓ સત્યને આધીન છે, રિદ્ધી અને સિદ્ધી સત્ય ખોલનારની વાણીમાંજ વસેલી છે,
(દ્રષ્ટાન્ત) કાંઈ એક ગામમા. અને પોતાના સંપ્રદાયના મંદીરમાં એક કુંજળીદારીદાસ નામનો આવો રહેતો હતો. જે શુરની સેવા સારી રીતે ઉઠા-

વતો હતો, પણ મનમાં તૃષ્ણા કર્યા કરતો હતો કે આપણે એકા મટીને ગુરુ ક્યારે થઇશું ? ગુરુ આપણને સિદ્ધી ક્યારે ખતાવશે કે, જે સિદ્ધી વડે, સર્વ વસ્તુની પ્રતિ સહજમાં થાય છે, તે સિદ્ધી શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ! રિદ્ધિ સિદ્ધીને આશીન છે પણ સીદ્ધી શાને આધી છે તે સમજાતું નથી. સીદ્ધી ગુરુ કૃપાને આશીન હશે ? હવે સીધી મેળવવા માટે, કોઇ જંગલમાં જવું ત્યાં મહા-ત્માઓનું સેવન કરવું આમ વિચારી બિહારીદાસ ખાવો એવો મટી ગુરુ થવાની અને મહંત પદ્મીની, ઇચ્છાએ, મંદીરથી નીકળી, મહા ઘોર વનમાં ગયા. કે જે વન, અનેક પ્રકારના જંગલી ઝાડોથી ભરપૂર હતું. વળી વખતે વખતે તેની મુસાફરીમાં પહાડની ટેકરીઓ પણ આવતી હતી, એવા ઝાડ બીડથી બીહામણા અને પહાડ પર્વથી શોભીના વનમાં ફરતા ફરતા વરસનાં વરસ વીતી ગયાં, આખર સિદ્ધી તો પ્રાપ્ત ન થઇ પણ એક જંગલની યુદ્ધી હાથ આવી ગઇ. જે યુદ્ધી અડવાથી પોતાની પાસે રહેલો લોહનો ચીપીઓ સોનાનો થઇ ગયો. આ ચીપીઓ સોનાનો શાથી થઇ ગયો તેનો તપાસ કરતાં સમ-જન્યું કે અનાયાસે મળી આવેલું રસ્તામાં રખડતું આ કોક ઝાડનું મુળાડીયું. મારા હાથમાં ઝાલેલું અડ્યું. જેથી ચીપીઓ સોનાનો થયો. વાહ આનંદની વાત ! માત્ર લોહને અડવાથી સોનું થાય છે. ત્યારે તો પારસમણી કરતાં પણ વાત વધી ગઇ. હવે તો વસ્તીમાં જઇ અને સર્વ સુખ ભોગવું, જે વખતે જે સુખની ઇચ્છા થશે તે પ્રાપ્ત થઇ શકશે કારણ કે. સિદ્ધીમાં રીદ્ધી અને રીદ્ધીમાં રાજ છે.

આમ વિચારી તે સાધુ બીહારીદાસ પોતાના વનમાં આવ્યો; થોડાક વરસ મોજ શોખ આનંદ ભોગવી લીધો. એક વખત તેને જાત્રાએ જવાની મરજી થઇ, લાલ પીતાંબર પહેરીને અને લાલ પીતાંબર માંથે બાંધીને હાથમાં રૂપાનો લોટો લઇને; ગળામાં ગળચ્છવો ધાલીને, પગમાં સોનાનો તોડો પહેરીને ખાંધે ઝોળી ભેરવીને અને ઝોળીમાં જડીયુદ્ધી રાખીને કુંજબીહારીદાસ ચાલ્યા. સારા સારા તીર્થોમાં સ્નાન ધ્યાન કરતા કરતા; કાશી નગરમાં આવી પહોંચ્યા લાંબી મુસાફરી થવાથી નુકશાન એ થયું કે પગના જોડા ફાટી ગયા, અને તે બીજા તૈયાર કરવાની જરૂર જણાઇ એટલે ફરતા રામ મોચીની દુકાન પર આવ્યા.

સાધુ—મોચી ભગ...ત !

મોચી—કેમ મહારાજ ?

સાધુ—હમારા પેરકા જુતા બનાવગા ?

મોચી—બનાવીશ મહારાજ.

સાધુ—ક્યા લેગા ખોલ દે ?

મોચી—અઢી રૂપીઆ લખશ આપજી.

સાધુ—અઢાઈ તો નહિ, મગર દો રૂપીઆ દેઉગા દો.

મોચી—(હશે સાધુ છે) સાડ મહારાજ જે આપજો; ચોથે દહાડે લઈ જાવો !

સાધુએ મનમાં વિચાર કર્યા કે, જે કહેતાની સાથે તુરત હા કહી દીધી; કદાચ દોઢ કલો હોત તો પણ હા કહેત ખરો ! માટે બીજી દુકાને જવું.

સાધુ—મોચી ભગન, અબી તો મેં જતા હું ! શીરકે આઉંગા, ઝોર બાના દે જાઉંગા.

મોચી—બહુ સાડ મહારાજ.

સાધુ—(બીજા મોચીની દુકાને) મોચી ભગત ! હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ક્યા ?

મોચી—બનાવીશું મહારાજ. જે રૂપીઆ લખશું !

સાધુ—દોઢ રૂપીઆ દેઉગા દોઢ !

મોચી—સાડ આપજી, દોઢ આપજો ? પરમ દિવસે લઈ જાવો.

સાધુ—(મનમાં) મેં રૂપીઓ કલો હોત તોય મોચી હા કહેત ખરો ! મોચી ભગત કીક હે મેં આતાહુ ત્રિજાને ત્યાં જઈને મોચી ભગત હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ક્યા !

મોચી—બનાવીશું પ્રભુ, પરમ દિવસે આપીશું; દોઢ રૂપીઆ લખશું !

સાધુ—નહિ ભાઈ હમ નો સાધુ હેં, એક રૂપીઆ દેઉંગાં એક !

મોચી—સાધુ જાણીને, સાડ મહારાજ એક રૂપીઆ આપજો !

સાધુ—(મનમાં) આ ગામમાં જોડા સોંધા હોય એમ લાગે છે, માટે ચાલ ચોથી દુકાને ગયા, ત્યાં એક મોચી નીચું જોઈ પોતાનું કામ કર્યા કરે છે. મુખેથી શ્રીહરીનું સ્મરણ કર્યા કરે છે. આ સાધુએ આગળનો પડદો ઉઘો કરીને પુછ્યું, કયુરે મોચી ભગ...ત !

મોચી—ખોલી જાઓ કામ હોય તે !

સાધુ—હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ક્યા ?

મોચી—બનાવીશું.

સાધુ—ક્યા લેગા ?

મોચી—અડધો રૂપીઆ.

સાધુ—પા રૂપીઆ દઉંગા પા રૂપીઆ !

મોચી—(કરડી નજર કરીને) સાચો સાધુ છે કે કોઈ વેપારી આવો ? દુકાનેથી નિચે ઉતર !

સાધુ—(મનમાં) હવે અડધા રૂપીઆથી જોએ જોડા અને તેમ નથી, એમ સમજી કહ્યું. કય દેગા ભાઈ ?

મોચી—કાલે અપોરે મધ્યાને ખાર વાગે ?

સાધુ—ફજરમેં નહિં દેગા ફજરમેં ? હમારે જલદી જાનેકા હે.

મોચી—જવું હોય તો જાઓ, ખીજે ખનાવરાવી દ્યો; અહીં તો એકજ વખત ખોલાય છે.

સાધુ—અરજા કલ ખારે બજે આઉંગા ? ચોર આધા રૂપીઆ લાઉંગા !

કહીને ગયા પછી ખીજે દીવસે સવારમા આવો ગંગા રનાન કરવા ગયો હતો ત્યાંથી પાછા ફરતાં માર્ગમાં વિચાર આવ્યો કે, માર્ગમાં આવે છે માટે લાભ્ય પેલા મોચીની ખબર કાઢતો જાઉં કે તેણે જોડા શીવવાનું કામ શરૂ કર્યું છે કે નહિ ! વાહ; મોચીનું ઘર તો આવ્યું, મોચી શીવે છે પણ ખરે ? તે જોડા મારા હશે કે કોઈ ખીજના, કેમ મોચી ભગત ! જૂતા ખનાયા કે નહિં ?

મોચી—કેટલા વાગ્યા છે, મહારાજ ?

સાધુ—કોઈ નવ બજે હાંગે !

મોચી—તમને કેટલા વાગ્યાનો વાયદો કર્યો છે ?

સાધુ—ખાર બજેકા.

મોચી—ત્યારે નવ વાગ્યાથી શી ધાડ આવી છે. તમે તો સાધુ છો કે બુદ્ધિ વગરના આવા ! આવા થયા તોય જરાય ધરપત નો રહેતીજ નથી.

સાલગીને સાધુ મુકામ પર આદ્યો ગયો. દેવ દર્શનથી પરવારી, પ્રસાદ પાણી લઈ, જવાની તૈયારી કરી, બરાબર મધ્યાન સમયે મોચીની દુકાને આવ્યો. ખાવાને જોઈને તરત મોચીએ જોડો મૂકી દીધો. મહારાજ પગમાં પહેરી જોયો. બરાબર ખેસતો આવ્યો એટલે રૂપીઓ એક આપ્યો. અને કહ્યું કે અડધો રૂપીઓ પાછો આપ ! તે વખતે મોચીની પાસે અડધો રૂપીઓ નહિ હોવાથી સાધુને દુકાન પર બેસારીને પરચુરણ લેવા ગયો.

મોચી ભગતના ગયા પછી બાવાજી મનમાં વિચારે છે કે આ મોચી ભગત એક વચતી અને સાચુ ખોલનારો છે. ધરનો ગરીબ છે અને મનુ-

રીમાં પૈસા થોડા લે છે. લાવ્ય તેનું દળદર કાઢી નાખતો જાઉં, એમ વિચારી પોતાની ઝોળીમાંથી જડી યુદ્ધી કાઢી, રાંપડી, સોઝાઆ તથા ખીજાં લોઢાંને લગાડી દીધી. અડતાંની સાથે ઝોળર સોનાનાં બની ગયા. એટલામાં મોચીને સામેથી આવતો જોયો, ત્યારે બાવાજી ઉઠીને સામા ગયા; તે એમ સમજીને કે રાખે મોચી ભગત જાણશે કે મહારાજ લોઢાનું સોનું કરે છે તો મને અહીંથી જવા નહિ દે ! મોચીએ મહારાજના હાથમાં અડધો રૂપીઆ આપીને કહ્યું કે એટલામા શું શેકર્ષ જતુ હતુ કે દુકાન મુકી મુકીને ઉઠી ગયા ! બાવાજી બોલ્યા આલ્યા વિના મુજે મોઢે અગીઆરાજ ગણી ગયા. રસ્તે ચાલતાં વિચાર કરે છે કે; મોચી ઝોળર જોશે એટલે ખુશી થઈ જશે; મને હમેશા યાદ કરશે, તથા મારે ઉપકાર માનશે. એના વૈભવમા વધારો થશે; સર્વ વાતે સુખી થશે, જ્યારે જગનાથ પુરીથી પાછા ફરીશુ ત્યારે જોતા જઈશું એની સાલખી.

દુકાનપર આવી ઝોળર હાથમા પકડતાંની સાથે સોનાનાં જોઈને મોચી પશ્ચાતાપ કરે છે. અરેરે મેં બાવાને ભરસે દુકાન મુકી એજ ખોટું કર્યું. થોડીજ વારમાં મારા ઝોળર બગાડી નાખ્યા તો વધારે વખત રહે તો શું ન બગાડે. સાધુ સમજી સવાકો રણવાની ધમ્મજા ન રાખી કામ કરી આપ્યું તેનો ખદલો વાળ્યો. રૂપીઆ સાડા આઠનું તુકશાન કરતો ગયો. હશે આ ઝોળર કશા કામમાં નહિ આવે ! નાંખવા દે કોડીમા બનાવવા દે ખીજાં.

સોનાનાં ઝોળર કોડીમાં નાંખી દેઈને, ખીજાં નવાં બનાવરાવીને; પોતાનો ધંધો ચાલુ રાખ્યો. છ મહીના પછી એનો એજ બાવો ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો અને કાશીપુરીમાં પેસતાંજ વિચાર કર્યો કે, હવે તો પેલો મોચી મહેલમાં રહેતો હશે; હુંપડામાં નહિ રહેતો હોય ! ચાલ બોળીતો કહાકું. (મોચીની દુકાન જોઈને) અરે આતો એનું એજ છે; નક્કી સોનાનાં જોઈને કોઈ ચોરી ગયુ હશે ! મહારાજે ધિરેથી દુકાનની આગળ રાખેલો પડદો ઉઘો કર્યો. મોચીએ ઉચ્ચુ જોયુ અને બાવાને બોળખીને તરત નિચુ જોઈ પોતાનું કામ કરવા માંડ્યું. મહારાજે જાણ્યુ કે મને બોળખ્યો નથી. ખુણુ તો ખરો !

સાધુ—કેમ મોચી ભગ...ત ! હમકુ રખેચાના નહિં કયા ?

મોચી—(કોઈ કરીને) પેચાના પેચાના ! ઝોળર બગાડી ગયો હતો એજ કે ખીજો ?

સાધુ—ઝોજર બીગાડ દીયા કે સોના કર દીયા ! કયા બકત હે કે બોલતા હે ?

મોચી—બકતો નથી બોલુ છું આવશા ! શું કરે સોનાને, હરામનું સોનું શું કામ કરે; વગર મહેનતે મળેલા માત્રથી સુખ થતું હોયતો, સોનાની શી ખોટય છે. તારે જોઇએ છીએ સોનું ? બોલ્ય કેટલું જોઇએ છીએ ! થઇ જા પથ્થર સોનું !

મોચીની પાસે પડેલો પચીસ શેરનો પથ્થર થઇજા સોનું કહેતાંજ સોનાનો બની ગયો ! તે જોઇ બાવાજીની આવડી ખુડી ગઇ, વિચારમાં ગુમ થઇ ગયો; આ શું ? મેં વરસોના વરસો જંગલમાં ફરી જડી ખુડી મેળવી છે, અને આને તો જાલમાં સોનુ છે.

મોચી—ઉઠાવો મહારાજ સોનું !

સાધુ—નહિજા હમ કયા કરે સોનાકુ.

મોચી—થઇજા લ્યા પાછો પથ્થર ! (તેજ વખતે પાછો પથ્થર બની ગયો.)

આ ચમત્કાર જોઇ વળી મહારાજને અચંબો આવ્યો. વાહવાહ શુ કૃતિ ! આ મોચી ભગત પાસે ખરેખરી સિદ્ધી છે. કારણ કે સિદ્ધીને આધિન રીધી છે. મોચીને ગુરૂ કરી એને ઘેર રહુ તો થોડે દહાડે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ખરી.

સાધુ—મોચી ભગત ! હમકુ ચેલાબનાવ ! તુમ હમારા ગુરૂ બનજાવ ! ઝોર હમકુ સિદ્ધી બતાવ !

મોચી—હમેતો કાંઇ સિદ્ધી બિદ્ધી જાણુતા નથી ! તમે તમારે આવ્યા હો એ રસ્તે ચાલ્યા જાઓ !

સાધુ—ભગત; તુમને પથ્થરકા સોના બનાયા; ઝોર સોનાકા પથ્થર કર દીયા વો સિદ્ધી હે. વો દિસ તરેસે હુવા વો હમકુ બતાવ ! હમ તમારા ચેલા બન જાય !

મોચી—મરજી હોય તો હમેશાં વખત મળે એટલી વખત દુકાનપર આવીને બેસજો !

સાધુ—બરોત અચ્છા !

સાધુ ત્યારથી ચાલ્યો ગયો. એક શીવજીના દેવળમાં ધર્મશાળા જેવા ધામમાં મુદ્રામ રાખીને, સ્વારના પહેરામાં બિદ્યા માગીને નિર્વાહ કરવા બાગ્યો. બાપનો ખમો વખત મોચીની દુકાનપર બેસીને ગાળતા લાગ્યો.

લગભગ બે ત્રણ માસ વીતી ગયા ત્યાં સુધી મોચી તેની સાથે વાત પણ કરતો નથી; નિયુ જોઈ પોતાનો ધંધો જ્યેજ જાય છે અને આવના ગ્રાહકોને ઉત્તર દેતો જાય છે. પરીણામે સાધુને એમનો સમજાયું કે આ મોચી સન-વાદી છે; શુદ્ધ ખોલતો નથી; કોઈની સાથે અતીથે ખોલી કડાકુટ કરતો નથી; એકજ વાર બોલે છે. જે બોલે છે તે પાળે છે, અને વાયદા પ્રમાણે સામાનુ કામ કરી આપે છે ફિક્કર નહિ આપણે પણ હવે એક બે દિવસમાં સિદ્ધિ સાધ્ય કરવાની માગણી કરીશું.

એક દિવસે મોચીની ખાચડી પાણી ભરવા ગઈ. પોતાના નાના બાળકને ઘોડીઆમાં સુવારી, તે ઘોડીઆને બાંધેલી દોરીતો છેડા પોતાના ધણીના હાથમાં આપતી ગઈ, અને કહેતી ગઈ કે જોજો રહે તો જરા દોરી તાણજો. મોચીએ દોરી પગમાં ભેરવી પોતે પોતાનું કામ કરવા માંડ્યું. તે વખતે બાવાજી ત્યાં બેઠેલાજ હતા; તેમણે કહ્યું, લાવો તમારા પગેથી મને દોરી છોડી આપો ટું હોયોણ.

મોચી—નાના ! તમે તમારે બેસો !

સાધુ—લાવો લાવો ! હમ બેઠે બેઠે બઢતે હે કયા !

મોચી—તમે તમારે બેસો, આતો મોચીનાં છોકરાં, મોચીનાં છોકરાંની સેવા સાધુ પાસે ના કરાવાય.

સાધુ—મુસમેં મોચી હે કાં; એતો બાલકહે. બ્રહ્મ સ્વરૂપ હે ! મોચીકા સંસ્કાર પડેગા જય મોચી હોયગા ! (દોરી હાથમાં ઝાલી લીધી.)

મોચી—સંસ્કારતો જનમ્યો ત્યાંથીજ પડી ચુક્યા છે.

સાધુ—હા વોતો હય ! મોચીકા લડકા વોતો મોચીજ હોગા ! મગર ઈસ દુનિયાકી હવાકી બાત ન્યારી હય !

સાધુ વોતો કરતો જાય છે અને બાળકની દોરી તાંણતો જાય છે, એટલામાં બાળક જનમ્યો અને રોયો. એટલે સાધુએ જરા તાણીને હોયો-ળવા માંડ્યો. તોપણ છાનો ના રહ્યો; પણ વધારે સેવા લાગ્યો, ત્યારે મહા-ગજ બોલ્યા. છાનો રહે છાનો રહે ! તારી મા લાડવો લેવા ગઈ છે, તારી મા લાડવો લેવા ગઈ છે, એ શબ્દો સાંભળીને મોચીને અતી ક્રોધ ચઢ્યો, અને સાધુના સામી કગડી નજર કરી ગીસ ચઢાવીને બોલ્યો. શું બોલ્યો બાવા ! એની મા લાડવો લેવા ગઈ છે કે પાણી ભરવા ગઈ છે ? કેમ શુદ્ધ બોલ્યો !

સાધુ—હાં...બોલ તો ગયા ! મગર ઇસમેં કયા પહોં હે ! લડકેકું સમજનેકે લીએ એસા બોલા જતા હે.

મોચી—બોલાય કેમ ! બોલીએ તોજ બોલાય ! જુહુ બોલી સિદ્ધિ મેળવવી છે તે તો નહિં મેળવાય ! સિદ્ધિ તો સત્યને આધીન છે.

મોચીનો મિજબજ ગયો એટલે બાવો દોરી મુકીને વિદાય થયો. પોતાને પંથે ચાલવા લાગ્યો, માર્ગમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મેં ચી ઉપર રીસ ચઢાવા જેવું નથી, કારણ કે તેને જુહા ઉપર મણી ચીડ છે અને પોતે જુહુ બોલતો નથી. હાંસી મશ્કરીમાં કે બાળક રીઝવવામાં પણ જુહુ નજ બોલવું જોઈએ, સર્વ સિદ્ધિયો સત્યને આધીન છે.

નાભાગ—મહારાજ; આપે વળી મને વિશેષ જ્ઞાન આપ્યું. હવે કોઈ વાર જુહુ નજ બોલાય, એવી સુરતા બરાબર રાખીશ !

રૂદ્ર—હે નાભાગ; તારે હવે ચિંતા કરવા જેવું નથી, બાળપણથીજ સાચુ બોલવાની ટેવ આગળ ઉપર અઢળક સુખ આપે છે. હું તારી સત્યતા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું; માટે આ સંઘળું દ્રવ્ય, જે તને યજ્ઞ કરનારાએ આપ્યું છે, તે હું કપ્પલ કરી આપી દેઉં છું. લઈ જા; પ્રસન્ન થા, અને જા !

રાગ; દોહરો.

(રૂદ્ર) સતથી પત બોવાય નહિ, થાવું ન પડે રહીન;

અષ્ટ સિદ્ધ નવ નિદ્ધ તે, છે સતને આધીન.

(નાભાગ)જુહુ બોલું જીવતાં, તો મુજ મનખો ધીખ;

સાધન સાધુ સત્યનાં, શીર ચઢાવું શીખ.

૨

(રૂદ્ર) અઢળક સુખ ઉત્તર આપવા, રહ્યું ઉછળી રક્ત;

પુત્ર થશે એક પ્રાક્રમી, પુરણ પ્રભુનો ભક્ત.

૩

શ્રી શુક્રમુની ભગવાન કહે છે હે પરીક્ષિત રાજા, તે નાભાગ શ્રી શંકર ભગવાનની આશીષ લઈ પિતાની પાસે આવ્યો. તેણે પિતાની રૂડી રીતે સેવા કરી, સુખી જીવગી ગાળી. પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી, પ્રભુ ઈચ્છાથી નાભાગને રાજ્ય મળ્યું. રૂડી રીતે રાજ્ય ચલાવતાં, ઘણાં વર્ષ વિત્યાં. એક પુત્ર થયો, કે જેનું નામ અમરીષ પાડ્યું. તે અમરીષ સાત દ્વીપનો સાર્વભૌમ ચક્રવર્તી રાજા થયો.

(કવી) રાગ; કદયાણ, ઢબ, શ્રી જગતપતી.

અમરીષરાય, રાજા જગતપતી કહેવાય;

અહોનીષ આદરે શ્રીજીની સેવાય.

- સેવાની સામગ્રી સર્વે, સજતા આપો આપ;
 પગ પેસારો કરે અન્ય, તો તનમાં ઉપજે તાપ. અમરીપ રાય. ૧
 નિવેદ નવનાં અરપી નાથને, ધરતા ઘણીનું ધ્યાન;
 આરોગીને ઉઠે શ્રીજી, કરે પ્રસાદી પાન. અમરીપ રાય. ૨
 પ્રભુને અર્થે પુષ્પ વિણુતા, પ્રેમ તણા નહિ પાર;
 કરમાં ગ્રહીને કોમળ કંઠે, અર્પે ઉજ્જવળ હાર. અમરીપ રાય. ૩
 ધુપ, દીપ, નૈવેદ આરતી, મનને રાખી સ્થીર,
 નવસેં નારી નજરે જોતાં, નરપત ભરતા નીર. અમરીપ રાય. ૪
 વિણાજન, વાણન, ગ્રહીને, કરતા ધ્રુડીમર ગાન,
 સાત પહોર સેવામાં વીને, ^૧ઉદાસીન રાજન. અમરીપ રાય. ૫

શ્રી શકર ભગવાનનાં આશીષ વચનથી, જન્મ પામેલો રાજા નાભા-
 ગનો પુત્ર “ અમરીપ ” ભગવાનનો પુરણ ભક્ત થયો. સાત દ્વીપનું રાજ્ય
 મળ્યું છતાં તેને તુગ્ધ અને સ્વપ્નવત્ ગણી શ્રી હરીની સેવામાં આઠે પહોર
 ગાળવા ગાગ્યો.

૨નવધા ભક્તિમાંથી સેવા ભક્તિ રાજા અમરીપને અતિ પ્રિય હતી,
 જેથી તે નિરંતર સેવામાં મગ્ન રહેતા હતા. હજારો નોકર આકર દાસ
 દાસીઓ હાજરને હજુર છતાં; સેવા સંબંધીનું સઘળું કાર્ય પોતાની જાતેજ
 કરતા હતા.

સેવાની અધૂણી સાહિત્ય તથા (નિવેદન.) સામગ્રી તૈયાર કરી, મંગળા,
 ગોવાળ, શણુગાર, રાજભોગ, ઉત્થાપન, સખડીભોગ એને સેનભોગ સુધીની
 સઘળી સેવા રાજા કાઠની પણ મદદ લીધા સિવાય પોતાની જાતેજ કરતા હતા.
 પ્રભુની મંગળા તથા શણુગાર આરતી થયા પછી રાજા પોતે શ્રી સર્વેશ્વરના
 મંદીરના ગોટલા ઉપર ખેસી સોનાની શીંગડીઓથી અને સોનાનો ખરીઓથી
 શણુગારીને દમ્બેશાં સવારમાં ત્રિસ હજાર (૩૦,૦૦૦) ગાયોનું દાન, સુપાત્ર
 આત્મણેને દેતા હતા. સારખાદ રાજભોગ ધરી, આત્મણેને ભોજન આપી પોતે
 પ્રભુની પ્રસાદી લેતા. બાકીના વખતમાં પુષ્પ વિણુવા, ગુંથવાં, વિગેરે કામ
 કરતા. શ્રોત્રી પોઢી જતા ત્યારે હાથમાં વિણાજન લઈ પગમાં ધુતરા આંધી,

૧ ઉદાસીન—સંસાર વ્યવહારથી અલગ, ત્યાગી, વૈરાગી, ભક્ત; ૨ નવધા
 ભક્તિ—નવ પ્રકારે પ્રભુની ભક્તિ. ૧ અવણ. ૨ કર્તવ્ય. ૩ સમરણ ૪ સેવન,
 ૫ અર્ચન. ૬ વંદન. ૭ દાસ્ય ૮ સખા. ૯ આત્મ નિવેદન. તે ઉપરની દસમી
 પ્રેમસંક્રાન્તિ ભક્તિ.

પ્રભુની સનમુખ નાયતા; અતે ગાન કરતા. સવારના પરાઈમાં વહેલા ઉઠી, નાહીતે સોનાની ગાગરમાં સેવાનું જળ પણ પોતેજ ભરી લાવતા હતા. મહારાજ અમરીષને નવસો નારીઓ વરી હતી, પણ તેમાંની કોઈ પ્રભુની સેવામાં ભાગ લઈ શકતી નહોતી. એક દિવસ રાજ્યે વિચાર કર્યો કે રાત દિવસના મળી આઠ પહોર, તેમાં સાત પહોર સેવામાં જાય છે, અતે એક પહોર ઉંઘમાં જાય છે, જે ઉઘમાં જાય છે તે વૃથા જાય છે. તે પહોર પ્રભુની સેવામાં મજરે પડે તો આઠ પહોર ભગવાનની સેવા થાય, અતે મનુષ્ય જનમ ધારણ કર્યો મન્ય ગણાય.

(અમરીષ) રાગ; ઓ રઘુવરજી, અમથી અંતર દયાન;

જીવ જંજળી, જનમ ધર્યો તે જીવના જીવન જાણવા;

જો ઝાંખીને; નેત્ર મળ્યા છે નારાયણને ૧નાંજીવા.

આ મનુષ્ય દેહ છે અમુલ્ય મણી, કિંમત નવ કીધી તેહ તણી;

ખર રખુટલ જશે માંથુ ખણી.

જીવ જંજળી. ૧

જેણે સેવા કીધી સ્યામ તણી, ધડી ધડી પલક પણ ગણી ગણી;

તેને રાજી રહેશે રામ ધણી.

જીવ જંજળી. ૨

તને લલના સુખની લેહે લાગી, તારી ઉઘટે ધડીઆળો વાગી;

તુ નરક જવાતો નિર્ભાગી.

જીવ જંજળી. ૩

તુ લેવા ધારે છે લંકાં, સુરતામાં આવે સો શંકા;

૪દુશ્મનના વાગ્યા ત્યાં ડંકા.

જીવ જંજળી. ૪

લવસાગર તર ! ભગવાન ભજી, વળી કામ કોષ મદ લોભ તજી;

છે અવમર હરી ગુણુ ગાને હજી.

જીવ જંજળી. ૫

નવ શીખામણુનો ખોલ રહો, વરણાગી વર ખર ભાર વહો;

તું પરાડા સમ રખડીને રહો.

જીવ જંજળી. ૬

આવરણ પલકે જાય પળ્યો, તુ રિહી રોળી રાખ રહ્યો;

તારો અમૃત પ્યાસો આજ ઢળ્યો.

જીવ જંજળી. ૭

તુ ખૂચી રહો છે ૬ખાણીમાં, તું ધુઆયો છે ધાણીમાં;

તાગ વરસ વળા છે પાણીમાં.

જીવ જંજળી ૮

૧, નાણુવા-નીરખરા, ૨, દેવાળીઓ ૩, ધટના અવાજથી થતા ટંકારા, ૪, મોતતતા. ૫, જુના દેખાળો. ૬ ચાર ખાણુ. (૧, અંડન, ૨, રવેદન; ૩, હૃસીન, ૪, જરાણુ.)

જો જોર હોય તો ઝુકીલે, મહા જળમાં મોતી ઝુકી લે;

કાંઈ બળતામાંથી ઝુકી લે.

જીવ જંગળી. ૯

નયણે નવ તીરખો રનારીને, વળી વેવાણી રાખો વારીને;

જમડા જાશે જખ મારીને.

જીવ જંગળી. ૧૦

બાપુના બોલ વિચારીને, ગરજને ગા ગિરધારીને;

તને ત્રિકમ લેશે તારીને.

જીવ જંગળી. ૧૧

શ્રીહરીની સેવા સિવાયતો વખત, નક્કી નિષ્ફળ છે. ભગવાનના ભજન વિનાનું જીવન નકાસુ છે, ઈશ્વરના સ્તવન વિનાનું કામ કાચ વગરનું ગણાય; હું સાત પહોર સેવામાંનું રહું છું; તેતો ઠીક, પણ એક પહોર જે હિંમમાં ન્યા છે, તે જો મળે પડે તો જનમ્યું અને જીવ્યું પ્રમાણ કહેવાય.

(અમરીષ) રાગ; મરાઠી સાખી.

સાત પહોર સેવામાં વીતે, નિદ્રામાં એક તણાય;

સફળ સાત ને એક અવસ્થા, ખરી ખામી એ ગણાય;

પાકુ મળે પહોર, સેવા ફળ તે સોના મહોર.

પાકુ.

તેને માટે શું કરવું, સેવાનું કામ સેવામાંથીજ કાઢવું; સેવામાં કાંઈ ખામી હોય તો તે પુરી કરવી; અગર સેવાનું કાર્ય કોઈ બીજાથી થવું હોય તો તે જાતે કરી લેવું પણ માત્ર પહોર મળે પાડવો, નવું વધારવું નહિ. વાહ; ઠીક યાદ આવ્યું. જેટલું દળવાનું કામ છે, તે દાસીઓ કરે છે.

(અમરીષ) રાગ; ગિતી.

સેવા સજીએ હાથે, અન્ન પીસણું અન્ય થકી થાય;

જો તે દળીએ જાતે, તો તે સેવા પુરણ કહેવાય.

(કવિ) રાગ; મામેરા માટે મહેતે તૈયારી કીધી;

રાજ અમરીષ તે બેઠા ધંટીએ દળવા;

શ્રીજીની સેવા જરણ મરણને દળવા.

૧

પુરા પ્રેમ ભાવથી, પુણું પીસણું પીસે;

જેમ જેમ થાકે, તેમ હૈયું અઢળક હીસે.

૨

હવે પ્રભુ સેવામાં, પરતો રહો નહિ ભાગ;

૧ કુકીલે-સમુદ્રમાંથી મોતી કાઢનારા મધ્ય દરીએ વહાણ લઈને જાય છે. મોતી કાઢનાર માણસ મોંઢામાં તેલ લરી કોઠીમાં બેસી જાય છે. પછી બીજા માણસો તે કોઠી દરીયામાં હોતારી દે છે. તળાએ પહોંચ્યા પછી-તેલ કુકી નાંખે છે. એટલે સેજ જલસ થાય છે. એટલામાં લેવાય તેટલા મોતી હજારી થાય છે. બપોરવાળા તાણી લે છે. ૨ પરનારીને. ૩ જુદી વાણી.

કોઇ શ્વેત વસ્ત્ર પર, હોતો એટલો ડાઘ.	૩
માન્યુ મન સાથે, આજે જુગમાં જીત્યો;	
વળી આજ સુધીનો, વખત વૃથા સૌ વીત્યો.	૪
રેલા મુખ ઉપર, પુણું પસીનો છુટ્યો;	
લક્ષ્મણ કરથી, હરીએ વીંઝણો કુટ્યો.	૫

શ્રી છત્રપતી મહારાજધીરાજ, ધંટીએ દળવા બેઠા અને જ્યારે જોર કરી ધંટી ખેંચી ત્યારે અતી શ્રમથી ઉત્પન્ન થતા પરસેવાના રેલા, લમણેથી પ્રગટ થયા. જેમ ચંદ્રમાની ઘેરમાં તારા આવીને અડયા હોય; જેમ સમુદ્રની ખાળ ઉપર ખરાં મોતીનો હગલો થઇ ગયો હોય, જેમ કમળનાં પાંદડાં ઉપર વરસાદના છાંટા છવાઇ ગયા હોય, તેવો દેખાવ થઇ રહ્યો. મુખ તો લાલ કસુંબાના રંગ જેવું દેખાવા લાગ્યું. પોતાના ભક્તને; સંપૂર્ણ શ્રમ થયો છે. તે જાણીને જેની સેવામાં અમરીષ છે, તે શ્રી હરી અમરીષની સેવા કરવા તૈયાર થઇ ગયા.

(કવિ) રાગ, કાળી કંઠી તે સ્વપા લાખની, સાજનીઆ લોકો;

ઝખકીને જગ્યા; ધંટીનો સાંભળીને ધોર;	રે ઝખકીને જગ્યા.
હખકીને જગ્યા; ભૂધરજી ભભકી ચાતાં રોર.	રે હખકીને જગ્યા.
ઉઠ્યા ઉઠ્યા; ભક્ત વત્સલ ભગવાન;	રે એ ઉઠ્યા ઉઠ્યા.
ત્રુક્યા ત્રુક્યા; રૂધરણીધર ધરતા જેનું ધ્યાન.	રે એ ત્રુક્યા ત્રુક્યા.
પુરણ મુખમાં પોઢીઆ, વામા ઢોળે વાય;	
નારદને ૪શારદ સદા...ગાંધર્વો ગુણ ગાય,	રે ઝખકીને જગ્યા. ૧
૫સુરત સાંધી શ્રી હરી, ૬સુરત આણી મંત્ર;	
દળતાં દેખી દાસને, ત્રિકમ તાવ્યું તંત્ર.	રે ઝખકીને જગ્યા. ૨
મુખ સજ્જમાં શામળા, સુતા શ્રીની સાથ;	
વામા કરથી વીંઝણો, લીધો લક્ષ્મનાથ.	રે ઝખકીને જગ્યા. ૩
જાય ઝડપથી દોડવા, બેળે ભરવા વ્યાથ,	
રીઝી આવ્યાં રક્ષમણી, આઝ ધરીઆ હાથ.	રે ઝખકીને જગ્યા. ૪

રક્ષમણી, લક્ષ્મ, સતભામા, જયંતીવતી, કાલીન્દ્રી, મિત્રાબિંદુ, સલા અને ભદ્રા, એવી આઠ પટરાણીઓ પ્રભુને ઘેરીને ઉભી રહી; અને હાથ જોડી ઉચ્ચાર કરવા લાગી.

૧. રોર-મળસૂકું; પરોઢ. ૨ ધરણીધર-રોપનાગ. ૩ વામા-શ્ચિ, લક્ષ્મીજી.
૪ શારદા, સરસ્વતી. ૫ સુરત-સુરતા. ૬ સુરત-સુરતી.

(પરણીઓ) રાગ; રૂડા દિસોછો રાજેશ્વર.

જીવન હુંટી, વિંજન, જાશે ક્યાં ? ક્ષણવારમાં રે. જીવન હુંટી.

સુખ સજ્જાથી સુતા ઉઠ્યા, અમો જાણું જે અમ પર રૂઠ્યા;

જગદીશ જાગ્યા, જાણે વિવીધ વિચારમાં રે. જીવન હુંટી. ૧

આવી ઉતાવળ કદી ન દીઠી, શુ ! સ્વપ્નામાં વાચી ચીઠી;

ભૂદર ભભકી ઉઠ્યા, ભક્તની બહારમાં રે. જીવન હુંટી. ૨

આપ પધારો ઉત્તર આપી, ક્યારે વળશે ? પદામને પદાપી;

નાથ નજર રાખીને, એનંદન નારમાં રે. જીવન હુંટી. ૩

(પ્રભુ) કોઠ વાર હું ચાક્યો કહીને, પુછો જ્યારે આવુ જામને;

સમજી થઈને રહો, ભામની ભારમા રે. જીવન હુંટી. ૪

(કવિ) મન મોહન મંદિરમા પેઠા, વાલમ આવી વાંસે ખેઠા;

વળતી વાયુ ઢોળે, પ્રિતમ પ્યારમાં રે. જીવન હુંટી. ૫

[કર્તા] સનકાદીક આદી મુનીએ, ઈંદ્રાદી દેવતા; મહા યોગેશ્વર શીવજી સદા જેનું ધ્યાન કરે છે; બ્રહ્માજી વેદ પાઠ કરે છે; શેષ સહસ્ત્ર જીવાવડે જેનો જાપ કરે છે, તે ભગવાન. પ્રેમ પ્રિતીને વશ થઈ પંખો કરે છે.

[કવિ] રાગ; એ મહદામાં શું મોહ્યાં રે, (સુકન્યા)

પરમેશ્વર પંખો કરતા રે; અમરીપને;

પ્રભુ પવન ઉડાડે કરતાં રે; અમરીપને.

સુખ સજ્જાથી સુતા ઉઠ્યા; જાગ્યા જાદવરાય,

પ્રેમી ભક્તની પુંકળ રહીને; વિઠ્ઠલ ઢોળે વાયરે. અમરીપને. ૧

વનિતા વાને લક્ષ ન લીધું; સર્વ શીર પર સેવા;

સેવા જાણી શ્રીજી આવ્યા; સેવકને સુખ દેવારે. અમરીપને. ૨

કરતું, અકર્તું, અન્યથા કરતું, સમર્થ સંકટ ખોવા;

શ્રીજી ચરણમાં સેવા ભક્તિ, જુગદીશ આવ્યા જોવારે. અમરીપને. ૩

૪ ધામથી ઘેરાએલા અને તાપથી તપેલાને, હીમગીરીના બરફની શીત-જતાને સમેટીને આવેલો પવન અંગને અડતાં જે અસર થાય, તેવી અમરીપને અંગે થઈ, કે તુરત પાછુ વળી જોયું.

(કવિ) રાગ; મરાઠી સાખી.

પ્રેમી ભક્તે પુછળ જોયું, ત્યાં જોયા જુગદીશ;

૧ દામને-દામ કરવાનું તે. ૨ દાપી-હુંકરી, પુકરી. ૩ નંદન-આનંદને આપતાર, હૃદય ને વધારતાર. ૪ ધામ-ઉકળાટ.

હબ્બકી અબ્બકી હરી ચરણમાં, સેવક નામે શીશ;

કરે સ્તુતી અપાર, કરો પકારમું શું કીરતાર ? કરે.

વાહ ! વાહ ! પ્રભુ વાહ ! તમારી લિલા તો તમે જ જાણો છો ? પુષ્પને વીણી વળ્લને કાઢી પાથરેલી સુખ સજ્જમાં સુવારેલા; શું જોઈને જાગી ગયા; ઉંધ કેમ ના આવી મારા નાથ ?

(કવિ)

ગિતિ.

કમળાવરના કરમાં, વાયુ વીંજન શું સુંદર શોભે,

સેવકને શીતળતા, નીર નેવનાં ગરી ગયાં મોભે.

ભગવાન કહે છે હે અમરીષ તોં મારી સાચા પ્રેમથી સેવા કરી છે; અને હજી પણ કર્યાં કરે છે; તન મન અને ધનને અર્પણ કરી; રાજપાટ અને રત્ન ઉપરથી પ્રિતી ઓછી કરી; તારા સમાન સેવા વિરલાજ કરે છે.

(અમરીષ) રાગ; અહો દિલદાર જરી દેદાર.

સ્વામી છું સનાથ, કમાયો છું રકાથ;

હરી જાલી હાથ, તારોને, હરી જાલી હાથ, તારોને, સ્વામી છું.

અહો જમદીશ, ધરા ધર ધીશ, અમર વર ઈશ, હું નામું શીશ.

વિશ્વાધાર, સેવામાં છે સાર, આ ભવજળ પાર, ઉતારોને, સ્વામી છું.

સુખ સજ્જ સુંદર સજી, છાંટી સરસ સુગધ;

ફરતાં વેરી પુલકાં, કર્યાં પારણાં બંધ. સ્વામી છું. ૧

જગ્યા શાને જાદવા, ખુંચી આવ્યું ખાલ;

વજ્જર કાંટો વાગીઓ, હબ્બકી ઉઠ્યા હાલ. સ્વામી છું. ૨

વાયુ ઢોળો વીરલા, એજ અધટું કાજ;

ઠાકરને ચાકર થતાં, લેશ ન આવી લાજ. સ્વામી છું. ૩

સેવક ઉપર શું ! કૃપા, આજ કરી કીરતાર;

દર્શન આપ્યાં દાસને, વાલમ નવ થઇ વાર. સ્વામી છું. ૪

સેવા સજવા શ્યામની, આઠે પહોર ઉમંગ;

ખાલી ખોટી શું કરો ! પોઢી જાઓ પલંગ. સ્વામી છું. ૫

ભગવાન કહે હે અમરીષ; હવે તારી પાસે એ માથું છું કે માત્ર એક પહોર તો ઉંધવામાં ગાળ ! તેને પણ હું સેવામાંજ ગણી લઇશ.

તારાથી સેવાતું કાર્ય સુખપ્રેમથી થઇ શકે એટલા માટે તારા રાજ્યને સંભાળવા હું સુદર્શન ચક્ર મુકું છું.

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

નીજ ભક્ત અમરીષને, દુઃખ નવ આપે દેવ દહિત શક;

રાજપાટ સાચવવા, મધુસૂદને મુક્યું છે ચક્ર.

ભક્ત શિરોમણી, છત્રપતી મહારાજ શ્રી અમરીષ મહારાજ ધીરાજ હમેશાં સવારમાં વહેલા ઉઠી નાહી ધોષ અખોટ પાટલા વાસણ કરી; ખભા ઉપર કાવડ ભેરવી, બે બાજુ બે સોનાની ગાગરો મુકી દેવ સેવા માટે જળ સેવા ગંગાજી ઉપર જતા હતા કે જે વખતે કાંઈ ન હોય.

એક દિવસે એક બ્રાહ્મણની પુત્રિ જળ ભરવા માટે ગંગાજી ઉપર આવેલી હતી, તેણે પોતાનું બેડું ઉડકીને તૈયાર કરેલું હતું. તે ભરવાની તૈયારીમાં હતી તેવામાં શ્રીકૃષ્ણ નામનો ઉચ્ચાર સભળાયો. જેમ જેમ વાર થતી ગઈ તેમ તેમ અવાજ નજીક આવતો ગયો. થોડીવાર મુઠ્ઠી કાન માંડીને ઉભી એટલામાં મહારાજધીરાજની સ્વારી આવી. બાઈ રાજને ઝોળખીને આનંદ પામી; કે આજે હું મહારાજનાં, સેવામાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થઈ.

આમથી ગાગરને બોળી કાઢી, ભક્તરાજે પાણી ભરવા માંડ્યું તેની સાથે બાઈએ પાણી ભરવા માંડ્યું. પોતાના કામમાં ઉતાવળ કરતા બાઈના ધડાના પાણીનો એકાદ છાંટો ઉડ્યો ન ઉડ્યો થયો. જેથી શંકા લાવીને અમરીષ રાજાએ કહ્યું. જરા જોઈને કામ કરો; સાચવીને કામ કરો!

બાઈ—શું થઈ ગયું? કાંઈ બગડ્યું?

રાજા—બગડ્યું કાંઈ નથી પણ બગડતા વાર ન થાય. છાંટો છુટી ઉઠી જાય તો.....

બાઈ—તો...શું; તો...મારાથી કાંઈ વટલઈ નહિ જાઓ! હું બ્રાહ્મણની પુત્રિ છું.

રાજા—તે વાત ખરી છે; પણ આ જળ દેવ સેવામાં વપરાવાનું છે.

બાઈ—તે પણ માફ અજાણ્ય નથી. તેટલા માટે તમેજ પાણી ભરો ને ખીજા ઉભા થઈ રહે? તમારે ઉતાવળ હશે ને ખીજાને નહિ હોય!

રાજા—ઉતાવળ સર્વને ખરી! પણ ઉતાવળે ઉતાવળે ફેર; કામે કામે ફેર! આ ઉતાવળ પ્રભુ સેવા માટે છે!

બાઈ—ત્યારે હું પણ ઘેર છોકરાને સુતો મુકીને આવી છું. તે જગી ઉઠે તો મારા વિના કલ્પાન્ત કરે, દેવ સેવા કરતા છોકરાંની સેવા ઝોછી ન ગણાય.

રાજા—ભલે બાધ, જેમ જેને ફાવ્યું. પણ જરા ધીરી થા !

બાધ—અહોહોહો ! ભગતની પુંછડી જેને ભગતની પુંછડી ? ગંગાતું જળ લેવાને સૌનો સરખો હક છે.

[સ્ત્રી] રાગ, ભુલી ભમે છે ભોળી ભામની, (મીરાં.)

સેવા સજવાને સુંદરી શ્યામની;	(અમરીષ) શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
આવી ઉતાવળ આમા ગામની;	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
પરને શી પીડા તારા રામની;	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
જીવહાને જરૂર છે લગામની;	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
કોને ઉતાવળ નથી કામની.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
સ્વાસ્થ એ સાર છે રે, પર ઉપર ખાર છે રે;	
એ નરની અવની માંહે હાર છે.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૧
ભક્તિમાં ભાર છે રે, બેઠો પેલે પાર છે રે;	
બોળી બે ખાંડા ફેરી ધાર છે.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૨
જીવણને જાપવા છે, પરને સંતાપવા છે,	
રક્તિભીશો કોટી ભવનાં કાપવાં.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૩
જુડી આ જક છે રે, ખોટી ટક ટક છે રે;	
સર્વેનો સરખી રીતે હક છે.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૪
કાળની ઉકચુડી છે, મિથ્યા આ મુંછડી છે;	
ભાળી ભગતની પુંછડી.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૫

છત્રપતી મહારાજને ભગતની પુંછડી કહેતાં શું કહ્યું તો ખરું, પણ પછી પાણી ભરી વિમાસણ કરતી ચાલી. અરેરેરે મેં ભુલ્ય કરી, રાજા-ધીરાજને ટુંક વચન કહ્યું. તિરસ્કાર રૂપ વચન કહ્યું. જો એ ખરા ને સાચા ભક્ત હોય તો તો મારે ડરવાનું કાંઈ કારણ નથી; પણ જો ભક્તિમાં ક્યાસ રહી ગઈ હશે તો મને મારા બોલ્યાનો કાંઈક અહસો મળશે ખરો ! એક તરફથી બ્રાહ્મણની બાળકી આમ વિચાર કરતી ચાલી જાય છે અને બીજી તરફ રાજા પણ ઉતાવળ કરીને કાવડ ભરી ખસે ભેરવીને પાછળ પાછળ આવે છે. માર્ગમાં આવતાં નગરના રક્ષણને અર્થે તથા રાજાનું રૂપક બતાવવાને માટે ફરતા ગમેલા અતુચરમાંના એકને જોઈને, રાજાએ કહ્યું. પેલી બાધ પાણી ભરી જાય છે, તેની વાંસે વાંસે જાયો અને એ ઘેર

૧ સાર—ખરૂં તત્વ, ૨ કિલ્મીષ—પાપ. ૩ કુચડી—કોળીઓ કરી ચાવી કાઢી તાબેલી વસ્ત્ર. કાચાપી કુચડી.

પહેંચે લારપછી તેને સુખપાલમાં ખેસારીને આપણા મંદીરે લાવો !

રાજની આજ્ઞાને અનુસાર, બાઈને સુખપાલમાં ખેસાડીને લાવવામાં આવી. રાજ મહેલમાં, રાજ સેવામાં તથા રાજની હજીરમાં લાવીને ઉભી રાખવામાં આવી. ભગતની પુછડી કહેનાર બાઈને ખરાબર ઓળખી રાજ ઉઠીને પુજન કરી પગમાં પડ્યા; તથા સુંદર વસ્ત્ર અલકાર સાથે અઠળક ધન આપી સાસરવાસો કર્યો. ત્યારબાદ ગામમાં ઘેર ઘેર તોરણ બંધાવી સાંકર તથા પ્રભુ નિવેદ કરી મિઠાઈ વહેંચાવરાવી ! આ પ્રમાણે થયેલી ધામ-ધુમ જોઈ રાણી તથા પ્રધાન વર્ગે પુછ્યું કે હે મહારાજ ધીરાજ; શું હર્ષના પ્રસંગમાં આમ અઠળક ધન ખર્ચાય છે ?

રાજા—હે પ્રધાનજી ! આજના જોવો હર્ષનો દિવસ આવ્યો નથી અને આવશે પણ નહિ. આજે હું માણસની ઓળમાં આવ્યો; મનુષ્યની ગણત્રિમાં આવ્યો. મારા જન્મનો પ્રથમ દિવસ દેખાયો.

(રાજા)

રાજા, દોહરો.

કહો “ ભગતની પુછડી, ” થયો કતારથ આજ,

આવ્યો કાંઈક હિસાબમાં, કદી ન કચલે કાજ.

એક સમે, એકી વખતે (૧૦,૦૦,૦૦૦) દશ લાખ ચોદાઓની સાથે યુદ્ધ કરી ફતેહ મેળવી હતી, એવા મહાન પરાક્રમી અમરીષ રાજ્યએ; અભિમાન તથા ગર્વને તણ સેવા ભક્તિ વડે ઇશ્વરને ઓળખી, બ્રાહ્મણની બાળકીને શુર તુલ્ય માની પુણ તથા વસ્ત્ર ધરાણું આપી સાસરવાસો કર્યો. તે વાર્તા ધિમે ધિમે દેશ દેશાન્તરમાં ફેલાઈ ગઈ.

એક દેવજન નામે રાજા કે જે પુર પરાક્રમી પણ અમરીષનો ખંડીઓ હતો તેને ઘેર શુભ વૃક્ષમાં જન્મેલી; અને પુર્વા અવતારથીજ સમજણની સાથે ભક્તિને લઈ આવેલી શરમિષ્ઠા નામે બાળકી હતી. તેની જન્મપત્રિકા જોઈને જોધી લોકો કહેતા હતા કે હે રાજા; આ પુત્રિ ચક્રવર્તી રાજની રાણી થશે અને પ્રભૂને વશ કરશે.

(કવિ) રાજા; વજ્રસીધર જાય નરસઈ નોતરવા, (આદ્ય.)

એક દેવજન નામે રાજા, જેને શ્રી હરી કેરી સ્થાય. ૧

નિલ જાપ પ્રભુનો જાપે, અમરીષ ઘેર ખંડણી આપે. ૨

તેની દીકરી તેજનું ધામ, જેનું શરમિષ્ઠા ધરીયું છે નામ. ૩

પુત્રિ પુર્વ તણી પુન્યશાળી, જેને બહાલા છે શ્રી વનમાળી. ૪

જાણી અમરીષ રાખની ભક્તિ, યદ વરવાતણી રે રચાશક્તિ. ૫

સુત્ર, સુશીળ, અને ભક્તિમાં પ્રિતીવાન શરમિષ્ઠાને કાને અમરીષની હકીકત આવી ત્યારે તેણે પોતાનાં માતપિતાની પાસે અમરીષનાં દર્શન કરવા જવાની ઇચ્છા જણાવી; જેવી ઇચ્છા શરમિષ્ઠાને થઇ છે તેવીજ, રાજા દેવ-જનને પણ થઈ છે, જેથી તે વાત તરત મંજુર થઈ. રાજા રાણી તથા પુત્રિ ત્રણે કેટલાક અનુચર. નોકર ચાકરને લઇ ચક્રવર્તી મહારાજા ધીરાજ, ભક્ત શિરોમણી અમરીષ રાજાના નગ્રમાં આવ્યાં; અને મેમાન તરીકે ઉતર્યા. જેમ જેમ દિવસ જતો ગયો તેમ તેમ વિશેષ વાત જાણુ થતી ગઇ. શરમિષ્ઠાને ખચર પડી કે રાજાને નવસેં રાણી છે. તો પણ પ્રભુ સેવાને માટે ગંગાજીથી જાતે પાણી ભરી લાવે છે. આ ઉપરથી તેને રાણીઓની મુલાકાત કરવાની ઇચ્છા થઇ. ઇચ્છા થતાંની સાથે રાણીવાસમાં ચાલી ગઈ, જ્યાં અનેક રાણીઓની મુલાકાત થઇ. દેવજન રાજાની દીકરી જાણી રાણીઓએ તેની સાથે રૂડી રીતે અને શાન્તિથી વાતો કરી. વાતેવાતમાં શરમિષ્ઠા આગળ વધી ગઇ અને સર્વને શિખામણના રૂપમાં ઇપકો દેવા લાગી.

શરમિષ્ઠા—તમે ચક્રવર્તી રાજાને પરણી, વિશેષ સુખ ભોગવ્યું ?

એક—કાંઇ નહિં.

બીજી—કેદખાનું ભોગવ્યું કેદખાનું ?

ત્રીજી—આથી તો કોઇ સાધારણ રાજાને વરાવ્યાં હોત તો કાંઇક સુખ દેખત.

ચોથી—મહેલમાં પુરી મુક્યાં છે અને દીવસમાં બે વાર ખાવા મળે છે, જેમ કેદીને મળે છે.

પાંચમી—સુખ ભોગવવું એ આપણા પુર્વ સંચિતનું બળ છે.

છઠ્ઠી—ખરી વાત ! મા બાપે તો સુખનો સાગર સમજીને વરાવ્યાં હશે કે નહિ ?

શરમિષ્ઠા—તમે સર્વે અઢળક સુખ ભોગવો છો ! તેમાં કદાચ દુઃખ માનતા હો તો તમારી પોતાનીજ મુર્ખામી છે, તમે રાજાની સેવા ઉઠાવતાં નથી, તેમ રાજા પ્રભુ સેવા કરે છે તેમાં ભાગ લેતાં નથી.

એક—રાજાજી પ્રભુ સેવા કરે છે; તેમાંતો ખીજને કાંઇ કરવાજ દેતા નથી, એટલે તે બને તેમજ નથી, અને સેવામાંથી આઠ પહોરમાં એક ધડી પોતે નવરા થતા નથી, કે તેમના અંગની સેવા ઉઠાવવાનો લાભ લઇ શકાય ? એમના દર્શનજ કોઈ દિવસ થાય છે, તો સેવા કરવાની તો વાતજ શી ?

શરમિષ્ઠા—તમારી કોઇની ઇચ્છાજ સેવા ઉઠવાની નહિ હોય. નહિ તો ન શુ કરવા દે? પતીને વશ વરતાવવો એ પુર્ણ પતિવ્રતાનું કામ છે; અને પર પુરૂષને વશ કરવો એ પુર્ણ વ્યભિચારીણીનું કામ છે.

બીજી—પતિની મુલાકાત થયા વિના, સ્વામિના સગમાં રહ્યા વિના, પતિવ્રતા ખરી છે કે ખોટી તે પારખવાનો કયો રસ્તો છે?

શરમિષ્ઠા—પતિના સંગ વિના પતિવ્રતા કહેવછ શકેજ નહિ, માટે તમે સર્વે, તમારા સ્વામિની આજીજ કરી સેવામાં તત્પર થઇ જાઓ !

ત્રીજી—તેમાંનું કાંઈ બનવાનું નથી; માટે મિથ્યા માયાફેડ શી કરવી !

શરમિષ્ઠા—જો તેમ ન બને તો સમજવું કે તમારો મનુષ્યા દેહ અવતાર એજ ગયો છે, અને મિથ્યા ધાન પેશુસાડયું છે. આયુષ્ય નદીના પુરની પેઠે વ્યલ્યુ જાય છે, હમણાં સૂર્ય આથમી જશે, અંધકાર થઇ જશે; મનની વાનો મનમાં રહી જશે, જમના હતો આવી દેવ દરબારમાં રહેખા લેવા લઈ જશે, હું જાઉં છું.

(રાણીએ) રાગ; મરાઠી સાખી.

અમથી સેવા કશી બની નહિ, વહેલા વળજે વરવા;

ગોકૃષ્ઠ થઇને આવો સવેળા, સ્વામિ સેવા કરવા.

ભવ જળ તરવા, સ્વામિનાં સંકટ હરવા.

ભવ જળ.

પંખમા સપડાએલો શિકાર સટકી જવાથી જેમ વાઘશુ^૧વિકરી જાય, અને પુછડુ પકડવાથી નાગશુ છંછેડાઈ જાય, તેમ રાણીએનું ખોલવું સાંભળીને શરમિષ્ઠા ક્રોધ યુક્ત અને ખેદ યુક્ત થઇ ગઇ.

[કવિ] રાગ; ગિતી.

વચન વળ જ્યાં વચું, રૂપે રૂપાટે પડીઆ છે છેદ,

અમરીપને વરવું છે, એહ વિચારે અંતરમાં ખેદ.

શરમિષ્ઠાએ અમરીપ રાખને વરવાની ઇચ્છા પોતાના માતા પિતાને જણાવી, તે ઉપરથી રાગ દેવગને મહારાજ અમરીપને વિનંતી પત્રથી ખખર આપી કે, હે મહારાજ ધિરાજ, મારી પુત્રિ શરમિષ્ઠા આપને વરવાની ઇચ્છા કરે છે; અને તે મને પણ સર્વ રીતે ગમતી વાત છે, માટે આટલું કેલું સ્વિકારશેજી? તેના જવાબમાં અમરીપે કહેવરાવ્યું કે હું ખરૂં દરીઆમા મિથ્યા મુખની વૃદ્ધિ સમજી, માયાની ઘોર ધુંધવણીમાં ફસાવા મારી મરજી નથી,

૧ વાલસાડવું—ખગાડવું. ૨ લેખા—જન્મથી મરણ સુધીના કરેલા સારાં નરસા કરમનો હિસાબ. ૪ વિકરી જાય—ક્રોધાયમાન થઇ જાય.

જીવનનું સારથક કરવા લાગેલા લક્ષ્મીને બીજી બાજુ ખીંચવા મારી ઇચ્છા નથી; કોમળ કાયા ઉપર બેડી રૂપ બોલે નાંખવા મારી મરજી નથી.

અમરીષનાં કહેવરાવેલાં વચન શરમિષ્ટાએ સાંભળ્યાં, એટલે પિતાની આજ્ઞા લઈ અમરીષની પાસે આવી બોલી.

[શરમિષ્ટા] શાગ; વહેલા ઘેર આવો છોડા.

અરજ સ્વકારો...આજ રાત્ર.

નવસેં નારી નીજની રે, નારીમાં નહિ તુલ્ય;

ગુણવંતા ગુણને વરી રે, જાણું પુરવતુ પૂન્ય. અરજ સ્વકારો. ૧

સંસારની તૃષ્ણા નથી રે, છે મુજને સંતોષ;

ભક્તિ વરી છે આપને રે, સેવા કરવા હોંષ. અરજ સ્વકારો. ૨

સેવા ભક્તિ આપની રે, પ્રભુ ચરણમાં પ્રીત;

ભક્તિને વશ ભગવાન છેરે, ચોટયું ચરણમાં ચીત. અરજ સ્વકારો. ૩

અમરીષ—હે, સંસારની અપેક્ષાવાળી બાળા; હું તો વૃદ્ધ છું, સંસારની ઇચ્છા રહીત છું, માટે બીજા વરને વરીને તારા મનની ઇચ્છા પુરી કર !

શરમિષ્ટા—સંસાર વહેવારની કે વિષય વાસનાની ઇચ્છા અંતરમાં કદી ઉભરાવાની નથી; માત્ર ઇશ્વર પારાયણ થઈ સેવામાં જન્મ ગુજરવા મરજી છે. તે લાભ આપને વરવાથીજ પાર પડશે માટે આ દાસીની અરજ ઉરમાં લઈ હા પાડી ઘો.

સુકોમળ અંગવાળી કોમળ અવાજથી બોલતી, ભક્તિ ભાવની ભરેલી, ભામનીતુ હારદ સમજીને રાત્રએ કંથું કે, નમો તમારા પિતાને ત્યાં જાઓ ! હું રજવાડાની રીતે ૧ ખાડુ મોકલીશ. રાત્રના સંતોષકારક વચન સાંભળીને કન્યા પોતાના આપને ત્યાં ગઈ. થોડા દિવસે વચનથી બધાએલા સત્યવાદી રાજા અમરીષે, ખાડુ મોકલી શરમિષ્ટા સાથે લગ્ન કર્યા. છત્રપતી મહારાજાને પરણી છુ એમ મોટમ ન માની પણ ભક્તરાજને વરી એમ મોટમ માની. પરણતાની સાથેજ પ્રેમદા સાસરે આવી, પછી ફરીને માતા પિતાને ત્યાં જવાની ઇચ્છા ન કરી પણ સ્વામી સેવાની ઇચ્છા કરી.

એક દિવસ શરમિષ્ટાએ રાત્રની પાસે માગણી કરી કે, મને તપણું સંવાતું કાંઈક કામ બતાવો તો સારું ? રાત્ર કહે હું પ્રભુ સેવામાં કોઈને પેસવા દેતોજ નથી, છતાં તમે પ્રેમ પૂર્વક માગણી કરો છો, તો દ્યો આટલી જળની ગાગર ભરી લાવો ! પણ જોજો ગર્વ અને અહંકારનો ત્યાગ

કરીને લાવજો ! બહુ સારૂ કહી, રાણી શરમિષ્ઠા શ્રીકૃષ્ણરત્નની સેવા માટે જળ ભરવા ચાલ્યાં. ગંગાજી પહોંચી જળ ભરી પાછા વળતી વખતે, મહારાણીના મનમાં એમ આવ્યું કે, મને કાંઈ ઉંચું કામ ન જતાવ્યું; પણ જળભરી લાવવાનું જ કામ જતાવ્યું. જળ લઈ મંદીરમાં પેસતાંની સાથે મુખ મુઠા જોઈ રાજ્યએ કૃપના કરીકે નક્કી એના મનમાં ઘર્ષ ઓછું આવ્યું છે. કેમ રાણી, શુ શંકા થઈ? રાણી કહે કાંઈ નહિ પ્રભુ; માત્ર એમજ થયું કે, ભીતરની સેવા ન જતાવી તે બહારની સેવા જતાવી. રાજ્ય કહે હું રાણી સર્વ સેવા એક સરખી છે, છતાં તમે આની ખોટી શંકા કરી માટે એ ગાગર છોવઈ, હવે તે જળ, પ્રભુ સેવાને અર્થે નહિ આવે. રાણી શરમિષ્ઠા ભૂડી પડી ગઈ, રાજ્યએ તેના મનનું સમાધાન કરવાને માટે કહ્યું કે, આ જળ નાંખી દેવાનું નથી, પણ તે જો કોઈને જોઈતું હોયતો, સોનાના ભારોભાર આપવાનું છે. વાત સાંભળી પ્રધાનને ધગ્ગા થઈ. તેજ વખતે ખીજી ગાગર ધડાખધ ત્રાંસમાં મુકીને અંદર જળ રેડી દીધું, પછી ખીજા ત્રાજવામાં સોનું નાખવા માંડ્યું. પ્રધાનના ઘરનું સઘળું સોનું નાંખી દીધું પણ તે જળની બરોબર ન થયું. રાણી સમજી કે, છોવાએલા જળની ગાટતી બંધી કિમ્મત છે, તો વગર છોવાએલાની તો વાતજ શી? જરૂર મારી ભૂલ થઈ. મને નીચી નહિ પણ શ્રેષ્ઠ સેવા સોપી હતી.

એક દિવસ શરમિષ્ઠાના મનમાં એમ આવ્યું કે. ગમે તેમ કરીને પણ રાજ્યની સેવામાં ભાગ લેવો તો ખરો ! જે વખત રાજ્યને ઉઘવાનો છે, તે વખત હું જયંત થઈ જાઉં, અને રાજ્ય ન જાણે તેમ ચુપકીથી. પખાળ તથા વાસણ ભાજવાનું કામ કરી લઉં. જે પ્રમાણે વિચાર ગોઠવાયો તેજ પ્રમાણે બિજે દિવસે કરી પણ જોયું. રાજ્ય જયંત થયા અને આ પ્રમાણે સેવા થએલી જોઈ ત્યારે વિચારમાં પડી ગયા કે આ ચોરી કોણે કરી હશે ! આતો ગજબ કહેવાય, અજ ધનની ચોરી ખમાય પણ સેવામાં ચોરી એ કેમ સહન થાય ! ચોરને શોધી કાઢવો, અને તેને આજીજી સાથે મના કરી દેવી. ઠીક ઠીક. રાણી શરમિષ્ઠા વિના આ કામ કોઈનું નથી. જરૂર એ છુપી રીતે સેવા કરી લેતી હોવી જોઈએ, ખોલાવીને પુછું.

રાજ્ય—તમે મારી સેવામાં ચોરી કરી ખરી કે નહિ ?

રાણી—સેવામાં સેવા કરવી એ ચોરી ન કહેવાય, પણ ખમણી સેવા કહેવાય ! કારણ કે મારે મેવા થાય અને આપને આરામ થાય !

રાજ્ય—આ શરીરને આરામ જોઈતો નથી, માટે તમને મના કરૂં છું કે તમારે મારી દેવ સેવામાં પગ ન મૂકવો !

રાણી—હે કૃપાસાગર; શ્રી સર્વેશ્વરની ભક્તિમાં લીન થએલા જોઈનેજ હું આપને વરી છું; જેથી ભગવાનની સેવાનો કાષ્ઠક લાભ મળી શકે, માટે કૃપા કરી મને થોડી ઘણી સેવા સોંપો ! એટલું તો મને માગ્યું આપો.

રાજા—ભલે મને વરીને સેવા કરવાની મરજી હોય તો, મારી ના નથી; છતાં હું જે જે સેવા કરું છું તેમાં તો લેશ આધુ પાછું થાય તેમ નથી, માટે તમો તમારે મંદિરે શ્રીહરીની ખીજ મૂરતી પધરાવીને રૂડી રીતે સેવા કરો !

રાજાની આજ્ઞા મુજબ રાણી શરમિષ્ઠાએ પોતાના મહેલમાં પ્રભુને પધરાવીને સેવા પુજા શરૂ કરી; રાજાને આરામ એક પહોરનો હતો; અને રાણીએ અડધા પહોરનો રાખ્યો. પુરા પ્રેમથી અતન્ય ભાવથી; ધુપ દીપ નૈવેદ્ય આરતી કરી, હાથમાં વીંજા લઈ, મધ્યરાત્રિની વખતે રાણી શ્રીહરીના સ્વરૂપનાં વખાણ કરતી ગાયન કરતી હતી. જે વખતે રાણી ગાયન કરતી હતી, તે વખતે શ્રી સર્વેશ્વર ભગવાન, પ્રેમને વશ થએલો પાતળીઓ બાજ સ્વરૂપે પગમાં ઝીણા ધુવરા બાંધી મધુરા મધુરા અવાજથી થન થન થન થન થન થન, નાચ કરતા હતા. એક દિવસ રાતના મધ્ય ભાગે સત્રજી કામ પરવારી, નિદ્રા લીધા પહેલાં, રાજા અમરીષને ઇચ્છા થઈ કે આજ કાલ કરતાં લગભગ છ માસ થવા આવ્યા, રાણીને સેવા સોંપી છે, પણ ત્યાર પછી તે શું કરે છે તેનો તપાસ કર્યો નથી માટે આજે તો જોડે.

રાજા આવ્યા તે વખતે રાણી શરમિષ્ઠા મધુર સ્વરે પ્રભુના શણગારનું વર્ણન કરતી ગાયન કરે છે, અને વિણાને નાદે નાદે ભગવાન નાચ કરે છે.

[શરમિષ્ઠા] રાગ; ગાજ્યા ગિરધારી ! (હેડવાડે ઓચ્છવ,)

સુંદર શામળીઆ.

સુંદર મુખ સોહામણું, સુંદર છે શણગારે;	સુંદર.
સુંદર કંઠે શોભતા, મણી મોતીના હારે.	સુંદર. ૧
જરકળી જામા પહેરીઆ, સોનેરી સુરવાસરે;	સુંદર.
મુસ્તક ગિરાજે મોળીઆં, મોહી છું મોહનલાસરે.	સુંદર. ૨
આંટો ઉપરણી તણો, તેને કુંદન કસમની કોરરે;	સુંદર.
બાળી વધે છે ભાવના, નન્દા નદ કાંઠોરે.	સુંદર. ૩
રસીઆ તારા રંગતી, ચટકી ચીનડા માંચરે;	સુંદર.
વિદુત વારે આવજો, છેલ્લા તમારી છાયરે.	સુંદર. ૪
અચળ તમાગે આગરે, નાંદી ખીજની આશરે;	સુંદર.
આદે ખંડાર આરાધીઓ, દામ વિનાના દાસરે.	સુંદર. ૫

સુરીવર મુતીવર સેવતા, વેદ કરે છે વખાણરે;	મુંદીર;
નયન ઠરે છે નિહાળતાં, દોટી 'કંદર્પ' લાણરે.	મુંદીર. ૬
મન મદીરમાં મહાલજો, દેહ દેવળ સોઝારે,	મુંદીર,
આપુના બેલી ઝાલજો, ઉતરતા ભવ પારરે.	મુંદીર. ૭

રાણી શરમિષ્ઠાને, પ્રભુની સ્તુતિ કરતા એકતાર થએલી; અને દોટી ખલાંડના નાથને ભક્તિને વશ થઈ નાયતા જોઈને, અમરીપ રાજા આનંદ પામી ગયા. અને દોડતા આવી રાણી શરમિષ્ઠાને જાતલ કરી કહેવા લાગ્યા. હે રાણી ધન્ય છે તમારૂં મનુષ્ય અવતારને ધારણ કરવું. તમે પ્રભુને વશ કરી પોતાના પગની પાસે નચાવવા.

[અમરીપ]

રાગ; માઠ.

છે શરમિષ્ઠા ધન્ય ધન્ય, રે કર્યા પરમેશ્વર પરમન.

પુરણ પુન્યે પામીઆ, ઉત્તમ આ અવતાર;

સેના સાધી રસર કર્યા, વાલમ વિશ્વાધાર.

રે કર્યા. ૧

રહાથી હાથે વશ કર્યો, અંકુશ વીના અનંગ;

નજરે નાથ નચાવીને, રામા રાખ્યો રગ.

રે કર્યા. ૨

કરી કમાણી કારમી, બેળે છુટયા બધ,

કાળી કરતુરી વિષે, રહે છે સદા સુગધ.

રે કર્યા. ૩

શરમિષ્ઠાના શુદ્ધ મનથી થએલી શ્રીહરીની સાચી સેવાના વિચારમાં ગુમ થએલા અમરીપ, પ્રભુ રમરણમાં એકાકાર થઈ એકતાર થએલી શરમિષ્ઠા-અને ભક્તિને વશ થઈ ઉભેલા ભગવાન; ત્રણેનો એક રંગ અને એકતાર જોઈ દેવતાઓ દોડતા દશન કરવા આગ્યા. આકાશમાં કુદાં ઉડે તેમ વિમાન ઉપર વિમાન ઉડવા માડ્યાં પુનમની મધ્ય રાત્રી એટલે ચંદ્રમાના તેજથી તેના પડછાયા રાણીના મહેલમાં પડવા માડ્યા, તેજ વખતે નારદે આવી પ્રભુ નામની જે બોલાવી દીધી. શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

મધ્ય રાત્રિની વખતે થતો ઘોઘાટ સામળી નવસે^૧ રાણીઓ જાગી ઉઠી, શરમિષ્ઠાને મહોસે આવી; અને તેના ચરણમાં પડીને કહેવા લાગી કે ધન્ય છે તમને, તમે બોલ્યા હતા તે પળ્યા ખરા! તે વખતે શરમિષ્ઠાના મુખમાંથી શ્રીરામ નામની અને મનને ઉપદેશ કરતી, ધુનની ધારા ચાલી રહી છે.

૧ કંદર્પ-કામદેવ. ૨ સર કરવું-તાબે કરવું ૩ હાથી-કામદેવ રૂપી. ૪ અનંગ-કામદેવ. ૫ નાથ-પરમેશ્વર. ૬ કારમી-અટળક, પુષ્કળ.

રાગ ધ્રુવ;

તેરી કેસી ગતી હોયગી રામ બીના;
 રામ બીના, સુંદીર શ્યામ બીના. તેરી.
 તેરી કેસી ગતી હોયગી, રામ બીના;
 રામ બીના, સુંદીર શ્યામ બીના. તેરી.
 તેરી કેસી ગતી હોયગી, રામ બીના;
 રામ બીના, સુંદીર શ્યામ બીના. તેરી.
 તેરી કેસી ગતી હોયગી, રામ બીના;
 રામ બીના, સુંદીર શ્યામ બીના. તેરી.

શરમિષ્ટાએ સર્વ પ્રકારે સ્વામિને વશ કરેલા જોઇ નવસો સ્ત્રિયો ચર-
 ણમાં પડી કરગરી કહેવા લાગી કે, અમોને વળી કાંઈ રૂઠો રસ્તો ખતાવો
 કે જેથી આખર અમારૂં કાષ્ટક શ્રેય થાય? શરમિષ્ટાએ કહ્યું તમો ઘેરેઘેર
 શ્રી હરીને સ્થાપના કરી સેવા કરવા માંડો. સેવા કરી પ્રભુને વશ કરો!

શરમિષ્ટાના કહેવા પ્રમાણે, તુરત ઘેરે ઘેર પ્રભુ સેવા ચાલતી કરી
 દીધી. કોઇની આની તો કોઇની આઠ આની અને કોઇની વળી સોળ આની,
 એમ તો એમ પણ નવસો મદીર નવા થયાં. મધ્યે શ્રી હરીની આરતી
 એકી વખતે ઉતરતી તે વખતે ઘંટ અને ઘડીઓના નાદથી આખું ગામ
 ગરજ રહેતું હતું.

શ્રી સરવેશ્વરની કૃપાથી શરમિષ્ટા રાણીને ત્રણ પુત્ર થયા, તેમાં વડો
 અને રાજનો અધિકારી વીરપ મોટો હતો; તે વીરપને રાજકાજ તથા સેવા
 સોંપી વનવાસ કરી બાકીનું આયુષ્ય પુર કરવું એમ રાજા રાણી બંનેનો
 વિચાર થયો. વિશેષમાં રાજનાં હૃદયમાં એમ આવ્યું કે, હું જે એકાદશી વ્રત
 ધણી વખતથી કરું છું તેને ઉજવી લેઉં, પછી જાઉં તો ઠીક. રૂઠી ઠમ્ઠા
 પ્રભુ પહેલી પાર ઉતારે છે.

રાજા અમરીષની સુકીર્તિ સારી સૃષ્ટિમાં ફેલાઇ ગઇ, જેથી હજારો
 અને લખો મનુષ્યો અમરીષ રાજનાં દર્શન કરવા આવવા લાગ્યા, રાજા
 અમરીષ એકાદશી વ્રત કરે છે અને બારસને દિવસે, હજારો બ્રાહ્મણોને ભો-
 જન આપી; ખોતે બારસ બેસતાંજ પારણા કરી લે છે.

[કવિ] રાગ, મરાઠી સાખી.

અત્રિ પુત્ર દુર્વાસા રૂપિ, અતુસુયાના તનન;
 શિષ્ય વર્ગને લખને આવ્યા, અમરીષને ભોવન;
 જેથી દરખો રાય, પ્રેમ ધરીને લાગ્યો પાય.

જેથી.

અમરીપની આવી સુકિતિ સાંભળીને અત્રિ રૂપિને ઘેર, મહાસતી અન-
સોધાના અંગથી ઉત્પન્ન થયેલા; અતી ક્રોધી, શંકરનોજ અવતાર એવા મહાન
રૂપી દુર્વાસા આવ્યા. દુર્વાસાને જોઇ રાજા અતી પ્રસન્ન થયો. તેમાં વળી
વિશેષ પ્રસન્ન થવાનું કારણ એ બન્યું કે, દશ હજાર શિષ્યની સાથે દુર્વાસા
ખારસની સવારમાં પધાર્યા છે. રાજાએ આસન આપી અર્ધ્ય પાંચ પુખ્ત
કરી કહ્યું કે —

(અમરીપ)

રાગ; ગિતી.

ઉત્તમ વખતે આવ્યા, મુજ ભાગ્યને નાનું હું ધન્ય;

દેવ રૂપ દુર્વાસા, આજે લેજો અહીંઆ ભોજન.

ભોજન કરવા ઉઠો ! દુર્વાસા કહે અમો ગંગાજી સ્નાન કરીને આવીએ
છીએ. રાજાએ કહ્યું બહુ સારૂ વહેલા પધારજો ! ખારસ ઉતરી તેરસ ખેસી
જશે તો મારૂ વૃત્ત ભંગ થશે. વાર ઠીક કહી રૂપી પોતાના શિષ્યોની સાથે
ગંગા સ્નાન કરવા ગયા. ત્યાં પોતે સ્નાન સધ્યા પુખ્તમા મગ્ન થઇ ગયા.
શિષ્યો અરસપરસ જળમાં રમતો કરવા, તથા ખેલવા લાગ્યા. એવામા ઇંદ્ર કે
જે અમરીપ રાજાને વૃત્તથી ભંગ થએલો જોવાની ઇચ્છાજ કરતો હતો તેણે
આવી રૂપિને અનેક પ્રશ્ન કરી ખુલાસા માગી વીલંબ કરાવ્યો.

અહીં ઘડી પછી ઘડી ગણાતી જાય છે, અને અમરીપ અકળાય છે
ખારસ ઉતરી જવાની તૈયારી છે, તે વખતે અમરીપ રાજા ધીરે રહી પોતાના
પુરોહિતને પુછે છે.

(અમરીપ)

ગિતી.

કહો મુની કેમ કરવું, ખારસ વીલે ભોજન નવ થાએ;

આહાણો નોતરીઆ, ભોજન લેતાં જોડુ કહેવાએ,

ક્રોધ કરે દુર્વાસા, ક્ષય કરી દે વાર નહિ ક્ષણમા;

૩૬ અંશ જો રહે, રિદ્ધિ રોળી રઝળાવે રણમાં.

ગુરુ કહે હે અમરીપ રાજા; પ્રભુને ધરેલું જળ અને તેમાં રહેલું તુળ-
શીપત્ર તે પ્રભુની સમક્ષમાંજ લઇ લેવું; જેથી આહાણની પહેલાં ભોજન કર્યું
પણ ન ગણાય અને એકદશી વૃત્ત સુખ્ખેથી સચવાય. પુરોહિતનાં વચનને
પ્રમાણ માની રાજાએ સેવાનું જળ આચમન કરી લીધું.

અહીં અમરીપે પોતાનું વૃત્ત સાચવી લીધું, રૂપી જ્યાં ગંગા સ્નાન
કરે છે, તથા ઇંદ્રની ઇચ્છાથી રાજાનું વૃત્ત ચુકાવા બાણી જોઇ વાર કરે છે

ત્યાં પોતાના સમાધી બળથી બાણી લીધું. તેજ વખતે ક્રોધ કરતા દોડતા આવ્યા, અને અતી તિરસ્કારની સાથે અમરીષને કહેવા લાગ્યા. હે અમરીષ તુ પારને પામી શકે એટલી ભક્તિ તેં પ્રભુની કરી છે, છતાં મારો અપરાધ કર્યો તેથી હું તને શ્રાપ આપું છું કે, હજી તારે પૃથ્વીમાં અવતાર ધરવો પડશે.

(દુર્વાસા) રાગ; ચિત્તના ચાળા બાણું સરવે; (સૈરંદ્રિ.)

ધિક્ ધિક્ તને અમરીષ રાગ, ધિક્ તુજ અવતાર.
 ધીક તુજ ગર્ભ ધર્યો જે માત, ધીક તુજ પાલણુ હારો તાત;
 અલ્યા ધીક ધીક તુજ પેઠી સાત, વળી કહુ ધિક્ છે વારંવાર. ધિક્ ધિક્. ૧
 નોતર્યાં અહ્લણુ કેરા બાળ, ધરાવી ઇષ્ટ દેવને થાળ,
 ચિત્તથી ચુક્યો નહિ ચડાળ, પાપીઆ પામીશ ક્યારે પાર. ધિક્ ધિક્. ૨
 અલ્યા હું આપુ સેજમં શ્રાપ, જીહ્વા જીરવાશે કેમ તાપ,
 પાપીઆ પુરણ મળ્યાં પાપ, આજ અવતીમા પામ્યો હાર. ધિક્ ધિક્. ૩
 વિપ્રતુ આજ કર્યું અપમાન, કરીને ગગા જળનું પાન;
 જરૂરથી લેવાશે તુજ જન, ભોમીતો રમદ ઉતાર ભાર. ધિક્ ધિક્. ૪

દુર્વાસાના ક્રોધ વચનને ન ગણગારતો, તેમના તાપથી ભય ન પામતો પણ આહ્વાણો સદા માન્ય છે એમ બાણી બે રૂબૂબ જોડીને ઉભો રહ્યો. તેજ વખતે અતી ક્રોધાયમાન થએલા દુર્વાસા રૂપીએ પોતાના માથાના કેશ ખખેરી માંહીથી કૃત્યા નામની રાક્ષસી ઉત્પન્ન કરી. ભૂતગમાં સર્વને ભય ઉપજાવે તેવા ભયંકર, મહા વિક્રાળ રૂપ વાળી, ખાક ખાક કરતી નિકળી પણ રાજ લેખ માત્ર ડગો નહિ. એક તરફથી કૃત્યાને બંડન શિરો-મણી અમરીષના ઉપર ધસતી જોઇ, રાજ્યના રક્ષણ અર્થે મુકેલું, એક હજાર આરાવાળું મુદ્દર્શન ચક્ર આગ્યું. આગતાની સાથે કૃત્યાને નાશ કરી દુર્વાસા તરફ ધરયું. સો સુર્યના તેજ વાળુ એક હજાર આરાવાળુ, અને ડસજઘઆની ધાર જેવી ધાર વાળુ ચક્ર જોઇ દુર્વાસા જીવને બચાવા માટે નાકા.

(કવિ) રાગ; મરાઠી સાળી.

હરી ભકતને પીડા પાડે તેને રામજી રહે;
 સુદર્શન જે ચક્ર હરીનું, ધાયું રૂપીની પુકે;
 નાકા દુર્વાસા, પ્રાણ તણી છોડી આશા.

નાકા.

દેવી બળવાળુ ચક્ર દુર્વાસાની વાંસે જ્યાં જ્યાં દુર્વાસા ગયા ત્યાં ત્યાં ગયુ. પહાડ પર્વતની શુક્રાઓમાં દોડતાં ચાકી શેષ નાગને શરણે ગયા. હે પ્રભુ મને શરણે રાખો, ચક્રથી મારૂ રક્ષણ કરો! શેષ કહે છે હે દુર્વાસા રૂપી, એકતો હું વૃદ્ધ થયો છું જેથી મારૂ બળ કમી થઈ ગયુ છે, બીજા ભગવાને વાસુકી નાગનાં તેજાં કરી મેરૂ પર્વતને વીંટાળી સમુદ્ર મંથન કર્યું સ્વાસ્થ્ય નાગનું બળ ઓછુ થયું છે. ત્રિજુ શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના ભક્તના અપરાધોને બચાવવા કોઈ સમર્થ નથી, વિના ત્રિના ભક્ત-છતાં બ્રહ્મસોકમાં જાઓ ત્યાં-તમારૂં રક્ષણ થાય તો થાય! શેષનાં વચન સાંભળી દુર્વાસા દોડના બ્રહ્માછતી પાસે ગયા અને હાથ જોડી સ્તુતી કરી ઉમા રજા. બ્રહ્મા કહે છે કે હે શ્રી વિષ્ણુ ભક્તના અપરાધી, તમે મારે શરણે આવ્યા છો તે મેં જાણ્યું પણ તેમાં કંઈ બની શકે તેમ નથી. એક વખત મારા મનમાં સેજ ગર્વ થયો કે આપુ જગત એક મુખે પ્રભુ નામનો પાઠ કરે છે; અને હું ચાર મુખે કહું છું, તેજ વખતે પ્રભુ પૌતે આવી મને વિમાનમાં ખેસારી; બીજા બ્રહ્મસોકમાં લઈ ગયા. ત્યાં આઠ મુખના બ્રહ્મા બતાવ્યા. તે મને સાથે લઈ ગયા ત્યાં બત્રીસ મુખના, ત્યાંથી ગયા ત્યાં ચોસઠ મુખના, એમ આગળ આગળ વધારે વધારે મુખના બ્રહ્મા બતાવી બતાવી એક એકના ગર્વને ગાળી નાખ્યા, એવા ગર્વના ગંજન શ્રી હરીના ચોરને કોણ શરણે રાખી શકે, કોણ રક્ષણ કરી શકે, કોણ બચાવી શકે, ચક્રને કોણ પાછું વાળી શકે! પણમાં કરોડો બ્રહ્મા-નડી રચના રચે, અને કરોડોની ભાગી નાખે એવા ભગવાનના ચોરને કોઈ બચાવનાર નથી. વિના ભક્ત.

ત્યાંથી દુર્વાસા શંકરને શરણે ગયા. શંકર કહે હે દુર્વાસા, દાનવ હોય તો યુદ્ધ કરીએ, પણ શ્રી કૃષ્ણના સત્ત્વને શરણે રાખવા કોઈ સમર્થ નથી. તમે લક્ષ્મીપતીના શરણમાં જાઓ! ત્યાંથી દુર્વાસા શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનને શરણે ગયા. ત્યારે ભગવાન કહે છે. હે દુર્વાસા તમે પ્રાણના બચાવને માટે મારે શરણે આવ્યા પણ મારી સત્તા અમરીષની સત્તાને આધીન છે. જે મને બળે છે તેને હું નિરતર બળુ છું. હું મારા ભક્તને આધીન છું, તો મારૂ ચક્ર આધિન રહે તેના શુ નવાજ, માટે અમરીષ જીવાડ્યો તોજ જીવાડ્યો, તે શિવાય નહિ. અદકાગને તજ અમરીષને બાજે!

(કવિ) રાગ, મરાઠી સાખી.

મર્વ દેવતાં શરણાં માગ્યાં, મુકી મનનો તોર,

કોઈ દેવે શરણું નવ આપ્યું, સર્વથરના ચોર;

આવ્યા અમરીષ પાસ, શરણે રાખો હરિના દાસ.

આવ્યા.

આગળ દુર્વાસા અને પાછળ ચક્ર, દેવતાના સર્વ સ્થાનને ફરતાં એક વરસ વિત્યું ત્યાં સુધી અમરીષ રાજા અન્ન જળનો ત્યાગ કરી તેને તેજ જગાએ સ્થિર હોવા રહ્યા છે, ત્યાં દુર્વાસા ખચાવો ખચાવો, હે ભકતરાજ ખચાવો ! કહી ચરણમાં પડ્યા.

અમરીષ તથા રૂષી બંને જણે ચક્રની સ્તુતિ કરી. હે ભવને પાળનાર અને સાધુને પાળનાર, સુર્ય ચંદ્ર સમાન તેજને ધારણ કરનાર સુદર્શન તમે મારાં કરેલાં સર્વે શુભ કૃત્યને વિચારી મારૂં કેળુ માની, આ પ્રતાપી દુર્વાસાને ખચાવો ! એવામાં શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા આવ્યા; અમરીષની આજ્ઞાને માન્ય કરી ચક્ર પોતાને સ્થાનકે ગયું. ભગવાન કહે છે. દુર્વાસા, તમે મારા ભક્તને ત્રાપ દીધો; તે મિથ્યા ન થવા દેવાને; અને તમારા જેવા પ્રતાપી બ્રાહ્મણના વાક્યને મિથ્યા ન જવા દેવાને; મારા ભક્તને બદલે, હું અવતાર લઈશ. દુર્વાસા ભગવાનના ચરણ કમળમાં નમીને કહે છે હે પ્રભુ, તમારા ભક્તથી કોઈ મોટું નથી.

પરીક્ષત પુછે છે હે શુક્રમુની ભગવાન; રૂદ્રનો અવતાર દુર્વાસા રૂષી અતી પરાક્રમી છતાં, આવા નિર્બળ અને નિરમાલ્ય કેમ બની ગયા; તેનું કાંઈ કારણ હોય તો કહેવા કૃપા કરો ?

શુક્રમુની ભગવાન કહે છે હે પરીક્ષત રાજા; એક ઉર નામના રૂષી હતા, જેમને એક પુત્રિ હતી; તે બહુ બોલનારી હતી, કામના અને વગર કામના લવારા કર કર કરતી હતી, જેથી તેનું નામ પણ બોલકડીજ રાખ્યું હતું. તે કન્યા દુર્વાસા સાથે વરાવી હતી, તેના બહુ બોલકણા સ્વભાવથી, દુર્વાસા કાયર થઈ ગયા હતા, એક વખત નારી બહુ બોલ બોલ કરવા લાગી; ત્યારે અતી ક્રોધમાં દુર્વાસાએ કહ્યું કે મરી જા ! તેજ વખતે તે નારી મરી ગઈ, ત્યારે ઉર રૂષીને બારણે બાંધેલી ગાયો સુનસુન થઈ ગઈ. રાત્રે ગાયો બરાડવા લાગી અને દીવસે કુતરાં રોવા લાગ્યા. આકાશમાંથી તારા ખરવા માંડ્યા, તે ઉપરથી શંકાયુક્ત થયેલા ઉર રૂષી એકની એક પુત્રિની ખબર કાઢવા આવ્યા.

પોતાની પુત્રિને મરેલી જોઈ, રૂષીએ ધ્યાનથી જોયું કે, શું અપરાધ પુત્રિને મારી છે ! તપાસ કરતા, તેના બોલકણા સ્વભાવ સિવાય કાંઈ બીજો અપરાધ જણાયો નહિ, આવા જીજ્ઞ અપરાધને લઈ, છેક મૃત્યુને ગત કરી નાખી એતો ગજબ ગણાય, જેથી ઉર રૂષીએ ત્રાપ આપ્યો કે મારી નિર-અપરાધી પુત્રિને તમે મારી નાખી, માટે દેવના તમારા દેવતનું હરણ કરશે; તમારું એક વખત તમારે પ્રાણના ખચાવને માટે ત્રિયોકમાં દોડવું પડશે.

હર રૂપીની બાળ, બોલકી નામે નારી,
દુર્વાસાને વરી, અતીથે આનંદ કરી;
બહુ બોલી એ નાર, બાકી સૌ લક્ષણ સારાં;
વજન વિનાના વચન, રૂપીને લાગે ખારાં;
કોઈ રૂપીને આવીઓ, મેર ! કહેતાં ગઈ છે મરી,
દૈવત દુર્વાસા તણુ, હરીએ લીધુ છે દરી.

મહાન પ્રતાપી અર્ચિ રૂપી, સરખા તમારા પિતા અને પ્રતીકૃત ધર્મને
સાબીત કરવા પ્રથ્થરના તથા લોહના ચણા ચાવી ગયાં હતાં એવાં મહા સતિ
અતુસીયા; તમારા માતા તેમનાથી પ્રગટ થયેલા રૂપનો અવતાર હે દુર્વાસા
રૂપી, આપના ચરણમાં મારા કોટીવાર પ્રણામ છે.
ભક્તરાજ અમરીષકી જય !

શ્રી શુક્રમુની ભગવાન કહે છે, હે પરીક્ષિત રાજા પૂત્ર વીરૂપને રાજ્યાસન
પર બેસારી, અમરીષ રાજા રાણી શરમિષ્ઠા સાથે મધુવનમાં તપ કરવાને ગયા.

(કવિ) રાગ; માનેરા માટે મહેતે; (મામેર).

શુક્રદેવ વદે છે, સામળ પરીક્ષિત રાય;
તુજને સંભળાવી, અમરીષરાય કથાય.
મહા ભક્ત શિરોમણી, સેવા કીધી સારી;
કાંઈ કામ કોઈને, અહંકારને મારી.
જે કથા સાંભળે, તેનાં પાતક જાય;
શુદ્ધ ભક્તિ કરતાં, શત્રુ પડશે પાય.
રિક્ષિતે અરપી, રાખે કુશળ ક્ષેમ;
જુગદીશ જીવે છે, ભક્તનો પુરણ પ્રેમ.
ધન ધન એ નરને, હરી ચરણ આશક્ત;
આખ્યાન વદે આ, દીન બાપાલાલ ભક્ત.
કોઈ કહે સાંભળે, તેના પહોંચે કોડ;
હરીજન સૌ બોલો, જય જય શ્રી રણછોડ.

જ્ઞાનદેવજી મહારાજ.

(કવિ)

ગિતી.

૧ ગિરીન્નસુતને સમર, ધર નિરંતર નારાયણ ધ્યાન;

ભક્ત તણા ગુણ ગાવા, ભવસાગરમાં ભલુ રહે ભાન. ૧

શારદ સ્થાયક થાજે, ૨ આજે દોડી આખરની અણીએ;

સેવકનો કર સહાજે, ૩ ગુણાતીતના ગુણ ઘણા ગણીએ. ૨

રાજ; એા ભુદરજી; અમથી અંતર ધ્યાન; (વિવાહ)

ભવ સાગરમાં ભક્તિનું ૪ સાધન, તે સૌથી સાર છે;

૫ રતનાગરમાં હાથે તરતાં તરતાં આખર હાર છે.

જેને ભૂતળ વહાલી ભક્તિ છે; જેને હરી ચરણ આશક્તિ છે;

તેની નવસે નાડી ૬ તગતી છે.

ભવ સાગરમાં. ૧

જેની જીભે જપ ઓંકાર છે; જેનાં સધળાં લક્ષમણ સારાં છે;

તેને સ્થાયક અરજન હારા છે.

ભવ સાગરમાં. ૨

નિલ જપ પ્રભુનો જપે છે, તેનાં કોટી સંકટ કાપે છે;

તેને અઢળક સુખ, હરી આપે છે.

ભવ સાગરમાં. ૩

જેને હરી નામની હુંડી છે, જેને ચત્રભૂજની ચુડી છે;

તેની રેખા કરમની રૂડી છે.

ભવ સાગરમાં. ૪

જેણે મોહ મમતાને મારો છે, ભગવંત ભરસો ભારી છે;

તેણે પાંચ પેઢીઓ તારી છે.

ભવ સાગરમાં. ૫

જેને રાધાવરથી ૭ રક્તિ છે, જેને વિઠ્ઠલવરથી લગતી છે;

તેની સર્વ શિરોમણ શક્તિ છે.

ભવ સાગરમાં. ૬

જેમ દનાકા ૮ નિધી તારે છે, ભક્તિ ભવ પાર ઉતારે છે;

આપાલાલને ભરસો ભારે છે.

ભવ સાગરમાં. ૭

રાગ; ગિતિ.

રિદ્ધિ ૧૦ સિદ્ધી સર્વે; ભાણી જેતાં ભક્તિની દાસી;

સાધ્ય કરે રિદ્ધી પણ; અણીએ આવે અઢળક ઉદાસી.

૧. ગિરિન્નસુત-ગણપતિ ૨ આજે-આવજે. ૩ ગુણાતીત-ઈશ્વર; ૪ સાધન-ભક્તિરૂપી નાવ; ૫ રતનાગર-સમુદ્ર દરીઓ. ૬ તગતી-તેજ મારતી; ઉછળતી ૭ રક્તિ-સંધાન, પ્રિતી. ૮ નૌકા-વહાણ ૯ નિધી-સમુદ્ર; દરીઓ ૧૦ સિદ્ધિ-અષ્ટ મહાસિદ્ધિ

(કર્તા) મહાત્મા મહાન યોગેશ્વર એવા મચ્છેન્દ્રનાથની મહા સિદ્ધીના પ્રયોગથી ઉકરડામાથી ગોરખનાથ પ્રગટ થયા. જેમણે પોતાની સિદ્ધી સત્તાખળ વડે ધણા શિષ્યો કર્યા. તેમ ધણાકને પ્રભુ પારાયણ કરી નાખ્યા. તેમની શિષ્ય સંખ્યા પેઢીમાં; એક નિર્વૃત્તિરાય પ્રભુના મહાન ભક્ત થયા; અને વળી તેમના શિષ્ય જ્ઞાનદેવજી મહારાજ, તે પઢરપુરમાં પુરણ ભક્ત થયા, જે “આર પહોર બીસ ઘડી,” શ્રી વિઠ્ઠલનાથ પ્રભુના નામનો ખપ જપ્યાજ કરતા અને પ્રભુનામની ધુન લગાવતાજ રહેતા.

(કવિ) રાગ; છન્નપતિ દુર્યોધન રાજ; (સૈરંધ્રિ.)

જ્ઞાન દેવ એક ભક્ત પ્રભુના, પુર્વ જન્મના મહા જોગી,
આઠ પહોર દિવસને રૂજની, શ્રી વિઠ્ઠલના વૈભોગી. ૧

સદાય સમરે નામ હરીતુ, પુરણ પ્રિતી પુરણગ્રામ;
પવિત્ર નગરી પાવન પોતે, પઢરપુર છે પ્રભુનું ધામ; ૨

એક દિવમના હરી કિર્તનમાં, ધણી ધામની વાનો થઈ;
કુમેરની અલકાપુરી નગરી, હરીજન કોઇએ ઉત્તમ કહી. ૩

નિલ ભજે ભગવાન ભક્તને, ભક્ત હૃદયમા એ ભિતી.
અલકાપુરી નગરી જોવાની, થઇ મનથી પુરણ પ્રિતી. ૪

બીહીતા બીહીતાં બોલી બોલી ઉભા રહી આજ્ઞા માગી;
કુમેરનાં દર્શન કરવાની; જલદી જ્ઞાસા જાગી. ૫

વિઠ્ઠલ કહે વેળાસર જાગ્યો, રૂડી રીતે ત્યા રહેજો;
પરમેશ્વર પ્રિતીથી પુછે સમાચાર સારા કહેજો. ૬

હરી હરમાં અંતર નવ ગણુશે, શુદ્ધ મને સેવા કરજો;
અહોનીશ એકાન્ત રહીને, ધ્યાન ધણીનુ ત્યાં ધરજો. ૭

ગુરૂની કૃપાવડે, નીવૃત્તીનાથ, જ્ઞાનદેવજી મહારાજ, સોપાનદેવ તથા એન મુક્તાબાઇ સર્વ મહાજ્ઞાની તથા પરમ ભક્તિવાન હતા.

નિરતર શ્રી વિઠ્ઠલનાથનું ભજન કરતા હતાં; એક દિવસે કિર્તનમાં કોઈ પરદેશી ભક્તોએ આવી શ્રી કુમેર ભંડારીની અલકાપુરી નગરીનાં અતી વખાણ કર્યા; તે સાંભળીને જ્ઞાનદેવજી મહારાજને તે નગરી જોવાની અને શ્રી સિદ્ધેશ્વરના દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઇ. એક દીવસ રાત્રિયે શ્રી વિઠ્ઠળા મહારાજની સ્તુતિ કરી: અલકાપુરી જવાની આજ્ઞા માગી ત્યારે જેમી અવાજથી ભગવાને જવાખ આપ્યો કે હું ભક્તરાજ સુખમેથી પધારો. હરીને હરમાં જરાય જુદાઈ

ન માનશે અને ત્યાં રહીને ભજન કરજો. પ્રભુની આજ્ઞા લઈને જ્ઞાનદેવજી સોપાનદેવ મુક્તાબાઈ સાથે અલકાપુરીમાં આવ્યા.

(કવિ)

રાગ, ગિતી.

અલકાપુરીમાં આવ્યા; જ્ઞાનદેવ છે; જ્ઞાન તણી મુરતી;
શીવજીની સેવામાં; શુદ્ધ ભાવથી સાંધી છે સુરતી.

રાગ; તેડયોરે આદ્યાણનો સાથ (ચંદ્રહાસ.)

આવી રહ્યા છે જ્ઞાનદેવ, અલકાપુરી આવી રહ્યા છે;
કોડે કરતા એ શીવજીની સેવ, દીવસ પર દિવસ ગયા છે.
શુદ્ધ ભાવે સેવા કરે, સમરણ સ્વાસો રવાસ;
વચમાં વિકૃલ આવતા, એતો હરદમનો અભ્યાસ. અલકાપુરી. ૧
ભજતાં ભાન રહે નહિ, પાછળ પશ્ચાતાપ;
હરશંભુ સંભારમાં, હુંતો જાપુ હરીનો જાપ. અલકાપુરી. ૨
સ્વપ્નામાં શંકર કહે, શાણા ભક્ત સજન,
વિકૃલ મુખથી તું ભજે, તેતો થાય છે માફ ભજન અલકાપુરી, ૩
જ્ઞાનદેવના જ્ઞાનથી, જ્ઞાની થયાં નમામ;
નાના મોઢા સૌ જપે; નારાયણનું નામ. અલકાપુરી. ૪
હરમંદીર હરજી ભજે, હૈએ રાખી હામ;
જ્ઞાન દેવતી કીરતી, ચાલી છે ગામો ગામ. અલકાપુરી. ૫

શ્રી સિદ્ધેશ્વર મહાદેવની સેવા; તેમનું ભજન, તેમનુંજ કિર્તન કરતાં શ્રી વિકૃલ નાથજીનું નામ આવીજ જાય. કારણ કે રોજનો અભ્યાસ પ્રથમતો ધણા માણસોએ નિંદા કરી; પણ પછી જ્ઞાનદેવની પ્રજાળ ભક્તિના પ્રતાપથી લોકોનું વલણ તેમની તરફ જ થયું. દીનપર દીન, લોકોની પ્રિતી વધતી ગઈ, જગ્ગર મંડળી ઝામી ગઈ; મહંત મંડળી તથા શિષ્ય મંડળી વધી ગઈ; અને જ્ઞાનદેવજી મહારાજને ગુરૂ કરી, શ્રી વિકૃલનાથ ભગવાનના નામની ધુન કરવા લાગી.

રાગ ધ્રુવ.

જય જય વિકૃળા મહાર, કરો એડો મારો પાર,
એડો મારો પાર, પ્રભુ એડો મારો પાર. જય જય.
જય જય વિકૃળા મહાર, કરો એડો મારો પાર;
એડો મારો પાર, પ્રભુ એડો મારો પાર. જય જય.

જય જય વિહુળા મહાર, કરો બેડો મારો પાર;
 બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર. જય જય.
 જય જય વિહુળા મહાર, કરો બેડો મારો પાર;
 બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર. જય જય.
 જય જય વિહુળા મહાર, કરો બેડો મારો પાર;
 બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર. જય જય.

શકરના ગામમાં અને શકરના દેવળમાં; શ્રી વિહુળા મહાર નામની ધુન
 ચઢ રહી છે જેથી અજ્ઞાન માણસોને અવળું તો લાગે પણ પ્રભુની આજ્ઞાથી
 સઘળું થાય છે, એટલે સૌને પ્રિયજ લાગે છે. આ પ્રમાણે અલકાપુરીમાં રહીને
 પુર્ણ ભક્તિના પ્રતાપે પોતાની સુકિર્તિ આખા જગતમાં ફેલાવી નાખી.

સંવત વિક્રમનું અથવા શાલીવાહન શકતું એક વરસ, તે દેવતાઓનો
 એક દીવસ; એવા પંદર દિવસ અને પંદર રાત્રિ થાય ત્યારે એક પક્ષ નામ
 પખવાડીયું ગણાય. એટલે વિક્રમના ત્રીસ વર્ષ એવા એવા બે પખવાડીયાં
 જાય ત્યારે થાય એક માસ, એવા પ્યાર માસનું એક વર્ષ; તેવાં હજાર વર્ષ
 જાય ત્યારે થાય ચાર યુગ, એવા એક હજાર યુગનો બ્રહ્માનો એક દિવસ.

બ્રહ્માના એક દિવસના પહેલા પહોરમાં એક ઇંદ્રાણીનું રાજ અને એકજ
 ઇંદ્રાણીના વખતમાં ચાદ ઈંદ્ર ગદલાય. એક આગા નામનો ઈંદ્ર ઇંદ્રની પદવીને
 પામી અસતોષ માનવા લાગ્યો. દુઃખ દેખવા લાગ્યો અને આ દુઃખ શીટી
 જઈ અદગાદ સુખની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય તેની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો.

[ઈંદ્ર] રાગ; મામેરા માટે મહેતે; (માંમેર)

બ્રહ્માના પહોરમાં, શુદ્ધ રાગી હોય એક,
 ઇંદ્રાણી એકને, ચાદ ઇંદ્રનો નેક ૧
 એક ચંગા નામનો ઈંદ્ર આવીઓ ગાદી,
 મદા મદા દુઃખ દેખી, આવી સુખની યાદી. ૨

[ચાંગા] જય નય કરીને, પામ્યો ઈંદ્રની પદવી;
 ગુણ લઈ ગર્વવને, ધરતી ધુળમાં ગદવી. ૩

• પામી પનાકપતી પદ; ચિત્ત રાખવું ચપગી;
 શુ સુખ સંજાઈ; તપનું જોઈને તપસી. ૪

ચિન્તાના ઇગર, રિતથી ક્યારે ચળશે,
 બ્રહ્માર્ત પદવી, મદા મોક્ષ મતી ક્યા મળશે ૫

જય નય ગજ યાગ કરીને ઈંદ્રની પદવીને પામ્યા પંકી પણ સુખ ન

દીઠું, તપસ્વીઓને તપ કરતા જોઈ, મન સદા ચિન્તાતુરને ડગતુ રહે છે; હાય હાય માર ઈંદ્રાસન જતુ રહેશે.

રાગ, દોહરો.

૧નાકપતી પદ પામીઓ; તોપણ સુખમાં રસુંત;

ચાંગા ચિન્તાતુર થયા; આવ્યા નારદ મુન્ય.

કોઇ એક સમયને વિષે, ચાંગા ઈંદ્રના રાજ્યમાં; નારદમુની આવ્યા. વારા ફરતી ઈંદ્રની ગાદીના સર્વે ઉમેદવારોને મળી; છેવટે ચાંગાને મળ્યા. ચાંગા ઈંદ્રે નારદ મુનીનો સત્કાર કર્યો.

નારદ—કેમ પ્રસન્ન તો ખરા ?

ચાંગા—મહારાજ પ્રસન્તા શું પુછો છો. ચિન્તા પુછો ચિન્તા.

નારદ—ઈંદ્રાસન પામ્યા પછી ચિન્તા હોય કે ?

ચાંગા—મહારાજ ઈંદ્રાસન પામ્યા પછી તો ચિન્તા વધી છે.

નારદ—શું ચિન્તા વધી છે; દેવના દેવને શી ચિન્તા ?

ચાંગા—સાંભળો મુની મહારાજ.

[ઇંદ્ર] કાળી કંઠી તે સવા લાખની, સાજનીઆ લોકો.

તપસીને દેખી; તમડુ તપે છે તેના તાપથી; તપસીને દેખી.

પુણ્યધને પેખી, મનડુ દબે છે તેના દાખથી. પુણ્યધને દેખી.

અશ્વમેધ સો યજ્ઞ કરે, કોઇ રૂઢી રીતેરાય;

ફાળ પડે હૈયામા ફાગટ લમણે લાગી લહાય. રે તપસીને દેખી. ૧

અણુધાર્યા હણવાને આવે, દુષ્ટ દહીતનાં કુળ;

જરાવાર જંપી નવ બેઠા, સદાય આવે શુળ. રે તપસીને દેખી. ૨

અરે હાય ઈંદ્રાસન જશો, એ ઘડકારો ઉર;

સુખ શાંતિ ને શામાં રહી છે, દુઃખ થાય કેમ દર. રે તપસીને દેખી. ૩

નારદ—તમારા કહેવા પ્રમાણે તો સકટ ખર !

ચાંગા—મહારાજ ત્યારે કેવળ સુખજ દેખાય, અને દુઃખનો વાપરો પણ ન વાય, એવું સ્થાન ક્યાં હશે ?

નારદ—ચાંગા શ્રી સર્વેશ્વરની નિષ્કામ ભક્તિ કરી કેવળ પ્રભુને ભજી, પ્રભુ પારાપણ થવાથી; દુઃખની વરાળ પણ અડતી નથી અને સુખના સુર્યનો ઓચિંતો ઝળકારો થાય છે.

૧ નાકપતી—રવર્ગપતી; ઇંદ્ર, ૨ સુંત—મીઠું; કાંઈ નહિ ૩ સો અશ્વમેધ યજ્ઞ ફરનાર ઇંદ્રપદનો અધીકારી થાય છે.

આંગા—મહારાજ; મને એ નિષ્કામ ભક્તિની વિધી ખતાવો હું તે કર.

નારદ—હે આંગા; મૃત્યુ લોકમાં મનુષ્ય દેહ ધારણ કર્યા વિના તે સાધન સાધી શકાય તેમ નથી, તેમ ઉત્તમ પદવી મળી શકે તેમ નથી.

આંગા—મનુષ્ય દેહ ધારણ કર્યા વિના તે પદવી મળી શકે તેમ નથી ?

નારદ—ના, કારણકે એક લોકમાંથી બીજા લોકમાં જવાને, અને મોક્ષ ગતિ યા પુરણ પદ પામવાને, મનુષ્ય દેહ વિના બીજી સાધના નથી.

આંગા—મનુષ્ય દેહની મહતા કેટલી છે ?

નારદ—અહાહાહાહાહા ! મનુષ્ય દેહની મહતા ! મનુષ્ય દેહની કિમ્મત તો કળી ન જાય ?

આંગા—એવી કારમી કિમ્મતનો મનુષ્ય દેહ છે ?

નારદ—જો કરણી રૂડી હોય તો, મનુષ્ય દેહ કોડથી પણ વધારે કિમ્મતનો છે, અને ભુંડી હોય તો કોડીથી હલકી કિમ્મતનો છે.

રાગ; દોહરો.

કોડી કિમ્મત દેહની, ખરે થવાની ખાખ;

કરણીથી કિમ્મત ધણી; લખ્ખો લખ્ખો લાખ.

રાગ; નામ જેણે લીધું રે; (વિવાહ)

પાખ્યો પુરા પુન્યે રે, મનુષ્ય દેહ મોધો મણી,

કિમ્મત ના કીધી રે, ગુમાવ્યો પ્રાણી પહાણો ગણી.

અક્ષિતીને ખણતાં મણી મળ્યા, તેને મુક્યા માળા માંય;

* કોઈ એક પાટીદાર હોળ ફેરવી પોતાનું ખેતર ખેડતો હતો, ખેડતાં ખેડતાં વાડના થડમાં અને ઝાડના મુળમાં હળની અણી વાગી ગઈ, જેથી હોળ અચકી ગયું, અને બળદ અમળાઈ પડ્યા. તે ઉપરથી પટેલને જોટું લાગ્યું, એટલે ખેડવાનું રહેવા દઈ તે ઝાડને ઉખેડી ફેંકી દેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તે જગાએ ઘણા વરસો ઉપર, વટેમાર્ગે વણઝારાએ, મણી ભરેલું એક હાંધું દાટ્યું હતું અને તેના ઉપર નિશાન રૂપે ઝાડ રોપેયું હતું, તે મણીનું હાંધું તો ભાગી ગયું પણ સાચા મણી નીકળ્યા તે પટેલે લઈ લીધા અને તેને પથરા માની માળામા મુકી દીધા. સારાને મુંઝાળા એટલે વારંવાર હાથમાં લઈ ફેરવે ઉછાળે એમ રમત કર્યા કરે. એમ કરતાં ખેત્રણ મહીના વિત્યા અનાજ ઉગી નીકળ્યું. અને તે પાકી પણ ગયું, ત્યારે હેલા હુડા વિગેરે પક્ષીઓ આવી તે ખેતરમાં દાણ ખાવા લાગ્યા. તેમને ઉરાડી મુકવાને; નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પટેલે પથ્થર ધાલી ધાલી ગોઠણો મારવા માંડી, તેમાં પેલા સાચા મણી કે-જેને

ગોફળમાં ધાલી હુડાને ટોચા; ફેંક્યા જ્યાં ને લ્યાંય;

જાણુ થયું જ્યારે રે, ચતુરને ચિન્તા ધણી.

પામ્યો. ૧

પથરાજ સમજ્યો છે, તે પણ મારવા માંડ્યા, મારતાં મારતાં તે સઘળા મણી થોડે દિવસે ખુટી ગયા, આખર એક મણી રહ્યો, તે પોતાના ધુંજમાં નાંખ્યો. ધુંજમાં પડેલો મણી ધણી દીવસ રહ્યો છે. એક દીવસ પટેલ મોદીની દુકાને ધી લેવા ગયા. મોદીએ પટેલની તપેલીનો ધડો કરવાને કાંકરા પથરા વિગેરે મુક્યા; તેમ કરતાં સેજ ખુટી પડવાથી મોદીએ કાંકર ખોળતો હોય એમ ડોળ કરી ફાંફાં મારવા માંડ્યાં. તે વખતે પટેલે પેલો મણી કાઢીને મુકી દીધો, એટલે જરાખર થઇ રહ્યું, ધી જોખીને આપ્યા પછી મોદીએ પટેલને પુછ્યું કે આ તમે ક્યાંથી લાવ્યા ! અને ધુંજમાં ધાલીને કેમ ફેરો છો ?

પટેલ—આવા પથરાતો મારા ખેતરમાંથી કાટેલા ધણી નીકળ્યા હતા.

મોદી—તે ક્યાં ગયા ?

પટેલ—મે તો હુડા ટોચા; ગોફળમાં ધાલી ધાલીને ફેંકી દીધા.

મોદી—તે શોધવા જાઓ તો ફરી હાથ લાગે તેમ છે ?

પટેલ—ના ના, તે વાતને તો ધણો વખત થઇ ગયો ! અને વળી આવા સારા સુંવાળા શુશોભીત પથરા હાથમાં આવે એટલે કોઇ રહેવા દે ખર કે ! જુવો તમારી પણ ઇચ્છા થઇ હશે કે આપે તો બાળકને રમવા થાય !

મોદી—એમ તો મારી ઇચ્છા નથી થઇ પણ વળી કાંઈ જુદીજ ઇચ્છા થઇ છે. હાલતો તમે આ પથર અહીં મૂકીનેજ જાઓ ! પાછા દુરસદની વખતે આવજો; એટલે હું તમને તેના બદલામાં કાંકર આપીશ.

પટેલ—મારે તો કાંકરે બદલો જોઇતો નથી; આમાં શી ભારે માન-હત છે કે બદલો લેવો છે !

મોદી—વાર ઠીક તો પણ તમે આવજો તો ખરાજ !

પટેલ—ત્યારે જે કામ હોય તે અત્યારેજ કરી લ્યો ! કહેવાનું હોય તે કહી દ્યો આપવાનું હોય તો આપી દ્યો, વળી ફરી અવાય ન અવાય, જરા ખોટી થઈશું. લ્યો તપેલી મુકો !

ધીની તપેલી બાજુ પર મુકાવી, મોદી પટેલને લઇ, ત્યાંથી ત્રણેક ગાઉ ઉપર મોટા ગામમાં એક ઝવેરી હતો તેની પાસે આવ્યો. ઝવેરી સાથે મોદીને લેવડ દેવડની ઝોળખાણ હતી; તેથી જતાં વાંત આવો આવો થઇ રહ્યું.

x હાથમાં વિંટી એક હતી હીરાની, પહેલું પડ્યું ન પીઝાન,
અક્ષતથી ઝોળખમા આવી, તનમાં ભરાયુ તાન,
મોહ થયો મનમાં રે; ખુશી થયા માથુ ખણી.

પામ્યો. ૨

ઝવેરી—આવો શેઠ કેમ પધારવું થયું છે ?

મોદી—હું તથા આ મારો મિત્ર અન્ને જત્રાએ ગયા હતા, ત્યાં એક વખત એક પર્વતની શુદ્ધમા હવા ખાવા ગયા, તે જગામાંથી અમારા નસીબે અમને એક મણી જડયો છે. જેવો જડયો તેવોજ તમારે લા વેચવો એવો નિશ્ચય કરી ઘેર લાવ્યા છીએ; લાવ્યા તો છીએ પણ માર્ગમાં આવતાં મોટા મોટા શહેરોમાં છેલ્લી માગણીઓ કરાવતા આવ્યા છીએ. હવે આ મણી આપ લ્યો અને તેની કીમત આપો !

મણી હાથમાં લઈ ઝવેરીએ વિચાર કર્યો કે; હવે અધે ખતાવતા ખતાવતા લાવ્યા છે તો આપણે પણ તે પ્રમાણે કીમત કહેવી પડશે, નહિતો ખરે ખરી ધાપ હતી. ભાઈ આના પચીસ હજાર રૂપીઆ આવશે.

મોદી—બહુ દેર બહુ દેર ! પાચ હજારતો તકાવત ?

હાંમાં કરીને રૂપીઆ સત્તાવીસ હજારે પતાવ્યું. સત્તાવીસ હજાર રૂપીઆ લઈ પટેલ ઘેર જઈને પરતાવા લાગ્યો; અને ખેતરની આસપાસ ઝોળતાં પોક મુઠીને રોવા લાગ્યો; અરેરે મેં મારા સાચા મણી ફાગટ ફેંટી દીધા રે આપ !

ઉપરના દ્રષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત સાર એ છે કે, મનુષ્ય દેહરૂપી સાચો મણી છે; જેની પ્રથમથી ઝોળખાણ પડતી નથી, એટલે તેની કીમત પડતી નથી; પણ જ્યારે તેની કીમત સમજમાં આવે છે, ત્યારે તે અવસર એળે ગયાનો પુરો પરતાવો થાય છે.

x કોઈ એક ગામમાં એક ભારે ઝવેરી હતો; જેને લા ઝવેરાતનો ધમધોકાર વેપાર ચાલતો; તેનો ઓચીન્તો દેહ કાળ થયો, તેને એકનો એક જ નાનો દશ વરસની ઉમ્મરનો દીકરો હતો; તે હતો હોશીઆર અને આત્માક પણ બાળક અને અજ્ઞાન એટલે શુભાસ્તાઓ સારી રીતે ફાવી ગયા. આમથી ખઉ કે આમથી ખઉ, એમ ભૂત પડીતની પેઠે ખઉ ખઉ કરતા તોફારોની દાનવ શેઠનું સુધારવા પર રહેતી નથી, પણ પોતાનું ભરાઈને ઉમરછ કેવી રીતે જાય, તે ઉપર વધારે રહે છે, નાની ઉમરનાં શેઠાણીને ખાનદાનનું ધર; એટલે શુભાસ્તા ઉપર પુરણુ વિશ્વાસ; સગા સબંધીને પણ વચમાં પડવાની કે; પૂછ પચ્છ કરવાની જરૂર જેવું નહોતું કરણુ કે; વાવરનાર ભોગવવાર છોકરો હતો, અને વડીઆવટ ચાલતો હતો.

+ મહા મુલ્યનું એક મોતી જડીયું, ભીલડી ભોળી જાત;

કોડી સાતની કિંમતે વેચી, રાંક થઇ રળીયાત;

લાખ લખી આપીરે, ઘેસો થયો ગામ ધણી.

પામ્યો. ૩

શેઠનું ક્રિયા ખરચ થઇ રહ્યા પછી, લેણું લઇ લઇ માગતુ આપી દઈ; વહેવાર બંધ કરી દીધો, અને છોકરાને કોઈ ખીજા ઝવેરીને ત્યાં બેસાર્યો કે જે પોતાની બરોબર હતો. આ શેઠ તે છોકરાને સવડે સવડે હીરા ઓળખાવા લાગ્યો, ચાર પાંચ વરસે તે હીરાની બરાબર કીમત કરવા શીખ્યો. તેના પાણીને પણ પરખવા શીખ્યો; ત્યારે શેઠે એક પટારામાં જુદી જુદી કિમતના જુદા જુદા વડ પાડી; તેને હાથેજ હીરા મુકાવા માંડ્યાં, તેને થોડે થોડે દીવસે શેઠ તપાસવા લાગ્યા; એમ કરતાં લાખ લાખ રૂપીઆ સુધીના હીરાની કિમતો કરવા લાગ્યો.

એમ કરતાં દેશાવરથી સવા લાખની કીમતનો હીરો આવ્યો, તેમાં તેની નજર ન પહોંચી; દુકાનમાંના સઘળા હીરાથી સરખાવતાં ભારે લાગ્યો; સેઠને કહ્યું કે આ નવો આવેલો હીરો; દુકાનના સઘળા હીરાથી ચડીઆતો છે. પણ મારા હાથના હીરાને મળતો છે. શેઠે કહ્યું ખરીવાત; ભાઈ તે બંને હીરા સવા સવા લાખના છે. હવે તારે ઘેર જવું હોયતો જા! મેંતો તને તારા હાથના હીરાની ઓળખાણ પાડવા માટે રાખ્યો હતો.

છોકરાએ આની માને વધામણી ખાધી. મા! આ મારા હાથે વીંટી છે, તેમાં હીરો છે તે સવા લાખ રૂપીઆનો છે. મા કહે શુ કહો છો દીકરા! એવો કચરોતો મારી પાસે ધણેય પડ્યો છે. ખૂણે ખોચરેથી, પેટી પટારેથી, ખોળા ખોળા છોકરાના મોં કને ઢગલો કર્યો તો નાના મોઠા થઇ એક કોડ રૂપીઆની કિમતના હીરા નીકળ્યા.

ઉપરના ધ્રુવંતના સિદ્ધાંત સારમાં સમજવાનું એ છે કે, મનુષ્યા દેહ રૂપી સાચો હીરો, તેની ઓળખાણ બ્યાં સુધી ગુરૂ દ્વારાએ પડી નથી ત્યાં સુધી તેની કિમત નથી; ઓળખાણ પડ્યા પછી, કોડીની વસ્તુ કોડની થાય છે.

નવગડામાં ઢોરોને ચારતી, એક ભોળી ભીલડીને ખરૂં મોતી જડીયું. તે લઇ તેણે પોતાને ઘેર નાનુશુ પાડુ હતુ તેના ગળામાં બાંધ્યું. તે મોતી માર્ગે જતાં એક નાગરની નજરે પડ્યુ; તેણે ભીલડીના માગવા પ્રમાણે સાત કોડીઓ આપી, વેચાતુ લઇ લીધું. લઇને ઝવેરીને ત્યાં દેખાડવા ગયો. ઝવેરી તેની અજાનતા જાણવા પુછે છે. બોલો શું લેવું છે? નાગર કહે તેની કીમતની મને ઠણ પડતી નથી, પણ અમારા ઘરમાંથી, એક જૂનો

પહેલે સપાટે જેને પ્રીછ પડી નહિ, તેનો તપી ગયો તાલ,
સમજીને શીખામણ ઉડી, બોલે બાપાલાલ.

ચીત્ત માંહે ચેતીરે, લક્ષ રાખી લેજો લણી.

પામ્યો. ૪

ઉપરના દ્રષ્ટાન્તનો સિદ્ધાન્ત સાર એ છે કે; વસ્તુની કિમ્મત, કિમ્મત કરનારની ખુદિના પ્રમાણમાં અકાય છે. અમુક વસ્તુની કિમ્મત કોઈ હલકી કરી આપે તો તે તેની અક્કલની હદ છે, એથી વસ્તુની કિમ્મત ઓછી થઇ જતી નથી.

ઉત્તમ મનુષ્ય દેહ રૂપી, મોતીની કિમ્મત જેને નથી પડી, તે અલ્પ ખુદિવાળા મનુષ્યો, મનખો એળે ગમાવી નરકે જાય છે.

ચાંગા—હે નારદ મુની મહારાજ, તમે મનુષ્ય દેહતું મહારમ્ભો બહુજ વધારી દીધું.

નારદ—મેં નથી વધાર્યું પણ આધ્ય અનાધ્યથી વધેલું છે. ચોરાસી લક્ષ યોનીમાં મનુષ્ય દેહ સૌથી શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ છે.

ચાંગા—ચોરાસી લક્ષ યોની કઇ કઇ કહેવાતી હશે ?

ચોપડો હાથ આવ્યો તેના એક પાનામા મારા બાપના વડુવાના હાથનું લખેલું નિકળ્યું કે, આપણા ઘરમા અમુક જગાએ ખર મોતી મુકેલું છે; અને તેની આટલી કિમ્મત છે, તે ઉપરથી આ મોતી જોણી કાઢવામાં આવ્યું છે. મારા વડુવાના લખેલા લેખ ને તમારા મોઢાના બોલ કાંઈક મળતા આવશે તો તમને આપીશું નહિતો રામ રામ ! ઝવેરીએ આળીશ હજાર રૂપીઆ કલા. એટલે નાગરે થોડીવાર ડોકુ તો ધુણાવ્યું, પણ આપીનેજ ગયો.

ચાર પછી તે ઝવેરી વળી કાઢ બીજા ભારે ઝવેરી પાસે ગયો, તેણે તેને ધણું તાવી જોયો પણ, ડાહ્યા વાણીઓ, પોતાની કિમ્મત મોઢેથી બોલ્યો નહિં ચારે મોટા ઝવેરીએ નવાણું હજાર રૂપીઆ આપવાના કમુલ કર્યા, થોડીવાર આનાકાની તો કરી; પુરે પુરા કરી આપો પુરે પુરા કરી આપો એમ રકઝક તો કરી, પણ આખર નવાણું હજાર લઈ વિદાય થઇ ગયો. તેના ગયા પછી, તે ડાહ્યા ઝવેરીએ ગાડી જોડાવી લુગડાં પહેયાં; ગાડીમાં બેસી દોડતા રાજની પાસે આવી કહ્યું કે, આપને લાયક જોઈને હમણાંજ એક મોતી ખરીદ્યું છે, તેના એક લાખ લેવાના છે.

ઝવેરીના માગવા પ્રમાણે લાખ રૂપીઆ ગણી આપ્યા, અને રાજ મોતી જોઈ પ્રસન્ન થયા.

(નારદ)

રાગ; છરપો !

જળચર છે નવ લાખ, પક્ષી દશ લાખ દેખાએ;
 લાખ અગીઆરે કીટ, વીશ પશુ લાખ પેખાએ;
 સ્થાવર છે ત્રીસ લાખ, ચાર લખ માનવ દીસે;
 કુલ ચોરાસી લાખ, જાણતાં હૈયુ ઊસે;
 કીટ, પશુ, પક્ષી વિષે, એક ઈંદ્રીનું જ્ઞાન છે;
 આપુ કહે માણસ વિષે, શુદ્ધિ બુદ્ધિ સાન છે.

વૈકુંઠપુરી, સત્યલોક, અમરાપુરી કે અલ્પ લોકમાં વસનારને પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્ય દેહ વિના બીજી બારી નથી.

ચાંગા—ત્યારે હું તે મનુષ્ય અવતારને શી રીતે પામું ?

નારદ—તમને મનુષ્ય જનમ મળે તેમાં અશક્ય કે અધર નથી; અહીંથી તો મનુષ્ય દેહજ મળવાનો છે. પુર્વનું પુન્ય ભોગવાઇ રહેશે એટલે મનુષ્ય જનમ મળશે, પછી જેવી જેની કરણી તેવી પાર ઉતરણી. પણ હે ચાંગા *પુરંધર; મનેતો તમાર બોલવું વહેમ પડતુ લાગે છે.

[નારદ] રાગ; જુહી જુહી બાજી જીવડા !

જુહી જુહી વાતો સુર પતી; સમજાય છે રે. જુહી જુહી.

ઘેલાં વચ્ચેના લાગે ગરવાં; માંડી શુ મસ્કરીઓ કરવા;

છેવાને છેતરવાના ઉપાય છે રે, જુહી જુહી. ૧

ઇંદ્ર થઇ ઇંદ્રાક્ષન પામ્યા; સુખ મળ્યું, દીન દુઃખ વિરામ્યા;

છત્રપતિ છો શિરપર છત્ર ધરાય છે રે. જુહી જુહી. ૨

જગપતી; ખગપતી; નગપતી નમતા; ગુણ વડે ગુણ પતીને ગમતા;

શમતા રાખ્યે સુખ સમીપે થાય છે રે. જુહી જુહી. ૩

દેવ સકળ તે પડતા પાએ; ગાંધર્વો ગુણ રૂઝા ગાએ;

નાયે નાયકા શુ શોભા શોભાય છે રે. જુહી જુહી. ૪

(ચાંગા) રાગ, અશ્વઠી સાખી.

નાકપતી પદ નાક કપાવે, નારદ નિશ્ચે જાણો,

નથી અજ્ઞાણું નાથ તમાર, મિથ્યા મમતા તાણો;

કહું સમખાઇ; દેવની પદવી દુઃખ દાઇ.

કહું.

નારદ—જ્યારે તમારો દ્રઢ નિશ્ચય છે, ત્યારે તમે જંબુદ્વીપ આર્યા વર્તમાં, કૃષ્ણ વીણા નદીના કિનારા ઉપર પંઢરપુર નગરમાં, જ્યાંશ્રી વિઠ્ઠા

ભગવાન વસે છે તે સ્થાનમાં અવતાર લ્યો; જ્યાં એક ઈંટ ઉપર ઉભેલા ભગવાનની ભક્તિ કરતા જીવન મુક્ત મનુષ્યો વસે છે. તે પવિત્ર ભૂમીમાં જ્યાં હાદશ અક્ષરના મંત્રનો જપ કરીને તમારી કાયાનો ઉદ્ધાર કરી લ્યો !

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

કૃત્ર વીણાને કાઠે, પવિત્ર પુરણ, તેજો મય ધામ;
શ્રી વિઠ્ઠલની ભક્તિ; ગરજ ઉઠ્યુ પંદરપુર ગામ.

રાગ, ધ્રુવ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

રાગ, મરાઠી સાખી,

માન રૂદ્રમણી, તાત ત્રિવીક્રમ, ત્યા ચાંગા અવતાર,

પુર્વ નામની પુરણ પ્રિતી; કાયમ ક્યું કિરતાર,

શુ પંદરપુર, શુભ શાન્તિમાં ઉગે સુર.

શુ.

નારદના આશીષ વચને; શ્રી વિઠ્ઠલનાથ ભગવાને આહ્વાણતું રૂપ ધારણ કર્યું છે, અને સાક્ષાત રૂદ્રમણીએ આહ્વાણીનું રૂપ લીધું છે, તેમણે સ્વર્ગથી પડના ઈંદ્રને ઝીલી લીધો અને તેને બાળક રૂપે કરી ઘોડીઆમાં સુવારી દીધો. મદાન તેજસ્વી ચાંગા આઠ વરમની ઉમ્મરનો થયો ત્યારે તેને જનોઈ દીધું, ત્યાર પછી તેને દેવાભિમાન થયો.

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

ઉપવિત આપ્યુ આઠે, આઠે કરીઆ વળી વેદ ચાર;

દત્ત દૃપાએ પામ્યા, અલ્પજ્ઞાનને આહ્વાણ અવતાર.

ઈંદ્રની પદ્મીએ જે ચાંગા નામ હતું તે કાયમ રહ્યું છે. ચાંગા મહા વિક્રાન થયા. ચાંગદેવ જે જે કલ્પના કરે તે તે વસ્તુ હાજર થવા લાગી. ચમ નિયમ, કારણ, ધ્યાન; પ્રાણાયામ, સમાધી શમદમનાં સધળાં સાધનો વિગેરે. ચાંગાને, સદેવ થઈ પડ્યાં.

(કવિ)

રાગ; ઐલોચનની પેટીના !

ચાંગા પુરંધર પૃથ્વીમા જનમ્યા; વેદ કર્યા શુભ પા...ઠ રે,

ગોદ એ શિખ કર્યા મદા સમરથ; વરમ થયાં જેને સા...ઠ રે. ૧.

યમ નિયમની સાથે પ્રાણુયમ; સાધી સમાધીને ધ્યા...ન રે;
દંડગ્ન જત્ર મંત્રની વિધ્યા; સમજે કરતાં સા...ન રે. ૨.

ગોર શરીર ગંભીર વાણી, દેહ તણું અભીમા...ન રે;
પ્રાણુ જાતી ને વૃત્તિઓ જતાતી; તેહ ભૂચાવે ભા...ન રે. ૩.

સિદ્ધિ વડે તેણે સૌ વશ કીધા; વાધ નાગ કલિયા...ર રે;
હરિયલ હંસ ને સિંહ શિયાળો; હાથી ઉપાડે ભા...ર રે. ૪.

વિધ્યા તણો અહંકાર અતીષે; ગુણનો ઝંઝો ગ...ર્વ રે.
આપથી અધિક કોઈને આપે ન દેખે; તુચ્છ દીસે તેને સ...ર્વ રે. ૫

સાઠ વર્ષ વિચાં ચૌદસો શિષ્ય કર્યા, દેશ પર દેશમાં ખ્યાતી ઘણી વધી
મઠ, શિષ્ય ચૌદસો કર્યા હતા, પણ ગુરુ કર્યા ન હોતા.

પ્રાણુ બીજને ઉપદેશ કરે પણ પોતે તે પ્રમાણે ન પાળે. વૈદ બીજને
ચરી પળાવે પણ પોતે ન પાળે. આંગદેવના શિષ્ય સો સો વર્ષની સમાધીમાં
ખેસી જાય તેવા સમર્થ હતા. આથી આંગદેવની સુકૃતિ ગામે ગામ ને દેશે
દેશ ફેલાઈ મઠ. આંગદેવે સિદ્ધીનું બળ બતાવી શિષ્યો કરી, સંપ્રદાય ચલાવ્યો;
પણ પોતે ગુરુ ન કર્યા તેનું કારણ એ હતું કે, પોતે એમજ સમજતા હતા
કે મારો ગુરુ થઈ શકે એવો સમર્થ વિદ્વાન પૃથ્વીના પડમાં કોઈ છેજ નહિ.
આલો હવે તો દેશ દેશાંતરમાં ફરી, સર્વ રાજ્યના અને કાશીના સમર્થ
પંડીતોને જીતી. સર્વાજ્ઞ પંડીતની પદવી ધારણ કરીએ.

[કવિ] રાગ, મરાઠી સાખી.

સેવક શિષ્યો કર્યા અતીષે, ઝગક્રય જગમાં નામ,

સર્વાજ્ઞ પદવી મેળવવા, હૈએ ધારી હામ,

પડીઆ વાટે, દીગ વિજય કરવા માટે.

પડીઆ.

આંગદેવજી મહારાજ મહા સમર્થ હતા. જેમણે સિદ્ધી બળ વડે
કરીને વાધ, નાગ, વિંછી વિગેરે ઝેરી અને વિકાળ પશુ પક્ષીઓને પણ
પોતાને વશ કરી લીધાં હતાં. વાધના મોંમાં, ચાર ચાર વિંછણોના ચોકકાં
ભરાવીયે; અછોડાની જગાએ. કાળા નાગને ભેરવીને, ઘોડાને બદલે વાધ
ઉપર ખેસીને ખીજ અનેક જનાવરોને સાથે લઇને, સો હાથી પાસે પોતાનાં
પુસ્તકોનો ભાર ઉપડાવીને, દેશ દેશ ને ગામે ગામ ઉતરતા પ્રાણુઓની
સભાઓ કરતા, વાદ વિવાદ કરી જીત પત્ર મેળવતા, કાશી નગરમાં આવ્યા.

(કવિ)

રાગ; દોહરો.

ચાર વિંછીનું ચોકડું; લગામ કાળા નાગ;

પંડિત પીઠ પલાણીઆ; વશ કીધા છે વાધ. સિયાવર. ૧

૧નભ ધરતી નવ ખંડમાં, નિશ્ચયે કરવું નામ;

જનુનીએ જનમ્યો નથી, ૨ભાઈથી ભીડે હામ. સિયાવર. ૨

કાશી નગરમાં આવ્યા બાદ થોડા દિવસ રહ્યા છે, ગંગાના ઘાટ ઉપર બેસે છે. સિદ્ધીના સ્વામી જોઈ હજારો મનુષ્યો દર્શન કરવાને આવે છે. પુછતા પંડીતોને જોઈતા જવાબ આપે છે, એમ કરતાં છ માસ થયા ત્યારે કાશીના સધળા પંડીતોની સભા કરીને અતી હર્ષથી ગર્જના કરી પોતે બોલ્યા.

(ચાંગદેવ)

રાગ; ત્રોટક છંદ.

કહેવાયા પંડીત કાશીમાં, શું બેઠા આજ ઉદ્ધસીમાં;

ઉચ્ચાર કરે જો હાંસીમાં, તો જાઓ ચતુર ચોરાસીમાં. ૧

કોઈ હિમ્મત હોય તો હામ ભરો, મુજ સંગે વાદવિવાદ કરો;

જે મુજને જીતે તેજ ખરો, બહુ દિવસે ઉતરે આજ ઉખરો. ૨

હું આવ્યો ચારે વેદ લણી, વળી શાસ્ત્રોનાં સિદ્ધાન્ત ગણી;

હવે મુજને જીતે જેહ લણી, ધન્ય ધન્ય જનુની તેહ તણી. ૩

હોય કુડ કપટ તો કાપોને, મુજ બોલ્યા બોલ ઉથાપોને;

કોઈ શુરા હો તો આપોને, જન જીત પત્ર લખી આપોને. ૪

હું સૈના શીરપર પાય ધર, અભિમાન અને અહંકાર કર;

દુનિયામાં હીગ વિન્ય કર, તવ ચાંગા માર નામ ખર. ૫

હું આવ્યો ૪આલમ આજ ફરી, સૌ માનો સાચી વાત ખરી;

જે નાંખે મુજ અહંકાર હરી, મુજ મનથી માનું ગુરૂ કરી. ૬

[કર્તા] ચાંગદેવજીનાં અહંકાર અને ગર્વ ભરેલાં વચનો સાંભળી

કાશીના પંડીતો તો આભાજ બની ગયા; અહાહાહા સિદ્ધીનો સાગર; તે વિદ્યાનો મહાસાગર, પણ સમજણમાં કાંઈક ખામી ખરી. હે ચાંગદેવજી મહારાજ; જગતમાં હુંજ છું અને મારી ખરોખર કોઈ નથી, એ માનવું એ મોટાઈનું લક્ષણ નથી. તમને ઇશ્વરે આટલું ઐશ્વર્ય આપ્યું છે, તો વળી આથી વધારે કોઈને આપ્યું હશે, તમારા અહંકારને દબાવનાર કોકને કોક તો મળશેજ, “અહંકારથી હરી દુર છે” અભિમાનથી હું કહેનારને પ્રભુ નરકનો કુંડ દેખાડી દે છે.

૧ નભ-આકાશ. ૨ ભાઈથી-મારા પોતાથી (અભિમાનમાં.) ૩ ખરો-હુંપદ.

૪ આલમ-દુનિયા.

(દ્રષ્ટાન્ત) આસપાસ પાંચ પાંચ ગાઉ સુધીમાં વસ્તીનું એકે ગામ નહિ, એવા જંગલમાં બેસી એક મહાત્મા તપ કરતા હતા. જંગલમાં તપસ્વિ પુરુષો જંગલનાં ઝાડના ફળ જમીને તપ કરે છે; પણ આ પુરુષને તો હમેશાં સવારમાં કોઇ માણસ સવા પાશેર ચોખ્ખા આપી જતો. આપનાર કોણ છે, ક્યાં રહે છે. શું ઉધ્યમ કરે છે, શું લાલચે ચોખ્ખા આપી જાય છે, એવી કોઇ પણ જાતની તજવીજ મહાત્માએ કોઇ દીવસ કરી ન હતી, માત્ર તે ચોખ્ખા મહાત્મા એક તપેલીમાં રાખીને જમી લેતા અને ઝાડનો આશ્રય લઇ, ઇશ્વર સ્મરણ કરતા.

તે મહાત્મા કોઈ કોઈ વાર કોક કોક માણસની નજરે પડતા. ધણા દિવસ વિત્યાબાદ કોઇ એક ગ્રહસ્થ ધરમાંથી કંટાળી મહાત્માની શરણે ગયો અને કહ્યું કે—

ખીજો—આપના ચરણમાં મારા સદાને માટે પ્રણામ છે.

મહાત્મા—જય થાઓ ! બોલો ક્યાંથી આવ્યા અને શું ઇચ્છાઓ ?

ખીજો—હું, ધરમાંથી કંટાળી ઇશ્વર સ્તવન કરવા આપના શરણમાં આવ્યો છું, માટે મને શરણે રાખી રૂઠો રસ્તો બતાવો !

મહાત્મા—એ તો ઠીક, પણ ભાધ તમે ખાશો શું ?

ખીજો—તમે જમશો તે હું જમીશ.

મહાત્મા—મને ઇશ્વર ઇચ્છાઓ સવા પાશેર ચોખ્ખા હમેશાં પ્રાપ્ત થાય છે અને તેટલા ચોખ્ખા મારે એકલાને ખસ થાય છે, તેમાંથી હું કોઇને આપી શકું નહિ, તેમ એથી વધારે મેળવવાની માગણી પણ કરું નહિ.

ખીજો—નાર મહારાજ ! તે ચોખ્ખાને ઓસાવો છો ખરા કે નહિ ?

મહાત્મા—હા હું ઓસાવું છું ખરો !

ખીજો—ત્યારે હું તે ઓસામણુ પીને ભજન કરીશ.

મહાત્મા—બહુ સાર.

આ પ્રમાણે બંને હળીમળી ઇશ્વર સ્તવન કરે છે, એવામાં છએક માસ વિત્યાને વળી ત્રિજો આવ્યો.

ત્રિજો—પ્રભુ આપ બંનેને મારા પ્રણામ છે.

મહાત્મા—જય થાઓ ! કામ હોય તે કહો, ક્યાંથી આવ્યા ?

ત્રિજો—ધરમાંથી નીકળી પ્રભુ પારાયણ થવા આપને આશરે આવ્યો છું.

મહાત્મા—મને આવ્યા, પણ જમશો શું ! ફેડ છે તે અન્નનો કોશર છે તેને અન્નનો આધાર બેઠો.

ત્રિજો—આપ શી રીતે કરો છો ?

મહાત્મા—મને સવા પાશેર ચોખા પ્રાપ્ત થાય છે, તે જમીને ધધર સ્તવન કરે છું, અને આ મારો શિષ્ય તે ઓસામણ પીને પ્રભુ સ્તવન કરે છે.

ત્રિજ્ઞે—હું તે ચોખાનું ધોવરામણ પીને પ્રભુ સ્તવન કરીશ.

મહાત્મા—વાર ! ! શાખાશ !

આવી રીતે ત્રણેનો મત એક થઈ ધધર સ્તવન થાય છે. એવામાં એક ચોથો આવ્યો.

ચોથો—પ્રણામ તમો ત્રણેના ચરાણમાં.

મહાત્મા—જય થાગો ! ક્યાથી આવ્યા તે કોણ છે ! કામ શું છે તે કહે ?

ચોથો—સંસારની દુઃખી અવસ્થાને માન આપી આજ મુઘી રેલો પણ હવે કંટાળી શરણે આવ્યો છું.

મહાત્મા—જમણો શું ?

ચોથો—સૌ જમણો તે હું જમીશ

મહાત્મા—સૌ જુદુ જુદુ જમે છે.

હું સવા પાશેરનો ભાત જમું છું, આ જીજ્ઞે તેનું ઓસામણ પીએ છે, આ ત્રિજ્ઞે તેનું ધોવરામણ પીએ છે. તમે શું જમણો ?

ચોથો—તમે જે પાત્રમા મુકાને જમતા હો, તે પાત્ર એટલે પાંદડું આટીને ધધર સ્તવન કરીશ !

મહાત્મા—ઘણુંજ રૂઠું ભાઈ; તારી ધ્રુતા તો ખહુ ભારે !

(કર્તા) આવા ચાર મહાત્મા ભેગા થઈ, ૧ શમ ૨ દમ સાધી; એક ચિત્તે શ્રીહરી, વિશ્વેશ્વર ભગવાનની આરાધના કરવા લાગ્યા.

ચારેના એકત્ર થયા પછી, યરાયર ત્રણ વરસ થયાં અને એમાનો એક પણ નિયમથી ન ડગ્યો, ત્યારે ઇંદ્રાસન ડાલવા લાગ્યું, ઇંદ્રને ચિન્તા થઈ કે જરૂર કોઈ તપસ્વી ધોર તપ આદરીને બેઠા છે, એવું આ ચળ આસન મુચવે છે, અરે આનો એક નહિ પણ ચાર છે, ચાર જણા ઇંદ્રાસન લેવાની ઇચ્છા કરશે તો જરૂર કલહ થશે પણ કલહ કરે તેવા મહાત્મા નથી. લાઘ્ય અત્મા વિષ્ણુની પાસે જઈ વાત કરી નિરાકરણ લવરાવું.

ઇંદ્ર—હે અત્ત દેવ !

અત્મા—દેમ ઇંદ્ર, શું ચિન્તા પેડી છે ?

૧ શમ-મનનો નિગ્રહ, મન વશ રાખવું. ૨ દમ-ઈંદ્રિયોનો ઈંદ્રિયોને વિષય સુખથી અટકાવવી.

ઈન્દ્ર—ચાર તપસ્વી તપ કરે છે, તેમાંનો એક ઇન્દ્રાસન માગવાનો છે, બીજો અહ્તાસન માગવાનો છે, ત્રિજો કૈશાશ માગવાનો છે, અને ચોથો વૈકુંઠ માગવાનો છે. કહો પછી તમે ક્યાં રહેશો ?

અહ્તા—માગનાર તો ગમે તે માગે પણ બાજી આપનારના હાથમાં છે. તમે ફિકર ન કરો હવે એમને શું આપવું, તેના વિચાર પણ ચાલી રહ્યા છે.

[કર્તા] અહ્તાના મુખનાં વચન સાંભળીને ઇન્દ્ર પોતાને સ્થાનકે ગયો; ત્યાર પછી અહ્તા વિશ્નુ પરમાત્મા પાસે ગયા, અને જમીને કહ્યું કે ચાર તપસ્વિને હવે તેડાવી લ્યો ! વિશ્નુ કહે હા; હવે એમને તેડાવાનાં સમય થયો છે. હું જમીને ધરમ રાજાને સમજાવું પાડુ છું.

વિષ્ણુભગવાને ધરમ રાજાને આજ્ઞા કરી કે હવે વારા ફરતી એક એક દીવસે એક એકને ખેલાવી લ્યો અને એમને યોગ્ય હોય તે આપો; ભગવાનના કહેવા પ્રમાણે, ધરમ રાજાએ તેમના રહેવાના રહેઠાણની પાસે આકાશ વાણી કરાવી. (સાંભળો.)

તમારા ચારમાંથી પહેલાને એટલે મહાંત પદવી ધારણ કરી છે અને જે ચોખ્ખા જમીને રહે છે, તેને કાલે મધ્યાને વિમાન તેડવા આવવાનું છે, અને તેને સ્વદેહીએ વૈકુંઠમાં આવવાનું છે માટે ત્યાં સુધી સંભાળી લેવું !

આકાશ વાણી સાંભળી સર્વે ખુશી થઈ ગયા ! બીજો દીવસે સર્વે મધ્યાન થવાની રાહ જુવે છે. એટલામાં એક કાગડો અને બીજો દેડકો લઢતા લઢતા આવ્યા. કાગડો ઉડી ઉડી ધસી ધસી દેડકાને ચાંચો મારે છે અને દેડકો બુમો પાડતો કુદકા ભરતો નિર્ભય જગા શોધતો ફરે છે. તે મહાત્માની નજરે પડ્યાં. તેજ વખત મહાત્મા ઉડીને એક લુગડુ લઈને આપટો મારવા લાગ્યો, બંને ત્રણ ત્રણ આપટો ખંનેને મારી. કાગડાને દેડકા તરફ ધસતો અટકાવવાને અને દેડકાને સાંધી નસાડવાને; મહાત્મા તો રડુ કરવા ગયા પણ આપટો મારવાથી ખંને મરી ગયાં. થોડી વારે વિમાન આવ્યું. મહાત્મા વિમાનમાં બેઠા અને ધર્મરાજના દરબારમાં ઉતર્યા.

મહાત્માને જોઈને ધર્મરાજાએ કહ્યું તપસ્વિ મહારાજ દયાળુ થઈ આવતાં આવતાં બે જીવની હિંસા કરી માટે તમારે સાત વરસ નરક ખાણમાં રહેવું પડશે ત્યાર પછી તમારાં સુકૃતનાં ફળ ભોગવવાને સ્વર્ગમાં મોકલવામાં આવશે.

મહાત્માનું નીરાકરણ થઈ ગયા પછી ગોસામણ પીનારને માટે આકાશ વાણી કરાવી. બાઈ તમારામા બીજો જે ગોસામણ પીને રહે છે તેને કાલે મધ્યાને વિમાન તેડવા આવવાનું છે, માટે સાવચેત રહેવું.

વાણી સાંભળી ત્રણે જણુ ખોલ્યા. અમારા ગુરુનું શું થયું ? વાણીએ જવાબ દીધો કે, તેમને સાત વરસ નરકમાં નાંખ્યા.

ત્રણે—હાય હાય ! કેમ એમ ?

વાણી—એમણે થોડી વાર વારતે કાગડો ને દેડકો મારી નાંખ્યા.

ત્રણે—ખરી વાત ? જો કે અઝાણનાં પણ કરેલું પાપ નડ્યા વિના રહે નહિં.

[કર્તા] બીજે દીવસે વિમાન આવતાં પહેલા કાગડોને દેડકો પાછા આગલા દીવસના પ્રમાણેજ લલતા લલતા આવ્યા. તે વખતે ઓસામણ પીનારે ઉભા થઈ અંતેના વચમાં આવી, મોઢેથી અવાજ કરી; કપડેથી ધસારા પૂર્વક ઝાપટો મારી અંતેને ઘૂટા કરી દીધા. વિમાન આવ્યું. વિમાનના ખેસતી વખતે મુખેથી અવાજ કર્યો કે; મેં તો એકેને મરવા દીધા નથી એયને બચાવ્યાં છે.

ધર્મ રાજના હરખારના આવતાની સાથે ન્યાય આસન પર બેઠેલા રાજા ધર્મે કહ્યું, તમે તપ તો ઘણું કર્યું પણ આવતા આવતાં મહા પાપ કર્યું. તે એ કે, તમે અહંપદ કર્યું અહંકાર કર્યો મુખેથી એમ બોલ્યા કે મેં તો એકેને મરવા દીધાં નથી, બેયને બચાવ્યાં છે. મારતું, ઉગારવું એ તમારા હાથમાં છે શું ? તમારા તે ગુનાને માટે તમારે ચૌદ વરસ નરકમાં રહેવું પડશે ત્યાર પછી તમારા તપનાં ફળ મળશે.

તેમનું નિરાકરણ થઈ રહ્યા પછી, આકાશવાણી કરાવી કે, ધોવરામણ પીનારને કાલે મધ્યાત્ને વિમાન આવવાનું છે.

બેય—અમારા ગુરુ ભાઈનું શું થયું ?

વાણી—એયને ચૌદ વરસ નરકમાં રહેવાનું થયું.

બેય—શું અપરાધથી ?

વાણી—એમણે અહંપદ કર્યું, (કાગડા દેડકાને મેં મરવા દીધાં નથી.)

બીજે દીવસે મધ્યાત્નની થોડી વાર પહેલા પાછો કાગડો ને દેડકો આવ્યાં, તે વખતે જોને વિમાન આવવાનું છે, એવો ઓસામણનો પીનાર, તેજી વિચાર કરી આંખે હાથ દીધા. દેખવુંય નહિ, ને દાઝવુંય નહિ, દેખવુંય નહિ ને દાઝવુંય નહિ. દેખવુંય નહિ ને દાઝવુંય નહિ.

થોડીવારે વિમાન આવ્યું તેમાં ખેસી, ધર્મ રાજના ધામમાં ગયા. રાજા ધર્મે જોઈને કહ્યું. તમે તપ ઘણું કર્યું પણ આવતાં આવતાંમાં જો પાપ કર્યું તે પાપ; ઓઠલે પરમેશ્વરે તમને હાથ, પગ, આંખ, મો, વિગેરે અનુપમ દ્રવ્યો આપી, સુદ્ધિ આપી, તેમાંના કશાનું ઉપયોગ ન કર્યો, આંખે હાથ

દાખીને બેઠા કે દેખવું નહિ ને દાઝવું નહિ. એવું કહું માટે તમને એક-વીસ વરસ નરકમાં રહેવાનું ફરમાન કરવામાં આવે છે, ત્યારપછી તમારા તપનું ફળ આપવાનો વિચાર કરવામાં આવશે.

ત્રિજનું નીરાકરણ થયા પછી ચોથાને માટે આકાશ વાણી કરાવી કે પાંદડુ ચાટી રહેનારને તેડવા માટે કાલે વિમાન આવવાનું છે.

ચોથો—મારા ખીન્ન ગુરુભાઈનું શું થયું ?

વાણી—એમને એકવીસ વરસ નરક ખાણમાં રહેવાનું થયું.

ચોથો—શું અપરાધ ગણ્યો ?

વાણી—ધર્મરે ઈંદ્રિયો, અવયવ તથા અકલ આપ્યાં છતાં તેનો રૂડો ઉપયોગ ન કર્યો.

ખીન્ને દીવસે ખાર વાગતાં પહેલાં કાગડો ને દેડકો લઢતા લઢતા આવ્યાં. આ મહારાજ ઉભા થઈ ખંનેને છૂટા પાડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, અને મોઢેથી બોલવા લાગ્યા કે, હે પ્રભુ દીન દયાળુ, હે ધર્મર મારનાર તું છે, ઉગારનાર તું છે, સઘળી દોરી તારા હાથમાં છે; જીવાડીશ તોય તુ મારીશ તોય તુ. હું તો એક નિમિત્ત માત્ર છું. મારાથી કંઈ ન અને ! હે પ્રભુ આ દેડકાના પ્રાણ બચાવજે અને આ કાગડાની યુદ્ધિ ફેરવજે !

એમ કરતાં વિમાન આવ્યું. તેમાં બેસી ધર્મ રાજની પાસે ગયાં. આવતાં જોઈ સહાર કરીને કહું. ધન્ય છે તમારા તપને તમારે માટે સ્વર્ગમાં ખાલી જગા કરાવી રાખી છે, માટે તમે સ્વર્ગમાં જઈ લખજો વરસ સુધી રહો !

ચોથો—મહારાજધિરાજ; ધર્મરાજ પ્રભુ, મારે સ્વર્ગનું સુખ જોઈતું નથી.

ધર્મ—તેનું શું કારણ ?

ચોથો—મારા ગુરુ અને ગુરુ ભાઈઓ, બધા નર્કમાં રહે અને હું એકલો સ્વર્ગમાં રહુ ત્યાં મને ગોઠે નહિ.

ધર્મ—તેમને પાપની સજા ભોગવવાની છે.

ચોથો—ભલે ગમે તેમ હોય પણ મને તેમની સાથે રાખો તો સાર !

ધર્મ—તેમના પાપની સજા ભોગવી રહ્યા વિના તેમને નરક ખાણમાંથી કઢાય નહિ અને સ્વર્ગમાં લાવી રખાય નહિ, એટલે સર્વને સાથે કેવી રીતે રાખી શકું ?

ચોથો—તેમને સ્વર્ગમાં લાવો એમ હું કહેતો નથી. મને નરકમાં રાખો પણ તેમની સાથે રાખો !

ધર્મી ધુંધવણી આવી એટલે ધર્મ રાજાએ જાણી, વિજ્ઞા, મહાશ્વરને

યાદ કર્યા. યાદ કરતાંની સાથે ત્રણે દેવ આવ્યા. ધર્મ કંદે પ્રભુ હવે આ તપ-સ્વીઓનું નિરાકરણ કરે !

સર્વ દેવ વિચાર કરી, પ્રથમ નરકમાં મોક્ષેલા ત્રણ ગણને ગદાર કાઢી પાછા સ્વર્ગમાં લાગ્યા અને ચારેને ભેગા રાખ્યા.

સુપાત્ર શિષ્ય ગુરુને તારે છે, સુપાત્ર દીકરો માગાપને તારે છે અને અહંપદથી હરી દૂર છે.

આંગદેવ—ખનાવટી કલ્પિત વાનો કરીને મને ડરાવશો નહિ. હું કોઈથી ડરુ તેમ નથી. હોય તો ખતાવો કોઈ મારો ગર્વ ઉતારે તેવો !

(પંડીતો) રાગ; ક્યાંથી આ સંભળાય, મધુર સ્વર.

અતી વધ્યો અહંકાર તમોને, અતિ વધ્યો અહંકાર;

કોઈ દીન જાશે પકાર, તમોને અતી વધ્યો અહંકાર.

રાજા રાવણુ ને દુર્યોધન, ખારે થયા ખુવાર.

તમોને. ૧

નહુપ યયાતી પૃથ્વી પડીઆ, પહોંચી સ્વર્ગને દ્વાર.

તમોને. ૨

કાળયવન તે કાળ કાળનો, પળમાં પામ્યો પાર.

તમોને. ૩

જરામંધ જીવ્યો દુનિયાને, મસલ્યો શ્રી મોરાર.

તમોને. ૪

સામાની સુંદરતા જોઈને, ખારીલા ને ખાર.

તમોને. ૫

ગર્વ વધે ગર્વવના મનને, ગુણે ભર્યો હોય ભાર.

તમોને. ૬

કુંદન કાયા કંકુ વરણી, છેવટ થાએ હાર.

તમોને. ૭

જતી જીવાની આંધી રહે નહિ, આખર થાએ હાર.

તમોને. ૮

આપાલાલ ખડુનામી ભજી લ્યો, ઋષ્ટિમાં એ સાર.

તમોને. ૯

આંગદેવ—હોય તો ખતાવો કોઈ મારો અહંકાર ઉતારે તેવો ! જીવ પત્ર લખી આપો, નહિ તો મારી સાથે શસ્ત્રાર્થ કરો !

પંડીત—અધુરો હમેશા હલકાય છે.

આંગદેવ—અધુરો છે કે પુરો તે ટકોરો મારવાથી માલમ પડશે.

બીજો—લોટવો ભરાતાં ભરાઈ ન રહ્યો હોય ત્યાં મુઘી ભડભટ ભડભટ ખોલે છે. પુરો ભરાયા પછી જ શાન્ત રહે છે.

આંગદેવ—હલકા શખ્દો વાપરી હલકાઈ ન ખતાવો ! પણ પુરી પંડી-તાઈ કરી મને હરાવી દો તો હું તમારો દાસ થઈને રહું, હું ગુરુ થવા લાયક પુરુષને શોધવા નિકળ્યો છું; પણ કોઈજ નથી.

ચાંગદેવનાં છેલામાં છેલાં વાગ્યો સાંભળીને: જે જે પંડીતો અલકાપુરી જઈ આવ્યા હતા અને જ્ઞાનદેવજી મહારાજની ભક્તિનો પ્રતાપ જોઈ આવ્યા હતા તે બોલ્યા.

(પંડીતો) રાગ; કાળી કંઠી તે સવાલાખની, સાજનીઆ લોકો.

અલખેલી અવની માંહે એક છે.	અલકાપુર નગરી.
સુંદરતાનો તો છેડો છેક છે.	અલકાપુર નગરી. ૧
ધારી જે વિશ્વેશ્વરતું ધામ છે,	અલકાપુર નગરી.
નવખંડ ધરતીમાં જેતું નામ છે.	અલકાપુર નગરી. ૨
જ્ઞાનીમાં જ્ઞાની જ્ઞાનદેવ છે,	અલકાપુર નગરી.
રામ રટયાની રૂડી ટેવ છે.	અલકાપુર નગરી. ૩
ભુદરનો ભોળો ભલ્યો ભક્ત છે,	અલકાપુર નગરી.
જેને મન જીતું આજીવું જગત છે.	અલકાપુર નગરી. ૪
ધાર્યું ધણીની સાથે ધ્યાન છે,	અલકાપુર નગરી.
મહિતળમા મોટું જેતું માન છે.	અલકાપુર નગરી. ૫
વાદે વિવાદે જે હરાવશો,	અલકાપુર નગરી.
ધાર્યું પદ પ્રેમથી ધરાવશો.	અલકાપુર નગરી. ૬
પત્ર જે જીતનું લખાવશો,	અલકાપુર નગરી.
તો તો અહીંઆં આવીને ફાવશો.	અલકાપુર નગરી. ૭

રાગ; દોહરો.

જે જીયા જ્ઞાનદેવને, તો જીયા નવ ખંડ;
નહિ તો નક્કી દેખશો, ધરમ ધામમાં દડ.

કુબેરની અલકાપુરીમાં, શ્રી વિષ્ણુ ભક્ત જ્ઞાનદેવજી છે તે, સાક્ષાત વિષ્ણુનો અવતાર છે એવા કાશીના પંડીતોના મુખથી વચનો સાંભળીને, ચાંગદેવજી મહારાજ બોલ્યા, હે પંડીતો તમે શું સમજીને જવાબ આપો છો, એ નામ રટણીઓ પોપટની માફક રામનામનો ઉચ્ચાર કરવાવાળો તે વેદનાં સિદ્ધાન્તોનાં નિરાકરણ શું કરી શકે !

પંડીત—ગમે તેમ કહો પણ ત્યાં તમારો અહંકાર ઉતરશે.

(ચાંગદેવ) રાગ, ક્રિયા ભાધનો રૂમા...લ !

રહુ થઈને શું...લામ, મુજને જે જીતે.

જે જીતે મને રાદ રીતે;

રહુ.

રાહ રીતે કે અતી પ્રિતે, ૨હું.
 અહીંઆંથી અલકાપુરી, જાવું જલદી આજ,
 લેખ લખાવું છતનો, સર્વ તણા શિરતાજ. ૨હું. ૧
 જનુનીએ જનમ્યો નથી, મુજને છતી જાય,
 માન મુકાવે માલર, પહુ તેહને પાય. ૨હું. ૨
 બળીઆ સાથે બોલતા, ઉંડી જાએ આંખ;
 તરણી કેરા તેજથી, ઝાઝી વળશે આંખ. ૨હું. ૩
 ભગત જગત સૌ એક છે, નથી નિશાની પુછ;
 જો ૧મોડે મુજ માનતો, મોં પર ઉગી મુછ. ૨હું. ૪
 અવધી આખા વિશ્વની, આગળથી અંકાય;
 સઘ સવારે શુ થશે, સૌને એ શંકાય. ૨હું. ૫

સર્વના ગર્વને ઉતારવા માટેજ મને બ્રહ્માજીએ મોકલ્યો છે. તમે જ્ઞાન-
 દેવના વખાણ કરોછો પણ તે થોડા વખતને માટેજ છે. જ્યાં સુધી મારા
 મુખના ઝપાટા જોયા નથી ત્યાં સુધી ભલે માન પામે, જ્યાં સુધી વાધની
 વાણી સાંભળી નથી ત્યાં સુધી બકરીઓ જે જે કરી કહે, સિંહના શબ્દ
 સાંભળી શિયાળ સંતાઇ જાય છે, તેમ મારા નામને અને પ્રાકૃતને જાણતાંજ
 ધગમા પડશે.

(આંગદેવ) રાગ, અમર કૃષ્ણ આવ્યું ચા !

જ્ઞાન દેવ જ્ઞાની મોટો, સાંભળીઓ આજ રે,
 સાંભળીઓ આજ, એની લેછ નાખુ લાજ રે. જ્ઞાન દેવ. ૧
 જુક્તિ છતવાની કરે, કામ કરે કળથી રે,
 અમણ હારીને જશે, મુજ વિદ્યાના બળથી રે. જ્ઞાન દેવ. ૨
 જોળે ના ઝપાટો જોયો, તેને ઇતન મન રે,
 અજ્ઞ અજ્ઞ તજે, શુણી વાધનાં વચન રે. જ્ઞાન દેવ ૩
 આજે હરાવીને આવું, વાદ ને વિવાદે રે,
 શિયાળ સંતાઇ જાએ, સિલ તણા સાદે રે. જ્ઞાન દેવ. ૪
 ભોળા ભોળા ભગતોનું, ભણતર કાચું રે;
 દેવળ કલ્યાણ માને, શ્રીનું નામ સાચું રે. જ્ઞાન દેવ. ૫
 જ્ઞાનદેવથી વાદવિવાદ કરવા કાચીથી આરોગ્યાર અલકાપૂર જવા નીક-

૧ મોટિ-ઉતારે, ૨ અવધી-છેવટ, ૩ તન મન=કુદમ કુદા, તનમનાટ.

ગેલા ચાંગદેવને, ધીમે ધીમે વિશેષ ખચ્ચર મળતા ગયા કે, અલકાપુરીમાં જ્ઞાન દેવજી મહા સમર્થ અને ગુરુ કરવા લાયક છે, છેવટ અલકાપુરી પાંચ ગાઉ છેડી રહી એટલે “ ગાહુ અચકચુ.” મનમાં કાંઈક ડગડગો પેઠો. પહેલાં તો પુરાણ પરિક્ષા કરવી પડી યોગ્ય લાગે તો ગુરુ કરવા. પરીક્ષા કરવા માટે રમર થવું નહિ. પ્રથમ પત્ર લખી જોવો, તેનો જવાબ આવતાં સમજણનો તોલ બંધાશે. આવા વિચારને આંધીન થઇ, પાંચ ગાઉ ઉપર વગડા વચ્ચે મુકામ નાંખી, ચાંગદેવજી મહારાજ પત્ર લખવાના વિચાર કરે છે.

હવે શું લખુ, મથાળાના શબ્દોમાં શું લખું; માન પાનના શબ્દોમાં શું લખુ, ચિરંજીવી લખુ, તો જોટુ કારણકે તે મારો શિષ્ય સેવક કે એટા નથી. જો શિરછત્ર લખુ તો પણ છાજે તેમ નથી. તે મારો બાપ, ગુરુ કે કુટુંબનો વૃદ્ધ પુરુષ નથી.

(ચાંગદેવ)

રાગ, દોહરો.

ચીરંજીવી ચીતથી ચહું, એતો જોટું આળ;

શિષ્ય નથી સેવક નથી; નથી પુત્ર કે બાળ.

૧

મળતાં પહેલાં મન કળું, પ્રથમ પાઠવી પત્ર;

પિતા ગુરુ પિત્રછ નથી, કેમ શોભે શીર છત્ર.

૨

(કર્તા) શું લખુ શું લખુ કરતાં કરતાં રાત્રી જતી રહી અને પરોઢ થયું, એટલે વગર લખેલો કેરો કાગળ વાળીને એક શિષ્યના હાથમાં આપ્યો અને કહ્યું કે જા અલકાપુરીમાં જ્ઞાનદેવને આપજો.

[કવિ]

રાગ, મરાઠી સાળી.

વિચાર કરતાં વહાણું વાયું, રપો'હ ફાટ્યો છે ફડક;

ગડી કરી સોંપ્યો સેવકને, કાગળ કેરો કડક;

અલકાપુર જઈ, જ્ઞાનદેવને આપો સહી.

અલકાપુર જઈ.

ચાંગદેવનો શિષ્ય પત્ર લઈ, સિદ્ધિના બળ વડે કરીને, આકાશ માર્ગે ઉડ્યો; જ્યાં જ્ઞાનદેવજી મહારાજ, રક્ષમણી પતીનું ધ્યાન કરતા બેઠા છે, ત્યાં ચાંગદેવનો શિષ્ય આકાશ માર્ગે આગ્યો. આવતો જોતાંની સાથેજ, જ્ઞાનદેવ બોલ્યા કે આવો ! તમને ચાંગદેવે મોકલ્યા છે ? પાંચ ગાઉ દુરથી સંદેશો કેમ કહાવે છે કાંઈ વાઘના પગ ઘાક્યા છે ? જ્ઞાનદેવને મુખેથી આવા શબ્દો સાંભળીને, ચાંગદેવનો શિષ્ય અચંપો પામી ગયો; અને પત્ર આપ્યો. કેરો

કાક કાગળ જોઈને જ્ઞાનદેવજી બોલ્યા, વાહ ! આ શું ! યાદસો શિષ્ય કર્યા ને સાઠ વરસ કાઢ્યાં ત્યાં સુધી કોરો ને કોરોજ રહ્યો કે શું ? સર્વ સાધનો ભક્તિથી હેઠ છે. આંખાના ઝાડને ફળ ન આવ્યા તો તેનું વધતું વધ્યા છે, જળ વગરનું સરોવર અને નદી નકામ છે, સંતતી વિનાની સ્ત્રિ નકામી છે, પુર્યાર્થ વિનાનો પુરુષ નકામો છે. ઉદારતા વિનાનું ધન નકામું છે. વરસાદ વિનાનો ગડગડાટ નકામો છે. પોતાનામાં દયા ન હોય તો ભૂત પ્રાણી ઉપર દયા કરવી નકામી છે, તેમ સહયુગને શરણે ગયા વિનાનાં વર્ષ અને ભગવાનની ભક્તિ વિનાની જીંદગી નકામી છે.

(જ્ઞાનદેવ) રાગ, એભેરે લક્ષણે સાધુ સમજાએ; (સુરદાસ)

ભક્તિ વિનાનું જીવન મલમ જાણવું,

દેહ ધરી ધરવા ભોમી પર ભારજો,

સાર વિનાના સાર વસ્તુ નવ ઓળખી,

આવરદા પુરો કરવા અવતાર જો.

ભક્તિ વિનાનું. ૧

જગલ વનમા ઝાડ વધ્યું શા કામનું,

અવસર આવ્યે અમૃત ફળ ના આપે જો;

નપુસક નરનું જીવ્યું, જગમા નામનું,

કામ કષ્ટ કામનું તે નવ કાપે જો.

ભક્તિ વિનાનું. ૨

રૂપ ગુણ ભરપુર ભરેલી ભામની;

ઝાખી જોવા ન મળે જોતી જોડય જો,

સુત વિનાની સુદરતા, તે સ્યામતા;

વંઝા વચને પુત્ર પ્રસવની ખોડય જો.

ભક્તિ વિનાનું. ૩

નીર વિનાની નદીઓ શોભે નહિ કદી,

રૂઢિ વિનાનો કેવો આહાણુ ખાળ જો,

શુર નુર વિન નરપતી, તે નહિ કામનો,

પ્રહ્લ નેશ વિન, વાડી જેમ વીકરાળ જો.

ભક્તિ વિનાનું. ૪

ધન સંચયુ પણ ધરમ કરમ મુજ્યાં નહિ,

નાક વગરની નારીને શુ રૂપજો,

હજીર વનમા જોખમ કરશે જીવનું,

કુવા ઉપર જો ડખડ દકાય ખુખ જો

ભક્તિ વિનાનું. ૫

શું ભક્તિ સાહેબની, ગુહ્ય ગજબની વાત,
સત્તા સુંદરિયામની, તિવ્ર ત્રિબુવન તાન,
ચાલે ધસાતુ ધરરર, ધસાતુ ધરરર,
જડમાં જીવન આવ્યુ ઝરરર,
આવ્યું ઝરરર, આવ્યું ઝરરર.

૨, કરી.

મહી માટીનું કોટકુ, અંધીકા કરે અવાજ;
ઝાંખી જોતાં નવ જડે, ઉત્તમ એજ દવાજ;
સરે સરકાતુ સરરર, સરકાતુ સરરર,
ચાગા ચમ્મર થયા થરરર,
થયા થરરર...અહા ! થરરર.

૩, કરી.

જ્ઞાનદેવને કોટડા ઉપર બેસીને આવતા જોઇ, ચાગદેવજી વાવ ઉપરથી
ઉતરી ગયા, પગે પાળા જ્ઞાનદેવના સામા ગયા અને તેમને નમીને બોલ્યા. હે
જ્ઞાનદેવજી મહારાજ !

(ચાંગદેવ) રાગ; મરાઠી સાખી.

પાર વિનાના પડિત હરવ્યા, હરવ્યા મોટા મહંત;
ધડી એકમાં ગર્વ ઉતાર્યો, ખલકપતિને ખંત,
હો ભક્તિ વંત, જ્ઞાનદેવ તમો સાચા સંત.

છો.

જ્ઞાન—અહો ચાંગદેવ તમો તો, સિદ્ધ અને સમય પુરૂષ છો.

ચાંગદેવ—મહારાજ સિદ્ધી તો શમી ગઇ અને ભક્તિ તો બલુકી ઉડી.
મેં ચૈતન્ય પ્રાણીને વશ કર્યા પણ આપે તો જડને ચૈતન બનાવ્યા છે.

જ્ઞાનદેવ—આવો આ વડના ઝાડ નીચે થોડીવાર વિશ્રાન્તી લઇએ
અને કાઇક વાત કરીએ.

ચાંગદેવ—જ્ઞાનદેવજી મહારાજ ! તમે કોનો જાપ જપો છો !

(જ્ઞાનદેવ) રાગ, અનેક વખત જ્યારે યત્ન કર્યું. (સૈરમિ.)

મહા પ્રભુત વિંધ બલુકાર રહ્યો, ચૈતન્ય પ્રભુ પગમેશ્વરતા.

વિના ઝાંઝર પગ ઝણકાર રહ્યો.

ચૈતન્ય પ્રભુ.

શ્રી સર્વમાં વ્યાપક એકજ છે, ત્રિબુવન ટકાવ્યાનો ટેકજ છે;

તેને ભજવાથી ભવનો છેકજ છે.

ચૈતન્ય પ્રભુ. ૧

પ્રાણનો આપ નથી; ક્રોધનો ખેટો નથી; ક્રોધથી બેઠો નથી ક્રોધથી છેટો નથી,

કોઇના વાવેલા વડો ટેટો નથી.

ચૈતન્ય પ્રભુ. ૨

છેક છોટો નથી, મહા મોટો નથી, ચૈદ્ર અહાંડમાં જેનો જોટો નથી;

જુગદીશ જપે તેને તોટો નથી.

ચૈતન્ય પ્રભુ. ૩

ચાંગદેવ—વાહ કૃપાનીધાન, વાહ ! આપે એક બોલમાં હજાર બોલ કહી દીધા. મારા અજ્ઞાન રૂપ અંધકારને દુર કરી જ્ઞાનના દીવાને પ્રગટ કરી દીધો. હવે તો હું આપને ગુરુ કરીને માનીશ !

જ્ઞાનદેવ—હે ચાંગા ! ચૈતન્ય સર્વ ગત છે, સર્વ ભૂત પ્રાણીમાં એકજ છે, તે નાતુ કે મોટું, છેટું કે નજીક નથી. ગગનમા વાદળનો વિસ્તાર વધ્યાંજ કરે તેથી આકાશમાં સકોચ થતો નથી; સ્થુળ ગમે તેટલું વધે, પણ ચૈતન્ય સચ્ચિદાનંદ તો તેટલું ને તેટલુંજ છે. અહાંડમા જેને જોવામા આવે છે તે તે આપણા શરીરમાજ છે; પરંતુ માયા અને વિદ્યાના થયેલા જોગના બળથી આપણને બ્રાંતી પડી ગઇ છે તેથી જોવામાં આવતું નથી, વિવેક અને વિચાર કરીને પ્રથમ આપણા ચિત્તની અંદર જોવાથી સમજાશે કે આખા જગતનું બીજ આપણામાં સડુંજ સ્વભાવે છેજ.

(જ્ઞાનદેવ)

રાગ; ધ્રુવ.

જય જય વિઠ્ઠા મહાર; જુગજીવન જુગદાધાર,
જય જય વિઠ્ઠા મહાર, વિશ્વેશ્વર વિશ્વાધાર;
જય જય વિઠ્ઠા મહાર, સૌ સૃષ્ટિના સણુગાર,
જય જય વિઠ્ઠા મહાર; શ્રી વિઠ્ઠલ કરજો વહાર:
જય જય વિઠ્ઠા મહાર, પામરને ઉતારે પાર.

[કવિ]

રાગ; અરાહી સાખી.

વિશ્રાંતિ વડ નીચે ખેસી, કર્યો સમાગમ સાર.

ભાવ થકી બંને જણ ભેટ્યા, હૈએ હરખ અપાર:

વિતવે વારંવાર, વહાલા જેને વિશ્વાધાર.

વિતવે.

અમૃતને જોઈ આપણી લાજ પામી જાય; તેમ જ્ઞાનદેવને જોઈ ચાંગદેવ શરમાઇ ગયા. ભરતનું પ્રાકૃમ જોઈ હનુમાનજીનો ગર્વ ગળી ગયો હતો, તેમ જ્ઞાનદેવની ભક્તિ આગળ ચાંગદેવની સિદ્ધિ સંતાઇ ગઇ.

જાણવતિના લગ્ન વખતે શ્રી હરિયે ઘોડા પાસે ગાન કરાવી નારદજીનો ગર્વ ઉતારી નાખ્યો હતો, રુદ્રવણીએ સીનાજીનું રૂપ લઇ સલ્યભામાને ઉદ્દેગ કરાવ્યો હતો, ગાયને ઇંડો ચોરી ગયો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે ઉત્પન્ન કરી અહાજીનો ગર્વ ઉતાર્યો હતો તેમ જ્ઞાનદેવે ચાંગદેવનો :

રીતે, દેહમાં પડેલા સધળા છીદોને તેવાજ ગોખલા વિગેરે સમજ્યો હોત તો
પાછું ફરવું ન પડત, પણ તે જ્ઞાન ગુરૂ વિના ન હોય !

રાગ; દોહરો.

કોચી કાંણાં પાડીયાં, નક્કી વધવા પેતોખ;

મહેલ વિષે માલમ પડે, જેવા જાળી ગોખ.

આંગદેવ—(પગે પડીને) વાહ મુકનાયાહ ! સેજ અધુરો રહેલો
ધડો તમે ભરી આપ્યો. ખૂબ કથન કહ્યું.

જ્ઞાનદેવજી વારવાર સ્તુતી કરી શરણે ગયા. જ્ઞાનદેવે કૃપા કરી મુસ્તક
ઉપર હાથ મુક્યો. તેજ વખતે આંગદેવને ખરો વૈરાગ થયો, દેહની મમતા
અને મનનો અભિમાન ટળી ગયો.

[કવિ]

રાગ; દોહરો.

ગુરૂ ચરણુ આંગા નમ્યા; જોતાં સધળો સાથ;

જ્ઞાનદેવ ગરવા થયા, મુસ્તક મુક્યો હાથ.

શ્રી સિદ્ધેશ્વર મહારાજકી જય; શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી મહારાજકી જય.

[કવિ]

રાગ; શ્રી જગતપતી.

ધન્ય ધન્ય ધન્ય, મુજ જનમ ધર્મો ધન્ય;

ગુરૂ જ્ઞાનદેવ મળ્યા, શ્રી હરીના જન.

જ્ઞાનદેવથી જ્ઞાન થયું, ને ટળી ગયું અજ્ઞાન;

સાચા ગુરૂએ રહાય કરીને, ભણું કરાવ્યું ભાન.

ધન્ય. ૧

ખાંતેથી ખોળીને જોતાં, જડયો નહિ આકાર;

નિમેષમાં નક્કી કરી આપ્યા, શ્રીજીએ સાકાર.

ધન્ય. ૨

ગુરૂ વિનાનુ જ્ઞાન નકામુ, જેમ કૃપણુનુ ધન;

ગોળ વિના કંસાર કડુયો, લવણુ વિનાનુ અંન.

ધન્ય. ૩

હાથેળીમાં હરી ખતાવી, ઉતાર્યો હકાર;

ભક્તિ વશ ભગવાન ખરેખર, ત્રિશોકમા ટંકાર

ધન્ય. ૪

જ્ઞાનદેવને મુકનાયાહની, પ્રભુ ચરણમાં પ્રીત;

નારાયણુનુ નામ જપીને, બલી ચલાવી ભીત.

ધન્ય. ૫

હરી હરીના જનને જાણી, લાજર થાએ હા...લ;

નખ શિખ નિરખી નારાયણુને, ખોલે ખાપાલાલ.

ધન્ય. ૬

જગ જ્યોતીનો જપ જપી હ્યો, મુકી મનના રમોડ;

હેત કરીને હરીજન ખોલ્યો, જય જય શ્રી રણુછોડ.

ધન્ય. ૭

❧ ચોગીરાજ ગોપિચંદ્ર. ❧

(કવિ)

રાગ; ગિત્તિ. ૧૬૨૦

શ્રી શંભુના બાળકા, ધર નિરંતર ધ્યાન;
અમર પુરુષ ઓળખાવવા, ગરવું આપો જ્ઞાન.

(કવિ)

રાગ; તા...તુમ્, તનત દીયનશ.

દે...વી, સુખની દાતા.

સાવિત્રીના સુતા કુંવારી, સરસ્વતિ મહા મગજકારી;

સેવી ખામુ શા...તા

દે...વી. ૧

બાળકને સદ બુદ્ધિ આપો, કુડ કપટ કુબુદ્ધિ કાપો,

એવી મોહક મા...તા.

દે...વી. ૨

શુદ્ધ મને શારદ ને સમર; ભર વરસાદે તીખુ તમર;

જે...વી, ગુણપતી ગા...તા.

દે...વી. ૩

(કવિ) રાગ; કયાંથી આ સંલગાય, મધુર સ્વર.

અલખ નિરંજન નામ, જપો સૌ અલખ નિરંજન નામ.

નામ સમરતાં નામી મળશે; પોતે પુરણ કામ.

જપો સૌ. ૧

નામ નિરંજન સૌથી સોંધુ; કાઢી નાખે કામ.

જપો સૌ. ૨

એક યંદ્ર એક પુનઃ મણીમા, રમી રહ્યા શ્રી રામ.

જપો સૌ. ૩

મોંઘામાં મોંઘુ ને મોંઘામાં મોંઘુ, કરવા રૂડે કામ.

જપો સૌ. ૪

તુગ્ધ વિપયનો ત્યાગ કરીને, સમરો સુદીર શ્યામ.

જપો સૌ. ૫

પુરવ પાપની બેડી બંધન, તોડી નાખે તમામ.

જપો સૌ. ૬

બાપાલાલ બહુ નામી ભજવ્યો; હૈયે રાખી હામ.

જપો સૌ. ૭

[કવિ]

રાગ; ગિત્તિ.

ગોડ દેશનો સ્વામિ; પુરણ કામી; ગોપિચંદ્ર નામ;

પુરણ પાને પામ્યો; શુદ્ધ હૃદયથી લાગી તમામ.

૧ શંભુના બાળક-ગુણપતી. ૨ ગરવું-રૂઢ. ૩. તમર-વરસાદે વરસતી વખતે ગાદરો અવાજ કરે છે તે છવડ. (વરસતા વરસાદના અવાજની ખાર અવાજ નાખે છે.) ૪ યંદ્ર-રેફ, અર્ધ યંદ્ર. “ મણી-અનુશ્ચર, અક્ષરને માંથે મીઠું, ૬ કામી-વિલાસી; લોગ વિલાસને લોગનારો.

રાગ, મરાઠી સાખી.

વૈભવ મુકી વંન સિધાવ્યા, નામ નિરંજન જપવા;

ત્રિવીધીના તાપ શમાવા, સુર્ય તાપથી તપવા;

૧૮૫વા ભવ કુપ, ભગડી ઉઠ્યો ભારે ભૂપ.

૮૫વા.

(કર્તા) ગોડ દેશ એટલે હાકા અંગાળાનો ગોપિચંદ્ર નામનો રાજા હતો, જેને બાળાવસ્થામાં મુકીને તેના પિતા સ્વર્ગવાસ થયા હતા, તેની મા મેનાવંતી, જે પુરણ પતિવ્રત ધર્મ પાળનારી હતી, તેણે પોતાના સ્વામિના સ્વર્ગવાસ થયા બાદ, બાળકને ઉછેરીને રાજ કારભાર ચલાવ્યો. બાળક યોગ્ય ઉંમરે આવ્યો એટલે તેને રાજ્યતંત્ર સમજવી રાંજ્યદંડ આપીને રાજગાદી ઉપર બેસાડ્યો.

પુર્વના પુન્યે નિચડેલા અતિ હોશિયાર અને આલાક રાજા ગોપિચંદ્રે યોરોક વખત માતાજીને પુછી પુછીને રાજ્ય ચલાવ્યું. જ્યારે પોતે સઘળા વાતે વાકેફ થઈ ગયો, ભારે પુછવાની જરૂર રાખી નહિ.

જુનો અને અનુભવી પ્રધાન એટલે રાજાને રાજ કાજમાં જરાય જોર આવવા દેતો ન હતો, એમ કરતાં રાજા બરાબર ઉંમર લાયક થયા એટલે બીજી તરફથી સ્ત્રિ વિલાસના સુખમાં પડ્યા. બાળાવસ્થામાંજ લગ્ન કરેલું હતું, અને તે સલવતી કન્યા પણ રાજાના સુભાગ્યે સતી અને પતિવ્રતા નીવડી હતી. તેણે રાજાની સારી પ્રિતી સંપાદન કરી હતી અને રાજાને એટલા બધા પ્રેમમાં બંધન કર્યા હતા કે, રાજકાજનું સંવળું કામ પ્રધાનજી નભાવી લેતા હતા, માતાજીની મુલાકાત પણ કોકજ દીવસ કરવામાં આવતી, ગોપિચંદ્રના સુર્ય તો ઉગતા પણ મહેલમાં અને આથમતા પણ મહેલમાંજ.

[કવિ] રાગ, તેડયોરે બ્રાહ્મણનો સાથ, (ચંદ્રહાસ)

મોજ કરે છે રે, મહારાજા તો મોજ કરે છે;

ઉરે આનંદ ઝરે છે રે.

મહારાજા તો.

ગોડ દેશ અંગાળના, ગોપીચંદ્ર મહારાજ;

તરણુ પણાને પામતાં, હાથમાં આવ્યું રાજ.

મહારાજા તો. ૧

પ્રિતી કારક પ્રેમદા, તેમાં તંત્ર તણાય,

મગન નહિ મગવાનતું, લામની મુખ ભણાય.

મહારાજા તો. ૨

આવ ભાવ અધીકા કરે, લેશ ધરે નહિ લાગ;

પ્રધાન પુરા પ્રેમથી, કરે છે રાજ્યનું કાજ.

મહારાજ તો. ૩

રથણુ કરે રામા તણું, જેમ દોષ કામી જનન.

સત્યવતીના રમેહમાં, અર્પણ તન મન ધન.

મહારાજ તો. ૪

ક્યાં ઉગે ક્યાં આથમે, તેડ તણુ નહિ ભાન

ગરવો રાજ ગૌડનો, ગોરી વિષે શુકતાન.

મહારાજ તો. ૫

અહાહુર પરાક્રમી સ્વરૂપવાન અને વીજ્યી રાજ ગોપીચંદ્ર, સ્ત્રિવિદ્યાસમા
હુખી ગયો, રાજના કોઈ પણ કામમા ચિત્ત ન પરાવાધુ પણ સચ્ચનીના
આવ ભાવ અને કટાક્ષ આણુથી વીધાઈ ગયો; એટલે ડગલે ડગલે અને પગલે
પગલે ફરવા લાગ્યો. પોતાના પુત્રની આવી વિષયી અને વિદ્યાસી વર્તણુકને
જાણી માતા મેંનાવતી હતાસ થઈ ગઈ. અપુરાના પ્રધાનની સાથે મંદેશા
કહાવી, બોલાવી, માતાએ થોડુ કહી જોયું પણ તેના હૃદયમાં કાંઈ ઉતર્યું
નહિ, અને જવાબ એજ મળ્યો કે રાજનું કામ આપ્યા કરે છે, એમાં કાંઈ
અટ્ટી પડતુ નથી.

રાજની આ રીત ભાતથી રાજના મોટા મોટા અધિકારીઓ, અને
નગરના શેઠીઆઓ પણ દિલગીર થઈ ગયા હતા. આ શું? મહારાજ તો
રાજ કાજમાં જરાય ધ્યાન આપતા નથી. આ અધીવાત સારી નથી. આમાથી
કોઈ વખત રાજને હાની પહોંચશે એવું, સત્યવતી સારી રીતે સમજતી હતી.
તોપણ રાજની અંપુર્ણ પ્રિતી પોતાનીજ તરફ હતી, જેથી તે પોતે પુરાણ
પ્રસન્ન રહેતી; અને પ્રસન્નગોપાન તે પણ વગ પ્રધાનને પીતા તુલ્ય ગણીને
કહેતી રહેતી હતી કે, જેને રાજ્યમા દોષ પ્રકારતો છુમાટ ન થવા પામે.

આવા સમયમા બધ તો ન આવી પડ્યો, પણ રાજના પુર્વના સંજોગે
તેનું કલ્યાણ કરવાને તથા તેના અંતર ચક્ષુ ઉઘાડવાને માટે, રાજના રાજ
અને મહારાજના મહારાજ એવા જોગેશ્વર જળધર નાથ પધાર્યા.

[કવિ] રાજ; છત્રપતી દુર્યોધન રાજ. (સૈરંધ્રિ)

એક સમય જળધર જોગી, ફરતા ફરતા આ આવ્યા;

ઝાઝા જોગી ઝુંડ પછાડી, લક્ષ ધરી સાથે લાવ્યા.

૧

સહ્ય સમાગમથી સૌથી કરતા, હરતા કરતા ઋદીન તીધે

પ્રેમ સહીત પોતે ઉતરીઆ, ગોપીચંદ્રના આગ વિષે

૨

અલખ નિરજન નામને બજતા, તજતા પર્યાવરણની વાસ;

જુડી જળ માયાની જોધને હરહમ જોગી રહે ઉદાસ.

૩

જળ તોડવા જગના જનની, કામ ક્રોધ પર બહુ કોપી;

અણુધાર્યા આવીને ખેડા, જળધર ઝંડો રોપી. ૪

જશ જોગીના ઉડતા ચાલ્યા, ધણા કહે છે ગુણ ગરવા;

સત્યવતી સાથે લઈ આવ્યા, ગોપીચંદ્ર દર્શન કરવા. ૫

અતી પ્રેમથી આશીશ દીધી, રાજ આયુષ દીર્ઘ રહો;

વિષય ભોગ વિસારે મુકી, અલક નિરંજન નામ કહો. ૬

[કર્તા] વિષય ભોગ વિસારે મુકી અલક નિરંજન નામ કહો; એ શબ્દો ઉપર રાણી સત્યવતીનું ધ્યાન વધારે ખેંચાઈ ગયું; જેથી જળધરનાથ જોગીના ઉપર તેને અંતઃકરણમાં સ્વાભાવીક દ્વેષ ખડો થયો. મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, આ જોગી ઝાઝા દીવસ રહેશે તો “ધરખોળ ધાલશે.” મારા ઉપરથી પ્રિતી ઝોછી કરાવશે એટલુંજ નહિ, પણ રાજા રાજનો તથા તેની સાથે ભોગ વિલાસના સમ્રાજા વૈભવનો ત્યાગ કરી વન જતા રહે એવું ચણતર ચણશે, માટે કોઈ પણ રીતે આ જોગીને અહીં ન ટકવા દેવો, એ લાભકારી છે, અને તે રોકાય તો જોખમકારી છે, આજે ઘેર જઈને સ્વામીને બરાબર બણાવવા પડશે. જે શબ્દો ઉપર રાણીનું ધ્યાન ખેંચાયું તેજ શબ્દો ઉપર રાજાનું ધ્યાન પણ ખેંચાયું હતું. રાજપાટ વૈભવને મુકી અલક નિરંજન નામ કહો? આ શું કહ્યું? ળસ હવે મહાત્માનો ઉપદેશ માનીને જોગી થઈ જવું.

રાજાના મનમાં કાંઈ છે અને રાણીના મનમાં કાંઈ છે; પછી થોડી વારે લાંથી રાજનની સ્વારી પાછી ફરી. રાજા રથમાં ખેડા છે અને રાણી માફામાં ખેડાં છે રાણી સત્યવતીના સંગમાં અનેક દાસીઓ છે; અને રાજાની હજીરમાં અનેક દાસો, સેવકો તથા આગળ ઘોડેશ્વારો છે. ગોપિચંદ્ર નાના એટલે આઠ દશ વરસની ઉમ્મરના હતા તે વખતે એકવાર સમ્રાજા સ્વારી સાથે, રાજકુમારને લઈ પ્રધાનજી શહેરની પરકંમાં કરવા નીકળ્યા હતા. માર્ગમાં ચાલતાં એક નેળ આવી, જ્યાં સ્વારી આગળથી રોકાઈ, સ્વારી રોકાતાંની સાથે રાજાએ પુછ્યું, સ્વારી કેમ અટકી?

પ્રધાન—સરકાર; માર્ગમાં મુવેલું ઊંટ પડ્યું છે.

રાજા—વળી મુવેલું ઊંટ કેવું? (રાજા ઉતરીને આગળ આવ્યા.)

પ્રધાન—(ખતાવીને) આ ઊંટ મરી ગયું છે; તે માટે ભગીઆ ખોડાવ્યા છે, તે આવશે ત્યારે તેને અહીંથી ખસેડી લઈ જશે.

રાજા—ઉઘી ગયું છે, તેને તમે મરી ગયું છે, એવું કેમ કહ્યું છે?

પ્રધાન—સરકાર, ઉઘી ગયું હોય તો તો હમણાં ઉઠીને ચાલવા માંડે, પણ મરી ગયું નેતો ઉઠી શકતુજ નથી.

રાજા—એને ઉઠાડવા પ્રયત્ન કરી ચુક્યા ?

પ્રધાન—ઉઠાડવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂરજ નથી, એને તો હવેલાની નાંખી એક જગાએ બાળી મુકવાનો અગર દટાવી દેવાનોજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

રાજા—પ્રધાનજી, મરી ગયું કેમ કહેવાય ? એનામાંથી શું ગયું ?

પ્રધાન—એનામાંથી જીવ ગયો, મહારાજ ?

રાજા—જીવ શું ?

પ્રધાન—પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ, એ પંચ મહાભૂત તત્વના સમુદાય વડે અનેલા જડ દેહને, સધળી ક્રિયા કરાવે છે તે જીવ.

રાજા—તે જીવ કેમ જતો રહ્યો ?

પ્રધાન—તેની અવધ થઈ ગઈ; એટલે તે જતો રહ્યો.

રાજા—તેની અવધ કેટલી હોય છે ?

પ્રધાન—તેની અવધનો નિશ્ચય નથી ! પાંચ, દશ, પચીસ, ત્રીસ, પચાસ, સાઠ, શીતર કે સો વરસ અને સોથી પણ ઉપર. દરેકને કાળ ખાય છે. પ્રાણી માત્રનો જીવ જાય છે, અને કાયાને અહીં અગ્નિથી બાળી મુકવામાં આવે છે.

રાજા—જેમ જાંટનો જીવ ગયો, તેમ જાંટના પ્રાણીનો પણ જતો તો હશેજ કેમ ?

પ્રધાન—હજી કેમ ન સમજ્યા મહારાજ ? પ્રાણી માત્રના જીવ એજ રીતે જાય છે, અને સર્વની કાયાની ખારી માટી થાય છે.

રાજા—પ્રાણી માત્રમાં તો તમે તે હું પણ આવી ગયા ?

પ્રધાન—હાજી ? સર્વને માટે એજ રસ્તો છે.

રાજા—બહુ સાર, જાંટનું જે કરવું હોય તે કરીને, ચાલો ઘેર.

નીચી વરણના મનુષ્યોને બોલાવરાની; જાંટને ખસેડાવી તેને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાની આજ્ઞા કરી પ્રધાને સ્વારી આગળ ચલાવી. ઘેર આવ્યા પછી, થોડી વારે, રાગના હૃદયમાં અનેક અનેક તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. અહાહાહા ! શું આ બધી દુનિયા નાશવાનજ છે. એકવાર આ જગતમાંથી જવાનુજ છે, જેમ જાંટમાંથી જીવ જતો રહ્યો તેમ, આ દેહમાંથી પણ જીવ જતોજ રહેવાનો છે ! તેને માટે કાંઈ ઉપાય નહિ હોય કે જીવ ન જાય ? ના ના ઉપાય તો હશેજ, તે પણ વળી કાંઈ બાળતાં હશે, આવો દશ બા

વરસ ઉપર બનેલો બનાવ પણ અવસરે યાદ આવ્યો, જેથી રાજાને વધારે ઉદાસી થઈ.

રાજાને વિચારમાં ગુમ થયેલા જોઈને, રાણી સત્યવતી પણ વિચાર કરવા લાગી કે, જરૂર જાળધર જોગીનાં વચન રાજાના હૃદયમાં સંજગડ બેસી ગયાં છે; તેનાં પરીણામ મને દુઃખનું કારણ થઈ પડશે; માટે તેનો ઉપાય પ્રથમથીજ કર્યો હોય તો ઠીક. “ પાણી પહેલી પાળ બાંધવી. ” એ ઉત્તમ છે. હે નાથ; તમે શું વિચારમાં પડી ગયા છો ? જોગીના બોલવા ઉપર ઉઠો વિચાર કરવા જેવું નથી; પ્રાણી માત્રનો સ્વભાવ છે કે, પોતાની તરફ ખિંચવું. જોગી જોગી કરવા ઇચ્છે ને ભોગી ભોગી કરવા ઇચ્છે. ત્યાગી સર્વને ત્યાગીજ કરવાનું ચહાય છે. પેલા જનમમાં કાંઈ સુકૃત નહિ કરેલું એટલે આ જનમમાં કાંઈ પામ્યા નથી.

(સત્યવતી) રાજા, અરાઠી સાખી,

જોગીનાં મન જોગને ચાહે, જનને જોગી કરવા;
પુરવ જનમ કાંઈ પુન્ય કર્યું નહિ; નક્કી રહ્યા છે ૧નવરા,
તરવા ભવ સંસાર, ૨વગદાં વીણે આપ અપાર. તરવા.

રાજા—હે રાણી સત્યવતી; મહારાજે કહ્યું કે, વિષય ભોગ વિસારે મુકી અલક નિરંજન નામ જપો ! એટલે શું ?

રાણી—હુ ક્યારની જોજ કહી રહી છું. તે સગંધી હાલમાં કાંઈ વિચાર કરવા જેવું નથી. એવી ગુણ વાતો તરત સમજાતી નથી, ધીમે ધીમે લાંબે દિવસે સમજાશે, મને તો સમજણ પડી ગઈ છે. હવે આપને સમજવાનું બાકી કહ્યું છે, તે થોડા દિવસમાં સમજાશે.

રાજા—માર્ગમાં એક ઊંટ મરી ગયું હતું, તેજ પ્રમાણે આપણે પણ મરવાનુંજ છે. ન મરી જવાય તેવું સાધન કરવા માટે એવા મહાત્માને શરણે જવું જોઈએ.

[કર્તા] જોગી જાળધરનાથ રાજા ગોસ્પિત્યદ્રતા યાગમાં ઘણા વખત સુધી રહ્યા. જ્યાં ઉપદેશ લેવાને અને મહાત્માના દર્શન કરવાને માટે પ્રથમ તો ઘણા ઘણા માણસોની સમા થવા લાગી, પણ તરફમ સાકરના શીરા ઘણા દિવસ ખાંચે અખાંચે પડે છે, તેમ કેવળ અલ્પજ્ઞાન અને આ ભ્રમણાનો ઉપદેશ ઘણા મનુષ્યોને દાવતો અને ભાવતો આવ્યો નહિ. જેથી મનુષ્યોનો સમુદ કાઈટ ઓછો થવા લાગ્યો. રાજામાતા મેંનાવતી કે જે મદાન

વિચીક્ષણુ યુદ્ધિમાન અને સુધર્મને સમજનાર હતાં તેમણે નિરતર જેવું રાખ્યું, અને મહાભાગ્યોને જોઈતી સઘળા સાહિત્યની સવડો કરવા માડી. એક દીવસ જોગી જાળધરનાથ, મેનાવતીને કહે છે. માઠ તુમને હમારી બહોત ખરદાસ ઉકાઈ. શ્રી સર્વેશ્વર તુમારા કલ્યાણુ કરેગા !

(મેનાવતી) રાજ, બોલો સ્વામ બોલો ! (સુરદાસ).

આવ્યા...^૧ના...થ આવ્યા રે; ^૨આદેશ ભલે આવ્યા રે.

આદેશ ભલે આવ્યારે, એઆદેશ ભલે આવ્યારે,

આવ્યા.. ના...થ આવ્યા રે, આ દેશ ભલે આવ્યા રે.

કોડે પધાર્યા કૃપા કરીને રે; કૃપાના સાગર કહાવ્યારે. આ દેશ. ૧

અગાતીને ઉપદેશ આપીરે; ભૂપતને મન લાવ્યા રે. આ દેશ. ૨

પાત્રને પરખી જ્ઞાન દાન દીધા રે, વેળુ માહે કૃણ વાગ્યા રે. આ દેશ. ૩

કોટી જતોતુ કલ્યાણુ કીધુ રે, ધન્ય જનેતાને ધાવ્યા રે. આ દેશ. ૪

કામ ક્રોધ મદ મોહને છડ્યા રે, લોભ ન લક્ષમાં લાવ્યારે. આ દેશ. ૫

પવિત્ર પગમાં પુરણ પ્રિતેરે, સૌકોએ શીશ નમાવ્યા રે આ દેશ. ૬

આપે પધારી, મારા રાજમા અમ જેવા હજારો પામરને ઉપદેશ આપી, કુમાર્ગથી પાછા વળી સુમાર્ગ બતાવ્યો, જેથી અમોને ઘણોજ આનંદ થયો છે.

[કતાં] લાખે દીવસ મેનાવતીના સમધમાં નગરના લોકો નીંદા રૂપ ચર્ચા કરવા લાગ્યા, અનેક મનુષ્યો ખોતખોતાની યુદ્ધની હદમા વાતો કરવા લાગ્યા; અને ઉઠગ બાંધી તરફ ચિતકંથી નિધા કરી પાપે પેટ ભરવા લાગ્યા.

પહેલો—રાજમાતા મેનાવતી પહેલાં આવા નહોતા.

બીજો—જાળધર નાથના આવ્યા પછી કામ વંદ્યુ

ત્રીજો—રાજ, રાણી સત્યવતીના રતેહમાં લપટઈ ગયા, એટલે મેનાવતીને કાવતુ આવી ગયું.

ચોથો—એકાંત છે એ ખુરી છે, અને વિધવા સ્ત્રીઓ સંત સેવામાં મુરી છે.

પાંચમો—એક ઠેકાણે મેં સાંભળ્યું હતું કે,

સધવા વલ્લભ શ્રી પતી, વિધવા ઋવલ્લભ સંત;

તન મન ધન ધીરે હરે, સત બહે બળવત.

૧ નાથ-જોગીની અનેક બંતો છે; તેમાંની એક જાળધરનાથ

૨ આ દેશ-નાથ પંથના સાધુઓ મળતી વખતે તે સભ્યોને ઉચ્ચાર કરે છે

૩ આ દેશ-આ દીશા તરફ, ૪ વલ્લભ-વહાલા

છઠ્ઠો—સત્ય કહો છો, પણ તે બાવાનાં લક્ષણ છે; સાધુનાં નહિ, બળધર નાથ જેવા સતનાં નહિ.

સાતમો—મેં પણ એક ઠેકાણે એક બાવાને મોઢે સાંભળ્યું હતું કે.

૧ સુકા પીપલ ૨ રાંડ મેરીઆં, સદાવરતકા ૩ ચુન,

૪ નિમેં ૫ રંગડા સંતકા, રોકનવાલા ૬ કુન.

આઠમો—તમાર કહેવું પણ સોલવાલને એક રતી છે, બાવા તો મગજના ફરેલા રહે છે, જે જરા રોકાણ કરીએ તો લઠ્ઠી લગાવા ઉભા થઈ જાય.

આવી આવી અનેક વાતો મેંનાવતીના કાને પણ ગઈ, તેમ સત્યવતીના કાને પણ ગઈ. એ બંનેનાં પરીણામ જુદાં જુદાં આવ્યાં. મેંનાવતીએ લજ્જા સહિત મુસ્તક નમાવી બળધર જોગીરાજને કહ્યું કે, પ્રભુ મારા નગરના લોકો, મારા સખધમાં આપના સંગતી નીચી અને ખુરી વાતો કરે છે.

બળધરનાથ—કુચ્છ શીકર નહિ ખેટા; શોનાકુ સ્થામતા કયુ નહિ આતી હે. ઓર સુર્યમેં અંધકાર કખી નહિ હો સકતા હે. મન ઢ્રઠ રખો ઓર અલક નિરંજનકા બપ કરો !

મેંનાવતી—કૃપાનાથ; આપ જેવા સતતી નિંધા યાય તે મને સાર લાગતું નથી.

બળધર—કયા કરે, નીચ લોક અપના રવભાવ નહિ છોડને હે ? કીડી છીંદ્રકુંય શોધતી ચલી જતી હે, કાગડા ચાંદાકુંય દેખ પડતા હે, ઓર ભુંડ વિદ્યાસેય પ્રસન્ન હોતા હે !

મેંનાવતી—આપ નિર્ભય હો, તો મારે તો કોઈનો ડર નથી.

બળધર—સત્યકું કીસીકા ડર નહિ. મન શુદ્ધ રખના, અલક નિરંજનકી આરાકુ અનુસરના.

રાજ સધળું જાણે છે, સધળું સમજે છે પણ બોલતા નથી, એમ સમજીને એક દીવસે રાજ ભોજન કરવા બેઠા છે, તે વખતે રાણી સત્યવતીએ કહ્યું.

[સત્યવતી] રાગ, દોહરો.

માતા સેવે મહાતમા, લાખ ધણું લાંચન;

૬ નોંધા વાંગી નગરમાં, કેમ ભાવે ભોજન ?

હે સ્વામી, રાજમાતા મેંનાવતી બળધર-જોગીની પાસે રાત દડાડો

૧ સુકા પીપળ-પીપળાનાં સુકાં લાડકા ૨ રાંડ મેરીઆં-વિધવા સ્ત્રી, રોટલી પાચરી, ૩ ચુન-અનાજ, ૪ રંગડા-હંક. ૫ કુન-કાણુ, ૬ નોંધા-નોંખત, ડંકો.

પડ્યાં રહે છે, તેની આખા નગરમા ચર્ચા ચાલી રહી છે, ને વાતનો આપે વિચાર કરવો જોઈએ.

રાજા શું વિચાર કરવો જોઈએ, સ્ત્રિ હોય તો રોકીએ, માતાને કંઈ રોકાણ થાય ?

રાણી—માતા તમારી પોતાની છે, કે જેણે તમને જન્મ આપ્યો છે, પણ સ્ત્રિ જાતી એતો સદા સ્ત્રિજ છે.

રાજા—માતાને સ્ત્રિ ન કહેવાય !

રાણી—સત્ય છે; નજ કહેવાય ! સર્વ કોઈ પોત પોતાની માતાને કદી સ્ત્રિ સમજતાજ નથી. પણ સ્ત્રિ જાતી જન્મી ત્યાંથી તે મરે ત્યાં મુઠ્ઠી સ્ત્રિજ ગણાય છે કાંઈ પુરુષ કહેવાતો નથી.

રાજા—તેતો નથીજ, તેમા તે' મને શું સમજાવ્યું ?

રાણી—સ્ત્રિ બાળાવસ્થામાં એટલે, તેર વરસ સુધી પિતાની આજ્ઞા પાળે તેને રોકવાનો અને સંભાળવાનો સંપૂર્ણ હક પિતાનો છે. તેરથી ત્રીસ સુધી તેની સંભાળનો હક સ્વામીનો છે. અને ત્રીસ પછી સ્ત્રિ વૃદ્ધાવસ્થાના લક્ષણને પામે છે. તેને કોઈ પણ નડતા રસ્તે જતાં અટકાવ કરવાનો સંપૂર્ણ હક પૂત્રનો છે; એવો શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તકારોએ નિર્ણય કરેલો છે; માટે મેંના-વતીને જાળવર જોગીને ત્યાં જતા અટકાવવાનો તમારો સંપૂર્ણ હક છે.

રાજા—ત્યારે હું જાઉં, વિનય વચન કહું, તેમ છતાં ન માને તો જોર જુલમથી અટકાવું.

રાણી—અસ તેજ વિચાર સારો છે, એમજ કરવું જોઈએ.

રાજા—તેમ કરવાથી કદાચ ન ફાવું, આજ સુધી કોઈ વખત માતાને કપડાં શબ્દે બોલ્યો નથી; જ્યોત્તી ન બોલી શકાય તો શું કરવું ?

રાણી—છેવટે ને બાવલાને અહીંથી હાકી કાઢવો !

રાજા—વાહ ! તેનો થાય. જાઉં છું.

રાજા—વાર; જોજો, રૂડી રીતે વિનય વચનથી, અને વિવેકથી વાત કરજો !

રાજા—તેમાં તો કાંઈ વાંધો નહિ આવે ! મારા મનમાં પણ આ વાત વાંધા, વખતથી અટકતી હતી.

રાણી—માતાના છીડતે જોનાર કે જાણનાર પુત્ર, ત્યાગ ન કરે તો સ્વરૂપ નક્કના અધીકારી થાય છે.

રાજા—કેતો ત્યાગ કરે ?

રાણી—રોક્યા ન રહે તો માતાનો; આજ્યો ન ખજો તો માતા જેના

પ્રેમ પાશમાં બંધાયાં હોય તે પુરૂષનો, તેમ કરતાં ન કાવે તો બંનેનો; તેમ કરતાં પણ દુઃખ આવી પડતું હોય, તો ધર ગામનો, અને તેમ કરતાં પણ સંકટ રહેતું હોય તો દેશનો. જાઓ પધારો પછી દર્શન કરવા જતાં રહેશે !

મેંનાવતી—આવો દીકરા પ્રસન્ન તો છો ?

ગોપીચંદ્ર—મારી વાત સાંભળી, માન્ય કરો તો પ્રસન્ન.

મેંનાવતી—કહો દીકરા !

(ગોપીચંદ્ર) રાગ; જાણો છો રે સધળું અંતરજામી, (સૈરંધ્રિ.)

મેંનાવતી રે; સુતને સુખ બહુ દેવા, માણ મુકો સંતની સેવા;

હું આગ્યો રે કડવાં વચનને કહેવા. માણ; મૂકો.

તમને સંત સેવા નવ છાજે રે, આખું નગર નિંદે છે આજે રે;

હવે ગોપીચંદ્રશું ગાજે રે, દીલ દાઝે રે, શબ્દ શુણીને એવા. માણ મૂકો. ૧

જનેતારે જુવો જરા જરા જાગી; ભવાઇ વિનાની ભુંગળ વાગી,

માટે કહું છું રે; તન મનથી દો ત્યાગી, એતો બાવા દીસે બે રાગી;

(મેંનાવતી) સુત સાંભળ રે, સંતોની સેવા સારી; હું નહિ રોકી રહેનારી,
નક્કી નાખે રે ભવજળ પાર ઉતારી. હું નહિ. ૨

મુને ટોકી નથી તારા બાપે રે, જો રોકી રહું તો આપે રે;

તુ શાને મને સંતાપે રે, રહે માપે રે; મુરખ મનને મારી. હું નહિ. ૩

કર જોડી રે, માતાને કરગરીએ, જરા જોર જુલમ ના કરીએ;

ઠશ્વરથીરે; દીલમાં જરા જરા ડરીએ, પુત્ર પાપે પેટ ના ભરીએ.

(ગોપીચંદ્ર) બાળાપણમાં રોકે બાપ રે, તરણ વયમાં સ્વામીનો તાપ રે;

વ્રદા રાખે પુત્રનું માપરે, જોધએચાપરે, નારી સ્વતંત્ર ન રહેવા. માણ, મૂકો ૪

માટે માતારે, મનનો મચ્છર મારો, મુજ બોલ ખમીને ખારો;

આજે નયમા રે, ઝૂટી ગયો ફટકારો, ભુડો ભવ તણો ભટકારો.

(મેંનાવતી) ને માતાને મુઝ્યું આજ રે, તેં ગરવે આપી ગાજ રે;

મુને લાગી લમણે આજ રે, આવે કાળ રે; માંડે પેટ કટારી. હું નહિ. ૪

છરવાળારે; છોરા રહેજે છેટે, તુનો પથ્થર આગ્યો પેટે;

કાળજવર રે; માતાનાં હૈયાં હેણા, માર્યા કુડા કપરાં મેણાં;

(ગોપીચંદ્ર) લાગી લંપટ સાચે લગતી રે, મારે હૈયે લાગી અગતી રે;

માણ બુદ્ધિ વિચારી અગતી રે, વાણી ઠગતીરે; માંડી લક્ષમાં લેવા. માણ મૂકો. ૫

રહે રમતા રે, અમૃતને આરોગી, ભોળા ભામતીઓના ભોગી;

રૂપાળારે રામ રંગમાં રાચે; નેદ નારીનો થતા નાચે;

(મેનાવતી) જે સાધુ પુરુષ સંતાપે રે; જે કુડી મતી ના કાપે રે;
જે પેટ ભરે છે પાપેરે; તે તાપેરે તાપ ત્રિવીધીના કરી. હું, નહિ. ૬
ધિક જીવ્યું રે, સંગ નહિ સારનો; તું દાસ થયો દારનો;
શ્રદ્ધ પાપીરે તુજને નયવે નારી; એ ગુણ હીણી ગોઝારી.

ગોપીચંદ્ર—માતાજી; રૂડી રીતે મારા વચનને માન્ય કરો, નહિતો
તેમાંથી કાંઈક “ ત્રિજી થશે. ”

મેનાવતી—પુત્રની આજ્ઞામાં માતાએ રહેવું તે કદાચ સત્ય હશે, પણ
હું નથી ધારતી કે, શુભ રસ્તે જનારને પુત્ર રોકી શકે.

ગોપીચંદ્ર—જેમાં લોક નિંદા થાય છે, તે રસ્તો રૂડો નજર કહેવાય !

મેનાવતી—સત્ સમાગમ કરનારની ભક્તે નિંદા થાય !

ગોપીચંદ્ર—જગતની આંખમાં આંખુ દેખાયુ, એ સત્ સમાગમ નથી,
પણ અસત્ સમાગમ છે, માટે તે રસ્તો તમારે મુકવોજ પડશે.

મેનાવતી—કોટી ઉપાએ નહિ, કોઈપણ રીતે નહિ, તને તારી સ્ત્રિએ
અવળી મતી આપી ચઢાવીને મોકલ્યો છે, તે માર અજીવ્યું નથી.

ગોપીચંદ્ર—બહુ સાર હું જાઉં છું, કાંઈક માનો તો ઠીક, તમારી આ
વર્તાણુંકથી મારી નિંદા થાય છે, માર ખોટું કહેવાય છે !

મેનાવતી—તેનો જવાબ કે ઉપાય મારી પાસે નથી.

ગોપીચંદ્ર—તમારીજ પાસે તે ઉપાય છે, તમે તે બાવલાના સંગમાં
જતા અટકી જાઓ એટલે બસ ?

મેનાવતી—તે તો કદી બનવાતું નથી.

ગોપીચંદ્ર—ત્યારે હવે મારે શું કરવું ?

મેનાવતી—મન કહે તે; નહિ તો મહાત્મા કહે તે; છેવટ સત્યવતી કહે તે !

(કર્તા) અનેક અનેક શબ્દો કહીને ચાલ્યો, છેવટે મનનું ધારણું પરિ-
ણામ આવળું આવ્યું; ત્યારે રાણી સત્યવતીની પાસે આવી ઉદાસ થઈને બેઠો.
રાજધિરાજ ગોપીચંદ્રને ઉદાસ બેઠેલા જોઈ રાણી સત્યવતીએ પુછ્યું, કેમ
નાથ આજે ઉદાસ છો ? તમારી માતા પાસે જઈ આવ્યા કે શું ?

ગોપીચંદ્ર—હા જઈ આવ્યો ! અને તેજ કારણથી ઉદાસ છું.

સત્યવતી—તમારી માએ તમારું વાર્તું નહિ કર્યું હોય ?

ગોપીચંદ્ર—ખીલકુલ નહિ, મેં ઘણા ઘણા વાનાં કંચો પણ કોઈ રીતે
ખર ન આવ્યો, હવે શો ઉપાય કરવો ?

સત્યવતી—શું ઉપાય કેમ; પડતી પીડને પંચી કરવી !

ગોપીચંદ્ર—કેવી રીતે ?

સત્યવતી—સાધુને રાજની સરહદ બહાર મુકી દેવા !

(સત્યવતી) રાગ; મારો રામ ગયા વનવાસ રે, નયણે નિંદ્રા !

વેગે વળાવો હદ પાર રે, પડતી પીડા કા...ઢો પરી.

ઝાલી જઇને ફેંકા બહાર રે. પડતી પીડા.

માતા મેંનાવતી માને કેમ આપનું રે !

ખાંતેથી ઉલટો રાખે ખાર રે. પડતી પીડા. ૧

માતાની માઠી મતી; જાએ કેમ સાંભળી રે;

ભાલા ભોકાએ અણીદાર રે. પડતી પીડા. ૨

વિલખ વધારે થાતાં ધાઢી પ્રીત ખાએ રે,

હળી મળી થાએ એકા કાર રે. પડતી પીડા. ૩

તોડીના તુટે, પછી વાઢી ના વધુટે રે;

ધરીએ જો શસ્ત્ર કેરી ધાર રે. પડતી પીડા. ૪

સાધુ સંતાપતાંમાં મેંનાવતી કોપશે રે,

પુરો બંધાયો શુદ્ધ ખાર રે. પડતી પીડા. ૫

માતાના પ્રેરતા માતા, મનમાં ન લાવશો રે,

તાણીને તાડી નાખો તાર રે. પડતી પીડા. ૬

જંતર મતગથી જરા લાય નવ પામશો રે;

રેઠું, છાં, આળીને કરો ઉછાર રે. પડતી પીડા. ૭

ગજ ગોપિચંદ્ર માતાની સાથે વાત કરીને પાછો ફરી ગયો, ત્યારથી મેંનાવતીના મનમાં અતી માહુ લાગ્યું. અહોહો આવા સુપાત્ર દીકરાના મુખે સંત પુરુષનું અપમાન ! ગોપિચંદ્ર આટલો બધો સ્ત્રિને આધીન થયો છે, તે બખર તો મને આજેજ પડી ! ફિકર નહિ, આ ભરાએલા હૃદયનો ખુલાસો મહારાજ વિના થવાનો નથી. લાવ્ય જઇને વાત કર ?

મેંનાવતી—(પગમાં નમન કરીને) આદે...શ ગુરૂ મહારાજ.

જાળંધર—આ દે...શ અલક નિરંજન, વખત બે વખત ક્યું આએ માતા ?

મેંનાવતી—મહારાજ, આ વખતે આવવાની જરૂર પડી.

જાળંધર—આ જરૂર પડી ખોલો, ખાર ખાત કર કે ચલે જાગ્યા !

મેંનાવતી—આપણ ગોપિચંદ્રને તેની સ્ત્રિએ લાંબોયો છે, અને તે

જાળધર—કુચ્છ ચિંતા નહિ જળ્ય તક નિરંજન ભગવાન ન રહે !

મેંનાવતી—મહારાજ; આપ પધારી જાઓ તો કેમ ?

જાળધર—જીસ વખત હમારી મરજી હોગી; અલ ધરંગે. હમારે કીસકું પૂછનેકા હે ?

મેંનાવતી—મને તો આપ તરફની ચિંતા ધણી થાય છે.

જાળધર—ચિંતા મન કરો ! નિરંજન નાથ સગકી ચિંતા કર રહ્યા છે. અલક નિરંજન; અલક નિરંજન; અલક નિરંજન.

(કંતાં) આમથી મેંનાવતી અને જાળધર જોગી વચ્ચે વાર્તા વિ-
તોદ આસે છે. બીજી તરફથી રાજાએ રાણી સત્યવતીના કહેવાથી પ્રધાનને
ખોલાવરાવ્યા. પ્રધાન આવી રાજાને નમન કરી ખોલ્યા, આજ્ઞા કૃપાનિધાન ?

રાજા—પ્રધાનજી; આપણા પાગમા જે જોગી જાળધરનાથ આવ્યા
છે, તેમને ખુબ વિનય વિવેકથી સમજાવો, ચેતાવો, તેમ છતાં ન માને તો
ધમકાવીને રજા આપો !

પ્રધાન—રાજાધિરાજ, આપના વચન માયે ચકાતુ છું, પણ.....

રાજા—પણ શું ?

રાણી—આચરે ખાવાનું કારણ શું ?

પ્રધાન—જેને હમારે નમે છે, જે હજારોને ગમે છે, જેને આગ્રહથી
હમારે ખોલાવે છે, તેવા જાળધર મહાત્માને આપ કાઠી મુકવા ધારે છો, તે
મને તો યોગ્ય લાગતું નથી.

રાજા—યોગ્ય અયોગ્ય જોવાનું તમારે છે કે મારે ?

રાણી—રાજાના મનમાં ફરતું તે યોગ્ય.

પ્રધાન—કરોડો ચતુષ્પતે સદા ઉપદેશ કરનાર જોગી જાળધરનાથને
ન કાઠો ! જરા વિચાર કરો હાલી ચાલીને આવ્યા તે ધનભાગ્ય સમજે !

રાજા—હજારોને ગમતી વાત હશે અને અમને અણગમતી છે.

રાણી—અણગમતી તે છેક ઝેર જોયી !

પ્રધાન—હું તો આપની આજ્ઞાને આંધીન અર્પણ, પણ આપે ઉઠો
વિચાર કરવાનો છે.

રાજા—હું વિચાર કરીનેજ તમને આજ્ઞા કરું છું.

રાણી—વગર વિચારે કોઈ જીભ હલાવેજ નહિ.

પ્રધાન—હું કોઈ કોઈ વાર મહાત્માથીના દર્શન કરવા જાઉં છું; વિશે-
પમાં તેમના મુગની વાણીનો પણ લાભ લેઉં છું.

રાજા—વાણી રૂપી વજ્રથી, હેયું હજારું થયું હોય એમ સમજાય છે ?

રાણી—વાણીએજ પાણી કરી નાંખ્યા છે.

પ્રધાન—હુંતો સાંભળીને શાન્ત પામી ગયો છું, એક દિવસ પોતે કામ, કોધ, લોભ, મોહ, મત્સર સંબંધી ઉપદેશ કરી રહ્યા હતા, અને દરેક વિષયના ઉપર દ્રષ્ટાંતો આપી રહ્યા હતા તે સાંભળીને તો હું ઠરીજ ગયો. અહાહાહા ! હહ કરી નાંખી શું દ્રષ્ટાંત !

રાજા—તેમાંનું એકાદ દ્રષ્ટાંત સંભળાવો !

રાણી—લોભ ઉપર કાંઈ કહ્યું હોય ને તે યાદ હોય તો કહો !

પ્રધાન—ત્રાહ ! ખૂબ માગણી કરી. લોભ ઉપર તો એમણે ધણું સારું ઉપદેશ રૂપ દ્રષ્ટાંત આપ્યું હતું, મરજી હોય તો હું કહી બતાવું ?

રાજા—કહો તો ખરા !

રાણી—સાંભળીએ તો ખરાં !

પ્રધાન—ખૂબ ધ્યાન રાખીને સાંભળો !

(દ્રષ્ટાંત) કોઈ એક નાના ગામડામાં. શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનના મંદિરમાં સંતોષદાસ નામનો સાધુ હતો. જેને ગુરૂએ પોતાની હયાતીમાં મંદિરનો સમજાવો વહિઆવટ સોંપી દીધો હતો, જેથી તે ખરાબર માહિતગાર થયો હતો.

મંદિરની આવકમાંથી કરકસરથી ખર્ચ કરવું અને પૈસા બચાવીને ભેગા કરવા એ પૈસા કોઈ દિવસ; ભીડ પડે, દૈન્ય કોપ થાય ત્યારે કામના છે એવા ને એવા વિચારના છ સાત મહંત તે મંદિરની ગાદી ઉપર થઈ ગયા હતા; હવે ગુરૂના દેવલોકે થયા પાદ સંતોષદાસને ગાદી મળી, તે પણ એવાજ વિચારના હતા.

ગુરૂની કૃપાથી સંતોષદાસને મંદિરની મહંત પદવી મળી તે વખતે મંદિરના ભંડારમાં વીસ હજાર રૂપિયા રોકડા હતા; વીસ હજાર રોકડા, અને તે બધા મંદિરની અંદરજ કોથળીઓ વીસ ભરીને પટારામાં મેકેલા હતા.

મંદિરનું ખર્ચ શ્રી રામજીની કૃપાથી નક્કુ હતું; કોઈ બહાર ગામથી સાધુ સંત ફરતા ફરતા આવે તો, તેમની બરહાસ આકરી સારી રીતે, થતી હતી. ગામ નાતુ હતું પણ ગામના મનુષ્યો વિશેષ ધરમ પુન્યવાળા હતા એટલે મંદિરનો વહિઆવટ રૂઢી રીતે અને સંતોષકારક આવતો હતો.

શ્રી ઠાકોરજીની સેવામાં રહેલાં વાસણો માત્ર ત્રાંબાનાં અને ઘટીત જગાનાં રૂપાના હતાં; મહંતને ચઢવાને માટે આકડીઓ પણ રૂપાનીજ હતી.

ગામના ભાવિક લોકો દર્શનને માટે મંદિરમાં આવતા, જે દર્શનની વાર હોય તો લડી ગેઘડી મહારાજની પાસે બેસીને વાતો કરતા, તેમાં આશરે વીસ પચીસે માણસ તો એવા નિયમવાળા હતા કે; જે દીવસે અમુક સમયનાં દર્શન ન થાય તે દીવસે જમે નહિ પણ અપવાસ કરી લે.

એવા હમેશના નિયમ વાળાઓમાં એક વણિક, સ્થિતીનો ગરીબ, જાને એકલો; નહિ ઘરમાં કોઈ માણસ; સ્થિતી ગરીબ એટલે લગ્ન થએલું નહિ, માથાપ નાનપણમાં મૂકીને મરી ગએલાં, બીજું કોઈ સગું સંબંધી મળે નહિ, પણ જાને હોંશિયાર ખટપટીઓ અને શાણો હતો. જેનું નામ, ટોકર હતું.

મહત સતોપદાસને પણ ટોકરની સાથે વાતચીત કરતી વખતે વધારે આનંદ આવતો હતો. ટોકરશા ક્યાં ક્યાંના સાચા જુદા ગપાટા મારીને મહારાજને રાજી રાજી રાખતો હતો. મહારાજની મજેલી મહેરબાનીનો લાભ લઈ, કોઈ કોઈ વાર મંદિરમાં પ્રભુ પ્રસાદ લેતો હતો. જપોર સપોર એ ઘડી આરામ પણ ત્યાંજ લઈ લેતો હતો. આખા ગામની વસ્તીમાં ટોકરશાજ મહંતને વિશ્વાસ અને વડાલો થઈ પડ્યો હતો.

એક વખત રાત્રિમાં સુતાં સુતાં મહારાજના મનમાં વિચાર આવ્યો કે મંદિરની બધી શોભા સાહિત્ય તો ઠીક. પણ મંદિરમાં રૂપીઆ વીસ હજાર રોકડા છે, તેમાં કાંઈક વધારો થાય તો સાડ, ગુરૂ મંદિરના ખર્ચમાં કર-કસર કરી, પૈસા બચાવી થેલીમાં નાખતા હતા, પણ તેનો ઠીક નહિ. આજના વહિયાવટમાં કસર કરીને ભવિષ્યને માટે વધારો કરી પૈસા સંઘરી રાખવા. તે કરતાં, કાંઈ બાજે આપીને આવકમાં વધારો કરવો એ રૂઢું. વળી વિચાર કરતાં તેમાં પણ દુઃખ છે. ધિરેલા અગર કોઈને ત્યાં જમા મડાવેલા પૈસા નિરંતર હજારે મારે છે. ઓશીકે પૈસા ને ઉંઘવું એના જેવું ઉત્તમ એકે નહિ. હું ધાંડું છું; દુનિયામાં વેપારનો પાર નથી. વહેપારથી લલિત વધે છે. વહેપાર હમણે પૈસા આપે છે. એ બધું ખરું પણ આપણે સાધું દુર્ધા, આપણને વહેપારમાં ગમ પડે નહિ, વહેપાર કરતાં આવડે નહિ, માટે તે વિચાર પણ માડી વાળવા જેવોજ છે, કરવું કેમ; પૈસા વધારવા શી રીતે ! પૈસા વધારીને સંઘરી રાખવામાં વડાઈ છે. આ વાતની ધુંચવણી ટોકરશાને પુછીને કાઢી નાંખવી. સવારે વાત !

સવારમાં સ્નાન ધ્યાનથી પરવારીને સંતોપદાસ મહારાજ આમનપર બિરાજ્યા છે, ત્યાં રોજના નિયમ પ્રમાણે ટોકરશા આવ્યા. તેમને મહારાજને બોલ્યું.

સંતોપદાસ—કેમ ટોકરશા ?

ટોકરશા—સાર આપણ.

સંતોપદાસ—તમને વહેપારમાં ગમ પડે કે નહિ.

ટોકરશા—શા માટે નહિ, વહેપાર તો વાણીઆનાજ આપનો છે.

સંતોષદાસ—તે ખર, પણ કાંઈ વાણીઆ માત્ર વહેપાર નાણુતા હોય એમ અને નહિ, માંહી કોઈ અનધડ પણ હોય.

ટાકરશા—હા આપણ કોઈ અનધડ પણ હોય; તેમ કોઈ વધારે હોશિયાર પણ હોય.

સંતોષદાસ—તમે તમારી વાત કરોને ! તમે વહેપાર કરી નાણુ છો કે કેમ ?

ટાકરશા—આપણ ! હું અભિમાન નથી કરતો પણ એટલું તો ખરું કે આપણા ગામમા તો શું પણ પચીશ ગાક ફરતા મને જેટલી ગમ છે એટલી ખીજતે નહિ હોય.

સંતોષદાસ—ત્યારે તમે કેમ કાંઈ વહેપાર કરતા નથી ?

ટાકરશા—કરમના દોષ ત્યાં કોણુ મુવે એવ.

સંતોષદાસ—કેમ કરમના દોષ ?

ટાકરશા—બુદ્ધિ ભગવાને આપી છે. પણ પૈસા નથી આપ્યા; અને પૈસા વિના વહેપાર થાય શી રીતે !

સંતોષદાસ—એ વાત પણ ખરી; વહેપારમાં પૈસાની તો જરૂરજ !

ટાકરશા—પૈસાજ પૈસાને ખિંચી લાવે એતુ નામ વહેપાર !

સંતોષદાસ—પૈસા હોય તો વહેપાર થાય, કેમ ?

ટાકરશા—પૈસાને અક્રત્ર એ, એકત્રા પેસા ય નહિ, તેમ એકલી અક્રત્ર પણ નહિ.

સંતોષદાસ—વહેપારમાં નફો શા પ્રમાણે મળતો હશે ?

ટાકરશા—ખીજતો માંહી દોઢા બમણા કરવા જાય છે, તે કચરાઈ જાય, છુંદઈ જાય, ગમરાઈ જાય, વખતે લેવઈ પણ જાય ! પણ આપણે સવાયાજ કરવા. એતો વહેપારની જુક્તિ છે આપણ, જુક્તિ ના આવડે તો જુતાં ખાય !

સંતોષદાસ—સવાયા કેમ ?

ટાકરશા—અત્યારે એક હોય તો સાંજે સવા ! અને સો હોય તો સવા સો.

સંતોષદાસ—હા, હવે સમજણ પડી, ત્યારે શો, એક રૂપીઓ લઈ જાઓ, અને સાંજે સવા કરીને લાવો જોય ?

ટાકરશા—એમ તહિ, આજેજ લઈ જાઓ અને આજેજ સવા કરીને લાવો એમ નહિ ! એતો પાછો થોલ આવે ત્યારે; વહેપારનીએ રૂખ જોવાય છે. આંખો મીચીતે વહેપાર ન થાય.

સંતોષદાસ—જ્યારે વખત આવે ત્યારે કહેજો ?

[કર્તા] આ પ્રમાણે વાતચિત થઈ ગઈ, તેને ત્રિજે દિવસે ટાકરશા, એચિન્તા એટલે હમેશના નહિ આવવાના વખતે આવ્યા, અને મહંતને કહ્યું, લાવો કહેતા હતા તે રૂપીઓ. મહંત પણ વહેપારીથી લક્ષિમ વધારવાને આતુર થઈ રહેલા હતા તેમણે એક રૂપીઓ કાઢીને આપ્યો. તે લઈને શેઠ ઘેર ગયા; અને આશરે આઠ દશ ધડી થઈ એટલે પોતાના ધરમાંથી, પા રૂપીઓ કાઢી, રૂપીઆમાં ઉમેરી, સવા રૂપીઓ લઈ મહંતના મંદિરે આવ્યા.

ટાકરશા—હ્યો આપણ સવા રૂપીઓ !

સંતોષદાસ—શાખાશ શાખાશ ! બોલ્યા પ્રમાણે પળ્યા; વહેપારમાં તમારી ધ્યાન ખુબ પહોંચે છે; તમને કાંઈ મળ્યું ?

ટાકરશા—હાણ ! એક આતો.

સંતોષદાસ—હ...આનું નામ વહેપાર ! વળી પોતાનુંએ કરી લીધું અને સામાને પણ ચોખ્ખો નફો આપ્યો. શેઠ, વળી એવો થોલ આવે ત્યારે કહેજો. હું તમને પાંચ રૂપીઆ આપીશ.

ટાકરશા—સાર આપણ ?

સંતોષદાસ—જોજો ભૂલ્યમા ન જાય ?

ટાકરશા—અરે ભૂલ્યમાં શું જાય ! જરૂર કહીશ.

[કર્તા] ઉપરની ખીનાને પાંચેક દિવસ જવા લઈને, ટાકરશા શેઠે કહ્યું મહારાજ; કહેતા હતા તે પાંચ આપવા હોય તો આજે વહેપાર છે. મહારાજ કહે હાં હાં હ્યો આપુ, કહીને રૂપીઆ પાંચ આપ્યા તે લઈને શેઠ ઘેર ગયા ધરમાં રૂપીઆ મુકીને પોતાના કામમાં જવું આવવું હતું ત્યાં જઈ આવ્યા. સાજ પડતા પહેલાં; ઘેર આવી, ધરમાંથી સવા રૂપીઓ કાઢી પાંચમા ઉમેરી સવા છ કરી, મહારાજની પાસે આવ્યા.

ટાકરશા—હ્યો આપણ, સવા છ ?

સંતોષદાસ—વાહ ટાકર શેઠ વાહ ! ખરાખર સવાયાજ કરી લાવો છો હાં ! તમને કાંઈ મળ્યું ?

ટાકરશા—મને મળી પાવલી,

સંતોષદાસ—ઠીક ! બ્યાજખી. ટાકરશેઠ વળી વહેપારનો થોલ હોય તો કહેજો, હું રૂપીઆ સો આપીશ.

ટાકરશા—ઓ હો...સો રૂપીઆ ભોગા કર્યા છે કે શું ?

સંતોષદાસ—હા.....ક્યાં છે વળી કરકસર કરીને; તે સોએ સો હું આપીશ.

ટાકરશા—અત્યારે સો તો સાંજે સવા સો !

સંતોષદાસ—જરૂર ?

ટાકરશા—અરે જરૂર શું ચોકસ, એમાં ફેર પડેજ નહિ !

[કર્તા] આ પ્રમાણે વાત થઇ ગયા પછી, હમેશાં જ્યારે ટાકરશા દર્શન કરવા આવે ત્યારે મહારાજ ટોકે, કેમ ? ટાકરશા કહેશે ભૂલી ગયો નથી. વખત આવ્યે ચુકવાનો નથી, એમ કરતાં સાતેક દીવસ ગયા એટલે ટાકરશા કહે લાવો રૂપીઆ સો ! મહારાજે સો રૂપીઆ કાઢીને તૈયાર રાખેલા હતા તે આપ્યા. તે ટાકરશા લઇને ઘેર આવ્યા, રૂપીઆ મુકીને પોતાના ઘરના ખાનગી કામમા ભરાયા. સમીસાંજ સમય થવા આવ્યો, એટલે ઘરમાથી રૂપીઆ પચીસ કાઢી. ઉમેરી સોના સવાસો કરી મહારાજની પાસે આવીને કહ્યું.

ટાકરશા—હ્યો બાપજી ! સવાસો રૂપીઆ ગણી દ્યો !

સંતોષદાસ—વા ટાકર વા, તમે તો ઢાંક્યું રતન છો હોં.

ટાકરશા—શુ કર મહારાજ ! પૈસા નથી નહિ તો વહેપારમાં તો વાંદરા જેટલી ફાળ મારૂ ! અને મારેલી ફાળ ચુકુ નહિ !

સંતોષદાસ—તમને શું મળ્યું ?

ટાકરશા—અમનેય મળ્યુ અમારા નસીબ પ્રમાણે.

સંતોષદાસ—ના ના કહો તો ખરા ?

ટાકરશા—મળ્યા પાંચ રૂપીઆ.

સંતોષદાસ—અહાહા.....વાહ ટાકરશા શેઠ ! ટાકર, તમે ખાઓ એવા નથી ઠાકર.

તે સાંભળીને મંદિરનો એક પુજારી જે જુદ્ધિશાળી હતો અને જેને આ વાણીઆની વિદ્યા કાંઇક જાણ પાથર્યા જેવી લાગતી હતી તે બોલ્યો.

પુજારી—ઠાકર ખાવ એવા નથી પણ ઠાકર મારી દે એવા છે.

ટાકરશા—કેમ પુજારી ! કયડાકીમાં બોલ્યા ?

સંતોષદાસ—અકવા દ્યોને કોણ ગણે છે ?

પુજારી—ખોટું લગાડશે નહિ, મારૂ બોલવું શીઘ્ર છે, પછી તમારા સમજવામાં આવળુ આવ્યું હોય તો શ્રી રામજી જાણે.

ટાકરશા—રામજી જાણે ઘંટ ને ઘડીયા; પુજારીજી ! વહેપારની વાતો ન્યારી છે. નથી એમાં દેવલાં નવરાવાનાં !

પુનરી—ના ભાઈ ના ! દેવતાં નવરાવવાનાં નહિ ! બોળા શોકાને નવરાવવાના, આંધળાને નવરાવવાના ?

સંતોષદાસ—ભાઈઓ તમે હાહાતુપ ન કરો. હું વહેપાર કર છું. તેમાં તમને શું થાય છે, પુનરીજી ?

ટાકરશા—ઝેર ! માત્ર ઝેરીયો સ્વભાવ ! કોક કમાય એ દેખી ન ખમાય ?

સંતોષદાસ—ખળવા ઘો છો ખજો ! એમને ગમ ક્યા છે કે શું થાય છે !

પુનરી—એમને ગમ નથી ખાપજી ! પણ તમનેય ગમ ક્યાં છે ? નજીને જોડે ! રૂપીયા ક્યાંથી લાવે છે ને શો વેપાર કરે છે તેતો જૂવો ? ધરમાથી લાવીને આપતો હશે તો કોને ખબર !

સંતોષદાસ—પુનરી તમે જાના રહો પુનરી ! જોયા કરો શું થાય છે તે.

પુનરી—જોયા કરીએ છીએ અને જોયા કરીશું, પણ વળી વચમાં ખોલક જવાયું. ભૂલ થઈ !

સંતોષદાસ—હા...ત્યારે એમ કહો ! ટાકરશા શેઠ, વળી વહેપારનો થોડા આવે ત્યારે કહેજો, રૂપીઆ એક હજાર આપીશ. પણ મને આગસે દીવસે ખબર આપજો !

ટાકરશા—જૂવો ખાપજી ! હજાર રૂપીઆ લીધા કે સાંજે અઢીસે રૂપીઆ કોથળીમાં પડ્યાજ છે એમ જાણવું. પણ હવે મને તો માફ કરો ! હુંતો મંદીરનાં દર્શન કરવાય નહિ આવું.

સંતોષદાસ—અરરર, આમ થાય ! પુનરીના બોલ્યા ઉપર આટલું બધું માઠું લગાડશે તો આપણું ગાડું આગળ શી રીતે નબરશે, અને વળી ખગવાતના ઉપર પણ રીસ !

ટાકરશા—નમ્યું ત્યાં મુઠી ખર ! મારો જીવ ખટ્ટો થઈ ગયો !

સંતોષદાસ—અરે આમ માઠું ન લગાડશે ટાકરશા શેઠ ! આપણે આપણા કામમાં સાવધ રહો ! લઈ જઈને હજાર રૂપીઆ ?

ટાકરશા—સારૂ ઠીક જાઉં છું.

પુનરી—હવે ગડું થયું ખાપજી ! આપણે સાંજુને અતીધે વહેપાર નહિ સારો !

[ક્ષત્ત] આ બધી વાત ચીત થઈ ગઈ, તેના બીજા દિવસથી, ટાકરશાએ મંદીરમાં આવવું જોઈ કરી નાખ્યું, જોયી મહારાજને અણગમો

થયો અને પુનરી ઉપર ફરોષ થયો. ટોકરશા આવે તોય ઉઘા મનથી; વળી મહારાજ પાસે બેસે તે પણ નહિ બેઠા જેવું, જરા બેસીને ચાલ્યો જાય ! એવા અગિયાર દીવસ ગયા; ત્યારે મહારાજે કહ્યું.

સંતોષદાસ—ટોકરશા ! આવું ક્યાં સુધી રાખશે ?

ટોકરશા—કેવું આપજી ! મંદિરમાં આવીએ છીએ જમએ છીએ ! આપણે ડ્યારે રીસ ચઢાવીને ઘેર રહ્યા છીએ. વળી કાંઈ કામ આવી પડયું હોય તો નાએ અવાય !

સંતોષદાસ—હવે વહેપારમાં ધ્યાન લગાવો વહેપારમાં !

ટોકરશા—હા...આપજી તેમાંતો સદા ધ્યાનજ રાખવુંજ પડે છે. અમારે વાણીઆને વહેપાર સિવાય બીજી શું કરવાનું છે !

સંતોષદાસ—ત્યારે આપણા હજાર રૂપીઆનો વહેપાર ડ્યારે કરવાનો છે ?

ટોકરશા—તૈયાર કરીને રાખજો ધણું કરીને કાલે બારેક વાગ્યાના સુમારે લેવા આવીશ !

[કર્તા] બીજે દીવસે બાર વાગ્યા, એટલે ટોકરશા શેઠ આવ્યા, તેજ વખતે મહારાજે, સવારમાં વહેલા ઉઠી રૂપીઆની થેલી કાઢીને તૈયાર કરી હતી તે આપી દીધી. ટોકરશા લઈને ઘેર ગયા, અને પોતાના ઘરમાંથી ઘરડાના વખતની જીની સંઘરી રાખેલી, નહિ જેવી કિમ્મતની, સોના રૂપાની જણસો વેચી સાટીને, રૂપીઆ અઢીસો તૈયાર કરી રાખ્યા હતા, તે સાજરે દીવાખતી થઈ ગયા પછી મહારાજની પાસે આવીને સાડા બારસો ગણી આપ્યા.

ટોકરશા—લ્યો તમારા રૂપીઆ.

સંતોષદાસ—(સાડાબારસે રૂપીઆ ગણીને) ટોકરશા ટોકરશા ! શું તમારી બુદ્ધિ, શું તમારી વહેપારે અક્કલ, વાહ ભાઈ વાહ ! તમને શું મળ્યું ટોકરશા ?

ટોકરશા—પચાસ રૂપીઆ

પુનરી—એમને મળી રાખ ચોળવાની !

સંતોષદાસ—પુનરી પુનરી. તમને મંદિરમાંથી રજા આપવામાં આવશે ! તમે બહુ બોલો છો !

પુનરી—રજા આપશે તો જમશુ, પણ ખર લાગશે તે કહીશું ?

સંતોષદાસ—શું ખર કહો છો ! રાખને ખાખને એવા એવા રાખદો કહો છો તે ખર કહો છો !

પુજારી—હા હા રાખ રાખ ! હમણાં એ ચોળે છે ને પછી તમને ચોળવા આપશે, તમેય ચોળજો સારી પેઠે !

ટોડરશા—શુ કરવા આપજી ઝગડો કરો છો ! હવે આટલેથી વહેપા રત્ની વાત જવા દો ! ટુંકુ કરો !

પુજારી—ટુંકુ કરો તો સારું. નહિ તો સંતોષદાસને સંતોષ થશે.

સંતોષદાસ—અરે કીધર ગયા, ગરીબદાસ !

ગરીબદાસ—એ રહ્યા આપજી !

સંતોષદાસ—જાઓ બુવા લાવ ધોરીભાઇકું, ઓર અંબઈલાઇકું, ઓર ભુલાભાઇકું, લાઇઓ કલ્યાણ શેઠકું ખી !

ટોડરશા—હવે જવા દો આપજી !

સંતોષદાસ—નહિ ! નહિ ! જવા શું દે ! મારા કામમાં ડહાપણ શું કરે ! કાઠી મુકાવીશ !

ટોડરશા—મહારાજ ! એને એમ સુજ્યુ તો એમ, પણ આપ જેવા સતતે આવો કોઇ કરવો ન ધટે; વળી એને કહાડી મફતમાં આવે એનો નિસારો મને લાગે, બ્રાહ્મણનો નીમાસો લઇને દુ ખી થઇએ.

પુજારી—કાઠી મુકશે તો બીજા ગામમાં ઠાકોર સેવા કરીશુ, પણ આખમા નહિ સમાય તે નહિ સહન થાય !

ધોરીલાઇ—કેમ આપજી ! કેમ બોલાવા મોકલવુ પડ્યું ?

સંતોષદાસ—આ પુજારી, હવે બહુ બોલવા લાગ્યો છે એ ગળા મુઠ્ઠી ભગઈ ગયો છે, એટલે પુજા મેવામાં બરાબર ધ્યાન રાખતો નથી, એને કહીએ છીએ તે સામજતો નથી.

અંબઈદાસ—એ એનું કામ બરાબર બજાવતો નથી, કે તમારા કામમાં ખસેડ કરે છે ? ખરી વાત શુ છે ?

સંતોષદાસ—જસ એને રૂઝ આપું છું તે બીજો સાણસ રાખું છું હુ શુ કરું છું તે એને જોવાનું છે ?

કલ્યાણશેઠ—એમ હોય આપજી ? આવ તો મહંત કહેવાઓ, અને બીજા બધા આપના તાળાના નોકર ગણાય, પણ જો આપ અણુચરતુ આચરશુ, કરતા હો તો એ સોફો તમને રોકી શકે.

સંતોષદાસ—અણુચરતુ હોય તો તે ?

ધોરીલાઇ—હાજી ! બોટુ આચરણ મંદિરમાં ન નભે.

સંતોષદાસ—હુ કોઇ પ્રકારનો વહેપાર કરતો હોઉં, જેમા કમાણી થતી હોય, તેમા રોકાણ શા માટે કરે ?

અંબુષદાસ—તેમા તો શા માટે રોકે. પણ આપણે સાધુને હરી ભજ-
નોજ વહેપાર શિવાય ખીન્ને શું કામ કરવો પડે !

કલ્યાણુશેઠ—પણ તમે આ ટોકર વાણીઆને પુછીને તો વહેપાર
નથી કરતાને !

સંતોષદાસ—હા કરું છું તો એમજ, ટોકરશાની મારફતજ.

કલ્યાણુશેઠ—તેમા એને કાંઈ દગા જેવું દેખાતુ હશે, તેથી તમને રોકે !

[કર્તા] આ બધી વાતચીત ચાલી રહી છે તે વખત; પુજારીએ
પોતાની ચીજ વસ ભાવ સંભાળી પોટલી બાંધી તૈયાર કરીને કહ્યું, ભાઈઓ
સર્વેને રામ રામ છે. હું જાઉં છું !

ધોરીલાઈ—પણ મહારાજ, જાઓ છો શા માટે ! તમને કોણ કાઢી
મુકે છે !

પુજારી—મહારાજજીને ગમતી વાત નથી, માટે મારે રહેવું નથી હું
વળી ખીજે ગામ જઈશ.

અંબુષદાસ—એય નથી કાઢતા ને કોઈ નથી કાઢતુ, તમે તમારે
સેવા કરો ઠાકોરજીની !

પુજારી—કાઢે કે ન કાઢે, પણ હવે મારેજ રહેવું નથી.

સંતોષદાસ—જવા દો *કાશ જાય !

કલ્યાણુશેઠ—રહો રહો પુજારી; જવાતુ કાંઈ કારણ નથી !

પુજારી—કારણ હો કે ન હો, પણ જ્યાં આંખરોષ પડ્યો ત્યાં કાલ્યા
પુરૂષે ટકવુ ન જોઈએ.

ધોરીલાઈ—જવા દો સારે એમની મરજી !

[કર્તા], ખારણામાથી નીકળતાં પુજારી કહેતો જાય છે; જો જો
મહારાજ હું તો જાઉં છું, પણ ટોકર વાણીઆ ઠોકર મારીને તમારો નાશ
ન કરે, કાશનો જાય છે, પણ તમારી લાશ ન થઈ જાય ! સભાજીએ !

આવું કહીને પુજારી ચાલી નીકળ્યો; તે પણ મા બાપ વગરનો એકલો
આત્મણનો બાળક દુઃખી અવસ્થામા ત્યાં આવીને રહ્યો હતો, તેતુ મુજ ગામ
ક્યું, અથવા પોતાને કોણ સગુ સમંધ છે, ને જાણમાં નહિ હોવાથી, જ્યાં
જવાય ત્યાં જવું એમ વિચારી ચાલવાજ માડ્યું; ગામેગામ ફરતો વળી જંત્રાનું
ધામ આવે ત્યાં દર્શન કરતા નહી આવે ત્યાં ન્હાતો દેહતુ સાર્થક કરતો
આગળ ચાલતોજ રહેતો હતો.

લાખા દિવસે એક મોટા શહેરમાં જઈ પહોંચ્યા તે શહેરમાં, તેમને પગમ વેળણુવ અને સદયદુસ્થતા મોહોદલામાં, શ્રીરામચંદ્ર ભગવાનનાજ મંદિરમાં મુકામ કર્યો. ત્યાં તેને પોતાને દીક ગોઠવું આવ્યું, પુત્રી આવતો અનુભવી હોવાથી, મંદિરના પુત્રી મહારાજે તેને અતી આયડથી રાખ્યો.

પોતાનીજ ન્યાતનો આહાણનો બાળક ફરતો ફરતો મુલાગ્યે આવી પ. હોંચ્યો છે એમ જાણી, તે આહાણુ જે વૃદ્ધ થએલો હતો, તેની સ્ત્રિ પણ કાળને પોષારી રહી હતી તે બંને ખુશી થયા, અને પોતાની ઉન્મર લાયક થયેલી પુત્રી, પરણાવવાનો વિચાર કર્યો.

એક દિવસ તે બંને ઘણીઘણીઆણીએ, પેલા નવા આવેલા પુત્રીને પુછ્યું. હે ભાઈ આજ અહી આવ્યે છ એક માસ તો થયા. કહો હવે તમને અહી ગોઠશે કે કેમ? જો તમારે ઠરીને રહેવા મરજી હોય તો અમારી દીકરીનાં તમારી સાથે લગ્ન કરીએ, અને જો જવાનો વિચાર હોય તો અમે વળી બીજે ગોઠવણુ કરીએ?

આવેલા પુત્રીના છ માસના સહવાસથી ધરનાં સૌ રાજી હતા, અને તે કન્યાને પણ તેને પરણવાની ઇચ્છા થઈ ગઈ હતી. તેમ પુત્રીએ પણ એમજ ઠરાવ રાખ્યો કે હવે અહીંજ જીંદગી ગાળવી છે માટે યતો લાલ ચુકવો નહિ.

સર્વની અનુકૂળતા થવાથી; આવેલા પુત્રીને, પોતાની દીકરી વરાવી અને મંદિરનો સંબંધો કારભાર સોંપી દઈ ડોસા ડોસો શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનનું સ્મરણુ કરવા લાગ્યાં, ત્યારબાદ થોડાજ માસમાં બંને દેવલોકે થઈ ગયાં. ત્યારપછી, તેમની ક્રિયા ખરચ કરીને પુત્રી પોતાની થનાર સ્ત્રી સાથે ગ્રહસ્થાત્રમ માડીને રૂડી રીતે ત્યા રહ્યા, અને સ્વર્ગનું સુખ ભોગવવા લાગ્યાં.

અહી પુત્રીના ગયા પછી, ટોકરશા શેઠે મંદિરમાં આવવાનું બંધ કરી દીધું; પણ મહારાજ સંતોષાસને ટોકરશા વિના ચાલતુજ નહોતું એટલે પોતે તેડવા મોકલતા હતા; અને આવે ત્યારે તેમની સાથે વહેપાર સંબંધી નહિ, પણ બીજી આડી અવળી વાતો કરતા હતા. એમ કરતાં છએક માસ વિત્યા એટલે પ્રથમની માફક પાછું આવવું જવું શરૂ થયું, અને પ્રેમ પ્રીતિ પણ તેજ પ્રમાણે દેખાવા લાગી, એક વખત લાગુજેઘને મહારાજે વહેપારની વાત સંભારી.

સંતોષદાસ—ટોકરશા શેઠે હમણાં વહેપારની તો વાત કરતાજ નથી.

ટોકરશા—શું વહેપારની વાત કરીએ; વિશ્વાસ વિનાનો વહેપાર કશા કામનો નહિ, એ તમારા હજાર રૂપીઆ ઉપર વહેપાર ચાલતોજ રાખ્યો હોત તો અત્યારે તો પાંચ સાત હજાર રૂપીઆ રખ્યા હોત.

સંતોષદાસ—હજી શું વહી ગયું છે? વળી ચલાવો વહેપાર! કાંઈ થોડા આવે તો કહેજો.

ટોકરશા—હમણાં તો વહેપારની ઝડપ સારી ચાલે છે, એકનો સવા તો ખરાજ, તે વળી હાલના બજારમાં તો એકનો દોઢ પણ થાય!

સંતોષદાસ—ટોકરશા મારી પાસે રૂપીઆ વીસ હજાર છે, આ તમને છેવટની વાત કહી, હવે તમારે જેમ કરવું હોય તેમ કરો!

ટોકરશા—હાય હાય! ત્યારે ક્યારના કહેતા શું નથી, અત્યારે વીસ હજારનો માંજરે પચીસ હજાર! એથી વધારેની આશા પણ એટલાતો ખરાજ?

સંતોષદાસ—જ્યારે જોઈએ ત્યારે લઈ જાઓ, જે વખત માગશો તે વખત આપીશ!

વાતચિત્ત થઈ ગયા પછી, જે ત્રણ દિવસ રહીને, વાણીઓ પોતાના ગામથી દશેક ગાઉને છેટે મોટું શહેર હતું ત્યાં ગયો, અને સોનાનો ભાવ ઠરાવ્યો વીસ હજાર રૂપીઆનું સોનું ખરીદી લીધું. વહેપારીને કહ્યું રૂપીઆ મારે ઘેરથી આપવાના છે, અહીંથી સોનું સાચવીને મારા ઘર સુધી પહોંચાડવું; અને ગાડામાં નાંખીને રૂપીઆ તમારે મગાવી લેવા, તે બધાનું ભાડું, ચોક્કી વળાવાનું ખરચ મારે માથે પણ મારા ગામમાંથી રૂપીઆ લાવું અને પછી સોનું લઈ જઈ એમ અને એમ નથી. વહેપારી કહે સાફ તમે જાઓ! તમારા નામનો પત્તો લખીને આપતા જાઓ એટલે પરમ દીવસે સવારમાં તમારે ત્યાં ગાડું આવશે. કદાચ રાત્રિમાં આવી પહોંચશે તો, ગામની ભાગેળે છુટશે અને સવારમાં તમારું ઘર શોધતા આવશે. સાફ કહીને વાણીક ઘેર આવ્યો અને આવ્યો એવોજ મહારાજના મંદિરમાં, મહારાજ કે જે વીસના પચીસ હજાર કરવાની આશામાં ગરક થયેલા હતા તે ટોકરશાને દેખીને રાજી થયા.

સંતોષદાસ—કેમ શેડ. આજ જે ત્રણ દીવસથી જણાતા નહોતા?

ટોકરશા—ભાઈ ભારે વહેપાર કરવાનો હોય છે, ત્યારે જરા આમ તેમ ભટકવું પડે છે, ધાર્યા પદા નાખવા એ નાના સુના ખેલ નથી.

સંતોષદાસ—કેમ કાંઈ...લાભકારી જણાય છે કે નહિ?

ટોકરશા—એ ત્રણ દીવસમાં, આવી જાય એમ લાગે છે; એક જગાએ ટેટા લગાવ્યો તો ? છે ? મોટા વહેપાર મોટા ગામોમાં થાય અથવા શહેરમાં થાય.

સંતોષદાસ—ત્યારે તો ગામ જવું પડશે કેમ ?

ટોકરશા—આ વખતે એમ લાગે છે ખરું, કદાચ પાંચ સાત ગાડી જવું પણ પડે, અને પૈસા પણ ઓચિંતી રાતમાં લેવા પડે ?

સંતોષદાસ—પૈસા તો ગમે તો અડધી રાતે માગો તોય તૈયાર છે, ગામ જવાનું થાય પણ આવવાનું ક્યાર સોર થાય ?

ટોકરશા—ખીજે દીવસે પાછા ! પણ ભારે રકમો ગણી લાવવાની, ગાડુ કે ગાડી ભાડે કરી લેવાની, વળી વળાવીઆ વિગેરે સાથે લાવવા પડે, એ બધી કડાકુટ એટલે ખીજે નહિ ને ત્રીજે દિવસે આવવાનું થાય !

સંતોષદાસ—ત્રણથી વધારે દીવસતો નજ થાય ને ?

ટોકરશા—નાના ! વહેપારતો એકજ દીવસનો છે. માત્ર આસપાસની હલામણની વાર થવાની, ત્રીજે દિવસે તો વાળ્યો ઉગવાનો.

સકેત પ્રમાણે ખીજ દીવસની રાત્રી, ટોકરશા શેઠે જગરણુમા કાઠી ને વળી ઘેર નહિ, પણ ગામની ભાગોળે શંકરના દેવળમાં. રાતના ચારેક વાગ્યાનો શુભાર થયો એટલે; વહેપારીનો મુનમ શુભારનો, અધમણ સોનું બે બળદના ગાડામાં નાંખીને, બે વળાવીઆ સાથે લઈને આવ્યો. ગાડા બળદનો ગણસારો સાંભળીને ટોકરશા શેઠ મહાદેવના દેવળમાંથી બહાર નિકળ્યા અને અવાજ કરીને પુછ્યું. અલ્યા કોણ હશે ? મુનમ કહે કેમ ભાઈ ! તમારે શું કામ છે ? ટોકરશા પાસે આવ્યા, એટલે અરસપરસ એક એકને ઓળખ્યા.

મુનમ—કેમ ટોકરશા શેઠ ? આ તમારૂં મગાવેલું સોનું લાવ્યા છીએ. કહો ક્યાં મુકવું છે ?

ટોકરશા—સોનું તમારી પાસેજ રાખો, તમે ગાડામાંથી ઉતરીને આ મહાદેવના દેવળમાં બેસો ! હું રૂપીઆની થેલીઓ લાવીને તમને આપી જઉં. તમારા રૂપીઆ થઈ રહે એટલે તમે મને સોનું આપીને વિદાય થઈ જાઓ ! કેમ ઠીક કે નહિ ?

મુનમ—હાહા. ઠીક; ધણુ સારું !

[કર્તા] ટોકરશા શેઠે મહારાજના મંદીરે આવીને, મહંત સંતોષદાસને જગાડ્યા; તે પણ અડધા પડધા ઉંઘતા જંગતા હતા. એટલે અવાજ સાંભળતાંની સાથે ઝડપ ઉઠ્યા; અને મંદીર ઉઘાડ્યું. ટોકરશાને દેખીને

આહર ભાવથી બોલાવ્યા. આવો શેઠ કેમ ? ટોકરશા કહે કેમ શું વીશ કોથ-
ળીઓ કાઢી આપો એજ તો ! મહારાજ કહે હ્યો ઉઠવો તૈયાર છે. મહા-
રાજે વીસ હજાર રૂપીઆ કાઢી આપ્યા. એક એક ધકકે બળે થેલીઓ ઉચકી
ઉચકીને ટોકરશા શેઠે પહોચાડી દીધી. સમ્રાણી કોથળીઓ આવી ગયા પછી,
મુનમે સોતું આપ્યું, અને ગાડુ હાંકી મુક્યું. ટોકરશા ધરતો બદોબસત કરી-
નેજ ઘેરથી નીકળીને મહાદેવના દેવળમાં જઈને પડ્યા હતા, તે અધમણ
સોતું પાસે આવ્યા પછી પાછા ધરતી સલાળ લેવા આવ્યા નહિ, પણ
ગારોગાર વિદાય થઈ ગયા.

ટોકરશા શેઠ દીનપર દીન આગળ વધતા ચાલ્યાજ ગયા ! તે થોડે
છોટે નહિ પણ પોતાના ગામથી, પાચસેં છસેં ગાઉ ! હવે કોઈ આવે તેમ
નથી, એમ ધારીને એક મોટુ જગર શહેર આવ્યું ત્યાં સારૂ બેશ ધર
ભાડે રાખીને રહ્યા, અને વિચાર કર્યો કે ખસ હવે અહીં રહેવું.
બહેપાર રોજગાર કરવો ! પાસે પૈસા થયા છે એટલે કન્યા પણ કંઈકથી
બળશે.

ત્રણ દિવસ વીતી ગયા, એટલે સતોપદાસ મહારાજે; ગરીબદાસ ખાવાને
ટોકરશા શેઠને ઘેર દહાડામાં ત્રણ ત્રણ વખત મોકલવા માંડ્યો; અને દરેક
વખતે ઘેર તાણુ વાર્યુ છે, એવા સમાચાર ગરીબદાસ લાવ્યા ! એવા દશ
દિવસ પુરા થયા પણ ટોકરશા આવ્યા નહિ, ત્યારે અગીઆરમે દીવસે
સતોપદાસ મહારાજને ત્રહેમ પેસો કે રખેને રૂપીઆ લઈને નાસી ન ગયો
ગય !

નવા રખેલા પુજરીને અને ગરીબદાસ ખાવાને. બંનેને મંદીર સો-
પીને સતોપદાસ મહારાજે ટોકરશા શેઠનો કેડો લીધો. નિકળતી વખત
મુનના કરી કે, હું કોઈ ગામથી સમાચાર મોકલુ, અગર માણસ મોકલું
તો ટોકરશા ઘેર આવ્યો છે કે કેમ તેનો તપાસ કરીને તરત પાછો જવાગ
મોકલજો.

અરાબર બાર મહિના ચીલી ગયા ત્યારે જે શહેરમાં ટોકરશા રહેછે તે શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેમને ગોઠ્યું સાર. શહેરની શોભા જોતાંજ એમ થયું કે બળ્યાઈપીઆ દેવતા મેલ્યો. હું તો થાકીને લોથ થઈ ગયો ચાલી ચાલીને ટાંટીઆય તુટી ગયા હવે તો આ શહેરમાં રહીશું ને લોટ માગીને ખાઈશું. અરે આપણે મહંતની ગાદી ઉપર બેઠે બેઠે અનંદ કરતા હતા અને આજે ભીખ માગીને ખાવા વખત આવ્યો. પેલો બીચારો પુજારી તો કહેતો હતો કે જોજો ટોકર ટોકર નામારે ! પણ તેનું કહેવુંતો મેં સાંભળ્યુંજ નહિ; એણે મને ચેતાવા કહેલું, પણ માર નસીબ અવળુ જેથી મને અવળુજ સુન્યુ, વિકટો તેને કાઢી મૂક્યો, શ્રી રામ શ્રી રામ.

દુઃખતા પંદર દિવસ તે શહેરમાં વિત્યાઆદ સોગમ દીવસના સવારના પહોરમાં, મહારાજ ગંગાસ્નાન કરીને મુકામ પર આવતા હતા તે વખતે જેતા પગમાં; કમળના ભરેલા સુવાળા રેશમ જેવા પંખળી જોડા, સવા બે આંગળની ઉંચા રેશમની અને આછા કસળની લીટીવાળી કીનારીની ધોતી, ઢાકા બંગાળામાં વણાએલા, બારીક સુતરનું અંગરખુ; પચીસ રૂપીઆની કિંમતની પેંઠલુની પાઘડી, અને વીસ રૂપીઆનો કસબી દુપટ્ટો ખમે નાંખેલો છે, એવા ટોકરશા શેઠ બે ઘોડાની બગીમાં બેસીને સામા મળ્યા. મહારાજને દેખતાંની સાથે, હાંકનારના ઉપર તાડુકે કરીને શેઠ બોલ્યા. ઉભી રાખ્ય ! ગાડી ઉભી રહી કે તરત શેઠ ઉતરીને મહારાજ સંતોષમનના પગમાં પડ્યા, અહોહોહો આપણ અહીં સુધી આવવું પડ્યું ! ચાલો ચાલો ગાડીમાં બેસી જાઓ ! મહારાજ કહે, અરે શું ગાડીમાં બેસી જાઓ ! તમે તો ગયા તે ગયાજ ગયા ! ટોકરશા કહે તે બધું પછી; હવે બેસો ગાડીમાં ઝટ ! મહારાજ કહે મારા મર્યામાન ગામની બાગોજે હરમાનની ધર્મશાળામાં છે. ટોકર શેઠ કહે ચાલો ને લઇ આવીએ છીએ. તમે બેસો ગાડીમાં ! મહારાજ બેઠા; એટલે ટોકરશેઠે કંઈ બાગોજે ધર્મશાળા આગળ ! વાત કરતામં ગાડી આવીને કેમી પડી ! મહારાજે પોતાનો સામાન સંભાળી લીધો, અને ટોકરશા શેઠની સાથે ગાડીમાં બેસી ગયા ! ચાલ દાક ! ઘર તરફ પાછી. ગાડી ઘેર આવી. બંને જાગ્ય ગાડીમાંથી કિતરો ને ઘરમાં પેલા કે તરત શેઠે પોતાની સ્ત્રિને કંઈ સાંભળ્યું, આ ગુરૂ મહારાજને પગે પડય ! કહેતાંની સાથે સ્ત્રિ ઝડપ ઉભી થઈ અને સંતોષમન મહારાજને પગે લાગી. મહારાજ આશીર્વાદ દીધો; બેટા અર્પણ સોમાગ્ય રહે !

ટોકરશા—જો સાંભળ, આ આપણા ગુરૂ ! આ સુખ ભોગવીએ છીએ તે બધા પ્રતાપ એમનો છે. આજે તો થાકણ પાગે રજોઈ કરાવો, આપણ

ને શીખ'ડ પુરી બજાઓં વિગેરે સાહિત્ય તૈયાર કરીને જમાડો !

સંતોષદાસ—મને તો કોણ જાણે શું છે તે હમણાંનું ખાવાનું જ લાવતું નથી.

ટોકરશા—શાતું ભાવે ! ખાવાનું ભાવે એવું રહ્યું ક્યાં ! પણ તેમાં મારી ભૂલ નથી. ફક્ત તમને સમાચાર ન કહાવી શક્યો એજ ભૂલ; બાકી વહેપારનો તો પારજ નથી રાખ્યો.

સંતોષદાસ—મારા વીસ હજારના પચીસ હજાર થઇ ગયા ?

ટોકરશા—શું ! આજ સુધી પચીસ હજાર હોય ! આજથી આઠમે દીવસે એકજ દુકાનેથી પચાસ હજાર ગણી લ્યો ને અહીંથી ઊંટ ઉપર નાંખી ને વિદાય થઇ જાઓ ?

સંતોષદાસ—વાહ ! વીસ હજારના પચાસ હજાર ?

ટોકરશા—હાહા...પચાસ હજાર ! વળી શક્કના સો ઉપર ! તમે ગણીને ગાંઠે બાંધી સાંઢણી હંકારી દોને ! વચમાં રાત્રી સાત છે. મને પણ તમારા પુન્ય પ્રતાપે વીશેક હજાર મળ્યા છે !

[કર્તા] સંતોષદાસ મહારાજ તો રાજ થઇ ગયા, વાહ ભાઈ વાહ ખુબ કરી ! વહેપારી તો જખરો ! હજીએ વહેપાર કરવા દેઉ તો વરસેક દહાડામાં લાખે લેખાં થાય ખરાં. પેલા પુઝારીએ ભડકાવી માર્યા ત્યારતું ટોકરશાતું મનતો હિંચુ થઇ ગયું હતું પણ વળી આપણા નસીમે પાંસર પડી ગયું. ખીજે દીવસે દુધપાક પુરી, ત્રીજે દીવસે ખાસુદી પુરી. ચોથે દીવસે, છુટ્ટ ચુરમ, પાંચમે દીવસે; પકવાન છઠ્ઠા દીવસે કંસારને ધી. સાતમે દીવસે સેવ શક્કરને ધી; હંમેશાં વાતોથી પ્રસન્ન રાખ્યા, અને ધી દુધથી ધરવી નાંખ્યા, એટલે મહારાજના શરીર ઉપર ત્રણ ત્રણ આંગળ લોહી ચઢી ગયું. રસ્તાના થાકથી, તાપ તડકાના રટણથી લેવઈ ગયા હતા, તે પાછા હતા તે કરતાં પણ સારા થયા. આઠમે દીવસે ટોકરશા શેઠ મહારાજને જમાડી બે ઘોડાની બગીમાં બેસારીને ગામની ચારે બાજુ ફેરવીને, બજારમાં લાવ્યા. લાવીને એક દુકાન પાસે ઉતાર્યા અને તેમની સાથે શેઠ પણ ઉતર્યા. દુકાનનાં પગથીયાં ચઢ્યા કે તરત સુવાના મોટા મોટા પવંગો પડેલા હતા, વળી બેસવાને માટે પણ ગાદી તકીઆ પાથરેલા હતા તેમાંના એક ગાદી તકીઆ ઉપર મહારાજને બેસારી ટોકરશા શેઠ આગળ ખીન્ન ઝોરડામાં ગયા. જ્યાં સવા સત્તર સત્તર માણ તોડના બે કસાઇ પડેલા હતા; તેમની પાસે જઈને ટોકરશા બેઠા.

ટોકરશા—કેમ શેઠજી ! એક માણસ રાખશે ?

વહેપારી—હા...ક્યાં છે ? ને માણસ વેચવાનો છે તે !

ટોકરશા—બહાર ગાદી પર બેસાર્થો છે. જાઓ જુઓ તપાસ કરો !

વહેપારી—(બહાર આવીને, સંતોષદાસ સામી નજર કરીને) કેમ તમેજ ?

[કનો] વહેપારી પુછે છે કે, આ વાણીઓ વેચવાનું કહે છે એ તમેજ ? મહારાજ એમ સમજ્યા કે મને એમ પુછે છે કે આ વાણીઓ રૂપીઆ ગણી લેવાનું કહે છે, તેના માલીક તમેજ ! એમ સમજીને;

સંતોષદાસ—હાજી હું જ !

વહેપારી—તમે રાજી ખુશી તો છો ને ?

સંતોષદાસ—હા...હું ખુશી છું.

આટલું પુછીને વહેપારી અંદર ગયો; અને પોતાના બાઇને વાત કરી. માલ તો લેવા લાયક છે ! કીમ્મતમાં ઠરે તો ઠરાવો ! બોલો કેટલા રૂપીઆ લેવાતા છે ? ટોકરશા કહે હું શું કહું. આપજ કહો ! વહેપારી કહે બે હજાર રૂપીઆ ! હાંમાં કરતાં ત્રણ હજાર રૂપીઆ નક્કી કર્યા, ત્યારે ટોકર શેઠે કહ્યું, મને થેલીઓ આપી દો, એટલે હું લઈને જાઉં, એને મોકલુ છું, એ આવે એટલે તમે જમજો કરી દેજો ! વહેપારી કહે તેનો અમને કાંઈ નહિ ફોરવું પડે.

ટોકરશા શેઠ ત્રણ હજારની ત્રણ થેલીઓ, પરાણે પરાણે ઉંચકી, અને બહાર લાવતાં લાવતા હાંસી ગયા, તે જોઈને મહારાજ બહુ ખુશી થયા, અને જોઈતી પાસેથી લેવા ઉભા થયા; એટલે શેઠે સાન કરીને કહ્યું કે તમે અંદર જાઓ ! થેલીઓ નાખીને ટોકરશાએ ગાડી દોડાવી મુકી. મહારાજ ખીજ થેલીઓ લેવાની લાલચમાં શ્વાસ ભર્યા દોડ્યા, એટલે વહેપારીએ કહ્યું, આ ડાબા હાથ તરફની કોટડીમાં પેસો ! મહારાજ અંદર પેસા એટલે વહેપારીએ બહારની સાંકળ વામી દીધી.

ટોકરશા જોઈ તો ઘેર જઈને તરત, ત્રણ હજારનું સોનું લઈને; સર સામાન સંભાળીને, ત્યાંથી બેસે ચારસે ગાઉ ખીજે ગામ.

પહોરવાર થઈ ગઈ, મહારાજને બહાર ન કાઢ્યા ત્યારે મહારાજે પુછ્યું બાઈ, મને પુરી કેમ રાખ્યો છે ? તેતો કહ્યો ! મને કારણ તો સમજાવો. વહેપારી કહે પાછળ પછીતે જાણીયું છે ત્યાંથી નજર દગે એટલે સમજાશે.

મહારાજે પાછળ નજર કરીને જાણીઆગાથી જોયું તો બે મોટા જમ જેવા માણસો ને એક માણસને ઉઘો પકરી રાખીને ઘાંતીમાં પીસે છે. એવું દેખાયું, બધા પામીને ફર્યું, બાઈ, આ તો ગામુખ પીસે છે ? વહેપારી કહે

પીલે છે નહિં મુંબઈ કાઢે છે. રૂઠ પુઠ માણસોને વેચાથી લઇને મુંબઈ કાઢવાનીજ આ દુકાન છે.

સંતોષદાસ—ત્યારે શું મારી એ મુંબઈ કાઢવાની છે ?

વહેપારી—હા, કાલે સમી સાંજે તમારો ધાણુ નીકળશે.

સંતોષદાસ—ત્યારે શું એ વાણીઓ મને વેચી ગયો ?

વહેપારી—હાજી; ત્રણ હજાર રૂપીએ !

સંતોષદાસ—અરે એતો વેચી ગયો પાણુ તમે લેનાર કેવા ?

વહેપારી—એક વાર તો કહ્યું કે, અમારો વડેપાર છે ! તોયે તમને પુછીને ખાતરી કરીને તો લીધા છે ? તમારી રાજી ખુશી હતી તો લીધા. એ તમારી પાસે નાણાં માગતો હશે તેથી તમને વેચી ગયો.

સંતોષદાસ—અરે હાય ! હો આપ ! જખરો કસાઈ નીકળ્યો રે આપ ! ભાઈ મારા વીસ હજાર લઇને નાઠો છે. તેને ખોળતો ખોળતો પાંચસે ગાઉથી આવ્યો; ત્યારે મને કહે ચાલો પેલી દુકાનેથી રૂપીઆગણી લ્યો, દગો કર્યો રે આપ ! રામ રામ રામ રામ રામ.

વહેપારી—અમો આવો તકરારી માત્ર બહારતા નથી, અમે તો રાજી ખુશીના શોદો કરીએ છીએ; બ્યારે મેં પુછ્યું ત્યારે તમે હાએ હા કેમ કર્યા કર્યું ! છાંના રહો હવે તો જે થઇ તે ખૂરી.

સંતોષદાસ—રામ રામ રામ રામ; સીતારામ સીતારામ.

રામ રામ રામ રામ; સીતારામ સીતારામ.

[કર્તા] ધુન પર ધુન કરવા માંડી; મોટા મોટા ધાંટા કાઢીને ભગવાનના નામનો ઉચ્ચાર કરવા માંડ્યો. એમ કરતાં રાતના બાર વાગ્યાનો શુભાર થયો. તે વખતે અમુક કારણસર બજારમાં ભેગા થએલા વણીક માઝન ત્યાં થઇને જતા હતા, તે મહાજનના મુખથી થતી પ્રભુના નામની ધુન સામળીને ઉભા રહ્યા, અને વહેપારીને જગાડીને પુછ્યું. ભાઈ આજે તમારા મઝાનમાં કોણુ ભુમો પાડે છે ? વહેપારી કહે છે કોક, જેને તમે સાધુ કહો છો તેવો. મહાજન કહે અમને ખતાવો ! વહેપારીએ મહારાજને બહાર કાઢ્યા, તે વખતે મહારાજ નો, જેમ કોઇ માણસ ગાંડો થઇ ગયો હોય તેમ ભુમ પાડી પાડીને ખોદવા લાગ્યા.

રઘુપતી રાધવ રાજ રામ, પતીત પાવન સીતારામ.

રઘુપતી રાધવ રાજ રામ, પતીત પાવન સીતારામ.

મહાજન કહે એક તમે આ અમારા મહારાજને છોડી દો.

વહેપારી—મારા ત્રણ હજાર રૂપીઆનો કોણુ જવાબ દે છે ?

મહાજન—હાય હાય ! ત્રણ હજારમાં વેચાયા છે ? ત્યારે તો કોકના ડુખાવીને બાવા થયા હશે !

સંતોષદાસ—આ વાત કેમ બની છે તેનો જાણનારો મારો રામજી છે. મને સેજ છુટો કરો તો હું વેચનારને પકડીને બતાવી દેઉં ! સાચો “ ઉલટો ચોર કાઠવાળને દંડી ગયો ! ” અરે ભાઈ કાંઈ કહેવાની વાત નથી.

મહાજન—(વહેપારીને) શેઠજી, તમે એ મહારાજને અમારી સાથે આવવા ઘો, અમે એ બતાવે ત્યાંથી તે માણસને ખોળી કાઢીને, તેનું નિરાકરણ કરીએ !

વહેપારી—તે માણસ મળે તો તેની પાસે છોડાવરાવો છે, કે ન મળે તોય છોડાવવો તો ખરોજ ! તે નક્કી કરોને ?

મહાજન—તે નહિ મળે તો અમો મહાજન થઈને છોડાવીશું ?

વહેપારી—ત્યારે મહાજનના શેઠ સહુકચંદ્ર કહી દે, કે ત્રણ હજાર રૂપીઆ કોટમાં આવ્યા.

સુહુકચંદ્ર—વાર શેઠ તેમ ! કાલે બપોરે મારી દુકાનેથી નાણાં લઈ જાશે.

[કર્તા] વહેપારીના મનનું સમાધાન કરી, મહારાજ સંતોષદાસ સાથે સર્વે ટાકરશા શેઠ જે મકાનમાં રહેતા હતા ત્યાં આવ્યા. બારણે જોયું તો તાળુ અટકાવ્યું હતું. ઘાંટા ઘાંટ કરી પડોશીને જગાડયા, રાત્રીમાં ઘાંટા સાંભળીને સઘળા પડોશી જાગી ગયા, અને મહાજનના લોકને જોઈ વિરમય પામ્યા, પેલા પડોશીઓને મહારાજ પુછે છે, આ મકાનમાં રહે છે એ ટાકરશા શેઠ ક્યાં ગયા ?

પડોશી—ટાકરશા નહિં. પોકરશા, નામ ભૂલ્યા ! તમે કાંઈ આઠેક દીવસ એમને ઘેર રહી ગયા છો ને નામ ભૂલી ગયા ?

સંતોષદાસ—કાણે જાણે છે અહીં આવીને નામ ફેરવ્યું હશે, પણ હું તો જાણું છું ટાકરશા ?

પડોશી—હવે કામ શું છે તે કહોને ?

મહાજન—એતો આ મહાજને, મુંમઈ કાઢનાર વહેપારીને ત્યાં વેચ્યા છે અને રૂપીઆ ત્રણ હજાર લઈને આવ્યો છે. એ ગયો છે ક્યાં ?

પડોશી—એ તો ભાડુ બાડુ ઉતારીને નાશી ગયો !

મહાજન—હવે...તારી બતને માથે જીવું ? સાંજા કસાઈ ! આસો મહારાજ ફિકર ન કરો ! તમે આપણા મોહકામાં એક મંદીર છે ત્યાં રહેજો !

[કર્તા] મહારાજને પોતાના મેઢલામાં લઇ ગયા; અને રામજીનું મંદીર ઉઘડાવી, રાત્રે સુવાનો સગવડ કરી આપ્યો. સવારના પહોરમાં મહારાજ ઉઠ્યા, અને દાતણ પાણી કર્યા. થોડીવાર વિચાર કરતા બેઠા-છે, એટલામાં મંદીરના પુજારી જાગ્યા, તેમને નોકરે ખબર આપી કે, મોડી રાત્રે, મહારાજ લોક, મંદીર ઉઘડાવીને એક મહારાજને મુકી ગયા છે તે આગલી મેડીમાં સુઇ રહ્યા હતા; હાલમાં જાગ્યા છે. આપને મળવું હોય તો ?

પુજારી—હમણાં એમને જોઇતુ કરતુ આપો ? પછી વાત !

સંતોષદાસ નાહી ઘોષ પરવારી શ્રી રામચંદ્રજીની મુરતીની પુજા કરવા આવ્યા. એમને દુરથી આવતાં પુજારીએ ઓળખ્યા, અહોહો...આતો સંતોષદાસજી મહારાજ ! મહારાજે પુજારીને ઓળખ્યો નથી.

પુજારી—કેમ બાપજી પધાર્યા ?

મહારાજ—હા મહારાજ !

પુજારી—અહીં ક્યાંથી આવ્યા ?

મહારાજ—જત્રા કરવા નીકળેલા, ફરતા ફરતા અહીં આવ્યા.

પુજારી—જત્રા કરવા નીકળેલા કે વહેપાર કરવા નીકળેલા ?

[કર્તા] વહેપારનું નામ દીધું, એટલે, મહારાજ થોડીવાર સુધી પુજારીના સાસુ જોઇ રહ્યા ત્યારે પુજારીએ કહ્યું, શું જોઇ રહ્યા છો ? હું તમારા મંદિરનો પુજારી ! આપે રજા આપી હતી તે ! કેમ ટોકરશા શેઠ ખુશીમાં છે ને ? આવાં વચન સાંભળીને તો, મહારાજની આંખમાંથી આંસુ નિકળવા માંડ્યાં, અતીશે પશ્ચાતાપ થયો, અને પુજારીને પગે પડ્યા. પુજારી કહે હા હાં બાપજી આ શું કરો છો ?

સંતોષદાસ—ભાઈ તમાર કહેવું જરાએ જરા ખરું પડ્યું. ટોકરે લગાવી બરાબર ઠોકર. વીસ હજાર રૂપીઆ લઇને નાહો; એને દોઢ બે વરસે આ ગામમાંથી ઝાલ્યો; ત્યારે સાત દીવસ ખૂબ ખવરાવી પીવરાવીને મુંમઠ ઢાઢનારને ત્યાં ત્રણ હજાર રૂપીએ વેચીને ચાલ્યો થયો; ગામ મૂકીને નાસી ગયો, ભાઈ મે પણ તારો અપરાધ કર્યો છે.

પુજારી—ના બાપજી ! આપે તો બહુ સાફ કર્યું, જીવો અહીંયાં મને માનમિલકત, અને જૈરી બધું મળ્યું છે, તે તમારી સેવાનો પ્રતાપ છે. હવે તો અહીંજ રહેજો, એ ટોકરશાને શોધવા જશો નહિં, નહિં તો વળી કાંક તીજીજ તતગ જાગશે.

સંતોષદાસ—નાના રામ ! હવે તે શું જાય ! એના પંજમાં આવી વાજીને તો ક્યારી જ નાંખેને !

[કર્તા] વાત કરે છે એટલામાં મહાજનના પાંચેક ચાણુસો આવ્યા અને પુજારીને કહ્યું કે, પુજારીજી ! આ મહારાજને બે દિવસ સારી રીતે રાખજો, પછી એમને માટે સગવડ કરીશું.

પુજારી—એમને માટે અહીંજ સગવડ છે, જુદી સગવડ કરવાની જરૂર નથી. એતો મારા ગુરુ છે; હું તેર વરસ એમની સેવામાં રહ્યો છું. પોતે બહુ સારા મહાત્મા છે. રાની છે.

મહાજન—આપણું નામ શું છે ?

પુજારી—નામ સંતોષદાસ છે, અને છેવ સંતોષી.

મહાજન—ત્યારે ટાકરશાના સપાટામાં શી રીતે આવી ગયા ?

સંતોષદાસ—અરે...ભાઈ લોભમાં લેવાયા.

મહાજન—લોભમાં લેવાયા ત્યારે સંતોષી શાના ?

પુજારી—નામ તો સંતોષદાસ ખરૂં, તે કાંઈ કરી જાય તેમ છે ? હવે તો પોતે પણ વહેપારમાં કુશળ થયા હશે !

સંતોષદાસ—બસ ભાઈ બસ ! તમે મારા વખાણુ કરો છો ને મને કાંઈ કાંઈ કાંઈ થઈ જાય છે !

પુજારી—કશું મન ઉપર લાવવું નહિં. હવે તો પ્રભુ જનન કરો !

દુહો—લોભ દુઃખનું મુળ છે, લોભે હડે દહાય,

જો રડીએ શ્રી રામ તો, સમ્રાજું દુઃખ રામાય,

રાજા—વાહ ! વાતનો ઘણી સારી ! લોભીઆને તો બડકે અગ્નિ લાગે ?

રાણી—આવી લૌકિક દંતકથાઓની વાતોથી લોભીઆ સંતોષી થતા નથી.

પ્રધાન—નિરંતરતો ઉપદેશ કોઈને કોઈવાર લાગી જાય !

રાજા—મહાત્માતો દરતા સારા, માટે અહીંથી તો રમજ આવે !
વળી બીજી જગાએ જઈને ઉપદેશ કરશે !

રાણી—સત પુરુષાને એક જગાએ રહેવાનું કહ્યુંજ નથી,

પ્રધાન—વાત તો ખરી, સાચું તો રમતાજ ભલા ?

રાજા—જગો જઈને કહી દો કે એકદમ આસા જગો !

રાણી—ખાણી પીવા પણ ન ઉભા રહે એટલી સત્તા બનવજો !

પ્રધાન—જેવી આસા ! હું જાઉં છું.

રાજા—વિદાય કરીને મને ખબર આપજો !

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ.

રાણી—આપણા રાજની ગરહદની બહાર પહોંચાડવાના છે !

પ્રધાન—જેવી આરા !

અહીં મે'નાવતી તથા મહાત્મા ખુલ્લા બાગમાં બેઠાં છે, ત્યાં પ્રધાનજી આવ્યા આ દે...શ, ગુરુજી !

જાળધર—આ દે...શ, અલક નિરંજન બચ્ચા ખુશ રહો ! કહાસે આતે હો ?

મે'નાવતી—મહારાજ, એ આ રાજના સુર પ્રધાન છે. એમને રાજાએ મોકલ્યા હોય એમ લાગે છે,

પ્રધાન—હા એમજ છે ! મને રાજાએજ મોકલ્યો.

જાળધર—બોલો કયા કહેનકા હય ?

પ્રધાન—હવે આપને અહીંઆં આવ્યે ઘણો વખત થયો માટે પધારી જાઓ તો સાર ?

જાળધર—સચ્ચ ! હમારે રહેતેસે રાજાકુ કયા હરકત આઇ ?

પ્રધાન—આપ સત મહાત્માને અપમાન કરીને કાઢવા પડે તે કરતાં માન ભેર જાઓ તો સારી વાત છે !

જાળધરનાથ—જાના ન જાના હમારા દીવડી ખાત હે ! હમારા કોઇ રાજ નહિ, હમ સચ્ચે રાજ હે ! હમારા હે રાજ અલકનિરંજનનાથ.

પ્રધાન—સમજીને ચાલવા માડો ! નહિતો પરિણામ માઠાં આવશે !

જાળધર—આને દો; જગ દેખ લે ગે !

[પ્રધાન] રાગ; ગિતી.

રીઝી રસ્તો, કાપો, રૂપગણાં માપો છોડી દયો આ દેશ,

રૂઝા રાજ રહ્યા, ઠરવા દે નહિ પહોચાડે ઉપેશ.

[કર્તા] પ્રધાને જોટલા વચન મહારાજને કહ્યા તેટલાં સાંભળીને, મે'નાવતી ભયભીત અને ક્રોધાયમાન થઇ ગયાં, પણ ધિરેથી પ્રધાનના સન્મુખ બોલ્યાં.

[મે'નાવતી] રાગ. ગિતી,

હાય કશુ ના આવ્યું, ખાતે જોખ્યાં માતાના યત્નાં,

માનુને સંતાપી, ગોપી ચદન કેમ કાઢે પંકાદા.

૧ રસ્તો કાપવો-જતા રહેવું, એક જગા છોડીને બીજી જગાએ જવું. ૨ પ-
ગણા માપો-કટ ચાલવા માટે; અંદાજ જાણે, તાબડતોળ ખરી જાણે. ૩ પેશ
પદોન્નારવું-રેડ પોત્તણાડવું, અર્થાત્ કિરણ નરવું. ૪ ચાનાં-બીડ, ઢાંના કુલશાળુ. ૫
પોંડા કાઢવા-અર ન કાઢવો; લાગ સમજીને તમ કરતાં ગેરલાસ થઇ જવો, સવળ
જાનાં અરવું અગળું પડવું, તાવસાર ન જરૂર.

પ્રધાન—આમાં આપને બોલવાનું પ્રયોજન સમજતુ નથી.

ઝેનાવતી—શા માટે નહિ, જાળધરનાથ જેવા મહાત્માને કવચરૂપ શબ્દ કહીને તેમનું અપમાન કરાવી દેશપાર કરે તે મારાથી કેમ જોયુ જાય ! પ્રધાનજી આમાં તમારે પણ હડો વિચાર કરવાનો છે. રાજના વચને વચને આલ્યા કરવાનું નથી; વિશેષમાં રાણી સત્યવતી જે જે કહે છે તેજ રાજ કરે છે, તેને કોઈ પણ રીતે મહાત્માથીને અહીંથી દુર કરવાની મરજી છે.

પ્રધાન—તે તો સત્ય છે માજી. મને અહીં મોકલતી વખત નેમનું પણ બોલવું થયું હતુ. હવે શું કરવુ, આપણો ખીજો ઉપાય નથી, મહારાજને અહીંથી દુર નહિ કરીએ ત્યા સુધી રાજ જાપીને બેસશે નહિ. રાણી તેમને જાપીને બેસવા દેશે નહિ તેમ તમને પણ એકે દીવસ મદદ રાજનાં દર્શન કર્યા વિના ગમશે નહિ, અને નગર વાસીઓ નિંદા કર્યા વિના રહેશે નહિ. એ બધુ જોખમ ભરેલુ છે. આખર સંત મહાત્માને કુકુ કવંક લઈને જવુ પડે તે કરતાં, આખર ભેર જાય તો ઘણી સારી વાત છે. હાલમા વિદાયગિરિ થાય તો હુ, રાજસી કાઢી ચારી ચઢાવી થોડે સુધી વળાવી આવું.

સુરા અને ડાહ્યા પ્રધાનનું બોલવુ, ચતુર ઝેનાવતી સમજી ગઈ. પ્રધાને અકલ્લ તો ખુબ વાપરી. “ સાપ મરે નહિ, ને લાકડી ભાગે નહિ ” જાઓ કહેવું નહિ, ને રહેવા દેવા નહિ. પ્રધાનની મરજી એવી છે કે, મહારાજને દેશપાર તો કરવાજ પણ ઝેનાવતીને ન જોડુ લગાડાય ત્યા સુધી ઠીક.

(ઝેનાવતી) રાગ; મારો ઝોશીઆજો અવતાર. (મામેર.)

રે છો શાણા ૧ પુર પ્રધાન, હદ બહાર શાને આવો;

હદ બહાર શાને આવો, તમે પુરપતી સમજાવો. રે છો શાણા

સંત પુરુષ સર્વેશ્વર જેવા, માટે ચિનમાં ચ્હાવો,

રાજ્ય સકળનું રહુ ધરજો, શાણા શી સતાવો. રે છો શાણા. ૧

ડાહ્યા ડમરો ગોપીચંદન, છકી ગયો શુ છતથી,

સુન સુન થઈ સાંખી રહી છું, મહાન પુરુષના મતથી. રે છો શાણા. ૨

આંખે ઝીણું ઝીણું આંખે, અખળાના ૨ અંજનથી,

વગર વનાવ્યો હબકી ઉડે, ગોરીના ડગજનથી. રે છો શાણા. ૩

તત્વ સાર તે સમજે, રાખી રામાને ધરંજન; .

૧ પુર-નગર. ૨ અંજન-ભૂરજી, ભેર; મોહિની, ૩ અંજન-ત્રાશ; રેંદ, દબ-
દબો, ૪ ધરંજન-રાજ, ખુશી.

૧ ખરી વસ્તુની ખમર પડી નહિ, ખર ખનીઓ ૨ ખંજન. રે છો શાણુ. ૪
 ૩ જગ જ્યોતીને ઝાંખો કરવા, ફાળ ભરી કેમ ફાવો;
 અવળી આફત અવી પડતાં, દૈવ્ય શુભે નહિ દાવો. રે છો શાણુ. ૫
 ધર પુછીને ઝગંગા આવી; લાઠ શકે જો લઢાવો;
 પળમાં પાછી વળતી દેખી, પુર થશે પસ્તાવો. રે છો શાણુ. ૬

[કર્તા] માતા મેંનાવતીનાં વચન સાંભળીને પ્રધાન ત્યાંથી પાછો ફરી રાજ રાણી પાસે આવ્યો. જ્યાં રાજ ગોપિચંદ્ર વિલાસ ભોવનમાં આનંદ કરી રહ્યો છે, સત્યવતીના હસતા મુખાર્વિદ સામું જોઈ રહ્યો છે. પાન સોપારી લવિંગ ઇલાયચી સાથે મુખવાસ કરી રહ્યો છે. રાણી સત્યવતીના પુરા પ્રેમમાં કુમકીઓ ખાઈ રહ્યો છે. જેણે આવી ઉભેલા પ્રધાનને બે ઘડી સુધી તો દીઠો નહિ, આદ્ય બે ઘડી સુધી ઝોળખ્યો નહિં છેવટ બે ઘડી સુધી બોલાવ્યો નહિ, ત્યારે રાણી સત્યવતીએ કંઈ કે, કેમ આજ પ્રધાનજીની તરફ નજર પણ કરતા નથી ?

રાજ—શું નજર કરવી છે, જે કામ બતાવ્યું હતું તે કરીનેજ આવ્યા હશે ! કેમ પ્રધાનજી ?

પ્રધાન—નાજી, માતાજી વચમાં આડાં આવે છે.

રાણી—પુત્રની સુકિર્તીને લાંચન લગાડનારી માતાએને શું કરવું જોઈએ ! સાધુને વિદાયગિરી મળે છે તેમાં એમનું શું જતું રહે છે !

પ્રધાન—તેનો જવાબ મારાથી ન દઈ શકાય, તેનો અમારાં માતાજી કહેવાય ! જે રાજનાં માતાજી !

સત્યવતી—તેનો ખર છે, પણ આમાં માતાજીએ સમજવું જોઈએ.

રાજ—હું પડે જાઉં છું. અને સર્વને સમજાવું છું.

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

કપી રાજ કોપીઓ, ચમકી પાડી ચીસ;

સિંહ સમો ત્યાં આવીઓ, હૃદય ચઢાવી રીસ.

તલપતો અને તાડકતો રાજ ગોપિચંદ્રને આવતો જોઈ મેંનાવતી ભય પામી ગયાં. અરેરેરે, આ અવિચારી બાળક કોવંના આવેશમાં લાંછક

૧ ખરી વસ્તુ—ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન; તત્ત્વ સાર. ૨ ખંજન—એક જાતનું પક્ષી છે, જેની પુછડી, શરીરના જીવડી ઉભી અને હાલતી હોય છે. ૩ જગ જ્યોતી—સુર્યનારાયણ. ૪ ગંગા—સતસંગ રૂપી ગંગા, અહીં જળધરનાથની પદ્મરામણી. ૫ પુર-પુરણ; સંપુરણ.

અવળું કરી બેસશે, હવે કેમ કરવું, રાખના હાથ ઝડાયા નહિ, મદામાના મુસ્તક ઉપર આડા હાથ રખાય નહિ, હે પરમેશ્વર હવે શું થશે! હે જોગી જાળધરનાથ! તમોએ જોગી હક કરી માર કહેવું માન્યું નહિ. અને આ દુઃખ આપ્યું.

જાળધરનાથ—યાદ કર અલક નિરંજનકુ; કપા કરને વાલા હે વો *અળસીઆ. હજાર હાથકા ધણી જીસકી રક્ષા કરતા હે ઇસકુ તિયોકમાં કોન મારને વાલા હે; ઝોર જીસ વખત; વો હજાર હાથકા ધણી મારને તૈયાર હોતા હે ઇસ વખત, હો હાથ વાલે લાખ આદમી જમા કરો મગર રક્ષા નહિ હો શક્તિ હે! ઇસ બાસતે ડરો મત! અલક નિરંજન નામ, જપો સૌ અલક નિરંજન નામ!

મૈનાવતી—અલક નિરંજન તો સદાય જપીએ છીએ પણ.....

જાળધરનાથ—પણ...કરકે કયુ રહે ગએ માધ? પણ પણ મત કરો નારાયણકા નામકા ઠઠ નિશ્ચય રખો! અલક નિરંજન ના...મ. જપો સૌ અલક નિરંજન ના...મ.

મૈનાવતી—જેમ અવન મુનીના ઉપર ઈંદ્ર ક્રોધાયમાન થઇને આગ્યો હતો તેમ આજે આ ગોપિચંદ્ર આપના ઉપર તાડુકો કરતો ચાલ્યો આવે છે. આ દે...શ અલક નિરંજન.

[ગોપીચંદ્ર] રાગ; રે જારે જાજ ! (સુધન્વા)

રે ઝાલો ઝાલો, જોગીડા તમો ૧વાટ;

રે નહિતો ધડીમાં ઘડશે તમ ૨ધાટ.

રે ઝાલો ઝાલો !

વાટને ઝાલો જો હોય ઉજીવની આશા,

લાજ લેવાશે, જોશે લોક તમાસા,

૪સાહસા, સાહસા, પધારો ૫પુર પાટ.

રે નહિતો; રે ઝાલો. ૧

પ્રાણને અતે પાપી, ૬દાત પીસો છો;

રાજ ૭રૂઠયાના સામા ૮રંગડ રીસો છો,

નડકી નકકી, દીસો છો ૯નાગા ટાટ.

રે નહિતો; રે ઝાલો. ૨

* અળસીયુ-ગ્રોમાસામાં વરસાદ પડતાની સાથે લખ્ખો પેંદા થાય છે, અને પલકવાર નડકો દેખાતા પ્રાણ છોડે છે-અહ્યજીવ.

૧ વાટ ઝાલવી રરતો પકડવો; ચાલવા માંડવું ૨ ઘાટ ઘડવો-વલે કરવી, માર મારવો, ૩ જીવની-જીવવાની ૪ સાહસા-તરત ઉતાવળા ૫ પુરપાટ-હતાવળા, તાળડતોળ ૬ દાંત પીસવા-ઠંતડા-કરવા, નાહક ક્રોધ કરવો ૭ રાજ રૂઠવા-રાજ ક્રોધાયમાન થવા ૮ રંગડ-વિધવા ગરત, દામી ૯ નાગા ટાટ લાજ વગરના, લંપટ

એકદમ ! મારા રાજની સરહદ છોડી દો ?

મેંનાવતી—(હીમ્મત ભીડીને) ગોપિચંદ્ર હદ થઇ ગઇ; સતપુર-
પોનું અપમાન એ આપણા ઉચ્ચ કુળને છાજતું નથી !

ગોપિચંદ્ર—વિધવા સ્ત્રિયોને એકાન્ત જગામાં સાધુનો સંગ, એ
આપણા કુળને કયારે છાજે છે ?

[મેંનાવતી] રાગ; દોહરો.

બહુ શુ અકતું આળસ; છકતું શાંતે છેક;

નાગા નક્કિ નાંખશે, વગર રવન્હિતો શેક.

ગોપિચંદ્ર—એમના શેક નાખનાં પહેલાં તો હું આગીને ખાખ કરા-
વીશ. આ મોટા ભેગમને દટાવી દો ! બાકીના ખીજને દેશપાર કરી દો !
(ગોપિચંદ્ર વિદાય.)

મેંનાવતી—(પહાડ ખાધને) અરરરર ! હે પ્રભુ ! (પ્રધાન
દટાવી દેવા ખાડો ખોદાવા લાગ્યો તેને મેંનાવતી કહે છે.)

રાગ; કાળી કંઠી તે સવા લાખની, સાજનીઆ લોકો !

રે મારી નવ નાંખો ! વિનવુ ભેડીને રજેડ હાથ;

રે મારી નવ નાંખો !

રે થઇ જશે જશાખો ! જોગી એ જાળધર નાથ,

રે થઇ જશે શાખો !

રે ઉઘાડી આંખો ! નખ શીખ નિહાળી જુવો તુર,

રે ઉઘાડી આંખો !

રે પખીની પાંખો; ઉડાડે આકડાનાં તુર.

રે પખીની પાંખો !

રે ડર દીલમાં રાખો ! ચોળી નાંખીને કરે ચુર.

રે ડર દીલમાં રાખો !

રે ભુડુ નવ ભાંખો ભખ્મ ઢિડાડે ભરપુર.

રે ભુડુ નવ ભાંખો !

કર્તા—મહાત્માના સિદ્ધિ બળનો ડર બતાવીને ધમકીના રૂપમાં કહેલાં
મેંનાવતીનાં વાક્ય પ્રધાનના હૃદયમાં વાગ્યાં, અને તે અંતકરણમાં બમતો

૧ નાગા—જાળધરનાથ, ૨ વન્હિ—દેવતા, અગ્નિ. ૩ ભેડ-ખે. ૪ શાખો જુલમ.
૫ તુર-તેજ. ૬ પખીની પાંખો—જેમ પખી પાંખવડે આકડાનાં તુરને ઉડાડે છે
તેમ સંતોના ક્રોધથી સઘળા સુખનો નાશ થશે

પામ્યો. મનમાં એમ ડર તો ખરોજ કે, સાધુ પુરુષો કહે તે યજ્ઞ જન્ય, ત્રાપ દે તો લાગી જન્ય, એ લોકો સિદ્ધી બ્રજવાળા હોય છે, એમની પામે સાધનાની વિદ્યા હોય છે. હશે પણ આપણને શી હરકત છે, આપણે મારે કાઠીએ છીએ કે કાઠી મુકાવીએ છીએ ! કાઠી મુકનાર તો રાજ છે, આપણે તો ખુદના હુકમને માન આપવાનું છે, પણ આ મેનાવતીના મનને કાઠ ન લાગે તેમ થાય તો સારૂ. હે માણ, મેનાવતી માતા, હુ શું કરી શકું ? હુ તો ચીડીનો ચાકર છું; મારો શું ઉપાય, સત હોય, મદત હોય, છેવટે આપણા પેટનો દીકરો હોય પણ હજુરનું હરમાન થયું તેવી વિરહ કેમ થાય ? મેનાવતી કહે છે. પ્રધાનજી તમે કરો તો બધું થાય ! તમે જુના અને ટૂંક માણુમ રહ્યા એટલે તમારે કહેવું કદાચ માન્ય થાય ? પ્રધાન કહે માતાજી, તે તમારે કહેવું સત્ય છે, ઘણી વખતે એમ બને છે ખરૂં પણ આ બાબતમાં મારી વાત કાને સાંભળે એટલો પણ વિશ્વાસ મને નથી. મેનાવતી કહે છે, ત્યારે કાલ્યા પ્રધાન, આજ તારી સત્યવતી રાણી છે, તેવી એકવાર હુ હતી કે નહિ ! માટે મારૂં પણ થોડું રાખવું પડે !

[પ્રધાન] રાગ; હરજી અરજી ઉર ધારો, (સૈરં.દ્રિ)

માણ.....માણ ! માણ કેમ રાખુ રાજ ?

તમ બાળક હાથે આ...જી.

૧

ચીડી !! ચીડી...ચીડી ! ચીડીનો ચાકર કહાવું;

૧ પર મુખે પાન, કેમ ચાવું !

૨

ભોળા.....ભોળા ! ભોળા ભૂપતને ભાવું,

ગાએલું ગાણું ગાવું,

૩

હાજી ! હાજી...હાજી ! હાજી કહી હુકમ ઉઠાવું,

૨ જોળે લઈ ખાણું ખાવું.

૪

સુડી.....સુડી ! સુડી વચ્ચે સોપારી;

૧ મુજ જીદગી જોખમ કા...રી.

૫

૧ પર મુખે પાન કેમ ચાવું-પારકે મોઢે પાન ચાવવાં એટલે આપણી મરજી પ્રમાણે સામાના હૃદયમાંથી કઢાવવું અગર આપણું ધારવા પ્રમાણે સામાના હાથે કરાવવું તે મુશ્કેલ છે. ૨ જોળે ખાણું ખાવું-ખાવાની પણ નવરાસ નહિ ઘણીની એવી નોકરી કરવી કે જેમાં ખાવાની પણ દુરસદ ન મળે

છાનો...છાનો...^૧છાનો સંધરવો સાપ;

રશીર સુધડી સરખો તા...પ.

૬

પુરપતને ! ! પુરપતને કેમ પટાવું;

ઝટ ! જોગીરાજ દટાવું.

માણ ! !

૭

મેંનાવતી—હાંહાંહાં ! પ્રધાન જરા.....

પ્રધાન—શુ જરા ! મારાથી રાજનની આજ્ઞાનો અનાદર નહિ થાય !

મેંનાવતી—આમાં અનાદર જરાય કરવાનો નથી.

રાગ; દોહરો.

(મેંનાવતી) છાના રાખો છળ કરી, *પુરો પુર પ્રધાન;

મહાન પુરૂષ નવ મારીએ, દધએ જીવત દાન.

૧

ઘોડાની ઘોડારમાં, †ગોઝારો ગંભીર;

પુરો પુરણ પ્રેમથી, ‡પંજર^૬ પુરે †કીર,

૨

૮પહેલી પળ સંભાળીને પ્રધાન રહો પરસંન;

પુરવ પુન્યથી પામવા, દીવ્ય પુરૂષ દર્શન.

૩

(પ્રધાન) જાણુ થએ ઝાઝા કરે, મારા શીર પર ધાવ;

જેરે ઝાલી રાખવા, સાચા સોગન ખાવ !

૪

(જાળધર) જાળધર કહે જીવતી, મત ચિન્તા કર આત;

કરતા હરતા શ્રી હરી, તેજ ત્રિભૂવન તાત.

૫

ફિકર મત કરો, ચિન્તા મત કરો, કરને દો જેસી ધધરકી મરણ !

અલક નિરંજન ! અલક નિરંજન નામ ! જપો સૌ અલક નિરંજન નામ !

(પોતાના માણસોને અવાજથી આજ્ઞા કરી) ચલે જાઓ ધધરસે, રમતેઈ

રહો બસ જંગલમે^૧ ધુમતેઈ રહો એક અલખ નિરંજનકા નામ, ભજતેઈ

ચલે જાઓ ‡ જાળધરનાથની સાચેના સધળા સાધુ ત્યાંથી વિદાય થઇ ગયા !

પોતે પ્રધાનના ખોદાવરાવેલા ખાડામાં આ દે...શ કહીને ઉતરી પડ્યા.

ઉપર પ્રધાને પથ્થરની છાટ મુકાવી, તેના ઉપર માટી પુરાવી નીધી^૬ રાણી

૧ સાપ છાનો સંધરી શકાય નહિ. ૨ માથાપર સધડી તેનો તાપ ખમી શકાય નહિ. ૩ પટાવું—ફોસલાવું, છેતર. ૪ પુરો-ગંધ કરો, ૫ ગોઝારો-ધરની ગલી કુંચીઓ. ૬ પંજર-પાંજર ૭ કીર-પોપટ. ૮ આગલો વખત

મેંનાવતી આંસુ ખેરવતાં ઘેર આવ્યાં, ગુરૂ મહારાજને જમીનમાં દાટી દીધા, એ ચિતાર પોતાની આંખથી ખસ્યો નહિ. ખાતુ લાવ્યું નહિ. આખી રાત નિન્દ્રા આવી નહિ. નિત્યના અભ્યાસ પ્રમાણે સવારના પહોરમાં મુખમાંથી રાગદોનો ઉચ્ચાર થયો; આ દે...શ ? તેજ વખતે જાણે જમીનમાંથી કોઈ ખોલતું હોય તેમ સામે ઉત્તર મળ્યો, આ દે...શ અલક નિરંજન. આ રાગદ સાંભળી રાણી અચ્ચો પામી, અને ફરી ખોલી. આ દે...શ અલક નિરંજન તેનો મોટે અવાજે જવાબ મળ્યો; આદે...શ અલકનિરંજન ખેટા મેનાવતી ? મેનાવતી કહે હે ગુરૂ મહારાજ ક્યાં ખોલ્યા ? મને દર્શન આપો જાળધરનાથ—દર્શન કી ક્યા જરૂરત, આશીર યયન સેઈ આ નદ કરસે !

મેંનાવતી—ના પ્રભુ એકવાર દર્શન આપો !

જાળધરનાથ—એક વખત દર્શન કરકે ત્રિપ્તિ નહિ હોગી, ફીર માગણી કરેગી; ઇસ ખાસ્તે ધીરજ રખ, ઓર ભજલે અલક નિરંજનકા નામ

મેંનાવતી—મહારાજ હું ફરીને માગણી નહિ કરૂં ! મને એકજ વાર દર્શન આપો ?

જાળધરનાથ—ચલી આ ખાગમાં ! (મેંનાવતી ખાગમાં આવી ખોલી, આ દે...શ તેજ વખતે જમીન દાટી. માંહીથી જાળધર જોગી, આદે...શ અલખ નિરંજન કહીને બહાર આવ્યા. મેંનાવતીએ દંડવત્ પ્રણામ કરીને દર્શન કર્યા; એટલે જોગી જમીનમાં સમાઈ ગયા.)

આ પ્રમાણે મેંનાવતી સવારના પહોરમાં ગુરૂનું સ્મરણ કરીને; ઇશ્વરનું સ્તવન કરે છે. રાજ ગોપિચંદ્ર પણ પોતે જે પ્રમાણે વરતનો હતો તેજ પ્રમાણે પોતાનીરીત ભાત રાખી વરસા કરે છે, પણ પોતાના દીકમાં એ બાળનોની ખટક લાગી રહે છે. એક તો જોગી લોકો કેવા હકીકા હોય છે કે, છેવટે હાઈ જવાનું કપુત્ર કયું, પણ પોતાની હક ન છોડી, બીજા ઉંટ મરી ગયું એટલે તેના શરીરમાંથી શુ જલુ રહ્યું અને તે પ્રમાણે આપણે પણ કોઈ દિવસ મરવાનું તો આવશેજ !

દીન પર દીન ગયા; માગ પર માસ ગયા, સારો દીવાળીનો દીવસ આવ્યો તેને બીજે દીવસે સુવસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરીને રાજ ગોપિચંદ્ર, માતા મેંનાવતીની પાસે આશીર્વાદ લેવા આવ્યો. માતાના પગમાં પ્રણામ કર્યા, એટલે માતાએ આશીશ દીધી કે ઘણું છોત્રો દીક્ષા ! ગોપિચંદ્ર પાછો વળી ગયો. તેજે મનમાં વિચાર કર્યો કે મારી માતાના મનમાં મારા ઉપર કોઈ પ્રકારનો રોષ નથી. આ ઉપરથી એમ સાબિત થાય છે કે, મારી માતાની

પુદ્ધ ભાવનાની પ્રેમ ભક્તિ હતી, અને સાધુ પણ પવિત્ર અને ત્રતાપી મુરતી હતા, મેં સાધુને દટાવી દીધા એ મોટી ભૂલ્ય છે, એમાં મેં ખંતે જણાવેો અપરાધ કર્યો છે. એકતો સતી મેંનાવતી માતાની પવિત્ર લાગણી દુઃખાવી તે, ખીજુ જાળધર જેવા જોગી રાજને દટાવી દીધા તે જે ભારે અપરાધ કર્યો છે, તેની ક્ષમા ઇશ્વર પાસે માગી મળે તેમ નથી. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતાં કરતાં દીવસ પર દીવસ જતા રહ્યા. જેમ જેમ મુલાકાત થતી ગઈ તેમ તેમ માતાનો દીનપર દીન વધતો દેખાતો પ્રેમ જોઈને, રાજા અતિશે વીમાસણ કરવા લાગ્યો; અરેરેરે, હવે માતાના કરેલા અપરાધની ક્ષમા કેવી રીતે માગુ; હવે તે દાટીને મારી નાંખેલા જોગીને કેવી રીતે બહાર કઢાવુ, દરેક માણસ સાહસ કામ કરીને પાછળ પશ્ચાત્તાપને પામે છે. કેટલીક વાર જિઓ દુઃખનું સાધન થઈ પડે છે.

મહારાજા શ્રી જાળધરને જમીનમાં દટાવી દીધ્યે લગભગ ચાર પાંચ વરસ વિલ્યા ત્યાર પછી એક દિવસે રાજા રાણી વચ્ચે વાર્તા વિનોદ ચાલે છે; આનંદને ઉપજાવે તેવી વાર્તા કરતા કરતા, રાણી જોડ્યાં સ્વામીનાથ; આપની સાથે મારું લગ્ન થયે જરાબર આઠ વરસ કાલે પુરાં થશે.

રાજા—તમે તમારે વરસ ગણ્યા કરો ! જેટલાં થયાં તેટલાં ખરાં ! તેને કેમ કરવાં છે.

રાણી—સ્વામીનાથ; યાદ તો એટલા માટે આવે છે કે, હું કેવી ભાગ્યશાળી કે મને આપ સરખા પતિ મળ્યા. આઠ વરસમાં આઠ ઘડી પણ એવી નથી આવી કે, આપનું મન મારા પ્રત્યે ઉંચું થયું હોય અગર આપની અકૃપા થઈ હોય !

રાજા—રાણી, એ તમારા પોતાના સ્વભાવની વાત છે; તમે સાચા દીલથી મારી આજ્ઞા ઉકાવો, અને સેવા કરો ત્યાં તેમ થવાનું કારણ ક્યાં રહ્યું ?

રાણી—સત્ય કહો છો પ્રભુ ! આપની વરસગાંઠ કાલેજ કે નહિ ?

રાજા—હા હા કાલે કાલે ! આવતી કાલેજ અખાતીજને દીવસે ! અરે કોઈ હાજર !

સેવક—સરકાર; આજ્ઞા.

રાજા—જાઓ માતાજીને પૂજી આવો કે, કાલે ભાઈની વરસગાંઠ ખરી કે નહિ.

સેવક—જેવી આજ્ઞા. (સેવક માતાને પુછવા ગયા. ત્યાં જઈ મેંના.

વતીના ચરણમા પ્રણામ કરીને પુછે છે. માતાજી, સગ્ગરે મને પ્રજ્ઞા મેળવી છે કે મારી કાલે વરસગાઠ ખરી કે નહિ ?

મેનાવતી—હા ભાઈ ખરી ! અને વિશેષમા કહેજે કે, ચૌગિરાજનું વચ્ચે ઉતરીને પચીસમું બેસશે. તારી જીજીનો બીજો કલ્પ પુરો થાય છે. મારે બ્રાહ્મણને બોલાવી આશીર્વાદ લઈ કાલે વિધીપૂર્વક સ્નાન કરવું અને કિત્તમ પ્રકારનું ભોજન જમવું. (બહુ સારૂ કહી સેવક વિદાય થયો, અને માતાજીના કહેલા શબ્દ રાજધિરાજને સંભળાવી દીધા.

રાણી—પ્રભુ; માતાજીએ એમ કેમ કહાવ્યું કે, બીજો કલ્પ પુરો થયો ?

રાજા—આ હજાહજ કળીયુગમા ત્રણ વસ્ત્રનો છોટો અને બાર વરસનો એક મોટો કલ્પ ગણાય છે.

રાણી—તેની મને સમજણ ન પડી ?

રાજા—માણસને, કોઈ પણ જાતની કળાથી, દુનનરથી, અગર વિદ્વાન્થી સુકિર્તિ કે કલ્પ પ્રાપ્ત થવું હોય, તો તેનો મદિમા લગમન એક દાન ત્રીયમ વિશેષ ખ્યાતીમા આવી જાય છે, એટલે આશરે ત્રણ વચ્ચે ! અને એથી વિશેષ ચાલે તો, બાર વરસ ! એટલે મોટો કલ્પ થયો, બાર વરસ સુધી જેની એક ધારાએ સુકિર્તિ આવી તેના ઉપર ઇશ્વરની સપુર્ણ કૃપા છે એમ માનવું. પણ આતો મારૂ જીવન, મને વરસ ચોવીસ પુરાં થયા. થુ મોટી વાન ! એમા કાઠ મહોત્સવ મનાય નહિ, રાજગાદી મળી છે તે વશ પરપરાના વારમામા મળી છે, તેમાંય કાઠ મારૂં પ્રાક્રમ નથી; મારે કાઠ મહોત્સવ ઉજવવાની જરૂર નથી, છતાં માતાજીની મન ઈચ્છાને પ્રસન્ન કરવાં મારે સ્નાન વિધી સંભાળી લઈશું.

રાણી—સ્વામી, કાલે સવારે તો હું જાતે આપને સ્નાન કરાવીશ !

રાજા—વાર; હું પણ તેજ કહેવાનો હતો તેને મારે સંવળી તૈયારી કરજો.

અખાતીજને દિવસે સવારના પરોઢમા સત્યવતીએ નરમ કાચ જેવાજ આરસના પથ્થરના ચોકમા, રૂપાનો બાજક નખાવી દીધો, પાસે સોનાતી કુડીમાં, ગગાજનું શુદ્ધ નિર્મળ જળ નખાવી દીધું. તેમા વળી એક સોનાતી ઝારી પણ મુકાવી દીધી, તેની પાસે રૂપાના એક પાલામા મુગધીદાર તેલ, બીજામાં અગર અને ચદનની મેળવણી સહીત પીટી, ત્રિજામાં ગોરસ, ચોથામા કુકું અને પાચમામા ચોખા, વિગેરે સંવળી સાહિત્ય તૈયાર કરાવરાવી, રાણીએ કુકું અને પાચમામા ચોખા, વિગેરે સંવળી સાહિત્ય તૈયાર કરાવરાવી, રાણીએ રાજાને કહ્યું કે આપ તૈયારી કરો. પછી સવારના બરોઢનુ સારામા સારૂ ચોથ રોડી વીતી જશે વચન સાંભળી રાજાજી મહેલમાંથી નીચે ઉતરી, નિર્માણ દેરી જગાએ આવીન ઉમા. પાછળથી સતી સત્યવતી સાંજ શણગાર સજીને;

અખાડ માસના ઘેદાએલા વાદળથી. સુર્યનારાયણને આચ્છાદન થવાથી; નિપ-
જતો ઘેરો વાદળી રંગ શોભે તેવાજ રંગનું અને વચ્ચે વચ્ચે સોનાના તારથી
વીંધી નાખેલું અમુલ્ય અમ્મર પહેરીને ડાખા હાથ ઉપર નાથને પહેરાવવા
માટે કસબની કાનારીથી વણેલું કેશરી રંગનું પિતાંબર લઈને નીકળી.
રાજને પહેરવાનું પિતાંબર રૂપાની ખીંટી ઉપર ભેરવીને જેમ કાંઈ ઇંદ્રાણી
ઘડિને સ્નાન કરાવા તૈયાર થઈ રહી હોય, તેમ શોભતી સત્યવતી રાજ ગોપિ-
ચંદ્રને પ્રથમ મુસ્તક ઉપર, ચોખ્ખા, કંકુ દહીં અને સુગંધીદાર પદાર્થો નાંખી
શરીરે તેલ મરદન કરવા લાગી. સવારના પહોરમાં ઉગતા સુર્યનારાયણનાં પડતાં
કીરણોથી વંધી ગએલી શોભાને જોતાં, રાજમાતા મેનાવતી ખારીએ
બેઠાં છે.

જેટલી ઉમરે પોતાના સ્વામી સ્વર્ગવાસ થયા છે તેટલીજ ઉમ્મરમાં
આવેલા, રૂપે રંગે અને શરીરે પોતાના સ્વામીના સરખાજ દેખાતા પોતાના
પુત્રને જોઈને; તુરત પોતાના સ્વામી યાદ આવ્યા. તેની સાથે અંતઃકરણમાં
ઘેરાએલી; અને ધણા વરસથી દબાએલી વાસનાઓ ખડી થઈ. પોતે પર-
ણીને આવ્યા ત્યાંથી તે સ્વામી સ્વર્ગવાસ થયા ત્યાં સુધીના દીવસે દીવસ,
પતીના બોલેલા બોલે બોલ, તથા સ્વામીએ લડાવેલાં લાડ સંભારીને હૈયું ભરાઈ
આવવાથી; રાત્રીએ આવી ગએલા વરસાદનું ઝાડમાં ભરાએલું પાણી જેમ
સવારના સેજ પવનથી ધીમે ધીમે ટપક થતું જાય તેમ, આંખમાંથી આસુ
બેરવવા લાગ્યાં. આંખમાંથી પડતાં આસુ પવન લાગવાથી ઠંડાં હીમ જેવા
થઈને પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યાં. તેમાંના એક બે છાંટા રાજના શરીર ઉપર
પડ્યા, તેજ વખતે રાજ વિચારમાં ગુચ્છ થઈ ગયા, આ વરસાદનો છાંટો
ક્યાંથી પડ્યો. ચોમાસાનો દીવસ નથી, વાદળનો ઘેરાવ નથી, વીજળીનો
ચમકાર નથી, ત્યારે વરસાદનું ફેરું પડ્યું ક્યાંથી ! આમ તેમ આડી અવળી
નજર કરતા કાંઈ માલમ ન પડ્યું એટલામાં તો રાણીની આજ્ઞાથી દાસીઓ
જળ રેડવા લાગી, એટલે સત્યવતી સ્વામીને નવરાવવા લાગી. નાહી રહ્યા પછી
કોરાં વસ્ત્રથી શરીરને સ્વચ્છ કરી પિતાંબર પહેરવા માટે ઉઠવાની તૈયારી કરે
છે તે વખતે વળી પાણીનું ટપકુ પડ્યું. ત્યારે ધારીને જોતાં માત્રમ પડ્યું
કે, માતા મેનાવતી રૂદન કરે છે. અરરર આ શુ, આજે ખારી વરસાઈ!
આજે તો માતાને અતી હર્ષ હોવો જોઈએ તેને બદલે રૂદન કેમ !

શંકાયુક્ત થએલો રાજ ગોપિચંદ્ર બાજઠ ઉપરથી ઉઠી માતાની
સનયુષ્મ જઈ હિલો રહ્યો, અને નમ્ર વચનથી પુછવા લાગ્યો, હું માતાજી,

આજે હર્ષને બદલે શોક કરવો પડે છે ? આંખમાંથી આંસુ કેમ ઝરે છે ? રાજ્યે ધણું ધણુ પુછ્યુ, પણ મેનાવતીએ ઉત્તર ન આપ્યો અને વિશેષ રોવા લાગ્યાં. ત્યારે રાજા અતી ગભરાયો. કે નક્કી માણતુ કોઈએ બરાબર હકથ દુઃખાવ્યુ છે, માતાજી મારા સમ છે તમે સાચે સાચુ કહો, તમારો આત્મા કોણે દુઃખાવ્યો ?

(ગોપિચંદ્ર) રાગ; માનિતી મહેલે ચાલો મારા સમ, (મૃદાલશા).

માતાજી મને કહેને મારા સમ ? (૨)

મારા જીવ તણુ જોખમ.

માતાજી.

મન શુ મુઝાગ્યો, મારા સમ, બળતુ બુઝાવો, મારા સમ !

હુ ગુણુ હીણુને શી ગમ !

માતાજી.

આંસુ ઝરતાં આંખથી, રોષે કરો રૂદ્ધ;

ઝેર થશે મને આંખતાં, જળ ફળ અન ભોજન. માતાજી. ૧

છળથી બળથી છેતરી, દુષ્ટે આપ્યુ દુઃખ,

કટાર ઘાલી કંઠમા, મરડી નાંખુ મુખ.

માતાજી. ૨

જીભ કપાનું કારમી, કહે કોઈ કડવો બોલ;

ખરને ખર બેસારતા હમકે વાગે ઢોલ.

માતાજી. ૩

મેનાવતી—જેના ઉપર સુગંધીદાર પદાર્થોનું સેવન થઈ રહ્યું છે. તેનું મર્દન થઈ રહ્યું છે, તે કાયા સોનાની નથી, તેમ તેમાંથી કદી કસ્તુરી મહે-કવાની નથી, માટે હે દીકરા; મને તે સખંધી વિચાર આવ્યા. હાલ તારી જોટલી ઉમ્મર છે તેટલીજ ઉમરે તારા પિતા સ્વર્ગવાસ થયા હતા, તેમની તારા જેવી દીવ્ય દેહ હતી તે પણ માટીમાં માટી મળી ગઈ. આ તારી કાયા પણ બળીને ખાખ થઈ જશે માટે તેને અમર કરી લે ! આગળ ભવિ-બના વિચાર કરીને મને ગોણુ આવ્યુ છે.

ગોપિચંદ્ર—માતાજી; તે કાયા અમર થાય તેવો ઉપાય બતાવો !

મેનાવતી—તે ઉપાય આપણા હાથમાં ન હોય, તેનો કોઈ સંત

મદ્દતમા જાણે.

ગોપિચંદ્ર—જરૂર હું દુર્ભાગી તો ખરો !

મેનાવતી—તમે તો ભાગ્યવાન છો દીકરા ! રાજપાટના ધણી છો; મારી સુખાન આવી પાવવનીના સ્વામી છો.

તમારું દુઃખ આપ્યુ હોય તેને ગમેડે બેસારી આગળ ઢોલ વગડાવી દેશ

ગોપિચંદ્ર—તમાર કહેવું યથાર્થ છે માતાજી, શરીર સંપત્તી સારી હોય, ભોજનની સદા તૈયારી હોય, અને સુધડ નૌતમ નારી હોય તે પુરુષ ભાગ્યવાન ગણાય તો ખરો ! પણ...જળધર જેવા જોગીરાજને ન દેરાવી દીધા હોત તો હું પુરુષ ભાગ્યશાળી થવા પામત.

મેંનાવતી—સત્ય છે દીકરા !

ગોપિચંદ્ર—હવે જળધરનાથ જેવા ખીજા જોગી આ જગતમા હોય તો શોધી શરણે જઈ આ કાયાને અમર કરવાના ઉપાય માણ !

મેંનાવતી—તેજ જળધરનાથની શરણે જઈ, અમર થાઓ !

(મેંનાવતી) રાગ; સેવક તમારો હું મુંદરી (સેરંદ્રિ.)

અમર કરી લે તારા અંગને.

કાચી કાચા પડે ૧કારમી, કાચો કુંભનો ૨ઘટજી;

૩કાકામા કકણ કાચનુ, પડતાં કુટી જાય ૪કટજી.

અમર. ૧

પરપોટો જેવો પાણીનો, કુટે પવનથી ૫પટજી,

કાળ રહ્યો શીઠ કોપીન, કાકો ઝડપી લે ૬ટજી.

અમર. ૨

મારી સડે કોણ મ્હોળને, ચીતમા ચેતી લે ૭ચટજી.

૭મગર ગળે જેમ મચ્છને, કાચા ગળી જાય ૮ગટજી.

અમર. ૩

ચડપ થશે તારે ચાલવું, મુકી વહેવાર ૯વટજી;

જીવન દોરી જીવની, કાપી નાંખશે ૧૦કટજી.

અમર. ૪

કાળ ગતી અતી ૧૧આકરી, નિત નિત આવે ૧૨નિકટજી;

સામાન સજી લે તારા સુખનો, વાંસે વેળા ૧૩વિકટજી

અમર. ૫

૧૪વર્ણુ લખ્યા જે વિધાત્રિયે, ૧૫વળતી નહિ વધટજી;

૧૬વિપળનો વાંધો પડે નહિ, ખાલી શી ખટખટજી.

અમર. ૬

૧ કારમી=ઓચિતી. ૨ ઘટ=ઘડો. ૩ કાકુ=હાથના પોંચાની ઉપરનો ભાગ. ૪ કટ=એકદમ, તરત ૫ પટ=તરત, ચડતાં પહેલા, કોઈ પણ સાધનનો ફટકો લાગ્યા. પહેલાં. ૬ ચટ=જલદી, ઉતાવળું, ૭ મગર=મધર, એક જાતનું પાણીમાં રહેનાર જળર પ્રાણી, મચ્છનો અહાર કરનાર વિકરાળ પ્રાણી. ૮ ગટ=ઝડપથી, આવ્યા વિના પેટમાં ઉતારી જવું. ૯ વટ=વહેવાર, રોજગારે આગર, વર્કર ૧૦ કટ=અવાજ વગર કડકા કરી નાંખવા ઝડપથી, તરત. ૧૧ આકરી=ઉતાવળી ૧૨ નિકટ=પાસે ૧૩ વિકટ=દુઃખની ભરેલી, સહન ન થાય તેવી, ઓળંગી ન શકાય તેવી ૧૪ વર્ણુ=અક્ષર ૧૫ વળતી=ફરી, પછીથી ૧૬ વિપળ=એક પળનો સાકસો ભાગ.

[ગોપિચંદ્ર] રાગ; અહો હીલહાર, જરી દેહાર;

જગો જોગીરાય; વખત વીતી જાય; પુછુ લાગી પાય; ૧ પાળકને;
પુછુ લાગી પાય; પાળકને; પુછુ લાગી પાય પાળકને. જંગો.

અતી ૨ ઉખતી; અતી ૩ ભૂખતી, અતી ૪ કુખતી, અતી ૫ દુઃખતી,
કહી કેમ જાય; અતીશય લહાય; અતોવો ઉપાય આળકને. જંગો.

આ કાયા અમર કરો; કદી કાળ નવ ખાય;
જુગ જુગ જીવન ૬ જાગતુ, ૭ જરા મરણુ લાય જાય. જંગો. ૧

શુ થાશે શું થઈ ગયું, મત્ર અતી મુઝાય;
શશય ટાળો સેજમાં, તો બળતુ ૮ બુઝાય. જંગો. ૨

ખાંતે કાયા ખાઈ ગયો, કોટી વખતે કાળ;
ઝો પીડા અળગી કરો, પુરણુ પરમ કૃપાળ. જંગો. ૩

વાર વાર વિનતી કરે, સદા કરો કલ્યાણ;
પાર ઉતારો પ્રેમથી, ૯ વમળ પડેલું વહાણ. જંગો. ૪

સદ વિદ્યા સત સંગને, સત્ય એજ સતસાર;
શરણું શ્રી ધનસ્યામનું, જુગમાં જય જય કાર. જંગો. ૫

[જાળંધરનાથ] રાગ લાવણી !

રે ભજ અલખ નિરંજન નામ, રે ભજ અલખ નિરંજન નામજી...

કાયા કાચકી પુતલી સખ દેખ રહી સસાર; રે સખ...

કોઇ દીન કોકર ખાય કે, એક પલમે હોવે પાર. રે ભજ ! ૧

જીવ ઉડે જાયગા, સખ ૧૦ ખારા હોગા બધ, રે સખ...

હસોં ઇંદ્રો દેખ પડેગી, સહજ સમજ જા અંધ. રે ભજ ! ૨

જીવ જોસમે જાયગા, જો ઇશ્વર કેરા અશ; રે જો...

માન સરોવર છાંડકે, જ્યું ઉડે જોસમે હંસ. રે ભજ ! ૩

સહજ સુર્યકે તાપસે, ઝટ ઉડે ૧૧ ઓસકા નીરરે ઝટ.....

ઝંખેસે કાઇ ના જડે, જ્યું જલમે લાખ ૧૨ લકીર. રે ભજ ! ૪

૧ પાળક-પાળનાર; હીત ઈચ્છનાર. ૨ ઉખ-આશા, ઈચ્છા. ૩ ભૂખ-તુષ્ણા, લાલસા. ૪ કુખ-જન્મ ગર્ભવાસ. ૫ દુઃખ-મરણ, પીડા, સંકટ. ૬ જાગતુ-આખાદ. ૭ જરા-ઘડપણ. ૮ બુઝાય-હોવાય. ૯ વમળ-પાણીમાં વળતી ભમરીઓ, જેમાં સારો તરનાર પણ ગોતુ ખાઈ જાય; અને જેમાં આવેલું વહાણ પણ ચકરી ખાઈ જાય. ૧૦ ખાર-ઇંદ્રીઓના ઠંશે દાર, કાંણાં. ૧૧ આસ-ઝકળ. ૧૨ લકીર-લીટી.

કોટી કાયા કહાં ચલી ગઈ, ચલ ગયો જીવન વીર, રે ભન... ૧

આર જુગમેં ચલ રહે હે, પેગંબર ઓર પીર. રે ભન । ૫

જવ ચલેકી સગ ચલે; ભાઈ રૂપ ગુણુ ઓર નામ, રે ભાઈ... ૨

માયા હો જાવ ડોકોશટા, ઇસકા કૂછ નહિ આવે કામ, રે ભન । ૬

જમડા જીવ લે જાવગા, ભાઈ સગ કોઈ પુરે સાખ, રે ભાઈ... ૩

કાયા નહિ કછુ કામકી, શીર જલકે હોવે ખાખ. રે ભન । ૭

નહિ કંચત નહિ કસ્તુરી, માંડી મન મચાવત ધધ, રે માંડી... ૪

હસોં કારકું દેખ લો, બહુ ખુરી ખાસ દુરગંધ. રે ભન । ૮

જીવ ચલેગા પંચોપસે, જ્યું બીજલીકા ચમકાર; રે જ્યું. ૫

પવન પેરેકા જાજ રહા હે, ઝાંઝરકા ઝમકાર. રે ભન । ૯

જામ લગ દીપકે જલ રહા હે, તામ લગ પેરે પુગાય; રે ભાઈ. ૬

આ ગઈ ૧૧ આભડછેટમેં, જામ પવને દીપ ખુગાય. રે ભન । ૧૦

ખાલી ખટખટ ખટ ખટી, મન મનસે માયા છોડ, રે મન. ૭

૧૨ વેઠે વેળુ પીસતી, વો ફાગટ માથાફોડ. રે ભન । ૧૧

૧૩ શશી ખીના કયા ૧૪ સરવરી, ઓર દીપક ખીન કયા ધામ; રે ભાઈ. ૮

કંચ ખીના કયા કામની, ઓર, પુન્ય ખીના કયા દામ. રે ભન । ૧૨

પલ પલ ૧૫ બુદ્ધ બુદ્ધ બહોતસે, વો ફટફટ જાવે કુટ, રે વો; ૯

આખી ૧૬ આલમ આંખમે, હે ૧૭ ધડી કાલકા ૧૮ બુદ્ધ. રે ભન । ૧૩

સર્પ હિતારે ૧૯ કંચુકી, યું જીવ સરક સટ જાય, રે યુ..... ૧૦

રહેગી કાચ ૨૦ કંચીરકી, નહિ તીન કોટીકી કાયા. રે ભન । ૧૪

૧ જાવનવીર-શુરા, બહાદુર, ૨ પીર-ઓલીઆ, ખુદાતા વડી,
૩ કોશોટ-રેશમ બનાવનાર કીડાને રહેવાયું જોયું. ૪ ધંધ-આનંદ, મોન.
૫ ચોંપ-જલદી, હતાવળું. ૬ પેર-પગ ૭ બન રહા-વાગી રહ્યું ૮ દીપક-
જ્યોતી રૂપે ભગવાન. ૯ જલ રહા-પ્રકાશ આખી રહ્યો છે, તેન આખી
રહ્યો છે. ૧૦ પેર-પગ. ૧૧ આભડછેટ-જેને અડવાથી અપવિત્ર થવાય,
નહાયું પડે. ૧૨ વેઠે વેળુ દળવી-વૃથા મહેનત કરવી, મન વેતલ કરડું.
૧૩ શશી-ચંદ્રમા. ૧૪ સરવરી-રાત્રી ૧૫ બુદ્ધબુદ્ધ-પરપોટા. ૧૬ આલમ-
દુનિયા ૧૭ ધડી=પલક. ૧૮ બુદ્ધ-બુદ્ધો, કોળીઓ. ૧૯ કંચુકી-કાંચળી.
૨૦ કંચીર-પીતળ.

[ગોપિચંદ્ર] રાગ; અહો દીસદાર, જરી દેદાર;

જગો જોગીરાય; વખત વીતી જાય; પુછુ લાગી પાય; પાળકને;

પુછુ લાગી પાય; પાળકને, પુછુ લાગી પાય પાળકને. જગો.

અતી રેઢખતી, અતી રેઢખતી, અતી રેઢખતી, અતી પેઢખતી,

કહી કેમ જાય; અતીશય લેાય; અનાનો ઉપાય આળકને. જગો.

આ કાયા અસર કરો; કહી કાળ તવ ખાય;

જુગ જુગ હવત જગત, જરો મરણુ લવ જાય. જગો. ૧

શુ ધામે શું થઈ ગયું, મન અતી મુઝાય;

સદાય કાળે સેજમાં, તો જગત બુઝાય. જગો. ૨

ખાતે કાયા ખાઈ ગયો, કોટી વખતે કાળ;

ઓ પીડા અળગી કરો, પુરણ પરમ કૃપાળ. જગો. ૩

વાર વાર વિતતી કરે, સદા કરો કલ્યાણ;

પાર કિતરો પ્રેમથી, વમળ પડેલુ વહાણ. જગો. ૪

સદ વિદ્યા સત સગતે, સત્ય એજ સતસાર;

શરણું શ્રી ધનસ્વામનું, જુગમાં જય જય કર. જગો. ૫

સત્ય કહાં સંસારમેં, સખ ચલતા પોલમ પોલ; રે સખ...

મનડી મનમેં રહે ગઇ, કહારોઢાર બળવત ઢોલ. રે ભજ ! ૧૫

સુકૃત સારે સંગ ચલે, ઓર દે દરવાજા ખોલ; રે ભાઇ.

સહો શિખ સખ સંતડી, શીર તનમેં કરજા તોલ. રે ભજ ! ૧૬

તનમનં ધનકુ ત્યાગ લ્યો, ભાઇ હૈએ રખડો હામ; રે ભાઇ.

શેલી શ્રીંગી શીર ધરો; ઓર હરદમ લો હરનામ; રે ભજ ! ૧૭

ઝંકર ઢિઢરકું ફેંક કુલેમેં, પવાઢ વરત ઓર ડોલ; રે ભાઇ.

રામ રટણ કર રાગસે, બસ રખ ! બાપુકા બોલ. રે ભજ ! ૧૮

(કર્તા) મહાત્મા જાળંધર જોગી મહારાજના મુખમાંથી ખરતા, મોતી રૂપ શબ્દના દાણે દાણા વીણી વીણીને લીધા. તેનો હાથે હાર ગુથી હૈયામાં ધારણ કરી લીધો, થોડી વાર સુધી જોગી જાળંધરનાથની મુખમુદ્રાના સામું જોઇ રહી, પછી પગમાં પડી રાજા ગોપિચંદ્ર બોલ્યા. હે મહારાજ આજે ત્યાં સાંઈ જીવન સફળ કર્યું, મને નરકના દ્વારમાંથી પાછો તાણી લીધો; તમે મારા ઉપર અપકારને બદલે ઉપકાર કર્યો. હું આપનો અપરાધી આપના અપરાધમાંથી ક્યારે મુક્ત થઈશ. હવે મને આપની પ્રસાદી રૂપ શેલી શ્રીંગી આપો. જે હું મારા મુસ્તક ઉપર ચઢાવું.

[કવિ]

રાજા, મરાઠી સાખી.

અતી ઉમંગે ઉપદેશ આપ્યો, જોગી જાળંધર નાથ;

ગોપિચંદ્રના મસ્તક ઉપર, હેતે મુક્યો હાથ;

જોતાં સૌ સાથ, ગુરુ ચરણને મારી બાથ.

જોતાં. ૧

સુતેલાને સર્પ ડંશથી, જોવો વાગે ૧ઝટકો;

ગોપિચંદ્રને જ્ઞાન ઉપજ્યું, સેજે વાગ્યો ૭સટકો;

ચિત્તમાં ચટકો, ખરેખરો દીલમાં ખટકો.

ચિત્તમાં. ૨

શેલી શ્રીંગી શીરપર ધારી, અપર ઝોળી હાથ;

નેહ નીજનુ નામ ધરાવ્યું, ગોપિચંદ્ર નાથ;

નિરમ્યો સાધુ સાથ, કર્મ સંજોગે દીકો ૯કાથ.

નિરમ્યો. ૩

૧ પોલમપોલ-પોગળ, જીહું. ૨ ઢોર બળવત ઢોલ-ઢોર ક્યારેં ઢોલ વગારીને વસ્તુની માગણી કરે છે. ૩ શેલીશ્રીંગી-નાથ બાવાના થંથના સાધુજોની પાસે રહેતાં નિશાન ૪ ઝંકર-ઝડક ૫ વાટ-વાઢી નાંખ, ત્યાગી દે, આશક્તિ ઉઠાડી લે ૬ ઝટકો-ઝાટકો. ૭ સટકો-ઓચિત્તો વેગ ૮ નિરમ્યો-નિઘાય કર્યા, પસંદ કર્યા ૯ કાથ-સાર.

ગોગિરાજ ગોપિચંદ્ર.

૩ જો.]

ગુણીજન ધરમાં ભળે ગીરધારી, એમાં ક્યારે આવે છે નારી,
 વહાલા તમે વીપરીત વાત વીચારી. ૩ ભરથા...૨. ૩
 પ્રભુ હતો પગલે પગલે પળતી, સદા રહેતી સાચીને એવામાં લળતી,
 આજ મુકી બળતા દવમાં બળતી. ૪ ભરથા...૨. ૪
 વહાલા હતો વચનને વેગે વળતી, કદી નહિ કંથના સામી કળતી,
 રીસ રાખી રામાને મુકી રક્ષણતી. ૫ ભરથા...૨. ૫
 અરે નરપતીને તે કોણે નમાવ્યા, અતી હર્ષ આપીને શોક રામાવ્યા;
 ભાવે તાખી ૧લુરકા, તે કોણે ભમાવ્યા. ૬ ભરથા...૨. ૬
 રકુ રાજપાટ મુકાને ૨૨ણુ રહેલુ, સદા હૃંખ ભૂખ, તે સકટ સહેલુ,
 હાથે બહેરી લીધા પછી કોને કહેલુ. ૭ ભરથા...૨. ૭
 આજે આવી અવળી મતી કોણે આપી, પુરવતો વહેરી મળ્યો કોણુ પાપી;
 સુતર દોરી સુખની તે, તાંખી કાપી. ૮ ભરથા...૨. ૮
 વહાલા હતો વિનવી વિનવી વાડ, સાલુ તાલુ દેખીતુ મરવે સાડ,
 આખર લાગે એતો અતીથે અકાડ. ૯ ભરથા...૨. ૯
 તમે લીધો ત્યાગ તેનો પાકો તળજો, નિની રીતી નિત્યની એવા સળજો;
 બોવન જેસી ભાવથી ભગવત ભળજો. ૧૦ ભરથા...૨. ૧૦

ગોપિચંદ્રનાથ—બુઢી છકર છોડ દે, ઓર અમરચે; અધધ નિરબન

નાથકું.
 [કતાં] રાજ ગોપિચંદ્ર, જોગી બની, રાણી સત્યવતીના મોરચે
 ભાગવા આવ્યા છે બ્યાં, દાસ દાસીઓ તોફર ચાકર વિગેરે ઘણુ માણસ
 ભરાઈ ગયુ. તે વખતે ગોપિચંદ્રે ત્યાંથી ચાલવા માંડયુ. રાણી સત્યવતી વાંચે
 વાંચે ચાલી તેની પાછળ મનાવતી સાથે પ્રધાન, રાજના બીજા માણસો,
 નગરના શેઠીઆ તથા બીજા પુરવાસીઓ હેલ્યે કલ્યાણ કરતી હાનરો
 દાસીઓ । ગોપિચંદ્ર ખાગમાં આવી ગુર મહારાજના ચરણમાં નમન કરીને
 આદે...શ । ગુર મહારાજ ।

જાળાંધરનાથ—આદે...શ અધધ નિરબન.

[દાસીઓ] રાજ; અધધ કરમ હતું નહિ કરું. (હરિશ્ચંદ્ર)

કરણા કરોને રૂડા રાખવી.
 રીસ કરીને કેમ રહીઆ, રકુ મુકાને રાજણ,
 રોતો મુકી સૌ સાથેને, માંહુ કીધુ મહારાજણ.
 ૧ બરધી-મોહીની; બળતી, ૨ રણુ-નંગલ.

કરણા. ૧

સત્યવતી સતી સૌ તથા, પ્રિતે છોડશે પ્રાણુજ;

ત્યાગ તજે તેને કારણે, તગને ઇશ્વર આણુજ. કર્ણા. ૨

માનીતીએ મહેલ ગજવીઓ, રોઈ રોઈ કાઢશે રાતજ,

દયા ન ધરો જરા દીલમાં, કાંધી વીપરીત વાતજ. કર્ણા. ૩

શેલી શ્રીંગી ખપ્પર ઝોળી, નાંખી ધ્યો નરનાથજ;

૧કલગી કોરી ધરો શીર પરે, ૨દડ રાજનો હાથજ. કર્ણા. ૪

સર્વેશ્વરે તમને ઝોંપીઆ, કરવા રાજનું કાજજ;

પ્રમાણ કરીને બોલ પાળવો, સૌના છો શીરતાજજ. કર્ણા. ૫

૪મધુર રૂવે મા મેનાવતી, તેના તન મન ધનજ;

આપ ગમે તેનું સૌ ગયુ, કેમ ભાવશે અજજ. કર્ણા. ૬

[કર્તા] પ્રધાન કે જેણે જાળંધરનાથને દાટી દેવરાવ્યા હતા; તેતો તેમને જીવતા જોઈને ચમકીજ ગયો અને મહાત્માના ચરણમાં પ્રણામ કરીને, રાજન ગોપિચંદ્ર નાથની તરફ ફરીને વિનય વાણીથી કરગરીને કહેવા લાગ્યો; હે પ્રભુ આપે આ શું કર્યું ?

ગોપીચંદ્ર—પ્રધાન, અસત્યનો ત્યાગ કરી સત્યને ગ્રહણ કર્યું.

પ્રધાન—કૃપા નિધાન, પ્રથમ આપે આ સંત મહાત્માને દાટી દેવાની આજ્ઞા કરી હતી; અને આજે એમનાજ શિષ્ય થઈ ભેખ લઈ લીધો, એતો અજળ વાત કહેવાય; અને આ પ્રતાપી પુરુષ કેવી રીતે જીવતા બહાર નિકળ્યા; તે પણ મને અતી આશ્ચર્ય લાગે છે ?

ગોપિચંદ્ર—પ્રધાનજ; એ સંત પુરુષ માર કલ્યાણ કરવા માટેજ અહીં આવેલા. મં એમનો અપરાધ કોઈ તેને માટે મને વારંવાર પસ્તાવો થયા કરે છે. પણ સંત પુરુષ સદા પરોપકારી રહે છે. આડ નીચે ઉભા રહી પથ્થર મારી મારી આડને હેરાન કરીએ છીએ પણ તેતો આપણને પોતાની પાસેથી પાકેલાં ફળ આપે છે. જે જમીને આપણે તૃષ્ણ થઈએ છીએ વળી તેની શીતળ છાયા આપણા ઉપરથી ખસેડી લેતુ નથી. ગંગાના મધુર જળમાં, મળ મુત્રાદી નાંખી ગદુ કરનારને પણ ગંગા શિતળ જળથી તૃષ્ણકરે છે, તેવાજ રવમાવતા સંત પુરુષો હોય છે. હવે સર્વે મળી મને રત્ન આપી દ્યો ! એટલે તુ જુર મહારાજની આજ્ઞા લઈ, અલખ નિરંજનનું રમણું ફરતો ચાલ્યો જાઉં.

પ્રધાન—રાજર્ષિરોજ; સર્વને ચેતા કુળતાં મુકી; અલખ નિરંજન

ભજશે તો ઈશ્વર નહિ માને? સંસારમાં રહીને, મન આવીનું પોતા કરીને. પ્રભુ ભક્તિ કરવી એજ ઈશ્વરનું ખરું અર્થ છે.

ગોપિચંદ્રનાથ—પ્રધાનછ; ખડુ દિવસ રાત્ર્ય ક્યુ, ખડુ દિવસ વિના સુખ ભોગવ્યું. હવે તો ઈશ્વરનું શરણુ એજ સત્ય છે. તેમા તમારે રક્ષક કરવાનું કારણ નથી.

જાળંધરનાથ—સખ કલ્પાન્ત કરને હું. તો છોડદે બેખ, ચોર નાક દે છેડે!

ગોપિચંદ્રનાથ—ના મહારાજ મેતો સાચા દીવથી બેખ લીધો છે, તેતો હવે ઉતરવાનોજ નથી.

મેનાવતી—દીકરા, ગુરૂની આજ્ઞા માનો! અને બેખ ઉતારો!

ગોપિચંદ્ર—માતાછ: અમુલ્ય વસ્તુ હાથ લાગ્યા પછી મુઠ્ઠી દેનાર મુર્ખા ગણાય છે.

સત્યવતી—સ્વામીનાથ! હુનો શું કદુ! આ દાસી પ્રાણુ તછ દેજો!

ગોપિચંદ્ર—પ્રેમની લાગણીથી છોડજો તો પ્રભુ ધામમાં જશે. બળાહારથી આત્મઘાત કરશે તો નરકમાં જશે! (ગોપિચંદ્ર નિદાય.)

ગોપિચંદ્ર ગુરૂના ચરણમાં નમન કરીને અને આજ્ઞા સ્વિકારે, અતઃપ નિરંજન અક્ષય નિરંજન કરતા કરતા ચાલ્યા. સર્વે રહન કરના હમાં રંગાં, તે વખત મેનાવતી સત્યવતીને કહે છે.

રાગ: દોહરો.

- (મેનાવતી) ૧ તારા કાઢ્યા તો ગયા! રહ્યા પ્રાણુની પાસ
૨ મારા કાઢ્યા જો ગયા, હવે ન રાખીશ આરા. ૧
- (સત્યવતી) ગયા ગયા તો છો ગયા, ગયા તે લાગ્યા ટેકંક;
૨ રહ્યા રહ્યા તે છો રહ્યા; પ્રિને સુધે ૪૫૬. ૨
- (જાળંધર) સત્યવતી શાઆશ છે; ઉત્તર આપ્યો યોગ્ય,
૩ સ્વામી તારો શોભશે, જગતે જોયા જોગ્ય. ૩
- (સત્યવતી) સ્વામીનું ૫ સુલભ ક્યું, કૃપા કરી, છો કૃપાળ,
૪ કૃપા કરીને હોલવો! દાસી દીકરી ઝાળ. ૪
- (જાળંધર) અવગુણ હલકકને તછ, ભણડે નીજનું નામ,
૫ અક્ષય નિરંજન આપશે, આપે અવિચળ ધાન. ૫
- અક્ષય નિરંજન નામ, જપો સૌ, અક્ષય નિરંજન ના...મ

[કવિ] રાગ; મામેરા માટે સહેતે તૈયારી. (મામેર.)

ગોપિચંદ્ર રાજ, ગૌડ દેશનો સ્વામી,	
પુરા પુરવ પુન્યથી, સાયુજ્ય મુક્તિ પામી.	૧
માતાના વચને, ભાગી ભવની ભીતી;	
લોધુ લક્ષ ધરીને, સ્વર્ગ સુખને જીતી.	૨
ખડુ મોજ મળને આનંદ કરતો જોશે;	
ગયો સ્વદેહ સ્વર્ગે, સંત પુરૂષ ઉપદેશે.	૩
સાચા સંત ચરણમાં, પ્રિતે લાગ્યો પાય;	
બુગ સધળુ જીત્યો, અમર કરીને કાય.	૪
બાપાલાલ કહે છે, ખરા પુરૂષમા ખપવું;	
ભાઈ અલખ નિરંજન; નામ નિરંતર જપવું.	૫

નરસિંહ મહેતાની હુંડી.

[કવિ] રાગ, કદયાણુ; શ્રી જગતપતી.

વિશ્વનાથપતી શુભ આપજો મતી;	
લકતોનાં ચરિત્ર ગાવા, ગુણ ભરી ગતી.	
ગિરજામુત ગણપત, ગુણ સાગર, પ્રથમ કર પરણામ;	
સરસ્વતી સાવિત્રી પુત્રિ, અર્પો મુજને હામ.	વિશ્વના પતી. ૧
હામ ધરી હંચાગા પુરણ, ચુરણ કરવા પાપ;	
કૃપા કરો કરુણાના સાગર, ટોળે સકળ સનાપ.	વિશ્વના પતી. ૨
સુખના સ્વામી હુખને વામી, ભલુ કરાવો ભાન.	
ગન્ય કિપારી દુર કરીને, સદા ભણુ ભગવાન.	વિશ્વના પતી. ૩
પાપ તાપ સંતાપ સમેટી, ટાળો દારણુ દુઃખ,	
નજર પડે જ્યા નાથ તમારી, થાય સમીપે સુખ.	વિશ્વના પતી. ૪
ભક્તિથી ભય દુર પળાએ, સરી જાય સટ સાત;	
મેક કર જેડી બોલે મુખથી, સેવક બાપાલાલ.	વિશ્વના પતી. ૫

રાગ; ગિતી.

જુનાગઢ સ્વરચાને, નાગર નરસંઘ શિરોમણી ભક્ત,
નન મન મનને ગોંધી; આઠ પહોર રહે દરીમાં આદ્યક્ત. ૧

હરદમ હરીને સમરે, કમરે બાંધી, કમર પટ્ટા તાણી,

કંઠે બાંધી કંઠી; સદાય મુખથી બોલે સત વાણી. ૨

[કર્તા] શ્રી જુનાગઢ ગામને વીધે શ્રી શંકર ભગવાનની મંપુણું કરણા વડે, પુરણ પદ્મીને પામેલો શ્રી વિશ્નુ ભગવાનનો ભક્ત નરસિંહ મહેતા કરીને નાગર ગ્રહસ્થ હોતો; જે નામ રૂપ નામે કરી બવભાગર તરી પાર પામી ગયો. શ્રી વિશ્નુ ભગવાને નરસિંહ મહેતાના ઘણાં કામ જાનો જાત આવીને કયાં છે; એવા વિશ્વભરનાથ ભક્તવત્સલ ભગવાનકી જય, શ્રી વિશ્વભરનાથકી જય; ભક્ત શિરોમણી નરસિંહ મહેતાકી જય.

[કવિ] રાગ; છન્દપતિ દુર્યોધન રાગ; (સૈરંદ્રિ.)

જીવન મુક્ત એક જુનાગઢમાં, ભક્ત શિરોમણી પદ ધારી;

નરસિંહ મહેતા નામ ધરાયુ; નિત્ય નમે નરને નારી. ૧

સેવા પુજા શ્રી કૃષ્ણની, દામોદર કુડે નહાતા;

લવ સાગરને પાર ઉતરવા, ગીરીવર ધારીને ગાતા. ૨

ગાતાને ગવરાવી લેતા; ભજન કરાવી લવતારે;

આડત બાંધી અલખેલાની, સર્વ તણા કારજ સારે. ૩

કેશવભટ, તે કરણાશંકર, કુબેરભટ તે કેવળરામ;

હુંડી લખાવા દ્વારકાંતી, ઘુમી વળીઆ આપુ ગામ. ૪

સિધા આગ્યા સટાક ચોરે, નમી પડ્યા જોઇ નાગરને;

જય શ્રી કૃષ્ણ કહીને ઉભા, સંત જીવે જેમ સાગરને. ૫

શ્રી દામોદર ભગવાનના મંદીરમાં રહીને, શ્રી ગિરીવર ધારીને નિરંતર ગાતા એવા પરમ ભક્ત નરસિંહ મહેતાના ગામમાં દ્વારકાંતી યાત્રા કરવા નિકળેલા ચાર બ્રાહ્મણ જેમની પાસે રૂપીઆ સાતસો (૭૦૦) રોકડા હતા, જે રૂપીઆ માર્ગમા સાથે રાખવાથી, કાપા હુંડી લેશે તો દ્વારીકામા આપણને ખરચી પાણીતુ દુઃખ પડશે એમ સમજી અહીં કોઇ, શાહુકારને ઘેર ભરી દેવા, અતે શેક પાસેથી હુંડી લખાવી લેની, એટલે તે રૂપીઆ આપણને દ્વારકાંમાં મળે, એમ વિચાર કરી હુંડી લખી આપે એવા શાહુકારને શોધતાં; નાગર ગ્રહસ્થોના સટાક ચોરાની પાસે આવ્યા. જ્યાં ઘણા સદગ્રહસ્થોને એડેલા જોઇ, અતુમાન કર્યું કે, આ શેડીઆઓમાથીજ કોઇ લખી આપનાર નીકળશે માટે તેમનેજ વાત કરીએ. વિશાળ બુદ્ધિવાળા રાયજી પણ તેમની પ્રિય ઉપરથી ચેતી ગયા કે આ કોઇ પરદેશી મુસાફરો આપણી સાથે કાંઇ વાત કરવા માગતા હોય એમ લાગે છે.

નાગર—કેમ બાઈ; શું જોઇ રહ્યા છો ?

કેશવભટ્ટ—જોઈ તો કાંઈ રહ્યા નથી !

નાગર—કેણી પારથી આવ્યા ?

કેશવભટ્ટ—અમો જનાણુ છીએ; દારીકાંની જના કરવા નીકળ્યા છીએ, આ તમારા ગામમાં ફરીએ છીએ, અને કાંઈ જોઈ રહેવા જેવું લાગે ત્યાં જોઈ રહીએ છીએ.

નાગર—અહીં શુ જોઈ રહેવાનું છે ! કોઈ દીવસ માણસ નથી દીકાં ?

કેશવભટ્ટ—માણસ તો દીકાં છે દેખીએ છીએ, અને દેખીશુ ! પણ અમારે એક કામ છે તે કામ આ માણસને વાત કરવાથી થશે કે કેમ, એની કલ્પના કરી આતુરતા ભરી દ્રષ્ટિએ જોઈ રહ્યા હતા.

નાગર—એવું શુ કામ છે ભાઈ ?

કેશવભટ્ટ—કામ ધણું અગત્યનું અને જરૂરનું છે.

નાગર—તે કલ્પા વિના શુ સમજણ પડે ?

(જનાણુ)

રાગ, છંદ્યો.

વિનતી અમારી એક, રાયજી હૃદયે ધરજો;

કરી વિવેક વિચાર, હળવે રહી ઉત્તર કરજો.

નિરથ વાસી ચાર, જવું છે દારાપુરી;

હુડી લખાવા કાજ, આવીઆ અહીં આપુરી;

પંકાતો પરદેશમાં, સરાફ કોઈ શાહુકાર છે,

નાણાવટ વટ સાચજો, ધરણીમાં ધીરધાર છે ?

છે કોઈ શાહુકાર !

[કર્તા] જનાણુની વાત સાંભળીને; સૌથી અગાડી પડી સાતસે ધરમાં ખેલીથી હકુમત ચલાવનાર, ખટખટ કરી સર્વને પોતાના કબજામાં રાખનાર; અને પરદેશીના મનનું સમાધાન કરનાર એવા સારંગધર મહેતાજી ખોલ્યા.

સારંગધર—જોલ રાષ્ટ ! કેમ હકુમતરાય ભાઈ ! આપણા ગામમાં દારીકાંની હુડી લખી આપે એવો શાહુકાર કોણ છે ?

હકુમતરાય—શાહુકાર તો બધાય છે; આમાં ચોર કોઈ નથી, પણ અહીં રૂપીઆ લઈ દારીકામાં અપાવે એતો નરસિંહ મહેતા વિના ખીજ કોઈથી અને એમ લાગતુ નથી.

સારંગધર—થેન્કસ; મારા મનમાં પણ તેજ હતુ ! કેમ સુર્યપ્રસાદ !

સુર્યપ્રસાદ—હાજી, મોટકો એમને નરસિંહ મહેતાને ઘેર, એટલે બેસે

પરમેશ્વરને જોળે. કેમ ચંદ્રાયણ ?

ચંદ્રાયણ—બસ બસ ! એમજ એ નરસિંહ આ ડીલવા વિના ખીમનું ગળુ નથી કે, આવી લાંબી વાટની હુડી લખી આપે.

(નાગરો) રાગ; રે છાંતો છાંતો ગમાર કાઢે ધાંટા: (ઓગ્ધવ)

રે હાથ હાથ ! આડત છે ગામો ગામ,

રે જેનું નરસિંહ મહેતાણ એવું નામ.

રે હાથ હાથ !

*નરવર કુળમાં નાગર નાતી,

નાગર નાતીને ઉત્તમ જાતી;

તાતી તાતી ખુદ્ધિ કરે કામ.

રે જેનું. હાથ હાથ. ૧

ગામે પરગામે જેની શાહુકારી સારી;

દેશે પરદેશે જેની આડતો ભારી;

તારી તારી છે પેઢી તમામ.

રે જેનું. હાથ હાથ. ૨

વણજ વહેપારે જેની રિદ્ધિ છે રૂડી.

ઉગતા દિવસમાં આપે અગણીત દુડી,

હુડી હુડી અક્ષયથી ધારી હામ.

રે જેનું. હાથ હાથ. ૩

જાઓ જાઓ નરસિંહ મહેતાને ઘેર ! ત્યાં તમાર કામ સિદ્ધ થશે.

જાત્રાણુ—કોણ છે નરસિંહ મહેતા ?

નાગરો—તે અમારી નાતીનો સદ્યહરથ છે; મોટો ભક્ત છે; વળી હુડીઓ પતરીઓ પણુ કરે છે. ત્યાં પરદેશી વહેપારીઓની આડતો આવે છે. હજારો લે છે અને હજારો આવે છે.

જાત્રાણુ—એમનું ઘર ક્યાં આગળ છે ? વળી તેમના ધરના આગળની નિશાનીઓ પણુ કહો !

(નાગરો) રાગ; મરાઠી સાચી.

ફરફર ફરફર ફરફર હડતી, ધજા ફરકે ધોળી;

ગિરીધર શિરપર ગરડ ખીરાજે, જાઓ જુવોને જોળી,

આપો ગણી ગણી, સદ્ય સાચવે એજ આણી.

આપો. ૧

ગુલાબ ચંપો અને કેવડો, વાવ્યાં તુળશી વંચ;

શાહુકારીની સાથે સદાવ્રત, અભ્યાગતને અન્ન;

ભટકે બોળાં, સંત તણાં ટોળે ટોળા.

ભટકે. ૨

(કંતો) નાગરોની બતાવેલી નીશાનીઓ પ્રમાણે જોળતા, અને જોતા આવ્યા. નરસિંહ મહેતાનું મકાન ગોધી તો કાઢ્યું, પણ બતાવનારની બોલીથી

કેશવભટ્ટ—જોઈ તો કાંઈ રહ્યા નથી !

નાગર—કેણી પારથી આવ્યા ?

કેશવભટ્ટ—અમે જનાણુ છીએ; દારીકાંતી જના કરવા નીકળ્યા છીએ, આ તમારા ગામમાં ફરીએ છીએ, અને કાંઈ જોઈ રહેવા જેવું લાગે ત્યાં જોઈ રહીએ છીએ.

નાગર—અહીં શુ જોઈ રહેવાનું છે ! કોઈ દીવસ માણસ નથી દીઠાં ?

કેશવભટ્ટ—માણસ તો દીઠાં છે દેખીએ છીએ, અને દેખીશુ ! પણ અમારે એક કામ છે તે કામ આ માણસને વાત કરવાથી થશે કે કેમ, એની કલ્પના કરી આતુરતા ભરી દ્રષ્ટિએ જોઈ રહ્યા હતા.

નાગર—એવું શુ કામ છે ભાઈ ?

કેશવભટ્ટ—કામ ધણું અગત્યનું, અને જરૂરનું છે.

નાગર—તે કલા વિના શુ સમજણ પડે ?

(જનાણુ) રાગ, છર્યો.

વિનતી અમારી એક, રાયજી હૃદયે ધરજો;

કરી વિવેક વિચાર, હળવે રહી ઉત્તર કરજો.

તિરથ વાસી ચાર, જવું છે દારાપુરી;

હુડી લખાવા કાજ, આવીઆ અહીં આપુરી;

પંકાતો પરદેશમાં, સરાફ કોઈ શાહુકાર છે,

નાણાવટ વટ સાચ્યે, ધરણીમાં ધીરધાર છે ?

છે કોઈ શાહુકાર !

[કર્તા] જનાણુની વાત સાંભળીને; સૌથી અગાડી પડી સાતસે ધરમાં ખોલીથી હકુમત ચલાવનાર, ખટખટ કરી સર્વને પોતાના કબજામાં રાખનાર; અને પરદેશીના મનનું સમાધાન કરનાર એવા સારંગધર મહેતાજી ખોલ્યા.

સારંગધર—ઓલ રાખટ ! કેમ હકુમતરાય ભાઈ ! આપણા ગામમાં દારીકાંતી હુડી લખી આપે એવો શાહુકાર કોણ છે ?

હકુમતરાય—શાહુકાર તો બધાય છે; આમાં ચોર કોઈ નથી, પણ અહીં રૂપીઆ લઈ દારીકામાં અપાવે એતો નરસિંહ મહેતા વિના ખીજ કોઈથી બને એમ લાગતુ નથી.

સારંગધર—ચેત્કસ; મારા મનમાં પણ તેજ હતુ ! કેમ સુર્યપ્રસાદ !

સુર્યપ્રસાદ—હાજી, મોકલો એમને નરસિંહ મહેતાને ઘેર, એટલે બેસે

પરમેશ્વરને ખોળે. કેમ ચંદ્રાયણ ?

ચંદ્રાયણ—બસ બસ ! એમજ એ નરસિંહ આ દીલવા વિના ખીખતું
ગળુ નથી કે, આવી લાંખી વાટની હુંડી લખી આપે.

(નાગરો) રાગ; રે છાનો છાનો ગમાર કાઢે ધાંટા: (ઓગ્ધવ)

રે હાણ હાણ ! આડત છે ગામે ગામ,

રે જેતું નરસિંહ મહેતાણ એવું નામ.

રે હાણ હાણ !

*નરવર કુળમાં નાગર નાતી,

નાગર નાતીને ઉત્તમ જાતી;

તાતી તાતી બુદ્ધિથી કરે કામ.

રે જેતું. હાણ હાણ. ૧

ગામે પરગામે જેની શાહુકારી સારી;

દેશે પરદેશે જેની આડતો ભારી;

તારી તારી છે પેઠી તમામ.

રે જેતું. હાણ હાણ. ૨

વણુજ વહેપારે જેની રિદ્ધિ છે રૂડી.

ઉગતા દિવસમાં આપે અગણીત હુંડી,

હુંડી હુંડી અકલ્પથી ધારી હામ.

રે જેતું. હાણ હાણ. ૩

જાઓ જાઓ નરસિંહ મહેતાને ઘેર ! ત્યા તમારૂ કામ સિદ્ધ થશે.

જાત્રાણુ—કોણ છે નરસિંહ મહેતા ?

નાગરો—તે અમારી નાતીનો સદગ્રહસ્થ છે; મોટો ભક્ત છે; વળી
હુંડીઓ પતરીઓ પણ કરે છે. ત્યા પરદેશી વહેપારીઓની આડતો આવે છે.
હજારો લે છે અને હજારો આવે છે.

જાત્રાણુ—એમનું ઘર ક્યાં આગળ છે ? વળી તેમના ધરના આગળની
નિશાનીઓ પણ કહો !

(નાગરો) રાગ; મરહી સાખી.

ફરફર ફરફર ફરફર ઉડતી, ધજા ફરકે ધોળી;

ગિરીધર શિરપર ગરૂડ ખીરાજે, જાઓ જુવોને ખોળી;

આપો ગણી ગણી, સંઘ્ય સાચવે એજ અણી.

આપો. ૧

ગુલાબ ચંપો અને કેવડો, વાઘ્યાં તુળશી વન;

શાહુકારીની સાથે સદાવ્રત, અભ્યાગતને અન્ન;

બટકે ભોળાં, સંત તણાં ટોળે ટોળાં.

બટકે. ૨

(કર્તા) નાગરોની ખતાવેલી નીશાનીઓ પ્રમાણે ખોળતા, અને જોતા
આવ્યા. નરસિંહ મહેતાનું મકાન શોધી તો કાઢ્યું, પણ ખતાવનારની બોલીથી

થએલી કલ્પનાથી ઉલટુજ દીઠું. પાંચ સો વરસમાં જેની મરામતમાં પૈસોય નહિં ખરચેલો એવું જીનું, વળી તે પડુ પડુ થઈ રહ્યું હોય તેવું દેખાતું; હજારો જીવ જંતથી ઘેરાએલું, અને સાધુઓના ઘાંટાથી ગરજી રહેલું મંદિર જોઈ, જાત્રાવાસી વિસ્મય પામી ગયા; અને એક એકના સામુ ટગર ટગર જોઈ રહ્યા.

(કવિ) રાગ; મંદિર નિરખ્યું ને અંતર હરખ્યું. (વિવાહ.)

તીરથવાસી થયા ઉદ્ધતી, જીનાં મંદિર જોયાં રે;
એક એકને જોઈ રહ્યા, ભાઈ ભાન સરવનાં ખોયાં રે. ૧
ચારે જણુ ચમકીને ઉભા, અને થયા ઓશીઆળા રે;
દીન થઈને કરે ડોકીઆં, જીવે જટાઓ વાળા રે. ૨
ઘાંટ અને ઘડીઆળો વાગે, વાગે ભોંગળ ભેરી રે;
અગર તુળશી આસોપાલવ, પુલ નાંખીઆ વેરી રે. ૩
ધર્ષા ભાવે હાંસી કીધી, પાકો પડીઓ વહેમ રે;
અનુમાનથી અવળુ ભાસે, હવે કરીશું કેમ રે. ૪

કેશવભટ્ટ—ભાઈઓ; નરસિંહ મહેતા શેઠ શાહુકાર છે, એવી ભલામણ કરનારે આપણી મસ્કરી કરી હોય એમ લાગે છે.

કરુણાશંકર—મસ્કરી તે વળી પાકી; ખરાખર, એ લોકોને નરસિંહ મહેતા ઉપર કાંઈ દ્રેષ હોયો જોઈએ.

કુળેશ્વરભટ્ટ—ભાઈ ભક્તના ઉપર અભક્તને ઝેરજ હોય; આ નરસિંહ મહેતો ભગવાનનો ભક્ત દેખાય છે.

કેવળરામ—કેવી પ્રભુ નામની ગર્જના થઈ રહી છે, હશે હુંડી નહિ લખાયતો ખેર ! પણ ભજન કીર્તન તો સાંભળીશું; અને વળી પ્રભુ દર્શન કરીશું.

[નરસિંહ મહેતા] રાગ; ધ્રુવ.

રાધે ગોવિંદ; રામ રાધે ગોવિંદ;
વદ્રાવન ચંદ્ર, ભજો રાધે ગોવિંદ; ૧
ગોવરધન ધારી, રામ રાધે ગોવિંદ;
કુળના વિહારી, ભજો રાધે ગોવિંદ, ૨
નાગ ફેંણ નાચ્યા, રામ રાધે ગોવિંદ,
જળી દ્વાર નાચ્યા, ભજો રાધે ગોવિંદ. ૩
ગણિકને તારી ! રામ રાધે ગોવિંદ;
મારીઆને મારી, ભજો રાધે ગોવિંદ. ૪

કરુણાશંકર—(અંદર જઇને) જય શ્રી કૃષ્ણ, સર્વને હરીજનો !

સાધુઓ—જય શ્રી કૃષ્ણ, જય શ્રી કૃષ્ણ, જય જય રામ !

કુળેરભટ—દારીકાંધીશકી જય !

સાધુ—જય જય; જય દારીકાંધીશ !

કેવળરામ—જય શ્રી રણછોડરાય; ભાઈઓ અહીંતો અદ્ભૂત લીલા છે.

નરસિંહ—(પરદેશી મુસાફર જોઇને) પધારો પધારો ! જય શ્રી કૃષ્ણ
જય શ્રી કૃષ્ણ; જય શ્રી કૃષ્ણ.

રાગ; ગુણાવળી હું રાખ્ય રાજની;

આવો પધારો, અહો પરદેશી;

હળી મળીને હરીગુણ ગાવા.

આવો પધારો. ૧

આવો પધારોને રનેહ વધારો;

મનુષ જનમના લેવાને લહાવા.

આવો પધારો. ૨

પુજન અર્ચન પ્રભુનું કરી લ્યો;

પડયું ચોરાસીનું પાતું પતાવા;

આવો પધારો. ૩

સમરણ કરી લ્યો, સર્વેશ્વરનું;

જમના દુતોને જરૂર પતાવા.

આવો પધારો. ૪

આજે કૃતારથ અમને કીધા;

ત્રેમે પધાર્યા પ્રભુ રસ પાવા.

આવો પધારો. ૫

પ્રભુ પદ રજની કિર્તી કરી લ્યો;

શાણા સવેળા સુખ પદ સ્હાવા.

આવો પધારો. ૬

કેશવભટ—(ચોપડા ખતાવીને સાનમાં) ચોપડાના તો ચોકે ચોક
છે. કરુણાશંકરભાઈ.

કરુણાશંકર—અડધું પડધું, સરાફની પેઢી નેવું વહેમ પડતું લાગે
છે ખર !

કુળેરભટ—માત્ર એકલા ચોપડાજ દેખાય છે. પીતળની સુંદર દવા તો,
જંગલી જવાઈના કડકા કરી; તેને સુંદર દીકરીઓ ચોટાડી શુશોભીત કરેલી
લેખણો કે કાંઈ ખીન્નું જણાતું નથી.

કેવળરામ—તમારી બધાની ભૂલ છે, નાણાવટી કાંઈ રાતને દહાડે
લખ લખજ કરતા હશે, અને લખી રહ્યા પછી તે બધી વસ્તુઓ રઝળતીજ
મટી દેના દશે ! હમણું આપણી હડી લખવા માંડે એટલે જો જો, સવળા
સાનિત્ય તૈયાર !

(નરસિંહ)

રાગ; ધ્રુવ.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;
 વૃદાવન ચંદ્ર ભજ્જે રાધે ગોવિંદા,
 રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા,
 વૃદાવન ચંદ્ર ભજ્જે રાધે ગોવિંદા,
 રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા,
 વૃદાવન ચંદ્ર ભજ્જે રાધે ગોવિંદા.

(પાય પચાસ નાગરને લઈને સારંગધર, જત્રાણુનુ થુ થયુ, અને રખેને જત્રાણુ કસાઈ ન જાય ! તે જોવાને માટે આવ્યા.)

સારંગધર—કેમ ભાઈ, હે જત્રાવાસી ! તમારી હુંડી લખઈ કે નહિ ?

જત્રાણુ—તે વાત હજી નીકળીજ નથી.

સારંગધર—તમે નહિ ખોસો ત્યાં સુધી, તમારું કામ નહિ થાય ! માટે હુંડી ઘેાઝે ને લખાવી લ્યો ચટ ?

જત્રાણુ—હે ભક્તરાજ ! અમારી એક અરજ છે.

મહેતાજી—ખોસો ભાઈ ખોસો ! રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ.

[જત્રાણુ] રાગ; માંઘાના સુગટ મારા પરણ્યા કે કુંવારા રે.

હરીના ભગત અમને, હુંડી લખી આપોરે,

હુંડી લખી આપો પ્રભુ, અતી ડટ કાપો રે,

અતી ડટ કાપો જોયી, રામશે સંતાપો રે.

હરીના ભગત. ૧

તીરથના વાગી અમો, અહોઆ ચાલી આવ્યા રે,

શાનચેં કાપીઆ વાટે, ખરજી માટે લાવ્યા રે,

વાનં વાને વરુમ વ્યાખો, ડરકુઓ ડરાવ્યા રે.

હરીના ભગત. ૨

દર્શનને માટે જાંડુ, કારિકાં આનંદે રે,

મકાયાના કાળામાં આવે, જોણી પડે ફૂંખદે રે,

કાગડામાં કરી જઈએ, કાંરીઆને ફેદે રે.

હરીના ભગત. ૩

જુનાગઢ ગામે અમને, ઘણું ગભરાવ્યા રે,

લગવાને માટે, આળા ગાળા આવ્યારે,

નાગમેઓ તુર્ક, તમને જતાવ્યા રે.

હરીના ભગત. ૪

માજી કે જે થી દરીની ભક્તિતમાં ગમ્મ થઈ રહ્યા હતા અને જે-

મને પ્રભુતો પુર્ણ વિશ્વાસ હતો તે ખોલ્યા, ભાષ, ભલે તમે આવ્યા; પણ જ્યાં સુધી ખીજો કોઈ હુંડી લખનાર મળે ત્યાં સુધી શોધી કાઢો ! અહીં તો શ્રી હરીના નામની હુંડી ચાલે છે.

સાધુ—આ ચોપડા છે તે પ્રભુનાં પદ કિર્તનના છે.

સારંગધર—નરસિંહ મહેતો ના પાડશે તો તમાર કામ નહિજ થાય, દારીકાંતી આડત તો ઝોતેજ ઘેર છે.

જાત્રાળુ—આપ હરીના ભક્ત થઈ, અમોને નિરાશ ન કરો ! હ્યો આ રૂપીઆ સાતસો રોકડા, અને લખી આપો હુંડી.

નરસિંહ—એમ ! તમારી એમજ મરજી છે કે હુંડી અહીંજ લખાવવી.

જાત્રાળુ—હાજી, અમે પ્રેમથી આવ્યા છીએ.

(મહેતા) રાગ; ધીમે ગાડી હાંકો, હો ગાડીવાલા !

તમે હેતે અહીંયાં આવ્યા, રે તી...રથ વાસી.

તમે રોક રૂપીઆ લાવ્યા, રે તી...રથ વાસી.

તમે ફરી ફરી નવ ફાવ્યા, રે તી...રથ વાસી.

તમે ભૂધરને મન લાવ્યા, રે તી...રથ વાસી.

હુંડી કરાવા આવીઆ, લાવ્યા રૂપીઆ રોક;

આડતીઓ ત્યાં આપશે, થેલી થોકમ થોક.

રે તમે હેતે. ૧

છ ધડીમાં છુટીઆ, વળગાડીને વેઠ,

દારકાંમાં દેખશે, છે શામળશા શેઠ.

રે તમે હેતે. ૨

વહેપારે વહેવાર છે, દામ કરે છે કામ,

હુંડી વિતા પણ આપશે, સુણતાં સેવક નામ.

રે તમે હેતે. ૩

સમરણ કરજો સ્યામનું, રસહજ ન કરશે શોક,

અહીં દીધેલા દામને, જરા ન લાગે ઝોક.

રે તમે હેતે. ૪

આહુ અવળુ ભેરવે, લક્ષ લગાડી લોક;

કાને કાઢી નાંખજો, લોક મુકશે પોક.

રે તમે હેતે. ૫

કુન્દનપ્રસાદ—સાંભળો મણીધરપ્રસાદ ? લોક મુકશે પોક !

મણીધરપ્રસાદ—સ્ટુપીટ રાસકલ !

નટુભાઈ—ઝાંકી ! એ એકસો પોક મુકે છે તે થોડુ છે ? જો આ

જાત્રાળુ હુંડી લખાવી લેશે તો તે પણ પોક મુકીને રોશે !

નટુભાઈ—લખાવી લેશે શું લખાવી લીધી સમજેને ! રૂપીઆનો ઢગલો

તો ક્યોજ; હવે એ હરીનો લાલ ગણીને ગોલખમાં મેલે એટલીજવાર છે !

પરમોદરાય—સારંગધર હું તો એમ ધાર છું કે, પૈસા સાંઘીને ખવરાવી દેશે; પછી જ્યારે જાત્રાણ અથડાઈ કુટખને પાછા આવશે ત્યારે શંખને તાળ દેખાડશે !

પરસતરાય—બસ એમજ ! હું પણ એમજ માનું છું.

હરમોહન—એના ધરમા તે શી હુમીઆણી ભરી છે કે, જ્યારે જોઈએ ત્યારે કાઢીને આપી શકે.

સાધુ—આપણ; એ સજ નાગર લોક બડા ઝેર કરતે હે !

નરસિંહ—રાધે સ્યામ રાધે સ્યામ ! એમને તો કાઈ ઝેર નથી; પછી સૌ સૌનો સ્વભાવ !

સારંગધર—આજ તો ખર કહેનારના ઉપર ખાર છે !

ત્રિવીક્રમરાય—જાત્રાણ કાપ્યાના અને ફાસીઆના ભયથી હુડી લખાવાનું કરે છે, પણ એમને ખબર નથી કે ફાસીઆના ફદમા આની ગંચા છીએ !

ત્રિભુવનરાય—ફાસીયાના ફદમા ફમાયા છે કે કાપ્યાના કબજામાં આવ્યા છે ?

શિવપ્રસાદ—નરસિંહ મહેતાને કાપો કહે છે, એ ઘટતુ નથી.

સારંગધર—એખ્ખો કાપો, ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમા માત્રોની દગલી કરાવી નાખી, એથી વગર, કાપો શુ કરવાનો હતો !

હરસદરાય—કાપા તો સમજવામા આવ્યા, પણ ફાસીઆ શુ ?

સાધવરાય—મને પણ એજ શંકા છે.

મોહનરાય—ફાસીઆ શું નેતો જાણવું જોઈએ.

કલ્યાણરાય—કહેનારનેજ પુછીએ એટલે તરત ખુલાશે !

હરસદરાય—તે વાત બરાબર ! હજુ પુછુ !

સાધવરાય—ઓ વસ ! ના સમજાય તો પુછીએય ખરા !

હરસદરાય—(જાત્રાણને) ભાઈ...તમાર નામ શું ?

કુખેરભટ્ટ—અમારા ચારેના નામ જુદાં જુદાં છે.

સારંગધર—એખ્ખા પુછડા વગરના ! પુછીએ છીએ શું ને કહે છે શું ?

કેવળરામ—તમે નામજ પુછાછો ને ?

સાધવરાય—હાથ ! હરસદરાય નામ પુછે છે. ત્યારે તમે કહે છે કે

ચારેનાં જુદાં જુદાં છે, તેતો હોયજ ! પણ ચારેનાં નામ દબને ઓળખાણ પાડવી જોઈએ.

કરુણાશંકર—મારું નામ કરુણાશંકર, આ કુબેરભટ; આ કેવળરામ, અને આ કેશવભટ !

સારંગધર—તમે કાળા કહ્યા તેતો અમે સમજ્યા કે, વગડા વચ્ચે માર મારીને લુંટી લેનારા, પણ ફાંસીઆ શું ?

કરુણાશંકર—તમે આ દીશાના ફાંસીઆના ભૂમીઆ થયા નથી કે શું ?

સારંગધર—નાજી ! ફાંસીઆતો સાંભળીએ છીએજ આજ.

કેશવભટ—અમે પણ જોયા નથી; તેમ જાણ્યા પણ નહોતા !

સારંગધર—ત્યારે તમે ફાંસીઆના ફંદામાં ન આવીએ એવું કેમ જોલ્યા ?

કેશવભટ—અમારા ગામનો એક વાણીઓ વહેપારે ગયો હતો. પોતાનો ધધો ઝવેરાતનો હતો, એટલે થોડાં મોતી, હીરા, માણેક, વિગેરે લઈને ગામે મામ ફરતો હતો.

ફરતાં ફરતાં એવો બનાવ બન્યો કે, એક દીવસ ખરા મધ્યાનના સમયે એક ગામથી બીજે ગામ જતો હતો; માર્ગમાં તાપ ધણો લાગ્યો હતો અને તલસ તલસ થઈ ગયો હતો; જેથી શીતળ છાયો ક્યાં મળશે તે ખોળતો ફરતો હતો.

એવામા સુદર ધટાખધ વડનું ઝાડ આવ્યું, જેની નીચે આવતાંની સાથે સધળું દુઃખ નાશ પામી ગયું, તેની સાથે સુખમાં પણ વધારો થયો.

તેજ વડના ઝાડ નીચે એક ફાંસીઓ બેઠો હતો. મીણુ અને તૈલથી પાઇને મજબુત કરેલી તાંત જેવી દોરી, પોતાની પાસે રાખી, જતાં મુસાફરને ગફલતમાં નાખી ગળામાં ભરાવી ખેંચી પ્રાણ કાઢી નાંખી માલ લઈ લેવો, એ ફાંસીઆનું કારસ્તાન હતું.

આ ઝાડ નીચે બેઠેલો ફાંસીઓ બાઇડીના વેશમાં હતો, તેણે નવાં લુગડાં પહેર્યાં હતાં, અને તે વાણીઆને ઓળખતો હતો. પણ વાણીઓ ફાંસીઆને ઓળખતો ન હતો.

ફાંસીઓ—કેમ ભાઈ ધર્યા મર્યા ?

શેઠ—શું કરીએ તપમાં હેરાન હેરાન થઈ ગયા !

ફાંસીઓ—(લાજ કાઢીને) પાણી પીવું હોય તો લાવી આપું અહીં પાસે કુવો છે.

શેઠ—કુવો તો હશે પણ, પાણી કહાડવાનું સાધન મારી પાસે નથી, તમે બધરી બન એકલાં વગડામા કેમ બેઠા છો ?

ફાંસીઆ—મને શી ખીક છે. હું તો પાંચ પુરખને પુરી પડુ એવી છું અમાર મકાન અહીં નજીક છે, અમે રહીએ છીએ વગડામાં.

શેઠ—લાવો ત્યારે પાણી !

ફાંસીઆ—(પાણી લાવીને પાચું) કેમ શેઠ પાણી ઠંડુ છે ને ?

શેઠ—વાહ ! પાણી ઘણું સાર છે.

ફાંસીઆ—આ દાખડામા શું છે ?

શેઠ—(બાયડી દેખી પોમછ ગયા.) તમાર મોઢુ દેખાડો તો બતાવું ?

ફાંસીઆ—અમારામાં બાયડા માતરનો મલાઝો કરે !

શેઠ—પણ મારેય મલાઝો, પરદેશીનોય મલાઝો ? એમાં હીરા માણેક

ને ખરાં માતી છે.

[કર્તા] બંન્નેની વાત ચાલે છે તે વખતે પાસેના ગામનો એક રત્નપુત ત્યાંથી નીકળ્યો, જેને પેલા બંન્ને જણે જોયો નથી, પણ તેણે તો બંન્ને જણને જોઈ લીધાં. અને જોળખી લીધાં, ચતુર માણસ આગળ ન વધ્યો પણ ઝડપે એક સંતાયો. આમથી બંન્નેનું ભાવણ ચાલે છે. શેઠ તો બધરીને ઝવેરાતનો દાખડો બતાવવા મંડી પડ્યા છે.

ફાંસીઆ—આમાંથી મારે સાચાં મોતી લેવાં છે ?

શેઠ—આતો ભારે છે તમારાથી નહિ લઈ શકાય. તમારે માટે વળી હલકાં લાવીશ !

ફાંસીઆ—હલકાં, જુઠાં, જોટાં નહિ !

શેઠ—નાના જોટાં નહિ ! ખરાં મોતી પણ થોડી કીમતના.

[કર્તા]—થોડી વાર વાતચીત કરી, પછી શેઠ કહે દ્યો જઈયું આવજો. ત્યારે ફાંસીઆ કહે બેસોને હુએ આવુ છું. આપણે હારે જઈએ છીએ. તમે જરા પુઠ ફેરવીને બેસો હું લલચકા કરી લઉં.

ફાંસીઆએ લલચકા કરવાનું કહ્યું એટલે શેઠ પુઠ ફેરવીને નેત્ર વખત ફાંસીઆએ શેઠના ગળામાં નાંખવા મીણની પાંચેલી દોરી કાઢી જેવી ગળામાં આંટી નાંખવા જાય છે. તેવી સત્તાએલા રત્નપુતે ફાંસીઆના હાથ ઉપર લાકડી મારી. એટલે ફાંસીઆએ બુમ પાડી, આપરે મરી ગયો.

શેઠ પાછું વાળી જોયું, ફાંસીઆને પડેલો જોઈ તેની સારવાર કરવા માંડી, અને લાકડી મારનાર રત્નપુતને ઠપકો આપ્યો.

* લલચકાં=પેસાળ કરવો-મુતરવું.

રજપુત કહે શેઠ ! દોક સારાતું મેં જોયું હશે જોથી હું આવી ચડ્યો નહિતો તમે તો પરમેશ્વરને ઘેર પહોંચી ગયા હોત. આ બાયડી નથી ભા-યરો છે. ગફલતમાં નાંખી ગળામાં ફાંસો નાંખનાર ફાંસીઓ છે. જુઓ આ દોરી એના હાથમાં છે તે તમારા ગળામાં નાંખવાની તૈયારીજ હતી, તેજ વખત મેં લાકડી મારી !

શેઠ કહે તારે ભલું થયે ભાઈ, તેં મને ફાંસીઓ ઝોળખાવ્યો. હ્યો ભારે મને તો ગામ ભેગો કરો માઆપ !

રજપુત કહે ચાલો મારી સાથે સામા ગામમાં ! રજપુત વાણીયાને લઈને ચાલ્યો અને ચાલતી વખત ફાંસીયાને વળી બે લાકડીઓ મારી.

તાજવે ગોળ ચોટાડી, લાલચ આપી, કપટ કરે, દગો કરે, વિશ્વાસઘાત કરે, એ બધાય ફાંસીઆ.

હરસદરાય—વાહ ભાઈ વાહ ! ખુબ કરી !

માધુવરાય—આતો આપણે જાણતાજ નહોતા, હવે કદી દારકાં જવાતું થાય તો કેટલું સંભાળીને જવાય !

સારંગધર—જત્રા કરવા નીકળ્યા છે, પણ પેક માણસો છે.

અજગરપ્રસાદ—પેકતો પહેલા લુટાયા.

ગજગરપ્રસાદ—વાત તો ખરી ! કાપાનો કાગો અને ફાંસીયાનો ફાંસીઓ નરસિંહ મહેતો ઠેર્યો.

ભોવનગીર—આપણ એ સચ નાગર, જત્રાળુકી સંગ શીરફેડી કરનેહે.

મહેતાજી—કરવા ઘો, તમે તમારે પ્રભુ સ્મરું કરો !

ભુગીર—ફેડને દો મથ્યા, અપન કુ કયા !

ભાનુગીર—બીચમેં મહેતાજીકી બી નિંદા હો રહી હે !

શિતળદાસ—અમકતકી હાજરીસેં ભકતકી પીછાન પડતી હે ઝોર બડાઈ બડતી હે !

રામદાસ—સચ ખાત ! સારી નડતી દોનું અસ્તુ સંગ રહેનેસે સારી કુ સારી કહી જતી હે ! ઇશ્વરને અંધેરી રાત નહિ કાંઈ હોતી તો ઉજાણી રાતકુ કોન પુછતા !

(કર્તા) અમકતની હાજરી વિના ભકતની કિમ્મત થતી નથી; મગરે હાથીને પકડ્યો ન હોત તો શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા હાથીનો ઉદ્ધાર કરવા શા માટે દોડતા જત ! દુઃશાસને દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચ્યાં ન હોત તો,

શામાટે પ્રભુ પુરવા જાત ! લોહુ ન હોત તો પારસ મણીને કોણુ જાણત !
લક્ષ ચોરાસીમાં ભટકી મહા દુઃખ પામીશુ એવો ભય ન હોત તો મોક્ષની
પદવીની ઇચ્છા કોણુ કરત ! રાજેશ્રી નાલીલાઓએ પ્રભુની પ્રેરણાથીજ નરસિંહ
મહેતાને કસોટી ઉપર ચઢાવીને કુંદન રૂપ કરી મુક્યા હતા.

જાત્રાળુએ આપેલા રૂપીઆ મહેતાજીએ, સાધુની પાસે ગણાવી લીધા
પછી તુરત બે ચાર સાધુને આજ્ઞા કરીકે; સખ સાધુકુ જમા કરકે ભંડારા
કરે ! ધરે સખ ભંડારમે ! રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ.

સંકટનાથ—મહેતાજી; સારે સાધુ કે બમન બી ખરે ?

મહેતા—હું બા ! આજ્ઞાણે પણુ નોતરજે !

પર્વતગિરી—આપજી, રસોઈ મેં કયા કરોગે ?

મહેતા—જે ભગવાનને ગમતુ હોય તે !

કૃષ્ણદાસ—શ્રી ભગવાન તો કાળી રોટી ઓર દુધપાકસેય રાજી
રહેતે હે !

મહેતા—પ્રભુ તો સદા રાજના રાજી છે, પણ આવખતે શીરા ઘુંટાવ !

રામદાસ—આપજી ! શીરા એકીલા કે પુરી સમ ?

મહેતાજી—પુરી પુરી કુચ્છ નહિ ! સારા શીરા ! એકીલા શીરા !
ચોખ્ખા શીરા જ્ઞાતીન તાશકા ! ખુબ ઘુટાવ ખુબ ઘુટાવ ! બોલો દારીકાં-
ધીશકી જય !

ચેતનદાસ—આપજી; શીરાતો શ્રીજી, હર હમેશ પાવતે હે ! શીર
આપકી જો ઇચ્છા.

મહેતાજી—આજે રામજીની પણ એજ ઇચ્છા છે ! શીરા ઘુંટાવ !

[કતા] મહેતાજીની મરજી થઈ કે તુરત; સાધુ સાધુને નોતરી
આબ્યા; વળી ખીજ જુદી જુદી નાતના આજ્ઞાણે પણુ નોતર્યા. શીયા
સામગ્રી આવી પહોંચી, એટલે નાગરો ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયા.

રસોઈ તૈયાર થઈ, એટલે ભગવાનને થાળ ધરાવી; નિવેદ આરતી કરી,
પંગવ પાડી, જાત્રાળુના હાથે આજ્ઞાણેનાં પુજન કરાવી જય, બોલાવી શ્રીરણ-
છોક રાયકી જય, દારીકાં ધીશકી જય; અંબે માતકી જય, નરહરીલાલકી
જય, નંદ નારાયણ દેવકી જય, લક્ષ્મિ નારાયણ દેવકી જય; જ્યોતી સ્વરૂપ
ભગવાનકી જય, શ્રી સદ્ગુરુ દેવકી જય; નમઃ પાર્વતી પતે ! હરા, હરા, મહા-
દેવ ! હરા !

આહ્વાણે જમીને ઉઠ્યાએટલે મહેતાજીએ મુખવાસ આપી, માથા દીઠ રૂપીએ દક્ષણા વહેંચી આપી; સાધુને સોપારીના કડકા તથા વરીઆળી દાણા આપી એક એક ચાદર ઓરાદી દીધી. સર્વના જમ્યા પછી મહેતાજીએ પ્રસાદ લીધો. ભજનની ખૂબ ઝડી પાડી મોડી રાત્રીએ સર્વે સુઈ રહ્યા. જના-ગુઓને આખી રાત ઉંઘ આવી નહિ. અરેરે રૂપીઆતો પાણી કરી દીધા; જોત જોતામાં ઉડાડી દીધા, હે ભગવાન હવે શું થશે ! હજી હુંડીતો લખીને આપી નથી તે પહેલાંતો જે બોલાવી દીધી. શીરા ઘુંટાવી દીધા. સવારમાં જાગ્રત થઈ; મહેતાજીને પુછીશુ કે આમ કરી દેવાતું શુ કારણ; હે ભગવાન !

જનાગુ—(સવારમાં) હે ભક્તરાજ સાતસો રૂપીઆના શીસા ઘુંટાવી સાધુ આહ્વાણેને ખવરાવી દીધા તે...તમેજ કરી શકો.

મહેતાજી—શ્રી હરીએ આપ્યું હોય તો સદ્માર્ગે વાવરવું. એજ અર છે.

જનાગુ—ઉડાડતાં વાર લાગતી નથી પણ કમાતાં કેટલું જોર આવે છે ?

મહેતાજી—જેણે શીરા ઘુંટાવ્યા તેજ જગતમાં કમાયો છે.

દ્રષ્ટાંત—કોઈ રાજમાં રાજાને ઘેર જન્મ પામેલો પણ પુર્વના પુર્ણ સંસ્કારી, શ્રી હરીનો ભક્ત રાજકુમાર હતો. પુર્વના પુન્યે, બાળપણથીજ તેની વૃત્તિ શ્રી હરીના ચરણમાં હતી; ધર્મકાર્ય ઉપર તેનું ચિત્ત નિરંતર ખેંચાતું રહેતું હતું; ઉદાર અને પરોપકાર વૃત્તિ સદા શોભાવી રહી હતી; બાળપણમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતી વખતે શાળાના સોળતીઓને પણ એજ શીખામણ આપતો કે; પોતાની ચાલતીમાં પાતાથી બને તેટલું ધર્મ કાર્ય કરવું, ભૂખ્યાને ભોજન આપવું; તરસ્યાને પાણી આપવું; અને દુઃખીઆના દુઃખને દુર કરવા સર્વદા પ્રયત્ન કરવો.

ઈશ્વરની ઇચ્છાએ કાળે કરીને પિતા સ્વર્ગવાસ થયા એટલે આ રાજકુમારને રાજગાદી મળી. રાજગાદી મળતાંની સાથે, બાળપણના અંકુર અરાઅર જાગ્રત થયા. પ્રથમ તો રાજ તરફથી વૈદ્યશાળા સ્થાપી; જેમાં સારા વિદ્વાન વૈદો રાખીને વનસ્પતીની ઉત્તમ દવાઓ તૈયાર કરાવરાવીને દુઃખી મનુષ્યને આપીને તેની દવાઓ લેવા માંડી, વળી કોઈ દુઃખી અન્ન વસ્ત્ર માગનાર આવે તો તેને પણ આપવાને જરાય ઢીલ થવા ન લાગી. આહ્વાણેને ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન જમાડીને સોના મોહોરો દક્ષણા આપવા માંડી; જ્યાં જ્યાં મનુષ્યને અગવડ પડતી હોય ત્યાં ત્યાં સંઘળી જાતની અગવડો દુક કરવા માંડી,

કોઇ જગાએ ધર્મશાળા, કોઇ જગાએ વાન; કોઇ જગાએ કુવો, કોઇ જગાએ પાકશાળા, કોઇ જગાએ વેદશાળા, એમ જ્યાં જેની જરૂર લાગી ત્યાં પોતાના રાજમાં તૈયાર કરાવી દીધા.

રાજની વર્તણૂકથી ખજાના ખાલી થઇ ગયા પણ જગતમાં નામના થઇ. રૈયતના મનુષ્યો વાહ ધન્ય છે, ધન્ય છે, રાજધિરાજ ધણું જીવો ધણું જીવો પોકારવા લાગ્યા; પણ પ્રધાનને આ રીત પસંદ પડી નહિ તેણે એક દીવસે રાજને કહ્યું.

પ્રધાન—રાજધિરાજ; વડીલોએ કરકસરથી ભરેલા ખજાના ખાલી થઇ ગયા.

રાજા—પ્રધાનજી; ખાલી નથી થઇ ગયા પણ હજારો ખજાના ભરાઇને તૈયાર થઇ ગયા.

પ્રધાન—આપ જરા નજર કરો તો ખચ્ચર પડે.

રાજા—મેં તો નજર કરીતેજ કર્યું છે. એક ઢેકાણે ઉકરડો કરી નાખી મુકેલુ ધન, જન સમુહના મુખને અર્થે વપરાય તે ખાલી કર્યું ન કહેવાય, પણ ભરપુર કર્યું કહેવાય.

પ્રધાન—સરકાર, ધર્મ કાર્યની પણ હું જોઇએ.

રાજા—હું ન રાખીએ તો ધર્મ પણ આપણને હું ખ રૂપ થાય !

પ્રધાન—હું ન રાખીએ તો ધર્મ પણ આપણને હું ખ રૂપ થાય !

રાજા—જુદા પ્રધાન ! મારી વર્તણૂકથી તમે નારાજ હો તો; મારે રાજ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી, તમે આપણા કુટુંબમાંથી ગમે તેને પસંદ કરી રાજ સોંપી દો.

પ્રધાન—ના સરકાર ! હું એમ કરવા માગતો નથી.

રાજા—ત્યારે તમે શું કરવા માગો છો ?

પ્રધાન—મારે તો એમ કહેવું છે કે ખજાના છેક ખાલી ન થઇ જાય અને આપની ઇચ્છા મુજબ થોડા થોડાં નાણાં વપરાય !

રાજા—ધર્મ કાર્યમાં વાપરેલાં નાણાં વધે છે વધે છે તે એટલે સુધી કે એકના હજાર ધણાં થાય છે. જેમ જમીનમાં વાવેલા કણ વધે છે,

પ્રધાન—વાવેલા કણ તો ઉગી નીકળે છે, તે આપણે નજરે જોઇએ છીએ, પણ કાઠાર તો ખાલીજમ દેખાય છે.

રાજા—તમારી આંખે ખાલી દેખાય છે, પણ મને તો ભરપુર ભરેલા માલમ પડે છે. (સભાસદમાંથી કોઇ કોઇ બોલ્યા)

પહેલો—રાજાધિરાજ ! પ્રધાનજીનું કહેવું યથાયોગ્ય છે.

રાજા—સમજીને બોલો !

બીજો—સરકાર ! પ્રધાનજીના કહેવા ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ.

ત્રીજો—સરકાર ! આપ માલીક છો, અને પ્રધાનજી આપના તાબેદાર છે; તો પણ તે વૃદ્ધ છે માટે આપે કાંઈ તેમના બોલનો વિચાર કરવો જોઈએ.

રાજા—પ્રધાન વૃદ્ધ છે માટે પ્રધાન કહે તેમજ કરવું !

ચોથો—સરકાર આપ સત્તાવાન છો ! આપને કોઈને પુછવાનું નથી; પણ વિચાર કરી જોતાં પ્રધાનજીનું કહેવું પણ ખોટું નથી.

રાજા—તમારા સર્વની સમજણ તે અસમજણ જેવી છે !

પાંચમો—આપ સત્ય કહો છો પણ પ્રધાનજીનું બોલવુંએ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે.

રાજા—તમો સર્વની મરજી મને ધર્મ કાર્ય કરતાં અટકાવાની છે, તો મારે રાજ્ય કરવાની જરૂર નથી; સાંભળો ગેબી અવાજ સંભળાય છે. (શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ !) જુવો સાંભળો, આ અવાજઆપણને એમ સુચના કરે છે કે આવી મળેલાનો સદ્ ઉપયોગ કરી લ્યો; જેથી અધીક આવી મળશે.

પ્રધાન—સરકાર ! શીરા ધુંટાવ ! એવું કોણે કહ્યું અને શીરા ધુંટાવ ! એટલે શું ?

રાજા—એ સુચના આપણને ઈશ્વરે કરી, અને સમજવાનું એ છે કે દ્રવ્ય હોય તો તે વડે દુઃખીઆનાં દુઃખ દુર કરો ! સત્તા હોય તો ગરીબનું રક્ષણ કરો ! અધિકાર હોય તો, નિર અપરાધીને અદલ ઈનસાફ આપો, વિગેરે. જુવો કાંઈ જોગી આવ્યા !

જોગી—શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ ! (ચાલ્યા ગયા.)

રાજા—પ્રત્યક્ષ પ્રભુ આવી આપણને કહી ગયા કે શીરા ધુંટાવ ! હવે હું મળેલી સત્તા ઉઠાવી લઉં છું, અને જોગી બની જંગલમાં ચાલ્યો જાઉં છું.

(કર્તા) રાજા; પોતાના એક ખભા ઉપર ઝોળી ભેરવીને; અને બીજા ખભા ઉપર શીરા ધુંટાવ ! એવું લખેલો ઝંડો રાખીને; મુસાફરી કરવા લાગ્યા. ગામો ગામમાં લોટ માગતા; ચપટીમાંથી ચપટી આપતા; રાંધેલામાંથી પણ ત્રીજા ભાગનું અનાજ આપીને બાકીનું ભોજન કરતા, દેશ પરદેશ ફરવા લાગ્યા.

ઘેરથી નીકળ્યે છ એક માસ થયા; ત્યાં બતાવ એવો બન્યો કે, એક મુલક આવ્યો; તેની રાજધાનીનું ગામ આવ્યું. જે દીવસે આ જોગી મહારાજ તે ગામની ભાગેળે આત્મા; તે દીવસે તે ગામનો રાજ દેવલોક થયો હતો, અને પ્રધાને હાથણી શણગારી તેની સુઠમાં કળશ આપ્યો હતો, તે એવા વિશ્વપ ઉપર કે, જે માણસના ઉપર હાથણી કળશ દેળે તે આપણો રાજ થાય !

હજારો મનુષ્ય જોવાને માટે ભરાયુ છે, તેમા હાથણી ફર્યા કરે છે, તેના સાસું સર્વે જોયા કરે છે. સૌ વિચાર કરે છે કે, પ્રમુખે શી લીલા કરી છે, અહો ! હાથણીને ભગવાને કેવી ગતી આપી છે કે, તે રાજખીજને ઝોળખી રાકે છે. વાહ પ્રભુ તારી લીલા ! બીજી જતી વર્ણના મનમા તો વિચાર ના આવે, પણ રાજ હુંડુંબમા જન્મેલા મનુષ્યના મનમા તો એમ થાય કે રખજે હાથણી આપણા ઉપર કળશ દેળે.

જોવા ઉભેલા સર્વ મનુષ્યમાંથી, હાથણીએ રાજને શોધી કહાડ્યો, એજ રાજ કે જે જોગી થઈ નીકળી પડ્યો છે. તેની પાસે આવી હાથણીએ સુઠ ઉઠી કરી; એટલે જોગી રાજએ જાણ્યું, રખજે તે જોગી સુંઠમાંથી કળશ પડી જાય તે મારા ઉપર ઢળી જાય, માટે નાસવા દે નહિ તો વળી ફસા-મણમા આવી જાય. આમ વિચાર કરી જોગીરાજ નાંક અને હાથણી તેમની વાંસે નાંકી, તે જોઈ જોવા ઉભેલા સર્વ મનુષ્યો વિસ્મય પામ્યા, અને રાજ વર્ગના મનુષ્યો સમજી ગયા કે, પેલો જોગી નાસે છે, તેના માથા ઉપર કળશ દેળવા હાથણી દોડે છે, માટે તેમને રોકો !

કેટલાક માણસોએ આગળ આવી જોગીરાજને રોક્યા, તે એમ કહીને કે, આપને નાસવાનું શું કારણ છે ? આપ જોગીને ભય શાનો છે ઉભા રહો ! જોગી ઉભા રહ્યા, તેજ વખતે હાથણી આની પહોંચી અને તેમના માથા ઉપર કળશ દેળ્યો, એટલે સર્વ મનુષ્યમા આનંદ અને જય જયનો પોકાર થયો. (પ્રધાન આવી ઉભો રહ્યો.)

પ્રધાન—પધારો પ્રભુ, જોગીરાજ, તમેને આ હાથણીએ, આ રાજ્યના રાજ નિર્માણ કરી આપ્યા. જેથી તમે અમારા શીર છત્ર છો !

જોગીરાજ—હું જોગી; રાજ કેમ બની શકું, મને રાજ ચક્ષાનતાં કેમ આવડે; તે ઉપાધી મને ન દાવે, માટે તમે બીજા કોઈને રાજ તરીકે પસંદ કરો ! અગર હાથણીને ફરી કળશ દેળવા શણગારો !

પ્રધાન—હવે જે થયું તેજ ખરૂં છે ! ફરી કરવાની કાંઈ જરૂર

જણાતી નથી, રાજ ખીજને ખોળી કાઢવાની ગતી ધધરે હાથણીને ખરાખર આપી છે.

જોગીરાજ—મારે રાજ કરવાની ઇચ્છા નથી !

પ્રધાન—ઇચ્છા હો કે ન હો, આતો રસ્તે જતાં આવી પડેલું ઉપાડવાનું થયું છે એમ સમજી બેઠે બેઠે હુકમ ચલાવો !

જોગીરાજ—હું રાજ એટલે આખા રાજમાં હું કરું એજ થાય એમ હોય તો ભલે સુખે દુઃખે મનુષ્યની સેવા બજાવવા તૈયાર થઇ જાઉં.

પ્રધાન—હા સરકાર ! આપ કરો તેજ થાય ! આપના કામમાં કોઈ ઝડાપણુ કરે નહિં, અને કરે તો તે ચાલે નહિં.

જોગીરાજ—બહુ સાર ત્યારે ચાલો, જ્યાં રાજગાદી હોય ત્યાં.

[કુર્તા] રાજ્ય ગાદીની પાસે આવી, જોગીરાજે કહ્યું. આ સામેની ભીંત ઉપર રૂપાની ત્રણ ખીલીઓ ચોઢાવો ! તેમાંની એક ઉપર મારી કંકની ભરાવો ! બીજી ઉપર મારી ઝોળી ભરાવો અને ત્રીજી ઉપર, આ ઝંઢા ભરાવો !

પ્રધાનજીએ, કહેવા પ્રમાણે તુરત કરી દીધું. ચારખાદ વિદ્વાન પ્રાહ્મણોને બોલાવીને, રાજ્યાભિષેક કરી રાજગાદીએ બેસાડ્યાં.

રાજ્યાભિષેકને પ્રસંગે ભેગા થએલા સર્વ મનુષ્યો ઝંઢા ઉપર લખેલું શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ ! તે વાંચી વિચારમાં ગરક થઇ ગયા, અને અન્યો અન્ય પુછવા લાગ્યા કે, આ શું લખ્યું હશે ? આવું શા હેતુથી લખ્યું હશે ! આખર પ્રધાનજીએ હિમ્મત ધરીને પુછ્યું, સરકાર આપના ઝંઢા ઉપર શીરા ઘુંટાવ લખ્યું છે, તેમાં શું અર્થ સમાએલો છે ?

રાજ—મારે પ્રથમ તમારી સાથે રગઝક કરવાનું કારણ એજ છે ! શીરા ઘુંટાવનો અર્થ એ છે કે; હાથે તે સાથે કાંઇક કરી લે !

પ્રધાન—વાર સરકાર ! આપ આવીક છો, આપ આજ્ઞા કરો તેમ ઉઠાવવા સેવક તૈયાર છે.

રાજ—શીરા ઘુંટાવ ! આજે પ્રથમ દીવસ છે, સવાપાય શેર સાકર, તેટલુજ થી, અને તેટલોજ આટો લઇ શીરો બનાવો, કોઇ અભ્યાગત બોલાવી જમાડી દો; ત્યાર પછી દુઃભોજન કરીશ.

પ્રધાને કહેવા પ્રમાણે કર્યું, ખીજે દીવસે રાજએ પત્રીકા લખીને ચોદાવી દીધી કે, પક્ષા અજને લેવાની ઇચ્છાવાળા અભ્યાગત મધ્યાન પહેલાંજ રાજ

દરબારે હાજર થઇ જાય. તે ખખર જાણીને જેટલા આવ્યા તેટલાને માટે શીરો તૈયાર કરાવ્યો, અને તેમને ખવરાવ્યો.

પહેલા દીવસે, સવા પાંચશેર; બીજે દીવસે સવામણ, ત્રીજે દીવસે સવા પાંચમણ, એમ દીનપર દીન, ખરચ વધતુ ચાલ્યું, દેશ પરદેશથી જતા આવતા અભ્યાગત, તથા મુસાફર સર્વે રાજનાં દર્શન કરવા આવવા લાગ્યા. અહો ધન્ય ભાગ્ય ધર્મિષ્ઠ રાજા! વાહ ભાઈ વાહ! શું ધર્મિષ્ઠ રાજા! રોજ સવાસોમણ ધીમે શીરો ઘુંટાય છે, જય જય જય જય ભાઈ રાજનો જય થાઓ!

આ વાત ઉડતી ઉડતી ત્યાં ગઇ, કે જ્યા પોતે રાજ હોતો ત્યા પોતાનો પિત્રાર્થ ભાઈ રાજ કરતો હતો તેણે જાણ્યું, અમુક રાજ ઉપર કોઇ ગાંડીઓ રાજા બેઠો છે; તે રાજા શીરો ઘુંટાવે છે, અને લોકોને ખવરાવે છે, રાજની પાયમાલી દરે છે, માટે તેને ઉઘાડી મુઠી રાજ કપાજે કરી લેવું; તે ધરદે થોડું સંન્ય, અને રાજ વર્ગતા સલાહકાર માણસો લઇને નીકળ્યો.

અત્રી તો શીરા ઘુંટાવ! શીરા ઘુંટાવ! થઇ રહ્યું છે; તે વખતે પ્રધાનને ખખર પડી કે, અમુક ગામના રાજા આપણું રાજ લઇ લેવા આવે છે! લાવ્ય સરકારને જાહેર કરે!

પ્રધાન—સરકાર! અમુક ગામના રાજા આપણું રાજ લઇ લેવા આવે છે!

જેતગીરાજ—શીરા ઘુંટાવ! શીરા ઘુંટાવ!

પ્રધાન—પણ જાગ તો ઘુંટાવાજ કરે છે! પણ મામેથી આવનારની તરફ કેવી રીતનાં પગલાં બરવાં?

જેતગીરાજ—પાંચ મણ વધારતા જાઓ! શીરા ઘુંટાવ!

પ્રધાન—તે તો ખર પણ આ આવનાર રાજા તો નજીક આવી પહોંચ્યા?

જેતગીરાજ—આવવા દે, શીરા ઘુંટાવ! શીરા ઘુંટાવ!

[કર્તા] આવનાર રાજા પાંચ પચીસ માણસ લઇને, છેક રાજ દરબારમાં આવી પહોંચ્યો; પણ ગાર્ગમા એમ માંભાતો આવ્યો કે વાહ! ધન્ય છે; તો પૂન્યશાળી રાજા ગાદીએ બેઠો છે, દોઢી દરબારના ધમતો ધીમે પડ્યો; અને જેનાં પોતાના પિત્રાર્થ ભાઈને ઝોળખ્યો. ઝોળખીને અટક્યો અને તેની સાથે આવેલો પ્રધાન પણ વિચારમાં મૂક થઇ ગયો આવેલા

રાજ તથા પ્રધાનને જોઈ જોગીરાજ બોલ્યો ! શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ !

જોગીરાજ—આવો રાજધીરાજ પધારો ! આ રાજનો વૈભવ સંભાળી લ્યો ! મારે જોગીને રાજની કાંધ ધચ્છા નથી; અને નહોતી; મને તો પરાણે પકડીને બેસાર્યો હતો. મારે કાંધ નથી; મારી ઝોળી, ઝંડોને કફની સામે ભરાવી છે તે ધારણ કરી લેઉ છું.

આવનારરાજ—શા માટે રાજવૈભવ મુકીને જવું પડે ! હું તમારે રાજ લેવાની ધચ્છા કરતો નથી.

જોગીરાજ—માથે મુકેલી ભારની ગાંસડી ઉપડાવા દોડતો આવે તેને દુશ્મન ન સમજવો પણ વહાલેસરી સમજવો ! દાહડીનો છેડો બદલાવે તેને દુશ્મન કોણ કહે !

આવનાર રાજ—મારો અપરાધ ક્ષમા કરો, હું હવે પાછો જઈંછું. મને મળેલું રાજ તે પણ તમારજ માની લેજો.

જોગીરાજ—તમે આશા ભરેલા આવ્યા, ને નીરાશ થઈને જાઓ તે સાર નહિ ! માટે રાજ સંભાળી લ્યો ? પણ યાદ રાખજો કે જેટલો વખત હું રાજ ગાદી ઉપર રહ્યો, તેટલા વખતમાં મેં જે શીરા ઘુંટાવી લખ્યો મનુષ્યની આતરડી ફારી આશીશ લીધી, તે તમારાથી લઈ લેવાય તેમ નથી.

આવનાર રાજ—સત્ય કહો છો ! હવે મને કાંઈક સુજ પડી !

જોગીરાજ—લક્ષ્મી ચળ છે, દેહ કાણભંચુર છે, માટે મળેલી લક્ષ્મીને શુભ માર્ગમાં ખરચી નાંખી આગળની ખરચી તૈયાર કરવી.

જીનો પ્રધાન—રાજ ધીરાજ ! હું આપની પાસે મારા અપરાધની ક્ષમા માગું છું, મેં આપને ધર્મ કાર્ય કરતાં અટકાવાને પ્રયત્ન કર્યો હતો.

જોગીરાજ—પ્રધાનજી કાંઈ ચિન્તા નહિ. સૌ સૌની સમજણ પ્રમાણે સૌ કાર્ય કરે છે. શીરા ઘુંટાવ !

(જોગીરાજ રાજ વૈભવ ઉતારી ઝોળી ઝંડો ને કફની ધારણ કરી વિનય થઈ ગયા, શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ.

સારંગધર—દીનકરરાય; કેમ ! સામંત્યુ દ્રષ્ટાન્ત ?

દીનકરરાય—વાતની મીલાવટ કેવી ગોઠવી દીધી; કેમ પુદ્ધિપ્રસાદ આવી વાત તમે કોઈ દીવસ સામજેલી ખરી કે ?

પુદ્ધિપ્રસાદ—આ ગંધી મનની ગોઠવણી,

ગુહિપ્રસાદ—ગોઠવણી ગોઠવણી પણ ગળ પારની કરી છે ને ?

સારંગધર—જાત્રાળુ તો ઠંડા ગાર જેવા થઈ ગયા. કેમ મહારાજ; હે જાત્રાવાસી; સાંભળ્યો જવાબ. શીરા ઘુટાવ્યા તેની સાચી કમાઈ,

કેશવભટ્ટ—શીરા કરીને લોકને ખવરાવ્યો એજ કમાયો મહેતાજી ?

મહેતાજી—શીરા ઘુટાવ્યા, તેણે જગતમાં જમીનને સાચી ને સારી કમાણી કરી છે.

કરુણાશંકર—શીરા ઘુટાવ્યા એટલે શીરા કરીને ખવરાવ્યો એજ કે ખીચ્છુ કાઈ ?

મહેતાજી—પારકા દુઃખે મજબો ને કમાયો છે, પારકો ઉપકાર કર્યો તે કમાયો છે. પારકા પ્રાણનું રક્ષણ કર્યું તે કમાયો છે, પોતાનો બેલેલો ખાંધ પાચ્યો ને કમાયો છે, અને જેણે શ્રી હરીનું ભજન કર્યું તે પુણ્ય કમાયો છે.

કેવળરામ—તે કમાયા હોય, અને જેણે શીરા ઘુટાવ્યા હોય તેવાં બેગાર નામ તો થો ?

મહેતાજી—અપાદાદા ! ધણા. સાચી કમાણી ધણાય કરી ગયા છે.

કુબેરભટ્ટ—કહેવા માટે ત્યારે, સામળીએ તો ખરા !

સારંગધર—ગણાવી થો. ઝટ !

ગારીપ્રસાદ—દમગ્ના ગપ્પુ લાકડે, પાંચ સાત નામ દષ્ટ દેશે.

ગુહિપ્રસાદ—તીર્થવામીના મનનું સમાધાન થાય એટલે થયું. હા !

બોલો મહેતાજી :

રામચરણદાસજી—જોડને હે જોડતે હેં ! બક બક છોડો !

શિવચરણદાસજી—જોડો શ્રી હારીકા ધીસકી જય,

માધવચરણદાસજી—શ્રી રણછોડરાયકી જય.

કૃત્તચરણદાસજી—કૃજ ગિદારી લાલકી જય, જોલો બાપજી.

કેશવભટ્ટ—દને લીલ ન કરો !

મહેતાજી—મામળો !

[મહેતાજી] રાગ; મારો રામજયાવતવાસ રે નયણે નિંદ્રા નાવે જરી

ગીગ ઘુટાવ્યા તેણે પસારી રે;

જનમી જગમાં કમાણી કરી.

મમાજી પંચ દુઃખે દુઃખાળે દેખીરે;

ભંડાર હુંટાવ્યા જેણે ભારી રે. જનમી જગમાં. ૧
 શીખી રાજ્યએ શરણે, બગલાને રાખ્યોરે;
 માંસ ખુંટાવ્યાં ધાવ કરી રે. જનમી જગમાં. ૨
 હરીચંદ્ર રાજ્યએ; સત નવ છોડ્યું રે;
 ની...ચની સેવાને સિવકારી રે. જનમી જગમાં. ૩
 ભોવન ચૌહાણે દીલમાં, દયા અતી દાખવી રે.
 હરણીને નાંખવા ઉગારી રે. જનમી જગમાં. ૪
 સ્વામીની સેવા કીધી, સુકન્યા સાધવી રે;
 અશ્વનીકુમારો ગયા હારીરે; જનમી જગમાં. ૫
 શ્રીજીની સેવા કીધી, અમરીષ રાજ રે.
 ચક્ર ધરાયું ચક્ર ધારી રે. જનમી જગતમાં. ૬
 અભિમાન મુકી જેણે, હરી ગુણ ગાયારે;
 મનની મમતા ને નાંખી મારી રે. જનમી જગતમાં. ૭
 બાપુના ખેલી ભજી, છળ બળ છાંડશે રે,
 ત્રિકમ ત્રિવેણી લેશે તારી રે. જનમી જગમાં. ૮

સારંગધર—બાપો...બાપો !

ભોરલીધર—કેમ સારંગધર, શાખાશી આપી કે શું ?

સારંગધર—શાખાશી નહિં પણ ઉશ્કેરણી, વળી ચઢાવો કરીએ તો
 પાંચ નામ ખીજાય દે !

મહિધર—જેને નામ દીધાં એ બધાય આગળ થઈ ગએલા.

અવનીધર—યસ ! કોઇ સો વરસ ઉપર, કોઈ પાંચસો વરસ ઉપર
 કોઇ હજાર વરસ ઉપર, અને કોઇ આગલા જુગમાં !

શશીધર—ગમે તેટલા પહેલા થઈ ગયા પણ વાનતો સાચી
 કે નહિ.

સારંગધર—તે કોણ નક્કી કરવા ગયું છે; એ કહે છે ને આપણે
 સાંભળીએ છીએ,

વિષધર—એના ઘરડાના લખેલા લેખના ચોપડામાંથી શોધીકાઢ્યાંદશે !

વિષ્ણુપ્રસાદ—ભાઈ, આપણે નકામી ગરખડ કરી, જનવાસીને ખોટી
 છીએ છીએ. હવે એમને તુંડી લખાવી સેવા દો,

સારંગધર—આપણે ક્યારે લખનારનેય ઘેટીએ છીએ અને લખાવ-
 નાનેય ઘેટીએ છીએ. તામ લખાવી દ્યો તુંડી

૩ લે.] નરસિંહ મહેતાની હુંડી.

કેશવભટ્ટ—હવે હુંડી લખી આપો પ્રભુ ?

મહેતાજી—લખી આપુ સાધ લખી આપુ; તમારે કોઈ વાંતે ચિંતા

ન કરવી.

કરુણાશંકર—ચિંતા તો શી છે! પણ જે કામ ક્યું તે કરવું મર્યું.

કૃષ્ણભટ્ટ—જેન, હુંડી લખાય એટલે રસ્તે પડીએ. ડાઘે ડાઘે પંથ

કપાય, જવાનું થયું દૂર રહ્યું છે.

કેવળરામ—વિધ્ય એ મોતી ! તે ક્યું તે કામ.

[મહેતાજી] રાગ; આઠ કૃષ્ણ તે નવ વાવડીરે લોલ.

મારા વાલમા રે લોલ, સેવકની હુંડી શિકરજે રે લોલ.

સ્વસ્ત શ્રી કારીકાં ગામમા રે લોલ સૌમાં સામળશા શેઠ.

મદગુણુ કેરા સાગરા રે લોલ, અવર તમારી હેઠ.

ભયું નથી ભડારમા રે લોલ, ભાવે કરી છે ભેઠ.

પ્રાણલુને ભોજન આપીઆ રે લોલ, કાકોર પહોંચ્યાડુ હેઠ.

ગુણુનિધી, ગણી ગણી આપજેરે લોલ, વાલમ ન ગણુશો વેઠ.

સ્વસ્તી શ્રી કારીકાં મધ્યે મહાશુભરથાને પુ નરાયે, અનેક સર્વે શુભોપ-

માને લાયક દીનપ્રથુ દયાળ, કરુણાના સાગર, અનાથના નાથ; પતીતના

પાવન, અધમના ઓધારણુ, શ્રી પરબ્રહ્મનારાયણુ પ્રભુ, શ્રી કૃષ્ણપરમાત્માના

ચરણમાં કોડ વાર સાદ્યગ દંડવત્ પ્રણામ અંગીકાર હો એતાનશ્રી ગામ

જુનાગઢથી લખીતગ અલ્પ બુદ્ધિવાન, સહતો સેવક, દાસાનુંદાસ, ભક્ત

આવનાર પરદેશી મુસાફર પાસેથી રૂપીઆ સાતસો રોકડા ગણી લીધા છે,

અને તેમને હુંડી લખી આપી છે. તેનું નામ નિશાન તપાસીને, ટુરત વગર

વિલંબે, નવા કોરને કડકડતા ચાલતી છાપના રૂપીઆ ગણી આપજો. નહિ

ગણી આપો અગર વિલંબ કરજો તો નાણાવટથી વટ વહેવાર એટો થશે,

મારી તે તમારી બન્નેની હાંધી થશે, જાત્રાણુ નિરાશ થશે તો તેમને

નિસાસો આ સેવકને લાગશે. થોડું લખ્યું ગણું કરી માનજો. એક લખ્યું

ડગર કરી માનજો. સેવક નરસિંહરામના પ્રણામ, મીતી અમુક.

જાત્રાણુ—તમારું ૧૬ હુંડીઆમણુ હોય તે માગી લ્યો ?

૧. 'હુંડીઆમણુ'—હુંડી લખાવતી વખતે; બલદમાં જે લાવ ચાલતો હોય,

તે બાલને અનુચરીને કાતો નાણા આપના પડે, અગર લખવાદ લઈક પાછું, આપે

તે રકમ

મહેતા--શ્રી હરી હરી કરો ! હુંડીઆમણુ આતી ગયું. હુંડીઆમણુમાં પ્રભુતું નામ ! રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ.

જાત્રાણુ--હુંડી શીકરાશે તો ખરીજ, કેમ ?

મહેતા--અરે એ શું બોલ્યા ? જતે વાંત !

જાત્રાણુ--તારે હમે રજા લાઇએ છીએ.

મહેતા--બહુ સાર, કોઈ વાતે ચિન્તા ન કરશો.

જાત્રાણુ--જય શ્રી કૃષ્ણ, જય શ્રી કૃષ્ણ.

સાધુઓ--જય શ્રી કૃષ્ણ, જય શ્રી કૃષ્ણ, જય જય હરી, જય જય રામ, બેલો શ્રી ધનસ્યામલાલ ભગવાનકી જય.

[મહેતા] રાગ, કૃષ્ણ તે કંઠ કેરું ઝુંભણું રે લોલ.

સેવકની હુંડી શિકારજો રે લોલ;

શાહુકાર શામળશા શેઠ.

મારા બહાલા. ૧

પ્રિતીથી પંથી પોકારજો રે લોલ.

વહાલા વેગરજો વેઠ.

મારા વહાલા. ૨

નરસર્થ તમારા નામને રે લોલ;

બેળે બેળે બલિહાર.

મારા વહાલા. ૩

વળગી રહ્યા વિશ્વાસને રે લોલ;

કોડીલા રાખજો પકાર.

મારા વહાલા. ૪

મનના મનોરથ પુરજો રે લોલ;

હુંડી શીકારીને આજ.

મારા વહાલા. ૫

ભીડ ભંજન કહેવરાવજો રે લોલ,

સારી સેવકનાં કાજ.

મારા વહાલા. ૬

પટકુળ ફાડીને પાટા પાંધીઆ રે લોલ;

હરી હેયાતુ હીર.

મારા વહાલા. ૭

ત્રિકમ ગણી જોયા તાંતણા રે લોલ,

ચતુભૂજે પુર્યા ચીર.

મારા વહાલા. ૮

શોધ્યતો સુત જોઇ, સુરતીરે લોલ;

ખારે ઘઈ ખદ ખદ.

મારા વહાલા. ૯

પ્રાંતને ધાગ્યા બેસારીઓરે લોલ.

મારા વડાલા, ૧૦

માનો ઉતાર્યો મદ,

દાસની ઉપર દયા કરીને લોલ,

૧૬૪ બુદ્ધિને ક્યો દીન.

સેવકને રસાત વાર સાયબોરે લોલ,

હરી થયા આવીન.

ઠગમાં ગણાયો છું ઠકરાને લોલ,

વડાલા વિચારેને વગ.

શાહુકાર ગણાઇશ શહેરમાંને લોલ,

ધણી નો કરશે ડઠગ,

આતુરરાય—ચિંતાતુરરાય, કેમ પછી પેલા મત્રા વામીનું થુ થયું;

એ લોકોને હુંડી લખી આપી કે નહિ ?

ચિંતાતુરરાય—દેશ જાણે ભાઈ, આપણે તો કાલતા ગાઆ છીએ

ત્યારના ફરીને ગયા નથી.

અતુભાનરાય—હુંડી તો લખી આપી હશે ! કેમ હમવા ખેસે છે,

ત્યારે પાછું વાળી જોતા નથી. અત્યારે તો એના રૂપીઆ લઈ લીધા અને

ઉઘડી પણ દીધા,

શંકરપ્રસાદ—એણે બ્રાહ્મણને તો રાજ રાજ કરી નાંખ્યા !

શંભુલાલ—શીરો પણ બહુ સરસ બનાવ્યો હતો !

ન્યાતમરાય—મણે સવા મણુ ધીનો અને મશાલા પણ પુષ્કળ.

હરિપ્રસાદ—ભાઈ, “નાગો કુંદે કે જગો કુંદે” એણે ક્યારે કુંદે.

કાકરો મુઝીને રાખીને વાવ્યું છે, જ્યારે ઉઝડતું ત્યારે કોકતું ને કોકતું.

ધિરજલાલ—મરામર ! એના બાપનું શ્રાદ્ધ કર્યું ત્યારે કોક શેડે વણુ.

જારાની સાથે સીધાં સાગથી મોકલ્યાં હતાં.

સતોપરાય—સતોપ રાખીને જોડો છે. તો પ્રભુ આપે છે પણ ખરો !

તેમ ને વાપરે એ પણ ખરો, કાંઈ ગાંઠ કરતો નથી.

અણીરાય—અણીએ કામ સરું એટલે પછી ખસ. સંધરીને શું
 ૧ છે.

બુદ્ધિપ્રસાદ—કોણ જાણે શું ભગવાનની કળા છે કે; કોકને કોક
 જાહેને પડ્યોજ છે; આપણી અક્ષત તો એમાં કામ કરતી નથી,

માવંવરાય—તમે તો ખીજાન વિચાર પર ચઢી ગયા અને મુદ્દા
 ધ્યા ! હુંડી લખી આપી કે નહિ. તેનો ચોક્કસ તપાસ કરોને ?

મોહનરાય—એણે ન લખી આપી હોય તો કાઈ આપણે લખી
 આપવી પડે તેમ છે કે, આપણે તેની પંચાત કુટવી પડે ? મરશે એ ને એ
 ધા ! પડશે કુવામાં !

કલ્યાણરાય—કોઈ કોઈના કામમા હાથપણ કરવામાં કે, આંહી પંચાત
 ટવામાં માલજ નથી, છોટા રહીને તમાસો જોવામાં આનંદ છે.

નવલશંકર—“ કુટે લોહુને લવાર ખેય, ” આપણે તે વળી પારકી
 હોડા શું કામ જોઈએ.

સત્યપ્રસાદ—તમેજ તે જત્રાણુને નરસિંહ મહેતાનું ધર ખતાવીને ને
 ણી તેના ધરની ભલામણ કરીને મોકલ્યા, ને હવે પાછળથી, શી પંચાત શી
 પંચાત શા માટે ખોલો છો ?

ગણેશલાલ—ગણેશ ખેસરાવીને ગુમ થઈ જવું તે ઠીક નહિ !

ધિરજલાલ—હમણું થોડીવારમાં જે હશે તે જણાશે ?

મહિપતરાય—શલુગાર ભોગનાં દર્શન વખતે સવળી ખમર !

નિધીરાય—યસ ! હમણું પોમલીઓ નીકળશે ?

તામસરાય—જટ નોનસન્સ ! આપણાંથી રસ્તે જતી સ્ત્રિઓને ન
 પુછાય કે પેલા જત્રાણુને હુંડી લખી આપી કે નહિ !

અંદ્રપ્રસાદ—સરીયાન રસ્તે જતી સ્ત્રિઓની સાથે વાત ચીત કરનારની હલકાઈ ગણાય છે.

તારાપ્રસાદ—માર્ગે આવતાં આપણા પોતાનીજ સ્ત્રિ માગી મળી અને તેને કાંઈ કામ હોય તો ?

સુર્યપ્રસાદ—તે વાત આગ્રુપર રહી । તે વખતે તો વાત કર્યા વિના આવેજ નહિ, અને તેનો કોઈને ખોટો વહેમ આવેજ નહિ ।

નિશ્ચયપ્રસાદ—જ્યા સુધી, સારંગધરના હાથમાં ન્યાતની પટલઈ છે ત્યાં સુધી નરસિંહ મહેતાને તો જ'પીને એસવા વખત આવવાનો નથી.

હરીપ્રસાદ—તમારૂં ધારયું જૂલ ભરેલું છે; નરસિંહ મહેતા તો સદા આનંદમાં અને મોજમાં રહે છે, એટલે કોઈનું ખોસેલું કાનેજ ધરતા નથી.

ભોરીંગપ્રસાદ—એક વખતે એના ભજનમાં કહેતો હતો કે. જેમ ચોમાસામાં તમરાંના અવાજથી ત્રાસ ઉપજતો નથી. તેમ રૂડીજનના અવાજનો ત્રાસ લાવવો નહિ, પણ એક કાનથી બીજે કાન કાઢી નાખવો.

સારંગધર—આપણે દુર્જન । અને એ સજ્જન, શુ ખોસવું ? સર્વે પોત પોતાના મનથી મોટા છે. એ ભજન કરે છે તે શુ ખરા મનનું છે, જરાય નહિ. માત્ર રળી ખાવાની દુકાન, એક જાતનો ધંધો. (જત્રાણુ તથા નરસિંહ મહેતાને આવતા જોઈને) કેમ જત્રાવાસીઓ રાત્રે મહેતાજીને ઘેર રહી ગયા હતા કે શુ ?

હરમોહન—મજનમાં ગરક થઈ ગયા હશે ગરક ।

સારંગધર—હુડી લખી આપી કે નહિ ?

કેશવભટ્ટ—લખી આપી તો ખરી ।

સારંગધર—એની ઉપર લખી આપી ?

કરુણાનંદ—અર્ધ શામળા નામના શેઠ છે તેમના ઉપર.

સારંગધર—શકરામણ નકરામણનું નક્કી કર્યું છે કે નહિ ?

કુળેશ્વર—શકરામણ એટલે શું ? અને નકરામણ એટલે શું ।

સારંગધર—અમુક કુત્તે હુડી પાકવાની હોય, અને તે દીવસ પહેલાં આપણને નાણાં લેવાની ઉતાવળ હોય; તો પૈસા મળે, પણ વહેલા લીધા

આણીરાય—આણીએ કામ સર્થ એટલે પછી ખસ. સંધરીને શું કામ છે.

બુદ્ધિપ્રસાદ—કોણ જાણે શું ભગવાનની કળા છે કે; કોકને કોક અંબધને પડ્યોજ છે; આપણી અક્કલ તો એમાં કામ કરતી નથી.

માધવરાય—તમે તો ખીજાન વિચાર પર ચઢી ગયા અને મુઠ્ઠો ચુક્યા ! હુંડી લખી આપી કે નહિ. તેનો ચોક્કસ તપાસ કરોને ?

મોહનરાય—એણે ન લખી આપી હોય તો કાંઈ આપણે લખી આપવી પડે તેમ છે કે, આપણે તેની પંચાત કુટવી પડે ? મરશે એ ને એ બધા ! પડશે કુવામાં !

કલ્યાણરાય—કોઈ કોઈના કામમા ડહાપણ કરવામાં કે, માંહી પંચાત કુટવામાં માલજ નથી, છોટા રહીને તમાસો જોવામાં આનંદ છે.

નવદશકંડર—“ કુટે લોહુને લવાર બેય, ” આપણે તે વળી ચારકી પીડા શું કામ જોઈએ.

સત્યપ્રસાદ—તમેજ તે જાત્રાળુને નરસિંહ મહેતાનું ઘર ખતાવીને ને વળી તેના ઘરની ભલામણ કરીને મોકલ્યા, ને હવે પાછળથી, શી પંચાત શી પંચાત શા માટે બોલો છો ?

ગણેશલાલ—ગણેશ બેસરાવીને ગુમ થઈ જવું તે ઠીક નહિ !

ધિરજલાલ—હમણાં થોડીવારમાં જે હશે તે જણાશે ?

મહિપતરાય—શણગાર ભોગનાં દર્શન વખતે સમજી ખમર !

નિધીરાય—યસ ! હમણાં પોમલીઓ નીકળશે ?

તામસરાય—જટ નોતસન્સ ! આપણાથી રસ્તે જતી સ્ત્રિઓને ન પુછાય કે પેલા જાત્રાળુને હુંડી લખી આપી કે નહિ !

ન્યાયશકંડર—તેમાં આપણું પોઝીશન ન ગણાય !

હુકુમતરાય—વિદ્વાત અને કેળવાયેલી નાતીના માણસે અજુગતુ આચરણ નજ કરવું જોઈએ !

શંકાપ્રસાદ—આપણે ક્યારે કાંઈ ખીજી ત્રીજી વાત કરવી છે. માત્ર પુછી જોવું છે તેમાં શું ? આપણે જેન કહીને બોલીએ તો કેમ !

હુમતરાય—રસ્તાની જનાર સ્ત્રિઓને યા જેન કહેવી એ પણ શરમ ભરેલુ છે; શા માટે સ્ત્રિઓ સાથે માર્ગમા વાત કરવી પડે !

અંદ્રપ્રસાદ—સરીયાન રૂતો જતી સ્ત્રિઓની સાથે વાત ચીત કરનારની હલકાઈ ગણાય છે.

તારાપ્રસાદ—માર્ગે ચાલતાં આપણુ પોતાનીજ સ્ત્રિ સામી મળી અને તેને કામ કામ હોય તો ?

સુર્યપ્રસાદ—તે વાત બાતુપર રહી ! તે વખતે તો વાત કર્યા વિના ચાલેજ નહિ, અને તેનો કોઈને ખોટો વહેમ આવેજ નહિ !

નિશ્ચયપ્રસાદ—જ્યા સુધી, સારંગધરના હાથમા ન્યાતની પટકર્ષ છે ત્યાં સુધી નરસિંહ મહેતાને તો જ પીને ખેસવા વખત આવવાનો નથી.

હરીપ્રસાદ—તમારૂં ધારણું ભૂલ ભરેલું છે, નરસિંહ મહેતા તો સદા આનંદમાં અને મોજમાં રહે છે. એટલે કોઈતું ખોસેલું કાનેજ ધરના નથી.

ભોરીંગપ્રસાદ—એક વખતે એના ભજનમાં કહેતો હતો કે. જેમ યોગાસામા તમરાંના અવાજથી ત્રામ ઉપજતો નથી. તેમ હુડીજનના અવાજનો ત્રાસ કાવતો નહિ, પણ એક કાનથી ખીજે કાન કાઢી નાખવો.

સારંગધર—આપણે દુર્જન ! અને એ સુજનન, શુ ખોલતું ? સર્વે પોત પોતાના મનથી મોટા છે. એ ભજન કરે છે તે શુ ખરા મનતું છે, જરાય નહિ. માત્ર રળી ખાવાની દુકાન; એક જાતનો ધધો. (ભત્રાણુ તથા નરસિંહ મહેતાને આવતા જોઈને) કેમ જાત્રાવાસીઓ રાત્રે મહેતાજીને ઘેર રહી ગયા હતા કે શુ ?

હરમોહન—મનમાં ગરક થઈ ગયા હશે ગરક !

સારંગધર—હુડી લખી આપી કે નહિ ?

કેશવભટ્ટ—લખી આપી તો ખરી !

સારંગધર—કોની ઉપર લખી આપી ?

કરણાશંકર—કોઈ શામળશા નામના શેક છે તેમના ઉપર.

સારંગધર—શકરામણુ નકરામણુ નક્રી કર્યું છે કે નહિ ?

કુમેરભટ્ટ—શકરામણુ એટલે શુ ? અને નકરામણુ એટલે શું !

સારંગધર—અમુક મુત્તે હુડી પાકવાની હોય, અને તે દીવસ પહેલાં આપણને નાણાં લેવાની લિતાવળ હોય, તો પૈસા મળે, પણ વહેલા લીધા

અણીરાય—અણીએ કામ સર્થુ એટલે પછી બસ. સંધરીને શું કામ છે.

બુદ્ધિપ્રસાદ—કોણ જાણે શું લગવાનની કળા છે કે; કોકને કોક અંજાઈને પડ્યોજ છે; આપણી અક્કલ તો એમાં કામ કરતી નથી.

માધવરાય—તમે તો બીજાનું વિચાર પર ચઢી ગયા અને મુદ્દો ચુક્યા ! હુંડી લખી આપી કે નહિ. તેનો ચોક્કસ તપાસ કરોને ?

મોહનરાય—એણે ન લખી આપી હોય તો કાઈ આપણે લખી આપવી પડે તેમ છે કે, આપણે તેની પંચાત કુટવી પડે ? મરશે એ ને એ બધા ! પડશે કુવામાં !

કલ્યાણરાય—કોઈ કોઈના કામમાં હડાપણુ કરવામાં કે, માંહી પંચાત કુટવામાં માલજ નથી, છોટા રહીને તમાસો જોવામાં આનંદ છે.

નવલશંકર—“કુટે લોહુને લવાર બેય,” આપણે તે વળી પારકી પીડા શું કામ જોઈએ.

સાત્યપ્રસાદ—તમેજ તે જાત્રાળુને નરસિંહ મહેતાનું ઘર બતાવીને ને વળી તેના ઘરની ભલામણ કરીને મોકલ્યા, ને હવે પાછળથી, શી પંચાત શી પંચાત શા માટે બોલો છો ?

ગણેશલાલ—ગણેશ બેસરાવીને શુભ થઈ જવું તે ઠીક નહિ !

ધિરજલાલ—હમણાં થોડીવારમાં જે હશે તે જણાશે ?

મહિપતરાય—શણુગાર ભોગનાં દર્શન વખતે સમ્રાજી ખખર !

નિધીરાય—યસ ! હમણાં પોમલીઓ નીકળશે ?

તામસરાય—હૃદ નોતસન્સ ! આપણાથી રસ્તે જતી સ્ત્રીઓને ન પુછાય કે પેલા જાત્રાળુને હુંડી લખી આપી કે નહિ !

ન્યાયશંકર—તેમાં આપણું પોઝીશન ન ગણાય !

હિમતરાય—વિદ્વાન અને કેળવાયેલી નાતીના માણસે અજીબતુ આચરણ નજ કરવું જોઈએ !

શંકાપ્રસાદ—આપણે ક્યારે કાઈ બીજી ત્રીજી વાત કરવી છે. માત્ર પુછી જોવું છે તેમાં શું ? આપણે જેન કહીને બોલીએ તો કેમ !

હિમતરાય—રસ્તાની જનાર સ્ત્રીઓને યા જેન કહેવી એ પણ શરમ બરેહુ છે, શા માટે સ્ત્રીઓ સાથે માર્ગમાં વાત કરવી પડે !

સાધુઓ—અહો ભાઈ! જત્રાવાસી, તુમ દીક્ષમેં જરાથી અદેશા મત લાવ. એ સખ મહેતાજી કે જતીલે હે. ઝોર મહેતાજીકા વૈભવ દેખકે જલ જતે હે!

સારંગધર—અહાહાહા! મહેતાજીનો વૈભવ, શો વૈભવ!

ગિરીનારીપ્રસાદ—તાળ દુળશીતે શંખ, ગોપીચન્ને ગેર ? વહે-પારમા પ્વાતી!

[કેતાં] જત્રાવાસી વિદાય થયા, નરસિંહ મહેતા મહિર તરફ રવાના થયા; નાગરો સૌ સૌને ઘેર ગયા. જત્રાળુ ચારે જાણુ મનમા સકલ કરતા મેક એકને પુછી પુછી પોત પોતાના મનતું સમાધાન મેળવી લેતા ચાલ્યા જાય છે. મહેતાજી મંદીરમા આવી. સેવા પુજારી પરવારી, પ્રભુની સનમુખ ખેસી, નાભી ક્રમજથી નાહને હાથી, બરાબર મધ્ય રાત્રીએ, શ્રી કૃષ્ણ મગવાનતું સ્તવન કરવા લાગ્યા.

[મહેતા] રાગ; નરના...થ જલદી જઇને,

અહો જગના...થ જલદી કર્ણે,
હારે વીલી વાણીને વાલમ વરળે,
હુંડી સેવકની સંધરળે.
ત્રિશોકી તારો ખરે તેમ ખરળે.

અહો જગના...થ.
અહો જગના...થ. ૧

હરી, ગજ ગ્રાહ લલ્યા ને ગજ હાર્યો,
હારે રામ કહેતામાં " રા " ને હચ્ચાર્યો,
હારે તોએ ત્રિકમ તેને તાર્યો.
એવાં એવક સંકટ હરળે.

અહો જગના...થ.
અહો જગના...થ. ૨

તારે સતવાદી રાગની રે રાણી,
તારે તારા ગણીકાના ઘરમાં ઘેરાણી,
તારે પ્રભુ પીવા રહ્યા નહિ પાણી.
અહો ઘણી દાસ સેવક શીર ધરળે.

અહો જગના...થ.
અહો જગના...થ. ૩

હારે કેશવ " કાર " જાયળે મારી,
તો તો મર મારીને પેટ કઠારી,
કાકડા એ છે કંજેતી તારી.
ભાવે બરપુર નાણાં હરળે.

અહો જગના...થ.
અહો જગના...થ. ૪

બદલ કાંઈક કાપી આપવું પડે; અગર તે હુંડી આપણે ખીજને વેચાથી આપી દઈએ તેમાં લેનાર માણસ પોતાને મળવાના ફાયદા બદલ જે નાણાં એાઈં આપે તે રકમનું નામ રકમભણ.

કેવળીરામ—નકમભણ એટલે શુ ?

સારંગધર—કોઈ પણ કારણથી હુંડી ન શીકરાય; કાંતો લખનારની આડત બરાબર ન ચાલતી હોય, અને ભરસા પર હુંડી લખી હોય; અને કાંતો આપનાર આશાથી નરમ પડી ગઈ હોય ! તો તે હુંડી શીકરાયા વિના પાછી ફરે, ત્યારે તે હુંડી નિમીત્તે થએલું ખરચ અને તેનું વ્યાજ તે રકમનું નામ નકમભણ.

નરસિંહ—(નાગરની વાતો સાભળીને) રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ ?

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદ.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદ;

વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદ.

રાધે ગોવિંદ રામ, રાધે ગોવિંદ

વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદ.

સારંગધર—બસ કરો બસ કરો ? લખારો મુકો ! આ હુંડીનું નકમભણ નક્કી કરી આપો ? જમીન આપો ? પરદેશીને ફાંગડામાં ન ફસાવો !

મહેતા—માઈ; હે જત્રાણુ હરીજનો ! તમે મારા બોલ ઉપર વિશ્વાસ રાખો ! અને જાઓ ! હમારી લખેલી હુંડી પાછી ફરેજ નહિ.

સારંગધર—મોટો શાહુકારનો બેટો. જાણે દરીઆમાં ધરનાં ઝાઝ ફેરવતો હોય એટલો ડીમાક રાખે છે.

સાગરપ્રસાદ—દગાળાજ માણુઓ દરીઆવ દીલના રહે છે.

ગિરીરાજપ્રસાદ—રોડ રાજ જેટલો રાખે છે, તે ધરમાંતો હાંલ્યાં કુસ્તકઓ કરે છે ! “ આટા તોલ કે ઠીકરી જલતી હે ! ”

જત્રાણુ—તમારા સર્વના બોલવાથી, અમારૂં મન ડગી તો જાય છે. પણ વળી વિચાર કરીએ છીએ કે, પ્રથમ નરસિંહ મહેતાનું ઘર પણ તમેજ બતાવ્યું હતું ?

અંબુજલાલ—ઓલરાઈ ! પ્રથમથીજ મશ્કરીના રૂપમાં વાત વધી ગઈ, થઈને થઈ. હવે તમે લખાવેલી હુંડી ના કચુલ કરો તોય કાંઈ તમારા રૂપીઆ પાછા મળે તેમ નથી, માટે મુગે મોઢે જાઓ દારીકાં !

મળવાનું નથી. વળી તેણે ખરચી પણ નાખ્યું; આપણુ દ્રવ્ય ગયું કુખેર ભગ-
રીના ભડારમાં. જત્રાણને ઉદાસ થએલા જોઈ. વાત જાણી પાવરધા થએલા
ખજરના સરાફ નાણાવટી બોલ્યા હે ભાઈઓ તમે પ્રાણણ છો, અતે તમારાં
નાણા ગુમ થયાં, તો તેની ચિંતા ન કરશો. તમને ખરચ જોગ નાણાં અમે
ખજરમાંથી ઉઘરાણુ કરીને આપીશું. પણ તમે જે હુડી લખાવી લાવ્યા છો તે
તો ખોટીજ છે.

(મહાજન) રાગ; રાજની ધમ્મ નથી રે. (મૃદાલશા)

અહીંઆ શામળશા નથી રે, તીરથનાવાસી, અહીંઆં શામળશા નથી રે.

નહિ શામળશા શેરીઓ; ધરણી ધરતુ ધામ,

વળી ન દેજો વેડીઓ, ધુભી વળતાં ગામ.

અહીંઆ. ૧

પ્રાણણુ દાનિ વૈશ્ય નહિ, નહિ શુદ્ર કોઈ શેઠ,

કગ મળીઓ કોઈ કાવકો, કોઈ મુકયા કેક.

અહીંઆં. ૨

ભગત ભરસો રાખતા, દારણુ આવે દુઃખ,

પુરણુ કગ તે પેખતા, મક્કાવી દે મુખ.

અહીંઆ. ૩

ભગત જગતમાં ^૧જગતા, જયમ જીવતીના ^૨જર,

પડતા માહું પંગળે, સાગર માહે ખાર.

અહીંઆ. ૪

પાછુ કહી ન પામીએ, પડ્યુ અગ્નિમાં ^૧આબય,

આવેલુ ગોષ્ઠગા કરે, લેગ ન લાવે લાજ.

અહીંઆ. ૫

ભગતને દંડવત્ કરીએ, નમસ્કાર કરીએ, જય શ્રી કૃષ્ણ કહીએ પણ
છેટે રહીને, ભરસો રાખી પગ પાસે જમ્યે તો સકટમાં આવી પડીએ;
કાયબોને કાયમી સતતા દર્શન કરવા ગયાં તો ઉના પાણીમાં ઉકળવા વખત
આવ્યો. જેના દર્શનથીજ દુઃખ આવી પડે છે તેની સાથે નાણા સંબંધી ક્ષેવડ
દેવડ કેમ કરાય !

પુરવાસીના પોકાર સામળીને, જ્ઞાનાસી ઝડીઆ કુવામાં ઝખેળા ખાઈ
ખદાર નીકળીને ખેડા હોય તેવા થઈ ગયા. પગ લાગી ગયા, મોંઠા લેવાઈ
ગયા, અરસ પગસ વિચાર કરવા લાગ્યા.

દેશવલ્લુ—કેમ કરીયુ માઈ નાણા તો ગયા.

કરેજીશકર—ગયા ખાઈ ગયાં. આપણે નાગરોનું કહુંતું ન ગણુકાયું,
અદદશા વાંકી હોય છે ત્યારે સામાની શીખામણુ ઉપર ધ્યાન રહેતું નથી.

૧ જગતા=ચક્રતા; ચેતતા. ૨ જર=સિંચોના આસક; વ્યભીચારી નર.

બાકી, બળદારી ન કાઢશે બાંનાં,
 છબીલાજી છળ નવ કરશે છાંના,
 હારે છોજી દીન દયાળુને દાના. અહો જગના...થ.
 મારા ધંકાર હગ નવ દરજે. અહો જગના...થ. ૫

વાટનાં સઘળાં વિખનને વટાવીને કેટલેક દીવસે ચારે બ્રાહ્મણ દારીકાંમાં આવી પહોંચ્યા, ત્યાં આવી પ્રથમ ધર્મશાળામાં મુકામ કરી વિચારવા લાગ્યા. કેશવભટ કહે બોલો ભાઈ હવે કેમ કરીશું ? પ્રથમ હુંડીવાળા શેઠને શોધી કાઢીશું કે ગોમતી સ્નાન કરીશું !

કરુણાશંકર—જે કરો તે ખરૂં; બહુય સરખું છે. ગોમતી સ્નાન કરી પ્રભુ દર્શન કરી પછી નીરાંતે શેઠને બોળી કાઢીશું.

કુબેરભટ—અરે એમ ને બનતું હશે, પ્રથમ હુંડીનાં નાણાં પછી દેવ દર્શન, પગલે પગલે પૈસાનો ખપ પડે તે વખતે ક્યાં લેવા જઇએ.

કેવળશમ—તમારૂં કહેલું ખરૂં છે, માટે એક પંથને દો કાળ કરો ! ગોમતી સ્નાન કરી દેવ દર્શન કરના અને સામળશા શેઠની પેઠી પુછના ચાલો.

કેશવભટ—તે વાત મારી ધ્યાનમાં બરાબર ઉતરી ચાલો ત્યારે તેમ કરો.

ગોમતી સ્નાન કરી, દેવ દર્શન કરતા, અને ગામમાં ધુમ્મતા હુંડી વટાવાને પગલે પગલે માણસોને પુછતાજ નતા પણ પાંચ દીવસ સુધી પતોજ ન મળ્યો. ઉત્તરમાં એમજ સાંભળ્યું કે; આ ગામમાં કોઈ સામળશા નામનો માણસ નથી, તો શેઠ તો હોયજ શાનો ! તમને કોઈ હગ મળ્યો; બોટી હુંડી લખી આપી પૈસા લઈ લીધા, હજારો માણસને પુછતાં, કોઈ નાતમાં સામળશા નામે માણસજ નથી, એમ જાણી જત્રાવાસી ઉદાસ થઈ ગયા. અરે હાય ઠગાયા ! વગડા વચ્ચે કાળાએ ન લુટયા, પણ ગામ વચ્ચે ઠગા-રાએ ઠગ્યા. નાગરોએ આપણને ઘણાય ચેતાવ્યા પણ અંધાર પછેડો ઓઠીને બેઠેલા આપણે ચેત્યાજ નહિ. સમુદ્રમાં પડેલું પાણી પાછું મળી શકતું નથી. આકાશમાં કરેલા શબ્દના પડલા પાછા પડતા નથી; અગ્નિમાં હોમેલું ઘી પાછું મળી શકતું નથી; તેમ હગ ભગતના કબજામાં ગયેલુ ધન પાછું

જનાણુ કંઈપાંત કરે છે, હજારો લોકો ઘેરીને ઉભા રહ્યા છે, સાં નારાયણના નાટકનો તમાશો જોવા, પગમાં વાગતા ધુધરા ખાંધીને, સાદુને મુંદર રાતા રંગનું પિતાઘર પહેરીને, પાંચ હાથનો પીળા રંગનો પટ્ટો, અંગ ઉપર ઓઢીને; તુજશીતા મણકાની કંઠીઓ કોટમાં નાંખીને, ગેર ગોપીચંદનનાં છાપાં તીલક કરીને, હાથમાં ત્રિશુ નામના ચાછત્રને વગાડતા અને જગના જીવનને જગાડતા, નારદમુની આત્મા.

રાધે ગોવિંદ, રામ રાધે ગોવિંદ,
રાધે ગોવિંદ, રામ રાધે ગોવિંદ,
વૃંદાવનચંદ્ર, ભજો રાધે ગોવિંદ,
રાધે ગોવિંદ, રામ રાધે ગોવિંદ.
વૃંદાવનચંદ્ર, ભજો રાધે ગોવિંદ.

જ્યારે જ્યારે નરસિંહ મહેતા દ્વારીકામાં આવતા અને કરતા ભજન કરતા ત્યારે ત્યારે જેવો દેખાવ આપતા, તેવો દેખાવ દુરથી દેખીને લોકો પોકારી ઉઠ્યા. હે જનાવાસી ગમરાશો નહિ, આવી પહોંચ્યા છે નરસિંહ મહેતા ! અમ્મ ગયો છે ભેટો ! જીવો એ સામેથી આવે, રાધેગોવિંદ કરતા કરતા !

જનાવાસીએ ઝડપ પાછું જોયું, જોતા તો હરખાયા, અને આશ્ચર્યમાં થઈ રહ્યા કે હવે આપણા પછાંસાનું નીરાકરણ થયે ! પણ પાસે આવતાં નરસિંહને બાંધે ખીજ ભગતને જોયા.

કેશવભટ્ટ—અરે આનો ખીજો કોઈ ભગત છે, એય નરસિંહના જેવો ને જેવો !

કેશવભટ્ટ—આવા આવા તો કેટલાય લામણ ભટકે છે.

કુબેરભટ્ટ—એમાં નુકશાન થુ છે ! ભજનના ધધામાં તો કાંઈક ન્યાસ થઈ ગયા !

કેવળરામ—મગવાનના ભજનને કશ્વતર કહે છે, કશ્વતરની છાયામાં માત્ર મશાલા મારે છે; પડ્યા પેટને કારે છે, ધન હરવાનું ધારે છે; શરીરને શણગારે છે, જતર મંતર તતર ખાંધી તારણીઆને તારે છે.

લોકો—કેમ બાઈ, કીયા ગામના ભગત છો ?

નારદ—તમારે મતત્રય હોય તે કહી દો ?

પહેલો—નરસિંહ મહેતાને ઓળખો છો ?

નારદ—શા માટે નહિ ! નરસિંહ મહેતા જીનાગદનો મુખે.

કુખેરભટ—મને તો એમ થાય છે કે, જાણે ગોમતીમાં પડીને હુબ્બી મરીએ ! પનોતીએ રખડાવી પાડ્યા.

કેવળરામ—આપણા રજેલા પૈસા સાધુ સંતના ભાગ્યના હશે !

કેશવભટ—હવે ગમે તે રીતે મન વાળો ! (લમણે હાથ દબને)
હરી...હરી !

રાગ; અહો દીલદાર, જરી દેદાર.

કેશવભટ—અરેરેરે આપ, કર્યો કારી કાપ, ધોળે દહાડે ધાપ, ભારીને
ધોળે દહાડે ધાપ ભારીને; ધોળે દહાડે ધાપ; ભારીને. અરેરેરે.

કરુણાશંકર—હાય હાય રે આપ ! પૈસા બોચા રે આપ !
મદીર બાંધ્યું મહાલવા, કરી કપકના કાળ;
જીવ જંતને ઝાલવા; કરોળીઆતી જાળ. અરેરેરે.

કુખેરભટ—ભીખ મગવીરે આપ !
ફરી વળ્યુ પાપ; શમે ક્યાં સંતાપ, તીખો કર્યો તાપ; ભારીને.
તીખો કર્યો તાપ ભારીને; તીખો કર્યો તાપ ભારીને. અરેરે.

કેવળરામ—ભડે ખેસાર્યું મારા બાપરે.
ઠગ બાધે જેમ ૧ઠાવકો, ઠગવા કેરો ઠામ;
આવંતા દે ૨આવકો, પ્રીને કરી પ્રણામ. અરેરેરે

કેશવભટ—આપ્યું દુઃખ અમાપ; વધાર્યો વિલાપ; સંભારીને શ્રાપ; સારીને.
સંભારીને શ્રાપ શારીને; સંભારીને શ્રાપ, શારીને. અરેરેરે.
શીરા ઘુંટી સેજમાં, ઝટ્ટ જાળવ્યો જોગ.
સાધુને સંતોષીને, ભલા મેળવ્યા ભોગ. અરેરેરે.

કરુણાશંકર—નરસિંહ મહેતાને ઘેર જતાં આડો સાપેય ન ઉતર્યો;
રા...મ રામ !

કુખેરભટ—મન વાળ્યા વિના સિદ્ધી નથી, હજો કરનારને દેવ રૂઠશે !
હે દારકાં નાથ !

કેવળરામ—અહીં ગમે તેટલી ઠગ વિદ્યા કરી; પૈસા પડાવશે, પણ
પરમેશ્વરને ઘેર ક્યાં છૂટવાનું છે; ધર્મની પાસે જવાળ દેવો પડશે ત્યારે થય.
રાટ વણ્ટશે.

બીજો—અહોહોહો, આમલે બેસારી દીધોને શું ! સુર્યમાં તો અંધાઈ થઈ ગયું ! આ મુસાફરના રૂપીઆ ઠગી લીધા.

નારદ—કોઈ દીવસ અંધાઈ ન થાય; શી રીતે ઠગી લીધા; ઠગી લઈને ક્યાં મુક્યા ?

ત્રિજો—સાધુસંતને જમાડી દીધા; અને અમને જુડી હુંડી લખી આપી.

નારદ—એવું કદી ન બને; નરસિંહ મહેતો શ્રી હરીનો ભક્ત છે. સાધુ બ્રાહ્મણને જમાડી દીધા એને ઠગી લીધા કોણ કહે છે ! પેટીમાં મુકી દીધા હોય તો જે કહો તે ખરું.

ચોથો—એવી હુંટારાની ટોળી, જુગારીની ટોળી; ઠગારાની ટોળી, એવી આ ભક્તોની ટોળી, એટલે એકએકનું રૂકું બોલે !

નારદ—તેવીજ તમારી નાસ્તિકની ટોળી; તમને ભગવત સમરણ ઉપર; દેવ દર્શન ઉપર કે હરી કથા ઉપર શ્રદ્ધા, પ્રેમ કે પ્રિતી નહિ.

પાંચમો—નહિ નહિ નહિ, એકવાર શું હજાર વાર નહિ.

નારદ—જ્યાં મુધી નહિ નહિ ટરો છો, ત્યાં મુધી તમારો એકે આરો નથી.

છઠ્ઠો—મક્તરાજ; અમને શ્રદ્ધા પ્રેમ ને પ્રીતી બધું છે ! અમે શ્રીજીનું સમરણ નથી કરતા તો શ્રીનું કરીએ છીએ. એ પણ પ્રભુનાં પતિનજ છેને ! દેવનાં દર્શન નથી કરતા તો લક્ષ્મિ દેવીનાં કરીએ છીએ એ પણ પ્રભુનાં પતિ છે. હરીની કથા નથી સાંભળતા પણ હરીનાં પતિ શ્રી માતા શી રીતે પ્રસન્ન થાય તે કથા સાંભળીએ છીએ અને દીન પ્રતીદીન સાંભળવાની આહવા રાખીએ છીએ.

સાતમો—ભાઈ હવે આડીઅવળી વાતો જવા દઈ, આ જત્રાવાસીના મનનું સમાધાન થાય એવો કોઈ ઉપાય હોય તો પુછો, નરસિંહ મહેતાને કહીને રૂપીઆ પાછા અપાવી શકતા હો તો !

નારદ—શું છે ? ક્યાં છે જત્રાવાસી ?

કેશવભટ્ટ—આ રહ્યા ભાઈ ! અરે રા...મ.

કરુણાશંકર—શ્રી ભગવાન શ્રી ભગવાન ?

નારદ—આ બધા ઉચ્ચાર, દુઃખમા દેવને યાદ કરવાના છે !

કુબેરભટ્ટ—દુઃખમાં વધારે યાદ આવે છે ને સુખમાં જવલા કોઈ વખત !

નારદ—પામરને પ્રભુ પ્રસન્ન થતા નથી.

નારદ—અરે ભક્તની તો જાય છે તો જાય છે પણ અંચે તમારી પણ જાય છે. તમારા બેયના આ દવારકાંના ચોટામાં આપરના કાંકરાં

ઓધવ—(ભગવાનને નરસિંહ મહેતાને માટે સજ થએલા જોતને)
પ્રભુ તમેય ઘડી ઘડી નવા નવા વેષ કાઢો છો ।

નારદ—પ્રભુ તો નાટકકાર, છે નાટકકાર, આ શ્રદ્ધામાં એક નાટકતો
જેસો મચાવી મુખ્યો છે. કોઈ ભક્તની ભીડમાં જવા વિચાર હશે ?

ભગવાન—હા છે તો તેમજ । પણ તમે ક્યા ભક્તની વાત કરો છો ?

નારદ—“ જેસા તેરા તનમાં જેસા મેરા મનમાં ” બોલી જઓ સાચુ,

તમે ક્યા ભક્તની ભીડમાં જઓ છો ?

ભગવાન—નરસિંહ મહેતાની ?

નારદ—એજ ! વિશ્વાસવાત કરી રૂપીઆ લઈ લીધા છે, ને હુંડી લખી
આપી છે. જઓ શિકારી આવો ! જગરના વચમાં તમાગ નામની પોક
મુકાને બેસા છે.

ભગવાન—કેમ મારા નામની ?

નારદ—ઓ રામ રે, ઓ રામ, હાય હાય રામ; એ બંધી ખુમે
તમારા નામનીજ કહેવાય.

ભગવાન—ખરી વાત ! કહેવાય તો મારા નામની । મારૂ નામ કંઈને
નિસાસો નાંખે એટલે મારીજ પોક મુકી કહેવાય, ચાંચા ત્યારે નેમનાં નાણાં
ગણી આપીએ.

નારદ—પ્રભુ તમારો સ્વભાવતો, મા જેટલો દવાણુ છે, મા પ્રથમ
ખીજને સાથે લેવા હાય તો હ્યો ।

[કવિ] રાગ, ગોવિંદ ગુણ ગાઓરે, હું નરતાથ,

છે દવારકાના વાસીરે.....શ્રી.....કૃષ્ણજી,

એ અખંડ ને અવીનાસીરે...શ્રી.....કૃષ્ણજી.

તાતા હિના તીરથવાસી; બેલે વજના બાણ,

ત્રિવીક્રમ તૈયારી કરતા, પ્રેમી ભગતના પ્રાણુરે.

પુછા પુછી પાર જડ્યો નહિ, થયા ખરેખર ખો...નં;

લૂધર આવે ભક્ત ભીડમાં, અલબેલો આવીનરે;

તાશ તણુ ઓપે અગરખુ, દીસે ન એકંદે હા...ધ,

હિંડળ ગ્રહણ આદા નાંખી, પહેરી પાતળીએ પાંધરે.

શ્રીકૃષ્ણજી. ૧

શ્રીકૃષ્ણજી. ૨

શ્રીકૃષ્ણજી. ૩

નારદ—શાન્તી પકડો, શાન્તી પકડો; શ્રી હરીનું સ્મરણ કરો !

(જાત્રાળુ) રાગ; રૂઢ દીસો છો રાજેશ્વર; મંદિર; (દયારામ)

વિરા વાટ ઝાલીએ. ઝટ જુનાગઢ ગામની રે. વીરા વાટ;

શાન્તિ મુકી કરીએ ૧ શાશા, જુનાગઢમાં બાંધી ૨ જાસા;

દુ.ખ છે આશા દવારકામાં દામની રે. વીરા વાટ. ૧

પુરણ પનોતી ઉતરી પગની, જેતા ન જડી ઝશેડી ૪ ખગની;

આજ ખપર લે અગની; ઠગના દામની રે. વીરા વાટ. ૨

જરા થીક નહિ જેને જગની, અતર બુદ્ધિ બહોળી ખગની;

લક્ષ્મિ લગની લાગી, દીનને જામની રે. વીરા વાટ. ૩

અબળા દેખી આવે પડેડી; જન્મ મંત્રથી નાખે મુડી;

કુડી વિદ્યા કામનીઓના કામની રે. વીરા વાટ. ૪

છેલ છખીલીને છટકાતી; પ્રેમ લક્ષણમાં પટકાતી;

આવે છે ભટકાતી ભોળી ભામની રે. વીરા વાટ. ૫

ચારે જણ જઘ ચરણે નખીએ, શીરા ધુંડાવી સાથે જખીએ;

દગાખાજને દધ નિશાની ડામની રે. વીરા વાટ. ૬

જાત્રાળુઓના મનના વિચારને સમજીને અને એમના ઉતરી ગએલાં મોઢાં જોઈને, નારદમુની ત્યાથી ચાલી જ્યા પ્રભુ ઓઢવ ભક્તના હાથે વસ્ત્ર મગાવી પોતે સજે છે, અને જવાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં આવી બોલ્યા.

નારદ—લાજ જાય છે લાજ જાય છે ! આખર જાય છે.

ભગવાન—કોની ! કોની લાજ ને આખર જાય છે ?

નારદ—તમારા ભક્તની ?

ભગવાન—કયા ભક્તની ?

નારદ—તમારા વહાલા ભક્તની; તમારા માનીતા ભક્તની.

ભગવાન—ભક્તનો બધા માનીતાજ હોય; તેમા કાંઈ સમ વિષમ ન હોય ! માટે કહેવું તો પડશે ?

૧ શાશા=તાતો ધા. ૨ જાસા=સય વચન લખીને ગામની લાગોળમાં ચીઠી બાંધી શતરૂને ડરાવી પોતાની ઇચ્છા પાર પાડવી અને તે ન પાર પડે તો સામાનું કાંઈ રીતે બાળી સળગાવી તુકશાન કરવું. ૩ શેડી=રસ્તો; પગના પગરવથી પડેલા રસ્તાને શીયો શેયો ૪ ખગ=આકાશમા ઉડનારાં પક્ષીના પગનો શેયો જાણતો નથી ૫ જાખો જેમ માછલાને દેખી તલપીને ચાંચ મારે, તેમ સ્ત્રીઓને રૂખીને દાન દેવાય.

ત્યાં તાલને કીડતાલ હોલક, શખ વાગે સાજતા;
 વળી ચંગને મરદંગ, જ્યાં ગણકાર થાએ ઝંઝના. ૪

રૂપેઆ આપ્યા રોકડા, ચંગનું ગયા ૧આવેશમાં;
 ગુલતાન થઇ રંગનું ગયા; વિશ્વાસ આપ્યો વેશમાં. ૫

ભાઈ ભક્ત જુનાગઢ વિષે, ત્યાં વગર આપ્યા છે ગણી;
 અહીં દવારકામાં એક પેઢી, શેઠ શામળશા તણી. ૬

ભાઈ જોળી જોળી ચાકીઆ કાઠ ઝાખતાં જડતી નથી;
 ફરી પંચને પગ પાકીઆ, હવે સુજ કાઠ પડતી નથી. ૭

વળી પુછતામાં પાર નાવે, બોલ કોઠે કો ૪લણી,
 હવે ભીખનાંને ધીખતાં, ભાઈ જાવુ પડશે ઘર ભણી. ૮

જનનાજીએ હાથમાં ઝાલી રાખી જતાવેલી હુંડીનો કાગળ, જેત
 જેનામાં ઝડપીને લીધો, તેને ઉડેલી વાચી, અક્ષરને તથા નામ નિશાનને
 ઝોળળી શ્રી હરીએ હૃદયની સાથે ચાંપી, અતી પ્રેમથી આંખમાં આંસ
 લાવી બોલ્યા. હાય ! આ આ...પ આટલું જાણુ લખવાનો શ્રમ શા માટે
 લેવો પડ્યો ! માત્ર જનનાજી સાથે સંદેશોજ કહાવ્યો હોત તોય અધુરું થઈ
 જાત ! કાંઈ વાણીતર ઉપરથી વિશ્વાસ હડી ગયો કે શું ! હે જનનાવાસી
 આજ તમારો આભાર માનુ છું કે તમે નરસિંહ મહેતાના હાથની હુંડી
 લખાવી લાવ્યા, મેઘની વૃદ્ધિથી પર્વત ઉપરના ઘાસને, શ્રી હરીના કિર્તનથી
 ભક્તને; ઉદાર દાતા જેઠ વાચકને આનંદ થાય તેટલો આનંદ આજે
 મને થયો છે.

(શેઠ) રાગ; નાથ ના કરો, વાત ધર જવાનીરે.

ફિકર ના કરો, સહ્ય શિકારી આપુરે;

જડતનો ભાર, રાખુ હું “કાર.” કરે ન વાર.

રે લગાર, ન આગના ઉઘાપુરે.

ફિકર ના કરો. ૧

હુંડી લખાવતા શોધી પેઢી સારીરે,

નરસિંહ નામ, ગામો ગામ, કામો કામ,

દેછે કામ, વડો એ વહેપારીરે.

ફિકર ના કરો. ૨

૧ આવેશ=દેખાવ. ૨ ગંગનું ગયા=આધનાલિત થઈ ગયા. ૨ ગર્વ=અર્થ
 રૂપીઆ, ૪ લણીલેવું=આપણો બોલ પુરો સાલજો તહિ ને આગળ આગળ લવી
 વળે. કાર=જડતર

કસળ કિનારી ધર્યું ઘોતીયું, કોટે કસળી શાલ;
 તિલક કેશરી કર્યું કપાળે, વરણાગી જોતાં વધે વહાલરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૪
 કહાં કંઠીઓ વેઠ વિંટીઓ, કુન્દન કુન્ડળ કા...ન;
 લેખણુ ખોસી લક્ષ્મિ વરજી, પ્રીતે ચાવે છે પ્રભુ પાનરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૫
 હસતાં હરજી ઉતર્યા આડા, ખાડા પડતા ગા...લ;
 રૂપ શેઠનું શું વખાણું, રૂનિર્વાણી નંદજીના લાલરે; શ્રીકૃષ્ણજી. ૬
 નવી સાલના નવા રૂપીઆ, કસી કોથળી દોર;
 શામળશા શાહુકાર અન્યા, એ મહી માંખણના ચોરરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૭
 તિરથવાસી પતપી ખુઝાયા, ઉચું જૂવે રાક્ષસ;
 રૂઝકા ઉગતાં આગળ આવે, પૃથ્વીના પડમાં પ્રકાશરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૮

શ્રી હરી શામળશા શેઠ બની, ઓધવ અકુર, અર્જુન, હનુમાન, સુદામા
 સારદ. તથા નારદ સર્વને વાણોતર કરી સાથે રૂપીઆની થેલીઓ લઈ બળ-
 રની વચમાં થઈને નીકળ્યા; જ્યાં હજારો લોકો આર જત્રાણુ આલણુને ઘેરીને
 ઉભા રહ્યા છે અને મુખથી ઉચ્ચાર કરી રહ્યા છે કે; અરેરે આપડા આલણુને
 છેતરી લીધા; ઘોળે દહાડે હુટી લીધા.

નવા નાણાવટીને જોઈ સર્વે ચકીત થઈ એકી નજરે જોઈ રહ્યા; આ
 કોઈ પરદેશી શેઠ લાગે છે, જેના રૂપને જોઈ સર્વે પ્રસન્ન થાય છે. માંદા
 માણસને વૈદના દર્શનથીજ આનંદ થાય, તેવો આનંદ જત્રાણુને થયો.
 તોપણુ પ્રભુના સાંભળતાં જત્રાણુએ ખુબ પાડી કે જુનાગઢના ઠગારાએ ઠગી
 લીધારે આ...પ.

[જત્રાણુ] કહો કોણુ ક્યાંથી આવીઆ (વિવાહ),

- કોઈ બતાવો; કોઈ બતાવો; કોઈ બતાવો; કોઈ ભાળ્યો,
 તિરથવાસી આલણુ, આધીન થાગે કાળને. ૧
- કાખાના ભયથી કામ કીધું, ભાળી ભાળા ભડતને;
 નાણું જનાવણે નાંખીયુ, જોવાનું કીધુ જગતને. ૨
- હુડી લખાવી લાવીઆ, આ છે અમારા હાથમાં;
 નરસિંહ મહેતા પાસથી, જ્યાં સત સાધુ સાથમાં. ૩

* નિર્વાણી=વાણીથી વર્ણન ન થાય એવા !

૧ પહેલો દેવતા ધીમે છે, પછી કાજળી વળી થડો પડી ઝાંખો દેખાય છે.

૨ રાક્ષસ = અહીં આકાશ, ૩ અર્ક = સૂર્ય, ૪ નવાણુ = જળાશય, કૃષ્ણ, વાવ, તળાવ, વિગેરે ત્યાંહીં કૃષ્ણ અર્થ છે.

ત્યાં તાલને કીડતાલ દોલક, શંખ વાગે સાંભના; ૪
વળી ચંગને મરદંગ, બ્યા ઝણુકાર થાએ ઝાંઝના.
રૂપેઆ આપ્યા રોકડા, અંજન ગયા રૂઆનેશમાં; ૫
ગુલતાન થઈ રંગજાઈ ગયા; વિશ્વાસ આપ્યો વેગમા.
ભાઈ ભક્ત જીતાગઢ વિષે, ભાં ડગઈ આપ્યા છે ગણી; ૬
અહીં દયારકામા એક પેઢી, શેઠ સામળશા તણી.
ભાઈ જોળી જોળી થાડીઆ કાંઈ આખતાં નડતી નથી; ૭
કરી પંથને પગ પાડીઆ, હવે સુઝ કાઈ પડતી નથી.
વળી પુછતામાં પાર નાવે, બોલ લોકો લે ૪લણી; ૮
હવે ભીખતાંને ધીખતાં, ભાઈ ભડુ પડશે ધર ભણી.

ભત્રાણુએ હાથમાં ઝાલી રાખી જતાવેલી હુડીનો કાગળ, ભેત
ભેતમાં ઝડપીને લીધો, તેને ઉઠેલી વાચી; અશરને તથા તામ નિશાનને
જોળખી શ્રી હરીએ હાથની સાથે ચાંપી; અતી પ્રેમથી આંખમાં આંસુ
લાવી બોલ્યા. હાથ ! આ આ...૫ આટલું બધું લખવનો શ્રમ શા માટે
લેવો પડ્યો ! માત્ર ભત્રાણુ સાથે સંદેશજ કહાણ્યો હોત તોય અધુરું થઈ
જાત ! કાંઈ વાણેતર ઉપરથી વિશ્વાસ હડી ગયો કે શું ! હે ભગવાસી
આજ તમારો આભાર માનુ છું કે તમે નરસિંહ મહેતાના હાથની હુડી
લખાવી લાવ્યા, મેઘની વૃદ્ધિથી પર્વત ઉપરના ધાસને, શ્રી હરીના કિર્તનથી
ભક્તને; ઉદાર દાતા ભેદ વાચકને આનંદ થાય તેટલો આનંદ આજે
મને થયો છે.

(શેઠ) રાગ; નાથ ના કરો, વાત ધર જવાનીરે.

ફિકર ના કરો, સંધ્ય શિકારી આપુરે;
ભક્તનો ભાર, રાખુ હું "કાર." કર ન થાર;
રે લગાર, ન આગના ઉથાપુરે.
હુડી લખાવતાં શોધી પેઢી સારીરે,
નરસિંહ નામ, ગાઓ ગામ, કામો કામ;
હેછે કામ, વડો એ વહેપારીરે.
ફિકર ના કરો. ૨
૨ ગંજ ગયા=આધવાલિંત થઈ ગયા. ૨ ગર્થ=અર્થ
વળે. કાસ=અડતર

૧ આવેશ=દેખાવ ૨ ગંજ ગયા=આધવાલિંત થઈ ગયા. ૨ ગર્થ=અર્થ
૩ પીઆ, ૪ લણીલેલુ=આપણો બોલ પુરો સાલજો તહિ ને આગળ આગળ લવ

આપુ ગણી ગણી; વળી ન ગણું વેઠરે.

મુઠો ન આશ, કહો ન કાશ, હું છું ખાસ;

એનો દાસ, એ અમારો શેઠ રે.

ફિર ના કરો. ૩

(કર્તા) હજારો લોકની વચમાં શામળશા શેઠે થેલીનું મો છોડાવી નાંખ્યું, અને વડા વાણોતરને આજ્ઞા કરી કે, જત્રાળુના રૂપીઆ સાતસે ગણી આપો ! પચીસ પચીસની થોકો કરી એમના મો આગળ મુકી દો; વળી ઉપરથી સો રૂપીઆ વાટ ખરચના તથા વ્યાજના ગણીને આપજો. ધસાએલો, રસાએલો, રેણાએલો, કપાએલો કે જૂની છાપનો રૂપીઓ આપશો નહિ. બધા નવા કોરા ચાલતી સાલના પડેલા આપજો !

ત્યાંતો સમે વરતે સાવધાન, શોભા વધારીરે;

સારે કારજ શ્રી ભગવાન, પ્રેમે પધારીરે.

૧

આવ્યા થઈને શામળશા શેઠ, શોભા વધારીરે;

ભાવે ભગતના નામે લીધી ભેઠ, પ્રેમે પધારીરે.

૨

જૂને ચૌટામાં ચાલતા લોક, શોભા વધારીરે;

આતો નવતર નાણાવટી કોક, પ્રેમે પધારીરે.

૩

હુડી શીકારી આપી શા જોગ, શોભા વધારીરે;

બહુખોલાનુ બોલ્યું કર્યું ફેક, પ્રેમે પધારીરે.

૪

વાધ્યો જત્રાવાસીને અતી હર્ષ, શોભા વધારીરે;

પ્રિતે પૈસાને કીધો સ્પર્ષ, પ્રેમે પધારીરે.

૫

પચ્ચી પચ્ચીના લીધા સાત ચોક; શોભા વધારી;

ગણ્યા સાતસો રૂપૈયા રોક, પ્રેમે પધારીરે.

૬

ત્યાંતો ત્રિકમે મુક્યો તોડ, શોભા વધારીરે;

બોલ્યા જય જય શ્રી રણછોડ, પ્રેમે પધારીરે.

૭

શ્રી હરી પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ રૂપીઆ અપાયા, જત્રાળુ લઈને પ્રસન્ન થયા, ત્યારે વળી ભગવાન બોલ્યા, ભાઈ, મને આવતાં દીલ થઈ તેથી તમને ધણું બોળવું પડ્યું. તેને માટે હું તમારી પાસે ક્ષમા માગું છું. વળી વિશેષમાં એમ પણ કહું છું કે નરસિંહ મહેતાને તે વાત ન કરશો ! હું આ ગામમાં ધણા વખતથી રહું છું મારી પેઢા અસલ અને જૂની છે, તેને આ ગામના વહેપારી જાણતા નથી, પણ નરસિંહ મહેતા જેવા વિરલા પુરૂષો જાણે છે. હું કામકાજ પણ તેવાનું જ કરું છું; નરસિંહ મહેતા અમારો શેઠ છે, અને હું એમનો વાણોતર છું.

જાત્રાળુ—મહારાજ; શેઠ સાદા તથા દુર્બળ અને ગુમાસ્તા તરંગર દેખાય છે તેનું શું કારણ ? શેઠ હાથે કામ કરે છે, ને અહીં “ચાકર ને ઘેર ચુકર” વીસવીસ વાણોતર સાથે ફરે છે તેનું શું કારણ ? સુર્ય કરતાં ચંદ્રારણ્યનું તેજ વધારે ન હોવું જોઈએ; શ્રી રામના પ્રાક્રમથી વાંદરના પ્રાક્રમનો મહીમા વધારે ન હોય, સમુદ્ર કરતાં ગંગાની ગર્જના વધી ન જાય; ચંદ્ર કરતા નક્ષત્રનું તેજ વધારે ન હોય, હીરાથી હીરાકણી વધારે અળકતી ન હોય, છતાં આ બધું અવળું કેમ દેખાય છે ?

શામળશાશેઠ—ભાઈ; સમુદ્રને તૃષા લાગતી નથી, ગંગાનું મીઠું સ્વાદીષ્ટ અને નિર્મળ જળ, સમુદ્ર પીવાની ઇચ્છા કરતો નથી. ભાઈ; સુર્યને બતાવવાને માટે દીવો ધરવાની જરૂર પડતી નથી. જેણે અમૃત પીવું હોય, તેને ખીન્ન ત્રિજ્ઞ ઓપડતી જરૂર રહેતી નથી. ભાઈ, ભક્તજનો ધન સંપત્તીને તુચ્છ માને છે, અને વહેપારને આવી પડેલી ઉપાધી તથા વેડ સમજે છે.

જાત્રાળુ—શેઠ; નરસિંહ મહેતાની નિતી રીતી અને ભક્તિ સાદગ્યને અંગે શોભી રહી છે.

શામળશા—ભાઈ, સાદાઈમાં સદા શ્રેષ્ઠતાનો વાસ છે, અને આછક-લછ હલકા મનુષ્યને શોભાવે છે. હવે હું આત્મા માનુ છું, મારો શુભ સંદેશો નરસિંહ મહેતાને કહેજો.

[ભગવાન] રાગ; કૈયાળ દ્યોતે પયની આલી હાથ; (સૈરંદ્રિ).

સંદેશો સારો કહેજો, લેજો નામ;

મારા પ્રથમ કરી પરણામ.

સંદેશો;

હુડી શીકારી શેઠની, દેખીજ દીવા દામ;

વળા વિશેષે સોપજો; સેવક સરખુ કામ.

સંદેશો. ૧

ઝાઝુ જે લખવું પડ્યું; વિલાયો વિસવાસ;

પણ પગ પાછો કેમ કરું દાસ તણો છું દાસ.

સંદેશો. ૨

નામે નાયક શેઠજી; શંકા ન ધરો લેશ,

હલકારાથી હાકજો, દૂર નથી આ દેશ.

સંદેશો. ૩

શેઠના વાણોતરો ગર્જના કરીને બોલ્યા; નરસિંહ મહેતાને અમારા સર્વતા બધા શ્રીકૃષ્ણ કહેજો.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદ;

વૃંદાવનમાં ચંદ્ર ભજે રાધે ગોવિંદ;

શામળશા—માતા જેમ બાળકને શણગારીને ખુવી થાય છે. ખીતા જેમ પુત્રને વૈભવ આપીને પસંન થાય છે; અને જોઈ જોઈ આનંદ માને છે, તેમજ શેઠ નરસિંહ મહેતાએ સધળો વૈભવ મને સોંપ્યો છે; અને અમે એમની આડત બાંધી રળી ખઈએ છીએ. (જેત જેતામાં પ્રભુ અંતર ધ્યાન થઈ ગયા.)

પ્રત્યક્ષ પ્રભુનાં દર્શન કરી જત્રાળુનાં મન નિર્મળ થઈ ગયાં; જેથી હુડીના પૈસા પુન્યને રસ્તે વાપરી દીધા, પછી પોતાના ઘર તરફ રવાના થઈ ગયા; માર્ગમાં વિચાર કરતા ચાલ્યા કે નરસિંહ મહેતાને ઘેર ન જઈએ તોય ચાલે, પણ જઈએ તો સાર. જેના વડે આપણને શ્રી હરીના દર્શન થયાં; ને ભક્તને હુંડી શીકરાઈ છે એવા સમાચાર કહેવા જવું જોઈએ. વળી; પેલા નગરો જે મહેતાજીની હાંશી મશ્કરી કરતા હતા, તેમને પણ ખચર પડે કે ભક્તનું કામ ભગવાન કરે છે. જત્રાળુને આવતા જોઈ, ઝોળખીને નાગરો અમકી ઉઠ્યા, અલ્યા આત્યા પેલા જત્રાવાસી, નરમધ્યા દીક્ષવા પાસેથી હુંડી લખાવી ગયા હતા તે ! બહુ ફારસ આવશે; હુડીના પૈસા પાછા માર્ગે એટલે ભગતડો ભજન કરવા મંડી પડશે. અને એ બિચારાની વાતને સાંભળશેજ નહિ, ચાલો આપણે પણ જોવાની ગમ્મત આવશે.

રમેશચંદ્રલાલ—કેમ ! હે જત્રાવાસી, તમે હુંડી લખાવી ગયા હતા તેજ કે નહિ !

જત્રાળુ—હા ભાઈ; ખરા તો ખરા !

હરસતરાય—એમની હુંડી શિકરાઈ હોય એમ લાગતું નથી, એમના પેટમાં ડબકા પડી ગયા લાગે છે.

પરસતરાય—તમારી હુંડીના પૈસા મળ્યા કે નહિ ?

જત્રાળુ—મળ્યા ભાઈ મળ્યા, વળી વધારામાં વાટ ખરચના સો ઉપર !

જાદવરાય—સામળો સારંગધર; કહેતા હતાને કે નરસિંહની હુંડી નહિ શીકારાય !

સારંગધર—માને ન માને પણ એની પાસે કાંઈક છે ખરું ?

વિભુતીપ્રસાદ—અમને પણ એમજ લાગે છે; કે કાંઈક સાધના ?

ભગવતપ્રસાદ—રાતને દિવસ શ્રી હરીનું સ્મરણ કરે છે. એ ક્યા

એકી સાધના છે ? ભક્તિને વશ ભગવાન છે. (જનાણુ નરસિંહ મહેતાને મંદિરે આવ્યા.)

જનાણુ—પગમા પ્રણામ કરીને બોલ્યા, હે મંતરાજધન્ય છે આપને !
બોલો નરસિંહ મહેતાકી જય.

રાગ; મામેરા માટે મહેતે તૈયારા કીધી. (મામેર)

ધન્ય ધન્ય મહેતાણુ, ધન્ય તમારી ભક્તિ;	૧
વળી ધન્ય ધર્યો અવતાર, હરીમા આશકિત.	૨
ઝડપીને લીધી, હુંડી ભૂધરે ભાળી,	૩
વાહ વાહ મહેતાણુ, વશ કીચા વનમાળી.	૪
ગોવિંદ ગળગળા ચંદ્ર હૃદયમાં આપી,	૫
મોતીને દેખી, મરણ રહે નેમ ટાંપી.	૬
અતી વહાય વાયતા, આંતુ આખથી પડતા,	૭
હેયુ ઉમરાટ, રાધાવરતુ રડતાં.	
આવ્યા વણીક વેશમા, પુરી દારીકા વાસી,	
દર્શન કરતામાં, ખસી ખરેજ ઉદારી,	
વળી લખ્યાથી અંધીકાં, સોખ્યા સવાયાં નાણા,	
ગણી વ્યાજ વાટના, છે શામળશા શાણા.	
અમો રંગ માગીએ, પ્રેમ પ્રસાદી આપો,	
પ્રભુ જગમ મરણનાં, સકટ સેજે કાપો.	

(નરસિંહ) રાગ મરાઠી સાખી.

ભાવે હરીની ભક્તિ કરશે, ધરશે ધણીનું ધ્યાન,
મદુરમનને દેખીને ડરશે, ગોવિંદ ગાશે ગાન,
વળે વેળા વાન, રહાય સદા રહે શ્રી ભગવાન.

વળે.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદ,
રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદ,
વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદ;
રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદ,
વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદ.

(કવિ) : રાગ; તેડયોરે બ્રાહ્મણનો સાથ; (ચંદ્રહાસ્ય)

હુંડી શિકારીરે; નરસંઘઆની હુંડી શીકારી.

હુંડી શિકારી શામળે, ગણ્યા રૂપીઆ રોક;

અતી અગ્યબો પામીઆ જૂનાગઢના લોક.

નરસંઘઆની. ૧

શાન્તિ પામ્યા સાંભળી, નાગર નરસંઘ નાત;

કળી ન જાએ કોઇથી, ધણુરે ગજળની વાત.

નરસંઘઆની. ૨

જત્ર મત્ર છળ બળ કરી, કાઢે કપટથી કામ,

પણુ ધડો પાપનો ધ્રુટશે, ઓકી નાંખશે *આમ.

નરસંઘઆની. ૩

જેને જેવું સૂઝતું, તેવો બાધે તોલ;

ચોટા ડેરી ચીજતું. મતીના પ્રમાણે મોલ.

નરસંઘઆની. ૪

અલ્પ મતીએ હેતથી. ગાયા ભક્તના ગુણ,

તોલ બોલતો રાખજો, ખટ રસમાં જેમ લુણ.

નરસંઘઆની. ૫

બુદ્ધિમાં શુદ્ધિ કરી, વિશ્વેશ્વરતું વહાલા,

રૂડી બુદ્ધિ રાખજો, બોલે બાળક બાપાલાલ.

નરસંઘઆની. ૬

શીખે ગાય તે સાંભળે, પુરણુ થાએ કોડ,

જગતપતી છે જાગતો; એ ॥ જય જય શ્રી રણુછોડ. નરસંઘઆની. ૭

જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય.

[કર્તા] જે દાસી નિરંતર ગહનતારાની હજુરમાં રહેતી હતી. તેને ગહનને ચઢતા દિવસ જોઈ હિમ્મત રહી નહિ. મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે આ વાત છેવટ સુધી ઢાકી રહેવાની નથી, આખરે માતા પિતા જાણશે તો ખરાંજ. જાણશે ત્યારે પરિણામ શું આવશે તે અત્યારથી કળી શકાય નહિ. પણ દાસીઓ ઉપર તો મર્યાદર આકૃત આવશે, પાણી પહેલીપાળ બાંધી દેઉ, રાજા રાણીને ચેતારી દેઉ, સધળી વાતથી માહિતગાર કરી દેઉ, સમી સાંજ થાય એટલે જાઉ અને મધ્યગત્રિએ તેડી લાવી બંન્નેને પકડાવી દેઉં.

આમ વિચાર કરતી દાસી, ગહનને ધ્રુવા કહાળ્યા વગર સમી સાંજે નીકળી પડી, અને ઉતાવળી આવી બ્યા રાજધિરાજ તથા રાણી બંન્ને જામીને મુખવાસ લઈ હાસ્ય વિનોદ કરે છે ત્યાં.

ધસી મસી અને શ્વાસ ભરી દાસીને જોઈ, શુ કહેવા માગે છે; તે સામજવાને આતુર દૃષ્ટિએ તેના સામું બંન્ને જાણુ જોઈ રહ્યાં.

જે દાસીની વારંવાર જરૂર પડે, જેના વિના ઘડી ચાલે નહિ. તે દાસીને એક પહોરવાર સુધી ન દીડી, ત્યારે ગહનતારાને પાકો વહેમ પડ્યો કે “ માન ન માન. ” પણ દાસી જરૂર માતાપિતાને આ વાત જાહેર કરવા ગઈ. હે ભગવાન, હવે શું થશે; મારી મુરખામીનાં ફળ મને મળશે. મારાં માં બાપને જાહેર કર્યા વિના ગાધર્વ વિવાહ કર્યો એ મોટી ભૂલ્ય કરી છે. વાત જાણતાની સાથે મારા બાપ ક્રોધાયમાન થઈને આવશે, તે ક્રોધને ક્રોધુ શમાવશે ! શ્રી હરી શ્રી હરી.

આ વખતે મારા અગતા આધાર અમરસિંહ પણ નથી, હે ભગવાન, હે પ્રભુ, હે જગદીશ, અમર સિંહ.

મહંત—શાણા, સુખી અને બહાદુર અમરસિંહ; જે જે ચરિત્રો મેં તને સંભળાવ્યાં, તે તે ચરિત્રોમા જે જે શબ્દો પડ્યા છે તે તે શબ્દોના અક્ષરે અક્ષરનો નિરતર વિચાર કરીને અને પ્રસંગોપાત યાદ કરીને મનને સદા આનંદમા રાખવું.

જે જે વખતે જે જે કામ કરવાનું આવે, તે તે વખતે કામમાં તન મનથી દિમ્મત રાખી આગળ ધસવું પણ આળસ રાખી પાછા ન પડવું, જેથી દૈન્ય અનુકુળ થાય છે અને ઇશ્વર સ્વાયકુળ થાય છે.

અમર—કૃપાનાથ, આપે કહેલા અક્ષરે અક્ષર મારા હૃદયમાં કોતરાઈ ગયા. પ્રસંગોપાત મને સુખરૂપ થઈ પડે છે, હું સદાને માટે આપનો આભારી છું.

મહંત—આનંદ રહે બચ્ચા ધણુ જીવો ! સાયન સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો છે, માટે ગંગાજી રનાન કરવા જાઉં છું.

અમર—ગંગા રનાન કરી આપની પવિત્ર મૂર્તિના દર્શન કરવા હું સાથે આવું છું. (અને ગંગાજી પર આવ્યા.)

મહંત—(ડુગડી મારી બહાર નીકરીને) અમર, જે ગહનતારાને તું મુકીને આવ્યો છું. તે અતી ભયકર સ્થિતિમાં આવી પડી છે, માટે સત્વર જા ! હમણાં દાલ જા !

અમર—(હાથ જોડીને) જેવી આજ્ઞા ! કૃપા રાખજો; દાસની સંભાળ લેતા રહેજો.

મહંત—સદા આનંદ રહે ! ધણું જીવો !

અમર—પ્રભુ; આપના ઉપદેશથી હૃદ વળી ગઈ છે, હવે તો પ્રભુ દારીને ઠેકાણે ખેસારે તો; આપને સાનીધ્યમાં ખિરાજમાન કરી, ગુરુ રૂપ ગણીને નિરંતર પુજન કરવાની ઇચ્છા છે.

અહિંત—મનના સારા સંકલ્પો સર્વેશ્વર પુરા પાડે છે.

અમર—(નમન કરીને) જય શ્રી હરી ! ! ! (*અડધી ઘડીમાં ગહનની પાસે) દુર્ગોધનના દરબારમાં ઘેરાએલી દ્રૌપદીને શ્રિકૃષ્ણ પ્રભુનાં દર્શનથી જે આનંદ થયો હતો તે આનંદ અમરને દેખીને ગહનને થયો.

ગહન—ખરી અણીએ આવીને ઉભા પ્રભુ; જેવા ભગતની ભીડે ભગવાન.

અમર—નારી; ખુશીતો ખરાં ?

ગહન—હાથ; પણ હાલ અહીંથી ઉપડી કોઈ નિર્ભય સ્થાનમાં લઈ જાઓ. નહિતો થોડીવારમાં અતિ ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડીશું.

અમર—ખે ફિકર ! તમારે જે વસ્ત્રાલંકાર સજવા હોય તે સજી લ્યો ! અહીં તો થોડે ખેઠા કે ગગનમાં પહોંચ્યા.

ગહન—હુતો તૈયાર છું.

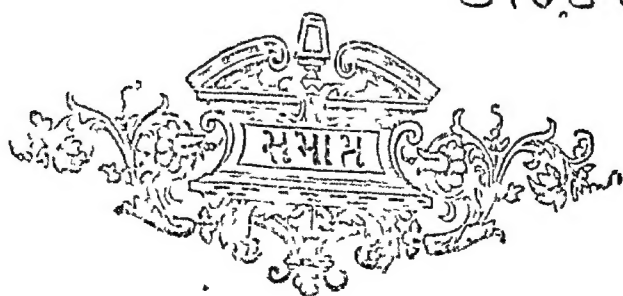
અમર—આલો અગાસીમાં !

સ્વામીની આજ્ઞાને આવીને ગહનતારા અગાસીમાં ગઈ. અમરે એક પત્ર લખી પત્રંગમાં મુકી દીધો, તે વખતે ખે ત્રણ માણસો ઉપર ચઢી આવતાં હોય એવો ખડબડાટ થયો.

અમરે અગાસીમાં આવી થોડેશ્વાર થઈ, ગહનતારાને આગળ ખેસારી દોરી ખિંચી; ખિંચતાની સાથે, ઈંદ્રનો થોડો રતુધ્વજ મૃદાલશાને લઈ ગયો હતો તેમ આકાશ માર્ગે ઉડ્યો, ખરરર ખટ !

(“ જયોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય. ”)

૩૧૦૪૨

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૧ લો.

વીર, હાસ્ય, કંઠા, ટૂંગાર, રૂ, શાન્ત અદ્ભુત અને ભયાનક રસથી ભરપુર અમરની અલૌકીક વાર્તા; તથા સત્ય, શિયળ, જ્ઞાન, નિતી અને ભક્તિવાવધી ભરપુર, નિચે દર્શાવેલાં સત્તર આખ્યાન. ૧, પ્રહ્લાદ; ૨, કુંવર; ૩, કમાલ; ૪, ગોરો કુંભાર; ૫, સુદામા, ૬, મયુરધન; ૭, દામાળ પંથ; ૮, સતિ સાવિત્રિ; ૯, નરસિંહ મહેતાના બાપતું શ્રાદ્ધ, ૧૦, ચંદ્રહાસ; ૧૧, વિદુર ભાણ; ૧૨, હરિશ્ચંદ્ર, ૧૩, કુંવરઆદતું મામેર, ૧૪, સતિ સૈરંધિ; ૧૫, સુધન્વા; ૧૬, શામળશાનો ત્રિવાલ, ૧૭, મહાસતિ મુદ્ધાવશા; સિવાય ૫૬, કિર્તન દ્રષ્ટાન્ત, સિદ્ધાન્ત વિગેરે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૨ જો.

પહેલા ભાગમાં લખતા અધુરી રહેલી અમરની વાર્તા તથા નિચે દર્શાવેલા નવ આખ્યાન. ૧, નૈપથપતિ નળ, ૨, રોહિદાસ ચમાર; ૩, રક્ષ વક્રા; ૪, ગિલ્વમગળ ઉદ્ધે સુરમસ, ૫, ધૌપદી વજ્રાહરણ, ૬ અભિવાદન; ૭, ઢેડવાડે ઓચ્છવ, ૮, વેવદતે હરીતા દર્શન ૯, મિરા ચરિત્ર. સિવાય ૫૬, કિર્તન, દ્રષ્ટાન્ત, સિદ્ધાન્ત વિગેરે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૩ જો.

આપના હાથમાં હાજર છે તે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૪ થો.

ત્રિત્ર ભાગમાં લખતાં અધુરી રહેલી અમરની વાર્તા તથા નિચે દર્શાવેલા પાંચ આખ્યાન ૧ લક્ષ્મિ સ્વયંવર; ૨ ભોવન ચક્રહાણ; ૩ સજન કસાઈ; ૪ ગોળા મેળા, ૫ કુંવરખેનના લક્ષ્મ; સિવાય, ૫૬, કિર્તન, દ્રષ્ટાન્ત સિદ્ધાન્ત વિગેરે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૫ મો.

આથા ભાગમાં અધુરી રહેલી અમરની વાર્તા તથા નિચે દર્શાવેલાં છ આખ્યાન. ૧ શશાંગિદુ, ૨ સર્પસત્ર, ૩ જગતી જોગણ, ૪ ભક્તિની મુર્તિ જતાઆઈ, ૫ નરસિંહ મહેતાને જીવનદાન, ૬ ભક્તરાજ અંગદસિંહ વિગેરે.

દરેક ભાગની કિંમત ત્રણ રૂપીઆ રાખવામાં આવી છે. પોસ્ટ મારફત મંગાવનાર યાગેથી પોસ્ટ તથા પેકીંગ ખર્ચના આઠ આના જુદા લેવામાં આવશે. વળતરકાળે અનુસરીને કિંમત વધારવાવાની જરૂર પડશે તો વધારીશુ.

ખાસ ચેતવણી.

આ ગ્રંથ સરકારી એક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવેલો છે, માટે આમાંનો કોઈ પણ ભાગ છાપશે, છપાવશે અગર તેનો બીજી ભાષામાં તરજૂમો કરી, કરાવી છાપશે છપાવશે તેના સામાં યોગ્ય પગલાં ભરવામાં આવશે.

હી. અમર ચરિત્રના કર્તા,

ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ

શાન્તા વિજય.

ધિરજ, ધર્મ, મિત્ર ચોર નારી; આપત્તકાળ પરખીએ ચારી. એ કહેવતને અનુસરીને રચેલી ચાર મિત્રની અલૌકીક વાર્તા. કિ. રૂ. ૧-૦-૦

“ અમર ચરિત્રના કર્તા ”

ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ

પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

અમદાવાદ—અમર ચરિત્રના કર્તા, ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી, ધર નંબર ૧૪૭૬.

અમદાવાદ—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે, યુક્ટસેલર; ઠે. ત્રણ દરવાજા પાસે.

વડોદરા—વ્યાસજી ચુનીલાલ ગોવિંદરામ, ઠે. સુલતાનપુરામાં.

મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, યુક્ટસેલર્સ. ઠે. કાવળાદેવી રોડ.

અમર ચરિત્રના કર્તા,

ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ